

İNSAN&İNSAN

BİLİM KÜLTÜR SANAT VE DÜŞÜNCE DERGİSİ

YIL/YEAR: 6 SAYI/ISSUE: 21 YAZ/SUMMER 2019 ISSN: 2148-7537

MAKALELER / ARTICLES

HASAN ACAR
TÜRK KÜLTÜR VE DEVLET GELENEĞİNDE KADIN

ABDULVAHAP AKINCI
MİLLİYETÇİLİĞİN KÖKENLERİ: ETNİSİTE/ULUS (MİLLET) İLİŞKİSİ

ALİ ARSLANOĞLU
ETKİLİ İLETİŞİMİN HASTA GÜVENLİĞİ KÜLTÜRÜ ÜZERİNE ETKİSİ VE İÇ
GİRİŞİMCİLİĞİN ARACI ROLÜ: BİR ÖZEL HASTANE UYGULAMASI

HİCRAN ATATANIR / KASIM KARATAŞ
YOKSULLUĞA HAK TEMELLİ YAKLAŞIM

AHMET EMRE ATEŞ / ONUR GÖKÇELER
12 TEMMUZ BEYANNAMESİNİN GÖLGESİNDE
CUMHURBAŞKANI İSMET İNÖNÜ'NÜN YURT GEZİLERİ

EBRU BEYZA BAYARÇELİK / BURÇAK VATANSEVER DURMAZ / NİLAY GÜRLER
İŞ STRESİ VE POZİTİF PSİKOLOJİK SERMAYENİN TÜKENMİŞLİK ÜZERİNE ETKİSİ:
BANKACILIK SEKTÖRÜNDE BİR ARAŞTIRMA

HİCRET ÇİMEN / SEMRA BENZER
FEN BİLGİSİ VE SINIF ÖĞRETMEN ADAYLARININ
SÜRDÜRÜLEBİLİR ÇEVREYE YÖNELİK TUTUMLARININ İNCELENMESİ

TUBA KANCI
AMFİTİYATRO, PANOPTİKON VE GÖRME REJİMLERİ

DAVUT KARAMAN
ÇOK KATLI PAZARLAMA SİSTEMİ ÜZERİNE ANTALYA İLİNDE BİR UYGULAMA

MUSTAFA ALİ MİNARLI
KAMUSAL ALANIN KAVRAMSAL SINIRLARI

BÜLENT ORAL
GELENEKSEL MİMARİYE ÖYKÜNME BAĞLAMINDA
GÜNÜMÜZ SAFRANBOLU SİVİL MİMARİSİ

MEHMET ÖZÇAĞLAYAN / FİLİZ YAVUZ ÇAKICI
GRAMSCİ'NİN HEGEMONYA KURAMI BAĞLAMINDA NÜKLEER KARŞITI
HAREKETİN MİLLİYET GAZETESİNDEKİ TEMSİLİYETİ
(11 OCAK 1999-25 TEMMUZ 2000)

İBRAHİM ÖZGÜL
1742-1754 YILLARINDA VERGİ TAHSİLATINDAKİ USULSÜZLÜKLERE DAİR BAZI
TESPİT, TEŞHİS VE TAHLİLLER: DİYARBAKIR VİLAYETİ ÖRNEĞİ

İRFAN PAÇACI
MÜZİK VE SİYASET: DUYGU VE DÜŞÜNCENİN ETKİLEŞİMSSEL İŞBİRLİĞİ

MURAT SATICI
HUKUK FELSEFESİNE NEDEN İHTİYACIMIZ VAR?

İNSAN&İNSAN

BİLİM KÜLTÜR SANAT VE DÜŞÜNCE DERGİSİ

JOURNAL OF SCIENCE, CULTURE, ART AND THOUGHT

Hakkında

İNSAN&İNSAN Bilim Kültür Sanat ve Düşünce Dergisi üç ayda bir elektronik olarak yayımlanan erişime açık hakemli bir dergidir. Bahar, Yaz, Güz ve Kış sayıları Nisan, Temmuz, Ekim ve Ocak aylarında yayımlanır.

İNSAN&İNSAN Bilim Kültür Sanat ve Düşünce Dergisi çok alanlı bir dergidir. Çevre, edebiyat, eğitim, etik, felsefe, hukuk, iktisat, iletişim, işletme, sanat, siyaset, şehir, tarih, toplum, uluslararası ilişkiler, yönetim ve yöntem bilim alanlarında insana dair, özgün bakış açısına sahip akademik araştırma, inceleme ve çalışmalara yer verir. Dergiye gönderilen yazılar yayın kurulunun ön değerlendirmesinden sonra, anonim en az iki hakem tarafından incelenir.

İNSAN&İNSAN Dergisi TÜBİTAK ULAKBİM Sosyal ve Beşeri Bilimler Veri Tabanı (SBVT) TR DİZİN'de 2017 yılından itibaren taranmaktadır. ERIH PLUS (European Reference Index for the Humanities and Social Sciences), BASE (Bielefeld Academic Search Engine), DOAJ, InfoBase Index, OAJI, CiteFactor Academic Scientific Journals, Scientific Indexing Services (SIS), Journal Factor, International Innovative Journal Impact Factor (IIJIF), International Citation Index (ICI), Cosmos Impact Factor, Eurasian Scientific Journal Index (ESJI), Academic Resource Index (ResearchBib), International Institute of Organized Research (I2OR), Google Scholar Index ve Türk Eğitim İndeksi tarafından taranmaktadır. Dergimizde yayınlanan makaleler Dergipark Akademik altyapısında dijital olarak arşivlenmektedir.

About

İNSAN&İNSAN Journal of Science, Culture, Art and Thought is an open access double peer reviewed journal which is published quarterly. The spring, summer, fall and winter issues are published in April, July, October and January respectively.

İNSAN&İNSAN Journal of Science, Culture, Art and Thought is a multidisciplinary journal. It includes academic researches, investigations and studies with a unique, human-related viewpoint on environment, literature, education, ethics, philosophy, law, economics, management, communications, art, politics, city, history, society, international relations, administration and methodology.

The papers sent to the journal are reviewed by two anonymous referees minimum after the preliminary evaluation of the editorial board.

İNSAN&İNSAN is indexed by TÜBİTAK ULAKBİM Sosyal ve Beşeri Bilimler Veri Tabanı (SBVT) (Social Sciences and Humanities Database) TR DİZİN, ERIH PLUS (European Reference Index for the Humanities and Social Sciences), BASE (Bielefeld Academic Search Engine), DOAJ, InfoBase Index, OAJI, CiteFactor Academic Scientific Journals, Scientific Indexing Services (SIS), Journal Factor, International Innovative Journal Impact Factor (IIJIF), International Citation Index (ICI), Cosmos Impact Factor, Eurasian Scientific Journal Index (ESJI), Academic Resource Index (ResearchBib), International Institute of Organized Research (I2OR), Google Scholar Index and Türk Eğitim İndeksi (Turkish Education Index). The articles published in the Journal are archived digitally in the Dergipark Akademik infrastructure.

İNSAN&İNSAN, Yıl/Year: 6 Sayı/Issue: 21 Yaz/Summer 2019

ISSN : 2148-7537

Elektronik Yayın Adresi : www.insanveinsan.org

Sahibi / Publisher:

Okur Yazar Derneği, Osmanağa Mahallesi, Süleymanpaşa Sok. No. 30, Kat 4/40
34710 Kadıköy, İstanbul Türkiye

İletişim / Contact: bilgi@insanveinsan.org

Baş Editör / Editor in Chief

Dr. Halil Emre Deniz

E-posta: editor@insanveinsan.org

Editörler/ Editors

Arş. Gör. Dr. Ali Mınarlı

Buşra Erimli

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. H. Emre Bağce
Marmara Üniversitesi

Prof. Dr. Yüksel Dede
Gazi Üniversitesi

Prof. Dr. Can Erbil
Boston College

Prof. Dr. Abdullah Özkan
İstanbul Üniversitesi

Prof. Dr. Abdulkadir Şenkal
Kocaeli Üniversitesi

Doç. Dr. Ebubekir Ayan
Kocaeli Üniversitesi

Doç. Dr. Fatih Demir
Celal Bayar Üniversitesi

Doç. Dr. Harun Kırılmaz
Sakarya Üniversitesi

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. İsmail Aytaç
Fırat Üniversitesi

Prof. Dr. Bünyamin Bacak
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

Prof. Dr. H. Emre Bağce
Marmara Üniversitesi

Prof. Dr. Kaya Bayraktar
Yalova Üniversitesi

Prof. Dr. Filiz Aydoğan Boschele
Marmara Üniversitesi

Prof. Dr. Güven Büyükbaykal
İstanbul Üniversitesi

Prof. Dr. Yüksel Dede
Gazi Üniversitesi

Prof. Dr. Nesrin Kula Demir
Afyon Kocatepe Üniversitesi

Prof. Dr. Adem Doğan
Cumhuriyet Üniversitesi

Prof. Dr. Can Erbil
Boston College

Prof. Dr. Ayhan Gençler
Trakya Üniversitesi

Prof. Dr. Ayşen Akkor Gül
İstanbul Üniversitesi

Prof. Dr. Muhsin Halis
Kocaeli Üniversitesi

Prof. Dr. Esra Hatipoęlu
Nişantaşı Üniversitesi

Prof. Dr. Metin Işık
Sakarya Üniversitesi

Prof. Dr. Özer Kanburoęlu
İstanbul Aydın Üniversitesi

Prof. Dr. Kutay Karaca
Nişantaşı Üniversitesi

Prof. Dr. Emine Koyuncu
Marmara Üniversitesi

Prof. Dr. Sadık Öncül
Cumhuriyet Üniversitesi

Prof. Dr. Birsen Örs
İstanbul Üniversitesi

Prof. Dr. Barış Özdal
Uludağ Üniversitesi

Prof. Dr. Abdullah Özkan
İstanbul Üniversitesi

Prof. Dr. Seçkin Özmen
İstanbul Üniversitesi

Prof. Dr. Burcu Pelvanoęlu
Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi

Prof. Dr. Fikri Salman
İzmir Katip Çelebi Üniversitesi

Prof. Dr. Kemalettin Şahin
Ondokuz Mayıs Üniversitesi

Prof. Dr. Abdulkadir Şenkal
Kocaeli Üniversitesi

Prof. Dr. Rıdvan Şentürk
İstanbul Ticaret Üniversitesi

Prof. Dr. Ahmet Şimşek
İstanbul Üniversitesi

Prof. Dr. İbrahim Şirin
Kocaeli Üniversitesi

Prof. Dr. Abdullah Taşkesen
Bingöl Üniversitesi

Prof. Dr. Turgay Uzun
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. Haldun Yalçınkaya
TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi

Prof. Dr. Bahattin Yaman
Süleyman Demirel Üniversitesi

Prof. Dr. Ergün Yolcu
İstanbul Üniversitesi

Prof. Dr. Sayım Yorgun
İstanbul Üniversitesi

Doç. Dr. Banu Akdenizli
Northwestern Üniversitesi

Doç. Dr. Salih Akkanat
Gümüşhane Üniversitesi

Doç. Dr. Emre Ateş
İstanbul Üniversitesi

Doç. Dr. Anıl Ertok Atmaca
Karabük Üniversitesi

Doç. Dr. Artun Avcı
Marmara Üniversitesi

Doç. Dr. Ebubekir Ayan
Kocaeli Üniversitesi

Doç. Dr. Meryem Ayan
Pamukkale Üniversitesi

Doç. Dr. Ülkü Ayşe Oğuzhan Börekci
Gazi Üniversitesi

Doç. Dr. Fatih Demir
Celal Bayar Üniversitesi

Doç. Dr. Barış Doster
Marmara Üniversitesi

Doç. Dr. Fahri Erenel
İstinye Üniversitesi

Doç. Dr. Şakir Eşitti
Ardahan Üniversitesi

Doç. Dr. Nilfen Gökçen
Dokuz Eylül Üniversitesi

Doç. Dr. Filiz Erdemir Göze
Gazi Üniversitesi

Doç. Dr. Burcu Kümbül Güler
Dokuz Eylül Üniversitesi

Doç. Dr. Uğur Gündüz
İstanbul Üniversitesi

Doç. Dr. Gülcan Işık
Gazi Üniversitesi

Doç. Dr. Oğuz Işık
Hacettepe Üniversitesi

Doç. Dr. Tolga Kara
Marmara Üniversitesi

Doç. Dr. İhsan Karlı
Kocaeli Üniversitesi

Doç. Dr. Nazım Kartal
Sinop Üniversitesi

Doç. Dr. Bedrettin Kesgin
Yalova Üniversitesi

Doç. Dr. Hikmet Kırık
İstanbul Üniversitesi

Doç. Dr. Harun Kırılmaz
Sakarya Üniversitesi

Doç. Dr. Mustafa Kocaoğlu
Ahi Evran Üniversitesi

Doç. Dr. Selçuk Koç
Kocaeli Üniversitesi

Doç. Dr. Ayşe Koncavar
Marmara Üniversitesi

Doç. Dr. Oya Korkmaz
Mersin Üniversitesi

Doç. Dr. Mahmut Masca
Afyon Kocatepe Üniversitesi

Doç. Dr. Pınar Seden Meral
Beykoz Üniversitesi

Doç. Dr. Mehmet Özçağlayan
Marmara Üniversitesi

Doç. Dr. Mehmet Hilmi Özkaya
Uşak Üniversitesi

Doç. Dr. Armağan Öztürk
Artvin Çoruh Üniversitesi

Doç. Dr. İrfan Paçacı
Marmara Üniversitesi

Doç. Dr. Veli Polat
İstanbul Üniversitesi

Doç. Dr. Hakan Samur
Mardin Artuklu Üniversitesi

Doç. Dr. Doğa Başar Sarıipek
Kocaeli Üniversitesi

Doç. Dr. Şükrü Sim
İstanbul Üniversitesi

Doç. Dr. Köksal Şahin
Sakarya Üniversitesi

Doç. Dr. Yasin Şehitoğlu
Yıldız Teknik Üniversitesi

Danışma Kurulu / Advisory Board

Doç. Dr. Soyalp Tamçelik
Gazi Üniversitesi

Doç. Dr. Hacı Yunus Taş
Yalova Üniversitesi

Doç. Dr. Coşkun Taştan
Polis Akademisi

Doç. Dr. Yıldırım Torun
Yalova Üniversitesi

Doç. Dr. İnci Yakut
Kocaeli Üniversitesi

Doç. Dr. Bora Yenihan
Kırklareli Üniversitesi

Doç. Dr. Sinem Yıldırım al p
Sakarya Üniversitesi

Doç. Dr. Mustafa Yılmaz
Kocaeli Üniversitesi

Doç. Dr. Aslı Yurdigül
Erzurum Atatürk Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Şevket Kamil Akar
İstanbul Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Ferda Alper Ay
Cumhuriyet Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Göksel Aymaz
Marmara Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Edip Asaf Bekaroğlu
İstanbul Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Yusuf Budak
Kocaeli Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Abdurrahman Çalık
Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Adem Çelik
Kafkas Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Oktay Çetin
Piri Reis Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Elif Demoğlu
Marmara Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Hakkı Cen k Erkin
Kocaeli Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Devrim Ertürk
Dokuz Eylül Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Zühal Fidan
Aksaray Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Şenel Gerçek
Kocaeli Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Özlem Gök
Gaziosmanpaşa Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Yusuf Ziya Gökçek
Marmara Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Erdi nç Gülbaş
Esenyurt Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Ayşe Bilge Gürsoy
Marmara Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Güven
Bandırma Onyed i Eylül Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Bülent Kabaş
Sakarya Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Zeynep Kaban Kadioğlu
Marmara Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi İsmet Bihter Karagöz
Gelişim Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Berna Karagözoğlu
Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Atahan Birol Kartal
Beykent Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Yasin Keleş
Ondokuz Mayıs Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Tuğrul Korkmaz
Aksaray Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Abdullah Köktürk
Piri Reis Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Yalçın Lüleci
Marmara Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Haldun Narmanlıoğlu
Marmara Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Alparslan Nas
Marmara Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Otrar
Marmara Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Seçil Özay
Marmara Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Ali Özcan
Gümüşhane Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Fatma Yurttaş Özcan
Sakarya Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Lale Özdemir
Marmara Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Arzu Özsoy Özmen
Kocaeli Üniversitesi

Danışma Kurulu / Advisory Board

Dr. Öğr. Üyesi Mert Sunar
İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Feryade Tokan Şenol
Yeditepe Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Sefa Usta
Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hasan Uzun
Fırat Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Nilgün Çelebi Yıldız
Marmara Üniversitesi

Öğr. Gör. Dr. Esra Cizmeci
Yalova Üniversitesi
Arş. Gör. Dr. Aysel Ay
Marmara Üniversitesi
Dr. Ahmet Tetik
Arş. Gör. Ali Hikmet Korkmaz
Ahi Evran Üniversitesi

İNSAN&İNSAN, Yıl/Year: 6 Sayı/Issue: 21 Yaz/Summer 2019

Bu Sayının Hakemleri / Referees of this issue

Prof. Dr. Emre Bağce
Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Ali Gül
Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Çağlan Günal
Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Nevzat Kahveci
Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Murat Özgen
İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Abdulkadir Şenkal
Kocaeli Üniversitesi
Prof. Dr. Ela Ünler
Bahçeşehir Üniversitesi
Doç. Dr. Salih Akkanat
Gümüşhane Üniversitesi
Doç. Dr. Fiket Çelik
Kırıkkale Üniversitesi
Doç. Dr. Nilay Gemlik
Marmara Üniversitesi
Doç. Dr. Armağan Öztürk
Artvin Çoruh Üniversitesi
Doç. Dr. Kaan Taşbaşı
Yeditepe Üniversitesi
Doç. Dr. Ateş Uslu
İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Sinem Yıldırım alp
Sakarya Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Özlem Aracı
Afyon Kocatepe Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Göksel Aymaz
Marmara Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Güliz Dinç
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hande Begüm Bumin Doyduk
İstanbul Gelişim Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Elif Gürsoy
Uşak Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Gazanfer İltar
Giresun Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi İsmet Bihter Karagöz
İstanbul Gelişim Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Gökçe Yükselen Peler
Erciyes Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ergenekon Savrun
Ufuk Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Mert Sunar
İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Cengiz Sunay
Kocaeli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Sefa Usta
Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi

İÇİNDEKİLER CONTENTS

MAKALELER ARTICLES

-
- HASAN ACAR
Türk Kültür ve Devlet Geleneğinde Kadın
Women in Turkish Culture and Tradition of State 395
-
- ABDULVAHAP AKINCI
Milliyetçiliğin Kökenleri: Etnisite/Ulus (Millet) İlişkisi
The Origin of Nationalism: Ethnicity, Nation and Nation Relations 413
-
- ALİ ARSLANOĞLU
Etkili İletişimin Hasta Güvenliği Kültürü Üzerine Etkisi ve İç Girişimciliğin
Aracı Rolü: Bir Özel Hastane Uygulaması
The Effect of the Effective Communication on Patient Safety Culture and
the Intermediary Role of the Internal Intrapreneurship: A Private Hospital
Practice 431
-
- HİCRAN ATATANIR / KASIM KARATAŞ
Yoksulluğa Hak Temelli Yaklaşım
Rights Based Approach to Poverty 453
-
- AHMET EMRE ATEŞ / ONUR GÖKÇELER
12 Temmuz Beyannamesinin Gölgesinde
Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün Yurt Gezileri
President Ismet İnönü's Nationwide Tours in the Shadow of the July 12
Declaration 477
-
- EBRU BEYZA BAYARÇELİK / BURÇAK VATANSEVER DURMAZ / NİLAY GÜRLER
İş Stresi ve Pozitif Psikolojik Sermayenin Tükenmişlik Üzerine Etkisi:
Bankacılık Sektöründe Bir Araştırma
Job Stress and Positive Psychological Capital on Burnout: A Research in the
Banking Sector 493
-

-
- HİCRET ÇİMEN / SEMRA BENZER
*Fen Bilgisi ve Sınıf Öğretmen Adaylarının
Sürdürülebilir Çevreye Yönelik Tutumlarının İncelenmesi*
*The Investigation of Science and Classroom Teacher Candidates'
Attitudes to Sustainable Environment* 525
-
- TUBA KANCI
Amfityatro, Panoptikon ve Görme Rejimleri
Amphitheater, Panopticon and Vision Regimes 543
-
- DAVUT KARAMAN
Çok Katlı Pazarlama Sistemi Üzerine Antalya İlinde Bir Uygulama
An Application on Multi-Store Marketing System in Antalya Province 553
-
- MUSTAFA ALİ MİNARLI
Kamusal Alanın Kavramsal Sınırları
Conceptual Limits of Public Sphere 573
-
- BÜLENT ORAL
Geleneksel Mimariye Öykünme Bağlamında
Günümüz Safranbolu Sivil Mimarisi
*Today's Safranbolu Civil Architecture in Respect to
Imitation of Traditional Architecture* 597
-
- MEHMET ÖZÇAĞLAYAN / FİLİZ YAVUZ ÇAKICI
Gramsci'nin Hegemonya Kuramı Bağlamında Nükleer Karşıtı Hareketin
Milliyet Gazetesindeki Temsiliyeti (11 Ocak 1999-25 Temmuz 2000)
*In the context of Gramsci's Theory of Hegemony the Representation of anti
Nuclear Movement in Milliyet Daily (January 11, 1999-July 25, 2000)* 633
-
- İBRAHİM ÖZGÜL
1742-1754 Yıllarında Vergi Tahsilatındaki Usulsüzlüklere Dair Bazı Tespit,
Teşhis ve Tahliller: Diyarbakır Vilayeti Örneği
*Tax Irregularities in Diyarbakir Province (1742-1752): Some New Findings
and Analysis Between 1742 and 1752 Diyarbakır Province Case* 673

MAKALELER
ARTICLES

İRİFAN PAÇACI
Müzik ve Siyaset: Duygu ve Düşüncenin Etkileşimsel İşbirliği
Music and Politics: Interactional Cooperation of Emotion and Thought

691

MURAT SATICI
Hukuk Felsefesine Neden İhtiyacımız Var?
Why We Need the Philosophy Of Law?

713

YAZIM KURALLARI / PUBLICATION RULES / 725

Türk Kültür ve Devlet Geleneğinde Kadın

HASAN ACAR*

hasanacar.uludag@gmail.com

ORCID-ID: 0000-0001-2345-6789

Öz: İnsanoğlunun ataları olarak kabul edilen Âdem ile Havva'dan beri "kadın" doğanın ve yaşam şartlarının tüm zorluklarına rağmen dünya üzerinde var olmuştur. "Kadın", bu varlığını sürdürmek için sürekli bir mücadele içerisinde bulunmuştur. Bu mücadelenin boyutu, her toplumun kadına olan farklı yaklaşımıyla şekillenmiştir. Dünya medeniyeti içerisinde, Türk kültür ve devlet geleneğinde "kadın" önemli bir değere sahiptir. Bu değerın ortaya çıkmasında şüphesiz Türk kültürünün sahip olduğu geleneksel bakış açısı büyük rol oynamıştır. Günümüz dünyasında ortaya çıkan hızlı teknolojik ve toplumsal değişimlerin etkisiyle Türk kültür ve geleneğinde "kadın", toplumun sağlam temeller üzerinde inşa edilmesi ve aile yapısının sağlıklı bir şekilde devam etmesi için çok önemli role sahiptir. Bu çalışma, Eski Türklerden günümüze kadar geçen sürede "kadın"ın devlet ve toplum açısından taşıdığı önemi ifade etmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar kelimeler: Türk devlet geleneği, Türk kültürü, Toplumsal değişim, Türklerde kadın, Kadının toplumsal rolü.

Giriş

Bu çalışma, geçmişten günümüze Türk kültür ve devlet geleneğinde kadın konusunu ele almaktadır. Türklerin yazıya geçiş sürecinden önceki kaynakları genellikle efsane ve hikâyeler ile dönemi yaşayan seyyahların nesilden nesile aktarılan gözlemlerinden oluşmaktadır. Türklerde kadın, tarih boyunca sadece sosyal hayatta değil siyasi hayatta da önemli rol oynamıştır. Bunun yanında kadınların rolü dine, kültüre, toplum yapısına ve zamana göre değişiklikler göstermiştir. Aileyi oluşturan temel unsurlardan biri kadındır. Ailenin kendi arasında sürdürdüğü birliktelik toplum için önemli bir etkidir. Çünkü aile iyi olursa toplum, toplum iyi olursa da devlet uzun süre ayakta kalacaktır.

Kültür, bir milleti millet yapan değerler arasında yer almaktadır. "Bir milletin kimliğini oluşturan unsurların tümü" olarak tanımlanan kültür kavramı, toplumda kadına

* Dr., Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi Başkanlığı, Işıklar Jandarma Astsubay Meslek Yüksek Okulu.

verilen değer ölçüsünde gelişme göstermiştir.¹ İlkçağ medeniyetlerinde kadına isim dahi verilmezken, Türkler kadına her zaman değer vermiş, siyasi ve sosyal hayatta önemli görevlere getirmiştir. Eski Türk devlet geleneğinde kadın ile erkek insani değerler açısından eşit haklara sahip olarak kabul edilmiştir. Bu eşitlik, tüm sosyal hayatı kapsamamakla birlikte genel olarak günümüze kadar devamlılığını sürdüren bir anlayışın temelini oluşturmuştur. Kadınlar, doğuştan gelen biyolojik ve fiziksel yapılarının üstünde erkeklere mahsus işleri de tarih boyunca yerine getirmiştir.

Türklerin İslamiyet'e girmesi ile birlikte kadının önemi daha çok artmıştır. Bu dönemde kadınlara verilen önem, kadınların sosyal ve siyasi statülerinin ilerlemesi ile sonuçlanmıştır. Bu çalışmada, Türk kültür ve devlet geleneğinde kadının yerini tarihsel ve sosyolojik bir süreç içerisinde; "Eski Türk Devlet Geleneğinde Kadın", "İslamiyet Sonrasında Türk Kadını", "Osmanlı Devleti'nde Türk Kadını" ve "Cumhuriyet'in İlanından Sonra Türk Kadını" olmak üzere dört başlık altında inceleyeceğiz.

Eski Türk Devlet Geleneğinde Kadın

İnsanlık tarihinin ilk dönemlerinde kadınlar dünyaya rahimlerinde taşıdıkları yeni bir canlıyı getirmeleri, fiziksel yapıları itibarıyla erkeklerden farklı bir takım özellikler göstermeleri ve fikri olarak hassas bir yapıda olmaları nedeniyle "gizli bilgilere sahip bir varlık" şeklinde değerlendirilmiştir. Türk şaman anlatılarında da yer alan bu durum, en güçlü ve korkunç şamanların kadınlar arasından çıktığı şeklinde ifade edilmiştir. Erkeklik ve kadınlık doğuştan gelen doğal bir durum olmakla birlikte bunun nasıl yaşandığını içinde bulunulan toplum belirler. Eski çağ ve Orta Çağda Türk kadını belli bir mekâna hapsolmaktan ziyade Avrupa'da yaşayan diğer kadınlara göre toplum içerisinde ve devlet yönetiminde oldukça aktif bir rol oynamıştır.²

Tarihte birçok toplum, güçlü bir aile yapısına sahip olmadıklarından ötürü tarih sahnesinden yok olup gitmiştir.³ Ancak Eski Türk devlet geleneğinde durum tam tersidir. Eski Türklerin kadına verdiği önemi, o dönemde başka hiçbir topluluğun vermediğini ifade etmek abartı olmayacaktır. Bilinen en eski Türkçe kaynak olan Orhun Abideleri'nden Kültigin Abidesi'nde, Tanrı'nın Türk milleti yok olmasın diye yarattığı kişiler arasında ikinci Göktürk devletinde kağanın eşi İlbilge Hatun'un adına yer verilmiştir. Eski Türk devlet geleneğinde kadının siyasi konumu gösteren bu durum, Türk toplumunda kadına verilen değer bir ifadesi olarak değerlendirilmiştir.⁴ Kadının mevkiine dair bir örnek vermek gerekirse; Bilge Kağan kitabesinde: "Tanrı Türk milleti yok olmasın diye babam İl-teriş Kağan ile anam İl-bilge Hatun'u yükseltti" ifadesi, Türk kültüründe kadının siyasi ve toplumsal değerinin ne kadar yüksek olduğunu göstermektedir.⁵

1 Ayfer Yılmaz, "Türk Kültüründe Kadın", *Milli Folklor*, 61 (2004), s.111.

2 Fuzuli Bayat, *Türk Kültüründe Kadın Şamanlar*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2018, s.21-22.

3 Ahmet Gündüz, "Tarihi Süreç İçerisinde Türk Toplumunda ve Devletlerinde Kadının Yeri ve Önemi", *The Journal of Academic Social Science Studies*, 5/5 (2012), s.130.

4 İbrahim Tellioglu, İslam Öncesi Türk Toplumunda Kadının Konumu Üzerine, A.Ü. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED]*, 55 (2016), s.219.

5 İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, İstanbul, 2015, s.141.

Türk mitolojisi içerisinde kadınların lider bir profil taşıdıkları yönünde birçok anlatı yer almaktadır. Bunların en başında Türklerin anaerkil bir toplumsal yapıya sahip oldukları yönünde özelliklerin yer aldığı Umay Ana miti ve İskitlerin kadın hükümdarı Tomris Han'ın liderlik özellikleri ifade edilmektedir.⁶ Nitekim M.Ö. 500-600 yılları arasında yaşadığı değerlendirilen ve birçok kaynakta ilk kadın hükümdar olarak ifade edilen Tomris Han, eşinin ölümünden sonra "*Pers kralına boyun eğmeyen*"⁷ cesur bir Türk kadın hükümdarı olarak değerlendirilmiştir.

Tomris Han'ın hayatı ile ilgili kaynaklar genellikle Herodotos ile ortaya çıkmıştır. Bunun yanında Tomris Han ile ilgili anlatılara M.Ö. 2. ve 3. yüzyıl yazarlarından Marcus Iunianus Iustinus da kaynaklık etmektedir. Iustinus, İskit Kraliçesi Tomris Han'ın Perslerle olan savaşında oğlunu kaybetmesine rağmen duygusallıktan ve korkudan uzak hareket ettiğini, uyguladığı stratejilerle iki yüz bin kişilik Pers ordusunu başarılı bir şekilde yok ettiğini ifade etmiştir. Tomris Han'ın bu savaşta gösterdiği cesaret, erkeklere örnek olacak bir nitelikte olarak ifade edilmiştir.⁸

Türkler ilk dönemlerde göçebe olarak hayatlarını sürmeleri nedeniyle diğer devletler tarafından medeniyetlerini tam olarak sağlayamamış bir topluluk olarak görülmüşlerdir. Bu görüşe rağmen Türkler, her zaman kadına diğer topluluklardan daha çok önem ve değer vermiştir. Türklerde çocukların cinsiyetiyle ilgili ayırım yapılmaması, kadınlara karşı olan bakış açısını açıkça belli etmiştir. Türk devlet geleneğinde benzer şekilde aileyi babadan sonra temsil eden anne olmuştur. Bu sebeple annenin yeri, babanın akrabalarından her zaman daha değerli olmuştur. Bu dönemde kadının, toplum veya aile içerisindeki konumunu sarsacak davranışlardan genel olarak kaçınılmıştır.

O dönemde eşler arasında ne kadar kavga da olsa erkek kadını asla evden kovmaz ya da boşamazdı. Erkeklerin ölmesi durumunda dul kalan kadınlar yine aynı ailede yaşamını sürdürürlerdi. Yani baba evine dönmezlerdi. Dul kalmış kadınlar, ailede her zaman için önem olarak ilk sırada görülmüşlerdir. Zaten Göktürk yazıtları ve Uygur dönemine ait buluntularda "ana" sözcüğü, her zaman "baba" sözcüğünden önce yazılmıştır. Bir başka örnek ise Dede Korkut kitabelerinde yer alan "ana ata" sözcüğüdür.⁹

Eski Türklerin kadına verdiği önemi anlamak için genellikle o dönemdeki hikâyeler, yazıtlar, efsaneler araştırılmış ve bu bağlamda çeşitli eserler kaynak olarak kullanılmıştır. O dönemde kadınlara gösterilen saygı günümüzdekinden daha ileri seviyededir. Oğuz Kağan Destanı da kadına oldukça yer vermiştir. Bilge Kağan'ın anası, devletin kuruluşunda etken olan en önemli insanlar arasındadır. Davranış biçimiyle

6 Faruk Çolak, "Türklerde Lider Kadın Tipolojisi ve Gülnar Hatun Efsanesi", *Uluslararası Medeniyet Çalışmaları Dergisi*, 1/2 (2016), s.59.

7 Mehmet Özmenli, "Ortaçağ'da Türklerde Kadın ve Aile", *The Journal of Academic Social Science Studies*, 66 (2018), s.350.

8 Emre Erten, "Antik Yazarlarda Bir İskit Kraliçesi: Tomyris", *Mediterranean Journal of Humanities*, VI/2 (2016), s.237-263.

9 Bahaeddin Ögel, *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırma Vakfı Yayınları, 2001, s.247-248.

de kendisi Şefkat Tanrıçası Umay'a benzetilir.¹⁰ Umay adı ilk olarak Göktürk kitabelerinde geçmektedir. Kültigin Yazıtı'nın doğu yüzünde Umay ile ilgili ifadeler yer almaktadır.¹¹

Oğuz Kağan'ın kutlu eşlerinden biri mavi bir ışıktan, diğeri kutsal bir ağaçtan doğmuş olağanüstü özelliklere sahip kadınlar olarak görülmüştür. Karakırgızların Manas destanlarında kadın evin koruyucusu olarak ifade edilmektedir. Kahramanların hata yaptığı dönemlerde kurtarıcıları hep kadınlar olmuştur. Kadınların sözünün dinlenmediği yerde kahramanlar ölü olarak kabul edilmişlerdir. Kadının sadakatinde ve ailesine karşı davranışında sınırlar yoktur. Devlet içerisinde kadınlara ilgili çıkan yalanlar, iftiralar kadının yerini sarsmazdı. Kocasını ölen kadınlar evlenmekten kaçınırlardı. Tekrar evlenmek istemeyen kadınlar, evlenmesi için zorlanmazlardı. Bunun nedeni kocalarından kalan mallar üzerinde hak sahibi olmaları şeklinde ifade edilmiştir.¹²

Erkeklerin savaşa gittiği zamanlarda kadınlar, erkek işlerini üstlenmişlerdir. Otlaklara bakıp, evinin güvenliğini üstlenen kadınlar bu sayede savaşçı özelliklerini de geliştirmişlerdir. Kadınların savaşçı özelliklerini geliştirmelerini, mezarlarından çıkan kalıntılardan anlayabiliyoruz. Nitekim kadınlara ait mezarlarda yay, ok, kargı, kılıç, hançer ile birlikte vücudun korunması için kullanılan metalden yapılmış koruyucu zırhlar ele geçilmiştir.¹³

Bu düşünceyle paralel olarak Kitabelerde söze başlanırken kağanlar annelerini ve hatunlarını saymışlardır. Kağan buyrukları "Kağan buyuruyor ki" sözüyle başladığı zaman geçersiz sayılmıştır.¹⁴ O dönemde kadının her zaman erkeğinin yanında yer alıp ona ilham verdiği düşünülmüştür.

Din her dönemde kadınların toplum içerisindeki hayatını yönlendirmiştir. Türklerin çok tanrılı inancıya sahip olduğu dönemde şaman Türk kadınlarının büyük ayinlere iştirak etmediğini görmekteyiz. Bunun sebebi kabile tanrısı huzuruna gelinin saygıdan dolayı çıkamamış olması olarak değerlendirilmiştir. Tölesler'de yine kadın şamanlar bulunmaktadır. Fakat bunlar da aynı şekilde törenlere katılmamışlardır.¹⁵ Buna karşın en iyi şaman, kadınlar arasından çıkardı.

Göktürk Devleti'nde insanlar hür bir hayat sürmüştür. Kadınların bu dönemde toplumda önemli yerleri vardı. Emirnameler, Kağan ve karısı tarafından ortak imzalanmaktaydı. Kağanın karısı, düzenlenen tören ile başa geçer ve devleti Kağan ile birlikte ortak bir şekilde yönetirlerdi. Devlet yönetiminde hatunların da söz sahibi olduğunu o döneme ait vesikalardan anlıyoruz.¹⁶

10 Burhan Göksele, *Çağlar Boyunca Türk Kadını ve Atatürk*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1993, s.105.

11 Talat Tekin, *Orhon Yazıtları*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2010, s.32-33.

12 Abdulkadir İnan, *Makaleler ve İncelemeler*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1987, s.276.

13 İlhami Durmuş, *Türk Tarihinin Öncüleri*, Ankara: Akçağ Yayınları, 2013, s.52-53.

14 Ziya Gökalp, *Türk Medeniyeti Tarihi*, C. 2, İstanbul: Türk Kültür Yayınevi, s.211.

15 Özkan İzgi, *Orta Asya Türk Tarihi Araştırmaları*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2017, s.27.

16 Ahmet Taşağul, *Kök Tengri'nin Çocukları*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2017, s.184.

Yabancı devletlerin elçilerinin kabulünde, hatun hakanın yanında bulunur ve elçileri birlikte kabul ederlerdi. Tören ve şöenlerde kadın hakanın solunda oturur, siyasi önerilerini hakana iletirdi. Örneğin Çin ile ilk barış antlaşmasını Büyük Hun İmparatorluğu adına Mete Han'ın kadını imzalamıştır.¹⁷ Bir başka örnek ise Sabarların hükümdarı Belek'in ölmesiyle birlikte hükümdarlık makamına hatun Boarık'ın geçmesidir. Yaklaşık yüz bin kişiyi idare eden bu hatun, devleti düzgün idare etmesiyle diğer devletler tarafından tanınmıştır. Bizans İmparatoru ile bizzat antlaşma yaparak o dönemde önemli bir şahsiyet olduğunu göstermiştir.¹⁸

Kadınlar sadece ordunun başında komutan olarak bulunmuyordu. Aynı zamanda ordu ile birlikte savaşa girip ok ve yay kullanıyorlardı. Bu konuda da erkeklerden eksik bir durumda kalmamışlardır. Eski Türklerde erkekler, savaş sırasındaki yeteneklerine ve mücadelelerine göre ileri zamanlarda devlet içerisinde önemli yerlere gelirlerdi. Kadınlar da aynı şekilde yetişmiş olup birçok kez erkeklerle birlikte savaşa katılırlardı.¹⁹ Uygurlar VII. yüzyılda henüz devlet kurmadan önce Uygur reisi savaşlarla uğraşırken, annesi Uluğ Hatun, halkın arasında çıkan karışıklıklarla uğraşıyor, kanuna karşı gelenleri, kanunlara uymayanları cezalandırıyordu.²⁰ Arap istilası sırasında da oğlu Tuğ-Şad küçük olduğu için anası Hatun, Buhara Hükümdarlığı'nda on beş yıl kadar tahtta kalmıştır. Bu hükümdarlığı sırasında ordunun başında savaşlara katılmış ve diğer devletlerle antlaşmalar imzalamıştır.²¹

Eski Türk devletlerinde kadınlar, sosyal alanda da birçok hakka sahiptiler. O dönemde başka devletlerin erkekleri, kadınları istediği zaman boşayabiliyorlardı. Bu durum, Türk devletlerinde böyle değildi. Kadının da kocasını boşama hakkı vardı. Fakat boşanma Türklerde yok denecek kadar azdı. Çin'de erkek karısından rahatlıkla boşanmasına rağmen bu durum kadın için geçerli değildi. Yani erkek istediği zaman karısını boşayabilir fakat kadın boşayamazdı. Örneğin Uygurlar da bu hak, her iki taraf içinde geçerli sayılmıştır. Bunun dışında kadınların başka toplumsal hakları da vardı.

Eski Türklerde kadınlar da mal, mülk sahibi olabiliyorlardı. Çin elçisi Vang Yen Tö seyahatnamesinde, Uygur hatunlarının at sürülerine sahip olduklarını yazmaktadır.²² İslamiyet öncesi dönemi kadınlarında bir başka konu da giyim-kuşam şekilleridir. Eski Türk kadınının giyimine dair bilgileri, o dönemden kalan yazıtlardan, seyahatnamelerden ve duvar yazılarından öğrenmekteyiz. Genel olarak o dönemde kadınlar deriden yapılmış giysiler giyiyorlardı. Erkekler de deriden yapılmış olan giysileri giyerlerdi fakat bazı farklılıklar vardı. Kadınların şalvarları daha uzun olurdu. Ayaklarına, çizme yerine genellikle başmak adı verilen ayakkabı giyerlerdi. Başlıkları yine deriden veya keçeden yapılmış takke benzeri şeylerden oluşuyordu.²³

17 Necdet Sevinç, *Türklerde Kadın ve Aile*, İstanbul: Bilgeoğuz Yayınları, 2007, s.31.

18 Taşağıl, *Kök Tengri'nin Çocukları*, s.272.

19 Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s.241.

20 İzgi, *Orta Asya*, s.31.

21 Numan Durak Aksoy, "Eski Türk Toplumunda Kadının Sosyal Statüsü", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 93/32 (2010), s.15.

22 Sevinç, *Türklerde Kadın*, s.91.

23 Şerafettin Turan, *Türk Kültür Tarihi*, İstanbul: Bilgi Yayınevi, 1994, s.252.

Türk kadınının giyinme tarzındaki en büyük etken diğer devletlerle olan ilişkilerdir.

Eski Türk kadınlarının giyiminde sadece devletlerin değil dinin de etkisi vardır. Süse çok düşkün oldukları bilinen kadınlar, başlarına ipekten yapılan başörtü takarlar ve kulaklarına da çeşitli taşlardan yapılmış küpeler geçirirlerdi.²⁴ Başları açık olan o dönemki Türk kadınları, saçlarını topuz yaparak, hotoz adı verilen başlık takarlardı. Zaman zaman omuzlarından ayak bileklerine kadar uzanan kıyafetler giyerlerdi. Bu kıyafetler genel olarak, çok süslü kumaşlardan oluşuyordu.²⁵ Sonuç olarak Eski Türklerde kadın, gerek devlet işlerinde gerekse toplumsal yaşantıda önemli bir yere sahip olmuştur.

İslamiyet Sonrasında Türk Kadını

Türklerin İslam ile tanışması, Talas Savaşı'ndan sonra başlamıştır. Bu İslamlaşma süreci yaklaşık olarak binli yıllara kadar sürmüştür. Türk kadınları İslam'dan sonra sosyal ve siyasi faaliyetlere erkeği ile birlikte katılmış, mallarında tasarruf ettikleri gibi topraklar üzerinde de hak sahibi olmuşlardır.²⁶ Peygamberimizin kadınlara hoşgörülü davranmasını kendine örnek almaya başlayan Türk hükümdarlar, kadına olan saygısını daha da arttırmıştır. Nitekim Hazreti Peygamberin "Cennet annelerin ayakları altındadır" sözü, kadına ne kadar önem verildiğini göstermektedir. İslamiyet ile birlikte ortaya çıkan yeni anlayışlar, Türk toplumunda kendisine yer bulmuştur. Fakat bu anlayışlar, kadın-erkek eşitliğini bozmamıştır. Orta Asya Türk yaşantısında kadınlar, yine erkeklerle bir arada yaşamaya devam etmiş, birbirlerinden kaçmamışlardır. Aile hayatına kadınların yön vermeleri sürdürülmüştür.²⁷ Genel olarak her dindeki kadın, hep geri planda kalmış, önemsenmemiştir. Peygamberler ise böyle milletlere gönderilmiş ve toplumun eşitlik düzeyini arttırmaya çabalamışlardır. Türklerin İslamiyete geçmesiyle birlikte, kadına karşı olan davranışları, din ayrımı yapmayacak şekilde daha da üst seviyelere taşınmıştır. Erkekler Hristiyan kadınla evlenebilir, ancak evlendikleri kadınların İslamiyet'i kabul etmeleri için hiçbir şekilde baskı yapmazlardı. Kadınlara da inanç özgürlüğü sağlanmıştır.²⁸

İslamiyet'in kabulünden sonra Türklerde kadının önemi, önceki dönemlerle benzer doğrultuda ilerlemiştir. Nitekim Dede Korkut Kitabı'nda Selcen Hatun isimli kadın kahraman, at süren, kılıç ve ok marifetiyle savaştan bir karakter olarak betimlenmiştir.²⁹ Buradan da anlaşılacağı gibi o dönemde kadınlar, erkekler gibi savaşçı özellikler göstermiştir. Kadına verilen önemi o dönemdeki edebiyat eserlerinde de görmek mümkündür. Harizmlî büyük Türk âlim ve filozofu Zamaşşeri (1047-1131) Türk kadınları hakkındaki şiirlerinde bu güzellerin orta boylu, ince belli, uzun saçlı, yay (keman) kaşlı, çekik gözlü ve gövdelerinin bacaklarından daha uzun olduğunu betimlemiştir.³⁰ Hâlbuki ileri medeniyet olarak görülen Yunanlılarda bile kadına bu

24 İzgi, *Orta Asya*, s.39-40.

25 Sevinç, *Türklerde Kadın*, s.63-64.

26 Sevinç, *Türklerde Kadın*, s.35.

27 Turan, *Türk Kültür Tarihi*, s.253.

28 Göksel, *Çağlar Boyunca*, s.129.

29 Muharrem Ergin, *Dede Korku Kitabı*, İstanbul: Milli Eğitim Yayınevi, 1969, s.151-156.

30 Osman Turan, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2009, s.47.

derece saygı gösterilmemiştir. Saygı göstermemelerinin yanı sıra erkekler sağlıklı olduklarında dahi kendi kadınlarını başkalarına verme hakkına sahipti.³¹

Türkler Anadolu'da yayılmaya başladıkça devlet sisteminde bazı değişiklikler meydana gelmiştir. İktâ sisteminin orta çıkması ile toprak sistemi bozulmaya başlamış, devletin otoritesi zayıfladıkça kadınlar geri plana düşmüştür. Fakat buna rağmen erkekler, tek bir kadınla evlenmişlerdir. O dönemde eğer kadının çocuğu olmazsa, o zaman erkek karısının rızasıyla ikinci bir kadınla evlenebilmekteydi. Kadınlar bunun yanında eve kapatılmamışlardır. Harem diye bir uygulama ortada yoktur. Kadınlar da erkekler gibi toplum içinde var olmuşlardır.

İslamiyet ile birlikte Türk kadını, devlet yönetiminde söz sahibi olmaya devam etmiştir. Kadınların yönetimdeki etkinliği, her zaman olumlu yönde olmamıştır. Selçuklu İmparatorluğu'nda Melik-şah'ın eşi Terken Hatun, siyasi istekleri nedeniyle devletin parçalanmasında büyük rol oynamıştır.³² Tuğrul Bey'in karısı Altuncan Hatun, kahraman Türk kadınına örnek olarak verilebilir. Tuğrul Bey, isyan eden kardeşinin peşinden Hamedan'a giderken, karısı Altuncan Hatun'a da vezirleri ile birlikte Bağdat'a gitmesini emretmiştir. Altuncan Hatun'unun da desteği ile Tuğrul Bey, kardeşi İbrahim Yinal'ı mağlup etmiştir.³³ Altuncan Hatun, böyle tehlikeli bir dönemde yapmış olduğu hareketler sonucunda Selçuklu Devleti'nin ömrünü uzatmıştır. Buradan da anlaşılacağı gibi İslam sonrası devirlerde de kadınlara verilen yönetim hakkı devam etmiştir.

Selçuklularda kadınlar, sadece sultanın sarayının çevresinde değil kalıcı olarak da başka saraylarda ikamet etmişlerdir. Sultanın emrinde her zaman vezir, asker ve diğer görevliler bulunmaktadır. Hatunlar gerektiğinde sultana yardıma gidebilirlerdi. Altuncan Hatun'un Tuğrul Bey'e yardım etmesi gibi bu hatunlar Terken unvanıyla dile getirilirlerdi. Terken hatunların kendilerine ait yurtlukları, gelir getiren hazineleri mevcuttu.³⁴ Bunların dışında Hatunların emrinde divanları da bulunuyordu. Buna "Hatun Divanı" adı verilmiştir. Bu divana sahip hatunlardan birisinin Melik-şah'ın eşi Terken Hatun olduğu değerlendirilmektedir.³⁵

Tarihte devlet başkanlığı yapan ilk kadınlar Türklerden çıkmıştır. Bunu Kutluk Türk Devleti'nde Türkan Hatun'un, Delhi Türk Devleti'nde Raziye Sultan'ın devlet başkanı olduğu örneklerde görmek mümkündür.³⁶ Kadının devlet yönetiminde siyasi bir mevkiye sahip olması, devletin feodal bünyesine yeni bir unsur eklemiştir. Bu durumun olumlu taraflarının yanında bazı olumsuz taraflarından da bahsedilmiştir.

Kadınlar, Türk devletlerinde siyasi yönden etkili oldukları dönemlerde bazen savaş sebebi de olabiliyorlardı. İki devlet arasındaki ilişkiyi pekiştirmek için siyasi evlilikler yapılıyordu ve bu evlilikler her zaman ilişkileri olumlu yönde etkilemiyordu. Bu

31 Kadri Süreyya Özdener, "İslam Öncesi Türklerde Kadının İçtimai Yeri", *Sosyoloji Konferansları Dergisi*, 22 (1988), s.227.

32 Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2009, s.311.

33 Mehmet Altay Köymen, *Tuğrul Bey ve Zamani*, İstanbul: Kültür Bakanlığı, 1976, s.67.

34 Turan, *Selçuklular Tarihi*, s.142.

35 Ali Sevim ve Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, Ankara; Türk Tarih Kurumu, 1995, s.512.

36 Göksel, *Çağlar Boyunca*, s.108.

siyasi evlilikler bazen devletleri savaşa kadar sürüklüyordu. Örneğin; Alp Arslan, kız kardeşini o dönemdeki Karahanlı hükümdarına gelin olarak vermişti. Bir süre sonra Karahanlı hükümdarı, eşini Selçuklu casusluğu yapmakla suçlayıp döverek öldürmüştü. Bunu duyan Alp Arslan, Karahanlı üzerine sefere çıkmaya karar verdi fakat kardeşinin eceliyle öldüğüne ikna edilip bu kararından vazgeçti.³⁷

Kazan Tatar hükümdarı Süyün Bike³⁸/Süyümbüke, bahsedilenlere benzer bir siyasi evlilikle henüz on beş yaşında Kazan Hanı olarak tahta geçen ve bazı kaynaklarda Rus yanlısı olarak ifade edilen Can Ali Han ile evlendirilmiştir. Süyün Bike'nin bu evliliği Kazanlılar ve Nogaylıları birbirine yaklaştırmıştır. Süyün Bike'nin Nogay Hanı olan babasının bu evliliğe en çok Kazanlılar ve Nogaylıları birbirine yaklaştırmak amacıyla müsaade ettiği değerlendirilmiştir. Bu evlilikten kısa bir süre sonra Can Ali Han'ın kendi halkı tarafından öldürülmesi üzerine dul kalan Süyün Bike, imparatorluğun varisi Sefa Giray Han ile evlendirilmiştir. Sefa Giray Han'ın da bir süre sonra vefat etmesi üzerine iki yaşındaki oğlu Ötemiş Giray han ilan edilmiştir. Oğlunun devlet yönetimine bakacak yaşta olmamasından dolayı devlet işlerini Süyün Bike yürütmüştür. Cesareti, asaleti ve zekâsı ile Kazan Hanlığı'nın en saygı duyulan ve sevilen kadın hükümdarı olmayı başararak Kazan Tatar Türklerinin kalplerinde yer almıştır.³⁹

Cesareti ve yiğitliğiyle anılan Süyün Bike'ye benzer karakterdeki Türk kadın hükümdarlardan bir diğeri Uygur Sultanı İpar (Dilşad) Hatun'dur. Kahramanlıkları kadar güzelliğiyle de nam salan İpar Hatun (Çinlilerin tabiriyle ŞİANG-FEİ: Güzel kokulu Kraliçe), Budist Çinlilerle Müslüman Türkler arasındaki mücadelede önemli rol oynamış olması nedeniyle⁴⁰ Türk tarihinde cesareti ile anılan kadın hükümdarlar arasında yer almıştır.

İslamiyet sonrasında kadın, tüm bu olumlu ve lider ruhlu özelliklerine karşın olumsuz nitelermeler ve tahlillerle de yorumlanmıştır. İslamiyet'in kadını bir baskı aracı haline getirdiği düşünceleri ekseninde ortaya atılan bu fikirlerin, genel olarak İslamiyet'ten ziyade İslam dininin yanlış yorumlanmasından kaynaklandığı değerlendirilmiştir.⁴¹

Osmanlı Devleti'nde Türk Kadını

Osmanlı Devleti'nin ilk yıllarında kadınlar, dokumacılık ve bunun gibi el işleriyle uğraşabiliyorlardı. Tarım ile ilgili işlerde eşlerine yardım ediyorlardı. Aynı zamanda pazara gidebilme özgürlükleri de vardı. Yıldırım Beyazıt döneminde, saray özel bir

37 Ömer Soner Hunkan, *Türk Hakanlığı Karahanlılar*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayınları, 2011, s.383.

38 Hüseyin Saticioğlu, "Tataristandaki Süyün Bike ve Azerbaycan'daki Bakü Kız Kuleleri Kaynaklı Ortaya Çıkan Efsaneler Üzerine Bir İnceleme", (II. Uluslararası Sosyal Bilimler Lisansüstü Öğrenci Kongresinde Sunulan Bildiri, Bişkek, Mayıs 11-12 2017).

39 "Süyümbike ve 1552 Kazan Şehitlerini Anma Kazan Tatarlarının Dünü ve Bugünü", erişim 14 Haziran, 2015, <https://www.altayli.net/suyumbike-ve-1552-kazan-sehitlerini-anma-kazan-tatarlarinin-dunu-ve-bugunu.html>.

40 "Dilşad Hatun (İpar Hanım) Kimdir?", erişim 14 Haziran, 2015 <https://www.kerimusta.com/dilsad-hatun-ipar-hanim-kimdir/>.

41 Siddık Ağçoban, "Kadın Olgusunun Kültürel Gelişimi ve İslam'da Kadının Yeri Üzerine Tartışmalar", *Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi (UKSAD)*, 2/1 (2016), s.20.

yer olmaktan çok insanların eğlendiği bir yer olmuştur. Bu durum kadına olan tabuları değiştirmeye başlamıştır. Harem, sadece merkezde bulunmaktaydı. Bu yüzden merkezdeki kadın ile köydeki kadın yaşantısında farklılıklar meydana gelmişti. Kırsal kesimdeki kadınlar daha özgürdü.⁴²

Harem, Osmanlı Devleti ile birlikte Türk yaşantısında yer bulmuştur. Artık padişah hatunları sarayda dışa kapalı bir şekilde yaşamaya başlamışlardır. Haremin düzeni, nasıl yönetildiği hakkında bilgi sahibi olmak sıradan bir insan için olanaksızdı. Sadece erkekler değil önemli kadınlar dışında kimse haremin içini bilmezdi. Acil bir durum olmadığı sürece doktor dışında hareme erkek giremezdi. Doktor girdiği zaman da yine aynı şekilde, hastayı göremezdi. Kadının hastalıkla ilgili gerekli yerlerine sadece örtü üzerinden dokunabilirdi. Harem içindeki kadınların dışarı çıkması da çok zordu. Sadece padişah istediği zaman ve kimsenin göremeyeceği şekilde bahçeye çıkabilirdi.⁴³

Osmanlı Devleti'nde, kadın ve erkeğin dünyası ayrıydı. Erkek daha özgür, kadın ise daha özeldi. Kadın bu dönemde geçmiş döneme kıyasla daha çok kısıtlanmıştır. Bu kısıtlama, kadının sosyal hayatını, aile hayatını, giyim tarzını ve eğlenme şeklini dahi değiştirmiştir. Kadının, gidip görebileceği yerler dahi belli kurallarla belirlenmişti. Osmanlı mahallelerinde, çıkmaz sokakların oluşu, kadınları kısıtlamaya yönelik yapılan bir uygulamaydı.⁴⁴

Osmanlı döneminde kadınlar, eğitimi sadece dini konuda almaktaydılar. Saray kadınları dışında başka tarzda eğitim alan bulunmuyordu. Saray kadınları da eğitimi daha çok kişisel tatmin ya da boş zamanlarını değerlendirmek için alıyorlardı.

Osmanlı ailesinde kadın, eski Türklere kıyasla ikinci plana atılmıştır. Bu durum sadece Türk olanlar için geçerli değildi. Diğer milletlerden kadınlarda aynı muameleyi görüyorlardı. Fakat bu durum kadınların tamamen özgürlüğünün elinden alındığını anlamına da gelmemektedir. Nitekim Osmanlı kadınları rahatlıkla dini ayinlere katılabiliyordu. Hatta bazı özel günlerde Müslüman ve Hristiyan kadınlar bir arada kutlama bile yaparlardı.⁴⁵

Kadınların hayvana binmeleri yasaktı. Gidecekleri yerlere o dönemdeki arabalarla giderlerdi. Bu arabalar etrafı tahtalarla kapalı, kafes pencerelere sahip olup sadece vezirlerin ve devletin önemli kişilerinin eşleri tarafından kullanılıyordu. Kadın ile erkeğin bu arabada birlikte yolculuk etmeleri yasaklanmıştı.⁴⁶

Eğitim konusunda kadınlar çok kısıtlanmıştı. Din dışındaki diğer okullara kadınların gidip eğitim görmesi yasaktı. Sadece saray ve çevresindeki kadınlar özel eğitim görebiliyorlardı. Bu sayede iş kadınları ortaya çıktı fakat bunlar da yine saray halından insanlardı. Büyük şehirlerde ise kadın sadece ev hanımı olarak görülürdü.⁴⁷

42 Ömer Çaha, *Sivil Kadın*, Ankara: Vadi Yayınları, 1996, s.80.

43 Jean-Baptiste Tavernier, *17. Yüzyılda Topkapı Sarayı*, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2010, s.151.

44 Serpil Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, İstanbul: Metis Yayınevi, 2016, s.226-227.

45 İlber Ortaylı, *Osmanlı'yı Yeniden Keşfetmek*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2007, s.37.

46 Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, s.228.

47 Göksel, *Çağlar Boyunca*, s.131-132.

Sultan eşleri, çekinmeden yabancı erkeklerle görüşme şansına sahiptiler. Toplumdan uzak bir şekilde yaşamamışlardır. Osmanlı dışından gelen önemli kişiler için iltifatta bulunup onları en iyi şekilde karşılamışlardır. Kendi adlarına köprüler, çeşmeler, mescitler yaptırmışlardır.⁴⁸

Osmanlı Devleti'nin topraklarının artması ile birlikte medeniyetin Osmanlı Devleti'nde bulunduğu düşüncesi devletin batıya kapalı bir şekilde yaşamasına neden olmuştur. Eski Türklerden Osmanlı Devleti'ne kadar geçen sürede bazı gelenekler zaman içerisinde değişmiştir. Bunların en önemlilerinden biri kadına yöneltilen baskıdır.

Kanuni döneminde, kadın artık mahrem sayılmaya başlamıştır. Kadınlarla ilgili fermanlar yayınlanmış, nerde nasıl giyineceği, erkeklerle ilişkileri ve kıyafetlerine varan kısıtlamalar getirilmiştir. Bunlardan çamaşırcı kadınlara dükkân için yetki verilir fakat usule uygun kıyafet yapmadığı takdirde dükkânı kapatılmıştır.

Osmanlı padişahlarından 3. Osman, dışarıya çıktığı zaman kadınların dışarıda gezmesini yasaklamıştı. Kadınların açık giyindiğine dair dedikodular sonucunda kadınların kıyafetlerine de kısıtlamalar geldi. Kayığa binmeleri yasaklandı. 3. Selim, kadınlara açık elbiseler dikmemesi için terzileri uyardı. Evlerin pencereleri, dışardan görünmeyecek şekilde örüldü. Boğaz kenarındaki yalılar, yüksek duvarlarla kapatıldı. Çünkü boğazdan geçen kayıkçıların evleri görme ihtimali vardı.⁴⁹

Kadınların başlıca eğlence kaynağı, komşular arası ziyaretler, hamamlar ve mesire yerleriydi. Fakat bunları yaparken bile erkek-kadın ayrımı yaşanmıştır. Sadece sosyal hayatta değil öldükten sonra bile kadın-erkek ayrımı ölen kişi için uygulanmıştır. Mezar taşları bile farklı şekilde tasarlanmıştır.⁵⁰

Osmanlı Devleti'nde gerileme dönemi ile birlikte artık devlet içinde bazı değişiklikler mecbur hale gelmiştir. Bu değişiklikler içinde kadınların sosyal hayattaki konumu da vardır. Ancak Tanzimat Fermanı ile birlikte kadınlar bazı sosyal ve siyasi haklara sahip olmuşlardır.

Osmanlı kadını, Tanzimat dönemine kadar bazı konularda kısıtlanmış bir şekilde yaşamını sürdürdü. Ülke içerisindeki gelişmeler doğrultusunda, mevcudiyetlerini II. Meşrutiyetle ortaya çıkarmaya başladılar. Meşrutiyet ile bazı haklara sahip olmuşlardı. Artık kızlar için eğitim başlamış, miras hakları doğmuştu. II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte kadınlar, çalışma hayatında da boy göstermeye başlamışlardır. Özellikle o dönemde savaşa giden erkeklerin yerine boş kalan memurluklara yerleştirilmişlerdir. Erkek sayısının azalması kadınların çalışmasına olanak sağlamıştır.⁵¹

II. Meşrutiyet ile birlikte Osmanlı Devleti, batıya ayak uydurmaya çalışmış, birçok

48 Abdurrahman Kurt, "Osmanlı Kadınının Sosyo-ekonomik Konumu", *Osmanlı*, C.V (1999), s.445.

49 Sevinç, *Türklerde Kadın*, s.50-51.

50 Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, s.228

51 Banu Çakmak, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Uzanan Çizgide Osmanlıda Kadın Hareketleri, Dönemin Tiyatrosunda Kadının Temsili ve Kadın Sorunu", *Tiyatro Eleştirmenliği ve Dramaturji Bölüm Dergisi*, 18 (2011), s.45-79.

alanda yenilik yapmıştır. Bu alanlardan birisi de kadın haklarıdır. II. Meşrutiyet kadının hareketinin başlamasına sebep olmuştur. Bu hareketin gelişmesindeki en önemli etken gazete ve dergilerdir. Kadınlar, seslerini duyurabilmek için bu gazeteler ve dergilere yazılar yazmışlardır. Bunun yanı sıra dernekler kurulmuş, kadınların eğitilmesi ve iş hayatına atılmaları için yardımcı olmuşlardır. Bu dönemde, kadınlar hukuksal alanda da ön plana çıkmışlardır. İslam hukuku yerine aile hukuku ortaya çıkmış ve bu alanda düzenlemeler yapılmıştır. Evliliğe yaş sınırı getirilmiş, devlet memuru ve iki şahit olmadığı sürece evlilik resmiyet kazanmamıştır. Boşanma konusunda da yenilikler getirilmiş, boşanmayı gerektiren konular hakkında düzenlemeler yapılmıştır.⁵²

Osmanlı kadınının ön plana çıkması, batının örnek alınması ile doğru orantılıdır. II. Meşrutiyete kadar kadın haklarındaki değişim, sadece ev ve aile ile sınırlıydı. Fakat bundan sonra kadın, sosyal alanda ve siyasi alanda kendini göstermeye başlamıştır.⁵³

Batıda kadın haklarını savunanların başında erkekler geliyordu. Osmanlı Devleti'nde de, bu durumdan geri kalmak istemeyen aydınlar, kadın hareketini desteklemişlerdir. Modernleşmenin temel kaynağının kadınlar olacağını dile getirmişlerdir.⁵⁴

Osmanlı döneminde kadınlar, genel olarak devlet meselelerine uzak yaşamışlardır. Kadınlar bu süreçte, eşlerine yardımda bulunmaktan başka yol bir izlemeyi nadir olarak tercih etmiştir. Meşrutiyet ile birlikte kadınların toplumsal rollerinde önemli değişimler yaşanmıştır. Tanzimat dönemi ile birlikte Türk kadınlarının devlet ve toplum içerisindeki rollerinde önemli değişiklikler yaşanmıştır. Tanzimat dönemi edebiyatçı ve aydınlarının etkisiyle Osmanlı kadını, günümüzdeki hak ve özgürlüklerine ulaşma noktasında fikri olarak büyük destek görmüştür.⁵⁵

Cumhuriyet'in İlanından Sonra Türk Kadını

Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte toplumda her alanda yenilikler meydana gelmiştir. Fakat bu yeniliklerin sürekliliği, toplumun iki cinsi olan erkek ve kadına eşit şekilde davranılmasıyla sağlanmıştır. Yapılan yenilikler, sadece erkekler için değil kadınlar içinde geçerli olmalıydı. Sosyal alanda, hukuk alanında, siyasi alanda yapılacak yenilikler kadınlara da aynı oranda uygulanmalıydı. Kadın, çocuklarını topluma hazırlaması, eğitmesi, ailede sağlıklı bir ortamın kurulmasında önemli rol oynaması nedeniyle her zaman için önem verilmesi gereken bir varlıktır. Atatürk'ün bu konuda ifade ettiği; "erkeklerden daha çok aydın, daha çok feyizli, daha fazla bilgili olmaya mecburdurlar." sözü, kadına verilmesi gereken değeri açıkça belli etmiştir.⁵⁶

Kadınların sosyal alanda, siyasi alanda ve hukuk alanında elde ettikleri haklar, aşamalı bir şekilde gerçekleşmiştir. İsviçre Medeni Kanunu'nu örnek alarak hazırlanan

52 Nilüfer Özcan Demir, "II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Feminizmi", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 16/2 (1999), s.110-111.

53 Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, s.22.

54 Şefika Kurnaz, *Cumhuriyet Öncesi Türk Kadını*, Ankara: Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları, 1991, s.15.

55 İlhan Aksoy, "Toplumsal ve Siyasal Süreçte Türk Kadını", *Yasama Dergisi*, 32 (2017), s.17.

56 Utkan Kocatürk, *Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri*, Ankara: Turhan Yayınları, 1984, s.94.

Türk Medeni Kanunu'nda, kadın ile erkek yasalar önünde eşit sayılmıştır. Örneğin; arazi kanunu ile artık babanın mirasında kız evladı da hak sahibi olmuştur. Evlenen kızlardan alınan gelinlik vergisi ortadan kalkmış, köleliğin son bulmasıyla da cariye-lik kavramı yok olmuştur. Kadınlar yavaş yavaş sokağa çıkmaya başlamış, okullarda eğitim görme hakkını elde etmişlerdir.⁵⁷ Atatürk erkek-kadın ayrımı gözetmeksizin ikisinin de eşit olduğunu belirtmiş, TBMM açılış konuşmasında, kadınların ve erkeklerin eşit düzeyde eğitim görmesi gerektiğini söylemiştir.⁵⁸

Atatürk, Türk kadınına verdiği değeri ve kadının toplumdaki rolünü, Konya'da Kızılay Kadınlar Şubesinde düzenlenen çay etkinliği esnasında şu sözlerle dile getirmiştir.⁵⁹

“(…) Bu son yılların inkılâp hayatında, ateşli fedakârlıklarla yüklü mücadele hayatında, milleti ölümden kurtararak kurtuluşa ve bağımsızlığa götüren kararlı çalışma hayatında, her millet bireyinin çalışması, gayreti, emeği, fedakârlığı geçmiştir. Bunlar içinde en fazla yüceltilmesi, anılması ve daima teşekkür ile tekrar edilmesi gereken bir emek vardır ki, o da, Anadolu kadınının göstermiş olduğu çok yüce, çok yüksek, çok kıymetli fedakârlıktır. Dünyanın hiçbir yerinde, hiçbir milletinde, Anadolu köylü kadınının üstünde kadın çalışması söylememize imkânı yoktur ve dünyada hiçbir milletin kadını “Ben Anadolu kadınından daha fazla çalıştım, milletimi kurtuluşa ve zafere götürmekte Anadolu kadınından daha fazla çalıştım, milletimi kurtuluşa ve zafere götürmekte Anadolu kadını kadar gayret gösterdim” diyemez. (…)

Kadınlarımızın her millette olduğu gibi, bizim milletimiz için de ne kadar yüksek önemi olduğunu söylemeğe gerek yoktur. Bizim milletimizde kadın, eskiden bu önemi gerçekten en yüksek derecede kazanmıştır. Büyük atalarımız ve onların anaları, tarihin ve olayların tanıklığıyla sabittir ki, cidden yüksek faziletler göstermişlerdir. Burada birçok noktalardan sayabileceğimiz o faziletlerin en büyüğü ve en önemlisi kıymetli evlâtlar yetiştirmeleriydi. Gerçekten Türk milletinin bütün dünyada yalnız Asya'da değil Avrupa'da bile büyük üstünlükler göstermiş olması, gösterişli hareketler yapmış olması, hep öyle kıymetli ataların faziletli evlâtlar yetiştirmesi ve daha beşikten çocuklarının ruhuna mertlik ve fazilet aşılması sayesinde idi. Şunu söylemek istiyorum ki, kadınlarımızın toplum görevlerinde üzerlerine düşen hisselerden başka kendileri için en önemli, en hayırlı, en faziletli bir görevleri de iyi anne olmaktır. Zaman ilerledikçe. İlim geliştikçe, uygarlık dev adımlarıyla yürüdükçe, hayatın, asrın bugünkü gereklerine göre evlât yetiştirmenin zorluklarını biliyoruz. Anaların bugünkü evlâtlarına vereceği terbiye eski devirlerdeki gibi basit değildir. Bugünün anaları için gereken kaliteye sahip evlat yetiştirmek, evlâtlarını bugünkü hayat için çalışan bir parça haline koymak, pekçok yüksek vasıfların sahibi olmağa bağlıdır. Bundan dolayı kadınlarımız hatta erkeklerden

57 Göksel, *Çağlar Boyunca*, s.133.

58 Burhan Göksel, “Atatürk ve Kadın Hakları”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 1/1 (1984), s.226-227.

59 “Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri”, erişim 6 Mart, 2019, <http://www.atam.gov.tr/ataturkun-soylev-ve-demecleri/konyada-kadinlar-ile-konusma>.

daha çok aydın, daha çok verimli, daha fazla bilgili olmak zorundadırlar. Eğer gerçekten milletin anası olmak istiyorlarsa böyle olmalıdırlar. (...)"

Atatürk, Kurtuluş Savaşı sırasında her daim yardımını gördüğü kadınları hiç unutmamıştır. Onlara her zaman borçlu olduğunu dile getirmiş, bu borcu da onlara eşit davranarak ödemeye çalışmıştır. Gittiği her şehirde yaptığı konuşmalarda, kadınlardan her zaman söz etmiş ve kadınlar hakkında kafalarında soru işareti olan bireylerin olumsuz düşüncelerini yok etmeye çalışmıştır.⁶⁰

Atatürk sadece bu yeniliklerle kalmamış, kadınların sosyal ve siyasi hayatı dışında eğitimde de eşit olması için yenilikler yapmıştır. Kadının toplumda kalıcı olabilmesi için eğitimin şart olduğunu biliyoruz. 1924 yılında kabul edilen Tevhid-i Tedrisat kanunu ile eğitim alanında kadın-erkek eşitsizliği ortadan kalkmıştır.⁶¹

Kadının toplumsal hayattaki belki de en önemli haklarından biri seçme ve seçilme hakkıdır. Öncelikle sadece belediye meclislerinde seçme ve seçilme hakkı tanınan kadınlar, 1934'te milletvekili olarak seçme ve seçilme hakkına sahip olmuştur. Bu sayede artık Türk kadınına eşit yurttaşlık hakkı verilmiştir. Atatürk bu konuda, Türk kadınlarının Avrupalı kadınlardan daha üstün bir konumda olduğunu dile getirmiş, bu kararı en önemli reformlarından biri olarak görmüştür.⁶²

Sonuç

Türk kültür ve devlet geleneğinde kadınının yeri, tarihsel süreç içerisinde bir takım değişiklikler göstermesine karşın Türk kadını devlet ve toplum içerisinde her dönemde özel bir öneme sahip olmuştur. Kadın, Türk toplumu içerisinde annelik özelliğinden kaynaklanan yüce bir değer olarak kabul edilmektedir. Çünkü kadın var oldukça aile de var olmuş, aile var oldukça devlet de var olmuştur. Kadının önemsenmediği bir toplumda bireyler de önemsenmiştir. Kısacası kadına verilen değer ile toplumda fertlere verilen değer her zaman birbiriyle doğru orantılıdır. Nitekim kadına önem vermek aileye önem vermek, aileye önem vermek ise topluma önem vermek demektir. Devletin bekası için toplumun kültürel ve geleneksel yapısına önem vermek devletler açısından olmazsa olmaz bir anlayıştır.

İlk Türk devletlerinde görüldüğü üzere kadınların sosyal hayattaki yeri bakımından erkeklerden pek bir farkı yoktur. İlk Türk devletlerinde kadın her zaman için önemsenmiş hatta gerektiğinde devlet yönetimi dahi kadınlara teslim edilmiştir. Kadınlar, birçok defa yaşadığı üzere savaşlarda ordunun başında görev yaparak devletin devamlılığı için mücadele etmiştir.

Eski Türk devlet yönetiminde önemli roller oynayan kadın, Osmanlı Devleti'nin ilk kuruluş dönemlerinde genellikle zamanının çoğunluğunu ev hayatı ile geçiren buna karşın manevi desteği ile ailesine ve eşine büyük katkılar sunan yüce bir değer olarak toplumda var olmuştur. Osmanlı Devleti döneminde kadının toplumsal ve siyasi bu

60 Vahap Sağ, "Tarihsel Süreç İçerisinde Türk Kadını ve Atatürk", *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 2/1 (1999), s.19.

61 Sağ, "Tarihsel Süreç", s.21.

62 Sağ, "Tarihsel Süreç", s.22.

rolü, eski Türk devletlerine ve Cumhuriyet dönemi kadınına kıyasla bir takım sınırlamalarla karşılaşmış olsa da kutsallığından bir şey kaybetmemiştir.

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan Türk Kurtuluş Savaşı içerisindeki milli mücadele dönemine kadar toplumsal değerini devam ettirmiş olan kadın, özellikle milli mücadele döneminde gösterdiği kahramanlıklarla Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda önemli rol oynamıştır. Nitekim milli mücadele yıllarında kadın, evde evladına ana, cephedeki askerine çarık, düşmana karşı ise mermi olmuştur. Türk kadınının analığıyla taşımakta olduğu kutsallık, cephede gösterdiği üstün cesaret ve kahramanlıklarla birlikte pekişmiştir.

Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte başlayan dönemde Türk kadınına verilmesi gereken önemi her fırsatta dile getiren Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk, Türkiye Cumhuriyeti'nde yaşayan kadınların toplumsal ve siyasi bir takım özgürlüklere kavuşması konusunda yoğun bir çaba harcamıştır. O dönemde birçok Batılı toplumda olmayan hak ve özgürlükler Atatürk'ün Türk kadınına verdiği yüce değer ile Türk kültürüne ve devlet yönetimine kazandırılmıştır. Böylelikle kadınlar toplumun her alanında söz sahibi olmaya devam etmiştir.

Türk devlet geleneğinde kadın, batılı birçok kaynakta değersiz olarak bahsedilmesinin aksine, tarihin ilk döneminden beri her zaman toplum içerisinde özel korumalı yerde bulunan yüce bir değer olarak kabul edilmiştir. Bu değer üzerine Türk kadınının tarihte eşine rastlanmamış olan cesareti ve asaleti eklendiğinde, Türk kültür ve devlet geleneğinde kadının sahip olduğu önem daha rahat bir şekilde ortaya çıkacaktır. Nitekim bu değer örnekleri Tomris Han'dan Umay Ana'ya, İlbilge Hatun'dan Selcen Hatun'a, Altuncan Hatun'dan Süyün Bike'ye, İpar Hatun'dan Nene Hatun'a kadar devam etmiştir. Bu değer, günümüzde toplum ve devlet içerisinde en üst düzey görevlerde rol alan Türk kadınıyla devam etmektedir.

Binlerce yıllık kökleşmiş özellikleri itibarıyla Türk kültür ve tarihi ile devlet geleneği içerisinde kadının toplumsal ve siyasi rolünü değerlendirecek olduğumuzda, kadının değer gördüğü her toplumun ilerleme kaydetmiş/kaydetmekte olduğu sonucuna ulaşmak mümkündür. Bu nedenle eski Türk kültür ve devlet geleneğinden günümüze kadar gelen kadının toplumsal ve siyasi yaşam içerisindeki yerinin, günümüz dünyasında medeni birçok devlet tarafından ilham alınması gereken bir noktada yer aldığını ifade etmek mümkündür.

Kaynakça

- Ağçoban, Sıddık. "Kadın Olgusunun Kültürel Gelişimi ve İslam'da Kadının Yeri Üzerine Tartışmalar". *Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi (UKSAD)*. 2/1 (2016): 14-24.
- Aksoy, İlhan. "Toplumsal ve Siyasal Süreçte Türk Kadını". *Yasama Dergisi*. 32 (2017): 7-20.
- Aksoy, Nuran Durak. "Eski Türk Toplumunda Kadının Sosyal Statüsü". *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*. 93 (2010): 149-166.

- Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı. "Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri". Erişim 6 Mart, 2019. <http://www.atam.gov.tr/ataturkun-soylev-ve-demecleri/konyada-kadinlar-ile-konusma>.
- Bayat, Fuzuli. *Türk Kültüründe Kadın Şamanlar*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2018.
- Çaha, Ömer. *Sivil Kadın*. Ankara: Vadi Yayınları, 1996.
- Çakır, Serpil. *Osmanlı Kadın Hareketi*. İstanbul: Metis Yayınevi, 2016.
- Çakmak, Banu. "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Uzanan Çizgide Osmanlıda Kadın Hareketleri, Dönemin Tiyatrosunda Kadının Temsili ve Kadın Sorunu". *Tiyatro Eleştirmenliği ve Dramaturji Bölüm Dergisi*. 18 (2011): 45-79.
- Çolak, Faruk. "Türklerde Lider Kadın Tipolojisi ve Gülnar Hatun Efsanesi". *Uluslararası Medeniyet Çalışmaları Dergisi*. 1/2 (2016): 59.
- Demir, Nilüfer Özcan. "II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Feminizmi". *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*. 16/2 (1999): 107-115.
- Durmuş, İlhami. *Türk Tarihinin Öncüleri*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2013.
- Ergin, Muharrem. *Dede Korku Kitabı*. İstanbul: Milli Eğitim Yayınevi, 1969.
- Erten, Emre. "Antik Yazarlarda Bir İskit Kraliçesi: Tomyris". *Mediterranean Journal of Humanities*. VI/2 (2016): 237-263.
- Gökalp, Ziya. *Türk Medeniyeti Tarihi*. İstanbul: Türk Kültür Yayınevi, 1974.
- Göksel, Burhan. *Çağlar Boyunca Türk Kadını ve Atatürk*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1988.
- Göksel, Burhan. "Atatürk ve Kadın Hakları". *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*. 1/1 (1984): 213-235.
- Gündüz, Ahmet. "Tarihi Süreç İçerisinde Türk Toplumunda ve Devletlerinde Kadının Yeri ve Önemi". *The Journal of Academic Social Science Studies*. 5/5 (2012): 129-148.
- Huncan, Ömer Soner. *Türk Hakanlığı Karahanlılar*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayınları, 2011.
- İnan, Abdulkadir. *Makaleler ve İncelemeler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1987.
- İzgi, Özkan. *Orta Asya Türk Tarihi Araştırmaları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2017.
- Kafesoğlu, İbrahim. *Türk Milli Kültürü*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2015.
- Kerim, Usta. "Dilşad Hatun (İpar Hanım) Kimdir?". Erişim 14 Haziran, 2019. <https://www.kerimusta.com/dilsad-hatun-ipar-hanim-kimdir/>.
- Kocatürk, Utkan. *Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri*. Ankara: Turhan Yayınları, 1984.
- Köymen, Mehmet Altay. *Tuğrul Bey ve Zamani*. İstanbul: Kültür Bakanlığı, 1976.
- Kurban, Roza. "Süyümbike ve 1552 Kazan Şehitlerini Anma Kazan Tatarlarının Dünyü ve Bugünü". Erişim 14 Haziran, 2019. <https://www.altayli.net/suyumbike-ve-1552-kazan-sehitlerini-anma-kazan-tatarlarinin-dunu-ve-bugunu.html>.
- Kurnaz, Şefika. *Cumhuriyet Öncesi Türk Kadını*. Ankara: Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları, 1991.

- Kurt, Abdurrahman. "Osmanlı Kadınının Sosyo-Ekonomik Konumu". *Osmanlı*. 5 (1999): 434-448.
- Ortaylı, İlber. *Osmanlı'yı Yeniden Keşfetmek*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2007.
- Ögel, Bahaeddin. *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırma Vakfı Yayınları, 2001.
- Özdener, Kadri Süreyya. "İslam Öncesi Türklerde Kadının İçtimai Yeri". *Sosyoloji Konferansları Dergisi*. 22 (1988): 225-235.
- Özmenli, Mehmet. "Ortaçağ'da Türklerde Kadın ve Aile". *The Journal of Academic Social Science Studies*. 66 (2018): 347-356.
- Sağ, Vahap. "Tarihsel Süreç İçerisinde Türk Kadını ve Atatürk". *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*. 2/1 (2001): 9-23.
- Satıcıoğlu, Hüseyin. "Tataristan'daki Süyün Bike ve Azerbaycan'daki Bakü Kız Kuleleri Kaynaklı Ortaya Çıkan Efsaneler Üzerine Bir İnceleme", II. Uluslararası Sosyal Bilimler Lisansüstü Öğrenci Kongresinde Sunulan Bildiri, Bişkek, Mayıs 11-12, 2017.
- Sevim, Ali ve Merçil Erdoğan. *Selçuklu Devleti Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1995.
- Sevinç, Necdet. *Türklerde Kadın ve Aile*. İstanbul: Bilgeoğuz Yayınları, 2007.
- Taşgıl, Ahmet. *Kök Tengri'nin Çocukları*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2017.
- Tavernier, Jean-Baptiste. *17. Yüzyılda Topkapı Sarayı*. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2010.
- Tekin, Talat. *Orhon Yazıtları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2010.
- Tellioğlu, İbrahim. "İslam Öncesi Türk Toplumunda Kadının Konumu Üzerine". *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED]*. 55 (2016): 209-224.
- Turan, Osman. *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2009.
- Turan, Osman. *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2009.
- Turan, Şerafettin. *Türk Kültür Tarihi*. İstanbul: Bilgi Yayınevi, 1994.
- Yılmaz, Ayfer. "Türk Kültüründe Kadın". *Milli Folklor*. 16/61 (2004): 111-123.

Women in Turkish Culture and Tradition of State

HASAN ACAR

Abstract: *Since Adam and Eve, who are regarded as the ancestors of mankind, “women” have existed on the earth despite all the difficulties of nature and living conditions. The “woman” has been in a constant struggle to maintain this existence. The dimension of this struggle is shaped by the different approach of women in every society. Within the world civilization, “woman” has an important value in Turkish culture and state tradition. Undoubtedly, the traditional perspective of Turkish culture played a major role in the emergence of this value. With the effect of rapid technological and social changes in today’s world, “women” has a very important role in the Turkish culture and tradition to build society on solid foundations and to maintain the family structure in a healthy way. This study aims to express the importance of “women in terms of state and society from the ancient Turks to the present..*

Keywords: *State tradition, Turkish culture, Social change, Women in Turkey, Social role of women.*

Milliyetçiliğin Kökenleri: Etnisite/Ulus (Millet) İlişkisi

ABDULVAHAP AKINCI
akakinci1@yahoo.com.tr
ORCID ID: 0000-0001-9973-1118

Öz: Fransız Devrimi sonrasında hızla yayılan ideolojilerin başında yer alan milliyetçilik, haritaları ciddi boyutta değiştirdi ve yeni bir dünyanın ortaya çıkmasını sağladı. Devletlerin meşruiyetlerini sağlamada geleneksel araçlar yetmemeye başladı. Devletle birey arasında yeni bir bağ ortaya çıktı. Milliyetçilik modern dönem devletlerinde en belirgin hâle gelen araç konumuna yükseldi. Milliyetçilik tartışmaları olanca hızıyla sürmektedir. Milletlerin doğal bir olgu olduğu ve köklerinin çok eski döneme kadar gittiğini savunanların yanında milletlerin modern dönemde ortaya çıkan bazı sosyal, ekonomik ve kültürel şartlar altında inşa edildiğini iddia edenler de mevcuttur. Bazı düşünürler ise modern anlamda milletlerin bir inşa süreci sonucunda modern döneme ait bir olgu olduğunu kabul etmekle beraber millet inşa süreçlerinde etnik kökenlerin büyük bir etkiye sahip olduklarını ileri sürmektedirler. Bu çalışmada milletlerin ortaya çıkışı ile etnik kökenlerin bir bağlantısının olup olmadığı irdelenerek milletlerin inşa süreçleri tartışılacaktır. Etnik kökenleri aynı olan toplumlar ile farklı etnik kökenden gelenlerden oluşan uluslararası bir durum değerlendirmesi yapılmaya çalışılacaktır.

Anahtar kelimeler: Millet, Milliyetçilik, Ulus devlet, Etnisite.

Giriş

Modern dönemlerin en gözde tartışma konularından biri olan milliyetçilik üzerinde ortak bir tanım mümkün olamamıştır. Milliyetçiliğin tanımlanmasında ortaya çıkan en büyük farklılık kaynaklarından birini, milliyetçiliğin kökenine dönük tartışmalar oluşturmaktadır. Milliyetçiliğin hangi şartlarda, ne zaman ortaya çıktığı sorusuna verilen cevaba göre milliyetçiliğe ve dolayısıyla milletlere yüklenen anlam farklılaşmış olacaktır.

Milliyetçilik olgusunun 21. yüzyılda toplumlarda yükselen temel değerlerden birisi olma özelliği, bu konunun sağlıklı bir şekilde irdelenmesini zorunlu hâle getirmektedir. Toplumsal entegrasyon ve asimilasyon süreçlerinin olanca hızıyla devam ettiği modern ulus-devletlerde, sosyal bilimlerin farklı yönleriyle milliyetçiliği irdelemesi bir zorunluluktur. Bu konuda geniş bir literatür mevcut olmakla birlikte, konunun farklı bir gözle yeniden değerlendirilmesi faydalı olacaktır.

* Doç. Dr., Kocaeli Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü.

Bu çalışmada konu ile ilintili literatür taraması yapılmış ve etnisite-ulus ilişkisi irdelenmeye çalışılmıştır. Milliyetçiliğin kökeni ile modern ulus devletlerin ortaya çıkışı arasında bağlantı olup olmadığı ortaya konmaya çalışılmıştır.

Milliyetçiliğin Kökenleri

Millet kavramının tanımlanması konusunda ciddi zorluklarla karşılaşmaktadır. Bunun en temel nedeni, Millet (Nation) kavramının genellikle içerik olarak “Devlet” ve “Halk” kavramları ile örtüşmesidir. Bunun yanında, çok farklı şekillerde tezahür eden milliyetçiliklerin ortaya çıkması da, tanımlamayı zorlaştırmaktadır.¹

Milliyetçilik, bir entegrasyon ideolojisi olarak bir taraftan birliktelik duygusu ve bilincinin oluşmasını sağlarken, diğer taraftan da, ortak geçmiş, ortak düşmanlar, ortak amaç ve gelecek duygusunun oluşmasını sağlamaktadır.²

Milliyetçiliğin ne zaman ortaya çıktığı ile ilgili yoğun tartışmalar yapılmaktadır. Bu tartışmalar çerçevesinde milliyetçiliğin ne zaman ortaya çıktığına dönük üç farklı yaklaşım olduğu söylenebilir. Milliyetçilik kuramlarının birincisi ilkçi yani primordialist yaklaşımdır. İkincisi modernist yaklaşım, üçüncüsü ise etno-sembolcü yaklaşımdır.

İlkçi (Primordialist) Yaklaşım: İlkçi kavramı yerine özcü (essentialist) kavramını da kullananlar mevcuttur.³ İlkçilere göre milletler, doğal, sabit ve değişmez bir olgudur. Onlara göre milletler eski çağlardan beri mevcudiyetini sürdürmektedir. Bu yaklaşım aslında modernist yaklaşımın savlarını reddetmekte ve milletlerin belli bir dönemde belli şartlar altında ortaya çıkmadıklarını ileri sürmektedir.⁴

İlkçilik içerisinde doğalcı, kültürel ve biyolojik olmak üzere üç farklı bakış açısı vardır. Bunların arasında ciddi yaklaşım farkları mevcuttur. İlkçilik içindeki en aşırı versiyonu oluşturan doğalcı yaklaşıma göre, etnik kimlikler, tıpkı duyu organlarımız kadar doğaldır. İnsanların hangi etnik kökenden oldukları önceden belirlenmiştir. İnsanlar bir etnik topluluğun bir parçası olarak dünyaya gelirler. Etnik gruplar ile milletler özdeş olarak kabul edilirler.⁵ Bu yaklaşımın etkisinin azalmasında en büyük etken, ulus olarak tanımlanmaya müsait olmayan devletlerin (Hindistan, Nijerya, Endonezya) ortaya çıkmasıdır.⁶ Zamanla bu yaklaşımın taraftarlarının önemli bir bölümü modernist yaklaşımı benimsemeye başladılar.

Biyolojik yaklaşım, etnik bağlılıkların kökenlerini genetik özellikler ve içgüdülerde

1 Kemal Bozay, ““Nation” und „Nationalismus” als Kernideologien der Herrschaftsabsicherung”, *Ungleichwertigkeitsideologien in der Einwanderungsgesellschaft*. Bozay K., Borstel D. (eds) Edition Centaurus – Jugend, Migration und Diversity., Wiesbaden: Springer VS, 2017, s.42.

2 Samuel Salzborn, “Nation und Nationalismus im 21. Jahrhundert”, *Staat und Nation. Die Theorien der Nationalismusforschung in der Diskussion*, hg., Samuel Salzborn, Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2011, s.9.

3 Umur Özkırımı, *Milliyetçilik Kuramları; Eleştirel Bir Bakış*, Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2008, s.77.

4 Emre Gökalp, “Milliyetçilik: Kuramsal Bir Değerlendirme”, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7/1 (2007), s.281-282; Abdulvahap Akıncı, “Milliyetçilik Kuramları”, *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 15/1 (2014), s.139.

5 Özkırımı, *Milliyetçilik Kuramları*, s.83-85.

6 Anthony D. Smith, *Ulusların Etnik Kökeni*, çev., Sonay Bayramoğlu ve Hülya Kendir, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 2002, s.29.

aramaktadır. Onlara göre insanı yönlendiren en önemli güdü, üremede başarılı olma güdüsüdür. Özkırımlı'ya göre,⁷ bu güdüler insanları kendi yakın ve hısımları ile eşleşmeye yönlendirir. Bu içgüdüden dolayı bireyler kendi milletlerine ve etnik gruplarına çok güçlü duygularla bağlanırlar. Kültürel ilkçiliğin temel yaklaşımına göre birincil bağlılıklar, ilk olma özelliğine sahip oldukları için, her şeyden önce mevcuttur. Birey içinde yaşadığı toplumun alışkanlıklarına bağlılık duyar. Bireyleri topluluğa bağlayan herhangi bir çıkar duygusu değil, bir heyecan ve duygudur.

Modernist Yaklaşım: Modernist yaklaşım, akademik dünyada ilkçi yaklaşımın etkisini yitirmesine etki etti. Aralarında ciddi görüş farklılıkları bulunmaktadırlar. Modernist olarak adlandırılan teorisyenlerin en tanınmışları arasında Gellner, Anderson, Hobsbawm, Balibar, Bhabba, Breuilly, Nairn, Brass, Hroch ve Chatterjee yer almaktadır. Modernistlere göre, millet olgusunun kökleri, ilkçilerin iddia ettikleri gibi eski dönemlere gitmemektedir. Milletler, modern çağın bir ürünü olarak ortaya çıktı. Milletlerin ortaya çıkmasında sanayileşme, merkezî devletlerin ortaya çıkması, kentleşme, laikleşme gibi etkenler belirleyici oldu. Modernistlere göre milletler, milliyetçilik çağının bir ürünüdür. Milliyetçilik, milletleri yaratmıştır.⁸ Milletler, kendi devletlerini kurmamışlardır. Tam tersine modern devletler kendi milletlerini inşa etmişlerdir.⁹ Genel kabul gören görüşe göre uluslar, milliyetçilik tarafından inşa edilmiş bir kurgudan ibarettir.¹⁰ Anderson'a göre,¹¹ milletler, hayal edilmiş olan siyasî topluluklardır; yani hayalî cemaatlerdir. Milliyetçilik bu bağlamda yapay bir ideoloji olarak görülür.

Etno-Sembolcüler: İlkçiler ile modernistler arasında orta yerde duran etno-sembolcü yaklaşımın en bilinen temsilcisi Smith'dir. Smith, modernistler gibi milletlerin modern bir olgu olduğunu ve bir ideoloji hâline gelmesinin ancak 19. yüzyıl sonrasında gerçekleştiğini savunmaktadır. O, modernistlerden farklı olarak, özellikle Avrupa ve Orta Doğu'da kökleri yüzyıllar öncesine uzanan etnik topluluklar olduğunu ve bu etnik topluluklar ile modern milletler arasında bir bağ bulunduğunu savunmaktadır. Smith, her ne kadar modern milletler ile etnik topluluklar arasında bir bağ kurmasa ve hatta birçok etnik topluluğun millet hâline dönüşemediğini belirtse de, modern milliyetçiliğin ve milletlerin meydana gelmesinde eskiden gelen etnik toplulukların etkisinin olduğunu savunmaktadır. Smith'e göre modern milletler, kendilerini önceleyen etnik topluluklar anlaşılmadan anlaşılabilir.¹² Etnik olarak aynı kökenden gelen toplumlarda uluslaşma süreci daha başarılı bir şekilde sonuçlanmıştır.

Milliyetçiler, kendi milletlerinin kökeninin çok eski dönemlere kadar gittiğini ispat

7 Özkırımlı, *Milliyetçilik Kuramları*, s.89-91.

8 Ernest Gellner, *Uluslar ve Ulusçuluk*, çev., Büşra Ersanlı Behar ve Günay Göksu Özdoğan, İstanbul: İnsan Yayınları, 1992, s.105.

9 Abdulvahap Akıncı, "Modern Ulus Devletlerin Doğuşu", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 34 (2012), s.142.

10 Ernest Gellner, *Milliyetçiliğe Bakış*, çev., Simten Coşar, Saltuk Özertürk ve Nalan Soyarı, İstanbul: İletişim Yayınları, 1998, s.59.

11 Benedict Anderson, *Hayali Cemaatler*, Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması, çev., İskender Savaşır, İstanbul: Metis Yayınları, 2. bs., 1995, s.20-22.

12 Anthony D. Smith, *Milli Kimlik*, çev., Bahadır Sina Şener, İstanbul: İletişim Yayınları, 4. bs., 2007, s.32.

etmeye çalışırlar. Bu bağlamda kendi milletlerinin ortaya çıkışının diğer milletlerden çok daha eskiye dayandığını ispat etmeye çalışırlar. Bu durumu ispat etmek için kullandıkları araçların başında, milli mitoloji ve milli tarih gelmektedir.¹³

Etnisite-Ulus İlişkisi

Atalara ait bir miras olarak kabul edilen bir topluluktan geldiklerine inanan kimse-leri belirtmek için kullanılan “etnisite” kavramı, eski Yunancada kullanılan “ethnos” (halk) sözcüğünden türetilmiştir.¹⁴ “Ethnos”, atalardan gelen ortak kültür anlamına gelmektedir. Bu kavramı biyolojik anlamda anlamamak gerekir. Burada kökenden kasıt sosyolojiktir.¹⁵ Kan bağı birliğine dayalı ortak birlik için eski Yunancada kullanılan kavram “genos”tur.¹⁶

Baumann’a göre etnisite aynı kandan geldiği anlamına gelmemektedir:¹⁷

“Etnisite, doğanın kendi işleyişinin değil insanların eylem ve özdeşleştirmele-
rinin bir ürünüdür. İşte bu nedenle etnisite aynı kandan ya da soydan gelmek
değildir. Daha çok, doğanın başta verdiği ancak sonlandırmadığı tüm olanak-
ların yetiştirilmesi ve rafineleştirilmesidir... çeşitli nedenlerden dolayı onu
şaraba benzetmeyi seçtim. Şarap üzümünden yapılır ve tıpkı etnik kimliklerin
genelde atalar ve soyları arasındaki doğal bağlarla ilişkilendirildiği gibi doğal
bir ürün olarak bilinir. Ancak doğanın kendisi şarap yapmaz, tıpkı soyun ken-
di başına etnisiteyi üretmeyeceği gibi... etnisite de yaşandığı toplumsal iklim-
me bağlı olarak farklı anlamlar ve yan anlamlar kazanır. Tamamen durum ya
da bağlama bağlı olarak etnik kimlikler vurgulanabilir ya da önemsizleşebilir;
gururla ya da memnuniyetsizlikle taşınır; zorla kabul ettirilir ya da reddedilir”

Etniklik kavramı sosyal bilimlerde sanıldığı gibi eski bir kavram değildir. Bu kav-
ram ilk olarak İngilizce literatürde David Riesman tarafından 1953’de kullanılmış-
tır.¹⁸ Sağır ve Akıllı’ya göre, 1935’de Lulian Huxley ve A. C. Haddon, ırk, ulus ve
kültür kavramlarının arasındaki büyük karmaşıklığa son vermek amacıyla grupları
tanımlarken ırk kavramının yerine etnik grup veya halk kavramını kullanma yoluna
gitmişlerdir.¹⁹ Wallerstein’e göre,²⁰ “etnik grup” kavramı günümüzde “azınlık” kavra-
mının yerini almıştır. Irkların genetik bir kategori olarak görünür fizikî biçime sahip

13 Dieter Langewiesche, *Nation, Nationalismus, Nationalstaat in Deutschland und Europa*, München: Beck, (2000), s.25; Abdulvahap Akıncı ve Oğuz Yavuzylmaz, “Milli Kimlik İnşasında Resmi Tarih Yazımının Rolü”, *Turkish Studies*, 13/30, (2018), s.20.

14 M. Naci Bostancı, “Etnisite, Modernizm ve Milliyetçilik”, *Türkiye Günlüğü*, 75 (2003), s.6.

15 Erol Kurubaş, “Etnik Sorunlar: Ulus-Devlet ve Etnik Gruplar Arasındaki Varoluşsal İlişki”, *Doğu Batı*, 11/44 (2008), s.13; Haldun Çancı, “Değişmeyen Boyutları Bağlamında Milliyetçiliğe Teorik ve Kavramsal Bir Bakış”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi*, 13/2 (2008), s.108.

16 Kurubaş, “Etnik Sorunlar”, s.13.

17 Gerd Baumann, *Çokkültürlülük Bilmecesi: Ulusal, Etnik ve Dinsel Kimlikleri Yeniden Düşünmek*, çev., Işıl Demirakın, Ankara: Dost Kitabevi, 2006, s.65-66.

18 Süleyman Yıldız, “Kimlik ve Ulusal Kimlik Kavramlarının Toplumsal Niteliği”, *Milli Folklor*, 19/74 (2007), s.15.

19 Meral Öztoprak Sağır ve Serkan H. Akıllı, “Etnisite Kuramları ve Eleştirisi”, *C. Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, 28/1 (2004), s.4.

20 Immanuel Wallerstein, “Halklığın İnşası: Irkçılık, Milliyetçilik ve Etniklik”, *İrk, Ulus, Sınıf; Belirsiz Kimlikler*, çev., Nazlı Ökten, İstanbul: Metis Yayınları, 1993, s.98.

oldukları varsayılır. Irk kavramı farklı sosyal grup ve kategorileri içerecek bir şekilde kullanılabilir. ²¹ Son yüz elli yıllık süre içerisinde ırkların ayırt edici özellikleri ve isimlerine dönük olarak ciddi tartışmaların akademik dünyada yapıldığı gözlemlenmektedir. Bu tartışmalarda ulus, bir devletin sınırları ile örtüşen toplumsal-siyasî bir kategori olarak varsayılır. Etnik grupların devlet sınırlarına bağlı olmayan, kuşaktan kuşağa geçen bazı ortak özellikleri ve davranış kalıpları olan kültürel bir kategori olduğu varsayılır.

Bir grubun etnik grup olduğunu söyleyebilmek için o grubun kültür kalıbından diline, dine, edebiyatına, musikisine, örf ve âdetlerine, müziğine ve sosyal hayatın bütün parçalarında toplumun geri kalanından farklı olması gerekmektedir. Etnik bir gruptan bahsetmek için, mahallî bir dile sahip olmaları yeterli bir ölçüt değildir. Aynı zamanda yaşama tarzlarında da farkın olması gerekir. Etnik grup ile alt kültür birbirinden farklıdır. Herhangi bir etnik grubun bir milletle özdeşleştirilmesi gerekmemektedir. ²² Bu bakış açısı temel alındığında, kendini etnik grup olarak adlandıran birçok grubun, etnik grup özelliği taşımadığı söylenebilir.

Hiçbir zaman soy, kabile ve ırk saf olarak var olmadı. Her zaman bunlar karıştı. Her yerde ulusal çoğunluklar tarafından yönetilen azınlıklar mevcuttu. En azından 1890'dan beri ırkçı doktrinler Avrupa sömürge politikalarının bir parçası haline geldi. Bu sayede Avrupa sömürgeciliği haklılaştırılmaya çalışıldı. Bu doktrinler Avrupa'da yaşayan azınlıklara tahakküm kurmak amacıyla da kullanıldı. ²³

Balibar'a göre, ²⁴ modern ırk kavramı, bir horgörme ve ayrımcılık söyleminde yer almaktadır ve insanlığı "alt-insanlık" ve "üst-insanlık" olarak bölmektedir. Bu kavram başlangıçta bir etnik ya da ulusal gösterime değil, bunların yerine bir sınıfsal gösterime işaret etmekteydi. Bu kavramda toplumsal eşitsizliklerin yaratılıştan geldiği anlayışı, tıpkı kast sisteminde olduğu gibi sunulmaktaydı. Bu durum birçok ırkçılık tarihçisi tarafından belirtilmektedir.

Smith'e göre, etnisiteler farklı dönemlerde ve yerlerde M.Ö. üçüncü bin yılın başlarından beri görülmektedirler. ²⁵ Etnik toplulukların kendilerine ait olarak gördükleri toprakları vardır. Bu topraklarda ikamet ediyor da olabilirler veya başka bölgelerde yaşadıkları hâlde, bu topraklar belleklerinde de yer alabilir. Etnik grupların bir anavatanları, kutsal yerleşim yerleri veya coğrafi mekânlarının olması gerekmektedir. Farklı bölgelere dağılmış olsalar da, günün birinde dönebilecekleri bir vatandır burası. Etnik bir topluluğun vatanını değiştirmesi de mümkündür (Türker'de olduğu gibi). Bütün anavatanlarda kutsal olarak kabul edilen (bu dinî veya etnik olabilir) mekânlar vardır. Etnik grup, bir dış etmen dolayısıyla anavatanlarından ayrılmak zorunda kalmışsa, etnik grupla anavatan arasında hep bir bağ ya da özdeşlik kalır. Et-

21 Abdulvahap Akinci ve Oğuz Yavuzylmaz, "Milliyetçilik, Irk-Irkçılık İlişkisi", *Turkish Studies*, 13/26 (2018), s.78-79.

22 Mustafa E. Erkal, *Sosyoloji (Toplumbilimi)*, İstanbul: Der Yayınları, 6. bs., 1995, s.32-33.

23 Siegfried Weichlein, *Nationalbewegungen und Nationalismus in Europa*, 2. bs., 2013, s.16.

24 Etienne Balibar, "Sınıf Irkçılığı", *Irak, Ulus, Sınıf, Belirsiz Kimlikler*, çev., Nazlı Ökten, İstanbul: Metis Yayınları, 1993, s.258.

25 Smith, *Ulusların Etnik Kökeni*, s.58.

nisitelerin üyeleri arasında özellikle kötü zamanlarda güçlü bir aidiyet ve dayanışma duygusu oluşur.²⁶ Ortak düşmanın varlığı, kendi varlıklarını tehlikeye attığı için, daha fazla dayanışma gerçekleşir.

Anavatan mitosu uzun yüzyıllar geçmiş olsa da devam eder. Füsün Üstel'e göre "vatan" kelimesinin semantik olarak üç farklı boyutundan söz etmek mümkündür.²⁷

"Topraksal (teritoryal), kökensel (vatan tarihsel bir veridir; 'ataların bıraktığı'dır) ve son olarak kolektif/ulusal (ulusun mekânsal boyutu). Ancak milliyetçiliğin (özellikle de romantik Alman milliyetçiliği) duygusal boyutu, 'vatanı aşkın bir değer, mutlak ve o oranda kutsal bir ideal hâline getirir. Dolayısıyla 'vatan'la semantik ilişki içinde olan bütün kavramlar -başta vatanseverlik olmak üzere- duygu alanından ifade edilir: Vatan için fedakarlıkta bulunmak, vatan için savaşmak, vatan için ölmek.... Zira 'vatan' duygusal olarak bağlı olunan ülkedir, 'atalar'ın ülkesidir."

Kurubaş'a göre,²⁸ etnisite kavramına kuramsal olarak primordial ve araçsal olmak üzere iki şekilde yaklaşılmaktadır. Bu yaklaşımlardan primordial yaklaşıma göre, etnisite doğuştan edinilen, dünyaya geldiği yerden, din, dil, sosyal pratikler ve akrabalık ilişkilerinden elde edilen değiştirilemez bir bağlılık duygusuna neden olmaktadır ki bu durum aynı özellikleri taşıyan kişiler arasında yakın ilişkiler kurulmasını kolaylaştırır ve bu kişilerde dayanışma ortaya çıkar. Bu yolla etnisite ortaya çıkmış olmaktadır. Araçsal yaklaşım ise etnisitenin bir siyasî inşa eseri olduğunu, siyasî elitlerin bazı siyasî amaçları elde etmeye dönük olarak harekete geçirmek için kullandıkları bir araç olduğunu öne sürmektedirler. Etnik gruplarda 'biz' olmayı sağlayan dil, din, kültür ve benzeri bazı ortak özelliklerin olmasının yanında, bireylerde de bu 'biz'e dönük bir aidiyet duygusu vardır. Diğer etnik grupların üyeleri ile olan ilişkilerde kendi farklılığını öne çıkaran ve diğer gruptan olanları ötekileştiren bir duyguya sahip olmaktadır. Etnik sınırların toplumsal olarak inşa edilmiş olduğu ve bu sınırların belli bir ölçüde geçirgen olduğu ve dolayısıyla etnik grupların değişmez olmadıkları söylenebilir.

Etnisite ile ulusu birbirine karıştırmamak gerekmektedir. Siyasî niteliği olmayan, ortak bir geçmişe sahip, kültürel, topraksal ve tarihî bağları olan etnik gruplar, ulus değildirler. Bunlar ulusun özelliklerinin bir bölümüne sahip değillerdir. Mesela etnisitede bir ülkeye dönük bağ, sembolik ve tarihî kalabildiği hâlde, ulusta bu bağ siyasî bir nitelik taşır ve bir gerçeklik olarak mevcut sınırlar ile bu sağlanmış olur. Kurubaş'a göre,²⁹ etnik bir grubun kendi ülkesinde ikamet etmesi şart değildir. Ulusta bir iş bölümü, ekonomik birlik yani kamusal kültür, ortak yasal kurallar mevcutken, bu özellikler etnisitede mevcut değildir. Uluslar dışlayıcı değillerdir. Yani bir ulusa ait olmak için doğuştan bazı özelliklere sahip olmak genelde gerekmemektedir ama etnisitelerde bu tür özellikler aranmaktadır. Dolayısıyla etnik grupların bu özelliklerle

26 Smith, *Ulusların Etnik Kökeni*, s.53-56; Anthony D. Smith, *Milli Kimlik*. çev., Bahadır Sina Şener, İstanbul: İletişim Yayınları, 4. bs., 2007, s.25-26.

27 Füsün Üstel, *Makbul Vatandaşın Peşinde*, İstanbul: İletişim Yayınları, 4. bs., 2009, s.159.

28 Kurubaş, "Etnik Sorunlar", s.14.

29 Kurubaş, "Etnik Sorunlar", s.14-15.

riyle dışlayıcı oldukları söylenebilir.

Etnik grup ile ulus farklı olmakla beraber bunların birbirlerine çok benzedikleri de söylenebilir. Her ne kadar etnik gruplar arasındaki dayanışma duyguları onların ulus olmalarını sağlamasa da, potansiyel uluslar olarak etnik grupları görmek doğru olur. Çünkü belli şartlar altında etnik grupların ulus hâline gelebildiklerini tarih göstermektedir. Siyasileşen etnik gruplar milliyetçilik ideolojisi doğrultusunda hareket etmektedirler. Etnik grupların ulus hâline geldiklerinde etnik özelliklerinin olduğu gibi kaldığı söylenemez. Zaman içerisinde değişime uğramaktadırlar. Bu özellikler, yeni şartlara uygun olarak yeniden üretilmeleri durumunda varlıklarını devam ettirebilmektedirler. Smith'e göre bütün uluslar bir "etnik çekirdek temelinde doğmaktadır. Tarihin her döneminde farklı coğrafyalarda etnik topluluklar vardı. Birçok ulus ve milliyetçilik daha önceden mevcut olan etnisiteyi ve bunların etnomerkeziyetçiliğini temel alarak ortaya çıkmıştır. Modern uluslar her ne kadar modern öncesi etnik grupların farklı özelliklerini taşıyorlarsa ve modern dönemin başlarına kadar mevcudiyetini muhafaza etmiş olan etnik topluluklara çok şey borçlu olsa da, milliyetçiliğin bir hareket ve ideoloji olarak tamamen modern bir olgu olduğu söylenebilir.³⁰ Smith'in geliştirmiş olduğu yatay ve dikey etni ayrımı, bir taraftan etnik çatışma ve etnik devamlılığı, diğer taraftan da değişik ulus modellerinin ortaya çıkışının anlaşılmasında açıklayıcı olmaktadır. Smith'e göre batılı ulusların önemli bir bölümü yatay-bürokratik etni çeşidine dayanmaktadır. Bu tür etni tipinde etnik oluşumlar daha ziyade üst tabaka ile sınırlıdır. Çevrelerinde bulunan komşu yatay etnilerin üst tabakaları ile sıkı bağlar oluşturarak coğrafi olarak yayılmıştır. Bundan dolayı yatay etniler yoluyla oluşmuş olan uluslar teritoryal yönden daha kapsayıcı bir özellik sergilerler. Dikey-demotik (etnik öze dayalı) etni tipini ise Batılı olmayan ulusların büyük kısmında görmek mümkündür. Bu tip, yatay etni tipine oranla daha yoğun ve popülerdir. Dikey etni modeli toplumdaki bütün tabaka ve sınıflara yayılmaya çalışmaktadır. Bütün farklı toplumsal tabakaların birlikteliğini sağlamaya dönük olarak diğer uluslardan ayırt edici bir tarihî kültür mevcuttur. Bu model daha dışlayıcıdır.³¹

Bostancı, etnisite ile milliyetçiliğin inşa niteliği arasındaki ilişkinin üzerinde durmaktadır:³² "Milliyetçiliğin inşa niteliği, onun birden icat edilmesi değil etnik bilincin mevcut siyasal coğrafya da dikkate alınarak bir millet tahayyülü olarak yeniden üretilmesi manasındadır."

Etnik sorunların nedenlerini Michael E. Brown üç düzeyde açıklamaktadır: Sistem düzeyi, ulusal düzey ve algısal düzey. Sistem düzeyinde etnik sorunun ortaya çıkışını açıklayan kuramsal çalışmalar daha ziyade güvenlik sistemleri ile durumu açıklamaktadır. Bu durum, etkin bir merkezî devletin bulunmadığı durumlarda ortaya çıkar. Böyle durumlarda etnik gruplar, kendilerine komşu etnik gruplardan gelebilecek tehditlerden hareketle kendi güvenliğini sağlamaya dönük girişimlerde bulunurlar. Diğer etnik gruplarda aynı yaklaşımla hareket edeceklerdir ve ortaya bir kısır döngü çıkacaktır ki bu duruma "güvenlik ikilemi" denilmektedir. Barry R. Pose bu

30 Smith, *Ulusların Etnik Kökeni*, s.40-41.

31 Smith, *Ulusların Etnik Kökeni*, s.113-125

32 Bostancı, "Etnisite, Modernizm", s.15.

durumun daha ziyade imparatorlukların çöktüğü durumlarda gerçekleştiğini, kendi güvenlik kaygısı ile hareket eden etnik grupların kendi içlerine kapandıklarını ve bu yolla kendilerine etnik coğrafya oluşturmaya çalıştıklarını, bunun önünde engel olarak gördükleri diğer etnik gruplara karşı harekete geçtiklerini belirtmektedir. Brown'un sözünü ettiği ulusal düzeydeki açıklamalar ise devletin demokratikleşme derecesi, etkinliği ve uygulanan ulusçuluğun etnik gruplar arasındaki ilişkilere olan etkisi çerçevesindedir. Bu açıdan bakılarak yapılan açıklamalar, devletin ekonomik kalkınmadaki ve kamu güvenliğini sağlamadaki yetersizliklerinin etnik ulusçulukların gerekçesi olduğunu ileri sürmektedir. Etnik temelde ortaya konulan ulusçuluk uygulamaları diğer etnik gruplarda da aynı tarz duyguların ortaya çıkmasına ve çatışma ortamının doğmasına neden olacaktır. Etnik grupların sözlü tarihlerinde dile getirilen bazı sorunlar, diğer bazı gruplara karşı önyargının oluşmasına ve çatışmaya neden olabilir ki, bu algısal düzeyde etnik sorunların çıktığına dönük kuramsal çalışmalar tarafından ileri sürülmektedir.³³

Etnik grupların siyasileşerek bazı taleplerde bulunmalarının tarihî, kültürel, dinî, psikolojik, ekonomik, sosyal bazı nedenleri olsa dahi, bunun asıl gerekçesi ulus inşa sürecinde ve ulusçuluğun doğasında aranmalıdır. Etnik sorunların ortaya çıkışı, ulus-devlet olgusu ile birlikte söz konusu olmuştur. Ulus-devletler, sınırları belli topraklar üzerinde yaşayan farklı grupları ve onlara ait olan kimlikleri tekleştirmek için farklı yöntemlere başvurur. Bunun için gerek gördüğünde bir etnik grubun geleneklerini canlandırırken, gerek gördüğünde de geleneği bizzat icat eder.³⁴ Smith'e göre,³⁵ bugün kökleri çok eskilerde yattığı sanılan birçok gelenek aslında sonradan icat edilmişlerdir. Mesela İskoç eteği ve kumaşı 19. yüzyılın ortasında II. James tarafından icat edilmiştir. İngiltere'deki taç giyme geleneği 19. yüzyıla aittir. Eski motifler bir araya getirilmiştir. Modern ihtiyaçlara dönük olarak geliştirilmiştir.

Prys Morgan, makalesinde,³⁶ Gal kimliğinin inşasındaki araçları ayrıntılı olarak analiz etmeye çalışmıştır. Bu çalışmada Gal milli kimliğinin inşasında geleneklerin nasıl inşa edildiği ortaya konmaktadır. Özellikle aydınların gelenek inşasında belirleyici rolleri dikkat çekmektedir.

Giddens'a göre,³⁷ bugün İskoçların geleneksel elbisesi olarak bilinen eteklikler aslında 18. yüzyılda bir İngiliz sanayici olan Thomas Rawlinson tarafından icat edildiği sanılmaktadır. Rawlinson'un gayesi giyim tarzını çalışanlar için daha uygun hale getirmektir. Bu icadın gayesi geleneği korumak değil tam aksiydi.

Highland'a ait bağımsız bir gelenek mevcut değildi. 18. yüzyılın sonunda ve 19. yüzyılın başında bağımsız bir Highland geleneği icat edildi ve bütün İskoçya'ya dayatıldı. Bu süreç, üç aşamada gerçekleştirildi. Önce İrlanda'ya karşı kültürel yönden isyan edildi ve bu çerçevede eski İskoçya tarihi yeniden yazıldı (uyduruldu). Bu

33 Kurubaş, "Etnik Sorunlar", s.17.

34 Kurubaş, "Etnik Sorunlar", s.22.

35 Smith, Ulusların Etnik Kökeni, s.228.

36 Prys Morgan, "Bir Ölümden Bir Bakışa: Romantik Dönemde Gal Geçmişinin Peşinde", *Geleneğin İcadı*, haz., Eric Hobsbawm ve Terence Ranger, çev., Mehmet Murat Şahin, İstanbul: Agora Kitaplığı, 2006, s.51-118.

37 Anthony Giddens, *Elimizden Kaçıp Giden Dünya*, çev., Osman Akinhay, İstanbul: ALFA, 2000, s.51.

tarih yazımında İrlanda'nın İskoçya'nın kültürel müstemlekesi olduğu iddiası dile getirildi (gerçeğin tam tersi bir yaklaşım). İkinci aşamada Highland'ın ilksel gelenekleri olarak sunulan gelenekler, suni olarak yaratıldı. Üçüncü olarak bu yaratılmış olan gelenekler, Lowland İskoçya'sına Normanların, Saksonların ve Piktlerin Doğu İskoçyası'na sunuldu ve bu topluluklar tarafından benimsenmeleri sağlandı.³⁸ Çarpıcı bir örnek de Hindistan'dan verilebilir. 1860 öncesi dönemde İngiliz ve Hintli askerler aynı tarzda giyinmekteydiler. Ama kendi farklılıklarını ortaya koymak amacıyla yani Hintlileri, Hintli olarak, görünüş olarak da ayırtırmak istediklerinden, üniformalarına otantik bazı eklentiler yapıldı (kuşak, sarık ve tunik). Yapılan bu icadın bir bölümü sonraki kuşaklar tarafından da kabul gördü ve geleneksel Hint askeri elbisesi olarak günümüzde dahi kabul görmektedir.

Bir şeyin gelenek hâline gelmesi için uzun zaman geçmesi gerekmemektedir. İngiltere'de monarkın Noel konuşmasının her yıl yayınlanması bir gelenek hâline gelmiş olduğu hâlde bu olay ilk kez 1932'de gerçekleşmiştir.³⁹ Her ulus devletin bu tarz gelenekleri inşa ettiği görülmektedir.

Avrupalıların ve bazı Afrikalıların "modernleştirici" amaçlar doğrultusunda birleşmelerini ve birlikte hareket etmelerini kolaylaştırmak amacıyla, Avrupa'da 19. yüzyılda icat edilmiş olan gelenekler Afrika'ya sokulmuştur.⁴⁰ Gerçi Afrika'ya sokulan geleneklerin büyük bir bölümü, buradaki halkların kaynaşmasından ziyade, ayrışmasına katkı sağlamıştır.

Şimdiki kullanımıyla gelenek terimi son iki yüzyılın ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Ortaçağ'da her yerde gelenekler hâkim olduğu için böyle bir kelimeye ihtiyaç yoktu. Gelenek kelimesinin kendisi de modern çağın icatlarından biridir. Aydınlanma filozofları geleneği cehalet ve dogma ile özdeşleştirerek kendi yaklaşımlarının doğruluğunu ispatlamaya çalışmışlardır. Hobsbawm ve Ranger derledikleri kitaba "Geleneğin İcadı" ismini verdiler. İki çeşit gelenek olduğunu, bir bölümünün kökleri eskiye dayanan gerçek gelenekler, diğerlerinin ise icat edilmiş gelenekler olduğunu ileri sürüyorlar. Onlara göre icat edilmiş gelenekleri gerçek geleneklerden ayırmak gerekir. Çünkü bunların kökleri eskiye dayanmazlar ve tasarlanarak, iktidar aracı olarak kullanıma sunulmuşlardır. Giddens'a göre ise bütün gelenekler icat edilmişlerdir. Gelenekler bilinçli veya bilinçsiz olarak oluşturulabilirler ama her halükarda iktidarla iç içe bir konumdadırlar. Egemen sınıfların (kral, rahip, vb.) kendi konumlarının devamını sağlamaya dönük olarak modern öncesi toplumlarda da kullandıkları icat edilmiş olan gelenekleri vardı. Geleneklerde zaman içerisinde değişime uğrarlar. Bunlar çok yavaş değişebildikleri gibi, ani değişimler de gerçekleşebiliyor. Yapılan, icat edilen geleneklerin zaman içerisinde yeniden icat edilmesidir. Geleneklerde ritüeller ve tekrarlar ayırt edici özelliklerdir. Gelenekler bir çeşit gerçeği belirleme özelliğiyle dikkat çekmektedirler. Bir eylem geleneklere uygun olduğunda, başka

38 Hugh Trevor-Roper, "Geleneğin İcadı: İskoçya'nın Highland Geleneği", *Geleneğin İcadı*, haz., Eric Hobsbawm ve Terence Ranger, çev., Mehmet Murat Şahin, İstanbul: Agora Kitaplığı, 2006, s.21.

39 Giddens, *Elimizden Kaçıp Giden Dünya*, s.52-55.

40 Terence Ranger, "Sömürge Dönemi Afrika'sında Geleneğin İcadı", *Geleneğin İcadı*, haz., Eric Hobsbawm ve Terence Ranger, çev., Mehmet Murat Şahin, İstanbul: Agora Kitaplığı, 2006, s.287.

bir meşrulaştırmaya ihtiyaç duyulmadan gerçekleştirilir. Sorgulanmadan uyulan bir çerçeveyi bizlere gelenekler sunmaktadırlar.⁴¹ Modern devletin vatandaştan beklediği tavırların sağlanması açısından, ulus devletin temel değerlerinin gelenek haline getirilmesi gerekmektedir.

Geleneklerin icat edilmeleri ile yapılan şey, geçmişe atıfta bulunularak rutinleştirme ve formelleştirmeyi sağlamaktır. Millî marşlar ve ulusal bayraklar da icat edilmişlerdir. Hobsbawm'a göre eski dönemlere ait olan malzemeler yeni türde icat edilen geleneklerin inşasında kullanılmaktadırlar. Mesela alışıla gelmiş olan geleneksel pratikler (nişancılık, halk şarkıları vb) günün ulusal amaçlarına uygun hâle getirilmekte ve ritüelleştirilerek kurumsallaştırılmaktadırlar. Geleneksel halk şarkıları okullarda öğretilirken bunların benzerleri ulusal içeriklerle dolu olarak üretilmekte ve öğrencilere aktarılmaktadır. Düzenlenen festivallerde de millî semboller aşılanmaktadır. İcat edilmiş olan gelenekler ile nispeten yakın tarihlere ait olgular olan ulus, ulus-devlet, ulusal tarihler ve semboller, yakın bir bağlantı içerisinde.⁴²

Hobsbawm'a göre,⁴³ geleneklerin seri olarak üretilmeleri I. Dünya Savaşı'ndan 30-40 yıl öncesine rastlamaktadır. Bu seri üretim hem resmî hem de gayri resmî alanda gerçekleşmiştir. Yeni olan veya dramatik bir şekilde dönüşüme uğramış olan toplumsal grupların ve çevrelerin arasındaki ilişkileri düzenlemek, kimliklerini ifade etmek ve kendi aralarındaki ilişkileri düzenlemek amacıyla yeni araçlara ihtiyaç duyulmuştur. Bu tür değişim hâlindeki toplumları geleneksel tarzda yönetmek de artık imkânsız hâle gelmişti. Bütün bu amaçlar doğrultusunda bilinçli bir çaba sonucunda özellikle siyasî gelenekler icat edilmişlerdir. Devletler bu bağlamda vatandaşların faaliyet alanlarını gittikçe daha fazla tanımlamaya ve kayıt altına almaya başladılar. Yönetimde ve hukukta standartlaştırmalara gidildi ve ülke sınırlarında yaşayan insanlar birer 'vatandaş' hâline getirildiler. Bireylerin ulusal sınırlar dâhilinde bilinçlenmeleri sağlandı. En basitinden işçiler, ülke sınırları çerçevesinde örgütlenmelere gittiler ve bu çerçevedeki yani ulusal sınırlar dâhilindeki siyasî hareketlerle kendilerini özdeşleştirdiler. Bu dönemlerde icat edilmiş olan en evrensel gelenekler (siyasî), devletler tarafından meydana getirilmiş olan geleneklerdi.

Bütün toplumu tek bir ulus çatısı altında bütünleştirmek için başvurulan yöntemler beraberinde etnik sorunları getirmektedir. Ulus-devlete ait bazı kurgular etnik sorunların doğmasına neden olabilir. Ulusu meydana getiren insanların aynı kültürden (bazen de aynı soydan) olması gerektiği düşüncesi ve bu düşüncüyü bir gerçeklik hâline getirmek için devletin yaptığı faaliyetler sonucunda devletin belirlemiş olduğu tekil ulusal kimliği tanımasını ve ona sadakat göstermesini talep etmesi en belirleyici nedendir.⁴⁴ Devletlerin yurttaş veya etnik ulus modeline dayanması bu gerçeği değiştirmemektedir. Nitekim Kymlicka vermiş olduğu ABD örneğinde,⁴⁵ bu durumu

41 Giddens, *Elimizden Kaçıp Giden Dünya*, s.53-55.

42 Eric Hobsbawm, "Giriş: Gelenekleri İcat Etmek", *Geleneğin İcadı*, haz., Eric Hobsbawm ve Terence Ranger, çev., Mehmet Murat Şahin, İstanbul: Agora Kitaplığı, 2006, s.5-17.

43 Eric Hobsbawm, "Seri Üretim Gelenekler: Avrupa, 1870-1914", *Geleneğin İcadı*, haz., Eric Hobsbawm ve Terence Ranger, çev., Mehmet Murat Şahin, İstanbul: Agora Kitaplığı, 2006, s.305-307, 328.

44 Kurubaş, "Etnik Sorunlar", s.22.

45 Will Kymlicka, *Çokkültürlü Yurttaşlık/ Azınlık Haklarının Liberal Teorisi*, çev., Abdullah Yılmaz, İstanbul:

yalın bir şekilde ortaya koymaktadır. Böyle yurttaş ulus niteliği hiç tartışmasız ortada duran bir ülkede bile hükümet, ortak bir kültür ve dili teşvik etmekte ve dolayısıyla taraf olmaktadır.

Smith'e göre,⁴⁶ çok etnikli devletlerde ikilik ve istikrarsızlık vardır. Çok etnikli devletlerde tek bir etnik grubun egemenliğinin olduğu gözlemlenmektedir. Böyle devletlerde daha küçük olan etnik grupları kapsamaya veya etkilemeye çabalayan bir etnik grubun hâkimiyeti söz konusudur. Göçmenlerden oluşan ABD'de bile bir etnik topluluk hâkimdir ve diğerlerini şekillendirmeye çalışmaktadır.

Modern devletlerde ortaya çıkan bölünmeyi en iyi dile getiren Disraeli'dir. Ona göre bu devletlerde asıl sorun, tek bir toplumsal oluşum olarak kendilerini sundukları hâlde, realitede 'iki ulus'a bölünmüş olmasıydı. Yani bu toplumlarda bir taraftan çok zengin bir sınıf varken, diğer taraftan geniş kesimler yoksulluk içerisinde yaşamaktaydı. Bunu sınıf ırkçılığı olarak adlandırmak mümkündür. Balibar'a göre, sınıf ırkçılığı ile etnik ırkçılık arasında karşılıklı bir belirlenim mevcuttur.⁴⁷

Ulusçuluğun temel ilkesi konumunda olan 'egemenlik ulusundur' söylemi, aslında mevcut iktidar ilişkilerinin meşrulaştırılması amacını gütmektedir. Burada amaç, yeni oluşan grupların ve sınıfların iktidardan belli bir oranda pay almalarının önünü açmaktır. Yeni durumu meşrulaştırmak amacıyla resim, heykel vb. sembolik icatlardan faydalanma yoluna gidilmektedir. Bu yolla rejimin halk kesimlerince kutsallaştırılmasının sağlanması amaçlanmaktadır. Törenler, ayinler ve sembollerin icadı ile zor kullanılmasına gerek kalmaksızın insanların belli bir dünya görüşünü kabullenmeleri ve mevcut siyasî yapıya sadakat göstermelerinin sağlanması amaçlanır.⁴⁸ Bazı durumlarda bu ritüellerin yerleşmesi için yaptırımlara da başvurulabilmektedir.

Ulus-devletler, milliyetçilik ideolojisi ve hukuk, askerlik ve en önemlisi eğitim gibi uluslaştırma araçlarından faydalanarak, asimilasyon politikasını uygulayarak, ulus inşasını gerçekleştirirler. Ulus-devlet, bu süreçte bireylerin herhangi bir başka gruba değil, ulus-devlete sadakatini gerçekleştirmesini amaçlarlar. Bu yolla ulusal kimliğin gelişmesi amaçlanır. Ulus inşası sürecinde her şeyden önce bağımsızlık garantiye alındıktan sonra meşruluk kazanmış bir ulusal yönetimin oluşturulması, kültürel standartlaştırma işleminin tamamlanması, siyasî vatandaşlık anlayışının yerleşmesi ve zenginliklerin yeniden dağıtılması sağlanmaya çalışılır. Eğitim yoluyla ulus bilinci, askerlik yoluyla vatan bilinci ve siyasî katılma ile de vatandaşlık bilinci aşılana çalışılır. Bu süreç içerisinde milli marş, bayrak, haritalar, heykeller vb. ulusal övünmeyi getirecek sembolik üretimlerde bulunulur. Ayrıca ülkede bulunan farklı diller, gelenekler gibi yerel değerler ulusal potada eritilir veya marjinalleştirilerek etkisizleştirilmeye çalışılır.⁴⁹ Burada devreye entegrasyon adı altında asimilasyon politikaları girmeye başlar.

Ayrıntı Yayınları, 1998, s.178-181.

46 Smith, *Ulusların Etnik Kökeni*, s.196.

47 Balibar, "Sınıf İrkçılığı", s.262-268.

48 N. Durak Aksoy ve H. Adnan Arslantaş, "Modern Bir İdeoloji: Ulusçuluk", *Hikmet Yurdu*, 2/3 (2009), s.229.

49 Kurubaş, "Etnik Sorunlar", s.23.

Ulusal inşa sürecinin entegrasyon, kültürel çoğulculuk veya asimilasyon yöntemiyle yapılıyor olması, sonucu değiştirmez. Asıl olan asimilasyondur. Bunun en iyi sloganlaşmış söylemi ise ‘tek devlet, tek millet ve tek dil’dir. Bu söylemde amaçlananın aslında azınlığın ulusal kimlik içerisinde eritilmesi olduğu görülmektedir. Bu süreç işletilirken sanayileşmenin getirdiği sosyal hareketlilikten de faydalanılır. Ayrıca tek bir dilin kullanılması ve diğer dillerin kullanılmaması için gerekli yasal düzenlemeler yapılır. Bu süreçte eğitimin ve basın-yayının önemi belirgindir.⁵⁰ Aynı devlet sınırları içerisinde yaşayan insanların aynı dili konuşmaları olgusu, ulus-devletleşme sürecinde ortaya çıkmıştır. Eski imparatorluklarda farklı dilleri konuşan topluluklar yan yana yaşamaktaydı.⁵¹ Ulus devletlerde vatandaşların duygusal bağlılığını sağlamasında en önemli etken haline gelmiştir ortak dil.

Modern ulus devletlerin inşası ile ortaya çıkmış olan milletlerin geçmişine bakılacak olursa, bu toplumların tarihin hiçbir döneminde homojen olmadığını görecektir.⁵² Etnik varlıktan yola çıkılarak siyasileşme olgusu ulus-devletleşme süreci ile birlikte kendini göstermiştir. Ulus-devletlerin kendilerine temel aldıkları etnik varlık, kendi sınırlarını ulus-devletin sınırlarına genişletme yoluna gitmiştir. Bütün çabalara rağmen dünyada etniklik ile ulusal sınırların örtüşmesi anlamında bir sonuç elde edilememiştir. Etniklik aslında dinamik bir süreçtir ve tarihî köklere dayanmasına rağmen zaman içerisinde yeni etnik varlıklar, ortaya çıkabilmektedir. Bazı etnik grupların birleşmesi sonucu yeni bir etnik varlık da ortaya çıkabilir veya bunlardan biri diğerlerini asimile edebilir.⁵³ Ulusların etnik temelleri ile ilgili Balibar şu yaklaşımı savunmaktadır:⁵⁴

“Hiçbir ulusun doğal olarak etnik temeli yoktur fakat toplumsal oluşumlar ulusallaştıkça içerdikleri, paylaştıkları ya da hükmettikleri topluluklar da “etnikleşir” yani sanki kendiliğinden bir ilk kimliğe kültüre çıkarlara sahip olan, bireyleri ve toplumsal koşulları aşan doğal bir cemaat oluşturmuşçasına geçmişte ya da gelecekte temsil edilir hâle gelir.”

Wallerstein'e göre,⁵⁵ çağdaş dünyadaki tek uluslararası statü grubu kategorisi ‘ırk’tır. Eskiden din bu işlevi görmekteydi. Statü grubundaki sıralamada hangi yerde olduğunu belirleyen faktör renkten çok sıralamadır. Nitekim Québec’deki ayrılıkçılar, kendilerini “beyaz zenciler” olarak adlandırmaktadırlar.

Özellikle Soğuk Savaş’ın sona ermesinden sonra ekonomik kalkınma ve ulusal bütünleşmenin modernleştirici etkisi nedeniyle etnik kimliklerin etkisinin azalaca-

50 Kurubaş, “Etnik Sorunlar”, s.23-24.

51 Etienne Balibar, “Ulus Biçimi: Tarih ve İdeoloji”, *İrk, Ulus, Sınıf; Belirsiz Kimlikler*, çev., Nazlı Ökten, İstanbul: Metis Yayınları, 1993, s.123.

52 Bärbel Völkel, “Nationalismus – Ethnizismus – Rassismus? Fremde Blicke auf den genetisch-chronologischen Geschichtsunterricht”, *Historisches Lernen als Rassismuskritik*, Hrsg: Christina Isabel Brüning, Lars Deile, Martin Lücke, Schwalbach: Wochenschau Verlag, 2016, s.52.

53 Yıldız, “Kimlik ve Ulusal Kimlik”, s.15.

54 Balibar, “Ulus Biçimi: Tarih ve İdeoloji”, s.121.

55 Immanuel Wallerstein, “Bağımsızlık Sonrası Siyah Afrika’da Toplumsal Çatışma: Yeniden Değerlendirilen İrk ve Statü Grubu Kavramları”, *İrk, Ulus, Sınıf; Belirsiz Kimlikler*, çev., Nazlı Ökten, İstanbul: Metis Yayınları, 1993, s.252.

ğı beklentisi hâkimdi. Fakat kısa zaman içerisinde meydana gelen gelişmeler, etnik kimliklerin zayıflamak yerine daha da güçlü bir şekilde ortaya çıktığını göstermiştir.

Almanya'da hızla artan ırkçılık, kendine siyasal alanda da her geçen gün daha fazla yer edinmektedir. İrkçı parti "Alternative für Deutschland" (AfD; Almanya için Alternatif) toplumsal olarak daha fazla kabul görmeye başladı. AfD açık bir şekilde İslam'ın Almanya'ya ait olmadığını altını çizmekle yetinmemektedir. AfD'ye göre, çokkültürlülük ideolojisi, Alman milletinin kültürel birliği ve sosyal barışının önündeki en büyük tehdittir.⁵⁶

Dünyanın birçok bölgesinde etnik temelli çatışmalar yaşanmaktadır. Bu çatışma ortamının sadece gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerde (Malezya/Çinli, Nijerya/Yoruba/Hausa/Ibo, Sri Lanka/Tamil, Gürcistan/Abhazya/ Acar, Irak/Kürt vb.) değil aynı zamanda dünyanın gelişmiş ülkelerinde de (İspanya/Katalan/Bask, İngiltere/Kuzey İrlanda/İskoç, Kanada/Quebec, Belçika/Flaman/Valon vb.) kendini gösterdiği görülmektedir. Etnik temelli çatışmalar, dünya çapında bir olgu hâline gelmiştir.⁵⁷ Fuller'e göre etnisite konusuna bakış açısı, Amerika'da önemli ölçüde değişime uğramıştır:⁵⁸

"Türdeş yeni Amerikalıyı yaratırken çok-köklülüğü büyük ölçüde görmezlikten gelen eski etnik pota, şimdi her zamankinden daha etnik bilinçli bir topluma yerini bırakmaktadır. Bireysel etnik gruplara daha duyarlı, Amerika'nın nimetlerinin ülkenin bileşimindeki etnik öğelere bölüştürülmesi konusunda daha 'sayısal bilinçli' olduk."

Etnik sorunlar demokrasinin yerleşmemesi, ülkenin gelişmemiş olması veya ulusal bütünleşmenin gerektiği ölçüde gerçekleştirilememiş olmasının etnik çatışmaların gerekçeleri olduğu söylenemez. Çünkü demokrasi ve insan hakları alanında ilerlemiş olan, refah seviyesi gelişmiş olan ülkelerde de etnik çatışmaların mevcudiyeti söz konusudur. Kurubaş'a göre,⁵⁹ her etnik çatışmanın kendine özgü iç dinamikleri olduğu söylenebilir. Her şeye rağmen demokrasi açığı, ulusal bütünleşmenin sağlanamamış olması ve ekonomik geri kalmışlık, etnik çatışmalar için ortamın daha uygun hâle gelmesi açısından etkili olabilmektedirler. Etnik sorunlar, mevcut siyasî sisteme yönelik şiddeti de içeren bir nitelik kazandığı durumda, diğer devletlerin de müdahil oldukları uluslararası bir sorun hâline gelebilmektedir. Etnik sorunların ulusçuluk, ulusal kimlik ve kendi kaderini belirleme çerçevesinde meydana gelmesi dolayısıyla, ulus-devletin varoluş felsefesi sorgulanmaktadır.

Özellikle postmodern dönemle ilgili tartışmaların olanca gücüyle yapıldığı bir dünyayla karşı karşıyayız. Modernizmin temel ilkeleri ve kalıpları en ağır saldırılara maruz kalmaktadır. İnsanları ortak çıkarlar bağlamında bütünleştirmek pek müm-

56 Svenja Lückkerath, "Völkischer Nationalismus auf dem Vormarsch; Das Nationverstaendnisdes Front Nation und der Alternative für Deutschland im Vergleich", Institut für Politische Wissenschaft Selected Student Paper 68, Aachen, 2018, s.3.

57 Kurubaş, "Etnik Sorunlar", s.11.

58 Graham E. Fuller, *Demokrasi Tuzağı*, çev., Meral Gaspıralı, İstanbul: Altın Kitaplar Basımevi, 1996, s.161-162.

59 Kurubaş, "Etnik Sorunlar", s.12.

kün gözükmemektedir. İnsanların bağlılıklarını soyut bir toplum idealinde gerçekleştirmeleri pek mümkün gözükmemektedir. Bunun yerine insanların bağlılıkları ve ahlaki sorumlulukları, tarihî olarak bağlı buldukları topluluklara olacaktır. Küreselleşme bir taraftan dünya milletlerini birbirine yakınlaştırmıştır. Bunda en belirleyici olan ise iletişim alanındaki muazzam gelişmelerdir. Bir taraftan da ulus-devletler etnik talepler doğrultusunda sıkıştırılmaktadır. Ulus-devletlerin meşruiyet temelleri çatırdamaktadır. Postmodern yaklaşımlarla hayat sahasına kavuşan kültürel çoğulculuk yönündeki taleplerin demokrasi içerisinde bir çözüme kavuşmasının yolunu radikal demokrasi anlayışı sunmaktadır.⁶⁰ Azınlıklar kendilerine yaşam alanı bulduklarında, içinde buldukları toplumla daha uyumlu hareket edebilirler.

Sonuç

Milliyetçilik günümüzün yükselen değerlerinden biri olma özelliğini taşımaktadır. Dünyanın farklı yerlerinde ırkçı saldırıların her gün arttığı ve giderek daha tehlikeli bir noktaya doğru evrildiği söylenebilir. Milliyetçiliğin ve milletlerin doğasını ve kökenini ortaya koyarak, bu sorunlarla nasıl baş edilebilir sorusunun cevabının aranması gerekmektedir.

Milliyetçiliğin kökenlerinin eski çağlara kadar gittiği ve doğal olgular olduğu yönündeki yaklaşım gerçekçi değildir. Bugünkü anlamda milletlerin ortaya çıkmasının çok daha geç bir döneme denk geldiği söylenebilir. Sanayi devrimi, şehirleşme, laiklik, güçlü merkezi devletlerin ortaya çıkması gibi etmenler, milletleri inşa edilmesinde etkili oldular.

Modern anlamda milletlerin geç bir dönemde ortaya çıkmış olması, etnik kökenlerin bu millet inşalarında kolaylaştırıcı olarak önemli fonksiyon gördükleri gerçeğini görmeyi engellememelidir. Etnik köken benzerliği olan merkezi devletlerin kendi milletlerini inşa etmesi nispeten kolay olmuştur. Hâlbuki etnik bilincini korumuş olan farklı yapıların birlikte yaşadıkları devletlerde, uluslaşma süreci çok daha uzun zaman almıştır.

Bazı azınlıklar mevcut ulus devletin kendilerine biçmiş olduğu rolü benimsemekte ve fazla direnç göstermemektedir. Bu durumlarda, ulusun parçası olarak kaynaşma sağlanmakta ve zamanla bu azınlıklar yok olmaktadır.

Ulus devletlerin dayattığı resmi dil, ülkedeki farklı dillerin zamanla tarih sahnesinden silinmesine neden olabilmektedir. Kendi dilini kullanmakta ısrar eden etnik topluluklara baskı yapılabilmektedir.

Modern devletin inşa etmek istediği milletin bir parçası olmamak için direnen etnik topluluklara karşı entegrasyon söylemi altında, asimilasyon politikaları uygulanabilmektedir. Bazen baskının boyutu katliamlara kadar varmaktadır.

Küreselleşme, bir taraftan dünyayı küçük bir köy haline getirmekle beraber, diğer taraftan da farklılıkların kendini daha fazla ön plana çıkarmasına fırsat vermektedir.

60 Nedret Çağlar, "Postmodern Anlayışta Siyaset ve Kimlik", *Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi*, 13/3 (2008), s.381-382.

Küreselleşme beraberinde yerelleşmeyi getirmektedir. Farklı kimliklerin kendilerine kamusal alanda yer bulmak için mücadele ediyorlar. Artık homojen bir toplum inşasını öngören bir kimlik inşası mümkün olamayacaktır. Her ne kadar farklılıklara karşı hoşgörüsüzlük hızla yükselse de, toplumların içinde ortaya çıkan yeni gruplar ve onların farklı yaşam tarzı talepleri, tek milletin inşasını imkânsızlaştırmaktadır.

Modern devletlerin ve milletlerin inşasının olmazsa olmazı olmayan etnik köken birlikteliği, sürecin sağlıklı ve başarılı işlemesi açısından oldukça önemlidir. Etnik olarak ortak bir geçmişe sahip olan topluluklardan modern ulus inşa etme girişimleri çok daha kısa sürede ve başarı ile sonuçlanabilmektedir.

Kaynakça

- Akinci, Abdulvahap. "Modern Ulus Devletlerin Doğuşu". *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 34 (2012): 61-70.
- Akinci, Abdulvahap. "Milliyetçilik Kuramları". *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*. 15/1 (2014): 131-150.
- Akinci, Abdulvahap ve Oğuz Yavuzylmaz. "Milliyetçilik, Irk-Irkçılık İlişkisi". *Turkish Studies*. 13/26 (2018): 75-84.
- Akinci, Abdulvahap ve Oğuz Yavuzylmaz. "Milli Kimlik İnşasında Resmi Tarih Yazımının Rolü". *Turkish Studies*. 13/30 (2018): 15-24.
- Aksoy, N. Durak ve H. Adnan Arslantaş. "Modern Bir İdeoloji: Ulusçuluk". *Hikmet Yurdu*. 2/3 (2009): 227-234.
- Anderson, Benedict. *Hayali Cemaatler; Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*. Çev., İskender Savaşır. İstanbul: Metis Yayınları, 2. bs., 1995.
- Balibar, Etienne. "Ulus Biçimi: Tarih ve İdeoloji". *Irk, Ulus, Sınıf; Belirsiz Kimlikler*. Çev., Nazlı Ökten. İstanbul: Metis Yayınları, (1993): 109-133.
- Balibar, Etienne. "Sınıf Irkçılığı". *Irk, Ulus, Sınıf; Belirsiz Kimlikler*. Çev., Nazlı Ökten. İstanbul: Metis Yayınları, (1993): 254-269.
- Baumann, Gerd. *Çokkültürlülük Bilmecesi: Ulusal, Etnik ve Dinsel Kimlikleri Yeniden Düşünmek*. Çev., Işıl Demirakın. Ankara: Dost Kitabevi, 2006.
- Bostancı, M. Naci. "Etnisite, Modernizm ve Milliyetçilik". *Türkiye Günlüğü*. 75 (2003): 5-32.
- Bozay, Kemal. "Nation" und "Nationalismus" als Kernideologien der Herrschaftsabsicherung". *Ungleichwertigkeitsideologien in der Einwanderungsgesellschaft*. Bozay K., Borstel D. (eds) Edition Centaurus – Jugend, Migration und Diversity, Wiesbaden: Springer VS, (2017): 41-61.
- Çağlar, Nedret. "Postmodern Anlayışta Siyaset ve Kimlik". *Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi*. 13/3 (2008): 369-386.
- Çancı, Haldun. "Değişmeyen Boyutları Bağlamında Milliyetçiliğe Teorik ve Kavramsal Bir Bakış". *Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi*. 13/2 (2008): 105-116.
- Erkal, Mustafa E. *Sosyoloji (Toplumbilimi)*. İstanbul: Der Yayınları, 6. bs., 1995.

- Fuller, E. Graham. *Demokrasi Tuzağı*. Çev., Meral Gaspıralı. İstanbul: Altın Kitaplar Basımevi, 1996.
- Gellner, Ernest. *Uluslar ve Ulusçuluk*. Çev., Büşra Ersanlı Behar ve Günay Göksu Özdoğan. İstanbul: İnsan Yayınları, 1992.
- Gellner, Ernest. *Milliyetçiliğe Bakış*. Çev., Simten Coşar, Saltuk Özertürk ve Nalan Soyarik. İstanbul: İletişim Yayınları, 1998.
- Giddens, Anthony. *Elimizden Kaçıp Giden Dünya*. Çev., Osman Akınhay. İstanbul: ALFA, 2000.
- Gökalp, Emre. "Milliyetçilik: Kuramsal Bir Değerlendirme". *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 7/1 (2007): 279-298.
- Hobsbawm, Eric. "Giriş: Gelenekleri İcat Etmek". *Geleneğin İcadı*. Haz., Eric Hobsbawm ve Terence Ranger. Çev., Mehmet Murat Şahin. İstanbul: Agora Kitaplığı, (2006): 1-18.
- Hobsbawm, Eric. "Seri Üretim Gelenekler: Avrupa, 1870-1914". *Geleneğin İcadı*. Haz., Eric Hobsbawm ve Terence Ranger. Çev., Mehmet Murat Şahin, İstanbul: Agora Kitaplığı, (2006): 305-356.
- Kurubaş, Erol. "Etnik Sorunlar: Ulus-Devlet ve Etnik Gruplar Arasındaki Varoluşsal İlişki". *Doğu Batı*. 11/44 (2008): 11-41.
- Kymlicka, Will. *Çokkültürlü Yurttaşlık/ Azınlık Haklarının Liberal Teorisi*. Çev., Abdullah Yılmaz. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1998.
- Langewiesche, Dieter. *Nation, Nationalismus, Nationalstaat in Deutschland und Europa*. München: Beck, 2000.
- Lückerath, Svenja. "Völkischer Nationalismus auf dem Vormarsch; Das Nationverstaendnisdes Front Nation und der Alternative für Deutschland im Vergleich", *İnstitut für Politische Wissenschaft Selected Student Paper 68*, Aachen, 2018.
- Morgan, Prys. "Bir Ölümünden Bir Bakışa: Romantik Dönemde Gal Geçmişinin Peşinde". *Geleneğin İcadı*. Haz., Eric Hobsbawm ve Terence Ranger, Çev., Mehmet Murat Şahin. İstanbul: Agora Kitaplığı, (2006): 51-118.
- Özkırımlı, Umut. *Milliyetçilik Kuramları; Eleştirel Bir Bakış*. Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2008.
- Ranger, Terence. "Sömürge Dönemi Afrika'sında Geleneğin İcadı". *Geleneğin İcadı*. Haz., Eric Hobsbawm ve Terence Ranger. Çev., Mehmet Murat Şahin. İstanbul: Agora Kitaplığı, (2006): 245-304.
- Sağır, Meral Öztoprak, Serkan H. Akıllı. "Etnisite Kuramları ve Eleştirisi". *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*. 28/1 (2004): 1-22.
- Salzborn, Samuel. "Nation und Nationalismus im 21. Jahrhundert". *Staat und Nation. Die Theorien der Nationalismusforschung in der Diskussion*. hg., Samuel Salzborn. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, (2011): 9-13
- Smith, Anthony D. *Ulusların Etnik Kökeni*. Çev, Sonay Bayramoğlu ve Hülya Kendir. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 2002.

- Smith, Anthony D. *Milli Kimlik*. Çev., Bahadır Sina Şener. İstanbul: İletişim Yayınları, 4. bs., 2007.
- Trevor-Roper, Hugh. “Geleneğin İcadı: İskoçya'nın Highland Geleneği”. *Geleneğin İcadı*. Haz., Eric Hobsbawm ve Terence Ranger. Çev., Mehmet Murat Şahin. İstanbul: Agora Kitaplığı, (2006): 19-50.
- Üstel, Füsün. *Makbul Vatandaş'ın Peşinde*. İstanbul: İletişim Yayınları, 4. . bs., 2009.
- Völkel, Bärbel. “Nationalismus – Ethnizismus – Rassismus? Fremde Blicke auf den genetisch-chronologischen Geschichtsunterricht”. *Historisches Lernen als Rassismuskritik*. Hrsg: Christina Isabel Brüning, Lars Deile, Martin Lücke, Schwalbach: Wochenschau Verlag, (2016): 49-70.
- Wallerstein, Immanuel. “Bağımsızlık Sonrası Siyah Afrika'da Toplumsal Çatışma: Yeniden Değerlendirilen Irk ve Statü Grubu Kavramları”. *Irk, Ulus, Sınıf; Belirsiz Kimlikler*. Çev., Nazlı Ökten. İstanbul: Metis Yayınları, (1993): 233-253.
- Wallerstein, Immanuel. “Halklığın İnşası: Irkçılık, Milliyetçilik ve Etniklik”. *Irk, Ulus, Sınıf; Belirsiz Kimlikler*. Çev., Nazlı Ökten. İstanbul: Metis Yayınları, (1993): 91-108.
- Weichlein, Siegfried. *Nationalbewegungen und Nationalismus in Europa*, 2. Auflage, 2013.
- Yıldız, Süleyman. “Kimlik ve Ulusal Kimlik Kavramlarının Toplumsal Niteliği”. *Milli Folklor*. 19/74 (2007): 9-16.

The Origin of Nationalism: Ethnicity, Nation and Nation Relations

ABDULVAHAP AKINCI

Abstract: *In Following the French Revolution, nationalism, which was one of the most rapidly spreading ideologies, changed the maps seriously and led to the emergence of a new world. The traditional means of providing the legitimacy of states are no longer sufficient. There is a new link between the state and the individual that is not in the traditional period. Nationalism became the most prominent tool in the modern era states. The debates on nationalism continue at a fast pace. In addition to those who argue that nations are natural phenomena and that their roots go back to ancient times, there are some who claim that nations were built under some social, economic and cultural conditions that emerged in the modern era. Some thinkers acknowledge that in the modern sense, nations are a modern phenomenon as a result of a building process, they argue that ethnic origins have a great impact in the construction process of the nation. In this study, the process of building of nations will be examined by evaluating whether there is a connection between the emergence of nations and ethnic origins. It will be tried to make a situation evaluation in the societies which have the same ethnic origins and international ethnic backgrounds..*

Keywords: *Nation, Nationalism, Nation state, Ethnicity.*

Etkili İletişimin Hasta Güvenliği Kültürü Üzerine Etkisi ve İç Girişimciliğin Aracı Rolü: Bir Özel Hastane Uygulaması

ALİ ARSLANOĞLU*
aliarslanoglu18@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-4454-0397

Öz: Hasta güvenliği önemini artıran bir konudur. Hasta güvenliği için hasta güvenliği kültürünü artırmak gereklidir. Bu çalışmadaki amaç hasta güvenliği kültürünü artırmak için etkili iletişimin etkisini ve iç girişimciliğin aracı rolünü belirlemeye çalışmaktır. Araştırmada daha önce geçerlilik ve güvenilirliği yapılmış olan etkili iletişim, iç girişimcilik ve hasta güvenliği kültürü ölçekleri kullanılmıştır. İstanbul ilinde faaliyet gösteren bir özel hastane çalışanları araştırmanın evrenini oluşturmaktadır. Araştırmaya 498 kişi katılmıştır. Araştırma Eylül 2018-Aralık 2018 tarihleri arasında yapılmıştır. Araştırmaya katılanların; %75,5'i kadın, %54,8'i evli, %87,3'ü 40 yaş altında, %29,9'u ön lisans, %29,5'i lisans mezunu, %50,4'si haftalık 41-50 saat arasında çalışan ve %48,8'inin hemşire olduğu görülmektedir. Araştırma değişkenlerinin ilişkisi 0,196, 0,402 ve 0,452 olarak bulunmuştur. Etkili iletişim ve iç girişimciliğin, hasta güvenliği kültürünü etkilediği hipotezleri desteklenmiştir. Etkili iletişimin iç girişimciliği etkilediği hipotezi desteklenmiştir. Etkili iletişimin hasta güvenliği kültürü üzerine etkisinde iç girişimciliğin aracı etkisi olduğuna dair hipotez desteklenmemiştir.

Anahtar kelimeler: Etkili iletişim, İç girişimcilik, Hasta güvenliği kültürü.

Giriş

Kalite her alanda olduğu gibi sağlık hizmetleri alanında çok önemli bir yer tutmaktadır. Sağlık hizmetlerinde kalite amaçlarından birisi hasta güvenliğidir. Hasta güvenliğini artırmanın önemli faktörlerinden birisi de hasta güvenliği kültürüdür.

İletişim her alanda etkili bir parametredir. İletişim sayesinde tüm bilgiler sağlıklı bir şekilde kişiden kişiye, kurumdan kuruma yayılmaktadır. İletişim; anlamak, anlatmak ve anlaşılacak için önemli bir enstrümandır. Bu enstrümanı etkili kullananlar birçok sorunun önüne geçebilirler.

İnovasyon ve yenilikçilik kurumlar için önemli bir faaliyettir. Yenilikçilik için insanların girişimcilik faaliyetlerinde bulunması önemlidir. Sadece dış girişimcilik değil

* Dr. Öğr. Üyesi, Sağlık Bilimleri Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi.

aynı zamanda iç girişimcilik kurum içinde önemlidir. İç girişimci özelliğine sahip çalışanlar kurum içinde süreç, ürün ve hizmet konusunda yenilikler yapmak için sürekli çalışmaktadırlar.

Araştırmanın amacı, etkili iletişim hasta güvenliği kültürü ve iç girişimcilik arasındaki ilişkiyi belirlemektir. Aynı zamanda etkili iletişimin hasta güvenliği kültürü üzerine etkisi ve iç girişimciliğin aracı etkisini belirlemektir. Çalışmanın sağlık sektörüne katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Kavramsal Çerçeve

Etkili İletişim

İletişim, yönetim sürecinin önemli bir parçasıdır. Çünkü etkili iletişim olmaksızın ne bireyler yapacakları işlerden haberdar olabilir ne de soruların yanıtlanması, problemlerin çözülmesi, geribildirim sağlanması ya da sonuçların değerlendirilmesi mümkün olabilir.¹ İletişimi kısaca, “Bilgi üretme, aktarma ve adlandırma süreci” olarak tanımlayabiliriz. Genel anlamda, iletişimin gerçekleşmesi için iki sistem gereklidir. Bu sistemler iki insan, iki hayvan, iki makine olabilir, seçenekleri artırmak mümkündür. Nitelikleri ne olursa olsun, iki sistem arasındaki bilgi alışverişini “iletişim” kabul edebiliriz.² İletişim bir süreçtir. İster kişiler arası olsun ister kişi ve bir başka topluluk arasında olsun, temelde iletişim süreci aynıdır değişmez.³ İletişim, Latince, “communis” kelimesinden kaynaklanmıştır. En geniş anlamıyla iletişim, bilginin bir kişiden diğerine iletilmesidir.⁴ Sonuç olarak iletişim, “Her iki taraftaki bilgileri eşitlemek için gönderici ile alıcı arasında bilgi alışverişi süreci”dir.⁵ İletişim, oldukça kompleks, dinamik ve gelişen bir yetenektir.⁶ Bazı araştırmacılar görüşlerin, fikirlerin ve amaçların alışverişini içerdiğinden iletişimi dinamik doğası nedeniyle bir süreç olarak tanımlamışlardır.⁷ İletişim bir örgüt vasıtasıyla bir işletmeden diğerine bilgi transferi yani bilgi yayan araçtır.⁸

Şirketler müşterileri ile etkileşimlerini geliştirmek ya da organizasyon performanslarını artırmak niyetindedirler ise geleneksel pazarlama yaklaşımları yeterli değildir.⁹ Şirket ya da organizasyon içinde etkin iletişim, içsel pazarlama ve müşte-

1 Richard M. Hodgetts, *Yönetim, Teori, Süreç ve Uygulama*, çev., Canan Çetin ve Esin Can Mutlu, İstanbul: Beta basım yayım Dağıtım A.Ş., 1999, s.445.

2 Üstün Dökmen, *İletişim Çatışmaları ve Empati*, İstanbul: Sistem Yayıncılık, 2003, s.19.

3 Şaban Kızıldağ, *İletişimde Mazeret Yok*, İstanbul: Hayat Yayınları, 2014, s.34.

4 Joann Keyton ve Pamela Shockley Zalabak, *Case Studies for Organizational Communication: Understanding Communication Processes*, Los Angeles: Roxbury Publishing Company. 2006, s.421.

5 Nima Norouzi vd., “The Architect, The Client and Effective Communication İn Architectural Design Practice”, *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 172/1 (2015), s.635.

6 Tiago R. Matos, “The Challenge of Effective Communication Among Scientists”, *Journal Of Investigative Dermatology*, 137/11 (2017), s. 183.

7 Ayodele Elijah Olusegun, A.V.O., “Communications in The Building Industry of Nigeria- Implications For Clients”, (2008), s.51.

8 Ian N. Lings ve Gordon E. Greenley, “Measuring Internal Market Orientation”, *Journal of Service Research*, 7/1 (2005), s.290.

9 Wann-Yih Wu, Chia-Chun Tsai ve Chen-Su Fu, “The Relationships Among Internal Marketing, Job Satisfaction, Relationship Marketing, Customer Orientation, and Organizational Performance: An Empirical Study of TFT-LCD Companies in Taiwan”, *Human Factors and Ergonomics İn Manufacturing & Service Industries*, 23/5 (2013),

ri odaklılığının geliştirilmesi için gerekmektedir. İç iletişim, çalışanların müşterilere hizmet ederken gerekli bilgileri alması ve şirketin politikalarını ve stratejilerini bilmesine yardımcı olabilir.¹⁰ Yöneticiler ve çalışanlar arasında iki yönlü iletişim, çalışanlara sadece yönetimin desteğini artırması değil aynı zamanda kendi iş performansını artırmak için geribildirim sağlar.¹¹ Bir işin başarılı ya da başarısız olması, işin tekniğini bilmekten çok, iletişim kurabilme becerisine bağlıdır.¹²

Hasta Güvenliği Kültürü

Tıbbi hatalar ile yaralanma ve ölümler sağlık sistemi üzerine güven kaybı ve anlamlı bir şekilde ekonomik maliyetlerde artış ile büyük bir kamu sağlık problemlerine neden olmaktadır.¹³ Bakım kalitesi Institute of Medicine (IOM) tarafından, bireylerin ve toplumların sağlığının derecesini mevcut mesleki bilgilerle sürdürmek ve istenilen sağlık çıktılarına ulaşma olasılığını artırmak olarak tanımlanmıştır.¹⁴ IOM sağlık hizmetlerinde kalite için 6 amaç önermektedir. Bunlar, hasta güvenliği, hasta merkezlilik, etkililik, verimlilik, zamanlama ve eşitliktir.¹⁵

Hasta güvenliği ve yüksek kalitede bakım, tüm sağlık hizmetleri uygulamalarının temel unsurlarıdır.¹⁶ Hasta güvenliği kültürünün değerlendirilmesi, hastalar için tıbbi hizmetlerin kalitesini arttırmak için kritik bir yaklaşım olarak kabul edilmiştir.¹⁷ Hasta güvenliği kültürü; hasta güvenliği ve sağlık hizmetlerinde kaliteyi etkileyen önemli faktörlerinden biri olarak tanımlanmıştır.¹⁸

Birçok araştırma, sağlık ekibi üyeleri arasındaki zayıf iletişim ve iş birliğinin daha yüksek tıbbi hata riskine yol açabileceğini bildirmiştir.¹⁹

İç Girişimcilik

Girişimcilik, girişimci ve izleyicilerin değerine yeni bir şeyler yaratmak ve yaratılış sürecini içerir.²⁰ Girişimci sözcüğü hem günlük yaşamda hem de yönetim ve ekonomide bir teknik terim olarak sıklıkla kullanılır; girişimci, aslında “belirli proje tek-

s.436.

10 Christian Gronroos, *Service Management and Marketing*, Massachusetts: Lexington Books, 1990. s.27

11 Wu, Tsai ve Fu, “The Relationships Among”, s.437.

12 Jo Condrill ve Bennie Bough, *101 İletişim Yolu*, çev. Aslı Şahin, İstanbul: Beyaz Yayınları, 2000, s.1.

13 Joanna K. Weinberg, “Medical Error and Patient Safety: Understanding Cultures in Conflict”, *Law & Policy*, 24/2 (2002), s.93.

14 Robert M. Wachter, *Understanding Patient Safety*, Columbus, Ohio: The McGraw-Hill Companies, 2008, s.20.

15 Nilay Gemlik, *Hastane Yönetiminde 4 Boyut*, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2018, s.45.

16 Manfred Mortell, “Is there a Theory – Practice – Ethics Gap? A Patient Safety Case Study”, *International Journal of Africa Nursing Sciences*, 10/1 (2019), s.38.

17 Chih-Hsuan Huang, Hsin-Hung Wu ve Yi-Ching Lee, “The Perceptions of Patient Safety Culture: A Difference Between Physicians and Nurses in Taiwan”, *Applied Nursing Research*, 40/3 (2018), s.40.

18 Institute of Medicine, *Keeping Patient Safe: Transforming The Environment Of Nurses*, Washington DC: National Academy Press, (2004), s.13.

19 “Advancing Effective Communication, Cultural Competence, and Patient- and Family-Centered Care: A Roadmap For Hospitals”, The Joint Commission, erişim 18 Mart, 2019, <http://www.jointcommission.org/assets/1/6/ARoadmapforHospitalsfinalversion727.pdf>.

20 Zülfikar Ali Bokhari, “Supporting Entrepreneurship and Intrapreneurship at Universities for Small Business Development from Marketing Perspective Is The Key to Support Community, Faculty and Students”, *Contracts With Large Multinational Corporations: A Hurdle*, MMA Fall Educators’ Conference, 2006, s.94.

liflerini üstlenerek, girişimciliğin doğasını anlayan ve gelişime açan insan demektir". Bu açıdan girişimcilik girişimcinin yaptığı işidir.²¹

Bir başka tanıma göre girişimcilik, yeni ya da mevcut bir organizasyon içinde, yaratıcılık ve yenilik yapma yoluyla değer yaratma amacıyla bir fırsatın ortaya çıkarılması ve geliştirilmesi, bu fırsatlardan yararlanma süreci olarak tanımlanmaktadır. Bu tanımda girişimcilik hem bireysel hem de işletme bazında ele alınmıştır.²²

İç girişimcilik kavramı çeşitli biçimlerde ele alınmaktadır. Genel olarak iç girişimcilik (intrapreneurship), örgüt içinde çalışmakta olan bireylerin işyerlerinde ürün, hizmet ve süreç inovasyonu ile sonuçlanan faaliyetlerde bulunması olarak tanımlanmaktadır.²³ The American Heritage Dictionary of the English Language, iç girişimciyi (intrapreneur) "büyük bir firma içinde bir fikri, risk alma ve yenilik yapma yoluyla karlı nihai bir ürüne dönüştürme sorumluluğunu üstlenen kişi" olarak tanımlamaktadır.²⁴

Yapılan bir çalışmada, şirketler tarafından belirlenmiş olan girişimciliğinin gelişmesi için elverişli bir ortam olarak temel dört faktör tanımlanmıştır. Bunlar; teknik yeteneklere sahip iş gücü, organizasyonun düzeni, pazar bilgisi ve gizliliğin mevcudiyetidir.²⁵ Literatürde iç girişimciliğin boyutları şu şekilde sıralanmıştır:²⁶ (I)Yenilik yapma (İnovasyon), (II)Risk alma, (III) Öngörücü olma (Proaktiflik), (IV) Özerklik (Otonomi), (V) Yeni iş girişimleri başlatma, (VI) Kendini yenileme veya stratejik yenilenme, (VII) Rekabetçi girişkenlik.

İletişim, İç Girişimcilik ve Hasta Güvenliği Arasındaki İlişki

Hasta güvenliği olaylarını azaltmak için, iletişim sistemlerini iyileştirme çabaları hasta güvenliğini sağlamak için önemli stratejiler olarak vurgulanmıştır.^{27,28} Bununla birlikte, basitçe bir iletişim stratejisi sağlamak, diğer kritik faktörler dikkate alınmadığı takdirde hiçbir şekilde fark yaratmayacaktır.²⁹

İletişim hasta bakım sürecinin önemli bir bileşeni olması sebebiyle önemlidir. Sağlık çalışanları arasındaki iletişim ise bu süreci doğrudan etkileyen, bazen de kendisi etkilenen bir biçimde hasta bakım sürecini tamamlayan diğer önemli unsur

21 Sudi Apak, Kamer H. Taşçıyan ve Muzaffer Aksoy, *Girişimcilik ve Sermaye Tedarik Yöntemleri*, İstanbul: Papatya Yayıncılık, 2010, s.41.

22 Ahmet Şahbaz ve Ümrân Şahbaz, "İnovasyon ve Girişimcilik", *Uluslararası Girişimcilik ve Kariyer Sempozyumu*, 1-3 Kasım, 2013, s.119.

23 Nurettin İbrahimoglu ve Özlem Yaşar Uğurlu, "KOBİ'lerde İç Girişimcilik ve Örgüt Kültürü İlişkisi: Sektörel Bir Araştırma", *H.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 31/1, (2013), s. 105.

24 Veysel Ağca ve Mustafa Kurt, "İç Girişimcilik ve Temel Belirleyicileri: Kavramsal Bir Çerçeve", *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 0/29 (2007), s.85.

25 Nimalathasan Balasundaram ve Mohammad Shabab Uddin, "Determinants of Key Favorable Environment for Intrapreneurship Development: an Empirical Study of Some Selected Companies in Chittagong, Bangladesh", *BULETINUL Universității Petrol – Gaze din Ploiești*, LXI/2 (2009), s.34.

26 Bostjan Antoncic ve Robert D. Hisrich, "Clarifying The Intrapreneurship Concept" *Journal of Small Business and Enterprise*, 10/1 (2003), s.15.

27 Jennifer Tjia vd., "Nurse-Physician Communication in The Long-Term Care Setting: Perceived Barriers and Impact On Patient Safety", *Journal of Patient Safety*, 5/3 (2009), s.146.

28 "National patient safety goals: Long term care program", The Joint Commission, erişim 18 Mart, 2019, http://www.jointcommission.org/assets/1/6/NPSG_Chapter_Jan2012_LTC.pdf.

29 Margo Paterson vd., "The Timely Open Communication for Patient Safety Project", *Journal of Research in Interprofessional Practice and Education*, 3/1, (2013), s.24

olarak karşımıza çıkmaktadır.³⁰

Hasta güvenliğinde iletişimin kapsamı;³¹

1. İletişim, hasta için en iyi bakımı sürecini garanti etmek, hasta ve ilgili diğer profesyoneller ile bakım amaç ve hedeflerini paylaşmak için temel araçtır.
2. Tıpta iletişim genellikle stres ve zaman baskısı altında gerçekleşir.
3. İletişim özellikle zor durumlarla başa çıkmak için bize yardımcı olabilir. İletişim belirsizliklerde uzmanlaşmak ve hasta güvenliği için tehlikeleri önlemek için, takım içinde ve meslektaşları ile iş birliğini geliştirebilir.

Öncelikle kültür değişimini gerçekleştirmek gerekir. İletişim kanallarını açmak, her düzeyde, özellikle de hata konularında sistem güvenliği analizlerini uygulamak gerekir.

Kuvvetli bir iletişim planı için:³²

- Gözle görülür bir lider desteği
- İyileşmeyi değerlendirmede kullanılacak “metriklerin” çok iyi belirlenmesi, uygulama öncesi ve sonrası değerlendirilmelerde kullanılması,
- Kısa dönem başarılarının duyurulması, kutlanması ve tüm çalışanlar tarafından paylaşılmasının sağlanması,
- Uzun süreli başarılar için takım çalışmaları ve takım olarak çalışmanın iyileştirilmesi programlarının uygulanması,
- Hasta ve ailesi ile ortaklık kurulması gerekmektedir.

İletişim sürecinin hasta güvenliği açısından üstlendiği rolün davranışsal boyutunun yanı sıra teknik boyutu ile de tartışılması ve “nasıl” ın bilgisinin paylaşılması gerekmektedir. Bu kapsamda hasta güvenliğine ilişkin yazılı, görsel ve işitsel materyallerin kullanımı önerilebilir. Afiş, poster, bülten, klinik panoları görsel eğitimin de bir parçası olarak hasta güvenliğinin, ulaşılmak istenen hedeflerin ve hasta güvenliğinin o hastanede hangi politikalar, prosedürler, talimatlar doğrultusunda günlük çalışmayı düzenlediğinin duyurulması açısından önem taşımaktadır. Özellikle klinik panoları hasta güvenliğine ilişkin olarak takip edilen indikatörler bazında yapılan ölçüm sonuçlarının ve iyi uygulama örneklerinin paylaşımına imkân veren çok işlevsel iletişim araçları olarak kullanılabilir.³³

30 T.C. Sağlık Bakanlığı, *SKS Işığında Sağlıkta Kalite Kitabı, Cilt 2*, Ankara: Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 2012, s.141. Joel Medrano-Mariscal, “Reflections on The Concept of Communication: Second International Goal of Patient Safety”, *Rev Med Inst Mex Seguro Soc.*, 53/4 (2015), s.520. Susan B. Childress, “Team Communication: It’s About Patient Safety”, *Journal of Oncology Practice*, 11/1, (2015), s.23.

31 Martin Beyer vd., *Communication and Patient Safety*, Massachusetts: Blackwell Publishing Ltd., 2007, s.16.

32 Şükran Yalçın ve Adile Acar, “Avrupa Birliği Ülkelerinde Hasta Güvenliği ve Güvenli Hastane İlişkisi”, *II. Uluslararası Sağlıkta Performans ve Kalite Kongresi Kitabı*, 1/1 (2010), s. 22.

33 Bilçin Tak, “Sağlık Hizmetlerinde Kalitenin Ana Unsuru Olarak Hasta Güvenliği Sistemlerinin Oluşturulması: Hastaneler İçin Bir Yol Haritası Önerisi”, *Sağlıkta Performans ve Kalite Dergisi*, 1/1 (2010), s.98-99.

Etkili iletişim, hasta güvenliği için çok önemlidir. Kök neden analizleri ile ilgili bir çalışma önermektedir ki hataların %60'ından fazlasında, zayıf iletişim önemli bir nedensel faktör olduğunu göstermektedir. Etkili iletişim, aynı zamanda ortaya çıktık-tan sonra bir olayı yönetmek için çok önemlidir.³⁴

Çalışmalar iletişim sorunlarının tıbbi hataların ana kaynağı olduğunu göstermiştir. Güvenli bakım; farklı eğitim, öğretim ve deneyimi ile farklı görevleri yerine getiren bireyler arasındaki iletişimi gerektirir.³⁵

JCI tarafından 2006 yılında yapılan bir çalışmaya göre; iletişim hataları rapor edilmiş sentinel olayların en büyük kaynağıdır ve yine zayıf iletişimin klinik uygulamalarda ki önlenemez zıt olaylara yol açan temel faktörlerden biri olabileceğini göstermiştir.³⁶

Sağlık iletişimi rehberlik ve denetleme programları, eğitim oturumları ve toplantılar aracılığıyla yönetim tarafından başlatılabilir. İletişim aynı zamanda klinik bilgilerin zamanında paylaşımı destekleyen, güvenli ve yüksek kaliteli bakım sağlayan doğaç-lama bir süreç olduğunu göstermiştir.³⁷

Hasta güvenliğini arttırmak için zamanında açık iletişim kurmanın; iletişim, iş bir-liği, liderlik, mesleki gelişim, çalışma ortamı ve takım gururu gibi birbirine bağlı bileşenlerden oluşan karmaşık bir süreç olduğunu göstermektedir.³⁸

İletişim tıp uygulamalarının önemli bir parçasıdır. Aynı zamanda, hastanın güvenliği için çok önemlidir. Sağlık sektöründe iletişimin öğrenilmesinin farkındalığı gi-derek artmaktadır.³⁹ Hastalar ve çalışanlar arasındaki etkili iletişim, güvenli hasta bakımının özelliklerinden birisidir.⁴⁰

Bir kurum ve kuruluşun etkili, etkin ve verimli olmasında en önemli kaynaklarından birisi de insan kaynağıdır. Son yıllarda bu kaynağın farkına varan kurum ve kuru-luşlar çalışanları için içsel pazarlama uygulamalarını yapmaya başlamışlardır. İçsel pazarlama uygulamaları, yani ödül ve motivasyon, etkili iletişim, iş gören gelişimi, çalışan seçimi, personel alımı, destek sistemi, güçlendirme gibi uygulamalar yerin-de ve zamanında uygulanırsa çalışanların iş tatmini, örgütsel bağlılığı, performansı, memnuniyeti ve müşteri yöneliliği arttığı görülmüştür. Liderler iç girişimci olan çalışanlarına daima destek vermelidirler.⁴¹

34 WHO, *Patient Safety, Learning From Error*, Fransa.WHO Library Cataloguing-in-Publication Data, 2010, s.12.

35 Carmen Daniela Domnariu, "Patient Safety Culture at Organizational Level", *Public Health and Management, Acta Medica Transilvanica*, 2/3 (2012), s.146.

36 Ying Hua vd., "Effects of Nursing Unit Spatial Layout on Nursing Team Communication Patterns, Quality of Care, and Patient Safety", *HERD*, 6/1, (2012), s.9.

37 Hua vd., "Effects of Nursing", s.9.

38 Paterson vd., "The Timely Open" s.24.

39 Ann Faulkner, Jackie Argent ve Avril Jones, "Effective Communication in Health Care: Exploring The Skills Of The Teachers", *Patient Education and Counseling*, 45/3 (2001), s.227.

40 Audrey Lyndon, Marya G. Zlantik ve Robert M. Wachter, "Effective Physician-Nurse Communication: A Patient Safety Essential For Labor And Delivery", *American Journal of Obstetrics-Gynecology*, 205/2 (2011), s.91.

41 Güven Bektemür, "İç Girişimciliğin Hasta Güvenliği Kültürü Üzerine Etkisi: Bir Özel Hastane Uygulaması", *Sağ Aka Derg*, 5/3 (2018), s.174.

Hasta güvenliği kültürünü artırmak için çeşitli çalışmalar yapılmıştır.⁴²

Hasta güvenliği için etkili iletişim önemini vurgulayan çalışmalar mevcuttur.⁴³

Örgüt içerisindeki iç girişimcilik ruhu, doğru belirlenmiş bir vizyon ve amacın, açık iletişimin ve başarı arzusunun bir arada bulunmasıyla harekete geçirilebilir.⁴⁴ Bu çalışmada iç girişimcilik ile etkili iletişim ilişkisi olduğu ortaya konulmuştur.

Antoncic ve Hisrich, iç girişimciliğin bir örgütte yerleşmesinde ve başarısında belirleyici olarak görülen örgütsel faktörleri; “içsel iletişim”, “biçimsel kontrol mekanizmaları”, “çevreyi tarama yoğunluğu” ile ödül ve teşvik sisteminin de yer aldığı “örgütsel ve yönetsel destek” ve “örgütsel değerler” olarak sıralamıştır.⁴⁵

Çok yönlü bir iletişim sistemin olduğu, formel ilişkilerin yanı sıra gönüllülük esasına dayanan ilişkilerin de var olduğu, çalışanların planlamaya ve kararlara katılımının gerçekleştiği işletmeler iç girişimciliğin gelişebilmesi için elverişli bir ortam sunmaktadır.⁴⁶

Araştırma

Araştırmanın yöntemi

Kesitsel ve tanımlayıcı bir çalışma tasarımı kullanılmıştır. Araştırmanın evrenini İstanbul ilinde faaliyet gösteren 2 şubesi olan özel hastane çalışanları oluşturmaktadır. A şubesinde 135 yatak, 6 ameliyathane, 3 doğumhane, 51 yataklı 4 yoğun bakım ünitesi ve 250 personel bulunmaktadır. B şubesinde 250 yatak, 7 ameliyathane ve 350 personel bulunmaktadır. Çalışanlara basit rastgele yöntem ile ve çalışmaya katılmayı kabul edilen 498 kişiye anket uygulanmıştır. Araştırma Eylül 2018-Aralık 2018 tarihleri arasında yapılmıştır.

Araştırma anketi: 6 adet sosyo-demografik soru, 5 adet Etkili İletişim Ölçeği madde-

42 İlknur Gül, “Kalite Yönetim Sistemi Çerçevesinde Hasta Güvenliği Kültürünün Çalışma Ortamı Açısından Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma”, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2010, s.97. Xianqiong Feng vd., “The Relationship Between Management Commitment and Patient Safety Culture”, *International Nursing Review*, 58/2, (2011), s.252. Raeda Fawzi AbuAlRub ve Eyad Hani Abu Alhijaa, “The Impact of Educational Interventions on Enhancing Perceptions of Patient Safety Culture Among Jordanian Senior Nurses”, *Nursing Forum*, 49/2 (2014), s.147. Aysel Balçık Akman, “Hasta Güvenliği Kültürü ve Bir Üniversite Hastanesinde Çalışan Hemşirelerin Hasta Güvenliği Kültürü ile ilgili Algılarını Etkileyen Faktörlerin Değerlendirilmesine Yönelik Bir Araştırma”, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2010, s.135. Fehmi Hasan Dirik, “Çalışma Ortamı ve Güçlendirmenin Hasta Güvenliği Kültürüne Etkisi”, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2014, s.44. Bektemür, “İç Girişimciliğin Hasta”, s.174.

43 Michael Leonard, Sophie Graham ve Doug Bonacum, “The Human Factor: The Critical Importance of Effective Teamwork and Communication in Providing Safe Care”, *Qual Saf Health Care*, 13/1 (2004), s.87. Paul Gluck, “Patient Safety: Some Progress and Challenges”, *Obs. Gynecol*, 120/5 (2012), 1155. Jennifer Weller, Matt Boyd ve David Cumin, “Teams, Tribes and Patient Safety: Overcoming Barriers To Effective Teamwork in Healthcare”, *Postgrad Med J*, 90/1 (2014), s.150. Nathaniel L. Robinson, “Promoting Patient Safety with Perioperative Hand-off Communication”, *Journal of PeriAnesthesia Nursing*, 31/3 (2016): s. 247.

44 Marguerite Elizabeth Hill, “The Development Of An Instrument To Measure Intrapreneurship: Entrepreneurship Within The Corporate Setting”, Yüksek Lisans Tezi, Güney Afrika, 2003, s.20.

45 Bostjan Antoncic ve Robert D. Hisrich, “Intrapreneurship: Construct Refinement and Cross-Cultural Validation”, *Journal of Business Venturing*, 16/5 (2001), s.501.

46 Esra Burcu Bulgurcu Gürel, “İç Girişimcilik: Bir Literatür Taraması”, *Gümüşhane Üniversitesi, Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi*, 3/6 (2012), s.73.

si, 42 adet Hasta Güvenliği Kültürü Ölçeği maddesi ve 15 adet İç Girişimcilik ölçeği maddesi olmak üzere toplam 68 maddeden oluşmaktadır.

Araştırmanın ölçeklerinde kullanılmış olan değişkenler, yapılmış olan literatür taramaları esnasında titiz bir şekilde incelenip belirlenen ve farklı insanlar tarafından değişik hakemli makaleler ve tezlerde kullanılmış olan, orijinali İngilizce ve Türkçe olan ölçeklerdir. Ölçeklerde yer almış olan maddeler, bilimsel yöntemlerle geliştirilen, geçerlilikleri ve güvenilirlikleri yapılmış arattırmalarla test edilen ve kullanılabilirliği tespit edilen maddelerdir.

Araştırmanın ilk değişkeni etkili iletişim ölçeğidir. Bu ölçek Elsamen ve Alshurideh⁴⁷ tarafından kullanılmış ve Urk tarafından Türkçe'ye çevrilerek kullanılmıştır. Ölçeğin maddeleri 5'li Likert tarzında (1-Kesinlikle Katılmıyorum, 2-Katılmıyorum, 3-Kararsızım, 4-Katılıyorum, 5-Kesinlikle Katılıyorum) hazırlanmıştır. Ölçeğin geçerlilik ve güvenilirliği 2015 yılında Urk tarafından yapılarak kullanılmıştır. Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısı; etkili iletişim 0,84 olarak bulunmuştur. Türkçe geçerlik ve güvenilirlik çalışması yapılan ölçeğin Türk kültürü için yeterli sosyometrik özelliklere sahip bir ölçme aracı olduğu bulunmuştur.⁴⁸

Araştırmanın ikinci değişkeni olan iç girişimcilik seviyesini tespit etmek için öncelikle, yayın taraması yapılmış ve Durmaz'ın 2011 doktora tezinde kullandığı iç girişimcilik ölçeği bulunmuştur. İç girişimciliğin boyutları yenilikçilik, risk alma ve proaktiflik olarak belirlenmiştir. Ölçek, 5'li Likert tarzında (1-Kesinlikle Katılmıyorum, 2-Katılmıyorum, 3-Kararsızım, 4-Katılıyorum, 5-Kesinlikle Katılıyorum) hazırlanmıştır. Araştırmada kullanılacak tüm ölçeğin, geçerlik ve güvenilirlik analizleri Durmaz tarafından yapılarak kullanılmıştır.⁴⁹

İç girişimcilik ölçeğinin geçerlik, güvenilirlik çalışmasını yapan Durmaz'ın yazdığı tez incelenirse alt boyutlara ait Cronbach alfa iç tutarlılık katsayıları; yenilikçilik 0,851, risk ve proaktiflik 0,902'dir. Türkçe geçerlilik ve güvenilirlik çalışması yapılan ölçek, Türk kültürü için yeterli sosyometrik özelliklere sahip bir ölçme aracı olduğu bulunmuştur.⁵⁰

Hasta güvenliği kültürü anketi, Agency for Healthcare Research and Quality (AHRQ) tarafından 2004 yılında geliştirilmiş olan "Hospital Survey on Patient Safety Culture" anketinin Türkçe'sidir (Sorra ve Nieva, 2004).⁵¹ Sağlık çalışanlarının hasta güvenliği, tıbbi hata ve olay raporlama konusunda ki görüşlerini değerlendirmek amacı ile AHRQ tarafından geliştirilerek 2004 yılında yayınlanan Hasta Güvenliği Kültürü

47 Amjad A. Elsamen ve Muhammed Alshurideh, "The Impact of Internal Marketing on Internal Service Quality: A Case Study in a Jordanian Pharmaceutical Company", *International Journal of Business and Management*, 7/19 (2012), s.89.

48 Murat Urk, "İçsel Pazarlama Uygulamalarının Çalışan Bağlılığı ile Müşteri ve Şirket Performansına Etkisinin Analizinde Kişilik Özelliklerinin Düzenleyici Rolü" Doktora Tezi, Haliç Üniversitesi, 2015, s.101.

49 Irmak Durmaz, "Psikolojik Güçlendirme Algısının İç Girişimcilik Üzerine Etkisi", Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, 2013, s.119.

50 Durmaz, "Psikolojik Güçlendirme..." s.120.

51 Joanna Sorra ve Veronica Nieva, *Hospital Survey on Patient Safety Culture*, Rockville, MD: AHRQ Publ., 2004, s.10.

Hastane Anketi 42 madde ve 12 boyuttan meydana gelmiştir. Emel Filiz tarafından 2009 yılında yapılan “Hastanede Hasta Güvenliği Kültürü Algılamasının ve Sağlık Çalışanları ile Toplumun Hasta Güvenliği Hakkındaki Tutumunun Belirlenmesi” adlı çalışmada geçerlilik ve güvenilirlik çalışması yapılarak literatüre kazandırılmıştır. Ankette hasta güvenliği kültürünün boyutlarını ünite/birim düzeyinde ve hastane düzeyinde ölçen sorular ile, sonuç değişkenlerinin yer aldığı sorular bulunmaktadır.⁵²

Cevaplanmada A, B ve F bölümlerinde “kesinlikle katılmıyorum”, “katılmıyorum”, “ne katılıyorum ne katılmıyorum”, “katılıyorum”, “kesinlikle katılıyorum” ifadeleri, C ve D bölümlerinde “hiçbir zaman”, “nadiren”, “bazen”, “çoğu zaman”, “her zaman” ifadeleri kullanıldı.

Araştırma kapsamındaki kısıtlılıklar şu şekilde ifade edilebilir:

Araştırmanın İstanbul bölgesinde faaliyet gösteren 2 şubeli özel hastane çalışanları üzerinde yapılması kapsam yönünden sınırlılık olarak ifade edilebilir.

Araştırma kapsamında hazırlanan anketleri cevaplayan çalışanların gerçekçi ve tarafsız olarak anketi cevaplandıkları kabul edilmiştir. Fakat anketi cevaplandıran çalışanların sosyal beğenirlik etkisiyle verdikleri cevaplar kullanılan anket metodu bakımından araştırmanın diğer bir sınırlılığı olarak düşünülebilir. Bu problem farklı değişkenleri birden fazla maddeyle ölçülüp ortalamalarının alınması suretiyle aşılmaya çalışılmıştır.

Etkili iletişim, hasta güvenliği kültürü ve iç girişimcilik arasında olan ilişki, belirli bir tek zaman kesitinde incelenmiştir. Verilerin anlık (cross-sectional) olarak toplanması ve zaman içinde değişimin de belirlenebilmesi için değişik zamanlarda araştırmanın yapılamaması, konuları bu araştırmanın sınırlıkları olarak görülmektedir.

Araştırmanın hipotezleri;

Hipotez 1: Etkili iletişimin hasta güvenliği kültürü üzerinde etkisi bulunmaktadır.

Hipotez 2: Etkili iletişimin iç girişimcilik üzerinde etkisi bulunmaktadır.

Hipotez 3: İç girişimciliğin hasta güvenliği kültürü üzerinde etkisi bulunmaktadır.

Hipotez 4: İç girişimciliğin etkili iletişimin hasta güvenliği kültürü üzerinde aracı değişken olarak etkisi bulunmaktadır.

Bulgular

Katılımcıların Demografik Özelliklerine İlişkin Bulgular

Katılımcıların demografik özelliklerine ait bulgular bölümünde, araştırmaya katılmayı kabul edenlerin cinsiyetleri, medeni durumları, yaşları, eğitim durumları, haftalık çalışma saatleri ve mesleklerine ait olan bilgiler incelenmiş, her bir değişkene

⁵² Emel Filiz, “Hastanede Hasta Güvenliği Kültürü Algılamasının ve Sağlık Çalışanları İle Toplumun Hasta Güvenliği Hakkındaki Tutumunun Belirlenmesi”, Yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi, 2009, s.25.

ilişkin frekans (sıklık) ve yüzde değerlerine yer verilmiştir. Bu değerler Tablo 1'de gösterilmektedir.

Tablo 1. Katılımcıların Sosyo-Demografik Özellikleri

Değişken		n	%
Cinsiyet	Kadın	376	75,5
	Erkek	122	24,5
	<i>Toplam</i>	498	100
Medeni Durum	Evli	273	54,8
	Bekar	222	44,6
	Cevapsız	3	0,6
	<i>Toplam</i>	498	100
Yaş	15-20	30	6,0
	21-25	118	23,7
	26-30	114	22,9
	31-35	94	18,9
	36-40	79	15,8
	41 ve üstü	63	12,7
	<i>Toplam</i>	498	100
Öğrenim Durumu	Lise	127	25,5
	Önlisans	149	29,9
	Lisans	147	29,5
	Lisans üstü	75	15,1
	<i>Toplam</i>	498	100
Haftalık Çalışma Saati	40 saat	138	27,7
	41-50 saat	251	50,4
	51 ve üstü saat	109	21,9
	<i>Toplam</i>	498	100
Meslek	Doktor	35	7,0
	Hemşire	243	48,8
	Sağlık teknikeri/teknisyeni	72	14,5
	Sağlık memuru	33	6,6
	Diğer	115	23,1
	<i>Toplam</i>	498	100

Tablo incelendiğinde; cinsiyetlerine bakıldığında, %75,5'i kadın, Medeni durumlarına bakıldığında; %54,8'i evli, Yaşlarına bakıldığında; %87,3'ünün 40 yaş altında olduğu görülmektedir. Öğrenim durumlarına bakıldığında; %29,9'u ön lisans, %29,5'i lisans mezunu olduğu görülmektedir. Haftalık çalışma saatlerine bakıldığında; %50,4'si 41-50 saat arasında çalıştığını beyan etmiştir. Mesleklerine bakıldığında; araştırmaya katılanların %48,8'inin hemşire olduğu görülmektedir.

Geçerlilik ve Güvenirlik

Araştırması yapılan ve 498 kişiye uygulanan ölçeğin toplam 62 maddesine Cronbach Alpha güvenirlilik testi uygulanmıştır. Sonuç olarak etkili iletişim ölçeğinin değeri 0,865; iç girişimcilik ölçeğinin değeri 0,861; hasta güvenliği kültürü ölçeğinin değeri 0,894 ve genel ölçeğin değeri ise 0,908 bulunmuştur. Bu sonuçlara göre araştırma ölçeğinin güvenilir olduğu söylenebilir.

Tanımlayıcı İstatistikler

Tablo 2. Tanımlayıcı İstatistikler

Sıra No.	Ölçek	Aralık	\bar{x}	s.s
1.	Etkili İletişim	1-5	3,47	,79
2.	İç Girişimcilik	1-5	3,77	,53
3.	Hasta Güvenliği Kültürü	1-5	3,36	,40

\bar{x} : ortalama s.s.: standart sapma

Tanımlayıcı istatistikler tablo 2 de olduğu gibidir. Etkili iletişimin ortalama sonucu 3,47 ve standart sapması ,79 olarak bulunmuştur. İç girişimciliğin ortalama sonucu 3,77 ve standart sapması ,53 olarak bulunmuştur. Hasta güvenliği kültürü ortalama sonucu 3,36 ve standart sapması ,40 olarak bulunmuştur.

Değişkenler Arasındaki İlişkiler

Tablo 3. Tüm Değişkenler Arasındaki İlişkiler

Değişkenler (n=498)		İç girişimcilik	Etkili iletişim	Hasta güvenliği kültürü
İç girişimcilik	r	1		
	p	,402**		
Etkili iletişim	r		1	
	p	,000		
Hasta Güvenliği Kültürü	r	,196**	,452**	1
	p	,001	,000	

** r 0,01 anlamlılık düzeyinde,

Tablo incelendiğinde hasta güvenliği kültürü değişkeni ile etkili iletişim arasında ($r=0,452$, $p<0,001$) istatistiksel olarak anlamlı pozitif, doğrusal ve orta bir ilişki elde edilmiştir. Hasta güvenliği kültürü değişkeni ile iç girişimcilik arasında ($r=0,196$, $p<0,001$) istatistiksel olarak anlamlı pozitif, doğrusal ve zayıf bir ilişki elde edilmiştir. İç girişimcilik değişkeni ile etkili iletişim arasında ($r=0,402$, $p<0,001$) istatistiksel olarak anlamlı pozitif, doğrusal ve orta bir ilişki elde edilmiştir.

Değişkenler Arasındaki Nedensellik Analizleri

Değişkenler arasındaki etki analizleri ve aracı etki analizi yapılmış ve sonuçlar analiz edilmiştir. Analizler için basit regresyon analizi ve hiyerarşik regresyon analizleri yapılmıştır.

Araştırmanın birinci hipotezi kapsamında etkili iletişimin hasta güvenliği kültürü üzerindeki etkisi incelenmiştir. Buna yönelik yapılan basit regresyon analizi sonuçları değerlendirilmiş ve yorumlar yapılmıştır.

Tablo 4. Etkili İletişimin Hasta Güvenliği Kültürü Bağımlı Değişkeni İçin Etki Analizi Tablosu

<i>Değişken</i>	<i>B</i>	<i>Standart hata</i>	<i>Beta</i>	<i>t</i>	<i>p</i>
Sabit	2,599	,085		35,362	,000
Etkili İletişim	,217	,028	,452	11,276	,000
N=498, R= 0,452, R ² = 0,204, Düz. R ² =0,202, F=127,146, p<0,001					

Basit doğrusal regresyon analizi sonucunda etkili iletişimin hasta güvenliği kültürü ile orta düzeyde ve anlamlı bir ilişkiye sahip olduğu bulunmuştur (R=,452, R²=,204, p<0,001). Buna sonuca göre etkili iletişimin toplam varyansın %20'sini açıklamaktadır. Standardize edilmiş beta katsayısı ve t değerleri incelendiğinde bağımsız değişken olan etkili iletişimin bağımlı değişken olan hasta güvenliği kültürünü anlamlı bir şekilde etkilediği söylenebilir (t=11,276, p<,001). Kurulan modelinde anlamlı olduğu görülmektedir (F=127,146, p<0,001).

Araştırmanın ikinci hipotezi kapsamında etkili iletişimin iç girişimcilik üzerindeki etkisi incelenmiştir. Buna yönelik yapılan basit regresyon analizi sonuçları değerlendirilmiş ve yorumlar yapılmıştır

Tablo 5. Etkili İletişim İç Girişimcilik Bağımlı Değişkeni İçin Etki Analizi Tablosu

<i>Değişken</i>	<i>B</i>	<i>Standart hata</i>	<i>Beta</i>	<i>t</i>	<i>p</i>
Sabit	2,834	,099		28,699	,000
Etkili iletişim	,271	,028	,402	9,791	,000
N=498, R= 0,402, R ² = 0,162 Düz. R ² =0,160, F=95,863, p<0,001					

Basit doğrusal regresyon analizi sonucunda etkili iletişimin iç girişimcilik ile orta düzeyde ve anlamlı bir ilişkiye sahip olduğu bulunmuştur (R=,271, R²=,162, p<0,001). Buna göre sonucunda etkili iletişim toplam varyansın %16 sını açıklamaktadır. Standardize edilmiş beta katsayısı ve t değerleri incelendiğinde bağımsız değişken olan etkili iletişimin bağımlı değişken olan iç girişimciliği anlamlı bir şekilde etkilediği söylenebilir (t=28,699, p<,001). Kurulan modelinde anlamlı olduğu görülmektedir (F=95,863, p<0,001).

Araştırmanın üçüncü ve dördüncü hipotezi kapsamında iç girişimciliğin hasta güvenliği üzerindeki etkisi ve aracı değişken özelliği incelenmiştir. Buna yönelik yapılan hiyerarşik regresyon analizi sonuçları değerlendirilmiş ve yorumlar yapılmıştır.

Tablo 6. İç Girişimciliğin Hasta Güvenliği Kültürü Bağımlı Değişkeni İçin Etki Analizi Tablosu

<i>Değişken</i>	<i>B</i>	<i>Standart hata</i>	<i>Beta</i>	<i>t</i>	<i>p</i>
Sabit	2,808	,127		22,159	,000
İç girişimcilik	,148	,033	,196	4,447	,000
N=498, R= 0,196, R ² = 0,038, Düzel. R ² =0,036, F=19,772, p<0,001					

Basit doğrusal regresyon analizi sonucunda iç girişimciliğin hasta güvenliği kültürü ile zayıf düzeyde ve anlamlı bir ilişkiye sahip olduğu bulunmuştur (R=,196, R²=,038, p<0,001). Buna göre sonucunda etkili iletişimin toplam varyansın %4'ünü açıklamaktadır. Standardize edilmiş beta katsayısı ve t değerleri incelendiğinde bağımsız değişken olan iç girişimciliğin bağımlı değişken olan hasta güvenliği kültürünü anlamlı bir şekilde etkilediği söylenebilir (t=4,447, p<,001). Kurulan modelinde anlamlı olduğu görülmektedir (F=19,772, p<0,001).

Etkili iletişimin hasta güvenliği kültürüne etkisini ve bu etkide iç girişimciliğin aracı rolünü belirlemeye yönelik olan bu araştırmada, hipotezleri test etmek maksadıyla hiyerarşik regresyon analizleri yapılmıştır. Hipotezleri sınamak için yapılan hiyerarşik regresyon analizinde etkili iletişim bağımsız değişken, hasta güvenliği kültürü bağımlı değişken ve iç girişimcilikte aracı değişken olarak modele dâhil edilmiştir (Tablo 7).

Tablo 7. Etkili İletişim ve İç Girişimciliğin Hasta Güvenliği Kültürü Bağımlı Değişkeni İçin Etki Analizi Tablosu

<i>Değişken</i>	<i>B</i>	<i>Standart hata</i>	<i>Beta</i>	<i>t</i>	<i>p</i>	<i>tolerance</i>	<i>VIF</i>
Sabit	2,599	,085		35,293	,000		
Etkili iletişim	,217	,028	,452	11,950	,000		
Sabit	2,532	,119		21,360	,000		
Etkili iletişim	,226	,022	,445	10,160	,000	,838	1,193
İç girişimcilik	,013	0,33	,017	,382	,703	,838	1,193
Model 1 N=498, R= 0,452, R ² = 0,204, Düzel. R ² =0,202, F=127,146, p<0,001			Model 2 N=498, R= 0,452, R ² = 0,204, Düzel. R ² =0,201, F=63,536, p<0,001 Durbin-Watson=1,506				

Tablo 7 incelendiğinde etkili iletişim ve iç girişimcilik bağımsız değişkenlerindeki değişimin, hasta güvenliği kültürü bağımlı değişkendeki değişimin %20,4'ünü açıklayabildiği görülmektedir. ANOVA testi, kurulan modelin genel olarak anlamlı olduğunu göstermektedir (F=63,536; p<0,001). Beta değerlerine bakıldığında etkili iletişimin bağımsız değişkeninin modelin açıklayıcılığına daha fazla katkı sağladığı

görülmektedir (Beta= ,445). Baron ve Kenny'nin (1986) üçüncü koşulunun test edilmesi amacıyla yapılan regresyon analizi sonuçlarına göre etkili iletişim bağımsız değişkeninin hasta güvenliği kültürü üzerindeki etkisi (B= ,217; Beta= ,452), aracı değişken olarak önerilen iç girişimciliğin analize dahil edildiğinde (B=,226; Beta= ,445) B değeri artarken beta değeri azalmaktadır. Bu durumda iç girişimciliğin, etkili iletişim ile hasta güvenliği kültürü arasında aracı değişken rolü üstlenmediği söylenebilir. Bağımsız değişken etkisinin son analizde tamamen ortadan kalkmaması ve azalmaması bu ilişkide başka aracı değişkenlerin varlığına işaret etmektedir.⁵³ Bu da etkili iletişimin hasta güvenliği kültürü ile ilişkisinde iç girişimciliğin aracı değişken olmadığını göstermektedir.

Araştırmada elde edilen bulgulara göre; araştırmanın birinci, ikinci ve üçüncü hipotezi desteklenmiştir. Araştırmanın dördüncü hipotezi desteklenmemiştir.

Tartışma

Araştırmanın birinci hipotezi etkili iletişimin hasta güvenliği kültürünü etkilediği yönünde idi. Yapılan analizler sonucunda; iletişimde 1 birimlik artışın hasta güvenliği kültüründe 0,217 birimlik bir artışa neden olmaktadır. Literatürde aynı paralellikte birçok çalışma bulunmaktadır. Etkili iletişimin hasta güvenliği ve güvenlik için raporlamanın iyileştirilmesin katkı sağladığı yönünde çalışmalar bulunmaktadır.⁵⁴ Weller ve ark (2014) yılında yaptıkları çalışmada etkili iletişim hasta sonuçlarının olumlu çıkması için önemli olduğu vurgulamıştır.⁵⁵ Josepha ve ark. (2018) yılında yaptıkları çalışmada danışmanlar tarafından geliştirilen iletişim teknikleri ve stratejileri hasta çıktılarını olumlu etkilemekte olduğu sonucuna varmışlardır.⁵⁶ Lyndon ve ark. (2011) yılında, Park ve ark. (2018) yılında ve Huang ve ark. (2018) yılında yapmış oldukları çalışmalarda hemşireler ve hekimler arasındaki iletişimin hasta güvenliği için kritik öneme sahip olduğunu vurgulamışlardır.⁵⁷ Muralidhar ve ark. (2012) yaptıkları çalışmada eksik ve yetersiz iletişimin hasta güvenliği için büyük problemlere neden olduğunu vurgulamışlardır.⁵⁸

Araştırmanın ikinci hipotezi etkili iletişimin iç girişimciliği etkilediği yönünde idi. Yapılan analizler sonucunda; iletişimde 1 birimlik artışın hasta güvenliği kültüründe 0,271 birimlik bir artışa neden olmaktadır. Göçmen (2007) yaptığı çalışmada iç

53 Reuben M. Baron ve David A. Kenny, "The Moderator-Mediator Variable Distinction In Social Psychological Research: Conceptual, Strategic, and Statistical Considerations". *Journal of Personality and Social Psychology*, 51/6 (1986), s.1180.

54 Malin Mattson, Johnny Hellgren ve Sara Goransson, "Leader Communication Approaches and Patient Safety: An Integrated Model", *Journol of Safety Research*, 53/2, (2015), s.55.

55 Weller, Boyd ve Cumin, "Teams, Tribes" s.151.

56 Galen Josepha vd., "Effective Communication in The Era of Precision Medicine: A Pilot İntervention With Low Health Literacy Patients to Improve Genetic Counseling Communication", *European Journal of Medical Genetics*, 62/5 (2018), s.365.

57 Lyndon, Zlantik ve Wachter, "Effective Physician-Nurse" s.94. Kwang-Ok Park, Sung-Hee Park ve Mi Yu, "Physicians' Experinxce of Communication with Nurses related to Patient Safety: A Phenomenological Study Using the Colaizzi Method", *Asian Nursing Research*, 12/3 (2018), s.172. Huang, Wu, ve Lee, "The Perceptions of Patient", s.44.

58 Sumathi Muralidhara, Akhil Tanejab ve Visvanathan Ramesha, "Patient Safety Culture-Perception of Health Care Workers, in A Tertiary Care Hospital", *International Journal of Risk & Safety in Medicine*, 24/4 (2012), s.197.

girişimciliği artırmaya yönelik çalışmalarda, çalışanların terfi ile iletişim kriterinin önemli olduğu sunucuna ulaşmıştır.⁵⁹ İletişimin ve örgütsel değerlerin iç girişimcilik üzerine etkisinin olduğu bulunmuştur.⁶⁰

Araştırmanın üçüncü hipotezi iç girişimciliğin hasta güvenliği kültürünü etkilediği yönünde idi. Yapılan analizler sonucunda; iç girişimcilikteki 1 birimlik artışın hasta güvenliği kültüründe 0,148 birimlik bir artışa neden olmaktadır. Bektemür (2018) yaptığı çalışmada iç girişimciliğinin hasta güvenliği kültürünü etkilediği sonucuna ulaşmıştır.⁶¹

Araştırmanın dördüncü hipotezi etkili iletişimin hasta güvenliği kültürü üzerine etkisinde iç girişimciliğin aracı rolü olduğu yönünde idi. Yapılan analizler sonucunda; iç girişimciliğin etkili iletişim hasta güvenliği kültürü üzerinde etkisini azaltmadığı görülmüştür. Bu da iç girişimciliğin aracı değişken olmadığını desteklemektedir. İç girişimcilikte risk almak önemli bir boyuttur. Ancak hastaları riske atmak tehlikeli olduğundan rutin uygulamaların dışına çıkılmaması gerekir. Bu sebeple iç girişimciliğin hasta güvenliği kültürü üzerinde etkili iletişimin etkisini azaltmadığı ve ortadan kaldıramadığı düşünülmektedir.

Sonuç

Sağlık sisteminde etkili iletişim hataları önlemek ve iş memnuniyetini artırmak için çok önemlidir. Doktorlar ve hemşireler iletişimlerinin kalitesini algılamayı kabul etmemeye devam ediyorlar. Potansiyel çözümler literatürde tanımlanmıştır. Hastane yöneticilerinin, doktor ve hemşire liderleri ve tıp ve hemşirelik eğitim kurumları gelişmiş iletişimi destekleyen ekip dinamiklerinde kalıcı değişiklikleri sahnelemek için tam zamanıdır.⁶²

Bu nedenle, sağlık profesyonelleri arasındaki etkili iletişim, iş birliği için gereken temel olabilir. Bu nedenle, hastane yöneticileri ve birim yöneticileri, hemşireler ve doktorlar arasındaki etkili iletişimi geliştirmek için faaliyetlerde bulunabilirler. Bu iletişim odaklı faaliyetler, bu çalışmaya göre çalışan iş birliğini de artırabilecek etkin iletişimi geliştirebilir. Bu nedenle, sağlık hizmeti yöneticileri iletişim için yapılandırılmış araçların kullanımını savunabilir. İletişimin önemi birçok çalışmada ortaya konulmuştur. İletişimin etkilediği birçok etken bulunmaktadır. İletişimin hasta güvenliği kültürünü artırdığı ortaya konulmuştur. İç girişimciliğin, bu etkiyi ortadan kaldırmadığı ve azaltmadığı görülmemiştir. Bu da iç girişimciliğin aracı değişken olmadığı kabul edilmiştir.

Hasta güvenliği kültürünü artırmak için kurum içi iletişimin etkinliği ortaya koyabilecek iletişim sistemi kurulması yöneticilere önerilebilir. Araştırmacılara ise;

59 Selin Göçmen, "İşletmelerde Girişimcilik Özelliğini Destekleyen Faktörler: İç Girişimcilik", Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi, 2007, s.157.

60 Mustafa Büte, "Örgütsel Faktörlerin İç Girişimcilik Üzerine Etkileri", *EKEV Akademi Dergisi* 12/37 (2008), s.57.

61 Bektemür, "İç Girişimciliğin Hasta", s.175.

62 Childress, "Team Communication", s.24

(I) bu çalışmanın kamu ve üniversite hastanelerinde yapılması, (II) hasta güvenliği kültürünü artırabilmek için yeni bağımsız değişkenler ile çalışma yapılması, önerilebilir.

Kaynakça

- AbuAlRub, Raeda Fawzi ve Eyad Hani Abu Alhijaa. "The Impact of Educational Interventions on Enhancing Perceptions of Patient Safety Culture Among Jordanian Senior Nurses". *Nursing Forum*, 49/2 (2014): 139-150.
- Ağca, Veysel ve Mustafa Kurt. "İç Girişimcilik ve Temel Belirleyicileri: Kavramsal Bir Çerçeve". *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 0/29 (2007): 83-112.
- Antonic, Bostjan ve Robert D. Hisrich. "Clarifying The Intrapreneurship Concept". *Journal of Small Business and Enterprise*. 10/1 (2003): 7-24.
- Antonic, Bostjan ve Robert D. Hisrich. "Intrapreneurship: Construct Refinement and Cross-Culturel Validation". *Journal of Business Venturing*. 16/5 (2001): 495-527.
- Apak, Sudi, Kamer H. Taşçıyan ve Muzaffer Aksoy. *Girişimcilik ve Sermaye Tedarik Yöntemleri*. İstanbul: Papatya Yayıncılık, 2010.
- Balasundaram, Nimalathasan ve Mohammad Shabab Uddin. "Determinants of Key Favorable Environment for Intrapreneurship Development: An Empirical Study of Some Selected Companies in Chittagong, Bangladesh". *BULETINUL Universitesi Petrol – Gaze din Ploiești*, LXI/2 (2009): 29-35.
- Balçık Akman, Aysel. "Hasta Güvenliği Kültürü ve Bir Üniversite Hastanesinde Çalışan Hemşirelerin Hasta Güvenliği Kültürü ile ilgili Algılarını Etkileyen Faktörlerin Değerlendirilmesine Yönelik Bir Araştırma". Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2010.
- Baron, Reuben M. ve David. A. Kenny. "The Moderator Mediator Variable Distinction in Social Psychological Research: Conceptual, Strategic and Statistical Considerations". *Journal of Personality and Social Psychology*. 51/6 (1986): 1173-1182.
- Bektemür, Güven. "İç Girişimciliğin Hasta Güvenliği Kültürü Üzerine Etkisi: Bir Özel Hastane Uygulaması". *Sağ Aka Derg*. 5/3 (2018): 161-177.
- Beyer, Martin, Julia Rohe, Peter J. Nicklin, ve Keith Haynes. *Communication and Patient Safety*. Massachusetts: Blackwell Publishing Ltd., 2007.
- Bokhari, Zülfikar Ali. "Supporting Entrepreneurship and Intrapreneurship at Universities for Small Business Development from Marketing Perspective Is The Key to Support Community, Faculty and Students". *Contracts With Large Multinational Corporations: A Hurdle*, MMA Fall Educators' Conference. 2006.
- Bulgurcu Gürel, Esra Burcu. "İç Girişimcilik: Bir Literatür Taraması". *Gümüşhane Üniversitesi, Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi*. 3/6 (2012): 56-75.
- Büte, Mustafa. "Örgütsel Faktörlerin İç Girişimcilik Üzerine Etkileri". *EKEV Akademi Dergisi*. 12/37 (2008): 41-67.

- Childress, Susan B. "Team Communication: It's About Patient Safety". *Journal of Oncology Practice*. 11/1 (2015): 23-25.
- Condriil, Jo ve Bennie Bough. *101 İletişim Yolu*. Çev., Aslı Şahin. İstanbul: Beyaz Yayınları, 2000.
- Dirik, Fehmi Hasan. "Çalışma Ortamı ve Güçlendirmenin Hasta Güvenliği Kültürüne Etkisi". Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2014.
- Domnariu, Carmen Daniela. "Patient Safety Culture at Organizational Level". *Public Health and Management, Acta Medica Transilvanica*. 2/3 (2012): 145-147.
- Dökmen, Üstün. *İletişim Çatışmaları ve Empati*. İstanbul: Sistem Yayıncılık, 2003.
- Durmaz, İrmak. "Psikolojik Güçlendirme Algısının İç Girişimcilik Üzerine Etkisi". Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, 2013.
- Elsamen, Amjad A. ve Muhammed Alshurideh. "The Impact of Internal Marketing on Internal Service Quality: A Case Study in a Jordanian Pharmaceutical Company". *International Journal of Business and Management*. 7/19 (2012): 84-95.
- Faulkner, Ann., Jackie Argent ve Avril Jones. "Effective Communication in Health Care: Exploring The Skills of The Teachers". *Patient Education and Counseling*. 45/3 (2001): 227-232.
- Feng, Xianqiong, Lea Acord, Ya-Jun Cheng, Junchao Zeng ve Juan P. Song. "The Relation Ship Between Management Commitment and Patient Safety Culture". *International Nursing Review*. 58/2 (2011): 249-254.
- Filiz, Emel. "Hastanede hasta güvenliği kültürü algılamasının ve sağlık çalışanları ile toplumun hasta güvenliği hakkındaki tutumunun belirlenmesi". Yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi, 2009.
- Gemlik, Nilay. *Hastane Yönetiminde 4 Boyut*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2018.
- Gluck Paul A. "Patient Safety: Some Progress and Challenges". *Obs. Gynecol*. 120/5 (2012): 1149-1159.
- Göçmen, Selin. "İşletmelerde Girişimcilik Özelliğini Destekleyen Faktörler: İç Girişimcilik" Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi, 2007.
- Gronroos, Christian. *Service Management and Marketing*. Massachusetts: Lexington Boks, 1990.
- Gül, İlknur. "Kalite Yönetim Sistemi Çerçevesinde Hasta Güvenliği Kültürünün Çalışma Ortamı Açısından Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma". Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2010.
- Hill, Marguerite Elizabeth. "The Development Of An Instrument To Measure Intrapreneurship: Entrepreneurship Within The Corporate Setting". Yüksek Lisans Tezi, Güney Afrika, 2003.
- Hodgetts, Richard M. *Yönetim, Teori, Süreç ve Uygulama*. Çev., Canan Çetin ve Esin Can Mutlu. İstanbul: Beta basım yayım Dağıtım A.Ş., 1999.

- Hua, Ying, Franklin Becker, Teri Wurmser, Jane Bliss-Holtz ve Christine Hedges. "Effects of Nursing Unit Spatial Layout on Nursing Team Communication Patterns, Quality of Care, and Patient Safety". *HERD*. 6/1 (2012): 8-38.
- Huang, Chih-Hsuan, Hsin-Hung Wu ve Yi-Ching Lee. "The Perceptions of Patient Safety Culture: A Difference Between Physicians and Nurses in Taiwan". *Applied Nursing Research*. 40/3 (2018): 39-44.
- Institute of Medicine. *Keeping Patient Safe: Transforming The Environment of Nurses*. Washington DC: National Academy Press, 2004.
- İbrahimoğlu, Nurettin ve Özlem Yaşar Uğurlu. "KOBİ'lerde İç Girişimcilik ve Örgüt Kültürü İlişkisi: Sektörel Bir Araştırma". *H.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 31/1 (2013): 103-126.
- Joseph, Galen, Robin Lee, Rena J. Pasick, Claudai Guerra, Dean Schillinger, Sara Rubin. "Effective Communication in The Era of Precision Medicine: A Pilot Intervention With Low Health Literacy Patients to Improve Genetic Counseling Communication". *European Journal of Medical Genetics*. 62/5 (2018): 357-367.
- Keyton, Joann ve Pamela. Shockley Zalabak. *Case Studies for Organizational Communication: Understanding Communication*. Los Angeles: Processes Roxbury Publishing Company, 2006.
- Kızıldağ, Şaban. *İletişimde Mazeret Yok*. İstanbul: Hayat Yayınları, 2014.
- Leonard Michael, Sophie Graham ve Doug Bonacum. "The Human Factor: The Critical Importance of Effective Teamwork and Communication in Providing Safe Care". *Qual Saf Health Care*. 13/1 (2004): 85-90.
- Lings, Ian N. ve Gordon E. Greenley. "Measuring Internal Market Orientation". *Journal of Service Research*. 7/1 (2005): 290-305.
- Lyndon, Audrey, Marya G. Zlantik ve Robert M. Wachter. "Effective Physician-Nurse Communication: A Patient Safety Essential For Labor and Delivery". *American Journal of Obstetrics-Gynecology*. 205/2 (2011): 91-95.
- Matos, Tiago R. "The Challenge of Effective Communication Among Scientists". *Journal of Investigative Dermatology*. 137/11 (2017): 183-184.
- Mattson, Malin, Johnny Hellgren ve Sara Goransson. "Leader Communication Approaches and Patient Safety: An Integrated Model". *Journal of Safety Research*. 53/2 (2015): 53-62.
- Medrano-Mariscal, Joel. "Reflections on The Concept of Communication: Second International Goal of Patient Safety". *Rev Med Inst Mex Seguro Soc*. 53/4 (2015): 518-522.
- Mortell, Manfred. "Is There a Theory – Practice – Ethics Gap? A Patient Safety Case Study". *International Journal of Africa Nursing Sciences*. 10/1 (2019): 38-42.
- Muralidhara, Sumathi, Akhil Tanejab, ve Visvanathan Ramesha. "Patient Safety Culture-Perception of Health Care Workers, in A Tertiary Care Hospital". *International Journal of Risk & Safety in Medicine*. 24/4 (2012): 191-199.

- Norouzi, Nima, Maryam Shabak, Mohamed Rashid Bin Embic ve Tareef Hayat Khand. "The Architect, The Client and Effective Communication In Architectural Design Practice". *Procedia-Social and Behavioral Sciences*. 172/1 (2015): 635-642.
- Olusegun, Ayodele Elijah, A. V. O. "Communications In The Building Industry of Nigeria- Implications For Clients". 2004: 51-56.
- Park, Kwang-Ok, Sung-Hee Park ve Mi Yu. "Physicians' Experinxce of Communication with Nurses related to Patient Safety: A Phenomenological Study Using The Colaizzi Method". *Asian Nursing Research*. 12/3 (2018): 166-174.
- Paterson, Margo, Jennifer Medves, Nancy Dalgarno, Anne O'Riordan, Robyn Grigg. "The Timely Open Communication for Patient Safety Project". *Journal of Research in Interprofessional Practice and Education*. 3/1 (2013): 22-42.
- Robinson, Nathaniel L. "Promoting Patient Safety with Perioperitve Hand-off Communication". *Journal of PeriAnesthesia Nursing*. 31/3 (2016): 245-253.
- Sorra, Joanna S. ve Veronica F. Nieva. *Hospital Survey on Patient Safety Culture*. Rockville, MD: AHRQ Publ., 2004.
- Şahbaz, Ahmet ve Ümran Şahbaz. "İnovasyon ve Girişimcilik". *Uluslararası Girişimcilik ve Kariyer Sempozyumu*. 1-3 Kasım, 2013.
- Tak, Bilçin. "Sağlık Hizmetlerinde Kalitenin Ana Unsuru Olarak Hasta Güvenliği Sistemlerinin Oluşturulması: Hastaneler İçin Bir Yol Haritası Önerisi". *Sağlıkta Performans ve Kalite Dergisi*. 1/1 (2010): 72-114.
- T.C. Sağlık Bakanlığı. *SKS ışığında Sağlıkta Kalite Kitabı*, Cilt 2. Ankara: Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 2012.
- The Joint Commission. "Advancing Effective Communication, Cultural Competence, and Patient- and Family-Centered Care: A Roadmap For Hospitals". Erişim 18 Mart 2019 <http://www.jointcommission.org/assets/1/6/ARoadmapforHospitalsfinalversion727.pdf>.
- The Joint Commission. "National Patient Safety Goals: Long Term Care Program". Erişim 18 Mart, 2019. http://www.jointcommission.org/assets/1/6/NPSG_Chapter_Jan2012_LTC.pdf.
- Tjia, Jennifer, Kathleen M., Mazor, Terry Field, Vanessa Meterko, Ann Spenard ve Jerry H. Gurwitz. "Nurse-Physician Communication In The Long-Term Care Setting: Perceived Barriers and Impact on Patient Safety". *Journal of Patient Safety*, 5/3 (2009): 145-152.
- Urk, Murat. "İçsel Pazarlama Uygulamalarının Çalışan Bağlılığı ile Müşteri ve Şirket Performansına Etkisinin Analizinde Kişilik Özelliklerinin Düzenleyici Rolü". Doktora Tezi, Haliç Üniversitesi, 2015.
- Wachter, Robert M. *Understanding Patient Safety*. Columbus, Ohio: The McGraw-Hill Companies, 2008.
- Weinberg, Joanna K. "Medical Error and Patient Safety: Understanding Cultures in Conflict". *Law & Policy*. 24/2 (2002): 93-113.

- Weller, Jennifer, Matt Boyd ve David Cumin. "Teams, Tribes and Patient Safety: Overcoming Barriers To Effective Teamwork in Healthcare". *Postgrad Med J.* 90/1 (2014): 149–154.
- WHO. *Patient Safety, Learning From Error*. Fransa: WHO Library Cataloguing-in-Publication Data. 2010.
- Wu, Wann-Yih, Chia-Chun Tsai ve Chen-Su Fu. "The Relationships among Internal Marketing, Job Satisfaction, Relationship Marketing, Customer Orientation, and Organizational Performance: An Empirical Study of TFT-LCD Companies in Taiwan". *Human Factors and Ergonomics in Manufacturing & Service Industries.* 23/5 (2013): 436-449.
- Yalçın, Şükran ve Adile Acar. "Avrupa Birliği Ülkelerinde Hasta Güvenliği ve Güvenli Hastane İlişkisi". *II. Uluslararası Sağlıkta Performans ve Kalite Kongresi Kitabı*, 1/1 (2010): 12-26.

The Effect of the Effective Communication on Patient Safety Culture and the Intermediary Role of the Internal Intrapreneurship: A Private Hospital Practice

ALİ ARSLANOĞLU

Abstract: *The importance of the patient safety is an increasing issue. It is necessary to increase the patient safety culture for patient safety. The aim of this study is trying to determine the impact of effective communication and the metiating role of internal intrapreneurship to increase patient safety culture. In this study effective communication, internal intrapreneurship and patient safety culture scale was used which had been validated before. A private hospital staff operating in the province of Istanbul constitutes the population of the research. 498 people participated in the study. The study was conducted between september 2018 and December 2018. 75,5% of the participants were women, 54,8% were married, 87,3% were under the age of 40, 29,9% were foundation year; 29,5 were bachelor's degree, 50,4% were working between 41 and 50 hours per week and 48,8% were nurses. The correlation of research variables was found as 0,196, 0,402 and 0,452. The hypotheses that effective communication and internal intrapreneurship affect the patient safety culture has been supported. It suopported the hypotheses that effective communication influenced internal intrapreneurship. The hypothesis that internal intrapreneurship has an intermediary effect on the impact of effect communication on patient safety culture has been supported.*

Keywords: *Effective communication, Internal intrapreneurship, Patient safety culture.*

Yoksulluğa Hak Temelli Yaklaşım

HİCRAN ATATANIR*
hatatanir@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-0938-4245

KASIM KARATAŞ**
kkaratas@hacettepe.edu.tr
ORCID ID: 0000-0002-4817-9981

Öz: Yoksulluk insanca yaşama hakkının ihlalidir ve varlığını 'kalıcı eşitsizliklerin' korunması ile sürdürür. Günümüz tüketim toplumu pratiğinde asgari bir mal-hizmet sepetini karşılayacak gelire sahip olmayan insanların olduğu gibi, aşırı tüketim nedeniyle sağlık sorunları yaşayan insanların da yaşam hakkı risk altındadır. Küreselleşme süreci ile etki alanı genişleyen neoliberalizm insanları ve yaşamlarını hızla dönüştürürken derinleşen eşitsizlikler, her insanın onur ve haysiyetine yaraşır bir hayat sürme hakkını tehdit etmektedir. Yoksul kitlelerin haklarını kullanabilen, savunabilen ve geliştirebilen bireyler olarak toplumsal yaşamda hak ettikleri yeri almaları için atılması gereken adımlar insanlık ailesini ve geleceğini, doğrudan ve yakından ilgilendirmektedir. Şu hâlde yoksulluğu herkes için ve kalıcı olarak ortadan kaldıracılabilmeyen yollarından biri meseleye hak temelli yaklaşımdan geçmektedir. Bu çalışmada yoksulluk hak ihlallerini derinleştiren sosyal bir sorun olarak ele alınırken yoksullukla mücadeleye hak temelli yaklaşım neoliberal dönüşüm sürecinde belirleyici ve işlevsel etkiye sahip olduğu düşünülen eğitim, çalışma, kalkınma ve direnme hakları özelinde değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Yoksulluk, İnsan hakları, Hak temelli yaklaşım.

Giriş

Yoksulluk, insan varlığını ve yaşamını etkileyen sosyoekonomik bir durumdur ve insanın iyilik halinin ve refahının her alanda gözetilmesini, korunmasını ve sürdürülebilir kılınmasını amaç edinen sosyal devletlerin mücadele ettiği temel bir sorunsaldır. Çok katmanlı etkileri ile yoksulluk, insani ve toplumsal gelişimin sağlanması önünde ciddi bir engeldir. Bireyleri ihtiyaç sahibi kılan koşulların bir ürünü olarak yoksulluk, yalnızca yoksulu değil, onu çevreleyen toplumu da derinden etkileyen döngüsel bir neden-sonuç ilişkisinin tümü olarak karşımıza çıkar. Mesele yalnızca yeterince beslenemediği, sağlık sorunları yaşadığı ya da iyi bir eğitim alamadığı için temel insani gereksinimlerini karşılayabilecek geliri elde etme imkânına sahip olamamakla sınırlı değildir. Yoksulluk toplumsal yaşamda havada asılı duran bir risktir ve tüketim döngüsünde süren yaşam pratiğinde işsiz kalmak, borç ödeme gücünü kaybetmek ya da iflas etmek gibi sebeplerle bu riskle her an karşı karşıya kalınabil-

* Dr., Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu.

** Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi, İİBF, Sosyal Hizmet Bölümü.

mektedir. Sosyal yardım gibi uygulamalar ise hak temelli bir yaklaşımla inşa edilmediği sürece insanları yoksulluğun yıkıcı etkilerinden ancak ve günübirlik koruyabilmektedir.

Şu hâlde yoksulluk, hak ihlallerinin hem nedeni hem de sonucu olarak kendini yeniden ve yeniden üretirken, bu zincir kırılmadığında nesilden nesile aktararak toplumsal yaşamdaki varlığını sürdürmektedir. Çocuklar, engelliler, yaşlılar, kimse-sizler ve diğer korunması gereken gruplar açısından daha yıkıcı etkileri olan yoksulluğa karşı temel insan haklarını koruyabilmek, yoksulluk döngüsünü kırabilmekle mümkün bulunmaktadır.

Neoliberal dönüşüm ile sosyal ve ekonomik adaletsizliklerin insanları piyasadaki alım gücüne göre kategorilere ayırdığı tüketim toplumunda, yoksulluk ve yalıtılmışlık bir yaşam şeklini almaktadır. Geline bu nokta, yoksulluğa neden ihtiyaç temelli değil de hak temelli yaklaşılması gerektiği üzerinde yeniden düşünmeyi gerektirmektedir. Kuşkusuz insanların hakkı olan edim ve edinimlere, ihtiyacı da bulunmaktadır. Ancak insanın esasen hakkı olan “ihtiyaçlarına” yalnızca diğer kişi, kurum ve kuruluşların takdir ettiği koşul ve miktarlarda erişebiliyor olması hak ve özgürlükler açısından sorunlu bir durumdur. İnsan ile ihtiyaç duyduğu mal ve hizmete erişimi arasındaki mesafe de giderek derinleşmektedir. Bu derinliği yorumlama şeklimiz yoksullukla mücadelemizin de sonucunu belirleyecektir.

Yoksulluğun mutlak gerçeklik olarak kabul edilip yönetilebilir bir sosyal sorun olarak kanıksanması, insan haklarının klientalist ilişkilerin, nepotizmin ve lütuf kültürünün gölgesinde kalacağı ve söylemden eyleme dönüşemeyeceğinin işaretleri olarak kabul edilebilir. Söyleme indirgenen insan hakları anlayışı ile eşitsizlikler kalıcı hale gelir ve “hak” bir “ideal” olarak algılanır. Kuşkusuz eğer insan hakları, koruma gerektiren birkaç temel değeri akla getiriyorsa, her insan için her şeyi ifade edebilecek bir kavram olamaz.¹ Bu nedenle yoksulluğu, insan hakları ve eşitlik yaklaşımı içinde ve gerçekçi şekilde değerlendirebilmek oldukça kritiktir. Yaklaşımın başlangıç noktasını ise yoksul insanları ‘ihtiyaç sahipleri’ olarak değil; hak sahibi bireyler olarak kabul etmek oluşturur. Bu yaklaşımı geliştirmek için ise siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik politikaların odağına, sahip olduğu hakları kullanan ve yaşayan insanı yerleştirmek gerekir. Aksi halde “insan ve hak” yasa, sözleşme vb. metinlerde yan yana gelen ve fakat fiili yaşamda yoksulluk gibi derin uçurumları içinde barındıran iki ayrıksı gerçeklik olarak var olmaya devam edecektir.

Bu çalışmada yoksulluk bir insan hakları ihlali olarak ele alınmaktadır. Bu bağlamda, günümüz üretim ve bölüşüm ilişkileri temelinde, insanların özbelirlenim haklarını kullanabilmelerinin temel bir yolu olarak çalışma, eğitim, kalkınma ve direnme haklarının yoksullukla mücadelede belirleyici gücüne değinilecektir.

Bir İnsan Hakları İhlali Olarak Yoksulluk

İnsan haklarının çıkış noktasında, insan hak ve özgürlüklerinin ihlallere ve ihlal

¹ Samuel Moyn, *Son Ütopya: Tarihte İnsan Hakları*, çev. Firdevs Ev, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2016, s.193.

edebilecek kişi ve aktörlere karşı korunması ve güvence altına alınması anlayışı yatmaktadır. Bireyin hak ve özgürlüklerinin güvenceye alınması ancak özgür ve demokratik bir toplumda olanaklıdır.² Ancak özgür, adil, demokratik ve şeffaf bir toplumda insanlar, haklarını yaşama ve kullanma olanaklarına sahip olabilirler. Bu nedenledir ki çetin mücadelelere sahne olan insanlık tarihi, aynı zamanda hak, eşitlik, adalet ve özgürlük arayışının da tarihidir.

Bu arayış, insanın yaşadığı topluma, o toplumda yaşayan herkesle eşit bir birey olarak katılımı önündeki engeller ortadan kalkıncaya dek sürecektir. Çünkü bugün insanlık yarattığı değerler ile yaşadığı yoksulluğu hak etmemektedir.³ Bu anlamda yoksulluk, önemli sayıda insanın yaşamını ve yaşam kalitesini etkileyen, hak ihlalleri yaratan ve eşitsizlikler bağlamında önemli sayıda neden ve sonuç ilişkisi barındıran çok boyutlu bir sorun olarak varlığını sürdürmektedir.

Yoksulluğun nedenlerine yönelik yaklaşımlar; yoksulluğu, kişilerin yetenekleri, sorumluluk ve disiplin anlayışı, tutumluluk derecesi ve gösterdikleri çaba gibi kendi kişisel özellikleriyle ilişkilendiren ve yoksulları yoksulluğun hem kurbanı hem de nedeni olarak gören yaklaşımla; başta ekonomi politikaları olmak üzere, düşük ücretler, yetersiz eğitim ve istihdam olanakları ile ayrımcılık gibi yoksulların kendi denetimleri dışındaki yapısal etmenlerle ve bütünüyle sosyoekonomik sistemle ilişkilendiren yaklaşım itibarıyla iki başlık altında değerlendirilebilir.⁴ Yoksulluğa yol açan nedenlerden biri olarak ayrımcılık özellikle servet, engellilik, cinsiyet, yaş, ırk ve bölgesel farklılıklar temelinde hizmetlere eşit koşullarda erişimi engellemekte, yol açtığı sosyal dışlanma sebebiyle yoksulluğun bir kısır döngüye dönüşerek süregelenleşmesine neden olmaktadır.

Genel olarak alan yazında birbiriyle ilişkili üç ayrı yoksulluk tanımının varlığından söz etmek olanaklıdır. Bunlardan ilki, temel yiyecek gereksinimlerini karşılamak için gerekli gelirden yoksunluk olarak tanımlanan *mutlak yoksulluk*; ikincisi, yiyecek gereksiniminin yanı sıra giyim, barınma vb. gereksinimlerin de karşılanabilmesi için gerekli olan gelirden yoksunluk olarak *görelî yoksulluk* iken üçüncüsü okuryazarlık, yetersiz beslenme, kısa yaşam süresi, ana-çocuk sağlığının yetersizliği, önlenemez hastalıklara yakalanmak gibi insani olanaklardan yoksunluk olarak açıklanan *insani yoksulluktur*. Yoksulluğu açıklamak için bu kavramların yanı sıra gelir yoksulluğu, çalışan yoksulluğu, kadın yoksulluğu, çocuk yoksulluğu, yaşlı yoksulluğu, nesnel yoksulluk, öznel yoksulluk, kırsal-kentsel yoksulluk gibi yoksulluğun yaşandığı mekânlar ve etkilediği kesimler özelinde geliştirilen bir alan yazın da bulunmaktadır.

İnsani yoksulluk kavramını geliştiren Amartya Sen “Kapasite Yaklaşımı”nda, gelirin nihai kapasite üzerindeki etkisini koşullu ve kısmî olarak ele alır ve bireylerin yoksulluk düzeylerini araç durumunda olan gelirden çok, amaç durumunda olan bire-

2 Kasım Karataş, *Yoksulluğun Küreselleşmesi ve Yoksulluğa Karşı Küresel Tavrı: Değişen Türkiye’de İnsan Hakları Açısından Sosyal Hizmetler*, der. Kasım Karataş, Ankara: Sosyal Hizmet Uzmanları Derneği Yayını, 2002, s.153.

3 Beril Tufan ve Kasım Karataş, “Yoksulluk ve Sosyal Hizmetler”, (Sosyal Hizmet Sempozyumunda Sunulan Bildiriler, Hacettepe Üniversitesi ve Akdeniz Üniversitesi, Antalya, Ekim 2003), s.15.

4 Fikret Şenses, *Küreselleşmenin Öteki Yüzü: Yoksulluk Kavramları, Nedenler, Politikalar ve Temel Eğilimler*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009, s.145-146.

yin yapabilme kapasitesi temelinde değerlendirir. Yaşlılık ve engellilik gibi durumlar, hem bireyin gelir edinme kapasitesini azaltır, hem de elde edilen gelirin işlevlere dönüştürülmesindeki verimi düşürür.⁵ Dolayısı ile bireyin yoksulluğu, bütün olgulardan soyutlanmış bir araç olarak gelir tarafından değil, gelirin de içinde olduğu toplumsal cinsiyet, üretim araçları mülkiyetinin dağılımı ve bireysel dezavantajlar gibi çok sayıda etmen tarafından belirlenen toplumsal piramit içindeki konumlanma ile açıklanmalıdır.⁶ Bu nedenle Senè göre açlık ile önlenebilir hastalık ve ölümden korunma, toplumsal yaşamda yer bulabilme ve toplum için şerefli bir konumda bulunma olanaklarına yeterli düzeyde sahip olamamak; yoksulluktur. Bu çerçevede yoksul oluşu ve sınırlarını belirleyen dışsal değişkenleri, yoksul insanların neye sahip oldukları ile değil, sahip oldukları ile neler yapabildiklerinin şekillendirdiği söylenebilir.

Sefalet, açlık, yokluk, yoksunluk ya da muhtaçlık gibi kavramlarla da ilişkilendirilen yoksulluk, pratik yaşamda yetersiz gelir, beslenme, eğitim, sağlık ve çevre koşulları ile karakterize edilmektedir. Yarattığı döngüsel nedensellik ilişkisi içerisinde tüm bu gayriinsani koşullar, aynı zamanda birer hak ihlalidir. Bu hak ihlallerinin çoğunlukla hem nedeni hem de bir sonucu olarak sosyal dışlanma ve yabancılaşma gibi sorunları da barındırması, hangi yoksulun hangi haklarından daha yoksun yaşamlar sürdüğü sorusunu gündeme getirmektedir. Bu çok katmanlı sorunsalı hak temelli yaklaşım açısından değerlendirebilmek için başlangıç noktamızı, hangi coğrafyada ve hangi koşullar altında yaşıyor olursa olsun, her insanın özgür ve onurlu yaşamlar sürecektir. Bu fırsat eşitliği içerisinde ve sosyal adalete dayalı olarak erişmesini mümkün kılacak bir anlayış oluşturmaktır. Yoksulluğu, yaşam hakkının yanı sıra insanca yaşamayı olanaklı kılan bütün insan haklarının dilinden konuşabilmek için insan yaşamında yarattığı maddi ve manevi yıkıcı etkisini görebilmek gerekmektedir.

Bu etki özellikle küresel eşitsizliklerden bahsettiğimiz dünyamız için esasen yepyeni bir olgu değildir. Kapitalizm, sömürgecilik ve bunların sonucunda ortaya çıkan yozlaşma ve baskı, oldukça tanındıktır ve küresel ekonominin yeni eserleri oldukları söylenemez.⁷

Bu bağlamda yoksulluk refahın adil dağılımına dair kadim bir meseledir ve kalkınmadan alınan payın eşitlenememe hali olarak varlığını sürdürmektedir. Paydayı oluşturanlar ile pay sahipleri arasındaki orantısız ilişki doğası gereği eşit değildir ve çelişkilerle doludur.⁸ Öyle ki obezite nedeniyle ölen insanlar ile açlıktan ölen insanları geride bırakmış durumdadır. Aşırı tokluğun açlıktan daha ölümcül bir sorun olarak insan yaşamını tehdit ettiği dünyamızda, yaşam hakkının olmazsa olmaz unsurlarını oluşturan temiz su, gıda, çevre ve sağlık gibi temel haklara erişimde güçlük yaşayan milyonlarca insanın olması da ayrı bir çelişkidir.

İnsanların temiz suya, gıdaya, çevreye ve sağlıklı olmaya yaşamlarını kuşkusuz

5 Amartya Sen, *Özgürlükle Kalkınma*, çev. Yavuz Alogan, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2004, s. 128.

6 Sen, *Özgürlükle Kalkınma*, s.131.

7 Jim Ifè, *İnsan Hakları ve Sosyal Hizmet*, çev. S. Erdem Türközü ve Ashlhan Aykara, Ankara: Nika Yayınevi, 2017, s.37.

8 Coşkun Can Aktan, *Yoksullukla Mücadele Stratejileri*, Ankara: Hak-İş Konfederasyonu Yayınları, 2002, s.iii.

ihtiyaçları da bulunmaktadır. Bu noktada ihtiyaç olgusunu ele almamızda yarar bulunmaktadır. Bir ihtiyacı yaşamsal, sürekli ve şiddetli kılan faktörler ihtiyacı doğuran nedenlere, karşılama sıklığına ve düzeyine göre değişebilmektedir. Bradshaw ihtiyaçları şu şekilde sınıflandırmaktadır:

“Normatif İhtiyaç: Toplumda geçerli olan bir norma göre tanımlanmış ihtiyaçlardır. Bu normlar genellikle uzmanlarca...belirli ölçütlere göre saptanır...Kıyaslamalı İhtiyaç: İhtiyaç sahipleri ile olmayanlar arasında kıyaslama yapılarak ortaya çıkarılan ihtiyaçtır. Sosyal sorunların hangi alanlarda daha yoğun yaşandığını tespit ederek ihtiyaçları açığa çıkarmak amaçlanır...Hissedilen İhtiyaç: İhtiyaç sahibi olan kişinin kendisinin hissettiği ihtiyaçtır...İfade edilen İhtiyaç: Bireylerin var olduğunu beyan ettikleri ihtiyaçtır. Bireyler ifade edemedikleri bir ihtiyacı hissedebilirler ve hissetmedikleri ihtiyacı beyan edebilirler.”⁹

Yoksulluk genel olarak normatif ihtiyaçları karşılama olanağı sunan gelir düzeyi temel alınarak belirlenmektedir. Yoksulluk ölçümünde temel alınan bu düzey, insanların yaşamlarını idame ettirebilmeleri için gerekli ihtiyaçların piyasa değeri üzerinden hesaplanmakta ve genellikle açlık sınırı, yoksulluk sınırı veya geçim maliyeti gibi kavramlarla ifade edilmektedir. Ancak elbette ihtiyaçlar mali ederi ile sınırlı değildir ve hak bağlamından ayırksı bir gerçekliği ifade etmemektedir. Doğası gereği her ihtiyaç bir değer yüküdür ve farklı değerlerin, belli bir durumda neye ‘ihtiyaç duyulduğuna’ dair de farklı görüşleri olacaktır.¹⁰ Hak temelli yaklaşım tüm insanlar için evrensel ve bölünmez bir bütün olarak ve esasen bir ihtiyacın karşılansını da içerecek şekilde insan haklarını referans alır. Ancak burada kişisel ve kültürel farklılıklara dayalı olarak ihtiyaçların görece olarak değişebileceğini dikkate almak ve hak temelli yaklaşımı farklı toplumsal, kültürel vb. bağlamlar çerçevesinde yorumlayabilmek gerekmektedir.

Bu nokta iç içe geçmiş iki olgu olarak hakların gerçekleşmesinde / ihtiyaçların karşılanmasında sorumlulukların nasıl ve neye göre tanımlandığını anlayabilmek açısından önemlidir. Tanımlanan sorumlulukların özellikle yoksul bireyleri ihtiyaç sahibi olarak etiketleyen ve güçsüzleştirilen bir değer alanı mı ortaya koyduğu; yoksa onları hak sahibi bireyler olarak tanımlayan güçlendirici bir işlevi mi ortaya koyduğu, yoksullukla mücadelede keskin bir yol ve yöntem ayrımı oluşturmaktadır. İnsanı bireysel olarak yoksullukla mücadelesinde etken ve edilgen kılan koşulların şekillenışı de esasen yoksul insanların hak sahibi bireyler olarak kabul edilip edilmediği ile belirlenmektedir.

İnsanı yoksullukla ilişkisinde yalnızca ihtiyaç sahibi olarak gören anlayış ve bu anlayışın hak ihlallerine zemin oluşturan doğası karakteristik özelliklerini koruma eğilimindedir. Bununla birlikte sosyal devlet ve hukukun üstünlüğü ilkeleri temelinde insanlık eşitlik, sosyal adalet ve hak mücadelesini sürdürmeye devam etmektedir.

9 Jonathan Bradshaw, *The Taxonomy of Social Need, Jonathan Bradshaw on Social Policy*, ed. Richard Cookson, Roy Sainsbury, Caroline Gelndinning, University of York, 2013, s.1-3.

10 İfe, İnsan Hakları ve Sosyal Hizmet, s.114.

Sahlins'in¹¹ ifade ettiği gibi yoksulluk; “mal-mülk miktarının belirli düzeyin altında olması değildir; sadece amaçlar ve araçlar arasındaki bir ilişki de değildir; yoksulluk her şeyden önce insanlar arasındaki bir ilişkidir: sosyal bir konumdur.” Yoksullukla mücadelede bu “sosyal konumlanmanın” insan hakları perspektifine sahip politika, karar ve uygulamalar ile geliştirilmesi kuşkusuz mümkündür. Yoksulluk dün olduğu gibi bugün de nedenleri ve etkileri öngörülebilir bir sorundur. Ancak bugün dünyadan daha fazla dikkat edilmesi gereken husus, yoksulluğa karşı insan haklarının korunması ve hak temelli yaklaşımın savunulmasıdır.

Yoksulluğa Karşı İnsan Hakları

Yoksul olmamak ve yoksulluklarla örülü yaşamlar sürmemek bir haktır. Ancak bu hakkın gerçek yaşamda karşılık bulabilmesi, başta çalışma, eğitim, kalkınma ve direnme hakkı olmak üzere belirleyici ve işlevsel öneme sahip olduğunu bildiğimiz bazı hakların herhangi bir ayrımcılığa uğramadan kullanılması ve insani gelişimin adil bir şekilde desteklenmesi ile olanaklıdır.

İnsanları haklarını kullanmaktan doğrudan ya da dolaylı olarak yoksun bırakan koşulların ortadan kaldırılması için ulusal ve uluslararası aktörlere yükümlülükler tanımlanmıştır. Bu yükümlülüklerin temel çerçevesini İnsan Hakları Evrensel Beyanname'si'nin (İHEB) 17, 22, 23, 25 ve 26. maddelerini referans alarak açıklayabiliriz:

“Herkesin tek başına veya başkalarıyla ortaklaşa mülkiyet hakkı vardır... Herkes ... sosyal güvenlik hakkına sahiptir ve haysiyeti ve kişiliğini özgürce geliştirebilmek için ekonomik, sosyal ve kültürel haklarını... gerçekleştirebilir... Herkesin çalışma hakkı vardır... Herkesin; gıda, giysi, barınma, sağlık bakımı ve gerekli sosyal hizmetler de dâhil olmak üzere, kendisinin ve ailesinin sağlık ve esenliği için gerekli olan yaşam standartlarına hakkı vardır... Herkesin eğitim hakkı vardır ...”

Her insanın yoksulluk tehdidinden uzak bir yaşam sürmek ve bunu sürdürülebilir kılmak için yukarıda sıralanan hak ve yaşam standartlarına ihtiyacı olduğu gibi hakkı da vardır. Ki insan haysiyeti, mevcut haliyle çok sayıda farklı olguyu içinde toplayan boş bir araçtan, sınıflandırıcı bir ifadeden ibaret değildir; aksine tüm temel hakların beslediği ahlaki bir kaynaktır.¹² Ancak bu hakların kullanılması çoğu durumda eşitsizliklerin aşılmasına ve fırsat eşitliğine bağlıdır. Fiili eşitliğe ve kaynakların adil dağılımına dayanan bir sosyal, ekonomik ve politik düzende, her insanın onurlu bir yaşam sürdürebilmesi ise hukukun üstünlüğü, adil yargılanma hakkı, ayrımcılık yasağı ile olanaklıdır.¹³

Bu hak ve özgürlükler birbirini tamamlayan ve mümkün kılan nedensel bir bütün-

11 Marshall Sahlins, “Taş Devri Ekonomisi” (2010) adlı kitabında ilkel toplumların eşitlikçi yapılarını nasıl koruduğunu incelemiş, okuyucuyu refah ve devlet olguları üzerinde yeniden düşünmeye zorlayan, hane tipi üretim tarzına dayalı bir model geliştirmiştir.

12 Jürgen Habermas, “The Concept of Human Dignity and the Realistic Utopia of Human Rights”, *Metaphilosophy*, 41/IV (2010), s.470.

13 Ayrıntılı bilgi için bakınız. İHEB Md. 1, Md. 2, Md. 7, Md. 8, Md. 9, Md. 10 ve Md. 11.

lüğe sahiptir. Karataş'ın¹⁴ belirttiği gibi, insan hakları uluslararası belgelerde, devletlerin anayasalarında, diğer hukuksal düzenlemelerde, uygulamalarda ve en sonunda bireysel bilinçlerde varlık bulan dinamik bir kavramdır ve gerçekleşmesi; toplumsal kalkınmanın sağlanmasına ve bu ise etkin bir sosyal refah örgütlenmesinin oluşumuna bağlıdır. Sadece haklara vurgu yapmaktan öteye neden geçmemiz gerektiğini açıklayan bir diğer sebep de insani boyutun ihmal edilmesi, kültürel farklılıkların bir kenara atılması ve bağlamsal koşullanmaların kabul edilmemesidir.¹⁵ Kuşkusuz insan ve hakları bir bütündür ve yoksulluğa karşı verilen mücadelede de sorunun insani, kültürel vb. koşullanmalarla yakından ilgisi vardır.

Diğer taraftan insanların sahip olduğu hakları *diğerinden daha önemsiz ya da daha üstün* ele almak hak temelli yaklaşım ile bağdaşan bir anlayış değildir.¹⁶ *Örneğin* sağlık hakkı, her insanın yaşamı için en temel haklardan biridir ve BM Ekonomik ve Sosyal Konseyi 11 Ağustos 2000 tarihli "Olanaklı Olan En Yüksek Sağlık Standardına Sahip Olma Hakkına" ilişkin genel yorumunda şu ifadeye yer vermektedir:

"Sağlık hakkı, diğer insan haklarının kullanımı için vazgeçilmez olan temel bir insan hakkıdır. İnsanlık ailesinin bütün üyelerinin, insanlık onuruna yaraşır bir yaşam yaşamaya vesile olacak, olanaklı olan en yüksek seviyedeki sağlık standartlarına sahip olma hakkı vardır."

Ancak günümüzde sağlık standardı da insanların ekonomik gelirine göre farklılaşabilmektedir. Tanımlanmış bir sağlık sisteminde eşit haklara sahip bireyler, elde ettikleri gelire bağlı olarak farklı standartlarda sağlık hizmeti alabilmektedir. Ancak düşük nitelikteki hizmetlere erişebilen yoksulların yaşadıkları hak ihlallerinin hukuk sistemi içerisinde nasıl tanımlandığı ve sosyal hakların hangi yasal güvenceler çerçevesinde koruma altına alındığı önem taşımaktadır. Sağlık, eğitim ve diğer temel hizmetlerden etkin şekilde faydalanamamak, ortalama bir gelir düzeyine sahip olamamak sadece yoksulluğa değil var olan hakları kullanmaktan yoksunluğa da işaret etmektedir. Makalemizin *sınırları içerisinde* insan onuruna yaraşır yaşamları olanaklı kılan bu haklardan yalnızca çalışma, eğitim, kalkınma ve direnme haklarına yer verilecek olması, gelir dağılımındaki eşitsizliklerin ve gelir yoksulluğunun ele aldığımız sorunsal üzerinde artan belirleyici etkisi ve bu etkiyi bertaraf edebilecek tedbirlerin işlevsel *önemi* ile açıklanabilir.

Çalışma Hakkı

Yoksulluk toplumsal temelde üretim ve bölüşüm ilişkilerindeki eşitsizliklerin bir sonucudur ve gelirin adil dağılımı ile yakından ilişkilidir. Çalışmak ise insanın kendisini ifade edebilmesinin ve toplumun saygın bir üyesi olabilmenin temel yollarından birisidir. Yetersiz ekonomik büyümeye veya üretimde insanın yerini teknolojinin alma-

14 Karataş, *Yoksulluğun Küreselleşmesi ve Yoksulluğa Karşı Küresel Tavrı*, s.150-156.

15 Amos Nascimento, *İnsan Hakları ve Kozmopolitik Paradigmaları: Haklardan İnsanlığa*, der., Matthias Lutz-Bachmann, Amos Nascimento, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2016, s.128.

16 Bütün insan haklarının karşılıklı bağımlılığı ve bölünmez bütünlüğü 1968'de BM bünyesinde kabul edilen ve kişi özgürlükleri ile siyasal haklar hakları, ekonomik ve kültürel haklara bağlayan Tahran Bildirisinin yanı sıra 1993 yılında kabul edilen Viyana Bildirisi'nde de vurgulanmıştır.

sına eşlik eden işsizlik ve beraberinde getirdiği yoksulluk, ekonomik hakları ön plana çıkarmıştır. Gelir dağılımındaki eşitsizliklerin yanı sıra gerçek ücretlerin artmaması, ücret eşitsizliklerinin korunması, büyümenin istihdam yaratmaması sınırlı mali güce sahip insanlar üzerinde bu yükün daha da ağır hissedilmesine yol açmaktadır.

İstihdam üzerinde baskı oluşturan temel göstergelerden bir diğeri ise nüfustur. Nüfus artışının yanı sıra emek sektörünün daralması insanların istihdam olanaklarına erişimini ve dolayısıyla refah düzeyini önemli ölçüde etkilemektedir. Hızlı nüfus artışı özellikle azgelişmiş ülkelerde önemli bir yoksulluk nedeni olarak ortaya çıkarırken, gelişen üretim teknolojisi ile birlikte işgücü maliyetlerini bir rekabet unsuru olarak aşağıya çeken ekonomiler istihdam alanlarını daraltıcı etkide bulunmaktadır.

Demografik unsurların yanı sıra göç olgusu da işsizliğin ve yoksulluğun nedenleri arasında sıralanmaktadır. Yoksulluk, işsizlik ve göç arasında karmaşık bir ilişki vardır. Bir görüşe göre, hızlı kentleşmeyle beraber, kentsel yoksulluk, kırsal yoksulluğun bir yansıması olarak görülmekteyken, diğer bir görüşe göre yoksulluk göçü özendirir bir yana, kısıtlayan bir etmen olarak ortaya çıkmaktadır.¹⁷ Ancak özellikle kitlesel göçle gelen insanların ucuz işgücü olarak yeni ülke ekonomisine eklenmesi, hali hazırda istihdam edilenlerin işsiz kalmalarına veya iş güvencelerini kaybetmelerine yol açabilmektedir. Diğer yandan Şenses'in¹⁸ belirttiği gibi, göçün, göç eden yoksul bireylerin ve bunların çıktığı ve göç sonunda yerleştiği yerleşim yerinin yoksulluk düzeylerini ne yönde etkileyeceğini önceden kestirmek zordur.

Burada önemli olan husus göçmen olsun ya da olmasın bir ülkede yaşayan her bireyin istihdam hakkını insana yakışır iş olanakları çerçevesinde kullanabilmesidir. Özellikle kayıt dışı istihdam edilen, düşük ücretlerle çalıştırılan ve sosyal güvenlik hakkından mahrum bırakılan insanlar için istihdamda olmak, yoksulluk eşliğini aşabilme imkânı sağlamamaktadır. Adaman ve Keyder¹⁹ kayıt dışı istihdamı, yoksulluğun en önemli nedenlerinden biri olarak değerlendirdikleri çalışmalarında gecekondu ve çöküntü mahallelerinde yaşanan yoksulluğun nedenlerini “yüksek işsizlik, enformel yapı ile formel yapının iç-içe bulunması, mevsimsel emek taleplerinde yaşanan dalgalanmalar, kadınların emek piyasasına katılım oranlarının düşüklüğü, çocuk emeğinin yüksek oranda kullanımı, sendikal haklarda yaşanan erozyon, gelir ve servet dağılımında yaşanan eşitsizlikler, bölgesel gelişim farkları” olarak sıralamışlardır.

Diğer taraftan hane geliri ile fert sayısı arasındaki ters orantı, hanedeki bireylerin iyi bir eğitim alarak tam istihdam hakkını kullanabilmesi önünde bir engel oluşturabilmektedir. Yoksulluğun boyutları ve büyüklüğü çeşitlense bile bireysel ve ailesel düzeyde yoksulluğun nedenleri yüzyıllar boyu bir süreklilik göstermiştir. Bugün bile, geçmiş yüzyıllarda olduğu gibi, yoksul diye adlandırılanların çoğunu on beş yaş altındaki çocuklar, yaşlılar ve reisliğini kadınların yaptığı haneler oluşturmaktadır.²⁰

17 Şenses, *Küreselleşmenin Öteki Yüzü*, s.161-162.

18 Şenses, *Küreselleşmenin Öteki Yüzü*, s.162.

19 Fikret Adaman ve Çağlar Keyder, “Türkiye’de Büyük Kentlerin, Gecekondu ve Çöküntü Mahallelerinde Yaşanan Yoksulluk ve Sosyal Dışlanma, Avrupa Komisyonu Çalışma”, (Sosyal İşler ve Fırsat Eşitliği Dairesi Araştırma Raporu, VC/2005/0155), İstanbul, 2006, s.125.

20 Robert Jütte, *Erken Modern Avrupada Yoksulluk ve Sapkınlık*, çev., Bengü Kurtege Sefer, İstanbul: Boğaziçi

Üretim ilişkilerinde ve aile yapısındaki değişim özellikle hanede çocuklar, yaşlılar ve hastalar açısından bakım hizmetine olan gereksinimi arttırırken, bu gereksinimi piyasadan satın almak durumunda olanların elde ettikleri gelir düzeyi, bakım için göze alınabilecek maliyetin gerisinde kaldığında istihdamda olmak anlamını yitirebilmektedir. Bu bağlamda aile ve bakım sigortalarının yokluğu, çalışma hakkını dolaylı olarak etkileyen bir diğer neden olarak kabul edilebilir.

İstihdam hakkının insana yakışır işler bağlamında kullanılmaması, kayıt dışı istihdamın, düşük ücretlerin, güvencesiz işlerin ve iş sağlığı ve güvenliği risklerinin hâkim olduğu bir işgücü piyasası anlamına gelir ki bu durum da insanları yoksullaştıran bir diğer hak ihlalidir. İnsan onur ve haysiyetine yakışır koşullarda her insanın amaç ve ideallerini fırsat eşitliği içerisinde gerçekleştirebileceği istihdam olanaklarına sahip olabilmek, yoksulluk tehdidi altında gayriinsani koşullarda çalışmaya razı olmak zorunda kalan her insanın hakkıdır. Diğer taraftan yapısal özellikleri ile doğru orantılı olarak işsizlik, işsiz insanların eğitim, sağlık, barınma gibi temel haklarını kullanmalarını da etkileyen temel bir sosyoekonomik sorundur. İşsizlik sigortasının yeterince kurumsallaşmadığı ve yeni iş alanlarının desteklenmediği ülkelerde bu sigorta kolundan sağlanan işsizlik ödeneğinin etkisi geçici bir süre ile sınırlı kalmaktadır.

Bu bağlamda yoksulluk olgusu toplumsal bütünleşme ihtimalini büyük çapta ortadan kaldıran koşulların bir ürünüdür. Bu konumda olan insanlar köylülükten yahut küçük üreticilikten veya kayıt dışılıktan kent ekonomilerinin daha bütüncül bir parçası olmaya geçişi bütünüyle tamamlayamamaktadır. Sürekliliği olmayan işlerden elde ettikleri gelir bir birikim oluşturmaz; hatta olması gereken ölçüde ailenin yeniden üretimini (çocukların gereği gibi beslenmesi ve eğitimini) karşılayamaz.²¹

Eğitim Hakkı

Eğitim hakkı yoksulluk gibi toplumsal sorunların yaşanmaması ya da önlenmesi için sosyal adaletin yapı taşı niteliğinde olan bir haktır. Bu hakkın ihlali geçmişte meşru bir temele dayandırılmış ve eğitim yalnızca “seçkin” insanların alabileceği bir hizmet olarak kabul edilmiştir. Bu meşru temelin terminolojisi alan yazında alt sınıf, sınıf altı ya da dip sınıf şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Yoksul bireylerin yaşam algularını sorumsuzluk ve tembellik ile sınırlandırılan bu yaklaşım yoksulları, sosyal refah devletini ve vergi ödeyenleri haksız yere sömürmekle itham eder ve bunu ortaya çıkaran nedenleri, alan yazındaki kuramlar çerçevesinde, üçe ayırır: bireysel, kültürel ve yapısal nedenler.

Ancak sorulması gereken soru Kelso'nun²² ifadesiyle şudur: “Yoksullar bireysel olarak hazırlıksız ya da eğitim bakımından yetersiz oldukları için mi; motive olmadıkları ya da olamadıkları için mi; yoksa iyi maaşlı işler bulamadıkları için mi yoksuldur-

Üniversitesi Yayınları, 2011, s.228.

21 Ayşe Buğra ve Çağlar Keyder, *Yeni Yoksulluk ve Türkiye'nin Değişen Refah Rejimi*, (Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı İçin Hazırlanan Proje Raporu), İstanbul, 2003, s.24.

22 Alev Erkilet, “Sınıf-Altı: Kuramsal Tartışmalar ve İstanbul Tarihi Yarımada'ya Uygulanma İmkânları”, *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Öneri Dergisi*, 9/ 36 (2011), s.137-146.

lar?” ‘Hak etmeyen’ yoksulların ahlaki değerlerden yoksun (örneğin çalar, hile yapar, cinsel ahlakları düşüktür), tembel ve kaytarıcı olduklarına, eğitilmeyi ve kendilerini geliştirmeyi istemeyen kişiler olduklarına dair inanç, orta çağın son döneminde ortaya çıkmıştır.²³ Örneğin İngiltere’de 1834 tarihli “Yeni Yoksul Yasası” (Poor Law) ile yoksul tanımı “iş göremez (mülksüz)” olarak sınırlandırılmıştır.

Bugün, nispeten, yoksul insanlara yönelik bu gibi güçlü önyargıların kırıldığı bir dünyada yaşıyoruz. Bunun önemli nedenlerinden birisi de hiç kuşkusuz, eğitim hakkını kullanarak olguların nedenlerini ve sonuçlarını irdeleyebilen insanlar olmuştur. Bugün pek çok ülkede eğitim anayasal bir haktır ve ulusal bir kamu bir hizmeti olarak verilmektedir. Bu noktaya gelinmesinde Birleşmiş Milletler (BM) Genel Kurulu’nun 10/12/1948 tarih ve 217 (111) sayılı kararı kabul edilen ve Türkiye’nin de tarafı olduğu İHEB etkili olmuştur ve eğitim hakkını düzenleyen 26. maddesi şu şekildedir:

“1. Herkes eğitim hakkına sahiptir. Eğitim en azından ilk ve temel safhalarda parasız olmalıdır. İlköğretim mecburidir. Teknik ve mesleki eğitim genel olarak mevcut hale getirilmeli ve yüksek öğretim yetenek temelinde herkese eşit düzeyde erişilebilir olmalıdır.

2. Eğitim insan şahsiyetinin tam gelişmesini ve insan haklarına ve temel özgürlüklere saygının kuvvetlenmesini hedef almalıdır. Eğitim bütün milletler, ırksal ve dinsel gruplar arasında anlayış, hoşgörü ve dostluğu teşvik etmeli ve Birleşmiş Milletlerin barışın idamesi yolundaki aktivitelerini daha ileri taşımalıdır.

3. Ebeveynler, kendi çocuklarına verilecek eğitim türünü seçmek hakkını öncelikle haizdirler.”

Beyanname’nin 2. maddesi ile birlikte ele alındığında eğitim hakkı; ırk, renk, cinsiyet, dil, din, politik ya da başka bir görüş, ulusal ya da toplumsal köken, servet, doğuş veya diğer statüler bakımından ayırım gözetilmeksizin herkesin sahip olduğu bir haktır.

Eğitim hakkının yalnızca insan olmaktan kaynaklanan temel bir hak olması, bu haktan herkesin yararlanması sonucunu ne yazık ki beraberinde getirmemektedir. Özellikle yoksulluk bu haktan yararlanma konusunda somut engeller barındırabilmektedir. Bu nedenledir ki yukarıda yer alan (1) numaralı paragrafta “Eğitim en azından ilk ve temel safhalarda parasız olmalıdır” ifadesine yer verilmiştir. Yine benzer bir yaklaşımla Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi’nin 13. maddesinin iki numaralı paragrafında ilköğretimin herkes için zorunlu ve bedelsiz olması, teknik ve mesleki eğitim de dâhil olmak üzere ortaöğretimin ve yükseköğretimin herkes tarafından ulaşılabilir ve tedrici olarak bedelsiz hale getirilmesi ile yeterli bir burs sisteminin yerleştirilmesi hususları yer almaktadır.

Bir hakkın yalnızca düzenlemelerde yer alması değil, bununla birlikte, yaşanabilir olması; fiziksel ve ekonomik olarak ulaşılabilir olması o hakkın kullanılabilmesini sağlamaktadır. Çalışmamız özelinde eğitim hakkı, yoksulluğu nesilden nesile akta-

²³ Jütte, *Erken Modern Avrupada Yoksulluk ve Sapkınlık*, s.186.

ran döngüyü kırabilen belki de en önemli haklardan biridir. Günümüzde servet yine de bu eğitimin kalitesini ve sürekliliğini belirleyici bir etken olarak karşımıza çıkabilmektedir. Bu durumda yoksulluk eğitim hakkından etkili bir şekilde yararlanmanın önünde bir engel oluşturabilmektedir.

Diğer taraftan bugün dünyanın en başarılı eğitim sistemi olarak öne çıkan Finlandiya'da zengine ve fakire eşit fırsat ilkesinin öne çıktığı görülmektedir.²⁴ Finlandiya'nın kaliteli kamu eğitimini sadece eğitim değil aynı zamanda sosyal politikaların bir sonucu olarak da gören anlayışı, reforma imza atan eğitimcilerden Pasi Sahlberg 'Finlandiya Dersleri' kitabında şu ifadeler ile özetliyor: "Yüksek sosyal refah düzeyi, çocuklar için eşit fırsatlar, aynı zamanda bedava ve kaliteli öğrenmeyi garantilemekte kritik bir rol oynuyor... Sosyal eşitsizlik, çocuk yoksulluğu ve temel hizmetlerin yetersizliği bir ülkenin eğitim sisteminin performansını azaltan güçlü bir etkeni oluşturuyor."

Eğitim hakkının yalnızca yoksul bireyler açısından değil toplumun tümü için de yüksek kamu yararı barındıran bir hak olduğunu göz önünde bulundurarak herkes tarafından en kaliteli, verimli ve etkili şekilde kullanılmak üzere hak sahiplerine sunmak, yoksullukla mücadelenin de en etkili yollarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim eğitim düzeyi arttıkça insanların istihdama katılım ve gelir düzeylerinin yanı sıra insan hakları bilinci de yükselmektedir. Bu anlamda eğitim, her insanın insanca yaşama hakkına sahip olduğu bilgisini özümsemiş ve yaşam pratiğine aktarmış insanlardan oluşan bir topluma giden yolun kilit unsurlarından biri olarak kabul edilebilir.

Kalkınma Hakkı

Yoksulluğu dünyanın sunduğu fırsatlara erişimin olmaması hali olarak açıklayan Vora ve Pimble²⁵, siyasi özgürlükleri, karar verme mekanizmalarında varlıkları ve kişisel güvenlikleri olmayan yoksulları ise durumlarını değiştiremeyen ve toplumsal yaşama katılamayan bireyler olarak tanımlarlar. İnsanların ekonomik, sosyal ve siyasi güç ve kaynaklara erişememeleri nedeniyle oluşan yoksunluklar nedeniyle yoksul olduklarını ve yoksul kaldıklarını belirtirler.

İnsanın eğitim, sağlık, çalışma, evlenme, özgürce işini seçme, düşünme, bilgi edinme, ifade vb. temel hak ve özgürlüklerinin yanında, bir de insan onuruna yaraşır biçimde yaşaması amacıyla kalkınma hakkı doğmuştur.²⁶ Bu hakkın doğuşu yeni bir yaklaşımla gerçekleşmiştir. 1980'li yıllarda tüm haklardan tam olarak yararlanmak için gerekli çerçeveyi sağlayan ek bir insan hakları kategorisi tanınmıştır: barış ve güvenlik hakkı, kalkınma hakkı ve sağlıklı çevre hakkı. Bu haklar uluslararası iş birliğini gerektirdiği ve toplumun inşası amacına sahip olduğu için dayanışma hakları

24 Claudia Wallin, "Zengin ve Fakire Eşit Fırsat Tanıyan Finlandiya Eğitim Sistemi Nasıl Dünyaya Örnek Oldu?", erişim Ekim 10, 2018. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-45626450>.

25 Alpa Vora ve Minar Pimple, *Yoksul Olmama Hakkı*, İnsan Haklarını Anlamak içinde, çev. Mehveş Bingöllü Kılçı, Graz: Avrupa İnsan Hakları ve Demokrasi İçin Eğitim ve Araştırma Merkezi (ETC) Yayını, 2006, s.103.

26 Vecihi Timuroğlu, *İnsan Hakları Sözlüğü*, Ankara: Özkan Matbaacılık, 2007, s.248.

olarak tarif edilebilir.²⁷ Kaboğlu²⁸ bu hakları şu şekilde açıklamıştır:

Barış hakkı herkesin savaş suçları ve insanlık ve barışa karşı suçlara müdahale hakkı ile birlikte şiddet ve terörizmden korunma ve silahsızlanma haklarını; *gelişme hakkı*, ekonomik, sosyal, kültürel, siyasal, sosyal ve hukuksal ilerleme hakkını, serbestçe kişiliğini geliştirme hakkını ve her topluluğun kültürel kimliğine saygı hakkını; çevre hakkı, herkesin ve toplu olarak bütün insanların sağlıklı, ekolojik olarak dengeli, ekonomik olduğu kadar sosyal, kültürel, siyasal ve hukuksal gelişmelerine elverişli bir çevre hakkını, *insanlığın ortak mal varlığına saygı hakkı* ise hiç kimsenin insanlığın ortak malvarlığı üzerinde münhasır bir mülkiyet hakkı talep edememesini ve bu çerçevede her insanın insanlığın ortak malvarlığından yararlanma hakkını ifade etmektedir.

1981 yılında yayınlanan Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartı, dayanışma haklarının bütünlüklü bir yaklaşım içerisinde tanındığı uluslararası bir belge olarak öne çıkmaktadır. Belgenin 20, 21 ve 22. maddeleri, kalkınma hakkını anlatır niteliktedir:

“Bütün haklar var olma hakkına sahip olacaktır. Bütün halkların sorgulanamaz ve devredilemez nitelikte kendi kaderini tayin hakkı olacaktır. Bütün halklar, ...kendi siyasal statülerini özgürce belirleyecek ve özgür olarak seçtikleri siyasa-ya uygun olarak ekonomik ve sosyal gelişmelerinin takipçisi olacaklardır (md. 20). Bütün halklar, kendi doğal zenginlik ve kaynaklarını özgür olarak kullanacaklardır. Bu hak, münhasıran halkın çıkarları için kullanılacaktır. Hiçbir halde bir halk bu haktan yoksun bırakılmayacaktır (md. 21). Bütün halkların, özgürlük ve kimliklerini usulünce dikkate alarak ve insanlığın ortak mirasından eşit olarak yararlanarak, ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarda gelişmeye hakları olacaktır (md. 22).”

Ancak kalkınmayı bir hak olarak tanımlayan temel metin 1986 tarihli BM Kalkınma Hakkına İlişkin Bildirgedir. Bildirge, Kalkınma Hakkının vazgeçilmez bir insan hakkı olduğunu ve kalkınma sağlanması için fırsat eşitliğinin hem uluslar ve hem de ulusu oluşturan bireyler bakımından bir hak olduğunu ortaya koyan bir dönüm noktasıdır. Bildirgenin birinci maddesinde kalkınma hakkının “her insanın ve bütün halkların, bütün insan haklarının ve temel özgürlüklerin tam olarak gerçekleşeceği bir ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasal gelişmeye katılma, katkıda bulunma ve bundan yararlanma hakkına sahip olması nedeniyle vazgeçilmez bir insan hakkı olduğu” ifade edilmektedir. Bildirgenin ikinci maddesinde “insanın kalkınmanın temel öznesi; kalkınma hakkının aktif katılımcısı ve yararlanıcısı olması” gerektiği belirtilirken altıncı maddede ise insan haklarının ve temel özgürlüklerin bölünmez ve birbirine bağımlı olduğu vurgulanarak devletler kişisel, siyasal, ekonomik, sosyal ve kültürel hakların uygulanmasına, sağlanmasına ve korunmasına aynı dikkat ve acil hassasiyet göstermek ile yükümlü tutulmuşlardır.²⁹

27 Wolfgang Benedek, İnsan Hakları Sistemine Giriş, İnsan Haklarını Anlamak içinde, çev. Mehveş Bingöllü Kılıcı, Graz: Avrupa İnsan Hakları ve Demokrasi İçin Eğitim ve Araştırma Merkezi (ETC) Yayını, 2006, s.42.

28 İbrahim Özden Kaboğlu, Özgürlükler Hukuku: İnsan Haklarının Hukuksal Yapısı, İstanbul: İmge Kitabevi, 2002, s.28.

29 Kalkınma hakkı, Viyana Sonuç Bildirgesi (1993) ile BM Binyıl Bildirgesinin yanı sıra Rio Bildirgesi, Gündem

Kalkınma hakkı esasen gelişmekte olan ülkeler ile birlikte anılan ve ekonomik anlamda geri kalmışlık ile ilişkilendirilen bir olgudur. Olgunun uluslararası boyutuna ve geri kalmışlığın arka planına bakıldığında bu hakkın, insan haklarının uluslararası aktörlere sorumluluklar yüklediği görülecektir.³⁰ Kalkınabilmek için uluslararası mali desteklere duyulan gereksinim, yardım eden ülkelerin dikte ettiği politik adımları atılması koşuluna bağlanarak politik bir baskı aracı olarak kullanılabilir. Bu ise ülkelerin egemenliklerine ve özgürlük alanlarına müdahale niteliği taşıyabilmektedir.

Kalkınmak ülkeler için olduğu gibi bireyler açısından da hem bir hak hem de özgürlük alanıdır. Bu hak ve özgürlük alanı ise insanların ve toplumların kalkınma için nispeten adil fırsatlara sahip olabilmesi ile şekillenir. Kalkınmanın hem amacı hem de aracı olarak özgürlüklerin genişlemesine işaret eden Sen'e³¹ göre ise "özgürlükle bireysel olarak sahip olduğumuz eylem özgürlüğü, bize sağlanan toplumsal, siyasi ve iktisadi fırsatlar tarafından kaçınılmaz biçimde sınırlanır ve kısıtlanır. Bireysel eylemlilik ile toplumsal düzenlemeler arasında birbirini tamamlayan derin bir ilişki vardır." Kuşkusuz ekonomik kalkınmanın adil bir gelir dağılım politikası ile gelir yoksulluğunu azaltıcı bir sosyal politikaya dönüşemediği durumlarda yoksulluk, yoksul bireylerin yaşamlarında varlığını sürdürebilmektedir.

Bu durum yalnızca gelirin yeniden dağılımı (asgari ücret, vergi politikaları vb.) ile sınırlandırılabilir bir sorun da değildir. Bu dağılımı da belirleyecek olan siyasi ve sosyal hakların kullanımınıdır ki, yoksul insanların bu bağlamda hareket alanları sınırlı düzeydedir. Örneğin örgütlenme hakkını etkili bir şekilde kullanamayan yoksul bireyler, kalkınma hakkını kullanabilmek için belirleyici olan politik ve ekonomik karar alma süreçleri sınırlı düzeyde etkileyebilmektedir. Kalkınmanın bir hak ve özgürlük alanı olarak genişlemesi, bireyden topluma uzanan bir süreçtir ve elbette hakların bir bütün olarak ele alınmasını gerektirmektedir.

Ancak Moyn'un işaret ettiği gibi toplumsal ve ekonomik hakların gidişatındaki en çarpıcı paradokslardan biri, insan haklarının gelmesiyle birlikte bu hakların gerilemiş olmasıdır.³² Moyn gelişme hakkını 'acılar içindeki insanlığın hakkı' olarak nitelendirirken, mantıksal olarak küresel yoksullaşmaya karşı yeterli olabilecek bir insan hakları vizyonu bulma projesine harcanan teorik ve öğretisel enerjinin, insan haklarının kat etmesi gereken mutlakiyet karşıtı keşiflere olan uzaklığını ortaya koyduğunu belirtmektedir.³³

İnsan hakları yazını ve hukuku, hak ihlalleri ile mücadelede gerek birey gerekse toplum düzeyinde insan yaşamını zenginleştirmek, özgürleştirmek ve geliştirmek

21, Kopenhag Bildirgesi, Pekin Eylem Platformu, Habitat Gündemi ve Avrupa 2020 girişimi gibi, hükümetlerin yoksullukla mücadele ve uluslararası kalkınma amaçlı çalışmalarında da karşılık bulmuştur.

30 1991 Moskova İnsani Boyut Konferansı Belgesi'nin giriş kısmında ise insan hakları, temel özgürlükler, demokrasi ve hukukun üstünlüğüne saygı göstermenin yalnızca devletlerin değil uluslararası düzenin de temellerinden biri olduğu belirtilmiştir.

31 Sen, Özgürlükle Kalkınma, s. 14.

32 Moyn, *Son Ütopya: Tarihte İnsan Hakları*, s.188.

33 Moyn, *Son Ütopya: Tarihte İnsan Hakları*, s.192.

için geniş bir külliyat ortaya koymaktadır. Buna rağmen yoksulluk kalkınma hakkı ihlallerinin hem nedeni hem de sonucu olarak bireylerin ve toplumların kapasitelerini geliştirmelerinin önüne set çekmektedir. Bir hak ihlali olarak yoksulluk yalnızca kalkınmanın değil adalet, özgürlük ve eşitliğe dayalı olarak insan haklarının somut bir yaşam pratiğine dönüşmemesinin de yapısal nedenlerinden biridir. Nitekim yoksulluk, erişilebilen fırsat ve kaynakların üretken olmaması ve yaratılan artı değerden alınan payın, kalkınmak bir yana, ancak günü kurtarabilecek bir büyüklüğe sahip olması ile nedeniyle bilhassa uluslararası düzeyde mali transferlere bağımlı ekonomiler ve yönetim anlayışlarıyla kendini tekrarlamaktadır.

Direnme Hakkı

Bugün sahip olduğumuz insan hakları kusurlu ve eksiktir, çünkü insanların ister bireysel ister toplumsal düzeyde olsun, en alttan en üste insani görevleri ile haklarını gündelik yaşamlarında hayata geçirme sorumluluğu vardır.³⁴ Bu sorumluluğu yerine getirmenin bir nedeni olarak direnme hakkı kullanmanın günümüz dünyası açısından pek çok haklı nedeni bulunmaktadır. Uluslararası Af Örgütü Genel Sekreteri Irene Khan'ın özetlediği üzere, “963 milyon insan her gece aç bir şekilde yatağına gidiyor. Bir milyar insan gecekondularda yaşıyor. Her dakika, bir kadın çocuk doğururken hayatını kaybediyor. 2,5 milyar insanın yeterli sağlık ve temizlik hizmetlerine erişimi yok. Bu sebeple her gün 20 bin çocuk ölüyor.”³⁵

Tüm bu yoksunluklar toplumsallaşırken insanları edilgenleştiren ve etkisizleştiren eşitsizliklere karşı duruş farklı bir hak kavramı ile ifade bulmaktadır: “direnme hakkı”. Bu hak, İnsan ve Yurttaşlık Hakları Bildirgesinin (1789) ikinci maddesinde sıralanan doğal ve zaman aşımına uğramayan haklar arasında yer alır. John Locke’a değin resmîyetten yoksun ve sivil toplum yapısına yabancı bir hak olarak kalan direnme hakkını Locke, sivil bir hükümetin varlık nedeninin, direnme hakkını gerçekliğe dönüştürmek olduğunu savunmuştur.³⁶ İHEB’in önsözünde “insanın istibdat ve baskıya karşı son çare olarak ayaklanmaya mecbur kalmaması için insan haklarının bir hukuk rejimi ile korunması esaslı bir zorunluluk” olarak kabul edilmiştir.

Hakların kullanımını doğrudan ya da dolaylı olarak olanaksız kılan her engel, bireyin toplumdaki varlığını da kendi kaderini tayin edebilme iradesini de kuşatır. Bu kuşatma karşısında direnme hakkı doğal bir insan hakkı olarak belirir. Bu hakkın hukuki düzlemde karşılık bulması öncelikli olarak insan haklarının yargı yoluyla korunabilir olması ile ilişkilidir; ancak yalnızca bununla sınırlı değildir. Hakların sosyal, siyasi ve ekonomik açıdan da korunabilmesi olanaklıdır. İnsan hakları duyarlılığının ve bu duyarlılığa dayalı hukuki mekanizmaların gelişmesi ve işlemesi, yalnızca gerçek kişiler değil tüzel kişiler bağlamında da insan hakları ihlallerine karşı direnme hakkının sorumlu bir yaklaşımla kullanılmasına bağlıdır.

34 Matthias Lutz Bachmann ve Amos Nascimento, İnsan Hakları ve *Kozmopolitik Paradigmaları: Haklardan İnsanlığa*, der., Matthias Lutz-Bachmann ve Amos Nascimento, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2016, s.182.

35 Bachmann ve Nascimento, *İnsan Hakları ve Kozmopolitik Paradigmaları*, s.169.

36 Philippe Raynaud ve Stephane Rials, *Siyaset Felsefesi Sözlüğü*, çev., İsmail Yergüz vd., İstanbul: İletişim Yayınları, 2003, s.236-241.

Yoksul insanların yoksulluğa karşı direnme hakkından söz edebilir miyiz? Ki Mbon-da³⁷ yoksulluğu acıyla özdeşleştirir ve şu sözlerle anlatır: “Yoksulluk acıdır; yetersiz yiyecekten ve uzun çalışma saatlerinden kaynaklanan fiziksel acıdır; günlük yaşamda aşağılanmaktan ve güçsüzlükten kaynaklanan duygusal acıdır; en temel ihtiyaçları karşılamak için yapılan çaresiz seçimler nedeniyle ahlâki acıdır.” Peki insan, kendisine acı ve esaret veren yoksulluğa karşı direnme hakkına sahip midir? Kuşkusuz sahiptir. Zizek’in³⁸ ifadesiyle: “dünyanın dört bir yanındaki, ‘tarihin dışına düşmüş’, Birinci Dünya kapitalizminin modernleşme projelerinden bilinçli olarak dışlanmış ve ümitsiz vaka olarak üstü çizilmiş olan kalabalık nüfuslar” olan yoksul insanların “dünyanın her neresinde olursa olsun insan hakları mücadelesi açısından yoksulluğa ve zulme karşı direnme hakkı temel bir hak olarak büyük önem taşımaktadır”.

İnsanlık tarihine yön veren semavi dinlerde inananları zulüm, esaret ve batıl inançlar karşısında ayağa kaldıran, direnme hakkıdır. Örneğin İslam inancında “iyiliği emretmek ve kötülükten alıkoymak” muhalefetin meşruluk dayanaklarından ve Allah müminleri, kötülük karşısında susmamaya yönlendirir.³⁹ Haksızlıklar karşısında susmamak ve hakkı sahibine teslim etmek bu inancın bir gereğidir. Diğer taraftan dünyanın en yoksul ülkeleri arasında, ihtiyaç dışında kalan her kazançta yoksulların hakkı olduğunu bildiren İslam inancına mensup insanların yaşadığı ülkeler yer almaktadır.

Yoksulluk, her dönem insanla ilgilidir; insani bir meseledir ve bir insan hakları ihlalidir. Bu ihlal, onurlu yaşam hakkını yaşanabilir kılacak olanaklardan yalıtılan yaşamlarla kuşatma alanlarını yaratarak varlığını sürdürmüştür. **Küntay**⁴⁰ bu kuşatma alanının insanı dâhi metalaştıran ihlal ahlakını şu sözlerle açıklar:

“İnsan, hak sahibidir. Kişilik, hak ve borçları taşıyabilme yeteneğidir. Birey, hak sahibi olduğu için kişidir. Hakkın konusu ise, nesnelere (eşya) dir. Tarih boyunca kimi zaman eşya kavramının genişleyerek kişileri de kapsadığını görmekteyiz. Söz konusu kurum köleliktir, başka bir deyişle, birey tıpkı nesnelere gibi alınıp satılmıştır. Köle, en düşük ya da karşılığı olmayan işlerde çalışmaya zorlanmış, dayak yemiştir, kamçılanmış, ailesi bölünerek pazarda haraç mezat satılmıştır. Kölenin öldürülmesi birçok yerde suç sayılmamış, mülk sahibi olması, yasalarla engellenmiştir.”

Topçu’nun “birey ve toplum ahlaki varlıklardır; fert hayvan olmaktan, toplum da sürü haline gelmekten onunla kurtulur...”⁴¹ ifadesi ile belirttiği gibi insanın ve toplumların her bireyin insanca ve sahip olduğu onura yakışır şekilde yaşamaları için direnmesi bir haktır.

37 Ernest-Marie Mbona, *Poverty as a Violation of Human Rights: Towards a Right Non-poverty*, Unesco 2004, Oxford: Blackwell Publishing, 2004, s.278.

38 Slavoj Zizek, *Capitalism can no Longer Afford Freedom*, ABC Religion and Ethics, erişim 17 Ekim, 2018, <http://www.abc.net.au/religion/articles/2012/05/25/3511327.htm>.

39 Şeniz Anbarlı, “Baskıya Karşı Direnme Hakkı ve Sivil İtaatsizlik”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2006, s.153-154.

40 Esin Küntay, “21. Yüzyılda Çağdaşlık ve Köleci Uygulamalar Paradoksu”, *Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları*, der., Yasemin Özdek, Ankara: TODAİE Yayınları, 2002, s.148

41 Mustafa Kök, *Nurettin Topçu ve Rönesansımız*, Nurettin Topçu’ya Armağan. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1992, s.103.

Ahlaki talepler niteliğinde olan insan hakları özünde siyasi nitelik taşırlar. İnsan hakları doktrininin temel işlevi, siyasi iktidarların keyfi müdahalelerine engel teşkil edip iktidarı sınırlandırmak; iktidarı bireyin rızasına dayandırarak bireyin kendini gerçekleştirebilmesinin yolunu açmak ve devletin bütün uygulamalarında insan haklarını koruma duyarlılığıyla hareket etmesini sağlamaktır.⁴² Siyasal yeğlemelerini toplumun isteklerinin sürekli önüne koyan, politikasını halka karşın halk için söylemine dayandıran, toplumdan gelen sesleri dinlemeyen, halkına zulmeden bir iktidar, anayasa ya da öteki pozitif hukuk kurallarında yazılı olsa da olmasa da, halkın doğal hukuktan gelen direnme hakkının doğumuna neden olacaktır.⁴³

Yoksulluğa Hak Temelli Yaklaşım

Yeryüzünde yaşayan 7,6 milyar kişi arasında en zengin sekiz kişinin serveti, dünyadaki en yoksul 3,6 milyar insanın toplam servetine eşit hale gelmiştir.⁴⁴ Dünyanın yoksulluk konusunda içinde bulunduğu derin çelişki bize yoksul olmama hakkının ve doğurduğu yükümlülüklerin sahip olduğu uluslararası bağlam ile birlikte düşünülmesi gerektiğini işaret etmektedir. Sorulması gereken soru, Fraser'in⁴⁵ ifade ettiği şekliyle, oldukça basittir:

“Adaletin öznesi kim? Kimlerin çıkarlarını ve ihtiyaçlarını dikkate almaya değer? Ekonomik yeniden dağıtım, kültürel tanınma ya da politik temsil söz konusu olduğunda kimler, adalet talep edebilenler arasında yer alabiliyor?”

Bu sorular, yoksulluk ve insan hakları ilişkisinde temel hakların yanı sıra işlevselikleri bakımından iki kritik hakla da doğrudan ilişkilidir: kalkınma hakkı ve direnme hakkı. Çünkü yoksulluğun yarattığı hak ihlallerinin önüne geçebilmek ancak sömürü temelli bir düzenden sosyal ve ekonomik hakların bir bütün olarak yasallaşabildiği ve kurumsallaşabildiği hak temelli bir düzene geçişle ve bu geçişin adil bir kalkınmayı ve hak ihlalleri karşısında direnme hakkını esas alan bir hukuk sistemine dayalı olarak gerçekleşmesi ile olanaklıdır. Nitekim yoksulluk ve insan hakları ilişkisi, yoksulluk mirasını nesilden nesile devralan toplumların kalkınamaması ve yoksulluğa karşı direnememesi ile karakterizedir.

Bu bağlamda neoliberal rotadaki ortak özellik eşitsizlik ve yoksulluğun artışıdır⁴⁶. Dünyanın pek çok ülkesinde yoksul insanlar bir dizi sorunu birlikte yaşamaya mahkûmdur: İşsizlik, düşük gelir, kötü yerleşim koşulları, kötü beslenme, sağlık hizmetleri ile kültür, spor, dinlenme ve eğitim olanaklarına ulaşmada yaşam boyu karşılaşılan engeller... Yoksullar iktisadi, toplumsal ve kültürel yaşamda diğer insan-

42 Halil Kalabalık, *İnsan Hakları ve Kamu Özgürlükleri*, Eskişehir: Açıköğretim Fakültesi Yayınları, 2018.

43 Yılmaz Aliefendioğlu, “Direnme Hakkı”, *Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları*, der., Yasemin Özdek, Ankara: TODAİE Yayınları, 2002, s.405.

44 S. Rıdvan Karluk, “Adaletsiz Bir Dünyada Yaşıyoruz: En Yoksul Yüzde 20 Günde 1.90 Dolarla Geçiniyor”, erişim 29 Ekim, 2018, <https://www.turkishnews.com/tr/content/2018/01/26/adaletsiz-bir-dunyada-yasiyoruz-en-yoksul-yuzde-20-gunde-1-90-dolarla-geciniyor/>.

45 Hugh Frazer and Eric Marlier, “Minimum Income Schemes Across EU Member States”, *Synthesis Report*, EU, Network of National Independent Experts on Social Inclusion, 2009.

46 Gosta Esping-Andersen, “Altın Çağ Sonrası? Küresel Bir Ekonomide Refah Devleti İnkilemleri”, *Sosyal Politika Yazıları*, der. Ayşe Buğra ve Çağlar Keyder, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013, s.80.

ların doğal yaşam akışı içerisinde yapageldikleri etkinliklere hakkıyla katılamazlar ve temel haklarına ulaşımında zorluklar yaşayabilirler.⁴⁷ Birçok insan hakkı ihlalinin temelinde yatan yoksullukla ilgili durumlar yetersiz beslenme, insanca yaşam için gerekli bir eve sahip olmama, sağlıksız koşullar, neredeyse tek temel hak görülen yaşama hakkının korunmasını da olanaksız kılar.⁴⁸

Fiziksel gereksinimlerin yeterli bir biçimde sağlanamamasının yanı sıra, yoksulluğun yarattığı güçsüzlük duygusu, sesini duyuramama, giderek toplumsal yalıtılmışlık ve marjinalleşmeye itilme, iki önemli sonuç ortaya koyar. İlki, yoksul kişilerin gelirlerinde büyük değişmelerle karşı karşıya kalma riski, ki bu riske karşı çok duyarlıdırlar, diğeri ise yaşadıkları güçsüzlük ve marjinalleşme yüzünden seslerini duyurabilecek siyasi güce sahip olmadıkları için toplumdaki eşitsizliğin ve kimi grupların dışlanmasının giderek yaygınlaşmasıdır.⁴⁹

Yoksulluğun hem nedeni hem de sonucu olarak eğitimsizlik ve işsizlik, yalnızca gelir dağılımı bakımından değil, daha önemlisi, yoksullara açık olan ekonomik, toplumsal ve siyasal fırsatlar bakımından da eşitsizliklerin ortaya çıkması ve bu eşitsizliklerin kendi kendini sürdüreceği biçimde yaygınlaşmasını da beraberinde getirmektedir. Bu durum 'kalıcı eşitsizlikler' nedeniyle kalkınma hakkının ihlaline ve politik düzlemde, sistematik olarak daha güçlü ve etkili kişiler, gruplar ya da topluluklar lehine işleyen kurumlar ve yasalar nedeniyle hak ihlallerine direnmek için gerekli bilince ve hukuki araçlara erişimde engellere neden olmaktadır.

Kapani'nin⁵⁰ belirttiği gibi yaşama ve sağlık hakları gibi en doğal ve ilkel hakları bile güvenlik altına alınmamış olan aç ve yoksul kitlelerin "insan hakları yılından, insan hakları gününden, bildirilerden, beyannamelerden, sözleşmelerden haberleri yoktur. Onları her şeyden önce insanlıklarından haberdar etmek lazımdır. İnsan haklarının gerçekten evrenselliğinden söz edebilmek için bu yoksul yığınları hiç değilse en ilkel haklarına kavuşturmak lazımdır."

Yoksullukla mücadelenin hak temelli bir yaklaşım çerçevesinde ele alınabilmesi için öncelikle yoksulluğun bir insan hakları sorunu olarak kabul edilmesi gerekmektedir. Bu noktada hakların insanın evrenselliğiyle olan genel ilişkisine de bambaşka bir ışık tuttuğundan, hakların devletle olan temel bağına kurabilmek önemlidir.⁵¹ Bu bağ temel olarak yoksul olmayan karar alıcıların, yoksulların gelir dağılımı ve bölüşümünde sahip oldukları pay üzerinde alacakları kararlar açısından belirleyici niteliktedir. Nitekim yoksul insanlar kendilerini var edebilmek için sahip oldukları hakları kullanmak, bu hakların varlığından bihaber yaşamlarında, yaşamda kalma mücadelesi vermektedir. Bu mücadelede devletle yoksul birey arasındaki bağ bilhassa sağlık,

47 Adaman ve Keyder, *Türkiye'de Büyük Kentlerin, Gecekondu ve Çöküntü*, s.5.

48 Harun Tepe, "Sosyal Haklar ve İnsan Hakları: Sosyal ve Ekonomik Haklar Olmadan İnsan Hakları Korunabilir mi?", *Sosyal Haklar Bildiri Kitabı*, 2009, s.103.

49 Ravi Kanbur and Lyn Squire, *The Evolution of Thinking About Poverty: Exploring the Interactions, Frontiers of Economic Development: The Future in Perspective*, ed., Meier Gerald and Joseph Stiglitz, New York: World Bank-Oxford University Press, 2000, s.209.

50 Münci Kapani, "Dünyada ve Türkiye'de İnsan Haklarına Genel Bakış", (Türkiye'de İnsan Hakları Semineri, Aralık 1968), Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1970, s.5.

51 Moyn, *Son Ütopya: Tarihte İnsan Hakları*, s.188.

eğitim ve sosyal güvenlik hakları açısından süreklilik arz etmesi önem taşımaktadır.

Hak temelli yaklaşım, bireylerin haklarını bilerek ve savunarak güçlenmesinin bir yoludur ve bu hakların karşılanmasından, korunmasından ve yerine getirilmesinden sorumlu kişi ve kuruluşların yapabilirliklerini ve hesap verebilirliklerini geliştirir. Bunun anlamı, insanların sahip oldukları haklara ve bu hakların sunduğu fırsatlara ilişkin farkındalığı arttıkça insan haklarına ilişkin karar alma ve yön verme süreçlerine daha etkin katılım sağlayacak olmasıdır.⁵² Bu bilinç ve duruş ise kuşkusuz eğitim hakkının etkili bir şekilde kullanılması ile mümkündür. Yoksullukla hak temelli mücadelede, insan hakları bilgi ve anlayışına sahip kişilerin karar alma süreçlerinde yer alabilmesi yine hak temelli yaklaşıma dayanan eğitim ve yönetim sistemlerinin gelişmesini ve yaygınlaşmasını gerektirir.

Bugün toplumsal kutuplaşmanın, derinleşen eşitsizliğin, gitgide artan insan yoksulluğunun, sefaletinin ve zulmün en göze çarpan vakalarının altında yatan şey, 1,5 asır önce Marx tarafından öne sürüldüğü gibi bir sömürü olmaktan ziyade, dışlanmadır.⁵³ Kapitalist ekonominin kendi küresel düzleminde *sömürüden dışlamaya doğru kayıyor* olması en çok da insan hakları idealini tehdit etmektedir.

İnsan hakları ideali gerçekten katılımcı bir toplumda gerçekleşebilir. Bu katılım yoksul bireyleri dışarda bırakan bir insan hakları anlayışı ile şüphesiz sağlanamaz. Yoksul bir bireyin toplumun onurlu bir üyesi olarak kendisini gerçekleştirebilmesi ve yaşamına yön verebilmesi için eğitime, çalışmaya, kalkınmaya ve onu yoksullaştıran koşullara karşı direnmeye hakkı bulunmaktadır. Ife'nin de belirttiği gibi katılımcı demokrasinin bazı biçimleri bu nedenle insan hakları için bir önkoşuldur.⁵⁴ Küreselleşen dünyada, gücünü giderek daha da artıran küresel ekonomik güçler ve gelişen küresel iletişim olanakları ile birlikte, artık küresel katılımcı demokrasinin bir biçimini düşünmek⁵⁵ insan haklarının geleceği için kritik bir dönemdir. Örneğin insan haklarının tanımlayıcısı ve bağlamsal bir ifadesi olarak ihtiyaçların kim tarafından, neye göre tanımlandığı ve nasıl meşru kabul edildiği katılımcı demokrasi açısından önem taşımaktadır: Geliştirici bir eğitim, insana yakışır koşullarda çalışma, kapsayıcı bir kalkınma ve demokratik yollarla direnme için ihtiyaçları tanımlama sorumluluğunun paylaşılmasına yoksul bireyleri dâhil eden ve önlerindeki yapısal engelleri kaldıran bir diyalog ortamı katılımcı bir toplumun ve demokrasinin yansımalarıdır.

Bu bağlamda yoksulluğa hak temelli yaklaşmak ihtiyaçları yadsıyan değil, aksine ihtiyaçların kaçınılmaz olarak haklarla bağlantılı olduğunun altını çizen bir yaklaşımdır. Maslow, "Motivasyon ve Kişilik" kitabının ikinci basımının önsözünde, tanımladığı ihtiyaçların aslında haklar olarak görülebileceğini öne sürer. İhtiyaçlar hakları barındırdığına göre, insan hakları açısından kendini geliştirme hedefini tüm insan-

52 Olga Zengen and Marina d'Engelbronner, *Guide to Corporate Human Rights Impact Assessment Tools*, Business in Human Rights Center, 2009; Haki Zetu, *Economic, Social and Cultural (ESC) Rights in Practice*, Amnesty International Netherlands, 2010.

53 Zygmunt Bauman, *Kimlik: Benedetto Vecchi Tarafından Gerçekleştirilen Söyleşiler*, çev. Mesut Hazır, İstanbul: Heretik Yayınları, 2017, s.54.

54 Ife, *İnsan Hakları ve Sosyal Hizmet*, s.165.

55 Barry Holden, *Global Democracy: Key Debates*, London: Routledge, 2000.

ların sahip olması gereken bir hak olarak görebiliriz. Diğer taraftan tüm insanlara tek tip evrensel insan ihtiyaçlarının dayatılması çeşitliliğe izin vermeyeceği için göreceli bir ihtiyaç yaklaşımı temel insan haklarının farklı bağlamlarda farklı şekillerde karşılanmasına yapılmış bir çağrıdır.⁵⁶ Bu nedenle her hakkın kültürel, toplumsal, siyasal, ekonomik, coğrafik vb. uygulama bağlamında işaret ettiği ihtiyaç farklılaşacaktır.

Sonuç

İnsan onur ve haysiyetine yakışır, insanca yaşam koşullarına sahip olmak olanaksız değildir ancak yoksul insanların temel haklarını kullanabilmesi ve bunu sağlayacak araçlara erişimi önünde yapısal engeller bulunmaktadır. Bu engeller insanlık tarihine yön veren üretim, bölüşüm ve tüketim ilişkilerine bağlı olarak kimi zaman kabuk değiştirmiş, kimi zaman verilen mücadelelerle aşılmış, kimi zaman ise kanıksanmış ve yeniden üretilmiştir. Böylece yoksulluk ve yarattığı hak ihlalleri, insanlık tarihi boyunca var olagelmeyi sürdürmüştür.

İnsan hakları hukukun zorunlu ve imkânsız adalet iddiasıdır.⁵⁷ Tüm imkânsızlığına rağmen bu iddia, yoksul ya da zengin her insanın ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasi düşünce, etnik köken gibi ayrımlar gözetilmeksizin temel haklarını kullanabilmesi ve bunu sağlayacak araçların geliştirilmesi idesine dayanmaktadır. Bu ideyi Mozi (M.Ö. 470-391) yüzyıllar önce “Dünyadaki herkes birbirini sevdiğinde güçlüler güçsüzleri ezmeyecek, çoğunluk azınlığa baskı yapmayacak, zengin yoksulla alay etmeyecek, itibarlılar düşmüşleri küçümsemeyecek ve kurnazlar safları kandırmayacak”⁵⁸ sözleri ile ifade etmiştir.

Anahtar bir kavram olarak eşitlik, insan haklarının adil şekilde erişilmesi ve herkesin insan onuruna yakışır bir yaşam sürme şansının var olması için insanlık tarihinin ortaya koyduğu kadim değerlerinden biridir. Eşitlik, sosyal adalet ve insan hakları ile birlikte mümkündür ve yoksulluk, eşitsizliklerin hem nedeni hem de sonucu olarak hak ihlallerine ve sosyal adaletsizliklere zemin oluşturmaya devam etmektedir. Hakları hakkaniyetle gözetilmediği için yoksullaşan insanlar, yoksul oldukları için haklarına sahip çıkamayan kitlelere ve eşitsizliklerin nesnesine dönüşmektedir.

Şu hâlde yoksulluğu herkes için ve kalıcı olarak ortadan kaldırabilmenin yolu, meseleyle hak temelli yaklaşmaktan geçmektedir. Nitekim yoksulluk esasen insanca yaşama hakkının ihlalidir ve varlığını ‘kalıcı eşitsizliklerin’ korunması ile sürdürmektedir. Yoksul olmamak ve yoksul kalmamak açısından işlevleri açısından öne çıkan çalışma, eğitim, kalkınma ve direnme hakları başta olmak üzere insan haklarının bir bütün olarak sosyal ve ekonomik politikaların ana bileşeni olarak işlev görmesi bir tercih değil, zorunluluktur.

56 İfe, İnsan Hakları ve Sosyal Hizmet, s.122-124.

57 Costas Douzinas, İnsan Haklarının Sonu, çev., Umre Deniz Tuna ve Kasım Akbaş, Ankara: Dipnot Yayınları, 2018, s. 410.

58 Rhonda Byrne, *Secret the Power*, çev. Beril Tüccarbaşıoğlu Uğur, İstanbul: Artemis Yayınları, 2011, s. 189.

Kaynakça

- Adaman, Fikret ve Çağlar Keyder. “Türkiye’de Büyük Kentlerin, Gecekondu ve Çöküntü Mahallelerinde Yaşanan Yoksulluk ve Sosyal Dışlanma”. Sosyal İşler ve Fırsat Eşitliği Dairesi Araştırma Raporu, VC/2005/0155. İstanbul, 2006.
- Aktan, Coşkun Can. *Yoksullukla Mücadele Stratejileri*. Ankara: Hak-İş Konfederasyonu Yayınları, 2002.
- Aliefendioğlu, Yılmaz. “Direnme Hakkı”. *Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları*. Der. Yasemin Özdek. Ankara: TODAİE Yayınları, 2002.
- Bachmann, Matthias Lutz ve Amos Nascimento. *İnsan Hakları ve Kozmopolitik Paradigmaları: Haklardan İnsanlığa*. Der., Matthias Lutz-Bachmann ve Amos Nascimento. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2016.
- Bauman, Zygmunt. *Kimlik: Benedetto Vecchi Tarafından Gerçekleştirilen Söyleşiler*. Çev., Mesut Hazır. İstanbul: Heretik Yayınları, 2017.
- Benedek, Wolfgang. “İnsan Hakları Kavramı ve İnsan Haklarının Niteliği”. *İnsan Haklarını Anlamak*. Çev. Mehveş Bingöllü Kılıcı. Graz: Avrupa İnsan Hakları ve Demokrasi İçin Eğitim ve Araştırma Merkezi Yayını, 2006.
- Anbarlı, Şeniz. “Baskıya Karşı Direnme Hakkı ve Sivil İtaatsizlik”. Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2006.
- Benedek, Wolfgang. “İnsan Hakları Sistemine Giriş”. *İnsan Haklarını Anlamak*. Çev. Mehveş Bingöllü Kılıcı. Graz: Avrupa İnsan Hakları ve Demokrasi İçin Eğitim ve Araştırma Merkezi Yayını, 2006.
- Berk, Ferit. *Toplumsal ve Bireysel Sorunlara Giriş*. Çağımız Dizisi: 5. İstanbul: Sokak Kitapları Yayınları, , 2014.
- Buğra, Ayşe ve Çağlar Keyder. “Yeni Yoksulluk ve Türkiye’nin Değişen Refah Rejimi”. BM Kalkınma Programı İçin Hazırlanan Yayınlanmamış Proje Raporu. İstanbul, 2003.
- Douzinas, Costas. *İnsan Haklarının Sonu*. Çev., Umre Deniz Tuna ve Kasım Akbaş. Ankara: Dipnot Yayınları, 2018.
- Erkilet, Alev. “Sınıf-Altı: Kuramsal Tartışmalar ve İstanbul Tarihi Yarımada’ya Uygulanma İmkânları”. *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Öneri Dergisi*. 9/36 (2011): 137-146.
- Esping-Andersen, Gosta. “Altın Çağ Sonrası? Küresel Bir Ekonomide Refah Devleti İnkilemleri”. *Sosyal Politika Yazıları*. Der. Ayşe Buğra ve Çağlar Keyder. İstanbul: İletişim Yayınları, 2013.
- Frazer, Hugh and Eric Marlier. “Minimum Income Schemes Across EU Member States”. Synthesis Report, (EU Network of National Independent Experts on Social Inclusion, 2009).
- Habermas, Jürgen. “The Concept of Human Dignity and the Realistic Utopia of Human Rights”. *Metaphilosophy*, 41:4 (2010):464-480.
- Ife, Jim. *İnsan Hakları ve Sosyal Hizmet*. Çev. S. Erdem Türközü ve Aslıhan Aykara. Ankara: Nika Yayınevi, 2017.
- Jonathan Bradshaw. “The Taxonomy of Social Need”. Ed. Richard Cookson, Roy

- Sainsbury and Caroline Gelndinning. Published Version, (2013): 71-82.
- Jütte, Robert. *Erken Modern Avrupa'da Yoksulluk ve Sapkınlık*. Çev. Bengü Kurtege Sefer. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2011.
- Kaboğlu, İbrahim Özden. *Özgürlükler Hukuku: İnsan Haklarının Hukuksal Yapısı*. İstanbul: İmge Kitabevi, 2002.
- Kalabalık, Halil. *İnsan Hakları ve Kamu Özgürlükleri*. Eskişehir: Açıköğretim Fakültesi Yayınları, 2018.
- Kapani, Münci. "Dünyada ve Türkiye'de İnsan Haklarına Genel Bakış". *Türkiye'de İnsan Hakları Semineri, 9-11 Aralık 1968*. Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları: 256, 1970, s. 1-9.
- Karlık, S. Rıdvan. "Adaletsiz Bir Dünyada Yaşıyoruz: En Yoksul Yüzde 20 Günde 1.90 Dolarla Geçiniyor". Erişim 29 Ekim, 2018. <https://www.turkishnews.com/tr/content/2018/01/26/adaletsiz-bir-dunyada-yasiyoruz-en-yoksul-yuzde-20-gunde-1-90-dolarla-geciniyor/>.
- Kanbur, Ravi and Lyn Squire. *The Evolution of Thinking about Poverty: Exploring the Interactions, Frontiers of Economic Development: The Future in Perspective*. Ed. Meier Gerald and Joseph Stiglitz. New York: World Bank-Oxford University Press, 2000.
- Karataş, Kasım. *Yoksulluğun Küreselleşmesi ve Yoksulluğa Karşı Küresel Tavr, Değişen Türkiye'de İnsan Hakları Açısından Sosyal Hizmetler*. Der. Kasım Karataş. Ankara: Sosyal Hizmet Uzmanları Derneği Yayını No: 6, 2002.
- Kök, Mustafa. *Nurettin Topçu ve Rönesansımız*. Nurettin Topçu'ya Armağan. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1992.
- Küntay, Esin. "21. Yüzyılda Çağdaşlık ve Köleci Uygulamalar Paradoksu". *Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları*. Der. Yasemin Özdek. Ankara: TODAİE Yayınları, 2002.
- Mbonda, Ernest-Marie. *Poverty as a Violation of Human Rights: Towards a Right Non-poverty*. Oxford: Blackwell Publishing, 2004.
- Moyn, Samuel. *Son Ütopya: Tarihte İnsan Hakları*. Çev., Firdevs Ev. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2016.
- Raynaud, Philippe and Stephane Rials. *Siyaset Felsefesi Sözlüğü*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2003.
- Rhonda, Byrne. *Secret the Power*. Çev., Beril Tüccarbaşıoğlu Uğur. İstanbul: Artemis Yayınları, 2011.
- Sen, Amartya. *Özgürlükle Kalkınma*. Çev: Yavuz Alagon. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2004.
- Şenses, Fikret. *Küreselleşmenin Öteki Yüzü: Yoksulluk Kavramlar, Nedenler, Politikalar ve Temel Eğilimler*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2009.
- Tepe, Harun. "Sosyal Haklar ve İnsan Hakları: Sosyal ve Ekonomik Haklar Olmadan İnsan Hakları Korunabilir mi?". *Sosyal Haklar Bildiri Kitabı*. 2009: 97-104.
- Timuroğlu, Vecihi. *İnsan Hakları Sözlüğü*. Ankara: Özkan Matbaacılık, 2007.
- Tufan, Beril ve Kasım Karataş. "Yoksulluk ve Sosyal Hizmetler". Sosyal Hizmet Sempozyumunda Sunulan Bildiriler, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmetler

- Yüksekokulu, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Hizmetler Eğitim-Araştırma ve Uygulama Merkezi, Antalya, Ekim 9-11, 2003.
- Vora, Alpa ve Minar Pimple. “Yoksul Olmama Hakkı”. İnsan Haklarını Anlamak. Çev. Mehveş Bingöllü Kılıcı. Graz: Avrupa İnsan Hakları ve Demokrasi İçin Eğitim ve Araştırma Merkezi Yayını, 2006.
- Wallin, Claudia. “Zengin ve Fakire Eşit Fırsat Tanıyan Finlandiya Eğitim Sistemi Nasıl Dünyaya Örnek Oldu?”. Erişim Ekim 10, 2018. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-45626450>.
- Zengen, Olga and Marina d’Engelbronner. *Guide to Corporate Human Rights Impact Assessment Tools*. Business in Human Rights Center, 2009.
- Zetu, Haki. *Economic, Social and Cultural (ESC) Rights in Practice*. Amnesty International Netherlands, 2010.
- Zizek, Slavoj. “Capitalism can no Longer Afford Freedom”. *ABC Religion and Ethics*. Erişim 17 Ekim, 2018. <http://www.abc.net.au/religion/articles/2012/05/25/3511327.html>.

Rights Based Approach to Poverty

HİCRAN ATATANIR / KASIM KARATAŞ

Abstract: *Poverty is a violation of the human right to live and continues its existence with the protection of the permanent inequalities. In today's consumer society practice, the right to life for people with health problems due to excessive consumption is at risk, as well as people who do not have the income to cover a minimum of goods and services. With the globalization process, expanding neoliberalism threatens the right of every human being to live a life worthy of dignity while the deepening inequalities rapidly transform people and their lives. The steps that need to be taken in order to take the place they deserve in the social life as individuals who can use, defend and develop the rights of the poor masses concern the human family and its future directly and closely. Thus, one of the ways to eliminate poverty permanently and for all, is to approach the issue with rights-based approach. In this study, while poverty is considered as a social problem that deepens the rights violations, the right-based approach to the fight against poverty has been tried to be evaluated in terms of education, work, development and resistance rights which are considered to have a determining and functional effect in the neoliberal transformation process.*

Keywords: *Poverty, Human rights, Right based approach.*

12 Temmuz Beyannamesinin Gölgesinde Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün Yurt Gezileri

AHMET EMRE ATEŞ*
ahmetemreates@hotmail.com
ORCID ID: 0000-0002-1911-8496

ONUR GÖKÇELER**
ogokceler@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-6137-3933

Öz: Çok partili dönemde Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün çıktığı yurt gezileri, onun yönetim anlayışının nasıl değiştiğini göstermektedir. 1946'nın başında çok partili sistemin bir deneme olarak görüldüğü dönemden, 12 Temmuz Beyannamesinin yayınlanmasıyla bu sistemin artık kalıcı olduğunun anlaşıldığı döneme kadar olan süreçte Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün de yönetim anlayışı değişmiştir. İşte bu değişim onun çıktığı yurt gezilerinden takip edilebilmektedir. Yapılan çalışmada yurt gezileri, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün yönetim anlayışının değiştiğini gösteren siyasi davranışlar ve olaylar üzerinden açıklanacaktır. Ayrıca bu dönemde Cumhurbaşkanı İnönü'nün çok partili hayatla ilgili olarak attığı siyasi adımların etkileri de yurt gezileri içerisinde tartışılacaktır. Bu bağlamda önce, çok partili sistemin başlangıcında Milli Şef ve partili kimliğinin ön planda olduğu yurt gezileri değerlendirilecektir. Sonrasında ise partili kimliğini geride bırakıp partilere görece eşit uzaklıkta olduğunu gösterdiği ve 12 Temmuz Beyannamesinin etkilerinin görüldüğü yurt gezileri incelenecektir.

Anahtar kelimeler: İsmet İnönü, Yurt gezileri, Yönetim anlayışı, Çok partili sistem, 12 Temmuz Beyannamesi.

Giriş

İsmet İnönü cumhurbaşkanlığı döneminde Mustafa Kemal Atatürk gibi yurt gezilerine çıkmaya önem vermiştir. Çıktığı bazı yurt gezilerinde, kendisinin başında bulunduğu iktidarın aldığı siyasi kararların etkilerini gözlemlemiş ve ziyaret ettiği yerlerde önemli siyasi mesajlar vermiştir. Bazılarında da bayındırlık ve iskân faaliyetleri ile zaman zaman meydana gelen sel ve deprem gibi doğal afetlerin yarattığı yıkımı incelemiştir. Ayrıca İnönü, yurt gezileri aracılığıyla halkla iletişim kurarak vatandaşların sorunlarını, isteklerini dinlemiş ve onlara önemli konuşmalar yapmıştır.

Çok partili sisteme geçilmesiyle yurt gezileri açısından da yeni bir döneme girilmiştir. Çünkü siyasi alanda artık tek bir siyasi parti bulunmuyordu. Bu nedenle,

* Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü.

** Doktora Öğrencisi. İstanbul Üniversitesi, SBE, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Programı.

aynı zamanda Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) genel başkanı olan Cumhurbaşkanı İnönü'nün çok partili dönemde çıktığı yurt gezilerinde nasıl davranacağı önem taşı-maktaydı. Çok partili hayatın ilerlemesiyle bağlantılı olarak İnönü'nün bu dönemde çıktığı yurt gezilerinde, onun yönetim anlayışının da değiştiği görülmektedir. Bu ba-kımdan Mayıs 1946'da çıktığı yurt gezisiyle Eylül 1947'de çıktığı yurt gezisi arasında, onun yönetim anlayışı bakımından büyük fark bulunmaktadır.

Bu çalışmada Cumhurbaşkanı İnönü'nün 1946, 1947 ve 1948 yıllarında çıktığı yurt gezileri kronolojik olarak onun yönetim anlayışındaki değişimi gösteren olaylar ve söylemler üzerinden incelenecektir. Bu bağlamda önce Demokrat Parti (DP) ku-rulduktan sonra çıktığı ilk yurt gezisi, ikinci olarak 21 Temmuz 1946 milletvekili seçimleriyle DP'nin meclise girmesinden sonra çıktığı ilk yurt gezisi ve son olarak da 12 Temmuz Beyannamesini yayınladıktan sonra çıktığı ilk yurt gezisi onun yö-netim anlayışının değiştiğini gösteren davranışları, söylemleri ve olaylar bağlamında açıklanacaktır. Bu yurt gezileriyle bağlantılı olduğu için çalışmada, Cumhurbaşkanı İnönü'nün aynı zamanda CHP genel başkanı olması tartışmasına, psikopat krizine, 12 Temmuz Beyannamesi sürecine ve CHP VII. Olağan Kurultayı'na da kısaca deği-nilecektir. Ayrıca son kısımda, İnönü'nün çıktığı bu üç yurt gezisi dışında 1948'deki birkaç ziyaretine de kısaca yer verilecektir.

Cumhurbaşkanı İnönü'nün Parti Genel Başkanı Olması Tartışması

Cumhurbaşkanı İnönü'nün DP kurulduktan sonra çıktığı ilk yurt gezilerine geçmeden önce siyasi ortamı kısaca değerlendirmek, bu gezilerde tespit edilen yönetim anlayışındaki değişimi anlamlandırabilmek adına faydalı olacaktır. Bilindiği gibi İnönü, Atatürk'ün ölümünün ardından cumhurbaşkanı seçildikten sonra kendi liderliği altında otoriter bir yönetim kurmuş ve bu yönetim anlayışı İkinci Dünya Sa-vaşı yılları boyunca devam etmiştir. Savaşın sona ermesiyle birlikte de Türkiye'de çok partili yeni bir sürece girileceğine dair ilk işaretleri vermeye başlamış ve bunun so-nucunda ilk olarak 18 Temmuz 1945'te Nuri Demirağ'ın liderliğinde Milli Kalkınma Partisi (MKP) kurulmuştur.¹ 7 Ocak 1946'da ise İnönü'nün de onayıyla eski Başbakan Celal Bayar liderliğinde Demokrat Parti kurulmuştur.² Böylece Türkiye'de, CHP'nin tek parti iktidarının sonunu getirecek çok partili dönem başlamıştır.³ İktidar tarafın-dan, ilk başta bir tecrübe ve deneme olarak görülen bu yeni çok partili sürecin⁴, eski deneyimlerden farklı olarak kalıcı olacağı çok geçmeden anlaşılacaktı. Birazdan in-celeneceği gibi, İnönü'nün attığı adımlar da bu kalıcılığı sağlamak yönünde olacaktır.

DP kurulduğunda, karşısında yirmi üç yıldır kesintisiz olarak iktidarını devam etti-ren CHP yönetimi bulunuyordu. Bu tabloda DP Genel Başkanı Celal Bayar'ın karşı-

1 H. Emre Bağce, "Türkiye'de Siyasi Partiler ve Seçimler: 1946-2015", *Türkiye'de Siyasi Partiler ve Seçim Kampanyaları: Araftaki Seçim -7 Haziran 2015-*, ed., Edip Asaf Bekaroğlu, İstanbul: Vadi Yayınları, 2015, s.18-19.

2 Metin Toker, *Tek Partiden Çok Partiye*, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1970, s.111-113.

3 Türkiye'de, İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinin ardından yeni siyasi partilerin kurulmasıyla oluşan siyasi sistemin, çok partili hayata geçiş mi yoksa dönüş mü olduğuyla ilgili tartışma için bkz.: Asım Karaömerlioğlu, "Türkiye'de Çok Partili Demokrasiye Dönüşün Toplumsal Dinamikleri", *Toplum ve Bilim*, 106 (2006), s.174; Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler 1876-1938 Kanun-ı Esasi ve Meşruiyet Dönemi*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2001, s.128.

4 Nihat Erim, *Günlükler 1925-1979*, 1.Cilt, haz., Ahmet Demirel, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2005, s.59.

sında siyasi rakip olarak Milli Şef, değişmez CHP Genel Başkanı ve Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ile CHP Genel Başkan vekili ve Başbakan Şükrü Saraçoğlu bulunuyordu. Bu durum DP açısından eşit olmayan bir siyasi denklemdi. Bu yüzden DP'li liderler, partileri kurulduktan sonra cumhurbaşkanının aynı zamanda parti genel başkanı olduğu mevcut durumu eleştirmeye başlayarak bu durumun bir anayasa değişikliği gerektirmeden uygulamada çözümlenebileceğini savunmuşlardır.⁵ İnönü ise cumhurbaşkanı olan kişinin aynı zamanda parti genel başkanı olduğu mevcut durumun çok partili yapıda da bir sorun yaratmayacağını, bu durumun 1924 Anayasası'na uygun bir şekil olduğunu düşünüyordu. Ona göre cumhurbaşkanının aynı zamanda parti genel başkanı olması, bu kişinin devlet başkanlığı görevini yaparken tarafsız ve adil olmasına engel değildi. Bu durumun muhalefetin istediği şekilde değişmesi için bir anayasa değişikliği yapılması gerektiğini düşünen İnönü'ye göre, bu konu gelecek kuşakların işiydi. Ona göre hâlihazırda uygulanan şekil ülke için en faydalı olandı.⁶

Cumhurbaşkanı İnönü 26 Aralık 1938'de toplanan CHP I. Olağanüstü Kurultayı'nda CHP'nin değişmez genel başkanı olmuş ve Milli Şef sıfatını almıştı. Bu durum tek parti döneminde bir problem yaratmamıştı. Ama 1945'in sonlarından itibaren artık çok partili yeni bir döneme geçilmişti. Cumhurbaşkanı İnönü'nün iradesiyle geçilen bu yeni dönemin gereği olarak, artık tek parti uygulamaları terkedilmeliydi. Bunun için 10 Mayıs 1946'da İnönü'nün isteğiyle toplanan CHP II. Olağanüstü Kurultayı'nda yine kendisinin isteğiyle CHP genel başkanının değişmezliği kaldırılmış ve genel başkanın kurultayca seçilmesi kararlaştırılmıştı. Kurultayca oybirliğiyle seçilen İnönü, bundan sonra sadece CHP genel başkanı ve cumhurbaşkanıydı.⁷ Böylece İnönü kendi isteğiyle değişmezlik ayrıcalığını bırakmıştı.

Mayıs-Haziran 1946'daki İç Batı Anadolu ve İç Anadolu İlleri Gezileri

İnönü DP kurulduktan sonra ilk yurt gezisine bu ortamda olağanüstü kurultay toplanmadan önce 3 Mayıs 1946'da çıkmış, bu yurt gezisine 10 Mayıs'taki kurultay sebebiyle ara vermiş ve ay sonunda bir yurt gezisine daha çıkmıştır. Bu iki yurt gezisi aynı siyasi ortam içerisinde ve birbirlerine çok yakın tarihlerde yapıldığı için birlikte değerlendirilecektir. Bu yurt gezileri İnönü'nün çok partili dönemde çıktığı ilk yurt gezileri olduğu için, ziyaretlerinde nasıl davranacağı ve neler söyleyeceği önemlidir. Fakat İnönü'nün bu yurt gezisi boyunca yaptığı konuşmaların tamamını basından izlemek mümkün değildi. Çünkü basının siyasi denetim altında bulunduğu bu dönemde gazeteler, İnönü'nün konuşmalarını Anadolu Ajansı'nın (AA) bildirdiği kadarıyla haber yapmaya izinliydi.⁸ Milli Şeflik sistemi bu dönemde bütün gücüyle devam ediyordu.

5 Cemil Koçak, *Türkiye'de İki Partili Siyasi Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950): İktidar ve Demokratlar*, 2.Cilt, İstanbul: İletişim Yayınları, 2012, s.88-98.

6 "İnönü'nün Tarihi Söylevi", *Ulus*, 11 Mayıs 1946; "İnönü'nün Türk Milletine Seçim Beyannamesi", *Ulus*, 18 Temmuz 1946.

7 Feroz Ahmad ve Bedia Turgay Ahmad, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1976, s.20.

8 Metin Toker, *Tek Partiden Çok Partiye*, s.143. Milli Şeflik sisteminin etkilerinin devam ettiği bu dönemde, Cumhurbaşkanı İnönü'nün yurt gezileri sırasında ziyaret ettiği yerlerde yaptığı konuşmaların gazetelerde bulunmayan metinleri için bkz.: İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşiler 1944-1950, haz., İlhan Turan, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No:99, Ankara, 2003.

Bu yurt gezilerinde İç Batı Anadolu ve İç Anadolu illerini ziyaret eden İnönü, gittiği yerlerde yaptığı konuşmalarda, yeni kurulan siyasal partilerin izleyeceği siyasetle ilgili uyarılarda bulunmuş, belediye seçimlerinden sonra milletvekili seçimlerinin de erkene alınacağını nedenleriyle açıklamış ve vatandaşlardan seçimlere katılım göstermelerini istemiştir. DP'nin seçimlere girip girmemeyi tartıştığı bu ortamda İnönü, 25 Mayıs'ta ziyaret ettiği Kars'ta, seçimlere girmemeyi olumsuz bir davranış olarak göreceğini ve bu davranışın ülkeyi dışarıya karşı suçlamak olacağını açıklamıştır.⁹ Ahmet Hamdi Başar hatıralarında, İnönü'nün bu yurt gezisinin amacının DP'nin seçimlere girmesini sağlamak olduğunu belirtmektedir.¹⁰ Yani onun yurt gezisindeki bu sözleri DP için birer uyarıydı.

DP Genel Başkanı Celal Bayar 8 Mayıs'ta yaptığı açıklamada, erkene alınan belediye seçimlerine katılmayacaklarını ve milletvekili seçimleri de erkene alınırsa ona da katılmayacaklarını belirtmiştir.¹¹ Fakat İnönü'nün bu yurt gezisindeki uyarıları işe yaramış, erkene alınan belediye seçimlerine katılmayan DP, kurulmasının üzerinden henüz altı ay kadar bir süre geçmişken milletvekili seçimine girmek durumunda kalmıştır. Böylece DP henüz hazırlıklarını tamamlayamadan, 1947'de yapılması gereken milletvekili seçimleri erkene alınarak 21 Temmuz 1946'da yapılmıştır.

İnönü her ne kadar 1 Haziran'da Trabzon'da, yaptığı konuşmalarda değindiği konuların onun cumhurbaşkanı olması sebebiyle görevi olduğunu ve hiçbir yerde kendisine ve CHP'ye oy istemediğini belirtse de,¹² 5 Mayıs'ta Akşehir'i ziyareti sırasında yaptığı konuşmada, "Eğer bizim takibedeceğimiz politikayı tasvip ediyorsanız, bunu seçimlerde göstereceksiniz." demiştir. Ayrıca Trabzon'da yaptığı konuşmada, Meclis seçim kararı aldıktan sonra belki parti programlarını tekrar anlatarak kendi partisi için oy isteyebileceğini belirtmiştir.¹³ Böylece İnönü kendi partisinden yana ağırlığını göstermiştir. Yine de İnönü, 21 Temmuz 1946'da yapılacak seçimlerden önce vatandaşlardan oy istemek için herhangi bir yurt gezisine çıkmayacaktır.

Birden fazla siyasal partinin bulunduğu bu yeni siyasi ortamda DP'nin ve MKP'nin beklediği, İnönü'nün sadece cumhurbaşkanlığı görevini yapması ve bir partiden yana açık tavır koymayarak partilerüstünde kalmasıydı. Hatta MKP Genel Başkanı Nuri Demirağ 16 Mayıs'ta yaptığı açıklamada açıkça, İnönü'nün yurt gezisine çıkarak parti propagandası yapmasını eleştirmiş ve onun, çıktığı yurt gezilerinden yolluk aldığını iddia etmiştir.¹⁴ Bunun üzerine başbakanlıktan yapılan bir açıklamayla Demirağ'ın bu iddiası yalanlanmıştır.¹⁵ Ama çok partili hayatın henüz yeni başladığı, otoriter yönetim anlayışının devam ettiği, siyasi baskı ve denetim araçlarının hâlâ

9 İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşiler 1944-1950, s.72-83; 95-132.

10 Ahmed Hamdi Başar, *Ahmed Hamdi Başar'ın Hatıraları: "Yine Hayal Âleminde Uçuyorum..."*, 2.Cilt, haz., Murat Koraltürk, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2007, s.129-130.

11 Toker, *Tek Partiden Çok Partiyeye*, s. 146; "Demokrat Parti Kararını Verdi: Belediye Seçimlerine girmiyor", *Vatan*, 9 Mayıs 1946.

12 "Millî Şefin Trabzon'daki Hitabeleri", *Ulus*, 2 Haziran 1946; "İnönü, Trabzonda Bir Nutuk Söyledi", *Vatan*, 2 Haziran 1946.

13 "İnönü'nün Mühim Nutku", *Ulus*, 6 Mayıs 1946; "Cumhurbaşkanının Yurd Gezisi", *Vatan*, 7 Mayıs 1946.

14 "Millî Kalkınma Partisi De Endişede.", *Yeni Sabah*, 17 Mayıs 1946.

15 "Cumhurbaşkanının Geçen Seyyahatı", *Yeni Sabah*, 18 Mayıs 1946.

yürürlükte olduğu bir ortamda, yeni kurulan bir partinin genel başkanının savaş yıllarının Milli Şefi Cumhurbaşkanı İnönü'yle ilgili böyle bir açıklamada bulunabilmesi dikkate değer bir olaydır.

Milli Şeflik sisteminin devam ettiği bu ortamda İnönü'nün, çıktığı yurt gezilerinde partili kimliğinin ön planda olduğu görülmektedir. Yine de Kemal Karpat'ın belirttiğine göre, İnönü'nün yurt gezisine çıkarak vatandaşları yapılacak seçimlere katılmaya davet etmesi, çok partili sistemin ilk sonuçlarından biriydi ve bu durum, iktidarın halka dayalı olduğu prensibinin kendisini artık uygulamada yavaş yavaş göstermeye başladığı anlamına geliyordu.¹⁶ Karpat'ın belirttiği bu durum İnönü'nün 1950 seçimlerinden hemen önce çıktığı yurt gezilerinde daha belirgin olarak görülebilir.

Ekim 1946'daki Güney İlleri Gezisi

CHP'li yöneticilerin yaptığı usûlsüzlükler nedeniyle, iki parti arasında bütün bir dönemi etkileyerek sert tartışmalara neden olan 21 Temmuz 1946'da yapılan milletvekili seçimlerinin sonuçlarına göre, CHP 397, DP 61 milletvekili elde edebilmişti.¹⁷ Böylece cumhuriyet tarihinde ilk defa bir siyasi parti, CHP'nin karşısında seçimlere girerek muhalefet partisi olarak mecliste yerini almıştı. Meclis ilk defa bir seçim sonucunda iki partiden oluşuyordu. Bu yeni durumda Cumhurbaşkanı İnönü'nün nasıl bir siyaset tarzı izleyeceği büyük önem taşımaktaydı. Çünkü hâlâ ülke yönetiminde tek söz sahibiydi. İnönü seçimlerin ardından, otoriter yönetim anlayışıyla bilinen eski tek parti yöneticilerinden Recep Peker'i başbakan yapmıştır.¹⁸

İnönü DP meclise girdikten sonra ilk yurt gezisine, meclis henüz açılmadan 9 Ekim 1946'da güney illerini ziyaret etmek üzere başlamıştır. Bu yurt gezisinde, geçen yurt gezilerinden farklı olarak İnönü'nün partili kimliğinin geri planda kaldığı, cumhurbaşkanı kimliğinin ise ön plana çıktığı görülmektedir. Ayrıca bu yurt gezisinde, çok partili dönemde artık partilerüstü bir konumda ve hakem rolünde olacağının ilk işaretlerini vermiştir. Zaten İnönü'nün bu yurt gezisindeki amacı da, iki parti arasındaki ilişkileri ve yeni siyasi durumun vatandaşlara yansımalarını incelemektir.

İnönü bu yurt gezisi boyunca gittiği yerlerde, ziyareti sebebiyle verilen yemeklere ve çay ziyafetlerine CHP dışındaki partilerin yöneticilerini de davet etmiştir. Böylece bu buluşmalarda hem CHP'li hem de DP'li yöneticiler ve heyetlerle beraber görüşerek, onları iki partili yeni siyasi durumla ilgili bilgilendirmiş ve onlara bu konuda öğütler vermiştir. Birbirleriyle iyi geçinmelerini istemiştir. Fakat ziyaret edilen yerlerde CHP dışındaki diğer partilerin yöneticilerinin davetlere gelip gelmeyeceği bir problem olmuştur.¹⁹ Hatta bu konuyla ilgili İnönü'nün Hatay ziyaretinde yaşanan ve ilginç bir şekilde basına yansıyan bir olay, Cumhurbaşkanı İnönü'nün yönetim anlayışındaki değişimi göstermesi açısından büyük önem taşımaktadır.

16 Karpat, H. Kemal, *Türk Demokrasi Tarihi: Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller*, İstanbul: Afa Yayınevi, 1996, s.139.

17 *Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011*, Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, 2012, s.8.

18 A. Emre Ateş, "Demokrat Parti'nin Muhalefetleşebilmesinde Recep Peker Başbakanlığı'nın Önemi", *Türkiye'de Siyasal Muhalefet*, der., Ayşegül Komsuoğlu, İstanbul: Bengi Yayınları, 2008, s.135-149.

19 Haldun Derin, Çankaya Özel Kalemını Anımsarken (1933-1951), haz., Cemil Koçak, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995, s.196.

Önce Tasvir gazetesinde sonra da diğer gazetelerde yayınlanan bir habere göre, 8 Ekim'de Hatay'da vali konağında İnönü şerefine verilen akşam yemeğine, resmi olmayan bir şekilde davet edildikleri gerekçesiyle DP'liler katılmamıştı. İnönü bu durumdan rahatsızlık duymuş olacak ki aynı gün DP il müteşebbis heyeti üyelerini bizzat vali konağına davet etmiştir. Bunun üzerine 23:15'te gelen DP'liler, İnönü'yle gece 01:30'a kadar süren uzun bir görüşme gerçekleştirmişlerdir. DP il müteşebbis heyeti üyelerinin Tasvir gazetesine yaptığı açıklamaya göre İnönü, DP ile yakından ilgilediğini ve DP'yi desteklediğini, bu partinin ve demokrasinin memlekette gelişmesini istediğini, DP'nin memlekette artık tutulduğunu, partilerin kardeşçe ve ortaklaşa çalışması gerektiğini belirterek partiler arası rekâbetle ilgili konuşmuştur. CHP ile DP'nin aralarındaki siyasi rekâbeti iki centilmen olarak devam ettirmelerinin zorunlu olduğunu belirtmiştir. Ayrıca iki parti arasındaki polemikğin sona ermesini istediğini belirten İnönü buradaki konuşmasında, iki parti arasındaki anlaşmazlıktan ve soğukluktan CHP'nin daha çok sorumlu olacağını, çünkü onun iktidar partisi olarak daha hoşgörölü olması gerektiğini belirtmiştir.²⁰ Sonraki başlık altında görüleceği gibi İnönü, yayınlacağı 12 Temmuz Beyannamesinde de iktidarın iki parti arasındaki gerginlikten sorumlu olduğunu kastedecektir.

DP il müteşebbis heyeti üyelerinden Ahmet Sırrı Hocaoğlu'nun gazeteye yaptığı açıklamaya göre İnönü "... devlet reisi sıfatı ile her iki partiye bitaraf (yansız) bir nazarla bakmanın his ve düşüncelerine uygun olduğunu ifade etmiştir."²¹ İnönü'nün bu açıklaması, mevcut siyasi ilişkileri etkileyecek çok önemli bir değere sahiptir. Hatırlanacağı gibi DP'nin, kurulduğundan beri istediği de İnönü'nün parti genel başkanlığını bırakarak partilerüstü kalmasıydı. İnönü'nün bu sözleri artık kendisinin de böyle bir yönetim anlayışını benimsemeye başladığını göstermektedir. İleride inceleneceği gibi, İnönü Hatay'da söylem düzeyinde yaptığı bu açıklamanın bir benzerini ve kapsamlısını 12 Temmuz Beyannamesiyle yazılı olarak yapıpı kamuoyuna düşüncelerini açıklayacaktır.

İnönü özel olarak DP'li müteşebbis heyeti üyelerini ertesi gün için öğle yemeğine davet etmiştir. Bu öğle yemeğinde bulunan CHP'li ve DP'li üyelere çok partili hayattaki ilgili tavsiye ve öğütlerde bulunan İnönü, CHP Hatay bölgesi müfettişine DP'nin bütün çalışmalarını ve isteklerini kolaylaştırmalarını istediğini, bunun aksini hoş görmeyeceğini söylemiştir. Vatan gazetesi, Hatay ziyaretinde İnönü'nün DP'lilerle olan bu görüşmelerini "Demokrasi tarihimizde bir dönüm noktası-İnönü, bir devlet reisi sıfatıyla Partiler arasında bitaraf kalıyor" manşetiyle haber vermiştir.²² Gerçekten de Hatay ziyaretinde yaşananlar, İnönü'nün yönetim anlayışındaki değişimi gösteren önemli olaylardan biriydi.

Tespit edilen diğer bir nokta ise, İnönü'nün ziyaretlerinde yaptığı konuşmaların içeriğine yukarıda tartışılan Mayıs-Haziran 1946'daki yurt gezileriyle karşılaştırıldı-

20 "Demokrasi Tarihimizde Bir Dönüm Noktası", *Vatan*, 11 Ekim 1946; "İnönü'nün Hatayda D. P. Başkanlarile Yaptığı Hasbihal", *Cumhuriyet*, 11 Ekim 1946.

21 "Demokrasi Tarihimizde Bir Dönüm Noktası", *Vatan*, 11 Ekim 1946; "İnönü'nün Hatayda D. P. Başkanlarile Yaptığı Hasbihal", *Cumhuriyet*, 11 Ekim 1946.

22 "Demokrasi Tarihimizde Bir Dönüm Noktası", *Vatan*, 11 Ekim 1946.

ğında bu yurt gezisinde, yazılı basından daha net ulaşılabilmektedir. Bu yurt gezisinde AA'nın yayınladığı kısa bildirimlerden farklı olarak DP il müteşebbis heyeti üyelerinin açıklamalarının Tasvir gazetesinde yayınlanması, İnönü'nün konuşmalarının içeriğinin herkes tarafından öğrenilmesini sağlamıştır.

Psikopat Krizi ve 12 Temmuz Beyannamesi

Görüldüğü gibi Cumhurbaşkanı İnönü Hatay ziyaretinde, gazetelerde yayımlandığı için içeriği herkes tarafından öğrenilen DP'li müteşebbis heyeti üyeleriyle yaptığı görüşmelerde söylediği sözlerle, bundan sonra nasıl bir yönetim anlayışında olacağını ilk işaretlerini de vermiştir. Bu yeni yönetim anlayışına uygun olarak 1949'un ortalarına kadar kamuoyu önünde hem CHP'ye hem de DP'ye karşı eşit uzaklıkta kalarak, partilerüstü bir konumda bu iki parti arasında hakemlik yapmaya çalışacaktır. İnönü bunun ilk fiili deneyimini de Hatay ziyaretinden iki ay kadar sonra psikopat krizi sırasında yaşayacaktır.

Başbakan Peker döneminde hükümet ile DP arasındaki siyasi ilişkiler gergin bir şekilde sürmüştür. Hatta 18 Aralık 1946'da bütçe kanunu görüşmeleri sırasında Başbakan Recep Peker'in DP'ye karşı sert konuşmaları ve davranışları DP'lilerin meclisi terk etmesine neden olmuş²³ ve bu olay tarihe psikopat krizi olarak geçmiştir. Araya arabulucuların girmesi DP'nin meclise dönmesini sağlayamamıştı. Bunun üzerine cumhurbaşkanı sıfatıyla İnönü'nün duruma müdahale etmesi istenmişti. İnönü de hem DP Genel Başkanı Celal Bayar'la hem de Başbakan Recep Peker'le birkaç kez görüşerek iki taraf arasında arabuluculuk yapmış ve görüşmelerin sonucunda kamuoyuna yayınladığı bir bildiriyle DP'nin meclise dönmesini sağlamıştır. Böylece toplamda dokuz gün süren bu kriz İnönü olaya dahil olduktan sonra çözümlenebilmişti. İnönü bu süreci CHP genel başkanı olarak değil tarafsız bir devlet başkanı olarak yönetmişti. İnönü 12 Temmuz Beyannamesinin yayınlanmasıyla sonuçlanacak, Haziran-Temmuz 1947'de bir ayı aşkın bir süre boyunca partiler arasında hakem olarak yöneteceği sürecin küçük bir denemesini de bu kriz sırasındaki arabuluculuğuyla yapmıştı.

Fakat bu olaydan sonra da hükümet ile DP arasındaki gergin ilişkiler devam etmiştir. Özellikle 7 Ocak 1947'de başlayan DP I. Büyük Kongresi'nde alınan ve meclisi terk etme tehditini içeren Hürriyet Misakı kararı, iktidarca sert bir şekilde karşılanmıştır. Genel olarak iktidar, muhalefetin ihtilal yöntemi politikalar takip etmesinden, muhalefet de iktidarın kendilerine karşı sert politikalar izlemesinden ve yönetimin kendilerine karşı tarafsız olmamasından şikayetçiydi. Bu gergin ortamda 9 Mayıs 1947'de Başbakan Recep Peker ile DP Genel Başkanı Bayar'ın yaptığı görüşmeden de siyasi ilişkileri yumuşatacak hiçbir kazanım elde edilememiştir.²⁴ Bu durumda Cumhurbaşkanı İnönü başta tecrübe olarak gördüğü bu çok partili sürecin devam etmesi ve bu sürece uygun yeni bir siyaset anlayışı oluşması adına Haziran 1947'de 12 Temmuz Beyannamesinin yayınlanması ve sonrasında da Başbakan Recep Peker'in istifa

23 "Mecliste Hâdiseli Bir Gün", *Cumhuriyet*, 19 Aralık 1946.

24 Toker, *Tek Partiden Çok Partiye*, s.251-253; Cem Eroğul, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, Ankara: İmge Kitabevi, 2003, s.55; "Recep Peker-Celâl Bayar Arasında Mülâkat", *Cumhuriyet*, 11 Mayıs 1947.

etmesiyle sonuçlanacak yeni bir süreci başlatmıştır.

Cumhurbaşkanı İnönü, CHP ile DP arasındaki siyasi gerginliği sona erdirmek ve çözümlenmeye üzere 1947'nin haziran ve temmuz aylarında DP Genel Başkanı Celal Bayar, Başbakan Recep Peker ve CHP'li yöneticilerle birçok kere görüşmüş ve anlaşmazlıkları gidermeye çalışmıştır. Hatta bir kez de Çankaya Köşkü'nde Bayar ile Peker'i, kendi hakemliği altında karşılıklı görüştürmüştür.²⁵ Bir ayı aşkın bir süre boyunca devam eden bu görüşmelerin sonucunda ise İnönü, 12 Temmuz 1947'de basında çıkan ve tarihe 12 Temmuz Beyannamesi olarak geçen bir bildiri yayınlamıştır.²⁶

İnönü yayınladığı beyannamede genel olarak, DP'den yana bir tavır ortaya koyarak bu partiyi şikayetlerinde haklı bulmuş ve hükümet ile idare mekanizmasını eleştirmiştir. Bu beyannamede İnönü'nün en önemli ifadelerinden biri de şu sözleriydi: "... *ben, Devlet Reisi olarak, kendimi her iki partiye karşı müsavi (eşit) derecede vazifeli görürürüm.*"²⁷ Yukarıda görüldüğü gibi İnönü, Ekim 1946'da çıktığı Hatay ziyaretinde DP il müteşebbis heyeti üyelerine, her iki partiye de tarafsız bir gözle bakmanın düşüncesine uygun olduğunu açıklamıştı. Şimdi de bu açıklamasından dokuz ay kadar sonra 12 Temmuz Beyannamesiyle kendisini her iki partiye eşit derecede görevli gördüğünü, bu kez resmen bir bildiriyle kamuoyuna açıklamıştı. Böylelikle İnönü, parti mücadelelerinden ve gergin siyasetin sorumluluğundan ayrılarak kendisini partilerüstünde hakem konumuna taşımıştır.

Eylül 1947'deki Doğu Anadolu-Orta/Doğu Karadeniz İlleri Gezisi

Aslında İnönü resmi olarak, Mayıs 1946'nın sonunda çıktığı yurt gezisindeki siyasi sıfatlara ve büyük siyasi güce hâlâ sahipti. Yani bütün görev ve sorumluluklarıyla hâlâ CHP'nin genel başkanı ve aynı zamanda cumhurbaşkanıydı. Fakat Ekim 1946'da yaptığı yurt gezisindeki konuşmalarından anlaşıldığı üzere İnönü, artık CHP genel başkanı kimliğini geri planda bırakmış ve cumhurbaşkanı sıfatıyla partilerüstü kalmaya çalışmaya başlamıştı. Bu yönetim anlayışında olduğunu ve olacağını da önce psikopat krizi sırasındaki arabuluculuğuyla göstermiş ve daha sonra da 12 Temmuz Beyannamesini yayınlamasıyla resmen kamuoyuna açıklamıştı.

Muhalefetin, Cumhurbaşkanı İnönü'nün hâlâ resmen CHP genel başkanı olduğu eleştirilerine karşılık ilk ve tek hukuki adım ise Kasım-Aralık 1947'de toplanacak CHP VII. Olağan Kurultayı'nda atılacak ve İnönü genel başkan sıfatını korumakla birlikte bu sıfattan gelen bütün görev ve sorumluluklarını kurultayca seçilen genel başkan vekiline bırakacaktır.²⁸ Fakat İnönü bundan önce 12 Eylül 1947'de başlayacak, 12 Temmuz Beyannamesinden sonra çıktığı ilk yurt gezisindeki hareketleriyle artık partilerüstü ve tarafsız olduğunu kamuoyuna göstermeye çalışacaktır. Asım Us da 12 Temmuz Beyannamesinin filen uygulanacağını göstermek için İnönü'nün bu yurt

25 İsmet İnönü, *Defterler (1919-1973)*, haz., Ahmet Demirel, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2017, s.337-339.

26 "İnönü'nün Beyanatı", *Ulus*, 12 Temmuz 1947.

27 "İnönü'nün Beyanatı", *Ulus*, 12 Temmuz 1947.

28 Bkz.: *CHP Yedinci Büyük Kurultay Tutanağı*, Ankara, 1948, s.311-331.

gezisine çıktığını belirtmektedir.²⁹ İnönü yurt gezisine çıkmadan önce, 12 Temmuz Beyannamesinin getirdiği yeni yönetim anlayışını devam ettiremeyen Başbakan Recep Peker 9 Eylül'de istifa etmiş ve yerine İnönü, Hasan Saka'yı başbakan yapmıştır.

İnönü 12 Temmuz Beyannamesiyle artık kendisini iki partiye karşı da eşit derecede görevli gördüğünü açıklamıştı. Bunu kamuoyuna resmen açıkladıktan sonra artık çıktığı yurt gezilerinde yanında sadece CHP'lilerin bulunması onun yeni yönetim anlayışına uygun bir hareket olmazdı. Bunun için Eylül 1947'de Doğu Anadolu ile Orta/Doğu Karadeniz illerini kapsayacak olan yurt gezisine çıkmadan önce DP Genel Başkanı Celal Bayar'la görüşerek, kendisinin yurt gezisine eşlik etmesi için DP'den de bir milletvekili istemişti.³⁰ İnönü'nün bu isteği üzerine toplanan DP Genel İdare Kurulu, partileri adına Cumhurbaşkanı İnönü'ye yurt gezisinde eşlik etmesi için DP Muğla Milletvekili Nuri Özsan'ı görevlendirmişti.³¹ Özsan'ın İnönü'ye eşlik etmesi, muhalefetin meşru bir zeminde olduğunun kabul edildiğini göstermesi açısından da önemli bir hareketti.³² Özsan bu on dört günlük yurt gezisi boyunca İnönü'nün sürekli yanında bulunmuş, İnönü de onunla yakından ilgilenmiştir.³³ Bu yurt gezisinden sonra da İnönü, DP'li Nuri Özsan'la zaman zaman görüşmüştür.

Diğer göze çarpan bir gelişme ise Ankara garında İnönü'yü hem yurt gezisine çıkarken geçirenler hem de dönüşte karşılayanlar arasında, başta DP'li dört kurucu liderden biri olan Fuat Köprülü olmak üzere DP'li üyelerin de hazır bulunmasıydı.³⁴ Ayrıca İnönü'yü, yurt gezisi boyunca ziyaret ettiği yerlerdeki DP'li başkan ve üyeler de karşılamışlardır. Önceki yurt gezilerinden farklı olarak bu yeni gelişmeler, DP'nin de artık İnönü'yü partilerüstü bir cumhurbaşkanı olarak görmeye başladığının göstergeleri olarak yorumlanabilir.

İnönü bu yurt gezisi boyunca Ekim 1946'daki yurt gezisinde de yaptığı gibi, hem CHP'lilerle hem de DP'lilerle görüşerek onlara çok partili siyasetle ilgili öğüt ve tavsiyeler vermiştir. DP'yi koruyan bir tavırla, bu partinin meşru zemine dayandığını, bu bakımdan CHP'den bir farkı olmadığını anlatmıştır. Gittiği yerlerde idare amirlerinden, her iki partiye karşı eşit ve adaletli davranmalarını istemiştir.³⁵ Hatta CHP kimliğini sahiplenen memurları sert bir şekilde azarlamıştır.³⁶ Partililerden ve vatandaşlardan, birbirleriyle siyasi nedenlerden dolayı düşmanlık yapmamalarını ve kanunun dışına çıkmamalarını istemiştir. Ayrıca İnönü, Gümüşhane'yi ziyareti sırasında yaptığı konuşmada, hükümetin her iki partiye karşı da eşit davranması

29 Asım Us, *Hatıra Notları*, haz., İsmail Dervişoğlu, İstanbul: Kitabevi, 2012, s.645.

30 Toker, *Tek Partiden Çok Partiye*, s.295; İnönü, *Defterler (1919-1973)*, s.352; "Cumhurbaşkanı, Bayar'la Konuştu", *Vatan*, 8 Eylül 1947.

31 Samet Ağaoğlu, *Siyasi Günlük: Demokrat Parti'nin Kuruluşu*, haz., Cemil Koçak, İstanbul: İletişim Yayınları, 1993, s.436-442.

32 Rıdvan Akın, *Gazi'den Günümüze Cumhurbaşkanlığı 1923-2007*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009, s.57.

33 Toker *Tek Partiden Çok Partiye*, s.314.

34 "Cumhur Başkanımız Sevgi Gösterileriyle Uğurlandı", *Ulus*, 13 Eylül 1947; "İsmet İnönü Dün Gece 9 da Ankara'ya Vardı", *Cumhuriyet*, 27 Eylül 1947.

35 "İsmet İnönü'nün Karşılıra Hitabesi", *Cumhuriyet*, 19 Eylül 1947; "İnönü Rizede", *Cumhuriyet*, 23 Eylül 1947; "İnönü Dün Samsundan Ankara'ya Hareket Etti", *Cumhuriyet*, 26 Eylül 1947.

36 Özden Toker, "Babam 75 Yaşında", *Akis*, 269 (1959), s.6-7.

gerektiğini söylemiş ve bunun sözde kalmayacağını, fiili ve ciddi şekilde uygulanacağını ifade etmişti.³⁷ Böylelikle İnönü, Başbakan Hasan Saka liderliğinde kurulan yeni hükümetin DP'ye karşı izlemesi gerektiği siyaset anlayışını da açıklamıştı.

Ayrıca İnönü bu yurt gezisi sırasında DP kurulduğundan beri ilk kez, bu partinin bir merkezini Erzurum'da ziyaret etmişti. On beş dakika süren ziyarette, burada bulunan hatıra defterine kısa bir yazı yazmıştı: "*Partililerin emniyet içinde çalışmaları ve birbirlerine saygı göstermeleri benim için çok kıymetli, çok ehemmiyetlidir.*" Vatan gazetesi İnönü'nün bu davranışının "12 Temmuz Beyannamesinin ilk fiili tezahürü (işareti)" olduğunu belirtmiştir.³⁸ Bundan sonra yurt gezisi boyunca başka illerdeki DP merkezlerini de ziyaret etmiştir. İnönü'nün bu davranışı, kendisini partilerüstü bir cumhurbaşkanı olarak göstermeye çalışmasından kaynaklanıyordu.

İkinci Dünya Savaşı yıllarının otoriter yönetim anlayışı zamanlarından sonra bu yurt gezisi içinde İnönü için Trabzon'da halkevinde yapılan bir müsamere, eleştirilme konusunda gelinen noktayı göstermesi açısından dikkate değerdir. İnönü'nün katıldığı bu müsamerede bir çocuk İnönü'nün sesini oldukça benzeterek onun taklidini yapmıştır. İnönü bu müsamerayı izledikten sonra övgülerini belirtmiştir. Bu olay, yönetimde gelinen hoşgörü noktasını göstermesi açısından önemlidir. Dönemin Cumhurbaşkanlığı Özel Kalem Müdürü Haldun Derin'in de belirttiği gibi, savaş yıllarındaki otoriter yönetim anlayışı altında bunun hoşgörülmesi veya böyle bir gösteri yapmaya cesaret edilmesi söz konusu olamazdı.³⁹ Bu olay başta Cumhurbaşkanı İnönü olmak üzere siyasi yönetimin eleştirilebilme anlamında geldiği aşamayı göstermesi açısından önemlidir.

Vatan gazetesinin haberine göre Samsun'da da ilginç bir olay yaşanmıştı. Buna göre İnönü burada bir tütün fabrikasını ziyareti sırasında, işçilerden biri İnönü'nün yurt gezisine eşlik eden ve o sırada yanında bulunan eşi Mevhibe İnönü'nün elini öpmüş ve ardından onun yakasına DP rozeti takmıştı. Mevhibe Hanım bu hareket karşısında gülümseyerek işçiye teşekkür etmişti. Gazetenin haberine göre fabrikanın işletme amiri, kendisini küçük düşürdüğü gerekçesiyle İnönü'nün ziyaretinin bitmesinin ardından işçiyi kovmuştu.⁴⁰

Cem Eroğul'a göre İnönü'nün bu yurt gezisi genel olarak değerlendirildiğinde "*bir nevi partilerin balayı yolculuğu*" olmuştu.⁴¹ Bu yurt gezisindeki bütün bu olaylar göstermektedir ki İnönü, 12 Temmuz Beyannamesine uygun bir şekilde partilere karşı eşit davranmaya başlamıştı. Hatta bu eşitlik DP lehine de biraz değişmiştir. DP'liler ise her ne kadar cumhurbaşkanının parti genel başkanı olması durumuyla ilgili resmi bir adım atılmadığından şikayet etmeye devam etseler de, bu yurt gezisiyle İnönü'yü bir partinin genel başkanı olarak görmek yerine, tarafsız bir cumhurbaşkanı olarak görmüşler ve buna uygun adımlar atmışlardır.

37 "İnönü", *Vatan*, 22 Eylül 1947.

38 "12 Temmuz Beyannamesinin İlk Fiili Tezahürü", *Vatan*, 16 Eylül 1947.

39 "İnönü Giresuna Gitti", *Cumhuriyet*, 24 Eylül 1947; Derin, *Çankaya Özel Kalemimi Anımsarken (1933-1951)*, s.218.

40 "Sayın Bayan İnönü'ye D.P. Rozeti Takan İşçi", *Vatan*, 30 Eylül 1947.

41 Eroğul, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, s.61.

CHP VII. Olağan Kurultayı ve 1948'deki Yurt Gezileri

Görüldüğü gibi Cumhurbaşkanı İnönü Ekim 1946'daki Hatay ziyaretinde, siyasal partilere eşit uzaklıkta olacağını ilk işaretlerini vermiş ve psikopat kriziyle bu yeni yönetim anlayışının ilk deneyimini yaşamıştır. Daha sonra 12 Temmuz Beyannamesiyle de hakem olarak partilere karşı eşit uzaklıkta olacağını resmen açıklamış ve bunun fiilen nasıl işleyeceğini de Eylül 1947'de çıktığı yurt gezisinde göstermiştir. Fakat İnönü, yönetim anlayışındaki bütün bu değişime rağmen hâlâ CHP genel başkanıydı. DP de her ne kadar İnönü'nün bu yeni siyaset tarzını olumlu bulsa da cumhurbaşkanının aynı zamanda parti genel başkanı olması durumuyla ilgili resmi bir değişiklik yapılmadığından şikayet etmeye devam diyordu.⁴² Çok geçmeden İnönü'nün isteğiyle bu konuda da resmi bir adım atılmıştır.

Bununla ilgili olarak ilk ve tek hukuki değişiklik CHP'nin iktidardayken yaptığı son ve tarihindeki en uzun kurultay olan 17 Kasım-4 Aralık 1947 tarihleri arasında toplanan CHP VII. Olağan Kurultayı'nda yapılmıştı. Bu kurultayda yapılan yeni parti tüzüğü'nün 73. maddesi şu şekilde düzenlenmişti: "*Parti Genel Başkanı, Cumhurbaşkanı seçilmiş olduğu takdirde, bu vazife üzerinde bulunduğu müddetçe Genel Başkanlığın bütün yetkileri ve sorumluları Genel Başkan Vekiline ait olur.*"⁴³

Böylece İnönü, dönemin önde gelen CHP'li siyaset adamları olan gerek Nihat Erim'in günlüklerinden⁴⁴ gerekse de Faik Ahmet Barutçu'nun hatıralarından⁴⁵ takip edilebileceği üzere, cumhurbaşkanının parti genel başkanı olması durumuyla ilgili, 12 Temmuz Beyannamesini yayınlamadan çok önce düşünmeye başladığı ve bulunduğu çözümü VII. olağan kurultayda uygulamaya koydurmuştur. Buna göre artık, kurultay delegeleri tarafından seçilecek olan CHP'nin genel başkan vekili partinin en yetkili kişisi olacaktır. Vatandaşların, kendisinin siyasi partilere karşı eşit olmasını "*emniyet unsuru*" olarak saydığını söyleyen İnönü, partiyi yönetecek olan kişinin parti genel başkanı sıfatını almasını ise "*radikâl*" bulmuştu.⁴⁶ Bu yüzden İnönü, CHP genel başkanı sıfatını ismen de olsa korumaya devam edecekti. Fakat bu makâmın kendisine sağladığı görev ve sorumlulukları genel başkan vekiline bırakmıştı. Getirilen bu yeni uygulamanın, kurulduğundan beri cumhurbaşkanının parti genel başkanını olmasını eleştiren DP için bir kazanım olduğu söylenebilir.

İnönü 21 Şubat 1948'de Güneydoğu ve Doğu Anadolu illerini kapsayan bir yurt gezisine çıkmıştır. İnönü'ye bu yurt gezisinde DP'den yine Nuri Özsan eşlik etmiştir. Ziyaret ettiği yerlerde önceki yurt gezilerindeki gibi CHP'li ve DP'li başkan ve üyelerle görüşen İnönü, onlardan partilerinin faaliyetleriyle ilgili bilgi almış, birbirleriyle iyi bir şekilde geçinip geçinmediklerini sormuş ve onlara öğütler vermiştir. Gittiği yerlerde valilere de, siyasi partilere eşit olarak davranmaları gerektiğini söylemiştir.⁴⁷

42 "Celâl Bayarın Gazetemize Beyanâtı", *Vatan*, 22 Eylül 1947.

43 *CHP Yedinci Büyük Kurultay Tutanağı*, s.323.

44 Bkz.: Nihat Erim, *Günlükler 1925-1979*, 1. Cilt, haz., Ahmet Demirel, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2005.

45 Bkz.: Faik Ahmet Barutçu, *Siyasi Hatıralar: Çok Partili Sistem ve İktidar Değişikliği*, 2.Cilt, Ankara: 21.Yüzyıl Yayınları, 2001.

46 *CHP Yedinci Büyük Kurultay Tutanağı*, s.206.

47 Erim, *Günlükler 1925-1979*, s.254-259; İnönü, *Defterler (1919-1973)*, s.361-364; "İnönü Diyarbakır'da", *Ulus*,

İnönü yurt gezisinden dönüşte yaptığı açıklamada, ziyaret ettiği yerlerde iç siyasetle ilgili genel durumu olumlu bulduğunu, partiler arasında düşmanlık bulunmadığını ve ülkede huzurun hâkim olduğunu söylemiştir.⁴⁸ İnönü ziyaret ettiği yerlerde gözlemlediği kadarıyla iki parti arasındaki siyasi ilişkilerden memnundu.

İnönü 16 Ekim 1948'deki Bursa ziyaretinde ise akşam vali konağındaki yemekte CHP ve DP'li üyelerle birlikte buluşarak onlara iç ve dış konularla ilgili açıklamalarda bulunmuştur. Gazetelerin belirttiğine göre İnönü, yemekte CHP'li ve DP'li temsilcilerden kadehlerini birbirlerinin şerefine kaldırmalarını istemiş, kendisi de kadehini iki partinin şerefine kaldırmıştır.⁴⁹ Bu yurt gezisi sırasında Orhangazi'de halkevini ziyaretinde, DP İl İdare Kurulu üyeleri de buraya gelerek İnönü'yü selamlamışlardı. O da DP'li üyelerin hatırlarını sorarak onlarla ilgilenmişti.⁵⁰ Bu şekilde Cumhurbaşkanı İnönü yurt gezilerinde net olarak görülebilen, partilerüstü kalma şeklindeki yönetim anlayışını Temmuz 1949'un sonunda başlayacağı Ege gezisine kadar sürdürmüştür.

Sonuç

Görüldüğü gibi 1946'dan 1949'a kadar geçen zamanda Cumhurbaşkanı İnönü'nün yönetim anlayışı belli bir çizgide değişmiştir. İnönü'nün Mayıs 1946'da DP kurulduktan sonra çıktığı ilk yurt gezisinde Milli Şeflik sisteminin etkilerinin hâlâ devam ettiği görülmektedir. Çok partili sistemin devam edip etmeyeceğinin henüz belirsiz olduğu bir ortamda İnönü'nün çıktığı bu yurt gezisinde partili kimliği de ön plandaydı. Ayrıca İnönü'nün erkene alınacak milletvekili seçimlerine DP'nin girmesini sağlamak için sert ve uyarılar içeren sözler söylediği de görülmektedir. Diğer dikkat çeken bir konu da, basın üzerindeki siyasi kontrolün devam ettiği bu dönemde, savaş yıllarında kimsenin eleştiremediği Cumhurbaşkanı İnönü'yü, yeni kurulan partilerin doğrudan onun şahsıyla ilgili bir konu olan cumhurbaşkanının parti genel başkanı olması durumu üzerinden eleştirmeye başlamalarıdır.

İnönü'nün bu yurt gezisindeki yönetim anlayışının Ekim 1946'da, DP'nin meclise girdiği 21 Temmuz 1946 seçimlerden sonra çıktığı ilk yurt gezisinde değiştiği görülmektedir. İnönü 12 Temmuz Beyannamesinden sonra resmen başlayacağı partilerüstündeki hakem rolünün ilk işaretlerini bu yurt gezisinde vermiştir. Özellikle Hatay ziyaretinde DP'lilerle yaptığı görüşmelerdeki sözlerinden, İnönü'nün bu yolda olduğunu bütün kamuoyu basından okuyarak görmüştü. Ayrıca İnönü'nün öncekilerden farklı olarak bu yurt gezisinden itibaren muhalefet partisi DP'yi koruyan bir siyaset anlayışı benimsediği görülmektedir. İnönü bu yurt gezisindeki söylemlerini uygulamada, önce psikopat krizi sırasında sonra da 12 Temmuz Beyannamesinin yayınlanması sürecinde göstermiştir.

12 Temmuz Beyannamesinden sonra çıktığı ilk yurt gezisi olan Eylül 1947'deki ziyaretleri ise onun Mayıs 1946'da çıktığı yurt gezilerinden tamamen farklı bir yönetim anlayışında olduğunu göstermektedir. Bu yurt gezisinde, söylem ve hareketleriyle bir

29 Şubat 1948; "İnönü'nün Diyarbakır'daki Hasbihali", *Ulus*, 1 Mart 1948.

48 "İnönü İntibalarını Anlattı", *Vatan*, 9 Mart 1948.

49 "İnönü Bursa'da", *Ulus*, 17 Ekim 1948; "İsmet İnönü, Muvazaa İsnatlarını Reddediyor", *Vatan*, 18 Ekim 1948.

50 "Cumhur Başkanı Bursa'dan İstanbul'a Döndü", *Ulus*, 19 Ekim 1948.

siyasi partiyle bağlantısı olmayan yani partisiz bir cumhurbaşkanı gibi davranmıştır. Bu yurt gezisi İnönü'nün partilerüstü olma yolunda geldiği en üst aşamaydı. Ayrıca bu yurt gezisinde kendisine DP'li bir milletvekilinin eşlik etmesi ve DP merkezlerini ziyaret etmesi gibi hareketleriyle İnönü, DP'nin meşru bir siyasi parti olarak kalıcı olduğunu da göstermiştir.

İnönü bu yurt gezisinden sonra toplanan CHP VII. Olağan Kurultayı'nda düzenlenen yeni parti tüzüğü gereğince, genel başkan sıfatını korumakla birlikte görev ve sorumluluklarını genel başkan vekiline devretmişti. İnönü bundan sonra bir süre daha partilerüstü konumda olmaya ve partiler arasındaki mücadelelere girmemeye devam etmiştir. Bütün bu süreç değerlendirildiğinde görüldüğü gibi İnönü'nün yönetim anlayışı 1946'nın sonu itibarıyla çok partili hayatın yerleşmesi ve yeni demokratik bir siyaset anlayışının oluşması doğrultusunda değişmiş ve bu değişim çıktığı yurt gezilerinde tespit edilebilmiştir.

İnönü'nün bu yeni yönetim anlayışı Haziran 1949'da DP II. Büyük Kongresi'nde alınan ve tarihe Milli Husumet Andı olarak geçen karardan sonra yeniden değişmeye başlayacaktır. Bundan sonra İnönü, parti genel başkanı olarak davrandığı eleştirilerine tekrar uğrayacak ve bu durum 14 Mayıs 1950 seçimlerine kadar devam edecektir. Doğal olarak bu durum İnönü'nün Haziran 1949'dan sonra çıkacağı yurt gezilerine de yansıtacak ve bu süreçte yönetim anlayışı farklı dinamiklerle tekrar değişecektir.

Kaynakça

- Ağaoğlu, Samet. *Siyasi Günlük: Demokrat Parti'nin Kuruluşu*. Haz., Cemil Koçak. İstanbul: İletişim Yayınları, 1993.
- Ahmad, Feroz ve Bedia Turgay Ahmad. *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)*. Ankara: Bilgi Yayınevi, 1976.
- Akın, Rıdvan. *Gazi'den Günümüze Cumhurbaşkanlığı 1923-2007*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009.
- Ateş, A. Emre. "Demokrat Parti'nin Muhalefetleşebilmesinde Recep Peker Başbakanlığı'nın Önemi". *Türkiye'de Siyasal Muhalefet*. Der., Ayşegül Komsuoğlu. İstanbul: Bengi Yayınları, 2008.
- Bağce, H. Emre. "Türkiye'de Siyasi Partiler ve Seçimler: 1946-2015". *Türkiye'de Siyasal Partiler ve Seçim Kampanyaları: Araftaki Seçim -7 Haziran 2015-*. Ed., Edip Asaf Bekaroğlu. İstanbul: Vadi Yayınları, 2015.
- Barutçu, Faik Ahmet. *Siyasi Hatıralar: Çok Partili Sistem ve İktidar Değişikliği*. 2.Cilt, Ankara: 21.Yüzyıl Yayınları, 2001.
- Başar, Ahmed Hamdi. *Ahmed Hamdi Başar'ın Hatıraları: "Yine Hayal Âleminde Uçuyorum..."*. 2.Cilt, Haz., Murat Koraltürk. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2007.
- CHP Yedinci Büyük Kurultay Tutanağı*. Ankara, 1948.
- Derin, Haldun. *Çankaya Özel Kalemimi Anımsarken (1933-1951)*. Haz., Cemil Koçak. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995.
- Eroğul, Cem. *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*. Ankara: İmge Kitabevi, 2003.

- Erim, Nihat. *Günlükler 1925-1979*. 1.Cilt, Haz., Ahmet Demirel. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2005.
- Gökçeler, Onur. “1946-1950 Yılları Arasında İsmet İnönü’nün Cumhurbaşkanlığı ve Yönetim Anlayışı”. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler ABD, 2018.
- İnönü, İsmet. *Defterler (1919-1973)*. Haz., Ahmet Demirel. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2017.
- Karaömerlioğlu, Asım. “Türkiye’de Çok Partili Demokrasiye Dönüşün Toplumsal Dinamikleri”. *Toplum ve Bilim*. 106 (2006): 174-191.
- Karpat, H. Kemal. *Türk Demokrasi Tarihi: Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller*. İstanbul: Afa Yayınevi, 1996.
- Koçak, Cemil. *Türkiye’de İki Partili Siyâsi Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950): İktidar ve Demokratlar*. 2.Cilt, İstanbul: İletişim Yayınları, 2012.
- Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011*. Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, 2012.
- Tunaya, Tarık Zafer. *Türkiye’de Siyasal Gelişmeler 1876-1938 Kanun-ı Esasi ve Meşruiyet Dönemi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2001.
- Toker, Metin. *Tek Partiden Çok Partiye*. İstanbul: Milliyet Yayınları, 1970.
- Toker, Özden. “Babam 75 Yaşında”. *Akis*. 269 (1959): 6-7.
- İsmet İnönü: Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşiler 1944-1950. Haz., İlhan Turan. Ankara: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No:99, 2003.
- Us, Asım. *Hatıra Notları*. Haz., İsmail Dervişoğlu. İstanbul: Kitabevi, 2012.
- “İnönü’nün Mühim Nutku”. *Ulus*. 6 Mayıs 1946.
- “Cumhurbaşkanının Yurd Gezisi”. *Vatan*. 7 Mayıs 1946.
- “Demokrat Parti Kararını Verdi: Belediye Seçimlerine girmiyor”. *Vatan*. 9 Mayıs 1946.
- “İnönü’nün Tarihî Söylevi”. *Ulus*. 11 Mayıs 1946.
- “Millî Kalkınma Partisi De Endişede..”. *Yeni Sabah*. 17 Mayıs 1946.
- “Cumhurbaşkanının Geçen Seyyahati”. *Yeni Sabah*. 18 Mayıs 1946.
- “Millî Şefin Trabzon’daki Hitabeleri”. *Ulus*. 2 Haziran 1946.
- “İnönü, Trabzonda Bir Nutuk Söyledi”. *Vatan*. 2 Haziran 1946.
- “İnönü’nün Türk Milletine Seçim Beyannamesi”. *Ulus*. 18 Temmuz 1946.
- “Demokrasi Tarihimizde Bir Dönüm Noktası”. *Vatan*. 11 Ekim 1946.
- “İnönünün Hatayda D. P. Başkanlariyle Yaptığı Hasbıhal”. *Cumhuriyet*. 11 Ekim 1946.
- “Mecliste Hâdiseli Bir Gün”. *Cumhuriyet*. 19 Aralık 1946.
- “Receb Peker-Celâl Bayar Arasında Mülâkat”. *Cumhuriyet*. 11 Mayıs 1947.
- “İnönü’nün Beyanati”. *Ulus*. 12 Temmuz 1947.
- “Cumhurbaşkanı, Bayar’la Konuştu”. *Vatan*. 8 Eylül 1947.
- “Cumhur Başkanımız Sevgi Gösterileriyle Uğurlandı”. *Ulus*. 13 Eylül 1947.
- “12 Temmuz Beyannamesinin İlk Fiili Tezahürü”. *Vatan*. 16 Eylül 1947.

- “İsmet İnönünün Karşılara Hitabesi”. *Cumhuriyet*. 19 Eylül 1947.
“İnönü”. *Vatan*. 22 Eylül 1947.
“Celâl Bayarın Gazetemize Beyanâtı”. *Vatan*. 22 Eylül 1947.
“İnönü Rizede”. *Cumhuriyet*. 23 Eylül 1947;
“İnönü Giresuna Gitti”. *Cumhuriyet*. 24 Eylül 1947.
“İnönü Dün Samsundan Ankaraya Hareket Etti”. *Cumhuriyet*. 26 Eylül 1947.
“İsmet İnönü Dün Gece 9 da Ankaraya Vardı”. *Cumhuriyet*. 27 Eylül 1947.
“Sayın Bayan İnönü’ye D.P. Rozeti Takan İşçi”. *Vatan*. 30 Eylül 1947.
“İnönü Diyarbakır’da”. *Ulus*. 29 Şubat 1948.
“İnönü’nün Diyarbakır’daki Hasbihali”. *Ulus*. 1 Mart 1948.
“İnönü İntubalarını Anlattı”. *Vatan*. 9 Mart 1948.
“İnönü Bursa’da”. *Ulus*. 17 Ekim 1948.
“İsmet İnönü, Muvazaa İsnatlarını Reddediyor”. *Vatan*. 18 Ekim 1948.
“Cumhur Başkanı Bursa’dan İstanbul’a Döndü”. *Ulus*. 19 Ekim 1948.

President Ismet İnönü's Nationwide Tours in the Shadow of the July 12 Declaration

AHMET EMRE ATEŞ / ONUR GÖKÇELER

Abstract: *During the multi-party period, President Ismet İnönü's nationwide tours have been showing how his concept of governance has changed. From the period when the multi-party system was seen as an experiment in the beginning of 1946, until the time when this system was understood to be permanent with publication of the July 12 Declaration, President Ismet İnönü's concept of governance has changed. This change can be traced from his nationwide tours. In this study, nationwide tours will be explained through the political behaviors and events that show that President Ismet İnönü's concept of governance has changed. In addition, the effects of the political steps taken by President İnönü in connection with multi-party system in this period will be discussed in nationwide tours. In this context, firstly, nationwide tours will be evaluated at the beginning of the multi-party system when his National Chief and party identity was effective. Afterwards, nationwide tours, which have been showing that he has left his party identity behind and has been equal to the parties and the effects of the July 12 Declaration will be reviewed.*

Keywords: *İsmet İnönü, Nationwide tours, Concept of governance, Multi-party system, The July 12 Declaration.*

İş Stresi ve Pozitif Psikolojik Sermayenin Tükenmişlik Üzerine Etkisi: Bankacılık Sektöründe Bir Araştırma

EBRU BEYZA BAYARÇELİK*
ebbayarcelik@gelisim.edu.tr
ORCID ID: 0000-0003-4886-5719

BURÇAK VATANSEVER DURMAZ**
burcak.vatansever@gss.bau.edu.tr
ORCID ID: 0000-0001-8940-0761

EBRU NİLAY GÜRLER***
nilay_gurler@hotmail.com
ORCID ID: 0000-0002-0682-441x

Öz: Teknolojik gelişmeler ve yoğun rekabet tüm sektörlerde hissedilen iş stresini artırarak, duygusal kaynakları azaltmış ve bunların sonucunda tükenmişlik daha sık ortaya çıkmaya başlamıştır. Banka çalışanları arasında çok yaygın hissedilen tükenmişliğe karşı, tükenmişlikle mücadele için pozitif kaynakların etkilerini araştıran çok az sayıda çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmanın amacı bankacılık sektöründe çalışanların hissettiği iş stresi ve psikolojik sermayenin tükenmişlik üzerindeki etkisini irdelemektir. Çalışmanın örneklemini İstanbul ilinde faaliyet gösteren 300 kamu ve özel banka çalışanları oluşturmaktadır. Veri toplama araçları olarak İş Stresi Ölçeği, Psikolojik Sermaye Ölçeği ve Maslach Tükenmişlik Envanteri kullanılmıştır. Yapılan analiz sonuçlarına göre banka çalışanlarının iş stres düzeyleri tükenmişliğin iki alt boyutu olan duygusal tükenme ve duyarsızlaşma düzeyini arttırırken, çalışanların pozitif psikolojik sermaye düzeyleri sadece duygusal tükenme düzeyini azalttığı, duyarsızlaşmayı etkilemediği görülmüştür.

Anahtar kelimeler: İş stresi, Pozitif psikolojik sermaye, Tükenmişlik, Bankacılık sektörü..

Giriş

Hızla globalleşen günümüz dünyasında, rekabetin en üst seviyelerde yaşandığı ve teknolojik gelişmelerin çok hızlı gerçekleştiği çalışma hayatında, insan kaynağı önemli bir faktörü temsil etmektedir. Hizmet sektöründeki örgütler ne kadar mad-desel unsurlara sahip olsalar da, faaliyetlerini devam ettirebilmeleri için insan kaynaklarına büyük ölçüde ihtiyaç duymaktadırlar. Özellikle son yıllarda küresel ve yerel ekonomik daralmaların etkisiyle bankacılık sektöründe yüksek satış hedefleri,

* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Gelişim Üniversitesi, İktisadi İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi.

** Dr. Öğretim Üyesi, Bahçeşehir Üniversitesi, Meslek Yüksek Okulu.

*** Bahçeşehir Üniversitesi, Yüksek Lisans Öğrencisi.

bankaların karlılığını artırmak adına kritik öneme sahip olmaya başlamıştır. Küresel satın almalar ve teknolojik değişimler, bankaların fiziksel çalışma ortamlarını değiştirmeye başlamış, işlemlerini sanal ortamlara taşımaya ve küçülmeye neden olmuştur. Bankacılık sektöründe yaşanan bu köklü değişimler, araştırmacıları banka çalışanlarında yaşanan yoğun strese ve buna bağlı oluşan tükenmişlik duygusunu araştırmaya yönlendirmiştir.

Tükenmişlik, duygusal ve kişilerarası strese verilen, bireysel tepkilerden oluşan, özellikle bireyde yoğun iş stresi sonucu ortaya çıkan, duygusal ve davranışsal alanda yaşanan problemler bütünüdür.¹ Tükenmişliğin en önemli önceli iş stresidir. İş stresi, iş yerinde strese neden olabilecek çalışma ortamı, diğer çalışanlar ile etkileşimi, yapılan işin niteliği gibi çalışanda oluşabilecek kaygı, endişe ve gerilim halidir.² İş stresi, çalışanlarda bireysel ve örgütsel açıdan olumsuz sonuçlar doğurmaktadır. Stres hisseden birey fiziksel, davranışsal ve psikolojik olumsuz sonuçlarla karşılaşırken, örgütsel olarak işe geç gitme, devamsızlık, verimsizlik, işe gelmeme ve işten ayrılma gibi örgütsel sonuçlara neden olarak, genel iş etkinliğini ve işleyişi olumsuz yönde etkilediği görülmektedir. İş stresi ve tükenmişlik arasında yapılan araştırmalarda bankalar gibi müşterisiyle yüzyüze iletişimin olduğu, öğretmenler,³ polisler,⁴ sağlık personeli,⁵ hemşireler⁶ gibi farklı meslek gruplarında da iş stresi ile tükenmişlik arasında anlamlı ve pozitif ilişki olduğu saptanmıştır.

1990'ların başında geliştirilen Kaynakların Korunma Teorisi, örgüt içinde gelişen stres ve tükenmişlik sürecini anlamayı amaçlamıştır. Kaynakların Korunma Teorisinin temel prensibi bireylerin kaynaklarının niteliğini ve miktarını yaratma, destekleme, saklama ve koruma konusunda doğuştan gelen ve aynı zamanda öğrenilmiş bir güce sahip olmalarıdır.⁷ Pek çok şey kaynak olarak algılanabilir, ancak KKT teorisi için önemli olan bireyin refahını ve hayatını devam ettirmesine yardımcı olan temel kaynaklar (örneğin, sağlık, aile, barınacak yer, önemi kişilere bağlılık, özsaygı) veya temel kaynakları yaratma ve sürdürme süreciyle bağlantılı olan kaynaklardır (örneğin, para, krediler). Kaynakların Korunma teorisine göre stres, (1) bireylerin kay-

1* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Gelişim Üniversitesi

** Dr. Öğretim Üyesi, Bahçeşehir Üniversitesi, Meslek Yüksek Okulu Yönetim Organizasyon Anabilim Dalı

*** Bahçeşehir Üniversitesi, Yüksek Lisans Öğrencisi.

Reyhan Ersezgin ve Emine Sevinç Sevi Tok, "Algılanan İş Stresi, Psikolojik Dayanıklılık, Başa Çıkma Stilleri Ve Öz-Duyarlılığın Tükenmişlik Düzeyini Yordayıcı Etkisi", *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20/36 (2019).

2 Tom Cox., *Stress Research and Stress Management: Putting Theory To Work*. Sudbury: Hse Books, 1993.

3 Lulu Zhang, Jingping Zhao, Huaqing Xiao, Hongbo Zheng, Yaonan Xiao, Miaoyang Chen ve Dingling Chen, "Mental Health And Burnout in Primary And Secondary School Teachers in The Remote Mountain Areas Of Guangdong Province in The People's Republic Of China", *Neuropsychiatric disease and treatment*, 10 (2014), s.123.

4 Patrik Manzoni ve Manuel Eisner, "Violence Between The Police And The Public: Influences Of Work-Related Stress, Job Satisfaction, Burnout, And Situational Factors", *Criminal Justice and Behavior*, 33/5 (2006).

5 Young-Hee Yom, "Analysis of Burnout and Job Satisfaction Among Nurses Based on the Job Demand-Resource Model", *J. Korean Acad. Nurs*, 43 (2013).

6 Hee-YunYim RN, Hyun-JuSeo RN, Yoonhyung Cho, Jin Hee Kim RN, "Mediating Role of Psychological Capital in Relationship Between Occupational Stress and Turnover Intention Among Nurses At Veterans Administration Hospitals in Korea", *Asian Nursing Research*, 11/1 (2017).

7 Stevan E. Hobfoll, "The Influence of Culture, Community, and The Nested-Self in the Stress Process: Advancing Conservation of Resources Theory", *Applied psychology*, 50/3 (2001).

nakları kaybedileceği ile tehdit edildiğinde,(2) kaynakların gerçekten kaybolduğunda veya (3) bireylerin eldeki kaynakların harcanmasına rağmen yeterli kaynağın elde edilememesi durumunda meydana gelir. Tükenmişlik ise böyle bir stres sonucudur ve tipik olarak, kaynak kazancını veya yenilenmesini dengelemeksizin, kaynakların yavaş yavaş kaybedilmesi sürecinden kaynaklanır.⁸ Teori, bireylerin stresle karşı karşıya kaldıklarında kaynak kaybını minimize etmeye çalışarak bu duruma tepki gösterdiğini savunmaktadır. Bu teorinin diğer stres teorilerinden en temel farkı mevcut durumda herhangi bir stresör olmaması halinde birey, gelecekte ortaya çıkabilecek bir kaynak kabına karşı mevcut kaynaklarını artırmaya çalışmaktadır.⁹ Bu bağlamda Kaynakları Koruma teorisine göre çok kaynağa sahip bireylerin kaynak kaybına karşı daha dayanıklı, buna karşın az kaynağa sahip olanların ise daha dayanıksız olacağı vurgulanmaktadır.¹⁰

Dünyada ve ülkemizde yaşanan sosyal ve ekonomik değişimler, bilim insanlarını günlük hayatta bireylerin sıklıkla karşılaştıkları iş stresi ile tükenmişlik duygularından kendilerini nasıl koruyabilecekleri, nasıl başa edebilecekleri gibi konularda araştırmalar yapmaya yönlendirmiştir.¹¹ Pozitif psikolojik sermaye “pozitif psikoloji” kapsamında gelişen kavramlardan birisidir. Çalışanların örgüt içerisinde mutlu ve huzurlu çalışmalarını amaçlayarak, özellikle çalışanların örgüt içerisinde olumlu davranışlarının gelişimini destekleyici unsurları araştırmıştır. Pozitif psikolojik sermaye “ümit”, “iyimserlik”, “psikolojik dayanıklılık” ve “öz-yeterlilik” alt boyutlarından oluşmaktadır ve bireyin sahip olduğu olumlu özellikler bütünü olarak tanımlanırken, kişilik özelliklerinden farklı olarak gelişime açık olduğu vurgulanmaktadır.¹² Psikolojik sermayesi yüksek olan çalışanlar, iş hayatında neleri yapıp neleri yapamayacaklarına dair inançları yüksek olan, yaşadıkları zorluk ve sıkıntılara rağmen kendilerini, negatif durumdan hızlıca çıkarıp toparlanabilen, hedef ve amaçlarına odaklanıp, yollarına devam edebilen, yeri geldiğinde kendi kendini motive edebilen bireylerdir. Yüksek pozitif psikolojik sermayeye sahip olan bireylerin iş tatmini, örgütsel bağlılık, iş performansı, örgütsel vatandaşlık gibi olumlu çıktılarının yüksek; stres, tükenmişlik ve işten ayrılma niyeti gibi olumsuz çıktılarının daha düşük olduğu bilinmektedir.¹³ Bu bağlamda pozitif psikolojik sermayesi yüksek olan kişilerin, pozitif duygularının fazla olması, çalışanların yoğun çalışma temposu, yüksek hedefler, beklentiler ve çalışma düzeni içindeki olumsuzlardan daha düşük seviyede

8 Gorgievski, Marjan J., ve Stevan E. Hobfoll, “Work Can Burn Us Out or Fire Us Up: Conservation of Resources in Burnout and Engagement”, *Handbook of Stress And Burnout in Health Care* (2008).

9 Senay Yürür, “Öğrenilmiş Güçlülük, Kıdem ve Medeni Durumun Duygusal Tükenmedeki Rolü: Kaynakların Korunması Teorisi Kapsamında Bir Analiz”, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 25/1 (2011), s.110.

10 Stevan E. Hobfoll, “The Influence of Culture, Community, and The Nested-Self in The Stress Process: Advancing Conservation of Resources Theory”, *Applied psychology*, 50/3 (2001).

11 Ersezgin ve Sevi Tok, “Algılanan İş Stresi, Psikolojik Dayanıklılık, Başa Çıkma Stilleri Ve Öz-Duyarlılığın Tükenmişlik Düzeyini Yordayıcı Etkisi”, s.4.

12 Ahmet Erkuş ve Mine Afacan Fındıklı, “Psikolojik Sermayenin İş Tatmini, İş Performansı ve İşten Ayrılma Niyeti Üzerindeki Etkisine Yönelik Bir Araştırma”, *Istanbul University Journal of the School of Business Administration*, 42/2 (2013).

13 Hilmiye Tetik, TÜresin, Lale Oral Ataç, and Sevinç Köse, “Psikolojik Sermaye İle İş Doyumu ve Performans İlişkisi: Türkiye’de Yapılan Araştırmalar Üzerinden Bir Meta Analizi”, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 32/2 (2018).

etkilenmelerini sağlayacaktır. Bütün bu bilgilerin ışığında, bu araştırmanın amacı, iş stresi ve pozitif psikolojik sermayenin hizmet sektöründeki banka çalışanlarının tükenmişlikleri üzerine etkilerini araştırmaktır. Yerli ve yabancı yazında iş stresi ve pozitif psikolojik sermayenin tükenmişlik üzerine etkilerinin incelendiği araştırmalar olmasına karşın bankacılık sektöründe bu değişkenlerin birlikte model olarak ele alındığı nadir çalışma bulunmaktadır. Bu çalışma ile Türkiye'deki bankacılık sektöründe çok nadir irdelenen, iş stresi ve pozitif psikolojik sermaye'nin ve tükenmişlik üzerine etkileri incelenerek bankacılık sektörü ilişkin bulgular ortaya koyularak literatürdeki bu konudaki boşluk doldurulmaya çalışılacaktır.

İş Stresi

İş stresinin ilk derinlemesine çalışması, 1960'ların başında Michigan Sosyal Araştırma Enstitüsü tarafından yürütülmüştür. Bu çalışmada, iş yerinde strese neden olabilecek olumsuz iş ortamına, olaylara ve psikososyal faktörlere odaklanılmıştır. Günümüzde bireyler zamanının çoğunu çalıştıkları örgütlerde geçirmektedirler ve görevlerini yerine getirirken yaşadıkları olumsuz durumlar sonucu iş stresi oluşmaktadır bu yüzden de stres daha çok iş stresi olarak karşımıza çıkmaktadır. İş stresi, işgörenlerin ve yöneticilerin çalışma ortamlarında karşılaştıkları etkilere yönelik fiziksel, psikolojik ve davranışsal durumlarını göstermektedir. Ayrıca iş stresi, işgörenlerin fizyolojik ve psikolojik sağlıklarını etkilemekle kalmayıp, verimliliğin düşmesine, hatta üretkenliğin azalmasına neden olan ve örgüte ekonomik zorluklar yaşatan bir konudur.

Stres olgusu olumlu ve olumsuz olarak iki şekilde açıklanmaktadır. Stres, adından dolayı her zaman olumsuz olarak algılsa da motivasyon faktörü olarak kullanılarak çalışanları pozitif yönde etkileyen hatta zaman zaman düşük seviyelerde gerekli görülen faktörlerdendir. Olumlu stres, bireyi endişe yerine, çalışma esnasında verimli olmaya iten, kişiye yaşam ve çalışma isteği veren ve motive eden stresin adıdır. Kısaca, olumlu stres işgörenlerin, yaptıkları işe daha iyi konsantre olmalarını ve daha verimli çalışmalarını sağlamaktadır. Olumsuz stres ise olumlu stresin verdiği özelliklerin tam tersi olarak, kişiye yaşama zevinci vermeyen, kişiye çaresizlik, yetersizlik ve en önemlisi de güvenini kaybetmesine neden olan strestir. Olumsuz stres psikolojik olarak tedirginlik, endişe, hüznün, depresyon, karamsarlık, umursamazlık, özsaygı eksikliği, çabuk sinirlenme, bitkinlik, az uyuma, sigara ve alkol tüketiminde artış sonuçlarını doğururken, fizyolojik olarak atardamar kan basıncında sürekli yükselme, sindirim güçlüğü, kilo alma veya verme şeklinde sonuçlar doğurmaktadır.¹⁴

Erene göre bireyin kendisinden doğan stres kaynakları daha çok bireyin fizyolojik ve psikolojik sorunlarıyla ilgilidir.¹⁵ Bireysel etkilerin başında kişisel, duygusal, ekonomik ve ailevi problemler gelmektedir. Çalışanların duygusal açıdan hassas ve zayıf olmaları, içe dönük kişilik özellikleri, rekabetçi ve mücadeleci olmamaları, strese neden olabilecek diğer bireysel özelliklerdir.¹⁶ Bireyin kişilik özelliklerinden kaynaklanabilecek stres unsurları bireyin çalışırken yanlışa iten dürtüler, bir işi yaparken

14 Hasan Özgür Özen, "Üniversite ve Devlet Hastanelerinde Çalışan Hemşirelerin Stres Düzeylerinin Karşılaştırılması: Zonguldak Örneği". Doktora Tezi, Zonguldak Karaelmas Üniversitesi, 2011.

15 Erol Eren, *Örgütsel Davranış ve Yönetim Psikolojisi*, İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım, 2014.

16 İnanç Pehlivan Aydın, *İş Yaşamında Stres*. İstanbul: Pegem A Yayıncılık, 2008.

aceleci davranmak, her şeyi mükemmel yapma isteği, insanları memnun edememe korkusu, yoğun çalışma temposu, herkesten güçlü olma isteği, ulaşılması zor imkanlara ulaşma isteği, işten çıkarılma korkusu ve işte gereğinden fazla sorumluluk yüklenmesi olarak sıralanabilir. Strese neden olan bir başka etken ise yaş ve cinsiyettir. Yaşa bağlı sorunlar genellikle yaşın ilerlediği orta yaşlar ve yaşlılıktaki dönemlerde yoğunlaşmaktadır. Bu dönemlerde görülen fiziksel ve zihinsel değişiklikler duygusal ve ruhsal sorunlar, hayal kırıklıkları insanlarda belirgin ölçüde stres oluşumuna neden olmaktadır.¹⁷ Cinsiyet bakımında, kadınların hem iş hem de aile hayatını beraber devam etmeleri sebebiyle hissettikleri stres seviyesi erkeklere oranla daha fazladır. Ayrıca, kadınların ve erkeklerin biyolojik farklılıklarından dolayı stresle başa çıkma yollarıda farklılaşmaktadır. Erkeklerin stresle başa çıkabilme dayanıklılığı kadınlara göre daha azdır.¹⁸ Bununla birlikte aile içinde yaşanan hastalık, ölüm, boşanma ve ekonomik sorunlar da stresi ortaya çıkaran önemli konular olarak ele alınmaktadır. Aile içi ilişkilerde yaşanan stres kaynakları da bireyin sosyal ve çalışma hayatını olumsuz olarak etkilemektedir.¹⁹ Bireylerin belirli bir gelir kaynağından mahrum kalması anlamına gelen işsizlikte strese neden olan diğer bir durumdur. İşsizlik, bireyin temel ihtiyaçlarını karşılamasında güçlükler doğuracağı gibi ekonomik açıdan da zorluklar çekmesine sebep olacaktır. Bu da ekonomik açıdan en önemli stres kaynağı olarak gösterilmektedir.²⁰

Örgütsel stres, kişi ve iş ilişkilerinden doğan, insanı normal işlevlerinden alıkoyan değişiklikler getiren bir durumdur.²¹ Bu kavram Cooper-Marshall tarafından mesleki stres (occupational stress), War-Wall tarafından çalışma stresi (workstress), Buzard tarafından endüstriyel stres (industrialstress), Caplan-Cobb-French tarafından iş stresi (jobstress), Buck tarafından iş baskısı (jobpressure) ve Singer tarafından işgerilimi (jobstrain) şeklinde ifade edilmektedir.²² Çalışanın fiziksel ve psikolojik yapısı, etkilenen stres düzeyi ve yapılacak işin niteliği gibi faktörler örgütsel stresi etkilemektedir. Bu faktörlerin hepsi örgütlerin performansını, verimliliğini, çalışanın motivasyonunu ve üretilen malın kalitesini olumsuz yönde etkilemektedir.²³

Stres faktörü açısından, çalışma hayatındaki bireyler arasındaki ilişkiler, iletişim ve etkileşimler son derece önemlidir. İşyeri ilişkilerini düzgün şekilde düzenleyemeyen kişiler, kendilerini ve diğer çalışanları negatif olarak etkilemekte, örgütsel ilişkilerden kaynaklanan stresi yaşayabilmektedirler.²⁴ Doğru kararlar vermek, iş verimliliğini

17 Göknur Ersarı, Atılhan Naktiyok, "İş Görenin İçsel ve Dışsal Motivasyonunda Stresle Mücadele Tekniklerinin Rolü", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (2012). Salih. Güney, "Stres ve Stresle Başa Çıkma". Yönetim ve Organizasyon, Ed. Salih Güney, Ankara: Nobel Yayınevi, 2001.

18 Güney, *Stres ve Stresle Başa Çıkma*, s.433.

19 Hasan Ekinci, Süleyman Ekici, "Yöneticiler Üzerindeki Etkileri Açısından Stres Kaynakları ve Bir Uygulama", *Uludağ Üniversitesi İİBF Dergisi*, 22/2 (2003).

20 Eren, *Örgütsel Davranış ve Yönetim Psikolojisi*, s.300.

21 Sevgül Akgündüz, "Örgütsel Stres Kaynaklarının Çalışanların İş Tatmini Üzerindeki Etkisi ve Banka Çalışanları İçin Yapılan Bir Araştırma", Doktora Tezi, DEÜ, 2006.

22 Özlem Güllüoğlu, "Yerel Televizyon Çalışanlarının Örgütsel Stres Faktörleri: Kayseri İlinde Bir Araştırma", *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi | Istanbul University Faculty of Communication Journal*, 43 (2012), s.79.

23 Bircan Sefa, "Beyoğlu Kamu Hastaneleri Birliğine Bağlı Hastanelerin Acil Servis Çalışanlarının Karşılaştığı Risk ve Tehlikelerin İş Stresine Etkisi", Yüksek Lisans Tezi, Okan Üniversitesi, 2016.

24 Asım Saldamlı, "Otel İşletmelerinde Stres Kaynakları ve Çalışanlar Üzerindeki Etkileri: Beş Yıldızlı Otellerde

sağlamak, etkin ve adil bir çalışma ortamı sağlamak ve kurum içi stresi azaltmak için, örgütsel ilişkilere önem verilmelidir. Bu doğrultuda örgütte yaşanan stresin sebepleri olarak genellikle yönetim biçimindeki örgütsel eksiklikler ve adalet algısı, bireyin işini kaybetme korkusu, örgütün amaç ve hedeflerinin tam olarak belli olmaması ve çalışanlara aktarılmaması, performans değerlendirmelerinin yanlış, eksik ve adaletsiz yapılması, ücret ve terfi sayılabilir.²⁵ Yüksek düzeyde yaşanan stres, çalışanlarda performans düşmesine sebep olmaktadır.²⁶ Bu yüzden, örgütsel hedefler doğrultusunda en önemli faktör moraldir. Örgütte çalışmakta olan bireylerin örgüt içindeki rolüne verilen değer tatmin edici değilse, bireyde moral eksikliği ve sonucunda da kişide motivasyon kaybı ve kötü performans göstermesine neden olacaktır.²⁷

Pozitif Psikolojik Sermaye

Finans alanındaki geleneksel kullanımı dışındaki “sermaye” kelimesi, yönetim yazınında insan sermayesi, sosyal sermaye, örgüt ve ilişkisel sermayeler olarak kavramlaştırılmıştır. Her geçen gün sosyal, beşeri, kültürel ve psikolojik sermaye gibi yeni sermaye biçimleri önemini arttırmaktadır. Hesaplanması nispeten zor ve belirsiz olan yeni sermayelerin firma değerine yatsınamayacak katkıları olduğu anlaşılmaktadır. Pozitif psikolojik sermaye örgütsel davranış yazınına 2000’li yıllardan sonra girmiştir ve psikoloji biliminin sadece olumsuz davranışları, sıkıntılarını inceleyen yapısına tepki olarak bireylerin güçlü taraflarını ön plana çıkarmaya çalışan ve bu davranışların geliştirebilir olduğunu savunan bir akımdır.²⁸ Örgütler için pozitif psikolojik sermaye ölçmesi zor olmasına karşın önemi oldukça fazladır. Luthans ve arkadaşlarının²⁹ teorik modelle incelediği sermaye çeşitleri “neye sahipsin (geleneksel finansal-ekonomik sermaye)”, “ne biliyorsun (beşeri sermaye)”, “kimi tanıyorsun (sosyal sermaye)”, “kimsin (pozitif psikolojik sermaye)” sorularıyla birbirinden ayrılmaktadır.³⁰

Pozitif psikolojik sermayeyi ilk tanımlayan Seligman (1998) göre, psikoloji bilimi bireylerin bozulmuş, karanlık, normalin dışındaki yönleri yerine; bireylerin güçlü, pozitif yönlerinin ve yeteneklerinin bellirlenmesine odaklanmalıdır, böylece çalışanların nasıl daha mutlu, huzurlu, başarılı ve kendini geliştirebilen bireylere dönüştürülebileceğini ifade etmiştir.³¹ Birleşik bir üst yapı olarak nitelendirilen pozitif psikolojik sermaye, bireyin pozitif psikolojik gelişme hali olarak tanımlanmakta ve zorlu durumlarda başarı sağlayabilmek için yeterli çabada bulunma (öz-yeterlilik), gelecekte başarılı olacağına dair pozitif düşünceler (iyimserlik), hedeflere ulaşabilmek için bütün yolları arama (umut), yaşanan sorunlar karşısında dayanıklı olma(-

Bir Uygulama”, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6/6 (2000).

25 Hasan Tutar, *İs Yerinde Psikolojik Siddet*. Ankara: Platin, Barış Kitap Basım Yayın Dağıtım Ltd Şti, 2004.

26 Alper Erturk, Daniel J. Inman, *Piezoelectric Energy Harvesting*. John Wiley & Sons, 2011, s.400.

27 Enver Özkalp ve Çiğdem Kirel. *Örgütsel Davranış*, Bursa: Ekin Yayınevi, 2010, s.82.

28 Fred Luthans; Kyle W Luthans, Brett C Luthans, *Positive Psychological Capital: Beyond Human and Social Capital*, 2004.

29 Luthans vd., *Business Horizons*.

30 Luthans vd., *Business Horizons*.

31 Csikszentmihalyi, Mihaly ve Martin E. Seligman, “Positive Psychology: An Introduction”, *American Psychologist*, 55/1 (2000).

dayanıklılık) olarak dört ana unsurdan oluşmaktadır.³² Luthans ve arkadaşları, pozitif psikolojik sermayenin kişilik özelliklerinden farklı olarak, dört boyutun bir araya gelerek bütüncül bir yapıya sahip olduğunu özellikle belirtmektedir, bu bağlamda pozitif psikolojik sermaye, alt boyutlarının birbiriyle etkileşimi sonucunda ortaya çıkan özellikler bütünü olduğu altı çizilerek vurgulanmıştır.³³

Pozitif psikolojik sermayenin ilk unsuru olan öz yeterlilik, çalışanların belli sonuçlara ulaşmak için bilişsel kaynakları kullanma yeteneğine duyduğu inanç olarak tanımlanmaktadır. Bireylerin kendi kendini motive edebilme, harekete geçebilme inançlarıdır. Çalışanların öz-yeterlilik düzeyleri artıkça kendine olan güveni ve inancı daha da güçlü olacaktır.³⁴ Bireylerin kendi kendilerine yetebilme durumlarında, o kişinin sosyal ve ailevi sorunları açısından önemlidir. Bireyler, kendilerine zaman ayırıp sosyal aktiviteler gerçekleştiriyorlarsa bu onları psikolojik olarak sıkıntıya sokacak ve onların strese girmelerine neden olacaktır. Strese giren bireylerde kendilerini bitmiş, tükenmiş ve yorgun hissedeceklerdir. Kendilerini tükenmiş hisseden bireyler, güçsüzdürler ve kendi kendilerine yetebilme konusunda zorluk yaşayacaklardır. *Umut*, amaçlara ulaşmada çaba ve azim göstererek, hedefi gerçekleştirmek için alternatif yollardan türetilen olumlu bir motivasyon durumu olarak tanımlanır. Bireyin hedefe ulaşmadaki yüksek umud düzeyi, kendisinde olumlu duyguların daha fazla hissederek çabayı artırmaktadır. *İyimserlik*, bireyin olayları yorumlama biçimine bağlıdır. İyimserlik, bireylerin iyi ve olumlu olayları içsel, kalıcı nedenlerle ilişkilendirmesiyle, kötü ve olumsuz olayları dışsal ve geçici nedenlerle ilişkilendirmesi olarak tanımlanmaktadır. İyimserlik, bireylerin yaşadıkları olumlu olaylar karşısında kendilerine pay çıkarmalarını, moral ve iş tatminlerini artırmalarını sağlarken, stres, depresyon, umutsuzluk ve kendini suçlama gibi olumsuz durumlarla baş edebilme ve uzak kalma imkanı sağlamaktadır.³⁵ Pozitif psikolojinin son boyutu Psikolojik dayanıklılık, sıkıntı, başarısızlık hatta çok büyük pozitif değişimler ile başa çıkabilecek kapasiteye sahip olma olarak açıklanmaktadır.³⁶ Dayanıklılığın zorluklarla beslenen bir kişilik özelliği olmasından dolayı, son yıllarda bu kavrama verilen önem giderek artmaktadır.³⁷ Bireyin dayanıklılık gösterdiği durum, yaşadığı zorluklara göre şekil alır; diğer bir deyişle bireyin dayanıklılık göstermesi için kötü durumlarla karşılaşması gerekmektedir. Dayanıklılık sanılanın aksine pek çok bireyde bulunmakta, patolojiye değil sağlığa işaret etmekte ve gecikmiş acılara sebep olmamaktadır.³⁸ Çalışma yaşamında dayanıklılık düzeyini artırmak ve çalışma ortamındaki zorluklarla

32 Luthans vd., *Psychological Capital*, s.3.

33 Fred Luthans, Youssef M. Carolyn ve Bruce J. Avolio, *Psychological Capital: Developing the Human Competitive*, New York: Edge, 2007. Fred Luthans, Bruce J. Avolio, James B. Avey, Steven M. Norman, "Psychological Capital: Measurement and Relationship with Performance and Job Satisfaction", *Personnel Psychology*, 60/3 (2007). Erkuş ve Afacan Fındıklı. "Psikolojik Sermayenin İş Tatmini, İş Performansı ve İşten Ayrılma Niyeti Üzerindeki Etkisine Yönelik Bir Araştırma".

34 Enver Özkalp, "Örgütsel Davranışta Yeni Bir Boyut: Pozitif (Olumlu) Örgütsel Davranış Yaklaşımı ve Konuları" (17. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi Bildiriler Kitabı, 2009).

35 Luthans, Youssef ve Avolio, *Psychological Capital: Developing the Human Competitive Edge*, s.15.

36 Luthans, Youssef ve Avolio, *Psychological Capital: Developing the Human Competitive Edge*, s.153.

37 Glenn E. Richardson, "The Metatheory of Resilience and Resiliency", *Journal of Clinical Psychology*, 58/3 (2002), s.307.

38 George A. Bonanno, "Loss, Trauma, and Human Resilience: Have We Underestimated The Human Capacity to Thrive After Extremely Aversive Events?", *American psychologist*, 59/1 (2004), s.20.

başta çıkabilmek için çeşitli stratejiler önerilmektedir. Bunlardan ilki, çalışma ortamında profesyonel ilişki ve ağların kurulmasıdır. Bireyin ihtiyaç duyduğu anda yardımına koşabilecek ve sosyal destek sağlayabilecek arkadaşlarına sahip olması, risk faktörlerini azaltacaktır. Olumlu düşünmenin teşvik edilip sürdürülmesi, bir diğer stratejidir. Böylece, zorlukların da olumlu yanlarının olduğunun kabulünün ve zorluklarla mücadele ederken dahi umutlu ve iyimser olmanın teşvik edildiği bir çalışma ortamı sağlamaktadır. Bireylerin duygusal zekâlarının farkına varmalarının ve bunu geliştirmelerinin sağlanması, stres ve zorluklarla baş ederken duyguları anlayabilmelerini sağlar ve sorunların çözümünü kolaylaştırır. İş ve yaşam dengesinin sağlanması ve bireyin profesyonel hayatı dışında hayatına anlam katan inanç ve uğraşlarının olması, dayanıklılık açısından çok önemlidir. Edinilen deneyimlerden kazanç sağlama ve bunları izleyen deneyimlerde kullanabilme yeteneği de önemli bir faktördür. Bu yeteneğin kazandırılması için, yaşanan deneyimlerin kaleme alınması etkili bir yöntem olabilir.³⁹

Tükenmişlik

Tükenmişlik tanımı ilk kez Freudenberger tarafından, 1974 yılında yapılmıştır. Bu tanımda çalışanlar arasında olan yorgunluk, hayal kırıklığı, işten atılma ve işi bırakma gibi evrelerden bahsetmiştir. Freudenberger'e göre zamanla kötüye giden davranışların, insanların duygusal olarak acı çekmesine neden olduğunu ve psikolojik olarak olumsuz etkilediği öne sürülmüştür.⁴⁰ Maslach⁴¹ tükenmişlik evresini "İşi gereği yoğun duygusal taleplere maruz kalan ve sürekli diğer insanlarla yüz yüze çalışmak durumunda olan kişilerde görülen fiziksel bitkinlik, uzun süreli yorgunluk, çaresizlik, umutsuzluk, duygularının yapılan işe, hayata ve diğer insanlara karşı olumsuz tutumlarla yansıtılması ile oluşan bir sendrom" şeklinde tanımlamıştır.⁴² Tükenmişliği bireylerde fiziksel ve psikolojik olarak tükenme, kalıcı yorgunluk, enerji kaybı, olumsuz tutum ve davranış bozukluğu olarak tanımlamak mümkündür. Edelwich'e göre tükenmişlik kavramı "İnsanlara yardım eden mesleklerini icra eden kişilerde, çalışma koşullarının bir sonucu olarak; idealizm, enerji ve amaçta sürekli olarak artan kayıp şeklinde ifade etmiştir. Buradaki çalışma koşulları; yetersiz eğitim, müşteri yoğunluğu, uzun mesai saatleri, düşük ücret, yapılan işe minnet duymayan müşterilerle çalışma, bürokratik veya politik zorlamalar, kişisel idealler ve istekler ile ulaşılan nokta arasındaki farktır". Tükenmişlik kavramı, çalışma koşulları ve kişisel isteklerin çatışması sonucunda meydana gelmektedir.

Tükenmişliğin boyutları bir dizi şeklinde birbirini takip etmekte olup; tükenmişlik duygusal olarak *kendini yıpratmayla* başlayıp, artış hissine bağlı olarak başka kişilere karşı kayıtsız davranışlar sergileyip *duyarsızlaşmaya* ve son olarakta kişinin kendini

39 Debra Jackson, Angela Firtko, Michel Edenborough, "Personal Resilience as A Strategy For Surviving and Thriving in The Face Of Workplace Adversity: A Literature Review", *Journal of advanced nursing*, 60/1 (2007), s.6.

40 Ebru Yıldız, "Mesleki Tükenmişlik ve Rehber Öğretmenler Üzerine Bir Araştırma", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1/33 (2012).

41 Christina Maslach, Susan E. Jackson, "The measurement of experienced burnout", *Journal of Organizational Behavior*, 2/2 (1981).

42 Pelit Elbeyi, Fatih Türkmen, "Otel İşletmeleri İşgörenlerinin Tükenmişlik Düzeyleri: Yerli ve Yabancı Zincir Otel İşletmeleri İşgörenleri Üzerinde Bir Araştırma", *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10/1 (2008), s.102.

olumsuz etkileyerek kişisel *başarıda düşüme* hissine ulaşmaktadır.⁴³ Maslach ve Jackson'ın⁴⁴ üç boyutu yazında en çok kullanılan tanımlamadır. Maslach'ın tükenmişlik modeline göre, tükenmişliğin başlangıcı ve en anlamlı belirtisi olan, bireysel stres boyutunu temsil eden duygusal tükenmedir.⁴⁵ İnsanlarla birebir ilişkinin fazla olduğu meslek dallarında, çalışanlar yaptıkları işe bağlı olarak aşırı iş yükü olması sebebiyle kendilerini, yorgun ve yıpranmış hissetmekle beraber duygusal tükenme hissine kapılırlar.⁴⁶ Duygusal tükenme bu kadar net ve en çok analiz edilen kriter olmasına rağmen, tek başına tükenmişlik tanısını koymaya yeterli değildir.⁴⁷ Tükenmişliğin bir diğer önemli ve sorunlu boyutu duyarsızlaşmadır. Duyarsızlaşma, duygularından arınmış bir biçimde işine ve kişilere karşı insancıl olmayan ilgisiz, katı ve soğuk tavırlar sergilemesi olarak tanımlanmıştır.⁴⁸ Duyarsızlaşma yaşayan kişiler iletişimi minimum seviyeye indirgemek isteyip, tek başına kalma hissine kapılırlar ve karşısındaki bireyleri umursamaz ve kaba davranışlarda bulunup, mesafeli tavırlar sergileyerek, çevresindekilerin taleplerine cevap vermeyebilirler. Tükenmişliğin üçüncü ve son boyutu ise kişisel başarısızlıktır. Maslach'a göre kişisel başarı hissini düşmesi, kişinin işinden tatmin olmayarak, yetersiz ve başarısız olduğunu düşünmesi olarak ifade edilirken⁴⁹ tükenmişliğin bir sonucu olarak değerlendirilmektedir.⁵⁰ Kişiler bütün negatifiklerin sonucu olarak, daha önceki pozitif tavırlarıyla, şu anki negatif tavırları arasındaki farkı ayırt ederek, hem işin de hem de insanlarla olan ilişkilerinde yetersizlik hissine kapılmaktadır.⁵¹

Duygusal tükenme ve duyarsızlaşma tükenmişliğin temel bileşini olarak görülürken,⁵² kişisel başarı hissinde azalma gerçek bir tükenmişlik bileşeninden ziyade bir kişilik özelliğini yansıttığı için eleştirilmektedir.⁵³ Daha önceki ampirik çalışmalara bakıldığında, kişisel başarı hissinde düşüş boyutu diğer iki tükenmişlik boyutu ile düşük korelasyona sahip olduğu⁵⁴ ve duyarsızlaşmanın duygusal tükenmeden sonra ortaya çıkarken, kişisel başarı hissini diğer tükenmişlik boyutlarından bağımsız ve paralel olarak ortaya çıkması⁵⁵ tükenmişliğin üçüncü boyutu ile ilgili eleştirileri

43 Yıldız, "Mesleki Tükenmişlik ve Rehber Öğretmenler Üzerine Bir Araştırma", s.38.

44 Maslach, C. ve Jackson, S. E., *Journal Of Occupational Behaviour*.

45 Christina Maslach, Wilmar B. Schaufeli, Michael P. Leiter, "Job burnout", *Annual review of psychology*, 52/1 (2001).

46 Maslach, C. ve Jackson, S. E., *Journal Of Occupational Behaviour*; Veli Öztürk, Seyhan Çil Koçyiğit, Emine Çına BAL. "Muhasebe Meslek Mensuplarının Mesleki Tükenmişlik Düzeyleri İle İşe Bağlılık Arasındaki İlişkiyi Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma: Ankara İli Örneği", *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, (2011).

47 Maslach vd., *Annual Review Psychology*.

48 Maslach, C. ve Jackson, S. E., *Journal Of Occupational Behaviour*; Maslach vd., *Annual Review Psychology*.

49 Maslach, C. ve Jackson, S. E., *Journal Of Occupational Behaviour*; Öztürk vd., "Muhasebe Meslek Mensuplarının Mesleki Tükenmişlik Düzeyleri İle İşe Bağlılık Arasındaki İlişkiyi Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma: Ankara İli Örneği".

50 Maslach vd., *Annual Review Psychology*, s.403.

51 Maslach vd., *Annual Review Psychology*.

52 Wilmar B. Schaufeli ve Toon W. Taris, "The Conceptualization and Measurement of Burnout: Common Ground and Worlds Apart", *Work & Stress*, 19/3 (2005).

53 Schaufeli ve Taris, "The Conceptualization and Measurement of Burnout: Common Ground and Worlds Apart".

54 Lee, Raymond T., ve Blake E. Ashforth, "A Meta-Analytic Examination of The Correlates of The Three Dimensions of Job Burnout", *Journal of applied Psychology*, 81/2 (1996).

55 Michael P. Leiter, *Burnout as a developmental process: Consideration of models*. haz. W. B. Schaufeli, C. Maslach, & T. Marek, Washington, DC: Taylor & Francis, 2001. Toon W. Taris, Pascale M. Le Blanc, Wilmar B. Schaufeli

destekler niteliktedir. Ayrıca tükenmişlik yaşayan hastalarla ilgili klinik bulgularda, duygusal tükenme ve duyarsızlaşmanın birbiri ardına ortaya çıktığı gözlenirken, kişisel başarı eksikliğinin çok daha az sıklıkla gözlemlendiği iddia edilmektedir.⁵⁶ Son olarak kişisel başarı boyutu tükenmişlik ölçeğinde olumlu ifadelerle ölçülürken, diğer iki tükenmişlik boyutu negatif ifadelerle ölçümlenmektedir, olumlu ve olumsuz ifadelerin faktör analizinde ayrı ayrı kümelenmesi muhtemel olmasından ötürü, kişisel başarı boyutu farklı bir faktör olarak ortaya çıkmaktadır.⁵⁷ Bu eleştiriler doğrultusunda bu çalışmada tükenmişlik, duygusal tükenme ve duyarsızlaşma olarak ele alınacaktır.

İş Stresi, Pozitif Psikolojik Sermaye Ve Tükenmişlik Arasındaki İlişki

Bireylerin yaşadığı yoğun iş stresi sonucu ortaya çıkan, duygusal ve davranışsal problemler bütününe tükenmişlik olarak isimlendirebiliriz. Tükenme, çalışanların kendi aralarında çıkan çatışmalar ve kişisel yetersizlikler sonucunda ortaya çıkan tükenmişlik hissi, duygusal tükenme ve duyarsızlaşma olarak ortaya çıkmaktadır. Tükenmişlik, bireyin düşük performans sergilemesi, işine gereken özeni gösterememesi ve işverenin verdiği işleri yerine getirememesi sonucunda, bireyde meydana gelen tükenmişlik duygusu toplumda sosyal bir sorun olarak kabul görmektedir.⁵⁸

İş stresinin tükenmişliğe olan etkisinin anlaşılmasında yararlı olabilecek yaklaşım Kaynakların Korunma Teorisidir. Kaynakların Korunma Teorisi, bireylerin önemseydiği kaynakları korumayı, arttırmayı ve bazı zamanlarda yeni kaynakları elde etmek için çabaladıklarını savunmaktadır.⁵⁹ Bireyler ellerindeki kaynakları koruyamadığı, kaybettiği veya yeni kaynak elde edemedikleri zaman stres yaşamaktadırlar. Hobfoll⁶⁰ teorisinde bireylerin yeni kaynak bulmalarında başarılı olamadıklarında tükenmişlik duygusu yaşayacağını vurgulamıştır.⁶¹ Dolayısıyla daha az kaynağa sahip bireyler, kaynakların kaybolmasına dayanıksız olacak, buna bağlı stres ve sonrasında tükenmişlik duygusunu hızlı bir şekilde hissedeceklerdir.

Son 20 yılda iş stresi ve tükenmişlik arasındaki anlamı ilişki birçok yerli ve yabancı çalışmanın merak konusu olmuş ve halen incelenmeye devam etmektedir. Yüz yüze etkileşim ve iletişim artışı günümüz çalışma ortamında, özellikle hizmet sektöründe işin doğası gereği yaşanan yoğun stres sonucu tükenmişlik hissi özellikle doktorlar,⁶²

ve Paul J. G. Schreurs, "Are There Causal Relationships Between The Dimensions of The Maslach Burnout Inventory? A Review and Two Longitudinal Tests". *Work & Stress*, 19/3 (2005).

56 Qiao, Hu, and Wilmar B. Schaufeli, "The Convergent Validity of Four Burnout Measures in A Chinese Sample: A Confirmatory Factor-Analytic Approach", *Applied Psychology*, 60/1 (2011), s.89.

57 Hu ve Schaufeli, "The Convergent Validity of Four Burnout Measures in A Chinese Sample: A Confirmatory Factor-Analytic Approach", s.90.

58 Bülbin Sucuoğlu, Neslihan. Kuloğlu, "Özürü Çocuklarla Çalışan Öğretmenlerde Tükenmişliğin Değerlendirilmesi", *Türk Psikoloji Dergisi*, 10/36 (1996).

59 Hobfoll, *Applied Psychology*.

60 Hobfoll, *Applied Psychology*.

61 Yürür, "Öğrenilmiş Güçlülük, Kıdem ve Medeni Durumun Duygusal Tükenmedeki Rolü: Kaynakların Korunması Teorisi Kapsamında Bir Analiz", s.110.

62 Zhang, vd., "Mental Health And Burnout in Primary And Secondary School Teachers in The Remote Mountain Areas Of Guangdong Province in The People's Republic Of China", s.123.

hemşireler,⁶³ **öğretmenler**,⁶⁴ mali müşavirler,⁶⁵ sağlık görevlileri,⁶⁶ turizm⁶⁷ ve banka çalışanları gibi farklı hizmet meslek guruplarında incelenmiştir.⁶⁸

Onay ve Kılıcı'nın⁶⁹ iş stresi ve tükenmişlik duygusunun işten ayrılma niyeti üzerine etkisini incelemek amacıyla yaptıkları araştırmalarında, iş stresi ile tükenmişlik arasında güçlü ve pozitif yönlü bir ilişki olduğu kanıtlanmıştır. Çalışanların bireysel stres ve iş yerinin fiziksel özelliklerine bağlı olan stres kaynaklarının, tükenmişlik boyutunun iki alt boyutu olan duygusal tükenme ve duyarsızlaşmayı pozitif yönde artırdığı ortaya çıkmıştır. Erdoğan ve Ünsar'ın⁷⁰ stresin çalışanlar üzerindeki etkilerine yönelik yaptıkları araştırmalarında, iş stresinin çalışanların olumsuz açıdan etkilediği, hem iş yerin de hem de özel hayatında istenmeyen durumların oluşmasına sebep olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Bankacılık sektöründe yapılan araştırmalardan; Baklacı'nın⁷¹ iş stresi ve tükenmişlik arasındaki ilişkiyi incelemek üzere banka çalışanları üzerinde yaptığı araştırmada, iş stresi ile tükenmişlik arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Çalışanların kendi yetenek ve becerilerini kullanamaması, örgüt içinde birlik ve beraberliğin olmaması, görev ve sorumluluklarında kendi insiyatifini kullanamaması, stres düzeylerinin artmasına, bunun sonucunda da tükenmişlik düzeylerinin artmasına sebep olduğu belirtilmiştir. Serinkan ve Aporavanın, 2018 yılında Kırgızistan'daki bankacılık sektöründe çalışanların yaşadığı tükenmişlik durumunu ortaya koymak üzere yaptıkları çalışma da duygusal tükenmenin yüksek düzeyde, duyarsızlaşma boyutunun orta düzeyde, kişisel başarı boyutunun ise yüksek düzeyde olduğu bulunmuştur.⁷² Bir diğer bankacılık sektöründeki çalışma 2014 yılında Erkul ve arkadaşlarının tükenmişlik ile işten ayrılma niyeti arasındaki ilişkiyi belirlemek amacıyla yaptıkları araştırmadır. Çalışma sonuçlarında Gaziantep'te faaliyet gösteren banka çalışanlarının tükenmişlik düzeyi ile işten ayrılma niyeti arasında pozitif yönlü bir ilişki oldu-

63 Yim, Hee-Yun, vd. "Mediating Role of Psychological Capital in Relationship Between Occupational Stress and Turnover Intention Among Nurses At Veterans Administration Hospitals in Korea".

64 Selçuk Demir, "The Relationship between Psychological Capital and Stress, Anxiety, Burnout, Job Satisfaction, and Job Involvement", *Eurasian Journal of Educational Research*, 75 (2018).

65 Gülsevrim Günay, Tülay Yumuk Demiralay, ve Güney Çetin Gürkan, "Örgütsel İklimin İşkoliklik Üzerindeki Etkileri: Türk Zincir Otel Yöneticileri Üzerinde Bir Araştırma", *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 33 (2017).

66 David Prosser, Sonia Johnson, Elizabeth Kuipers, George Szmukler, Paul Bebbington, Graham Thornicroft, "Perceived Sources of Work Stress and Satisfaction Among Hospital and Community Mental Health Staff, and Their Relation To Mental Health, Burnout and Job Satisfaction", *Journal Of Psychosomatic Research*, 43/1 (1997).

67 Onay ve Kılıcı, "İş stresi ve tükenmişlik duygusunun işten ayrılma niyeti üzerine etkileri: Garsonlar ve Aşçıbaşlar",

68 Ersezgin ve Sevgi Tok, "Algılanan İş Stresi, Psikolojik Dayanıklılık, Başa Çıkma Stilleri ve Öz-Duyarlılığın Tükenmişlik Düzeyini Yordayıcı Etkisi",

69 Meltem Onay, Sevde Kılıcı, "İş Stresi ve Tükenmişlik Duygusunun İşten Ayrılma Niyeti Üzerine Etkileri: Garsonlar ve Aşçıbaşlar", *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 3/2 (2011).

70 Tolga Erdoğan, Sinan Ünsar, Necdet Süt, "Stresin Çalışanlar Üzerindeki Etkileri: Bir Araştırma", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14/2. (2009).

71 Eda Baklacı, "İş Stresi ve Tükenmişlik Arasındaki İlişki: Banka Çalışanları Üzerinde Bir Araştırma", Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (2013).

72 Celaleddin Serinkan ve İbadathan Arapova, "Bankacılık Sektöründe Tükenmişlik Sendromu: Kırgızistan Örneği Burnout Syndrome In Banking Sector: Sample Of Kyrgyzstan", *Journal of Economics*, 3/5 (2018).

ğu ortaya çıkmıştır.⁷³ Soygür ve Aydın'ın pazarlama ve satış hedef baskısının banka personeli üzerindeki etkisini ölçmek üzere yapmış oldukları çalışmada ise hedef baskısının çalışanların tükenmişlik hissini ve seviyesini artırdığı ancak iş stresi düzeyini artırmadığı tam tersine azalttığı sonucuna varılmıştır.⁷⁴

Ayrıca, Kaya'nın⁷⁵ 2010 yılında sağlık sektöründe yaptığı araştırma sonuçları da Onay ve Kılıcı'nın⁷⁶ bulguları ile paralellik göstermektedir. Çalışanların stres duygusu azaldığında tükenmişlik duygusu da azalmaktadır. İş ortamında yaşanan stres hem birey hem de işletmeler için doğal bir olay olarak görülmekte ve karşı konulamaz bir sonuçtur. Ayrıca o ortamda çalışan bireyde memnuniyetsizlik, fiziksel ve zihinsel davranış bozukluklarına neden olmaktadır.⁷⁷ İş stresi yüksek olan çalışanlar, üretkenliklerini minimum seviyeye indirip, verimli çalışmayı azaltarak, hizmet sunduğu bireylere karşı duyarsız bir tutum ve davranış gösterebilirler. Bu bağlamda iş stresi duyarsızlaşmanın artmasına sebep olmaktadır.⁷⁸ Bu çalışmalardan yola çıkarak aşağıdaki hipotez geliştirilmiştir;

H_1 : İş stresi duygusal tükenmeyi pozitif yönde etkiler.

H_2 : İş stresi duyarsızlaşmayı pozitif yönde etkiler.

Pozitif psikolojik sermaye kavramı özellikle Avey, Luthans ve Jensen⁷⁹ ve Luthans ve arkadaşları⁸⁰ tarafından, işyerinden kaynaklanan olumsuzlukları gidermek ve çalışanları geliştirmek amacıyla kullanılabilir bir araç olarak belirlenmiştir. Bir bütün olarak ortaya çıkan Pozitif psikolojik sermaye, bireyin özyeterliliği, iyimserliği, umudu ve dayanıklılığı ile açıklanabilen psikolojik bir durum olarak açıklanmıştır. Alan yazında, pozitif psikolojik sermaye ve boyutlarından öz yeterlilik, iyimserlik, umut ve dayanıklılık ile tükenmişlik boyutları arasında negatif bir ilişki tespit edilmiştir.

Altinkurt ve arkadaşları öğretmenlerin psikolojik sermayeleri ile tükenmişlik düzeyleri arasındaki ilişkileri incelemişlerdir.⁸¹ Araştırma sonuçlarına göre öğretmenlerin pozitif psikolojik sermayeleri, duygusal tükenmişlik düzeylerinin %7'sini, duyarsızlaşmanın ve kişisel başarısızlık duygusunun %19'unu açıklamaktadır. **Öğretmenler**

73 Mehmet Halit Yıldırım, Emel Eylül Erul, ve Pınar Kelebek, "Tükenmişlik ile İşten Ayrılma Niyeti Arasındaki İlişki Banka Çalışanları Üzerine Bir Araştırma", *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 6/1 (2014).

74 İsmail Cüneyt Soygür ve Sonay Zeki Aydın, "Bankacılık Sektöründe Pazarlama ve Satış Yönlü Hedef Baskısının Banka Personeli Üzerindeki Etkisinin Analizi", *Suleyman Demirel University Journal of Faculty of Economics & Administrative Sciences*, 23/2 (2018).

75 Erhan, Kaya, "İş Stresi ve Tükenmişlik Duygusunun İşten Ayrılma Niyeti Üzerine Etkileri: Sağlık Personeli Üzerinde Bir Uygulama" *Yüksek Lisans Tezi, Gebze Yüksek Teknolojileri Enstitüsü*, 2010.

76 Onay ve Kılıcı, "İş stresi ve tükenmişlik duygusunun işten ayrılma niyeti üzerine etkileri: Garsonlar ve Aşçıbaşlılar".

77 Zeki Güler, Nuran Öztürk Başpınar, Hüseyin Gürbüz, *İş yaşamında stres ve kamu kurumlarındaki sekreterler üzerinde bir uygulama*. Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Yayınları. 2000.

78 Onay ve Kılıcı "İş Stresi ve Tükenmişlik Duygusunun İşten Ayrılma Niyeti Üzerine Etkileri: Garsonlar ve Aşçıbaşlılar",

79 James B. Avey, Fred Luthans, Susan M. Jensen, "Psychological Capital: A Positive Resource for Combating Employee Stress and Turnover", *Human resource management*, 48/5 (2009).

80 Luthans vd. *Psychological capital*.

81 Yahya Altinkurt, Ertürk Abbas ve İlkay Yılmaz, "Öğretmenlerin Psikolojik Sermayeleri ile Tükenmişlik Düzeyleri Arasındaki İlişki", *Journal of Teacher Education and Educators*, 4/2 (2015).

üzerine yapılan bir başka çalışmada Tösten, Arslantaş ve Şahin, psikolojik sermaye bileşenlerinin tükenmişliği %40 açıkladığı ve negatif etkisinin olduğunu bulmuştur.⁸² Ocak ve Gülerin, 2017 yılında Bosnalı öğretmenler üzerinde yaptığı çalışmada pozitif psikolojik sermaye boyutlarından, iyimserlik ve psikolojik dayanıklılığın tükenmişlik üzerinde etkisi olduğu; hatta psikolojik dayanıklılığın duyarsızlaşma üzerindeki etkisinin ters yönde olduğu görülmüştür.⁸³ Çetin, Şeşen ve Basım'ın Kamu sektöründe tükenmişlik süreçlerine etki eden pozitif psikolojik sermaye faktörlerinin ortaya çıkarılması amacıyla yaptığı çalışmada pozitif psikolojik sermaye unsurlarından “öz yeterlilik” ve “umut” faktörlerinin görece önemli bir rolü olduğu, buna paralel psikolojik sermayenin alt boyutlarından “psikolojik dayanıklılık” ve “iyimserlik” ile tükenmişlik alt boyutlarından duygusal tükenme arasında ters yönlü ilişkiler olduğu tespit edilmiştir.⁸⁴ Topçu ve Ocak'da iş tatmini, pozitif psikolojik sermaye ve tükenmişlik arasındaki ilişkileri irdeledikleri benzer bir çalışmayı Sivas ve Bosna-Hersek'de faaliyet gösteren imalat firmalarında yapmışlardır. Araştırma sonuçları psikolojik sermayenin tükenmişliği **azaltırken**, iş tatmini artırdığını göstermiştir.⁸⁵

Yurtdışındaki çalışmalardan Lin'in⁸⁶ turizm sektöründe ve Ali ve Ali'nin⁸⁷ Pakistan'daki hemşireler üzerinde yaptıkları çalışmalarda pozitif psikolojik sermaye ile tükenmişlik arasında ters yönlü ilişki olduğu, yine Rehman, Qingren, Latif, ve Iqbal'nin⁸⁸ üniversite öğretim üyeleri üzerinde yaptıkları çalışmada öğretim üyelerinin psikolojik sermayeleri ile tükenmişlikleri arasında negatif yönde yüksek düzeyde korelasyon olduğu görülmüştür. Gillert'in⁸⁹ çalışmasında farklı örneklem gruplarında dahi pozitif psikolojik sermaye ile tükenmişlik arasında negatif ilişkinin olduğu ortaya konulmuştur, dolayısıyla psikolojik sermayenin arttırılmasıyla tükenmişliğin düşürülebileceği vurgulanmıştır. Sonuç olarak pozitif psikolojik sermaye ile tükenmişlik düzeyi arasında negatif yönlü bir ilişkinin olduğu, pozitif psikolojik sermayenin arttırılmasıyla tükenmişliğin azalacağı söylenebilir. Bu çalışmalardan yola çıkarak aşağıdaki hipotez geliştirilmiştir:

H_3 : Pozitif psikolojik sermaye duygusal tükenmeyi negatif yönde etkiler.

82 Rasim Tösten, İsmail H. Arslantaş, ve Gülay Şahin, “Öğretmenlerin Pozitif Psikolojik Sermayelerinin Tükenmişliğe Etkisi”, *Yüzyüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14/1 (2017).

83 Metin Ocak ve Murat Güler, “Psikolojik Sermayenin Tükenmişlik Üzerine Etkisi: Görgül Bir Araştırma”, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 49 (2017).

84 Fatih Çetin, Harun Şeşen, ve H. Nejat Basım, “Örgütsel Psikolojik Sermayenin Tükenmişlik Sürecine Etkileri: Kamu Sektöründe Bir Araştırma”, *Anadolu University Journal of Social Sciences*, 13/3 (2013).

85 Mustafa Kemal Topçu ve Metin Ocak “Psikolojik Sermayenin Tükenmişlik Algısı Üzerine Etkisinde İş Tatmininin Aracılık Rolü: Türkiye ve Bosna-Hersek Sağlık Çalışanları Örneği, (*Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi Bildiriler Kitabı*, 2012).

86 Tsung-Liang Lin, “The Relationships Among Perceived Organization Support, Psychological Capital and Employees' Job Burnout in International Tourist Hotels”, *Life Sci Journal*, 10/3 (2013).

87 Ali Nazim, ve Arshad Ali. “The Mediating Effect of Job Satisfaction Between Psychological Capital and Job Burnout of Pakistani Nurses”, *Pakistan Journal of Commerce and Social Sciences*, 8/2 (2014).

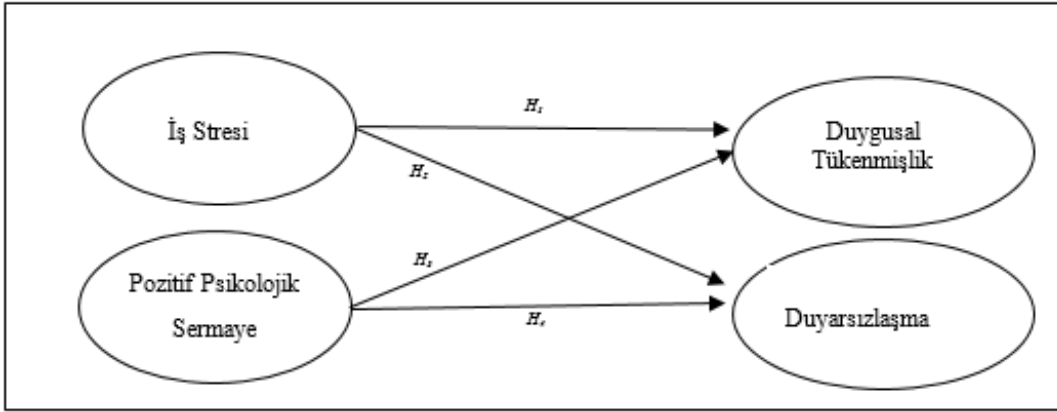
88 Saif ur Rehman, Cao Qingren, Yasir Latif, Pervaiz Iqbal, “Impact of Psychological Capital on Occupational Burnout and Performance Of Faculty Members”, *International Journal of Educational Management*, 31/4 (2017).

89 Jeanne E Gillert. The Relationship of Psychological Capital And Burnout With Training and Performance. Doctoral Dissertation. University of Oklahoma, 2014 .

H_4 : Pozitif psikolojik sermaye duyarsızlaşmayı negatif yönde etkiler.

Yerli ve yabancı yazın taraması yapıldığında bankacılık sektöründe iş stresi ve tükenmişlikle ilgili çalışmalara rastlanırken, pozitif psikolojik sermaye ile tükenmişlik arasında az sayıda çalışmaya ulaşılmıştır. Ayrıca bankacılık sektöründe iş stresi, pozitif psikolojik sermaye ve tükenmişliğin birlikte ele alındığı yerli yazında hiç yabancı yazında sadece Li'nin çalışması bulunmuştur.⁹⁰ Bankacılık sektöründeki teknolojik gelişmeler ve rekabetin baskısı, çalışanlarda yoğun hedef ve iş yüküne neden olmaktadır. Oluşan bu baskılar bireylerde strese ve sonucunda tükenmişlik duygusuna neden olmaktadır. Hizmet sektörünün yapısı gereği yaşanan stres duygusu yok olmayacaktır, aksine bireylerin bu duygularla başa çıkabilmesi için pozitif psikolojik sermayelerini güçlendirerek mümkün olabilecektir. Bu bağlamda, bu çalışmanın amacı iş stresi ve psikolojik sermayenin tükenmişlik algısı üzerindeki etkisini model olarak ele alarak bankacılık sektöründe ne düzeyde etkilediğini incelemektir.

Geliştirilen hipotezler doğrultusunda kurulan araştırma modeli Şekil 1'de görülmektedir.

Şekil 1. Araştırma Modeli

Ölçme Araçları ve Uygulama

Araştırmada uygulama kısmında, öne sürülen hipotezleri test etmek amacı ile 3 farklı ölçek kullanılmış olup bu ölçeklerin geçerlilikleri ve güvenilirlikleri test edilmiştir. Anket soru formu, demografik bilgilerin sorulduğu bölüm, iş stresi ölçeği, psikolojik sermaye ölçeği ve Maslach Tükenmişlik ölçeklerinden oluşmaktadır. Araştırmada kullanılan ölçekler, uluslararası geçerliliği ve güvenilirliği saptanmış ve ulusal yazında orijinal dillerinden Türkçeye çevrilirip uyarlanarak geçerliliği ve güvenilirliği kanıtlanmış ölçeklerdir.

İş stresi düzeylerini belirlemek üzere orijinali House ve Rizzo tarafından 1972 yılında

90 Xirui Li ,Dan Kan ,Li Liu ,Meng Shi ,Yang Wang ,Xiaoshi Yang ,Jiana Wang ,Lie Wang ve Hui Wu, "The Mediating Role of Psychological Capital on The Association Between Occupational Stress and Job Burnout Among Bank Employees in China", *International Journal Of Environmental Research And Public Health*, 12/3 (2015).

geliştirilen ve Türk yazınında Efeoğlu⁹¹ ve Turunç ve Erkuş⁹² tarafından kullanılan güvenilirliği 0,90 olan 7 soruluk iş stresi ölçeği kullanılmıştır. Bu ölçek banka çalışanlarının iş yerinde yaşamış olduğu stresin ve stres ile ilgili psikolojik semptomları ölçmeye yönelik düzenlenmiştir.

Pozitif psikolojik sermayelerini ölçmek için Luthans ve arkadaşları⁹³ tarafından geliştirilen ve Erkuş ve Fındıklı⁹⁴ tarafından Türkçe geçerliliği yapılan “Psikolojik Sermaye Anketi (PCQ-24)” kullanılmıştır. Pozitif psikolojik sermaye ölçeği birleşik bir üst yapı olarak öz yeterlilik, umut, psikolojik dayanıklılık ve iyimserlik boyutlarının toplamında 24 ifadeden oluşmaktadır. Luthans ve arkadaşları, pozitif psikolojik sermayenin kişilik özelliklerinden farklı olarak, dört boyutun bir araya gelerek, alt boyutların birbiriyle etkileşimi sonucunda ortaya çıkan özellikler olduğunu vurgulamıştır. Bu açıklamalar doğrultusunda analizlerde pozitif psikolojik sermaye alt boyutlarını birlikte ele alınarak analizler yapılmıştır.

Banka çalışanlarının tükenmişlik düzeylerini ölçmek için Maslach ve Jackson⁹⁵ tarafından geliştirilen, 22 madde ve 3 alt boyuttan oluşan ölçeğin, tükenmişlik kavramının temel boyutları olarak görülen *duygusal tükenme* ve *duyarsızlaşma* alt boyutları kullanılmıştır. Bunun için iki ayrı neden bulunmaktadır. İlk olarak tükenmişlik kavramının üçüncü alt boyutu olan kişisel başarı hissinde azalma, literatürde çokça eleştirilmektedir. Kişisel başarı hissinde azalma bir kişilik özelliğini yansıttığı tükenmişlik hissini bir sonucu olarak ortaya çıktığı literatürde tartışılmaktadır.⁹⁶ Ayrıca daha önce yapılan araştırmalarda, kişisel başarı hissinde azalma boyutu diğer iki tükenmişlik boyutu ile düşük seviyede ilişkili olduğu⁹⁷, kişisel başarı hissini diğer tükenmişlik boyutlarından bağımsız ve paralel olarak ortaya çıktığı vurgulanmaktadır.⁹⁸ İkinci olarak kişisel başarıda azalma hissini kavramsal tanımının psikolojik sermaye ölçeğindeki öz-yeterlilik ile aynı olması nedeniyle çoklu bağlantılık (multicolinarite) hatasının önüne geçilmek istenmiştir.

Ölçeğin güvenilirlik değerleri duygusal tükenme alt boyutu için 0,83, duyarsızlaşma alt boyutu için 0,65 olarak tespit edilmiştir. Macit’in⁹⁹ kullanmış olduğu tükenmişlik

91 İ. Efe Efeoğlu ve Hüseyin Özgen, “İş Aile Yaşam Çatışmasının İş Stresi İş Doyumu ve Örgütsel Bağlılık Üzerindeki Etkileri: İlaç Sektöründe Bir Araştırma”, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16/2 (2007).

92 Ömer Turunç ve Ahmet Erkuş, “İş-Aile Yaşam Çatışmasının İş Tatmini ve Örgütsel Bağlılık Üzerine Etkileri: İş Stresinin Aracılık Rolü”, *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 10/19 (2010).

93 Luthans, F. vd., *Positive Psychological Capital*.

94 Erkuş ve Fındıklı, “Psikolojik Sermayenin İş Tatmini, İş Performansı ve İşten Ayrılma Niyeti Üzerindeki Etkisine Yönelik Bir Araştırma”, s.304.

95 Maslach, ve Jackson, “The measurement of Experienced burnout”.

96 Wilmar B. Schaufeli, vd. “Burnout and work engagement: Independent Factors or Opposite Poles”. Vicente González-Romá, Wilmar B. Schaufeli, Arnold B. Bakker ve Susan Lloret, “Burnout and Work Engagement: Independent Factors or Opposite Poles”, *Journal of Vocational Behavior*, 68/1 (2006).

97 Raymond ve Ashforth, “A Meta-Analytic Examination of The Correlates of The Three Dimensions of Job Burnout”.

98 Leiter, *Burnout as a developmental process: Consideration of models*. Toon Taris vd., “Are There Causal Relationships Between The Dimensions of The Maslach Burnout Inventory? A Review and Two Longitudinal Tests”.

99 Mustafa Macit, “İşkoliklik, İş - Aile Çatışması ve Tükenmişlik İlişkileri Üzerine Bir Araştırma”, Doktora Tezi,

ölçeğinden faydalanılmıştır. Duygusal tükenmişlik alt boyutu 9 maddeden, duyarsızlaşma alt boyutu 5 maddeden oluşmaktadır.

Örnekleme

Araştırmada, İstanbul ilinde faaliyet gösteren kamu ve özel banka genel müdürlük ve şubelerin de görev yapan çalışanlar yer almıştır. Kolayda örnekleme yöntemiyle 450 kişiye internet portalı üzerinden oluşturulan bir link aracılığıyla anketler dağıtılmıştır. Katılımcılara gönderilen anketlerde 300 tanesi kullanılabilir olarak çalışmaya dahil edilmiştir. Anketlerin geri dönüş oranının yüzde 66 olduğunu göstermektedir. Araştırma için anket dönüş oranının yeterli olduğu görülmüştür. Araştırmaya katılan banka çalışanlarının demografik özelliklerini belirlemek amacıyla, tanımlayıcı istatistiksel analiz yapılmıştır. Bu analiz sonuçlarına ilişkin bulgular Tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1. Banka Çalışanlarının Demografik Özelliklerine İlişkin Bulgular

<i>Değişken</i>	<i>Tür</i>	<i>F</i>	<i>%</i>
Cinsiyet	Kadın	161	53,7
	Erkek	139	56,3
Yaş	18-24	18	6
	25-31	112	37,3
	32-38	116	38,7
	39 ve üzeri	54	18
Medeni Durum	Evli	183	61
	Bekar	117	39
Sektör	Kamu	98	32,7
	Özel	202	67,3
Çalışılan Birim	Şube	98	64,7
	Genel Müdürlük	202	35,3
Çalışma Süresi	1 yıldan az	10	3,3
	1-5 yıl	76	25,3
	6-10 yıl	87	29
	11-15 yıl	69	23
	15 yıl üzeri	58	19,3

Anketi cevaplayan çalışanların 161’i kadın, 139’u erkektir. Buna göre grubun yüzde 53,7’ i kadınlardan, yüzde 46,3’ü erkeklerden oluşmaktadır. Banka çalışanlarının yaş değişkenine göre 18’i (%6) 18-24, 112’si (%37,3) 25-31, 116’sı (%38,7) 32-38, 54’ü (%18) 39 ve üzeri olarak dağılmaktadır. Sektör değişkenine göre bakıldığında katılımcıların yüzde 32,7 (98) kamu, yüzde 67,3 (202) özel bankada çalışmaktadır. Banka çalışanlarının birim değişkenine göre yüzde 64,7’si (194) şube, süresi değişkenine göre 87’si (%29,0) 6-10 yıl olarak dağılmaktadır. Eğitim durumu değişkenine göre

ise çalışanların 199'unun (%66,3) Üniversite, 53'ünün (%19,0) Lisansüstü dereceye sahiptir. Ayrıca banka çalışanlarının yüzde 60,7'si evli ve yüzde 46,3'ü çocuk sahibidir.

Bulgular

Araştırmada değişkenlere ilişkin tanımlayıcı analizler, geçerlilik ve güvenilirlik testi için faktör analizleri ve Cronbach Alfa iç tutarlılık testi, korelasyon analizi ve çoklu regresyon analizleri kullanılmıştır. Analizler AMOS.21 ve SPSS 20 programlarıyla yapılmıştır.

İş stresi, pozitif psikolojik sermaye ve tükenmişlik arasındaki ilişkiler incelenmeden önce yapı geçerliliğini test etmek amacıyla tüm değişkenlerin ayrı ayrı faktör yapısı incelenmiştir. Çalışmada kullanılan iş stresi ölçeği, öncesinde yapılan farklı bir araştırmada kullanılmış olduğu için yine doğrulayıcı faktör analizi ile geçerliliği test edilmek istenmiştir. Analiz sonuçlarına göre faktör yükü 0,50'nin altında kalan 2 madde, analizden çıkartılmış, kalan 5 madde ile tek faktörlü yapı sınanmıştır. "İşimle ilgili sorunlar uyku sorunu yaşamama neden oluyor" ve "Evde olduğum zamanlar başka işler yapıyor olsam da sıklıkla işimle ilgili konular düşünüyorum" ifadelerini içeren bu maddelerin iş stresi açısından katılımcılarca yanlış algılanmış olabileceği düşünülmüştür. 5. ve 7. Maddeler ölçekten çıkarıldıktan sonra doğrulayıcı faktör analizi tekrarlanmıştır. Ölçek için belirlenen uyum iyiliği indekslerince incelendiğinde RMSEA 0,073; SRMR 0,025; CFI 0,99; DF 5; CMIN 12,941; CMIN/df 2,588 değerli ile kullanılmak için uygun durumda olduğuna kanaat getirilmiştir. Ayrıca, güvenilirliğin bir göstergesi olan Çıkartılan ortalama varyans 0,60 olarak bulunmuş, Cronbach Alpha iç tutarlılık katsayısının da 0,89 olduğu görülmüştür. Dolayısıyla, İş Stresi kavramının tek faktörlü yapısı doğrulanmış ve yapı geçerliliğine ve güvenilirliğine dair olumlu bir bulgu elde edilmiştir.

Araştırmada dört faktörden oluşan pozitif psikolojik sermaye ölçeği kullanılmıştır. Psikolojik sermaye, bileşenlerin toplamından oluşan bir kavram olduğu için tek faktörlü yapı ile test edilmiştir. Analiz sonuçlarına göre faktör yükü 0,50'nin altında kalan 10 madde, analizden çıkartılmış, kalan 14 madde ile tek faktörlü yapı sınanmıştır. Yansıtıcı ölçüm maddelerinde (reflective measures) doğrulayıcı faktör analizinde yükü düşük olan maddelerin analizden çıkarılabileceği daha önceki çalışmalarda önerilmiştir.¹⁰⁰ Uygulanan tek faktörlü analiz sonuçlarına göre pozitif psikolojik sermaye ölçeğinin uyum indeksleri incelendiğinde RMSEA 0,074; SRMR 0,040; CFI 0,953; DF 74; CMIN 195,851; CMIN/df 2,647 değerlerince kullanılabilir olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca, güvenilirliğin bir göstergesi olan Çıkartılan ortalama varyans 0,52 olarak bulunmuş, Cronbach Alpha iç tutarlılık katsayısının da 0,94 olduğu görülmüştür. Dolayısıyla, Psikolojik Sermaye kavramının tek faktörlü yapısı doğrulanmış ve yapı geçerliliğine ve güvenilirliğine dair olumlu bir bulgu elde edilmiştir.

Tükenmişlik ölçeğinde 14 madde ile birincil düzey duygusal tükenme ve duyarsızlaşma olmak üzere iki faktörlü doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır.¹⁰¹ Ölçek için

100 Tim Coltman, Timothy M. Devinney, David F. Midgley, Sunil Venaik, "Formative versus reflective measurement models: Two applications of formative measurement", *Journal of Business Research*, 61/12 (2008).

101 Onay ve Kılıcı, "İş Stresi Ve Tükenmişlik Duygusunun İşten Ayrılma Niyeti Üzerine Etkileri: Garsonlar ve Aşçıbaşlar".

belirlenen uyum iyiliği indeksleri incelendiğinde RMSEA 0,083; SRMR 0,044; CFI 0,954; DF: 69; CMIN 211,440; CMIN/df: 3,064 ile kullanılmak için uygun durumda olduğuna kanaat getirilmiştir. Ayrıca, güvenilirliğin bir göstergesi olan Çıkarılan ortalama varyanslar duygusal tükenme için 0,59, duyarsızlık boyutu için ise 0,55 olarak bulunmuş, Cronbach Alpha iç tutarlılık katsayısının tüm ölçekte 0,96 duygusal tükenme alt boyutunda 0,93, duyarsızlaşma alt boyutunda ise 0,86 olduğu görülmüştür. Dolayısıyla, tükenmişlik kavramının iki faktörlü yapısı doğrulanmış ve yapı geçerliliğine ve güvenilirliğine dair olumlu bir bulgu elde edilmiştir. Araştırmada kullanılacak ölçeklerin doğrulayıcı faktör analizi sonuçları Tablo2'de özetlenmiştir.

Tablo 2. Doğrulayıcı Faktör Analizi Uyum İyiliği İndeksleri

	RMSEA	SRMR	CFI	CMIN	DF	CMIN/df
İş Stresi Ölçeği	0,073	0,025	0,99	12,941	5	2,588
Pozitif Psikolojik Sermaye Ölçeği	0,074	0,040	0,953	195,851	74	2,647
Tükenmişlik Ölçeği	0,083	0,044	0,954	211,440	69	3,064

Çalışanların pozitif psikolojik sermaye, duygusal tükenme, duyarsızlaşma ve iş stresi arasında korelasyon analizleri incelendiğinde: Pozitif psikolojik sermaye ile duygusal tükenme arasında zayıf, negatif yönde anlamlı ilişki bulunmaktadır ($r=-0.212$; $p<0,01$). Pozitif psikolojik sermaye ile duyarsızlaşma arasında zayıf, negatif yönde anlamlı ilişki bulunmaktadır ($r=-0.157$; $p<0,01$). Pozitif psikolojik sermaye ile iş stresi arasında zayıf, negatif yönde anlamlı ilişki bulunmaktadır ($r=-0.180$; $p<0,01$). Tükenmişliğin iki alt boyutu olarak duygusal tükenme ile duyarsızlaşma arasında ise yüksek ve pozitif yönde anlamlı bir ilişki bulunmaktadır ($r=0.948$; $p<0,01$). Duygusal tükenme ile iş stresi arasında yüksek, pozitif yönde anlamlı ilişki bulunmaktadır ($r=0.854$; $p<0,01$). Duyarsızlaşma ve iş stresi arasında yüksek, pozitif yönde anlamlı ilişki bulunmaktadır ($r=0.808$; $p<0,01$) (Tablo2).

Tablo 3. Çalışanların pozitif psikolojik sermaye, duygusal tükenme, duyarsızlaşma ve iş stresi niyetleri arasında korelasyon analizi

	Değişkenler	Ortalama	Standart Sapma	2	3	4
1	Pozitif Psikolojik Sermaye	4.121	0.626	-.212**	-.157**	-.180**
2	Duygusal Tükenme	3.3692	1.131		.948**	.854**
3	Duyarsızlaşma	2.7487	0.938			.808**
4	İş Stresi	2.5453	0.779			
** Korelasyon 0.01 düzeyinde anlamlıdır (2 kuyruklu). n=300						

Bu çalışma da iş stresi ve psikolojik sermayenin, duygusal tükenme ve duyarsızlaşma arasındaki ilişkileri ele alınmıştır. Bu yüzden regresyan analizlerinde bağımsız değiş-

kenlerin bağımlı değişken üzerindeki etkisi aynı anda test edilmiştir.

Tablo 4'de görüldüğü üzere ilk modelde, iş stresi ve pozitif psikolojik sermaye bağımsız değişkenlerinin duygusal tükenme bağımlı değişkeni ile arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığını belirlemek üzere regresyon analizi uygulanmıştır ve modelin anlamlı olduğu görülmüştür ($F=406,059$; $p=0,000$). Duygusal tükenmenin yordayıcısı olarak bağımsız değişkenlerin (iş stresi ve pozitif psikolojik sermaye) açıklayıcılık gücünün güçlü olduğu görülmüştür ($R^2=0,732$). Çalışanların iş stresi düzeyi duygusal tükenme düzeyini arttırmaktadır ($\beta=0,84$; $p<.01$). Çalışanların pozitif psikolojik sermayeleri düzeyinin ise duygusal tükenme düzeyini azalttığı görülmüştür ($\beta=-0,06$; $p<0.5$). Buna göre belirtilen hipotezlerden H_1 ve H_3 kabul edilmiştir.

İkinci regresyon modelinde iş stresi ve pozitif psikolojik sermaye bağımsız değişkenlerinin duyarsızlaşma bağımlı değişkeni ile arasında anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür ($F=280,380$; $p=0,000$). Duyarsızlaşmanın belirleyicisi olarak iş stresi ve pozitif psikolojik sermayenin açıklayıcılık gücünün güçlü olduğu görülmüştür ($R^2=0,654$). Çalışanların iş stresi düzeyi duyarsızlaşma düzeyini arttırmaktadır ($\beta=0,80$; $p<.01$). Çalışanların pozitif psikolojik sermayeleri düzeyinin ise duyarsızlaşmayı etkilemediği görülmüştür ($\beta=-0,012$; $p=0,73$). Buna göre belirtilen hipotezlerden H_2 kabul edilirken ve H_4 reddedilmiştir.

Ayrıca hipotezlenmediğimiz demografik ve sosyal özelliklerin iş stresi, pozitif psikolojik sermaye ve duygusal tükenme ve duyarsızlaşma üzerindeki etkileri de irdelenmiştir. Bu bağlamda araştırmaya katılan çalışanların cinsiyet değişkenine göre t testi uygulanmış ve anlamlı bir fark bulunmuştur. Erkeklerin psikolojik sermayesinin kadınlara göre daha yüksek olduğu görülmüştür ($t=-3,037$, $p<0,05$). Stres düzeyi bakımından ise kadınların ortalamasının erkeklere göre daha yüksek olduğu bulunmuştur ($t=2,168$, $p=0,031$). Araştırmaya katılan özel banka çalışanlarının stres seviyesinin kamu bankalarından daha yüksek olduğu görülmüştür ($t=-2,123$, $p=0,035$).

Tablo 4. İş stresi ve pozitif psikolojik sermayenin tükenmişliğin alt boyutları üzerindeki etkisi

Bağımsız Değişken	Model 1			Model 2		
	Duygusal Tükenme			Duyarsızlaşma		
	Std β	t	p	Std β	t	p
Sabit		2,581	0,01		1,369	0,17
İş Stresi	0,843	27,606	0,00	0,806	23,227	0,00
Pozitif Psikolojik Sermaye	-0,060	-1,981	0,48	-0,012	-0,346	0,73
F	406,059			280,380		
Model (p)	0,000			0,000		
R ²	0,732			0,654		

Son olarak araştırmaya katılan çalışanların çalıştıkları birim değişkenine göre t testi uygulanmış ve anlamlı bir fark bulunmuştur. Genel müdürlük çalışanlarının psikolojik sermayeleri şube çalışanlarından daha yüksek olduğu bulunmuştur ($t=-2,088$,

$p=0,038$). Şube çalışanlarının duygusal tükenmişliği ise genel müdürlük çalışanlarından daha yüksek olduğu görülmüştür. ($t=2,047$, $p=0,042$). Şube çalışanlarının aynı zaman da stres düzeyi genel müdürlük çalışanlarından daha fazla olduğu görülmüştür ($t=2,349$, $p=0,019$).

Sonuç ve Öneriler

Bu araştırma finans sektöründe faaliyet gösteren banka çalışanları üzerinde yapılmış, öne sürülen model çerçevesinde kamu ve özel banka çalışanlarının iş stresi ve pozitif psikolojik sermayelerinin tükenmişlik üzerindeki etkileri incelenmiştir. Ulusal ve uluslararası yazın incelendiğinde bankacılık sektöründe iş stresi, pozitif psikolojik sermaye ve tükenmişlik üzerine çalışmalar olduğu, fakat bu kavramların daha çok ikili ve alt boyutları arasındaki ilişkilere odaklandığı görülmüştür. Dolayısıyla bu araştırma gerek iş stresi, pozitif psikolojik sermaye ve tükenmişlik değişkenlerinin birlikte ele alınarak incelenmesi, gerekse **örneklem Türkiye'deki bankacılık sektöründen seçilmesi bakımından literatüre katkı sağlaması açısından önemlidir.**

Araştırmanın analizler aşamasında iş stresi tek boyutta ve pozitif psikolojik sermayenin dört alt bileşeni birleştirilerek tek boyutta ele alınırken, tükenmişlik değişkeni, duygusal tükenme ve duyarsızlaşma olmak üzere iki boyutta ele alınmıştır. Çalışmanın analiz sonuçlarına bakıldığında, iş stresinin tükenmişliğin her iki boyutla da anlamlı bir ilişkisi bulunmuştur.

Daha önce yapılmış araştırmaların bulguları incelendiğinde, benzer sonuçların çıktığı, başka bir deyişle iş stresi ile tükenmişlik arasında yüksek ve aynı yönlü ilişkinin olduğu gözlenmiştir. Çalışmamızın bulguları Onay ve Kılıcın¹⁰² çalışma sonucu olan bireysel stres ve iş yerinin fiziksel özelliklerine bağlı olan stres kaynakların tükenmişlik boyutunun iki alt boyutu olan duygusal tükenme ve duyarsızlaşmayı artırdığı sonucuyla destekler niteliktedir. Bununla beraber analiz bulguları bankacılık sektöründe Baklacı¹⁰³ ve Serinkan & Aporava'nın¹⁰⁴ çalışmalarıyla benzer sonuçlara ulaşılırken, Soygür ve Aydın'ın hedef baskısının iş stresi düzeyini azalttığı sonuçları ile ters sonuçlara ulaşılmıştır. Daha önce de bahsedildiği üzere hizmet sektörünün bel kemiği olan bankacılık sektöründe çalışanların hissettiği yoğun stres duygusu ancak stresle baş edilerek azaltılabilecektir. Pozitif psikolojik sermayenin bütünü oluşturulan öz-yeterlilik, iyimserlik, umut ve dayanıklılığın güçlendirilmesiyle, çalışanların hissettikleri iş stresi azalacak ve böylece tükenmişlik düzeyleride azalacaktır.¹⁰⁵

Öte yandan araştırmada, pozitif psikolojik sermayenin tükenmişliğin alt boyutlarına

102 Onay ve Kılıcı, "İş Stresi Ve Tükenmişlik Duygusunun İşten Ayrılma Niyeti Üzerine Etkileri: Garsonlar ve Aşçıbaşılar".

103 Baklacı, "İş Stresi ve Tükenmişlik Arasındaki İlişki: Banka Çalışanları Üzerinde Bir Araştırma".

104 Serinkan ve Arapova, "Bankacılık Sektöründe Tükenmişlik Sendromu: Kırgızistan Örneği Burnout Syndrome In Banking Sector: Sample Of Kyrgyzstan".

105 Ersezgin ve Sevi Tok, "Algılanan İş Stresi, Psikolojik Dayanıklılık, Başa Çıkma Stilleri Ve Öz-Duyarlılığın Tükenmişlik Düzeyini Yordayıcı Etkisi", s.6.

göre değişiklik gösterdiği görülmüştür. Pozitif psikolojik sermaye duygusal tükenmişliği anlamlı ve negatif şekilde etkilerken, pozitif psikolojik sermayenin duyarsızlaşma üzerine anlamlı etkisine rastlanmamıştır. Pozitif psikolojik sermayenin duygusal tükenmişliği %6 açıklaması, Altınkurt ve arkadaşlarının öğretmenler üzerinde yaptıkları çalışmayla benzerlik göstermektedir¹⁰⁶. Ayrıca Topçu ve Ocak'ın pozitif psikolojik sermaye boyutlarının tükenmişlik üzerine ters etkisi de bir diğer benzer bulgudur.¹⁰⁷

Alanyazında doğrudan bu araştırmanın sonuçlarıyla karşılaştırılabilecek sadece Li ve arkadaşlarını 2015 yılında Çin banka sektöründe yaptıkları araştırma bulunmaktadır.¹⁰⁸ Bu araştırma 1739 banka çalışanı üzerinde yapılmıştır. Bu çalışmanın sonuçları ile Çinli Banka çalışanlarının pozitif psikolojik sermayelerinin duygusal tükenme ve duyarsızlaşma üzerindeki ters ilişkisi benzerlik göstermektedir.¹⁰⁹ Her iki çalışmada da banka çalışanlarının pozitif psikolojik sermayeleri artıkça duygusal tükenme ve duyarsızlaşmaları azalacaktır. Çalışanların yeteneklerine olan güvenlerinin artması, gelecek için hedeflerini belirlemeleri ve bu bağlamda çaba sarf etmeleri ortaya çıkabilecek stres ve tükenmişlik ile baş edebileceklerinin göstergesidir.¹¹⁰ Bu sonuçlar doğrultusunda banka yöneticilerinin çalışanlarını desteklemeleri, kişisel yetenek ve yetkinliklere uygun ödüller belirlenmeleri, pozitif bireysel kaynakların artırılması için eğitimler verilmesi önerilmektedir. Pozitif psikolojik kaynakların güçlendirilmesi iş tatmini ve performansı artırırken, bireylerin stresten koruyup, tükenmişlik oranlarını da azaltacaktır.¹¹¹ Ayrıca çalışanların iş yüklerinin adil iş bölümleri ve delegasyonlarla hafifletilerek, stres kaynaklarının azaltılması, gerektiğinde yoga, meditasyon gibi çeşitli stresle başa çıkma ve yönetebilme faaliyetleriyle desteklenerek tükenmişlik düzeylerinin azalması beklenmektedir.

Araştırmaya katılan banka çalışanlarının cinsiyet değişkeni açısından anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan analiz sonuçlarına göre kadın çalışanları stres seviyesi, erkek çalışanlardan daha yüksek olduğu bulunmuştur. Yirik, Ören ve Dikici'nin,¹¹² 2014 yılında otel işletmelerinde, çalışanlar üzerinde yaptığı araştırmada benzer şekilde kadın çalışanların stres düzeyleri, erkek çalışanlardan fazla çıkmıştır. Cinsiyet demografik değişkeni dışında, banka çalışanlarının sektör değişkeni açısından anlamlı bir farklılık gösterdiği görülmüştür. Özel bankalarda ça-

106 Altınkurt, Ertürk ve Yılmaz "Öğretmenlerin Psikolojik Sermayeleri ile Tükenmişlik Düzeyleri Arasındaki İlişkide Psikolojik ve Yapısal Güçlendirmenin Rolü", s.178.

107 Topçu, Mustafa Kemal, and Metin Ocak, "Psikolojik Sermayenin Tükenmişlik Algısı Üzerine Etkisinde İş Tatmininin Aracılık Rolü: Türkiye ve Bosna-Hersek Sağlık Çalışanları Örneği."

108 Li, vd. "The Mediating Role Of Psychological Capital on The Association Between Occupational Stress and Depressive Symptoms Among Chinese Physicians: A Cross-Sectional Study".

109 Li, vd. "The Mediating Role Of Psychological Capital on The Association Between Occupational Stress and Depressive Symptoms Among Chinese Physicians: A Cross-Sectional Study", s.2996.

110 Çetin, Şeşen, Basım, "Örgütsel Psikolojik Sermayenin Tükenmişlik Sürecine".

111 Li, vd. "The Mediating Role of Psychological Capital on The Association Between Occupational Stress and Depressive Symptoms Among Chinese Physicians: A Cross-Sectional Study", s.2996.

112 Sevket Yirik, Deniz Ören, Remziye Ekici, "Dört Ve Beş Yıldızlı Otel İşletmelerinde Çalışan Personelin Örgütsel Stres Ve Örgütsel Tükenmişlik Düzeyleri Arasındaki İlişkilerin Demografik Değişkenler Bazında İncelenmesi", *Journal of Yaşar University*, 9/35 (2014).

lışanların stres düzeyleri, kamu bankalarındaki çalışanlara göre daha yüksek olduğu bulunmuştur. Bunun nedeninin özel bankalardaki rekabettin fazla olması nedeniyle çalışanlara daha fazla hedef, iş yükü ve baskı uygulaması olduğu düşünülmektedir. Ayrıca genel müdürlük çalışanlarının stres düzeyinin şube çalışan stres düzeyinden daha az olduğu bulunmuştur. Bu bulgunun nedeni olarak şube çalışanlarının, müşteriler ile yüz yüze ilişkide bulunması ve bu bağlamda hem yöneticilerinin baskısına, hem de müşterilerin baskısına maruz kalmaları olarak düşünülmektedir.

Çalışanların tükenmişlik algılarına bakıldığında çalıştıkları birim bakımından farklılık gösterdiği görülmüştür. Araştırmaya göre şube çalışanlarının duygusal tükenmişliği genel müdürlük çalışanlarından daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Bunun sebebinin şube çalışanlarının müşteriler ile yüz yüze iletişiminin daha yüksek olmasına bağlı oluşan stresin, tükenmişlik ile paralel seviyede artmasıdır.

Pozitif psikolojik sermaye algısının çalışanların sadece cinsiyetine göre farklılık gösterdiği ortaya çıkmıştır. Araştırmaya katılan erkek çalışanların psikolojik sermayesi kadınlara göre daha yüksek olduğu görülmüştür ki bu sonuçlar Kaya ve Altınkurt'un¹¹³ çalışmasını desteklemektedir.

Literatüre bakıldığında finans sektörünün en kritik hizmet sağlayıcısı olarak bankacılık sektöründe iş stresi ve pozitif psikolojik sermayenin, tükenmişlik üzerine etkisini araştıran çok fazla çalışma olmadığı görülmüştür, daha fazla araştırma yapılması gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte, bu çalışma sadece İstanbul ilindeki özel ve kamu banka çalışanlarına yapılmıştır. Ülkemiz genelinde ve farklı meslek gruplarında da daha kapsamlı araştırmalar yapılması önerilmektedir.

Kaynakça

- Altınkurt, Yahya., Abbas Ertürk ve İlkay Yılmaz. “Öğretmenlerin Psikolojik Sermayeleri ile Tükenmişlik Düzeyleri Arasındaki İlişki”. *Journal of Teacher Education and Educators*. 4/2 (2015): 166-187.
- Akgündüz, Sevgül. “Örgütsel Stres Kaynaklarının Çalışanların İş Tatmini Üzerindeki Etkisi ve Banka Çalışanları İçin Yapılan Bir Araştırma”. Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2006.
- Akıncı, Z. Beril. “Kurum kültürü ve örgütsel iletişim.” *İstanbul: İletişim Yayınları*. 122/127 (1998).
- Akkoyun, Necip. “Örgütsel Stres, A-Tipi Kişilik ve Stresle Başa Çıkma: Jandarma Genel Komutanlığında Bir Uygulama”. Yüksek lisans Tezi, Kara Harp Okulu, 2004.
- Arık, İ. Alev. *Motivasyon ve Heyecana Giriş*. İstanbul: Çantay Kitabevi, 1996.

113 Çağlar Kaya ve Yahya Altınkurt, “Öğretmenlerin Psikolojik Sermayeleri ile Tükenmişlik Düzeyleri Arasındaki İlişkide Psikolojik ve Yapısal Güçlendirmenin Rolü”, *Eğitim ve Bilim*, 43/193 (2018).

- Armutçuk, Ali Kemal. "Denizli Devlet Hastanesinde Çalışmakta Olan Hekim Dışı Sağlık Personelinde Tükenmişlik Sendromu ve İlişkili Değişkenler". Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi, 2010.
- Aydın, İnalet. *İş yaşamında Stres*. Ankara: Pegem A yayıncılık, 2008.
- Aydoğan, Enver ve Arzu Uğurlu Kara. "Pozitif Psikolojik Sermaye İle Bireysel Performans İlişkisi: Türkiye Tarım Kredi Kooperatifi Merkez Birliği Örneği". *Third Sector Social Economic Review*. 50/1 (2015): 68-91.
- Aydoğan, Oğuz. "İş Stresinin Tükenmişlik ve Örgütsel Bağlılıkla İlişkisi Kamu Sektöründe Bir Uygulama". Yüksek lisans Tezi, Kara Harp Okulu, 2008.
- Aytaç, Mustafa ve Burcu Öngen. "Doğrulamalı Faktör Analizi ile Yeni Çevresel Paradigma Ölçeğinin Yapı Geçerliliğinin İncelenmesi". *İstatistikçiler Dergisi*, 5 (2012): 14-22.
- Aytaç, Serpil. *İş Stresi Yönetimi El Kitabı İş Stresi: Oluşumu, Nedenleri, Başa Çıkma Yolları, Yönetimi*. Ankara: Çasgem Yayınları, 2009.
- Aziz, Aysel. *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri Ve Teknikleri* (Geliştirilmiş 6.bs.). Ankara: Nobel Yayıncılık, 2011.
- Baklacı, Eda. "İş Stresi Ve Tükenmişlik Arasındaki İlişki: Banka Çalışanları Üzerinde Bir Araştırma". Yüksek lisans Tezi, Mustafa Kemal Üniversitesi, 2013.
- Baltaş, Acar ve Zulal Baltaş. *Stres ve Başa Çıkma Yolları*. İstanbul: Remzi Kitapevi, 2008.
- Başaran, İ. Ethem. *Örgütsel Davranış: İnsanın Üretim Gücü*. Ankara: Gül Yayınevi, 1991.
- Beehr, Terry A. ve John E Newman. "Job Stress, Employee Health, and Organizational Effectiveness: A Facet Analysis, Model, And Literature Review". *Personnel psychology*. 31/4 (1978): 665-699.
- Bonanno, George A. "Loss, Trauma, and Human Resilience: : Have we underestimated the human capacity to thrive after extremely aversive events?". *American Psychologist*. 59/1 (2004): 20-28.
- Büber, Harun. "Kurumsal Yönetim İlkelerini Uygulama Derecesi ile Performans Arasındaki İlişki: İMKB'de Faaliyette Bulunan Aile İşletmeleri Üzerine Bir Uygulama". Doktora Tezi, Dumlupınar Üniversitesi, 2008.
- Büyüköztürk, Şener. "Faktör Analizi: Temel Kavramlar ve Ölçek Geliştirmede Kullanımı." *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*. 32/4 (2002): 470-483.
- Büyüköztürk, Şener. *Sosyal Bilimler İçin veri Analizi El Kitabı: İstatistik, Araştırma Deseni SPSS Uygulamaları ve Yorum*. Ankara: Pegem Yayıncılık, 2011.
- Cam, Erdem. "Çalışma Yaşamında Stres ve Kamu Kesiminde Kadın Çalışanlar". *Journal of Human Sciences*. 1/1 (2006): 1-45.
- Scheier, Michael F. ve Charles S. Carver. *Optimism Handbook of Positive Psychology*. Oxford: Oxford University Press, 2002.
- Coltman, Tim, Timothy Devinney, David Midgley ve Sunil Venaik. "Formative Versus Reflective Measurement Models: Two Applications of Formative Measurement". *Journal of Business Research*. 61/12 (2008): 1250-1262.

- Coşar, Süreyya. “Çalışanların Tükenmişlik Düzeyleri İle Kendini Sabotaj Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi”. Yüksek Lisans Tezi. Maltepe Üniversitesi, 2012.
- Cox, Tom. *Stress Research And Stress Management: Putting Theory To Work*. Sudbury: Hse Books, 1993.
- Cüceloğlu, Doğan. *İnsan ve Davranışı*. İstanbul: Remzi Kitabevi. 2015.
- Çapık, Cantürk. “Geçerlik ve Güvenirlik Çalışmalarında Doğrulayıcı Faktör Analizinin Kullanımı”. *Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi*. 17/3 (2012): 196-205.
- Çetin, Fatih, Harun Şeşen ve Nejat H. Basım. “Örgütsel Psikolojik Sermayenin Tükenmişlik Sürecine Etkileri: Kamu Sektöründe Bir Araştırma”. *Anadolu University Journal of Social Sciences*. 13/3 (2013): 95-104.
- Demir, S. “The Relationship between Psychological Capital and Stress, Anxiety, Burnout, Job Satisfaction, and Job Involvement”. *Eurasian Journal of Educational Research*. 75 (2018): 137-153.
- Dinçerol, Cem. “Tükenmişlik Sendromunun Mesleki Tükenmişlik ve İş Tükenmişliği Açısından İncelenmesi: Öğretmenler Üzerinde Bir Uygulama”. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, 2013.
- Efeoğlu, İbrahim Efe. “İş-Aile Yaşam Çatışmasının İş Stresi, İş Doyumu ve Örgütsel Bağlılık Üzerindeki Etkileri: İlaç Sektöründe Bir Araştırma”. Doktora Tezi, Çukurova Üniversitesi, 2006.
- EğİN, Ayşe. “Çalışma Hayatında İş Stresi ve Tükenmişlik”. Yüksek Lisans Tezi, Beykent Üniversitesi, 2015.
- Ekinci, Hasan ve Süleyman Ekici. “Yöneticiler Üzerindeki Etkileri Açısından Stres Kaynakları Ve Bir Uygulama”. *Uludağ Üniversitesi İİBF Dergisi*. 22/2 (2003): 93-111.
- Ellez, A. *Ölçme Aracında Bulunması Gereken Özellikler*. A.Tanrıoğen (Çev.), Ankara: Anı Yayıncılık, 2011.
- Erdoğan, İlhan. *İşletme Yönetiminde Kişiliğe Bağlı Çatışma, Stres Ve Çözüm Yolları*. Ankara: Mess Yayın, 1991.
- Erdoğan, Tolga, Sinan Ünsar ve Necdet Süt, “Stresin Çalışanlar Üzerindeki Etkileri: Bir Araştırma”. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 14/2 (2009): 448-460.
- Eren, Erol. *Örgütsel Davranış ve Yönetim Psikolojisi*. İstanbul: Beta Basım AŞ., 2017.
- Ergin, Canan. “Doktor ve Hemşirelerde Tükenmişlik ve Maslach Tükenmişlik Ölçeğinin Uyarlanması”. 11.Ulusal Psikoloji Kongresi Bilimsel Çalışmaları, 22/25 (1992): 143-154.
- Erkuş, Ahmet ve Mine Afacan Fındıklı. “Psikolojik Sermayenin İş Tatmini, İş Performansı ve İşten Ayrılma Niyeti Üzerindeki Etkisine Yönelik Bir Araştırma”. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*. 42/2 (2013): 302-319.
- Eroğlu, Feyzullah. *Davranış Bilimleri*. İstanbul: Beta Basım AŞ. 1998.

- Erturk, Alper ve Daniel J.Inman. *Piezoelectric energy harvesting*. John Wiley & Sons. 2011.
- Ersezgin, Reyhan ve Emine Sevinç, Sevi Tok. “Algılanan İş Stresi, Psikolojik Dayanıklılık, Başa Çıkma Stilleri Ve Öz-Duyarlılığın Tükenmişlik Düzeyini Yordayıcı Etkisi”. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 20/36 (2019): 1-36.
- Esrarı, Göknur. “İş Gören Motivasyonunda Algılanan Stres Düzeyinin ve Stres Yönetim Tekniklerinin Rolü: Banka Çalışanları Üzerinde Bir Uygulama”. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 16/1 (2010).
- González-Romá, Vicente, Wilmar B. Schaufeli, Arnold B. Bakker ve Susan Lloret. “Burnout and Work Engagement: Independent Factors or Opposite Poles”. *Journal Of Vocational Behavior*, 68/1 (2006): 165-174.
- Gillert, G. E. “The Relationship of Psychological Capital And Burnout With Training and Peformance”. Doktora tezi, University of Oklahoma, 2014.
- Göktepe, Emine Oskargil. “İşitme Engelli Çocuğa Sahip Ebeveynlerin Çeşitli Psikolojik Değişkenler Açısından Değerlendirilmesi”. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2012.
- Güçlü, Nezahat. “Zaman yönetimi”. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*. 25/25 (2001): 93-99.
- Güler, Zehra, Nuran Ö. Başpınar ve Hüseyin Gürbüz. *İş Yaşamında Stres ve Kamu Kurumlarındaki Sekreterler Üzerinde Bir Uygulama*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları. 2001.
- Güllüoğlu Özlem. “Yerel Televizyon Çalışanlarının Örgütsel Stres Faktörleri: Kayseri İlinde Bir Araştırma”. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*. 43 (2012): 77-104.
- Günay, G., Tülay Yumuk Demiralay ve Güney Çetin Gürkan. “Örgütsel İklimin İşkoliklik Üzerindeki Etkileri: Türk Zincir Otel Yöneticileri Üzerinde Bir Araştırma”. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 33 (2017): 87-104.
- Güney, Salih. *Stres ve Stresle Başa Çıkma*. Ankara: Nobel Yayıncılık, 2001.
- Gorgievski, M. J. ve S. E. Hobfoll. “Work can burn us out or fire us up: Conservation of resources in burnout and engagement”. *Handbook of stress and burnout in health care*.(2008): 7-22.
- Hobfoll, E. Stevan. “The Influence Of Culture, Community, And The Nested-Self in The Stress Process: Advancing Conservation Of Resources Theory”. *Applied psychology*. 50/3 (2001): 337-421.
- Hu, Li-tze ve Peter M. Bentler. “Cutoff Criteria For Fit Indexes in Covariance Structure Analysis: Conventional Criteria Versus New Alternatives”. *Structural Equation Modeling: A Multidisciplinary Journal*. 6/1 (1999): 1-55.
- Qiao, Hu ve Wilmar B. Schaufeli. “The Convergent Validity of Four Burnout Measures in A Chinese Sample: A Confirmatory Factor-Analytic Approach”. *Applied Psychology*. 60/1 (2011): 87-111.

- Jackson, Debra, Angela Firtko ve Michel Edenborough. "Personal Resilience as A Strategy For Surviving and Thriving in The Face of Workplace Adversity: A Literature Review". *Journal of Advanced Nursing*. 60/1 (2007): 1-9.
- Karasek, Robert, Bertil Gardell ve Jan Lindell. "Work and Non-Work Correlates Of İllness And Behaviour in Male and Female Swedish White Collar Workers". *Journal of Organizational Behavior*. 83(1987): 187-207.
- Karciođlu, Fatih ve Ülke H. Çelik. "Mobbing (yıldırma) ve Örgütsel Bağlılığa Etkisi". *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*. 26/1 (2012): 59-73.
- Kaya, Çağlar ve Yahya Altinkurt. "Öğretmenlerin Psikolojik Sermayeleri İle Tükenmişlik Düzeyleri Arasındaki İlişkide Psikolojik ve Yapısal Güçlendirmenin Rolü". *Eğitim ve Bilim*, 43/193 (2018): 63-74.
- Kaya, Erhan. "İş Stresi ve Tükenmişlik Duygusunun İşten Ayrılma Niyetine Etkileri: Sağlık Personeli Üzerinde Bir Araştırma". Yüksek Lisans Tezi, Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü, 2010.
- Keskin, Gülümser. "Örgütsel Stres Ve Erzurum'da Kamu Çalışanları Üzerine Bir Uygulama". *Verimlilik Dergisi*, 2 (1997): 141-164.
- Kline, Paul. *Handbook of Psychological Testing*. London: Second Edition. 1999.
- Lin, T. L. "The Relationships Among Perceived Organization Support, Psychological Capital And Employees' Job Burnout in International Tourist Hotels". *Life Science Journal*. 10/3 (2013): 2104-2112.
- Liu, Li, et al. "The Mediating Role of Psychological Capital on The Association Between Occupational Stress and Depressive Symptoms Among Chinese Physicians: A Cross-Sectional Study". *BMC Public Health*. 12/1 (2012): 219.
- Luthans Fred, Bruce J. Avolio, James B Avey, Steven M. Norman. "Positive Psychological Capital: Measurement and Relationship With Performance and Satisfaction". *Personnel Psychology*. 60 (2007): 541-572.
- Luthans Fred ve Carolyn M. Youssef. "Human, Social and Now Positive Psychological Capital Management: Investing in People for Competitive Advantage". *Organizational Dynamics*. 33/2 (2004): 143-160.
- Luthans, Fred, Kyle Luthans ve Brett Luthans. "Positive Psychological Capital: Going Beyond Human and Social Capital". *Business Horizons*. 47/1 (2004): 45-50.
- Luthans, Fred, Carolyn M. Youssef ve Bruce J. Avolio. *Psychological capital: Developing the human competitive edge*. Oxford: Oxford University Press. 2007.
- Macit, Mustafa. "İşkoliklik, İş - Aile Çatışması ve Tükenmişlik İlişkileri Üzerine Bir Araştırma". Doktora Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, 2015.
- Maslach, Christina ve Susan E. Jackson. "The Measurement of Experienced Burnout". *Journal Of Occupational Behaviour*. 2 (1981): 99-113 .
- Maslach, Christina, William B. Schaufeld ve Michael P. Leiter. "Job Burnout". *Annual Review Psychology*. 52/1 (2001): 397-422.
- Manzoni, Patrik ve Manuel Eisner. "Violence Between The Police and The Public: Influences Of Work-Related Stress, Job Satisfaction, Burnout, and Situational Factors". *Criminal Justice and Behavior*. 33/5 (2006): 613-645.

- Nazim, A. ve A. Ali. "The Mediating Effect of Job Satisfaction Between Psychological Capital and Job Burnout of Pakistani Nurses". *Pakistan Journal of Commerce and Social Sciences*. 8/2 (2014): 399-412.
- Ocak, Metin ve Murat Güler. "Psikolojik Sermayenin Tükenmişlik Üzerine Etkisi: Görgül Bir Araştırma". *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 49 (2017): 121-122.
- Onay, Meltem ve Sevede Kılıcı. "İş Stresi ve Tükenmişlik Duygusunun İşten Ayrılma Niyeti Üzerine Etkileri: Garsonlar ve Aşçıbaşılar". *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*. 3/2 (2011): 364-368.
- Öncü, Ayşe. *Örgüt Sosyolojisi*. Ankara: Sevinç Matbaası, 1976.
- Örmen, Uğur. "Tükenmişlik Duygusu ve Yöneticiler Üzerine Bir Uygulama". *Yüksek Lisans Tezi*, Marmara Üniversitesi, 1993.
- Özen, Hasan Özgür. "Üniversite ve Devlet Hastanelerinde Çalışan Hemşirelerin Stres Düzeylerinin Karşılaştırılması: Zonguldak Örneği". Doktora Tezi, Zonguldak Karaelmas Üniversitesi, 2011.
- Özgen, Işıl. "Yiyecek-İçecek İşletmeleri Çalışanlarında Tükenmişlik Sendromu: İzmir Adnan Menderes Havalimanı Örneği". I. Ulusal Gastronomi Sempozyumu ve Sanatsal Etkinlikler, Antalya, 4-5 Mayıs 2007.
- Özkalp, Enver ve Çiğdem Kirel. *Örgütsel Davranış*. Bursa: Ekin Yayınevi, 2011.
- Özkalp, Enver. *Örgütsel Davranışta Yeni Bir Boyut: Pozitif (Olumlu) Örgütsel Davranış Yaklaşımı ve Konuları*. Eskişehir: Osmangazi Üniversitesi Yayınları, 2009.
- Öztürk, Veli, Seyhan Çil Koçyiğit, ve Emine Çına Bal. "Muhasebe Meslek Mensuplarının Mesleki Tükenmişlik Düzeyleri ile İşe Bağlılık Arasındaki İlişkiyi Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma: Ankara İli Örneği". *Doğuş Üniversitesi Dergisi*. 12/1 (2011): 84-98.
- Özyurt, Ali. "İstanbul Hekimlerinin İş Doyumu ve Tükenmişlik Düzeyleri". Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2003.
- Page, F. Liam ve Ross Donohue. "Positive Psychological Capital: A Preliminary Exploration Of The Construct". *Monash University Department of Management Working Paper Series*. 51/4 (2004): 1-10.
- Pehlivan, İnanet. *Yönetimde Stres Kaynakları*. Ankara: Pegem A Yayıncılık, 1995.
- Pelit, Elbeyi ve Fatih Türkmen. "Otel İşletmeleri İş Görenlerinin Tükenmişlik Düzeyleri: Yerli ve Yabancı Zincir Otel İşletmeleri İş Görenleri Üzerinde Bir Araştırma". *İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 10/1 (2008): 117-139.
- Polatçı, Sema. Kadir Ardıç ve Tınaz Z. D. "Tükenmişlik Sendromu ve Demografik Özelliklerin Tükenmişlik Üzerine Etkisi: Tokat Orta Öğretim Kurumlarında Bir Analiz". *Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*. 7 (2007): 1-22.
- Prosser, D., S. Johnson, E. Kuipers, G. Szmukler, P. Bebbington ve G. Thornicroft. "Perceived Sources of Work Stress and Satisfaction Among Hospital And Community Mental Health Staff, and Their Relation To Mental Health, Burnout And Job Satisfaction", *Journal Of Psychosomatic Research*. 43/1 (1997): 51-59.

- Raymond L, T. ve Blake E. Ashforth. "A Meta-Analytic Examination of The Correlates Of The Three Dimensions of Job Burnout". *Journal of applied Psychology*. 81/2 (1996): 123-133.
- Richardson, E. Glenn. "The Metatheory of Resilienceand Resiliency". *Journal of Clinical Psychology*. 58/3 (2002): 307-321.
- Rowshan, Arthur. *Stres Yönetimi*. Çev. Ş. Cüceloğlu. İstanbul: Sistem Yayıncılık. 1998.
- Sabuncuoğlu, Zeyyat ve Melek Vergiliel Tüz. *Örgütsel Davranış*. Bursa: Aktüel Yayınları. 2013.
- Saif ur Rehman, Cao Qingren, Yasir Latif, Pervaiz Iqbal, "Impact of Psychological Capital On Occupational Burnout and Performance of Faculty Members", *International Journal of Educational Management*. 3/4 (2017): 455-469.
- Saldamlı, Asım "Otel İşletmelerinde Stres Kaynakları ve Çalışanlar Üzerindeki Etkileri: Beş Yıldızlı Otellerde Bir Uygulama". *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6/6 (2000): 291-292.
- Schaufeli, B. Wilmar, Marisa Salanova, Vicente González-Romá ve Arnold B. Bakker. "The Measurement of Engagement and Burnout: A Two Sample Confirmatory Factor Analytic Approach". *Journal of Happiness Studies*, 3/1(2002): 71-92.
- Sefa, Bircan. "Beyoğlu Kamu Hastaneleri Birliğine Bağlı Hastanelerin Acil Servis Çalışanlarının Karşılaştığı Risk ve Tehlikelerin İş Stresine Etkisi". Yüksek lisans Tezi, Okan Üniversitesi, 2016.
- Seligman, E. Martin. *Authentic happiness: Using the new positive psychology to realize your potential for lasting fulfillment*. New York: Simon and Schuster, 2004.
- Seligman, E. Martin. "Learned Optimism: How To Change Your Mindand Your Life". *American Psychologist*. 55/1 (1990): 47-113.
- Serinkan, C. ve İ. Arapova. "Bankacılık Sektöründe Tükenmişlik Sendromu: Kırgızistan Örneği Burnout Syndrome In Banking Sector: Sample Of Kyrgyzstan". *Journal of Economics*. 3/5 (2018): 1-11.
- Ok, Sibel. "Banka Çalışanlarının Tükenmişlik Düzeylerinin İş Doyumu, Rol Çatışması, Rol Belirsizliği ve Bazı Bireysel Özelliklere Göre İncelenmesi". *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*. 3/21 (2004): 57-59.
- Soysal, Abdullah. "Farklı Sektörlerde Çalışan İşgörenlerde Örgütsel Stres Kaynakları: Kahramanmaraş ve Gaziantep'te Bir Araştırma". *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 14/2 (2009): 334-354.
- Soygür, İ.C. ve S. Z. Aydın. "Bankacılık Sektöründe Pazarlama Ve Satış Yönlü Hedef Baskısının Banka Personeli Üzerindeki Etkisinin Analizi". *Suleyman Demirel University Journal of Faculty of Economics & Administrative Sciences*. 23/2 (2018): 341-371.
- Stajkovic, D. Aleksander ve Fred Luthans. "Social Cognitive Theoryand Self-Efficacy: Going Beyond Traditional Motivationaland Behavioral Approaches". *Organizational Dynamics*. 26/4 (1998): 62-74.
- Sucuoğlu, B. ve N. Kuloğlu. "Özürlü Çocuklarla Çalışan Öğretmenlerde Tükenmişliğin Değerlendirilmesi". *Türk Psikoloji Dergisi*. 10/36 (1996): 44-60.

- Terzi, Şerife. “Üniversite Öğrencilerinin Psikolojik Dayanıklılıkları ve Algıladıkları Sosyal Destek Arasındaki İlişki”. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*. 3/29 (2016): 1-11.
- Tetik, Hilmiye TÜresin, Lale Oral Ataç ve Köse Sevinç. “Psikolojik Sermaye İle İş Doyumu Ve Performans İlişkisi: Türkiye’de Yapılan Araştırmalar Üzerinden Bir Meta Analizi”. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*. 32/2 (2018): 289-314.
- Toon W. Tavis, Pascale M. Le Blanc, Wilmar B. Schaufeli ve Paul J. G. Schreurs. “Are There Causal Relationships Between The Dimensions of The Maslach Burnout Inventory? A Review and Two Longitudinal Tests”. *Work & Stress*. 19/3 (2005): 238-255.
- Topçu, M.K. ve M. Ocak. “Psikolojik Sermayenin Tükenmişlik Algısı Üzerine Etkisinde İş Tatmininin Aracılık Rolü: Türkiye ve Bosna-Hersek Sağlık Çalışanları Örneği”. Dokuz Eylül Üniversitesi *Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi Bildiriler Kitabı*, 2012.
- Tösten, R., İ. H. Arslantaş ve G. Şahin. “Öğretmenlerin Pozitif Psikolojik Sermayelerinin Tükenmişliğe Etkisi”. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. 14/1 (2017): 726-744.
- Turunç, Ömer ve Ahmet Erkus. “İs-Aile Yaşam Çatışmasının İş Tatmini Ve Örgütsel Bağlılık Üzerine Etkileri: İş Stresinin Aracılık Rolü”. *Selçuk Üniversitesi IIBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*. 13/19 (2010): 415-440.
- Tutar, Hasan. *İşyerinde Psikolojik Şiddet*. Ankara: Platin Yayınevi. 2003.
- Uygungil, Selen. “Pozitif Psikolojik Sermaye ile Çalışan Tutumları Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi: Adana İlinde Bir Uygulama”. Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2017.
- Yang, M-H., C-T Yeh, Hung-Wen Yang ve Wui-Chiu Mu. “The Impacts Of Perceived Organizational Support And Psychological Capital on Sport Burnout of Junior High School Physical Education Students”. *Life Science Journal*. 10/3 (2013): 1946-1956.
- Yellice Yüksel, Sema Kaner Begümhan ve Güzeller Cem. “Öğretmenlerin Mesleki Yetkinlik, Mesleki Sosyal Destek ve Tükenmişlik İlişkisinin Yapısal Eşitlik Modeli İle İncelenmesi”. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. 21 (2011): 1-25.
- Yim, Hee-Yun, et al. “Mediating Role Of Psychological Capital in Relationship Between Occupational Stress And Turnover İntention Among Nurses At Veterans Administration Hospitals in Korea”. *Asian Nursing Research*. 11/1 (2017): 6-12.
- Yıldırım, M. H., E. Eylül Erul ve Kelebek Pınar. “Tükenmişlik İle İşten Ayrılma Niyeti Arasındaki İlişki Banka Çalışanları Üzerine Bir Araştırma”. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*. 6/1 (2014): 34-44.
- Yıldız, Ebru. “Mesleki Tükenmişlik Ve Rehber Öğretmenler Üzerine Bir Araştırma”. *Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 33/2 (2012): 37-61.

- Yırık, Şevket, Deniz Ören ve Remziye Ekici. “Dört ve Beş Yıldızlı Otel İşletmelerinde Çalışan Personelin Örgütsel Stres ve Örgütsel Tükenmişlik Düzeyleri Arasındaki İlişkilerin Demografik Değişkenler Bazında İncelenmesi”. *Journal of Yaşar University*. 9/35 (2014): 6223-6234.
- Yüksel, İhsan. “İş Stresi, İşe Bağlılık Ve İş Doyumu Arasındaki İlişkinin Analizi: Teknisyenlere Yönelik Bir Uygulama”. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*. 17/1-2 (2003): 214-224.
- Yürür, Senay. “Öğrenilmiş Güçlülük, Kıdem ve Medeni Durumun Duygusal Tükenmedeki Rolü: Kaynakların Korunması Teorisi Kapsamında Bir Analiz”. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*. 25/1 (2011): 107-126.
- Yom, Y. H. “Analysis of Burnout and Job Satisfaction Among Nurses Based on The Job Demand-Resource Model”. *Journal of Korean Acad. Nursing*. 43 (2013): 114-122.
- Zhang, L., J. Zhao, H. Xiao, H. Zheng, Y. Xiao, M. Chen ve D. Chen. “Mental Health And Burnout in Primary And Secondary School Teachers in The Remote Mountain Areas Of Guangdong Province in The People’s Republic Of China”. *Neuropsychiatric Disease and Treatment*. 10 (2014): 123-130.

Job Stress and Positive Psychological Capital on Burnout: A Research in the Banking Sector

EBRU BEYZA BAYARÇELİK / BURÇAK VATANSEVER DURMAZ / NİLAY GÜRLER

Abstract: *Technological developments and intense competition increased the stress of work felt in all sectors and consequently burnout became more frequent due to the decrease of emotional resources. Despite the widespread burnout among bank employees, there are very few studies investigating the effects of positive resources combating exhaustion. The aim of this study is to examine the effects of work stress and psychological capital on burnout on public and private banks. The sample of the study consists of 300 public and private bank employees in Istanbul. Work stress scale, Maslach Burnout Scale, Psychological Resilience Scale were used to obtain the data. As a results of the analysis; while the work stress levels of the bank employees increased the level of emotional exhaustion and depersonalization which are two sub-dimensions of burnout, positive psychological capital levels of the employees decreased emotional exhaustion levels and did not affect the depersonalization.*

Keywords: *Work stress, Positive psychological capital, Burnout, Banking sector.*

Fen Bilgisi ve Sınıf Öğretmen Adaylarının Sürdürülebilir Çevreye Yönelik Tutumlarının İncelenmesi

HİCRET ÇİMEN*

hcrcmn@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-6671-9718

SEMRA BENZER**

sbenzer@gazi.edu.tr

ORCID ID: 0000-0002-8548-8994

Öz: Bu araştırma, fen bilgi ve sınıf öğretmenliği bölümlerinde okuyan öğretmen adaylarının sürdürülebilir çevreye yönelik tutumlarını incelemek amacıyla yapılmıştır. Araştırma 2017-2018 Eğitim- Öğretim döneminde Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi'nde eğitim görmekte olan 342 fen bilgisi ve 324 sınıf öğretmeni adayıyla yürütülmüştür. Araştırmada tarama modeli kullanılmıştır. Verilerin elde edilmesinde kişisel bilgi formu ve "Sürdürülebilir Çevre Tutum Ölçeği" kullanılmıştır. Araştırmadan elde edilen bulgulara göre öğretmen adaylarının genel anlamda sürdürülebilir çevreye yönelik tutumları yüksek düzeyde bulunmuştur. Ayrıca bölümler arasında fen bilgisi öğretmenliği bölümünde okuyan öğretmen adayları lehine, cinsiyete göre ise kız öğretmen adayları lehine anlamlı fark vardır. Fen bilgisi öğretmen adaylarının sınıf düzeyleri arasında fark olup olmadığına bakıldığında sınıf düzeyleri arasında fark bulunamamıştır. Sınıf öğretmenliği sınıf düzeylerine bakıldığında 1-2 ve 2-4. sınıflar arasında anlamlı bir fark bulunmuştur. Ayrıca öğretmen adaylarının anne eğitim durumu, baba eğitim durumu, aile gelir durumları, mezun oldukları lise ve yaşadıkları yerleşim birimine göre de aralarında anlamlı fark bulunamamıştır.

Anahtar kelimeler: Başarı, Öğretmen adayları, Sürdürülebilir çevre, Tutum.

Giriş

Çevre kavramı denildiğinde insanların zihnine birçok tanım gelmektedir. Her kavramda biraz farklılıklar olsa da özünde hepsinin ifade ettiği çevre kavramı aynıdır. Türk Dil Kurumu çevreyi bir şeyin yakını, dolayı, etraf, perifer olarak tanımlamaktadır. Diğer bir tanımda ise çevre kişinin içinde bulunduğu toplumu oluşturan ortam olarak geçmektedir. Çevre, yeryüzündeki ilk canlı ile birlikte var olmuş bir ortamdır.¹ Çevre, canlı ve cansız öğelerden oluşan bir bütündür. İnsan, hayvan, bakteri, hava, toprak, su gibi canlı ve cansız materyaller çevreyi oluşturan unsurlardandır.²

* Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Öğrencisi

** Doç.Dr., Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, Fen Bilgisi Eğitimi

1 A. Seda Yücel ve F. İnci Morgil, "Yüksek Öğretimde Çevre Olgusunun Araştırılması", *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14 (1998): 84-91.

2 Osman Çimen, "Çevre Eğitiminde Tatlı Su Ekosistemleri Konusundaki Temel Kavramların Üniversite

Canlıların yaşamlarını içinde geçirdikleri ve etkileşimde buldukları ortama çevre denilmektedir. Canlılar ihtiyaçlarını çevreden karşılarlar ve çevreye hayati bağlarla bağlanırlar.³

Geçtiğimiz yüzyıl, bilim ve teknolojiye büyük atılımların ve buluşların gerçekleştiği, insanlık tarihinin birçok değişim yaşadığı, sanayileşme, kentleşme, kalkınma ve bilgi yüzyılı olarak tarihe geçmiştir.⁴ Küreselleşen dünyada teknolojik şartlar hızla değişmektedir. Bu değişimlerle birlikte insanların yaşam düzeyi artarken, aynı zamanda artan nüfusla birlikte meydana gelen çevre sorunları da artmaktadır. Yani insan bilim ve teknolojiye geliştirmelerin kaynağıyken aynı zamanda çevre sorunlarının da kaynağıdır.⁵

Çevre sorunları tarihin her döneminde, insanlığı etkilemiş olarak karşımıza çıksa da hiçbir zaman bugün olduğu gibi küresel ölçekte etkili olmamıştır. Gelişen teknoloji, sanayi faaliyetlerinin artması, hızla artan insan nüfusu 20. yüzyıldan itibaren çevre sorunlarını hızlı bir şekilde artırmıştır.⁶ Başlıca çevre sorunları arasında iklim değişikliği ve küresel ısınma, biyolojik çeşitlilik kaybı, erozyon ve çölleşme, ozon tabakası incilmesi ve kirlilik gelmektedir. Çevre kirlenmesinin başlıca sebepleri arasında, yerleşim merkezlerinde alt yapı eksikliği, sanayi tesislerinde geri kazanma tesislerinin bulunmaması, bilinçsiz yapılan tarım, aşırı nüfus artışı ve uygun olmayan arazilerin yerleşime açılması bulunmaktadır.⁷

Son dönemlerde dünyada birçok yerde sel, kuraklık, şiddetli rüzgarlar, ölüme sebep olan yaz sıcakları gibi afetler çok fazla can ve mal kaybına neden olmaktadır. Bunlar, yıllardır bilim insanlarının dile getirdiği ancak daha çok kazanç hırsıyla göz ardı edilen acı gerçeklerle insanlığın yüzleşmesidir. Çevre konusundaki duyarsızlık böyle devam edecek olursa dünya daha birçok felaketle daha karşılaşacaktır. Bu felaketlerin temelinde insanların doğayı sömürmesi çıkarları uğruna doğayı acımasızca kullanması gelmektedir. Bu durumun sonucu olarak da hem bugün dünyada var olan canlıları hem de gelecekte var olacak olan canlıların yaşamlarını tehdit eden çevre sorunları insanlığı meydan okurcasına karşımızda durmaktadır.⁸

Ülkemizde ortaya çıkan çevre sorunlarının ana sebeplerinden biride bilgi edinme ve bilinçlenmede yaşanan eksiklerdir. Bilinçli olmayan toplum yaşadığı dünyayı kendinden sonra başkalarının da kullanacağını düşünmez. Oysa çevre bize bırakılan bir miras değil gelecek nesillere en iyi şekilde devredilmesi gereken bir emanettir.⁹

Öğrencileri Tarafından Algılanma Düzeyleri”, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, 2008, s.87.

3 Nihat Altınöz, “Fen Bilgisi Öğretmen Adaylarının Çevre Okuryazarlık Düzeyleri”, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi. 2010, s.83.

4 Emin Atasoy ve Hasan Ertürk, “İlköğretim Öğrencilerinin Çevresel Tutum ve Çevre Bilgisi Üzerine Bir Alan Araştırması”, *Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi*, 10/1 (2008): 105-122.

5 Seher Özcan, “Fen Bilgisi Öğretmen Adaylarının Çevre Sorunlarına İlişkin Görüşlerinin Farklı Teknikler Kullanılarak Tespit Edilmesi”, Yüksek Lisans Tezi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, 2010, s.163.

6 David L. Gadenne, Jessica Kennedy, ve Catherine McKeiver, “An empirical study of environmental awareness and practices in SMEs”, *Journal of Business Ethics*, 84 (2009): 45-63.

7 Yücel ve Morgil, s. 87.

8 Sinan Erten, “Çevre Eğitimi ve Çevre Bilinci Nedir, Çevre Eğitimi Nasıl Olmalıdır?”, *Çevre ve İnsan Dergisi*, 65/66 (2004): 1-13.

9 Tuğba Akbaş, “Fen Bilgisi Öğretmen Adaylarında Çevre Olgusunun Araştırılması”, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk

Ekolojik olaylar iyi veya kötü yönde olabilirler. Önemli olan doğanın kendini yenileyebilecek seviyede kalması ve yok olmamasıdır.¹⁰ Doğanın bu seviyede kalması ise insanların üzerine düşen bir görevdir. 1982 Anayasası'nın 56. Maddesinde "Sağlıklı, dengeli bir çevrede yaşamak her canlının hakkıdır. Yaşanılan çevreyi korumak, geliştirmek ve kirlenmesini önlemek başta vatandaşların ve devletin ödevidir." denilmektedir. 1983 tarih 2872 sayılı Çevre Kanunu'nda "Başta idare olmak üzere, sivil toplum kuruluşları, meslek odaları, birlikler kirliliğin önlenmesinde, çevrenin korunmasında görevli ve belirlenen ilkelere uymakla yükümlüdürler." ifadesi yer almaktadır. Ancak hak ve görevlerin işlerlik kazanabilmesi çevre bilincinin oluşturulmasıyla mümkündür. Bunun yolu da tüm toplumu içine alan bir eğitim programı oluşturmaktır.¹¹

Bu eğitime ise çok küçük yaşlardan başlanmalıdır ki ağaç yaşken eğilir mantığı ile küçük yaşlardan itibaren çevre bilinci yüksek, çevreye karşı duyarlı bireyler yetiştirilsin. Ancak bu eğitim sadece okullardan beklenmemelidir. Çocuklar zamanlarının çoğunu aileleriyle geçirdiği için çevre eğitimi ailede başlamalıdır. Anne babalar örnek olacak davranışlarıyla da bu eğitime destek vermelidir.

Çevre eğitimi bireyler açısından aktif niteliğe sahip olmalıdır. Sadece bilgilendirici olmayıp karar alma süreçlerine de katmalıdır. Çevre sorunlarının oluşumu ve önlenmesinde hem bireylerin hem devletin rolü vardır. Bu oluşumlara engel olmakta yine bireylerin ve devletin sorumluluğudur. Bu sorumlulukların yerine getirilmesi içinde eğitim gereklidir.¹²

İnsanın çevreye verdiği zarar yine kendine dönecektir. Bilinçsizce yapılan davranışlar basit görülüp önemsenmeyen zararlar bu kadarından bir şey olmaz düşünceleri hem insanın kendi yaşam kaynaklarını hem de kendinden sonra gelecek olan neslin yaşam kaynaklarını tüketmektedir. İşte burada sürdürülebilir kalkınma kavramı da ortaya çıkmaktadır.

Sürdürülebilir kalkınma kavramı ilk olarak Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu'nun 1987 yılında hazırladığı Brundtland Raporu'nda, "Bugünün ihtiyaçlarını gelecek kuşakların ihtiyaçlarını karşılama adına engel olmadan karşılayan kalkınma" olarak ifade edilmiştir. Çevre eğitimi çevre sorunlarını ortadan kaldırmanın ve sürdürülebilir kalkınmayı gerçekleştirmenin temelidir.¹³

Günlük yaşantımızdaki kaynak kullanımının yeterlik, etkililik, doğaya uygunlu ver aktif katılım ilkelerine göre hayata geçmesi ile sürdürülebilirlik somutlaşmaktadır. Bu yüzden bu ilkeleri ne kadar gözetirsek sürdürülebilirliği o ölçüde yakalarız.¹⁴

Alpak, fen bilgisi öğretmen adaylarının sürdürülebilir çevreye yönelik tutumlarını

Üniversitesi, 2007, s.86.

10 Carolyn Strong, "The impact of environmental education on children's knowledge and awareness of environmental concerns", *Marketing Intelligence & Planning*, 16 (1998): 349-355.

11 Gadenne, Kennedy ve McKeiver, *An empirical*, s.50.

12 Akbaş, *Fen Bilgisi*, s.25.

13 Gaye Teksöz, Elvan Şahin ve Hamide Ertepinar, "Çevre Okuryazarlığı, Öğretmen Adayları ve Sürdürülebilir Bir Gelecek", *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 39 (2010): 307-320.

14 Oğuz Özdemir, *Ekolojik Okuryazarlık ve Çevre Eğitimi*. Ankara, Pegem Akademi, 2016.

incelemek için yaptığı çalışmanın sonucunda sürdürülebilir çevreye yönelik tutumların; sınıf düzeyi, cinsiyet, Çevre Bilimi dersi alma, herhangi bir çevre kuruluşuna üye olma gibi değişkenlerine göre anlamlı farklılık olduğu sonucuna ulaşmıştır.¹⁵ Kahraman, eğitim Fakültesi öğrencilerinin çevresel sorunlara yönelik normlarının zamansal ve uzamsal boyutta karşılaştırılması üzerine araştırma yapmıştır.¹⁶ Sosyal, sosyal bilgiler fen bilgisi ve sınıf öğretmenliği bölümlerinin son sınıfında eğitim gören öğretmen adaylarıyla yaptığı çalışmada öğretmen adaylarının sürdürülebilir çevreye yönelik tutumlarına bakmıştır.¹⁷ Akyol, ilköğretim fen bilgisi, sosyal bilgiler ve sınıf öğretmenliği programlarında eğitim gören öğretmen adaylarının çevreye yönelik tutumlarını ve çevre bilgi düzeylerini belirlemeye çalışmıştır.¹⁸ Karataş, yaptığı çalışmada çevre eğitiminin çevre bilincinin kazandırılmasındaki rolünü konu olarak ele almıştır.¹⁹ Bilim, sürdürülebilir çevre açısından eğitim fakültesinde okuyan öğrencilerin çevre okuryazarlık düzeylerini belirlemek için yaptığı çalışma sonucunda eğitim fakültesi öğrencilerinin çevre okuryazarlık düzeylerinin orta düzeyde olduğunu, çevresel bilgi çevresel davranış ve çevresel algı düzeylerinin orta düzeyde olduğu kısmen yüksek düzeyde çevresel tutuma sahip oldukları sonucuna ulaşmıştır.²⁰ Uğulu ve Erkol, biyoloji öğretmenliği bölümünde okuyan adayların çevreye karşı tutumlarını belirlemek ve bu tutumları çeşitli değişkenlere göre karşılaştırmak amacıyla yaptıkları çalışmada biyoloji öğretmeni adaylarının çevreye karşı tutumlarının sınıf ve yaş düzeyi arttıkça arttığını ancak bu değişkenlerin öğretmen adayları arasında anlamlı bir fark oluşturmadığı görülmüştür.²¹

Akgül ve Akgül, fen bilgisi öğretmenliği bölümünde okuyan öğretmen adaylarının tarım konusunda fikirlerini içeren özel durumlarının araştırıldığı bir çalışma yapmışlardır.²² Altınöz, Fen bilgisi öğretmenliği bölümünde öğrenim gören öğretmen adaylarının çevre okuryazarlık düzeylerini belirlemek için bir çalışma yapmıştır.²³ Özcan, Fen Bilgisi alanında okuyan öğretmen adaylarının çevre sorunları hakkındaki görüşlerinin farklı yöntemler kullanılarak tespit edilmesi ile ilgili olarak bir araştırma yapmıştır.²⁴ Akıllı ve Yurtcan, Fen Bilgisi öğretmen adaylarının çevreye yöne-

15 Gizem Alpak, "Fen Bilgisi Öğretmen Adaylarının Çevreye Yönelik Etik Yaklaşımları ile Sürdürülebilir Çevreye Yönelik Tutumlarının İncelenmesi", Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi, 2016, s.155.

16 Nazan Kahraman, "Eğitim Fakültesi Öğrencilerinin Çevre Sorunlarına Yönelik Normlarının Karşılaştırılması", Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi, 2016, s.179.

17 Kübra Soysal, "İlköğretim Öğretmen Adaylarının Sürdürülebilir Çevre Eğitimine Yönelik Tutumları", Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 2016, s.76.

18 Buket Akyol, "İlköğretim Öğretmen Adaylarının Çevresel Tutum ve Çevre Bilgi Düzeyleri Üzerine Bir Çalışma", Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi, 2014, s.94.

19 Abdullah Karataş, (2013). "Çevre Bilincinin Geliştirilmesinde Çevre Eğitiminin Rolü ve Niğde Üniversitesi Eğitim Fakültesi Örneği", Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2013, s.279.

20 İrfan Bilim, "Sürdürülebilir Çevre Açısından Eğitim Fakültesi Öğrencilerinin Çevre Okuryazarlık Düzeylerinin Belirlenmesi", Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, 2012, s.143.

21 İlker Uğulu ve Sevilay Erkol, "Biyoloji Öğretmen Adaylarının Çevreye Yönelik Tutumları ve Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi", *Balikesir Üniversitesi Yeni Dünya Bilimleri Akademisi e-Dergisi*, 8/1 (2013): 78-89.

22 Hasan Celal Akgül ve Esra Macaroğlu Akgül, "Fen Eğitiminde Yeni Bir Kavram: Tarımsal Farkındalık İlköğretim Öğretmen Adaylarının Genel, Fen Bilgisi Öğretmen Adaylarının Özel Durumu", *Sakarya Üniversitesi Eğitim Dergisi*, 1/1 (2010): 15-25.

23 Nihat Altınöz, "Fen Bilgisi Öğretmen Adaylarının Çevre Okuryazarlık Düzeyleri", Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, 2010, s.83.

24 Özcan, "Fen Bilgisi Öğretmen Adaylarının ", s.163.

lik tutumlarını bazı değişkenler açısından incelemek için bir çalışma yapmışlardır.²⁵ Akbaş, Fen bilgisi öğretmen adaylarının birinci sınıfta sahip oldukları çevre bilgileri ile dört yılın sonunda sahip oldukları çevre tutum ve bilgilerini karşılaştırmış ve dördüncü sınıf öğrencilerinin birinci sınıf öğrencilerine göre çevre duyarlılıklarının daha fazla olduğu gözlenmiştir.²⁶ Tuncer ve ark., Türkiye'deki üniversite öğrencilerinin sürdürülebilir kalkınma ile ilgili görüşlerinin alınması ve değerlendirilmesi amacıyla bir çalışma yapmıştır.²⁷ Sonuçlar incelendiğinde öğretmen adayları, sürdürülebilir kalkınmayı çevre sorunlarına çözüm yollarından biri olarak gördükleri ve çevresel problemlerin çözümünde kişisel sorumluluk alma eğiliminde olduklarını sonucuna ulaşılmıştır.

Araştırmanın Amaç ve Önemi

Çevre eğitiminde amaç çevreye ve çevre sorunlarına duyarlı vatandaş yetiştirmektir. Çevreye duyarlı vatandaş yetiştirilebilmesi içinde çevre eğitiminin içinde sürdürülebilir kalkınma eğitimi temel amaç olmalıdır. Çünkü sadece çevreyi sevmek ve canlı cansız unsurların farkında olmak sürdürülebilirlik için yeterli değildir. İnsanların kaliteli bir yaşam sürmesi doğayla uyumlu ve barışık yaşam tarzı benimsemeleriyle mümkündür. Sürdürülebilir kalkınma eğitimi bireylerin doğal kaynaklardan yararlanma ve sürdürülebilirliği yaşam biçimi haline getirmesi hakkında bilgi sahibi olma sürecidir.²⁸

Çevreye karşı duyarlılığı yüksek olan, yeterli bilgiye sahip, teorik ve uygulamalı çevre çalışmalarını başarıyla yürütebilecek yeterlilikte öğretmenlerin yetiştirilmesi çevre eğitiminin amaçladığı hedeflere ulaşmak açısından büyük önem taşır. Bu yüzden çevreye duyarlı ve çevre hakkında yeterli bilgiye sahip bireylerin yetiştirilmesinde ve bireylere istedik yönde davranışla kazandırılmasında öğretmenlere büyük sorumluluklar düşmektedir.²⁹ Teorik ve uygulamalı çevre eğitimiyle çevre bilinci artırılan bugünün çocuklarının çevreleriyle ilgili edindikleri bilgiler sayesinde ileriki yaşamlarında çevrelerini korumak için ellerinden gelen gayreti göstereceklerdir. Bugünün çocuklarına bu bilinci kazandıracak olan öğretmenlerin bu konuda ne kadar donanımlı oldukları büyük önem taşımaktadır. Bu bağlamda da öğretmenlerin yetiştirildiği eğitim fakültelerine büyük sorumluluklar düşmektedir. Öğretmen adaylarına verilecek olan çevre eğitiminin bu bağlamda amaca hizmet etmesi ve öğretmen adaylarına gerekli bilgi ve donanımı sağlaması gerekmektedir.³⁰

25 Mustafa Akıllı ve Mustafa T. Yurtcan, "İlköğretim Fen Bilgisi Öğretmeni Adaylarının Çevreye Karşı Tutumlarının Farklı Değişkenler Açısından İncelenmesi (Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Örneği)", *Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11/2 (2009): 119-131.

26 Akbaş, Fen Bilgisi, s.30.

27 Gaye Tuncer, Ceren Tekkaya ve Semra Sungur, "Öğretmen Adaylarının Sürdürülebilir Kalkınma ile ilgili inançları Cinsiyet ve Çevre Dersine Katılımın Etkisi", *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 31 (2006): 179-187.

28 Ayşe Çelikbaş, "Sürdürülebilirliği Temel Alan Çevre Eğitiminin Ortaokul Öğrencilerinin Çevresel Davranışlarına ve Sürdürülebilir Çevre Tutumlarına Etkisi", Yüksek Lisans Tezi, Mersin Üniversitesi, 2016, s.159.

29 Mustafa Kahyaoğlu ve Nurettin Özgen, "Öğretmen Adaylarının Çevre Sorunlarına Yönelik Tutumlarının Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi", *Kuramsal Eğitimbilim Dergisi*, 5/2 (2012): 171-185.

30 Karataş, Çevre Bilincinin, s.125.

Okulda kazandırılmaya çalışılan çevre eğitiminde öğretmenlerin çok büyük öneme sahip olduğu bilinmektedir, öğretmenlerin çevre duyarlılığı konusunda bilinç seviyelerinin belirlenmesi, gelecekteki nesillerinde ne kadar bilinçli ya da sorumluluk sahibi bireyler olacağını belirlenmesi açısından bilgi vermektedir. Çözümler için ihtiyaçların neler olduğunun somut olarak belirlenmesi oldukça önemlidir.³¹

Bu çalışmada amaç gelecek nesilleri yetiştirecek olan öğretmenlerden fen bilgisi ve sınıf öğretmenliği bölümlerinde okuyan öğretmen adaylarının sürdürülebilir çevreye yönelik tutumlarının ne düzeyde olduğu araştırılmaktadır.

Problem Cümlesi

Fen bilgisi ve sınıf öğretmeni adaylarının sürdürülebilir çevreye yönelik tutumları arasında anlamlı bir fark var mıdır?

Alt Problemler

- Fen bilgisi ve sınıf öğretmenliği 1, 2, 3 ve 4. Sınıfta okuyan öğretmen adaylarının sürdürülebilir çevreye yönelik tutumları arasında anlamlı bir fark var mıdır?
- Fen bilgisi öğretmenliği bölümünde okuyan öğretmen adaylarının sürdürülebilir çevreye yönelik tutumları sınıf düzeylerine göre aralarında anlamlı bir farklılık var mıdır?
- Sınıf öğretmenliği bölümünde okuyan öğretmen adaylarının sürdürülebilir çevreye yönelik tutumları sınıf düzeylerine göre aralarında anlamlı bir farklılık var mıdır?
- Öğretmen adaylarının okudukları bölüm türüne, cinsiyet durumuna, anne eğitim düzeylerine, baba eğitim düzeylerine aile gelir durumlarına, mezun oldukları lise türüne ve yaşadıkları yerleşim yerine göre sürdürülebilir çevreye yönelik tutumları bakımından aralarında anlamlı bir fark var mıdır?

Yöntem

Araştırma Modeli

Bu araştırma da fen bilgisi ve sınıf öğretmeni adaylarının sürdürülebilir çevreye yönelik tutumlarını belirlemek için nicel araştırma yöntemlerinden biri olan tarama modeli kullanılmıştır. Bu model bir grubun belirli özelliklerini saptamak için veri toplamayı amaçlayan bir çalışmadır.³² Bu amaçla uygulanacak ölçekler gerekli izinler alınarak, gönüllülük esasıyla öğretmen adaylarına uygulanmıştır.

Araştırma Grubu

Bu araştırma, 2017-2018 yılında Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi'nin Fen Bilgisi ve

31 Yasemin Aksu, "Fen ve Teknoloji ile Sınıf Öğretmenlerinin Çevre Sorunlarına Yönelik Tutumlarının Belirlenmesi (Burdur İli Örneği)", Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, 2009, s.94.

32 Şener Büyüköztürk, Ebru Kılıç Çakmak, Özcan Erkan Akgün, Şirin Karadeniz ve Funda Demirel, *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Pegem Yayınları, 2012.

Sınıf Öğretmenliği bölümlerinde eğitim görmekte olan öğretmen adayları oluşturmaktadır.

Veri Toplama Araçları

Sürdürülebilir Çevre Tutum Ölçeği

Yıldız, tarafından geliştirilen ölçek 27 maddeden oluşmuş 5'li likert tipi bir ölçektir.³³ Ölçeğin cronbach alpha değeri .89 bulunmuş ve güvenilirliğin yüksek olduğu görülmüştür. Ölçeğin puanlanırken cevaplar olumsuzdan olumluya doğru sırayla; 1, 2, 3, 4, 5 puan şeklinde değerlendirilecektir. Olumsuz soru köküne sahip maddelerin değerlendirilmesinde ise puanlar olumsuzdan olumluya doğru; 5, 4, 3, 2, 1 şeklinde değerlendirilmiştir.

Verilerin Çözümlemesi ve Yorumlanması

Gerekli izinler alındıktan sonra Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesinde öğrenimlerine devam eden fen bilgisi ve sınıf öğretmeni adaylarına "Sürdürülebilir Çevre Tutum Ölçeği" uygulanmıştır. Anketlerden elde edilen nicel veriler SPSS version 22 programı ile analiz edilmiştir.

Bulgular

Toplam 666 öğretmen adayıyla çalışma yapılmıştır. Öğretmen adaylarından 342 (%51,6)'sinin fen bilgisi öğretmenliği bölümünde, 324 (%48,6)'ünün sınıf öğretmenliği bölümünde okuduğu görülmektedir. 342 fen bilgisi öğretmen adayından 86'si (%25,1) birinci sınıf, 91'i (%26,6) ikinci sınıf, 80'i (%24,9) üçüncü sınıf, 85'i (%24,9) dördüncü sınıf öğrencisidir. Sınıf öğretmenliği bölümünde okuyan öğretmen adaylarına bakıldığında ise 80'i (%24,7) birinci sınıf, 82'si (%25,3) ikinci sınıf, 82'si (%25,3) üçüncü sınıf, 80'i (%24,7) dördüncü sınıftır.

Fen bilgisi ve sınıf öğretmenliği 1. sınıfta okuyan öğretmen adaylarının sürdürülebilir çevreye yönelik tutumları arasında ($p = ,238$) anlamlı bir fark olmadığı buna rağmen fen bilgisi öğretmen adaylarının tutum ortalamalarının daha yüksek olduğu söylenebilir. 2.sınıfta okuyan öğretmen adaylarının sürdürülebilir çevreye yönelik tutumları arasında ($p = ,998$) anlamlı bir fark olmadığı buna rağmen sınıf öğretmenliği öğretmen adaylarının tutum puanlarının ortalamalarının daha yüksek olduğunu söyleyebilir. Fen bilgisi ve sınıf öğretmenliğinde. 3. sınıfta okuyan öğretmen adaylarının sürdürülebilir çevreye yönelik tutumları arasında anlamlı ($p = ,238$) bir fark olmadığı, buna rağmen fen bilgisi öğretmen adaylarının tutum ortalamalarının daha yüksek olduğunu söylenebilir. 4. sınıfta okuyan öğretmen adaylarının sürdürülebilir çevreye yönelik tutum puanlarının aralarında anlamlı ($p = ,031$) fen bilgisi öğretmen adaylarının lehine anlamlı fark olduğu sonucuna varılmıştır (Tablo1).

33 Şahika Yıldız, "Öğretmenlerin, Öğretmen Adaylarının Ve Öğrencilerin Sürdürülebilir Çevre İle İlgili Kavramsal Anlamaları ve Tutumları", Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2011, s.443.

Tablo 1. Fen Bilgisi ve Sınıf Öğretmeni Adaylarının Sürdürülebilir Çevreye Yönelik Tutumlarının Karşılaştırılması

Grup	N	X	S	Sd	T	P
<i>1. Sınıf</i>						
Fen Bilgisi	86	106,80	10,592	164	1,044	,298
Sınıf Öğrt	80	105,13	10,079			
<i>2. Sınıf</i>						
Fen Bilgisi	91	108,81	11,779	171	-,022	,998
Sınıf Öğrt	82	108,82	9,746			
<i>3. Sınıf</i>						
Fen Bilgisi	80	109,73	9,945	160	1,183	,238
Sınıf Öğrt	82	107,76	11,180			
<i>4. Sınıf</i>						
Fen Bilgisi	85	108,36	11,391	163	2,180	,031
Sınıf Öğrt	80	104,76	9,707			

p > 0,05

Tablo 2'ye göre fen bilgisi öğretmen adaylarının sınıf düzeylerine göre sürdürülebilir çevreye yönelik tutum düzeyleri bakımından aralarında anlamlı bir farklılık olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Sınıf öğretmeni adaylarının sınıf düzeylerine göre aralarında anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir. Hangi sınıf düzeyleri arasında fark olduğunu anlamak için LSD testi yapılmıştır. İlişkisiz üç ya da daha çok örneklem ortalaması arasındaki farkın anlamlılığını test etmek amacıyla yapılan ANOVA'da grupların evren ortalamaları için en az iki grup arasında anlamlı bir fark bulunmuşsa bu farkın ya da farkların hangi gruplar arasında olduğunun bulunması için uygun bir çoklu karşılaştırma testinin kullanılması gerekmektedir. Grup varyanslarının eşit olduğu durumlarda ortalama puanların çoklu karşılaştırmasında sıklıkla kullanılan testler arasında Scheffe, Tukey HSD, Bonferroni ve Fischer'in LSD testi sayılabilir.³⁴

Tablo 2. Fen Bilgisi ve Sınıf Öğretmeni Adaylarının Sınıf Düzeylerine Göre Sürdürülebilir Çevreye Yönelik Tutumlarının Karşılaştırılması

Eğitim düzeyi	N	X	S	p
<i>Fen Bilgisi Öğretmenliği</i>				
1. Sınıf	86	106,80	10,592	,375
2. Sınıf	91	108,81	11,779	
3. Sınıf	80	109,73	9,945	
4. Sınıf	85	108,36	11,391	
<i>Sınıf Öğretmenliği</i>				

³⁴ Büyüköztürk, Kılıç Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel, *Bilimsel Araştırma*, s.356.

1. Sınıf	80	105,13	10,079	,028
2. Sınıf	82	108,82	9,746	
3. Sınıf	82	107,76	11,180	
4. Sınıf	80	104,76	9,707	

Sınıf öğretmenliği bölümünde okuyan öğretmen adaylarının sınıf düzeylerine göre aralarında bir farklılık olup olmadığına bakılmış ve tüm sınıf düzeyleri birbiriyle karşılaştırılmıştır. Sınıf öğretmenliği bölümlerinde okuyan öğretmen adaylarının sınıf düzeylerine göre sürdürülebilir çevreye yönelik tutum düzeyleri bakımından 1. sınıflar ile 2. sınıflar arasında ve 2. sınıf ve 4. sınıf öğrencileri arasında anlamlı bir fark olduğu ($p < ,05$) diğer sınıf düzeylerinin aralarında anlamlı bir farklılık olmadığı sonucuna ulaşılmıştır (Tablo 2).

Tablo 3. Sınıf Öğretmeni Adaylarının Sınıf Düzeyleri Arasında Sürdürülebilir Çevreye Yönelik Tutumlarının Karşılaştırılması

	<i>1.sınıf</i>	<i>2.sınıf</i>	<i>3. sınıf</i>	<i>4. sınıf</i>
<i>1. sınıf</i>	-	,022	,102	,822
<i>2. sınıf</i>	,022	-	,506	,012
<i>3. sınıf</i>	,102	,506	-	,063
<i>4.sınıf</i>	,822	,012	,063	-

Tablo 4. Öğretmen Adaylarının Sürdürülebilir Çevreye Yönelik Tutumlarının Karşılaştırılması

<i>Grup</i>	<i>N</i>	<i>X</i>	<i>S</i>	<i>Sd</i>	<i>T</i>	<i>P</i>
<i>Fen bilgisi</i>	342	108,41	10,980	664	2,147	,032
<i>Sınıf öğret</i>	324	106,64	10,297			

$p > 0,05$

Fen bilgisi ve sınıf öğretmenliği öğretmen adaylarının sürdürülebilir çevre hakkındaki tutumları karşılaştırılmıştır. Fen bilgisi ile sınıf öğretmenliği öğretmen adaylarının öğrencileri arasında fen bilgisi öğretmenliği lehine anlamlı bir farklılık olduğu sonucuna ulaşılmıştır ($p < ,05$, Tablo 4).

Tablo 5. Öğretmen Adaylarının Cinsiyet Durumuna Göre Sürdürülebilir Çevreye Yönelik Tutumlarının Karşılaştırılması

<i>Grup</i>	<i>N</i>	<i>X</i>	<i>S</i>	<i>Sd</i>	<i>T</i>	<i>P</i>
Kız	592	107,85	10,487	664	2,076	,038
Erkek	74	105,12	11,934			

$p > 0,05$

Öğretmen adaylarının cinsiyet durumlarına göre aralarında anlamlı bir farklılık olup olmadığına bakılmış. 592 kız öğretmen adayı ile 74 erkek öğretmen adayı karşılaştırılmıştır. Kız öğretmen adayları ile erkek öğretmen adayları arasında anlamlı bir farklılık olmadığı sonucuna ulaşılmıştır ($p > ,05$, Tablo 5).

Tablo 6. Anne ve Baba Eğitim Durumunun Öğretmen Adayların Sürdürülebilir Çevreye Yönelik Tutumlarının Karşılaştırılması

Eğitim Düzeyi	N	X	S	p
Anne Eğitim Durumu				
Okuryazar değil	18	108,61	7,823	,179
Okuryazar	21	104,86	10,734	
İlkokul	291	108,07	10,567	
Ortaokul	115	108,73	10,461	
Lise	165	106,93	10,736	
Yüksekokul-fakülte	56	104,89	11,990	
Baba Eğitim Durumu				
Okuryazar değil	4	98,50	13,178	,100
Okuryazar	14	104,29	4,393	
İlkokul	162	108,72	9,823	
Ortaokul	143	108,58	10,297	
Lise	190	106,66	11,656	
Yüksekokul-fakülte	153	106,97	10,818	

p > 0,05

Öğretmen adaylarının annelerinin eğitim durumlarına göre sürdürülebilir çevreye yönelik tutumları arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığını anlamak için sonuçlar tek yönlü ANOVA ile analiz edilmiştir (Tablo 6). Sonuç olarak öğretmen adaylarının annelerinin mezuniyet durumunun, öğretmen adaylarının sürdürülebilir çevreye yönelik tutumlarına etkisi olmadığı anlaşılmıştır. Öğretmen adaylarının babalarının eğitim durumlarına göre sürdürülebilir çevreye yönelik tutumları arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığını anlamak için sonuçlar tek yönlü ANOVA ile analiz edilmiştir (Tablo 6). Sonuç olarak öğretmen adaylarının babalarının mezuniyet durumunun, öğretmen adaylarının sürdürülebilir çevreye yönelik tutumlarına etkisi olmadığı anlaşılmıştır.

Tablo 7. Aile Gelir Durumu, Mezun Olunan Lise Türü ve Yaşanılan Yerleşim Yerinin Öğretmen Adayların Sürdürülebilir Çevreye Yönelik Tutumlarının Karşılaştırılması

	N	X	S	p
<i>Aile Gelir Durumu</i>				
750'den az	16	102,25	9,977	,237
750-1300 arası	79	106,87	10,457	
1300-1700 arası	133	108,04	9,326	
1700-2500 arası	172	108,31	10,729	
2500'den çok	266	107,32	11,337	
<i>Mezun olunan lise türü</i>				

Düz lise	116	107,41	11,351	,139
Anadolu lisesi	509	107,32	10,506	
Meslek lisesi	41	110,76	10,663	
Yaşanılan Yerleşim Yeri				
Köy	73	108,55	11,561	,568
Kasaba	63	107,02	9,738	
Şehir	254	106,94	10,208	
Büyükşehir	276	107,96	11,084	

p> 0,05

Öğretmen adaylarının ailelerinin gelir durumları, mezun olunan lise türü ve yaşanılan yerleşim yerine göre sürdürülebilir çevreye yönelik tutumları arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığını anlamak için sonuçlar tek yönlü ANOVA ile analiz edilmiştir (Tablo 7). Sonuç olarak öğretmen adaylarının ailelerinin gelir durumları, mezun olunan lise türü ve yaşanılan yerleşim yerine göre öğretmen adaylarının sürdürülebilir çevreye yönelik tutumlarına etkisi olmadığı anlaşılmıştır.

Tartışma ve Sonuç

Söz konusu araştırmada; fen bilgisi ve sınıf öğretmenliği bölümlerinde okuyan öğretmen adaylarının sürdürülebilir çevreye yönelik tutumları yüksek düzeyde bulunmuştur. İki bölüm arasında istatistiksel olarak fark var mı diye bakıldığında fen bilgisi öğretmenliği lehine anlamlı sonuç çıkmıştır. Bu farkın fen bilgisi öğretmenliği bölüm derslerinin (kimyada özel konular, çevre eğitimi, biyolojide özel konular, genel biyoloji 1) konuları arasında çevre ile ilgili bilgilerin olması düşünülmektedir. Karataş, yaptığı çalışmada Fen Bilgisi öğretmen adaylarının çevre bilinci düzeyinin Sosyal Bilgiler ve Sınıf öğretmen adaylarına göre daha yüksek olduğu sonucuna ulaşmıştır.³⁵ Ancak Polat, öğretmen adaylarının çevre sorunlarına yönelik tutumları ile öğrenim gördükleri lisans programı arasında farklılık olmadığı sonucuna ulaşmıştır.³⁶ Ak, yaptığı öğretmen adaylarının çevreye yönelik bilinçlerinin bazı demografik değişkenler açısından incelenmesi üzerine yaptığı çalışmada öğretmen adaylarının çevre bilinç düzeylerinin fen bilgisi öğretmenleri lehine olması beklenirken diğer öğretmen adayları (sosyal bilgiler, sınıf, ilköğretim matematik, okul öncesi) lehine fark bulunmuştur.³⁷ Yine Aksu, fen bilgisi ve sınıf öğretmenlerinin çevre sorunlarına yönelik tutumlarını belirlemek için yaptığı çalışma sonucunda öğretmenlerin çevre ve çevre sorunlarına karşı tutumlarının yüksek düzeyde olduğu ancak çevre tutum puanlarının ise cinsiyete, öğretmenlik deneyim süresine, branşa, çevre kuruluşuna üye olup olmama durumuna göre farklılık göstermediği sonucuna ulaşılmıştır.³⁸ Çobanoğlu ve Türer, fen bilgisi ve sosyal bilgiler öğretmen adaylarının sürdürülebilir kalkınma farkındalıklarını belirlemek için yaptıkları çalışma sonucunda öğretmen

35 Karataş, Çevre Bilincinin, s.279.

36 Suat Polat, "Öğretmen Adaylarının (Sosyal Bilgiler, Fen Bilgisi, İlköğretim Din Kültürü Ve Ahlak Bilgisi, Türkçe) Çevre Sorunlarına Yönelik Tutumları", Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, 2012, s.126.

37 Süleyman Ak, "İlköğretim Öğretmen Adaylarının Çevreye Yönelik Bilinçlerinin Bazı Demografik Değişkenler Açısından İncelenmesi", Yüksek Lisans Tezi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, 2008, s.131.

38 Aksu, Fen ve Teknoloji, s.94.

adaylarının okudukları bölüme göre aralarında anlamlı bir fark olmadığı sonucuna ulaşmışlardır.³⁹

Öğretmen adaylarının cinsiyete göre aralarında anlamlı farklılık olup olmadığına bakılmış ve kız öğretmen adayları lehine anlamlı farklılık bulunmuştur. Kız öğrencilerin erkek öğrencilere göre yapıları itibariyle her zaman daha duyarlı ve hassas olmaları bu farkı oluşturmuş olabileceği düşünülmektedir. Bu sonuçla benzer sonuçlar bulan çalışmalar vardır. Ayeni, öğretmen adaylarının çevresel farkındalıklarını sosyo-demografik özellikler açısından incelemiş ve kız öğretmen adaylarının çevresel farkındalıklarını erkek öğretmen adaylarına göre daha anlamlı bulmuştur.⁴⁰ Erol, sınıf öğretmenliği ikinci sınıf öğrencilerinin çevre ve çevre sorunlarını incelemek için yaptığı çalışmada kız öğrencilerin erkek öğrencilere göre çevre sorunlarına yönelik tutumlarının yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır.⁴¹ Yapıcı, öğretmen adaylarının çevre sorunlarına yönelik farkındalık ve ilgi düzeylerini incelediği çalışmasında kız öğrencilerin çevre sorunlarına yönelik sorumluluk, farkındalık ve ilgi düzeylerinin daha yüksek ve önemli derecede farklı olduğu sonucuna ulaşmıştır.⁴²

Polat, yaptığı çalışmada fen bilgisi öğretmen adaylarının çevre sorunlarına yönelik tutumları ile cinsiyetleri arasında fark bulmamıştır.⁴³ Ak, yaptığı çalışmada öğretmen adaylarının cinsiyet ile çevre bilinci ölçeğinin bazı alt bölümleri arasında anlamlı farklılığın olduğu tespit edilmiştir. Bu anlamlı farklılık ise erkekler lehinedir.⁴⁴ Aksakal, fen ve teknoloji öğretmen adaylarının çevresel geri dönüşüm konusundaki duyarlılıklarının belirlenmesi için yaptığı çalışmanın sonucunda öğretmen adaylarında cinsiyet faktörünün adayların çevresel geri dönüşüm konusundaki duyarlılıklarında anlamlı bir fark teşkil etmediği sonucuna ulaşmıştır.⁴⁵

Araştırmada; fen bilgisi öğretmen adaylarının sınıf düzeylerine göre aralarına istatistiksel olarak anlamlı fark bulunmamıştır. Sınıf öğretmenliği bölümlerinde okuyan öğretmen adaylarının sınıf düzeylerine göre aralarında bir ve ikinci sınıflar arasında ve ikinci sınıflar ile dördüncü sınıflar arasında anlamlı fark bulunmuştur. Birinci sınıflar ile ikinci sınıflar arasındaki farklılığın 2. sınıfta çevre eğitimi dersinin olmasının etkilemiş olabileceği düşünülmüştür. İkinci sınıflar ile dördüncü sınıflar arasındaki farkın ise öğrenim süresi boyunca çevreye yönelik bilgi ve bilincin artmasının etkilemiş olabileceği düşünülmektedir. Fen bilgisi ve sınıf öğretmenliği bölümlerinin aynı sınıf düzeyleri birbiri ile karşılaştırıldığında birinci sınıfta okuyan öğretmen

39 Omca Çobanoğlu ve Berna Türer, "Fen Bilgisi ve Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin Sürdürülebilir Kalkınma Farkındalıklarının Belirlenmesi", *Uluslararası Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 2015: 235-247.

40 Olutoyosi O. Ayeni, "The influence of socio-demographic factors on environmental education. Awareness of first year students at the Cape Peninsula University of Technology South Africa", *The international Journal of science in Society*, 5 (2014): 1-8.

41 Gül Hanım Erol, "Sınıf Öğretmenliği İkinci Sınıf Öğrencilerinin Çevre ve Çevre Sorunlarına Yönelik Tutumları", Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi, 2005, s.35.

42 Elvan Yapıcı, "Öğretmen Adaylarının Çevre Sorunlarına Yönelik Farkındalık ve İlgi Düzeylerinin Karşılaştırılması", Yüksek Lisans Tezi. Adnan Menderes Üniversitesi, 2009, s.97.

43 Polat, Öğretmen Adaylarının, s.17.

44 Ak, İlköğretim Öğretmen, s.25.

45 Şeyma Aksakal, "Fen ve Teknoloji Dersi Öğretmen Adaylarının Çevresel Geri Dönüşüm Konusundaki Duyarlılıklarının Belirlenmesi", Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, 2013, s.78.

adayları, ikinci sınıfta okuyan öğretmen adayları ve üçüncü sınıfta okuyan öğretmen adayları arasında anlamlı bir fark olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Dördüncü sınıf öğretmen adayları arasında ise fen bilgisi öğretmenliğinde okuyan öğretmen adaylarının lehine anlamlı fark olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Topaloğlu, yaptığı çalışmada fen bilgisi öğretmen adaylarının çevre sorunlarına yönelik tutumlarının kendi yaşam kalitelerine yansımalarının incelenmesi üzerine yaptığı çalışmada fen bilgisi öğretmen adaylarının çevre sorunlarına yönelik tutumlarının sınıf düzeylerine göre farklılaşmadığı sonucuna ulaşmıştır.⁴⁶ Öcal, sosyal bilgiler öğretmen adaylarının çevre sorunlarına yönelik tutumlarını incelediği çalışmada öğretmen adaylarının çevreye yönelik tutumlarında sınıf düzeylerine göre anlamlı farklılık olmadığı sonucuna ulaşmıştır.⁴⁷ Gürbüz ve Çakmak, biyoloji eğitimi bölümü öğrencilerinin çevreye yönelik tutumlarının incelenmesi çalışmasında sınıf düzeylerine göre çevresel düşünce puanlarında 3. Sınıflar lehine anlamlı farklılık bulmuştur.⁴⁸ Kocalar ve Balcı, coğrafya öğretmen adaylarının çevre okuryazarlık düzeylerini incelemek için yaptıkları çalışmada 4. ve 5. sınıflar lehine anlamlı farklılık bulmuştur.⁴⁹ Sever ve Yalçınkaya, yaptıkları çalışmada sınıf öğretmenliği ikinci sınıf öğrencilerinin çevre bilincinin birinci sınıflara göre daha düşük olduğu sonucuna ulaşmıştır.⁵⁰ Akbaş, fen bilgisi öğretmen adaylarının çevre olgusunun araştırılması üzerine yaptığı çalışmada 4. Sınıf öğrencilerinin çevre ve kavram bilgilerinin 1. sınıf öğrencilerine göre anlamlı fark gösterdikleri, çevre duyarlılıklarının da buna bağlı olarak daha fazla olduğu sonucuna ulaşmıştır.⁵¹

Bu araştırmada; öğretmen adaylarının anne eğitim düzeyi, baba eğitim düzeyi, mezun oldukları lise türü, ailelerinin gelir durumu ve yaşadıkları yerleşim yerinin türüne göre aralarında anlamlı fark bulunamamıştır. Türer, yaptığı çalışmada fen bilgisi ve sosyal bilgiler öğretmenliği bölümlerinde okuyan öğretmen adaylarının sürdürülebilir çevreye yönelik tutumlarını incelemiş ve cinsiyete göre farklılık olmadığı sonucuna ulaşmıştır.⁵² Topaloğlu, fen bilgisi öğretmen adaylarının çevre sorunlarına yönelik tutumları üzerine yaptığı çalışma sonucunda çevre sorunlarının en uzun süre yaşadıkları yerleşim yerine göre farklılaşmadığı, baba eğitim durumuna göre farklılaşmadığı, hastalık olup olmama durumuna göre farklılaşmadığı sonucuna ulaşmıştır.⁵³ Altınöz, fen bilgisi öğretmen adaylarının çevre okuryazarlık düzeylerini incelemek için yaptığı çalışma sonucunda öğretmen ailelerinin aylık gelir durumuna, anne babalarının eğitim durumlarına ve yaşadıkları yerleşim birimine göre çevre

46 Miray Topaloğlu, "Fen Bilgisi Öğretmen Adaylarının Çevre Sorunlarına Yönelik Tutumlarının Kendi Yaşam Kalitelerine Yansımalarının İncelenmesi", Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, 2014, s.117.

47 Tülay Öcal, "Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının çevre sorunlarına yönelik tutumlarının belirlenmesi", *Marmara Dergisi*, 27 (2013): 333-352.

48 Hasan Gürbüz ve Mürşet Çakmak, "Biyoloji bölümü öğrencilerinin çevreye yönelik tutumlarının incelenmesi", *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 19 (2012): 162-173.

49 Ali Osman Kocalar ve Ali Balcı, "Coğrafya Öğretmen Adaylarının Çevre Okuryazarlık Düzeyleri", *International Journal Social Science Research*, 2/2 (2013): 15-49.

50 Ramazan Sever, Elvan Yalçınkaya, "Sınıf Öğretmeni Adaylarının Çevresel Tutumlarının İncelenmesi", *Marmara Coğrafya Dergisi*, 26 (2012): 1-15.

51 Akbaş, Fen Bilgisi, s.25.

52 Berna Türer, "Fen Bilgisi ve Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının Sürdürülebilir Kalkınma Farkındalıklarının Belirlenmesi", Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 2010, s.123

53 Topaloğlu, Fen Bilgisi, s.28.

okuryazarlık bileşenleri arasında anlamlı bir fark olmadığı sonucuna ulaşmıştır.⁵⁴ Karakoçan, yılında sınıf öğretmenlerinin çevre eğitimine yönelik farkındalıklarını belirlemek için yaptığı çalışmada öğretmenlerin çalıştıkları kurum, öğrenim durumları ve çalıştıkları yerleşim birimi açısından anlamlı bir farklılık olmadığı sonucuna ulaşmıştır.⁵⁵

Boz, fen bilgisi öğretmen adaylarının enerji kaynakları ve çevreye etkileri konusundaki bilgi düzeylerini incelemiştir ve aile eğitim seviyesi yüksek olanların, iyi liselerde eğitim görenlerin ve ortaöğretimde fen başarısı iyi olanların çevre konusunda bilgi düzeylerinin diğer adaylara göre daha yüksek olduğu sonucuna ulaşmıştır.⁵⁶ Polat, fen bilgisi, sosyal bilgiler, din kültürü ve ahlak bilgisi ve Türkçe öğretmen adaylarının çevre sorunlarına yönelik tutumlarını araştırdığı çalışma sonucunda ebeveyn eğitim düzeyi yüksek olan öğretmen adaylarının çevre sorunlarına yönelik tutumları arasında ebeveynlerinin eğitim düzeyleri yüksek olanlar lehine anlamlı farklılık olduğu tespit edilmiştir.⁵⁷ Bican, fen bilgisi öğretmen adaylarının çevre risk algılarını belirlemek için yaptığı çalışmada risk algılarının öğretim durumlarına mezun olunan lise türüne göre fark olduğunu tespit etmiştir.⁵⁸ Polat, öğretmen adaylarının (sosyal bilgiler, fen bilgisi, ilköğretim din kültürü ve ahlak bilgisi, Türkçe) çevre sorunlarına yönelik tutumları üzerine yaptığı çalışmada öğretmen adaylarının çevre sorunlarına yönelik tutumları ile ebeveynlerinin eğitim düzeyi arasında eğitim düzeyi yüksek ebeveynler lehine bir farklılık bulmuştur.⁵⁹

Öneriler

Üniversite eğitim programlarının çevre eğitimi konusunda yeterli düzeyde olup olmadığı incelenmelidir.

Çevre dersleri sadece belli bir sınıfın belli bir döneminde alınan bir ders olmaktan çıkarılıp tüm disiplinlerle ilişkilendirilmelidir.

Çevre eğitimi derslerinde öğrenilen bilgileri gündelik yaşantıya entegre edecek şekilde etkinlikler düzenlenmelidir.

Öğretmen adaylarının sürdürülebilir çevreye yönelik tutumlarının daha yüksek olması için üniversitelerde sık sık seminer ve konferanslar düzenlenmelidir.

Öğrencilerin sürdürülebilirliğin önemini kavramaları ve çevrelerine de bu bilinci kazandırmaları için üniversitelerde kulüpler, gönüllü kuruluşlar açılması ve öğrencilerin bu kulüp ve kuruluşlara katılması teşvik edilmelidir.

54 Nihat Altınöz, "Fen Bilgisi Öğretmen Adaylarının Çevre Okuryazarlık Düzeyleri", Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, 2010, s.83.

55 Esra Karakoçan, "Sınıf Öğretmenlerinin Çevre Eğitimine Yönelik Farkındalıkları", Yüksek Lisans Tezi. Afyon Kocatepe Üniversitesi, 2016, s.104.

56 Can Sercan Boz, "Eğitim Fakültesi Fen Bilgisi Öğretmen Adaylarının 'Enerji Kaynakları ve Çevreye Etkileri' konusundaki bilgi düzeylerinin araştırılması", Yüksek Lisans Tezi, Kastamonu Üniversitesi, 2014, s.90.

57 Polat, Öğretmen Adaylarının, s.32.

58 Simge Bican, "Fen Bilgisi Öğretmen Adaylarının Çevre Risk Algılarının Belirlenmesi", Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, 2014, s.101.

59 Polat, Öğretmen Adaylarının, s.112.

Sürdürülebilirliğin sadece bir alanda eğitim gören adayların bilmesi ve uygulaması gereken bir konu olarak görülmemesi için tüm bölümlerde ve tüm derslerde sürdürülebilirlik bilincini kazandıracak şekilde düzenlemeler yapılmalıdır.

Kaynakça

- Ak, Süleyman. “İlköğretim Öğretmen Adaylarının Çevreye Yönelik Bilinçlerinin Bazı Demografik Değişkenler Açısından İncelenmesi”. Yüksek Lisans Tezi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, 2008.
- Akbaş, Tuğba. “Fen Bilgisi Öğretmen Adaylarında Çevre Olgusunun Araştırılması”. Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2007.
- Akgül, Hasan Celal ve Esra Macaroğlu Akgül. “Fen Eğitiminde Yeni Bir Kavram: Tarımsal Farkındalık İlköğretim Öğretmen Adaylarının Genel, Fen Bilgisi Öğretmen Adaylarının Özel Durumu”. *Sakarya Üniversitesi Eğitim Dergisi*. 1/1 (2010): 15-25.
- Akıllı, Mustafa ve Mustafa T. Yurtcan. “İlköğretim fen bilgisi öğretmeni adaylarının çevreye karşı tutumlarının farklı değişkenler açısından incelenmesi (Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Örneği)”. *Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi*. 11/2 (2009): 119-131.
- Aksakal, Şeyma. “Fen ve Teknoloji Dersi Öğretmen Adaylarının Çevresel Geri Dönüşüm Konusundaki Duyarlılıklarının Belirlenmesi”. Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, 2013.
- Aksu, Yasemin. “Fen ve Teknoloji ile Sınıf Öğretmenlerinin Çevre Sorunlarına Yönelik Tutumlarının Belirlenmesi (Burdur İli Örneği)”. Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, 2009.
- Akyol, Buket. “İlköğretim Öğretmen Adaylarının Çevresel Tutum ve Çevre Bilgi Düzeyleri Üzerine Bir Çalışma”. Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi, 2014.
- Alpak, Gizem. “Fen Bilgisi Öğretmen Adaylarının Çevreye Yönelik Etik Yaklaşımları İle Sürdürülebilir Çevreye Yönelik Tutumlarının İncelenmesi”. Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi, 2016.
- Altınöz, Nihat. “Fen Bilgisi Öğretmen Adaylarının Çevre Okuryazarlık Düzeyleri”. Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi. 2010.
- Atasoy, Emin ve Hasan Ertürk. “İlköğretim Öğrencilerinin Çevresel Tutum ve Çevre Bilgisi Üzerine Bir Alan Araştırması”. *Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi*. 10/1 (2008): 105-122.
- Ayeni, Olutoyosi O. “The influence of socio-demographic factors on environmental education. Awareness of first year students at the Cape Peninsula University of Technology South Africa”. *The international Journal of science in Society*. 5 (2014): 1-8.
- Bican, Simge. “Fen Bilgisi Öğretmen Adaylarının Çevre Risk Algılarının Belirlenmesi”. Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi, 2014, s.101.
- Bilim, İrfan. “Sürdürülebilir Çevre Açısından Eğitim Fakültesi Öğrencilerinin Çevre Okuryazarlık Düzeylerinin Belirlenmesi”. Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, 2012.

- Büyüköztürk, Şener, Ebru Kılıç Çakmak, Özcan Erkan Akgün, Şirin Karadeniz ve Funda Demirel. “*Bilimsel Araştırma Yöntemleri*”. Ankara: Pegem Yayınları. 2012.
- Çelikbaş, Ayşe. “Sürdürülebilirliği Temel Alan Çevre Eğitiminin Ortaokul Öğrencilerinin Çevresel Davranışlarına ve Sürdürülebilir Çevre Tutumlarına Etkisi”. Yüksek Lisans Tezi, Mersin Üniversitesi, 2016.
- Çimen, Osman. “Çevre Eğitiminde Tatlı Su Ekosistemleri Konusundaki Temel Kavramların Üniversite Öğrencileri Tarafından Algılanma Düzeyleri”. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, 2008.
- Çobanoğlu, Omca ve Berna Türer. “Fen Bilgisi ve Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin Sürdürülebilir Kalkınma Farkındalıklarının Belirlenmesi”. *Uluslararası Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*. (2015): 235-247.
- Erten, Sinan. “Çevre Eğitimi ve Çevre Bilinci Nedir, Çevre Eğitimi Nasıl Olmalıdır?”. *Çevre ve İnsan Dergisi*. 65/66 (2004): 1-13.
- Gadenne, David L., Jessica Kennedy, Catherine McKeiver. “An empirical study of environmental awareness and practices in SMEs”. *Journal of Business Ethics*. 84 (2009): 45-63.
- Gürbüz, Hasan ve Mürşet Çakmak. “Biyoloji bölümü öğrencilerinin çevreye yönelik tutumlarının incelenmesi”. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*. 19 (2012): 162-173.
- Hanım Erol, Gül. “Sınıf Öğretmenliği İkinci Sınıf Öğrencilerinin Çevre Ve Çevre Sorunlarına Yönelik Tutumları”. Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi, 2005.
- Kahraman, Nazan. “Eğitim Fakültesi Öğrencilerinin Çevre Sorunlarına Yönelik Normlarının Karşılaştırılması”. Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi, 2016.
- Kahyaoğlu, Mustafa ve Nurettin Özgen. “Öğretmen Adaylarının Çevre Sorunlarına Yönelik Tutumlarının Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi”. *Kuramsal Eğitimbilim Dergisi*. 5/2 (2012): 171-185.
- Karakoçan, Esra. “Sınıf Öğretmenlerinin Çevre Eğitimine Yönelik Farkındalıkları”. Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, 2016, s.104.
- Karataş, Abdullah. “Çevre Bilincinin Geliştirilmesinde Çevre Eğitiminin Rolü ve Niğde Üniversitesi Eğitim Fakültesi Örneği”. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2013.
- Kocalar, Ali Osman ve Ali Balcı. “Coğrafya Öğretmen Adaylarının Çevre Okuryazarlık Düzeyleri”. *International Journal Social Science Research*. 2/2 (2013): 15-49.
- Öcal, Tülay. “Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının çevre sorunlarına yönelik tutumlarının belirlenmesi”. *Marmara Dergisi*. 27 (2013): 333-352.
- Özcan, Seher. “Fen Bilgisi Öğretmen Adaylarının Çevre Sorunlarına İlişkin Görüşlerinin Farklı Teknikler Kullanılarak Tespit Edilmesi”. Yüksek Lisans Tezi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, 2010.

- Özdemir, Oğuz. *Ekolojik Okuryazarlık ve Çevre Eğitimi*. Ankara, Pegem Akademi, 2016.
- Polat, Suat. “Öğretmen Adaylarının (Sosyal Bilgiler, Fen Bilgisi, İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi, Türkçe) Çevre Sorunlarına Yönelik Tutumları”. Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, 2012.
- Sercan Boz, Can. “Eğitim Fakültesi Fen Bilgisi Öğretmen Adaylarının ‘Enerji Kaynakları ve Çevreye Etkileri’ Konusundaki Bilgi Düzeylerinin Araştırılması”. Yüksek Lisans Tezi, Kastamonu Üniversitesi, 2014.
- Sever, Ramazan ve Elvan Yalçınkaya. “Sınıf Öğretmeni Adaylarının Çevresel Tutumlarının İncelenmesi”. *Marmara Coğrafya Dergisi*. 26 (2012): 1-15.
- Soysal, Kübra. “İlköğretim Öğretmen Adaylarının Sürdürülebilir Çevre Eğitimine Yönelik Tutumları”. Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 2016.
- Strong, Carolyn. “The impact of environmental education on children’s knowledge and awareness of environmental concerns”. *Marketing Intelligence & Planning*. 16 (1998): 349–355.
- Teksöz, Gaye, Elvan Şahin ve Hamide Ertepinar. “Çevre okuryazarlığı, öğretmen adayları ve sürdürülebilir bir gelecek”. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. 39 (2010): 307-320.
- Topaloğlu, Miray. “Fen Bilgisi Öğretmen Adaylarının Çevre Sorunlarına Yönelik Tutumlarının Kendi Yaşam Kalitelerine Yansımalarının İncelenmesi”. Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, 2014.
- Tuncer, Gaye, Ceren Tekkaya ve Semra Sungur. “Öğretmen Adaylarının Sürdürülebilir Kalkınma ile ilgili inançları Cinsiyet ve Çevre Dersine Katılımın Etkisi”. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. 31 (2006): 179-187.
- Türer, Berna. “Fen Bilgisi ve Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının Sürdürülebilir Kalkınma Farkındalıklarının Belirlenmesi”. Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 2010.
- Uğulu, İlker ve Sevilay Erkol. “Biyoloji öğretmen adaylarının çevreye yönelik tutumları ve çeşitli değişkenler açısından incelenmesi”. *Balıkesir Üniversitesi Yeni Dünya Bilimleri Akademisi e-Dergisi*. 8/1 (2013): 78-89.
- Yapıcı, Elvan. “Öğretmen Adaylarının Çevre Sorunlarına Yönelik Farkındalık ve İlgi Düzeylerinin Karşılaştırılması”. Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi, 2009.
- Yıldız, Şahika. “Öğretmenlerin, Öğretmen Adaylarının ve Öğrencilerin Sürdürülebilir Çevre ile İlgili Kavramsal Anlamaları ve Tutumları”. Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2011.
- Yücel, A. Seda ve F. İnci Morgil. “Yüksek Öğretimde Çevre Olgusunun Araştırılması”. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. 14 (1998): 84-91.

The Investigation of Science and Classroom Teacher Candidates Attitudes to Sustainable Environment

HİCRET ÇİMEN / SEMRA BENZER

Abstract: *The aim of this study was to investigate the attitudes of prospective teachers studying in science and classroom teaching departments towards sustainable environment. The research was carried out with 342 science teachers and 324 classroom teacher candidates who were studying in Gazi University Faculty of Education during the 2017-2018 academic year. Screening model was used in the research. Personal information form and Sustainable Environment Attitude Scale were used to obtain data. According to the findings obtained from the research, prospective teachers' attitudes towards sustainable environment were found to be high. There is a significant difference in favor of prospective teachers in science teaching departments and in favor of female teacher candidates according to gender. There was no difference between the grade levels of science teacher candidates. A significant difference was found between the 1-2 and 2-4 classes of classroom teaching class levels.*

Keywords: *Success, Teacher candidates, Sustainable environment, Attitude.*

Amfiteyatrosu, Panoptikon ve Görme Rejimleri

TUBA KANCI*

tubakanci@gmail.com

ORCID-ID: 0000-0002-1834-5440

Öz: Antik Yunan amfiteyatrosu ve Bentham'ın panoptikonu, farklı tarihsel ve sosyal bağlamlara ait mimari yapılarıdır. Amfiteyatrosu, Antik Yunan şehir-devletinin ve panoptikon da 19. yüzyıl modernitesinin bir ürünüydü. Bu tarihsel ve kültürel eserlerin görsellikle olan ilişkileri de bu bağlamlar içinde şekillenmiştir. 19 yüzyılda, performans mekânları, sınırlamak ve disipline etmek için tasarlanan mekânlarla yer değiştirmiştir. Bu iki mimari yapının karşılaştırılması bize modernitenin, klasik dönemden farkını göstermektedir. Bu yazı, amfiteyatrosu ve panoptikonun ait oldukları toplumların görme biçimlerinin kültürel ve siyasal boyutlarıyla ilişkisini ele almayı amaçlamakta ve bu iki mimari yapının söz konusu toplumları karakterize eden metaforlar olarak kullanılacaklarını ileri sürmektedir. Dolayısıyla, bu çalışma aynı zamanda, farklı mimari biçimler ile temsil ettikleri toplumlarda hâkim olan siyaset, özgürlük, kontrol ve disiplin anlayışları arasındaki ilişkiye bakmayı amaçlamaktadır.

Anahtar kelimeler: Antik Yunan, Modernite, Amfiteyatrosu, Panoptikon.

Giriş

Amfiteyatrosu ve Panoptikon, içinden çıktıkları topluma dair temsil ettikleriyle sahip oldukları biçimsel özellikler arasında özgün ilişkiler olan iki mimari yapıdır. Bu çalışma, ayrı tarihsel dönemlerde ortaya çıkmış ve farklılıklarına rağmen şekilsel benzerlikler de gösteren bu iki mimari yapıyla, temsil ettikleri görme rejimleri arasındaki ilişkiyi ele almayı amaçlamaktadır. Söz konusu ilişkinin niteliği, amfiteyatrosudan panoptikona değişiklik göstermektedir. Bu iki farklı tarihsel, kültürel ve sanatsal nesnenin görsellikle olan ilişkisi yalnızca kendilerine has biçimlerinden kaynaklanan temel kullanım özellikleriyle ilişkili değildir. Kaynaklandıkları farklı tarihsel ve sosyal bağlamlar düşünüldüğünde görülecektir ki, hem amfiteyatrosu, hem de panoptikon, içinden çıkmış oldukları toplumların –eski Yunan şehir-devletleri ve 19. yüzyıl modernitesi- görme biçimlerini ve onları şekillendiren kültürel ve siyasal bağlamı temsil etmektedir. Hem amfiteyatrosu hem de panoptikon ait oldukları toplumları anlatan birer metafor olarak görülmelidir. Onlar yalnızca zamanlarının egemen görme/bakma biçimlerini değil, aynı zamanda egemen siyaset ve toplum anlayışlarını da resmet-

* Doç. Dr., Kocaeli Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü.

mektedirler. Bu açıdan bu çalışma, bir yönüyle de, mimari biçimlerle temsil ettikleri toplumlarda hâkim olan siyaset, özgürlük, kontrol ve disiplin anlayışları arasındaki ilişkiyi ele almayı amaçlamaktadır.

Antik Yunan Amfiteyatrosu ve Atina Şehir-Devleti

İlk Yunan amfiteyatroları, oturma yerleri merkezi bir açık alandan dışarı doğru yükselen, tepelerin eğimlerine inşa edilmiş oval ya da yuvarlak yapılarıdır. Atina şehir-devletinde ilk amfiteyatro Akropolis'in güney eteklerinde milattan önce 5.yüzyıl civarında, festivaller boyunca kullanılan geçici ahşap sahnelerin yıkılması üzerine inşa edildi. Yarışmalar ve gösteriler bu tiyatronun (*theatron*)¹ aynı zamanda merkezi (*meson*) de olan tabanında yapılırken, yurttaşlar oturup dansçıları, şairleri ve atletleri seyrederdiler. Amfiteyatro, kurulduğu tepenin eteklerine oturan insanların görme ve duyma ile ilgili algılarını merkezdeki sahneye yönlendirirdi. Çünkü böylesi bir mimari yapıda merkezdeki sahnede yapılan gösteri, bu sahnenin etrafına yerleşmiş olan seyircilerden çok daha önemli ve belirleyiciydi.²

Yurttaşların performanslarını gerçekleştirdikleri bir diğer mekan olan agora, yurttaşların hem aynı anda söz ve görsellik içeren eylem halinde buldukları, hem de izleyici konumunda oldukları, performansı gerçekleştiren ve izleyen arasında hiç bir ayırımın bulunmadığı bir mekandı. Bu ilk bakışta daha demokratik gibi gözükse de, polis kalabalıklaştıkça artan ve hareket halinde bulunan bakış ve seslerin kakafonisi, eylemin diğerleri tarafından görülmesini ve özellikle de duyulmasını, böylece onlar tarafından tanık olunması, tasdik edilmesi, tartışılması ve kritik edilmesini gittikçe daha imkansız kılmıştır. Sennet'in de belirttiği üzere, Antik dönem Atinalılarının bu soruna "özel binalar inşa ederek çare aradıklarını" biliyoruz.³

Amfiteyatro da bu hareket eden bakış ve seslerin kakafonisini bir düzen (*nomos*) içinde sunmak için bulunan çözümlerden biridir. Bu durum, merkezde (*es mesoi*) ve merkezi işgal eden kişiler üzerinde odaklanmaktan kaynaklanmaktaydı. Böyle bir odaklanma, merkezde bulunan sahne, tiyatronun huni biçimindeki yapısı ve oturma yerlerinin düzenlenişiyle gerçekleştirilmişti. Bu durum gösteri yapanlarla izleyiciler (*theates*) arasında kesin çizgilerle bir ayırım yaratılmasını sağlamıştır.⁴ Merkezdeki sahne izleyicilerin bakışlarını üzerinde toplarken, mimarinin huni biçimindeki yapısı bu etkiyi seslerin dağılmasını engelleyerek arttırmaktaydı. Bu arttırılmış ses etkisi sahnedeki figürleri daha yakın göstermekte, sahnede konuşan kişinin daha baskın olmasını sağlamaktaydı. Bu arada, oturma eylemi sahnenin etrafına yerleşmiş seyircilerin merkezdeki sahnede olanlara teslim olmasını⁵ sağlamakta, gücün bu süre boyunca sahnede gösteri yapanların üstünde odaklanmasını sağlamaktaydı. Seyircilerin ilgisini çekecek koşulları yaratmak da önemliydi. Sahnede gösteri ya-

1 Antik Yunanda tiyatro anlamına gelen *theatron* "görme yeri" anlamına gelmektedir.

2 Richard Sennett, *Ten ve Taş: Batı Uygarlığında Beden ve Şehir*, çev., Tuncay Birkan, İstanbul: Metis Yayınları, 2002, s.48-50.

3 Sennett, *Ten ve Taş*, s.47.

4 Sennett, *Ten ve Taş*, s.50-51.

5 Antik Yunan kültüründe ayakta durmak ve uygun adım yürümek değer verilen beden durumlarıdır; oturmak ise daha çok teslimiyet ifade eden bir anlam içermektedir. Bkz. Sennett, *Ten ve Taş*, s.51.

panlar (*theoros*) başka mekanların ve zamanların mesajlarını getiren ve bunları *polis*in yurttaşlarının beğenisine sunan elçilerdi. Bununla birlikte izleyicinin merkezde gösteri yapan tarafından teslim alınması yalnızca sınırlı bir zaman için geçerliydi ve izleyicileri tümünden güçsüz bırakan bir durum değildi. Bu teslimiyet durumu, merkezde gösteri yapanla izleyen arasında bir ayırım yaratırken aynı zamanda gösterinin ilgiyi çekmesine yardım etmekteydi. Böylece hareketli bakışların ve bilinçlerin bir süre için bu noktada odaklanmasını sağlamaktaydı.

Amfiteyatronun sanatla olan dolaysız ilişkisinden ötürü görsellikle arasında derin bağlar olduğu söylenebilir. Perspektife, renklendirmeye, uzaklık ve yakınlık algılarına ve sahne tasarımına getirdiği yenilik ve ilerlemenin yanı sıra, mitolojik figürlerin temsil edilmelerini sağlayacak bir ikonografi ve değişik temsil etme tekniklerinin icat edilmelerini de sağlamıştır.⁶ Bununla birlikte amfiteyatro, görsel deneyimi, kontrolü altında olduğu söylemin (*narration*) dinamikleri içerisinde sunmaya çalışmıştır. Eylem, sözsel ortamda oluşturulmuştur. Bu durum yalnızca biçimsel zorlamalardan kaynaklanmamakta, aynı zamanda konuşmanın antik Yunan toplumu için taşıdığı önemin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Vernant bu toplumu, en derin köklerini sözde bulan bir medeniyet olarak tarif eder.⁷

Görsel deneyimin sözsel ortam dolayımıyla yaşadığı bu türden bir teslimiyet, görselliğin önemini azaltmamıştır. Görüntüler yanıltıcı olabilir. Fakat görüntü aynı zamanda bir bilgi kaynağı, bir bilme biçimi ve bilginin ayrıcalıklı bir kökeni de olabilir.⁸ Birinci yaklaşım en güçlü ifadesini Platon'un *mimesis* teorisinde bulurken, diğer yaklaşım kendini etimolojik olarak belli etmektedir. Eski Yunan'da bilmek (*eidenai*) semantik ve morfolojik olarak görmek (*idein*) kelimesiyle aynı kökten gelmektedir.⁹ Görünüm/görüntü ve söz amfiteyatroda diyalektik olarak iç içe geçmiştir. Sahnede-kiler, eylem ve görsel deneyimin mekansal olarak betimlendiği anlatılarını, sözsel ortam dolayımıyla sunardı. Ancak bu noktada sahne tasarımı gibi görsel yardımlar da önemliydi. Böylelikle yurttaşlar diğer mekan ve zamanlardan getirilen mesajları almaktaydı. Bu mesajları getirenlere teslim olurlarken kendi görüş açılarını ve kendi vizyonlarını formüle etme gücünden yoksun da kalmazlardı. Öyle ki bireylerin görüşlerinin, vizyonlarının geleneksel hiyerarşi ve geleneksel değerlerden özgür kılınarak bir araya getirilip ifade edilmesi aslında bir düzen yaratılmasını sağlar. Milattan önce 5. yüzyılın ortalarında Aeschylus'un yazdığı *Suppliants* ve *Oresteia* tragediyaları işledikleri konularla bu anlayışı ifade etmektedirler.¹⁰

Gerçekte, farklı görselliklerin varlığı yalnızca mümkün değil ayrıca arzu edilen bir

6 Froma Zeitlin, "The Artful Eye: Vision, Ecphrasis and Spectacle in Euripidean Theatre", der., Simon Goldhill ve Robin Osborne, *Art and Text in Ancient Greek Culture*, Cambridge: Cambridge University Press, 1994, s.140-141.

7 Jean-Pierre Vernant, "Writing and Civilization in Greece", der., Jean Bottéro, Clarisse Herrenschildt ve Jean-Pierre Vernant, *Ancestor of the West*, Chicago, London: The University of Chicago Press, 2000, s.156.

8 Vernant, "Writing and Civilization in Greece", s.141.

9 Simon Goldhill, "Changing Cultures of Viewing", der., Teresa Brennan ve Martin Jay, *Vision in Context*, New York, London: Routledge, 1996, s.20.

10 Bkz. Cynthia Farrar, "Ancient Greek Political Theory as a Response to Democracy", der., John Dunn, *Democracy, The Unfinished Journey, 508 BC to AD 1993*, New York: Oxford University Press, 1994, s.20-24.

Ancak şu da belirtilmelidir; daha sonraları üretilen tragedyalarda, bu siyasal düzenin, bazı kesimlerin kişisel çıkarlarının diğerleri üzerinde dayatılmasına da yol açtığı sıklıkla vurgulanmaya başlanmıştır.

şeydi. Birinci anlatıcı, oyunun hayali mesaj taşıyıcısı, bütün Yunan tragediyalarında olduğu gibi, sahnedeki ve sahne dışındaki izleyicilerin yerine geçmektedir.¹¹ Bu durum, olayı hem kendi gözleri hem de sahnedekilerin gözleriyle izleyen seyirciler için ikili bir perspektif yaratmaktadır.¹² Üstelik haberci, olayların birinci elden tanığı, işlevleri başka bir bakış açısı sağlamak ve sahnenin ayrıntı ve kapsamını genişletmek olan konuşmacılar ve diğer haberciler tarafından izlenir.¹³ Ses, kakofoniden bir düzene kavuştukça, merkeze yerleştikçe, sahne dışındaki izleyicilerin, hem sahnedeki izleyicilerle hem de olayın birinci elden tanığı olmuş olan birinci anlatıcıyla olan ilişkisinden bahsetmek mümkün olabilmektedir. Gerçekten, tüm bu “izleyenler” sırayla, hem gözlemleyen göz olmakta hem de gözlemin merkezi haline gelmektedir.

Yukarıdaki tartışmadan da anlaşılacağı üzere, amfitiyatro yalnızca bir izleme yeri değildir. Atina şehir-devletinin kültürel ve siyasal ortamı tarafından belirlenen ve aynı zamanda onu belirleyen önemli bir kurumdur. Bunun yanı sıra, bu tiyatro aynı zamanda bir kamusal kurumdur; festivaller gibi olaylarda *polis*in bütün yurttaşlarını bir araya getirmektedir. Bu etkinliklerdeki izleyiciler kentin görsel bir haritasını oluşturmakta, *polis*in sosyo-politik farklılaşmasını temsil etmektedirler.¹⁴ Atina’ya yakın bir tepe olan Pnyks’deki tiyatro ise büyük politik toplantılar, halk meclisleri (*ekklesia*) için kullanılmaktaydı. Bu meclisler yılda kırk defa bütün yurttaşların katılımıyla oluşurdu.¹⁵ Bu festivaller ve politik toplantılarda bir araya gelen yurttaşlar ise hem izleyici hem de aktördü. Katılımcılarıyla kentin sosyo-politik farklılaşmasının görsel bir haritasını oluşturan bu büyük politik toplantılar, halk meclisleri ve festivaller Atina *polis*inin demokrasi modeli ekseninde şekillenmeye başladığı milattan önce 5. yüzyıla karşılık gelmektedir.¹⁶

11 Zeitlin, “The Artful Eye”, s.143.

12 Zeitlin, “The Artful Eye”, s.141.

13 Zeitlin, “The Artful Eye”, s.146.

14 Goldhill, “Changing Cultures of Viewing”, s.19.

15 Sennett, *Ten ve Taş*, s.52.

16 Pnyks’teki yurttaş meclisinin oluşumu Solon’un reformlarına dayanmaktadır. Ayrıca bu meclisin işleyişini düzenlemek için 400 kişiden oluşan bir konsey oluşturulmuştur. Bu konseyin niteliği hakkında fazla bir bilgi yoksa da meclisin kurumsallaşmasını sağladığı düşünülmektedir. Solon toprak reformuyla beraber yeni bir yurttaşlık anlayışı getirmiştir. Artık toprağı işleyenler ürettiklerinin bir kısmını aristokratlara vermek zorunda değildir, çalışanlar topraklara ve ürettiklerine kendileri sahip olabilmektedir. Kamu görevlerinde yer alabilme ayrıcalığı/hakkı da bu çalışan kesimi içine alacak kadar genişletilmiştir. Yurttaşlık kavramı, böylece, yalnızca aristokratların sahip olduğu ve yönetme ayrıcalığıyla da perçinlenen ayrıcalıklı bir kavram olmaktan çıkmış, halkın büyük bir kesimini içine alan bir kavram olmuştur. (Kadınlar ve eskiden toprakta çalışmakta olan yeni Atina yurttaşlarının yerine artık toprakları işleyen köleler hariç.) Yurttaşların başvurabileceği bir halk mahkemesi (*heliaia*) de Solon’un reformları içindedir. Solon’un reformlarının önemi yadsınamasa da, Atina demokrasinin asıl şekillenışı Kleisthenes’in zamanına atfedilir. Bu dönemde Atina şehir devletine yeni bir örgütlenme sistemi getirilmiştir. Atina şehir-devletinin sınırları içindeki topraklar, eski dört kabileden farklı olarak, ayrıcalıklı aileler ve soyağaçları göz önüne alınmadan on farklı kabileye bölünmüştür. Bu örgütlenme şekli aslında tamamıyla coğrafidir; her kabile 140 köy (*demes*) içerirken, aynı zamanda her kabile kıyı, iç bölge ya da kırsal ve şehirden oluşurdu. Her türlü etkinlik ve yönetim işlerine bir düzen içinde ya bu kabilelerden gelen tüm yurttaşlar ya da seçimde bir kısmı katılmaktadır. Solon’un 400 kişilik konseyinin yerini alan Kleisthenes’in yeni konseyi ise 500 kişiden oluşmakta ve katılımcıları bu yeni örgütlenme biçimine dayalı olarak belirlenmektedir. Konsey yurttaş meclisinin gündemini oluşturmakla görevlidir. Konseye her kabileden elli üye gönderilmektedir. Bu üyeler ise her köyden nüfuslarıyla orantılı olarak seçilmektedir. Konseye ve yurttaş meclisine her ay bir kabile başkanlık eder. Böylece *polis*in sınırları içinde kalan tüm bölgelerin yönetime katılması ve kırsalın (*Attica*) kentin baskısı altında kalmaması sağlanmıştır. İlerleyen dönemlerde Pnyks’teki yurttaş meclisine katılımı arttırmak, zengin sınıfın hakimiyetini dengelemek için, katılımcılara para ödenmeye başlanmıştır. Böylece sabahın erken saatlerinde

Kamusal bir kurum olmasının ötesinde amfiteyatrosu eski Yunan toplumunun doğasını tarif eden bir metafor olarak da düşünülebilir. Atina *polis* performatif ve agonistik bir demokrasi modeli ekseninde tarif edilmiştir. *Polis* kişinin kendi kişiliğini açığa vurabileceği özgün eylemin sahnelendiği yerdir.¹⁷ Gerçekte, eylem (action) başkalarının önünde sahnelenen, söz, bakış ve seyirle iç içe geçmiş bir durumdur. Eylemin kamusal alanda, merkezde (*es mesoi*) yapılması gerekir. Öyle ki eylemin başkaları tarafından görülmesi ve duyulması, aslında onlar tarafından tanık olunması, tasdik edilmesi, tartışılması, kritik edilmesi anlamına gelmektedir. Agonistik bir ruhla, çoğulluk ve farklılık anlayışı içerisinde dile getirilen eylem insanın kendisini diğerlerine göstermesiyle olur. Nasıl ki performans sanatçısı bir kamusal alana ve izleyiciye ihtiyaç duyuyorsa, eylemde bulunan insan da bir kamusal alana, kendisini önlerinde göstereceği diğerlerinin varlığına ihtiyaç duyar.¹⁸ Eski Yunan tragedya gibi, *polis* de bir tür organize edilmiş hatırlamadır. *Polis*, ölümlü aktöre geçici varlığının, uçup giden büyüklüğünün, yaptıkları başkaları tarafından görüldüğü, duyulduğu için artık geçici olmadığını, uçup gidici olmadığını garanti eder.¹⁹ Performansın kendi içinde bir sonu vardır; herhangi birşey için araç olarak düşünülmez. Çünkü o her bir yurttaşta, diğer yurttaşların önünde kendi bireyselliklerini göstermelerine olanak verecek eylemi gerçekleştirme fırsatını verir. Özgürlük, sahnesi kamusal alan olan, hatırlanmaya yönelik bu eylemin gerçekleşmesiyle oluşur.

Panoptikon ve Erken Modernite

Bir bina-makine olarak tasarlanmış ve mekansal ayarlamalarla içinde kalan insanlar üzerinde görselliğe dayanan bir kontrol sağlamayı amaçlayan Panoptikon, Bentham tarafından 1791 yılında formüle edilmiştir.²⁰ Panoptikonun çevresi on iki kenarlı bir çokgendir ve bu çokgenin merkezine pencerelerle çevrili bir kule yerleştirilmiştir. Merkezin çevresinde yer alan yapı, bir tanesi kulenin pencerelerinden birine bakan, diğeri ışık sağlaması için dış tarafa doğru açılan iki pencereden oluşan hücrelere bölünmüştür. Kuleye yerleştirilmiş bir denetçi, dışarı açılan pencerelerle aydınlatılmış ve birer kişinin yerleştirildiği bu hücreleri kolaylıkla görebilmektedir.²¹

Panoptikonun ve amfiteyatrosunun benzer mimari özellikler de taşıdıklarını söyleyebiliriz. Çünkü her iki yapının da bir sahnesi ve onu çevreleyen bir kısmı vardır. Bununla beraber, panoptikonda sahne, gösteri yapanlar tarafından değil, içine bir gözlemcinin yerleştirildiği bir kule tarafından işgal edilmektedir. Ayrıca merkezin etrafında amfiteyatrosunda olduğu gibi yukarı doğru yükselen oturma yerleri değil birbirinden izole edilmiş hücreler yer almaktadır. Merkez artık sahne performansıya

başlayıp öğle saatlerine kadar süren bu toplantılara çalışan ve yoksul kesimin de katılımı sağlanabilmektedir. Bkz. Simon Hornblower, "Creation and Development of Democratic Institutions in Ancient Greece", der., John Dunn, *Democracy, The Unfinished Journey, 508 BC to AD 1993*, New York: Oxford University Press, 1994, s.3-11.

17 Fatmagül Berktaş, "Heidegger ve Arendt'te Özgürlük: Bir Kesişme Noktası", der., Fuat Keyman, *Liberalizm, Devlet, Hegemonya*, İstanbul: Everest Yayınları, 2002, s.98.

18 Hannah Arendt, *Between Past and Future*, New York: Penguin Books, 1993, s.154.

19 Hannah Arendt, *The Human Condition*, Chicago, London: Chicago University Press, 1998, s.198.

20 Anne Friedberg, "The Mobilized and Virtual Gaze in Modernity", der., Nicholas Mirzoeff, *Visual Culture Reader*, London: Routledge, 1998, s.255.

21 Michel Foucault, "Panopticism", Michel Foucault, *Discipline and Punish: The Birth of Prison*, çev., Alan Sheridan, London, New York: Penguin Books, 1995, s.200.

ilişkili değildir. Burası gözlem, analiz, deneme ve ölçme yeridir.

Amfiteyatronun izleyen ve dinleyen yurttaşlarının yerini, panoptikonda, izole edilmiş ve izlenen bireyler almıştır. Merkezdeki kulede yer alan gözlemci, gören, gözlemleyen tek kişidir. Böylesi bir durum gören/görülen bütünlüğünü parçalamaktadır. Bu birlik, amfiteyatroda, sahnede ve sahne dışında yer alan seyircilerle birer izleyici olarak da düşünülebilecek anlatıcılarda vücut bulmaktaydı. Panoptikonla birlikte gözlemleyen, gücü elinde bulundurmaya başlamıştır. Ayrıca panoptikonda görünürlük bireyin kendi gerçek kişiliğini gösterebileceği bir durum değil normalleştirme ya da homojenleştirme adına kurulan bir kapana dönüşmüştür. Üstelik söz sahneden tamamen çıkarılmıştır.

Saf bir mimari ve optik sistem olarak düşünülebilecek olan panoptikon, başka türlü bakıldığında 19. yüzyıl modernitesinin görme biçiminin kültürel ve politik bağlamını tarif eden bir politik teknoloji figürü olarak görülebilir. Panoptikon, görsellikle, kontrol altında tutma ve disiplin kavramlarını birleştirir. Güç artık disiplin ve bilgi üzerinden gerçekleşmektedir. Öyle ki, artık her ikisi de iktidara içselleştirilmiştir. Görsellik ise hem disiplinin, hem de bilginin üretiminde iktidarın kullandığı ana öğelerden biridir. Disiplin gibi bilgi de, iktidara karşı ya da iktidara rağmen değil, iktidarın ürettiği bir şey haline gelmiştir.

Bu noktada disiplin olgusunun sadece modernitenin değil amfiteyatronun ve Antik dönemin de bir problemi olduğunu belirtmek gerekir. Öyle ki, hareket eden bakış ve seslerin kakafonisine bir düzen getirme çabasının çözümlerinden biri olan amfiteyatroda, bedenlerin, dolayısıyla da bireylerin, belli bir düzen içinde oturtulmasının, birey ve bireysellikler üzerinde belli bir denetim ve disiplin oluşturduğu söylenebilir. Ancak bu disiplin, hareket eden bakışların bir gösteri/görme/görülme ilişkisi üzerinden gerçekleşen performans ve izleyiciler mantığına dayanmakta olup, modernitenin disiplin anlayışından farklıdır.

Modernitede, görme/gözetleme rejimine dayanan bir görsellik üzerinden gerçekleşen disiplin, yalnız tek bir bakan ve gören gözün olduğu bir durumdan türemektedir. Bu görsellik keskin, her şeyi gören fakat görünmeyen, otorite ve güç sahibi, her şeye kadir, aşkın bir görseliktir. Foucault, panoptikonu, iktidarın en ideal biçimi olarak tarif eder.²² Panoptikon uygulayıcısının kim olduğundan bağımsız olan bir iktidar ilişkisini yaratır ve muhafaza eder. Bu her şeye kadir görsellik kendini birey üzerinden var eder. Bir görünürlülük alanına mahkum kalan ve bunu bilen kişi iktidarın sınırlamalarını kabul eder ve böylelikle kendi mahkumiyetinin temel nedeni haline gelir.

Panoptikon, 20. yüzyılın başlarında inşa edilen büyük bina komplekslerinde (*condominium*) bire bir olarak Bentham'ın planladığı haliyle kullanılmıştır. Bunun yanı sıra, panoptikonun mantığı modern kamu kurumlarında da kullanılmıştır. Örneğin: hapisane, hastane, okul, fabrika. Fakat daha dikkat çekici olanı panoptikonun içinden çıktığı toplum için bir metafor olarak düşünülebilmesidir. Onun her şeye kadir gör-

²² Bkz. Foucault, "Panopticism", s.201-203.

sellığı, dönemin, her yerde olan ve her şeyi kontrol eden bakışıdır. Bu görsellik en açık biçimde dönemin bilimsel anlayışında ve aşkın insan kavramında görünmektedir.²³ Panoptikonun sistemi iktidarı otomatikleştirmekte ve kişisel bir şey olmaktan çıkarmakta, gücü disipline dayandırmaktadır. İktidar ise cismani olmayan, fiziksel bir karşı karşıya gelişten kaçınan bir özellik kazandıkça, çalışması gittikçe mükemmelleşmektedir. Bu, “iktidarın yeni fiziğidir” ve görüntüleyen, kaydeden, ayrıştıran ve karşılaştıran panoptikonda cisimleşmektedir.²⁴

İktidarın bu yeni fiziği, insanın tüm gündelik hayatını iktidar ilişkileri bağlamında kuşatmaktadır. Öyle ki, iktidar, artık *her yerededir*, bütün sosyal ilişkilerin içindedir. İktidar bundan böyle sadece dışarıdan uygulanan, yalnızca sınırlayıcı ve baskıcı olan bir şey değildir. Bu özelliklerinin yanı sıra iktidar, yaratır, kontrol altında tutar ve yönetir. Yalnızca bir yerde konumlanmaz, çok çeşitli konumlanma noktaları vardır. Kendini hem makro hem de mikro düzeylerde farklı teknolojiler bağlamında gösterir.²⁵

Sonuç

Yukarıdaki tartışmada da görüleceği üzere, amfiteyatrosu ve panoptikon kimi şekilsel benzerlikler taşısalar da, temsil ettikleri açısından farklılıklar gösterirler. Bu farklılıklar, bu mimari formların içinden çıkmış oldukları tarihsel ve sosyal bağlamları tarif etmektedir. Amfiteyatrosu ve panoptikon bu toplumlar için birer metafor olarak değerlendirilebilir. Bu haliyle bu iki mimari yapının karşılaştırılması bize modernitenin, klasik dönemden farkını da göstermektedir.

Gerçekten de yukarıda görüleceği üzere, 19. yüzyılda, performans mekânları, sınırlamak ve disipline etmek için tasarlanan mekânlarla yer değiştirmiştir. İnsan kendini artık kamusal alandaki eylemle değil, benliğini, bir zihinsel sürece bağlı olarak, bir bilinç nesnesine dönüştürerek gerçek kılmaktadır. Bireyler ve bireysellik artık eylem yoluyla sergilenmemekte/gösterilmemekte, bunun yerine üretilmektedir. Eylemin doğasındaki performans ve izlenme arasındaki ilişki -eylemin kamusal alanda sahnelenmesi, görülmesi ve duyulması ve böylelikle tanık olunması, tasdik edilmesi, tartışılması, kritik edilmesi- kırıldıkça, agonistik ruh da kaybolmakta ve onun yerini atomistik bireyler, izolasyon ve acımasız rekabet almaktadır. Bu, aynı zamanda, kamuyla birey arasındaki diyalojik ilişkinin de sonu anlamına gelmektedir. Performans sahnedeki yerini kaybettikçe özgürlük de gerçekleştirilebilir bir şey olmaktan çıkmaktadır. Öyle ki birincisi yerini iktidarın yeni fiziğine, ikincisi ise disipline bırakılmaktadır.

23 Bakınız, Chris Jenks, “The Centrality of the Eye in Western Culture”, der., Chris Jenks, *Visual Culture*, London: Routledge, 1995, s.2-5.

24 Bkz. Foucault, “Panopticism”, s.206-209.

25 İktidarın bu yeni şeklinin, yeni konumlanışının ve onun bilgiyle olan bağlantısının bir incelemesi için bkz. Michel Foucault, *History of Sexuality, Volume I*, New York: Penguin Books, 1990; özellikle s.93-95.

Kaynakça

- Arendt, Hannah. *Between Past and Future*. New York: Penguin Books, 1993.
- Arendt, Hannah. *The Human Condition*. Chicago, London: Chicago University Press, 1998.
- Berktaş, Fatmagül. "Heidegger ve Arendt'te Özgürlük: Bir Kesişme Noktası". Der., Fuat Keyman. *Liberalizm, Devlet, Hegemonya*. İstanbul: Everest Yayınları, 2002.
- Farrar, Cynthia. "Ancient Greek Political Theory as a Response to Democracy". Der., John Dunn. *Democracy, The Unfinished Journey, 508 BC to AD 1993*. New York: Oxford University Press, 1994.
- Foucault, Michel. *Discipline and Punish: The Birth of Prison*. Çev., A. Sheridan. London: New York Penguin Books, 1995.
- Foucault, Michel. *History of Sexuality, Volume I*. New York: Penguin Books, 1990.
- Friedberg, Anne. "The Mobilized and Virtual Gaze in Modernity". Der., Nicholas Mirzoeff. *Visual Culture Reader*. London: Routledge, 1998.
- Goldhill, Simon. "Changing Cultures of Viewing". Der., Teresa Brennan ve Martin Jay. *Vision in Context*. New York, London: Routledge, 1996.
- Hornblower, Simon. "Creation and Development of Democratic Institutions in Ancient Greece". Der., John Dunn. *Democracy, The Unfinished Journey, 508 BC to AD 1993*. New York: Oxford University Press, 1994.
- Jenks, Chris. "The Centrality of the Eye in Western Culture". Der., Chris Jenks. *Visual Culture*. London: Routledge, 1995.
- Sennett, Richard. *Ten ve Taş: Batı Uygarlığında Beden ve Şehir*. Çev., Tuncay Birkan. İstanbul: Metis Yayınları, Kasım 2002.
- Vernant, Jean-Pierre. "Writing and Civilization in Greece". Der., Jean Bottéro, Clarisse Herrenschildt, ve Jean-Pierre Vernant (der.). *Ancestor of the West*. Chicago, London: The University of Chicago Press, 2000.
- Zeitlin, Froma. "The Artful Eye: Vision, Ecphrasis and Spectacle in Euripidean Theatre". Der., Simon Goldhill ve Robin Osborne. *Art and Text in Ancient Greek Culture*. Cambridge: Cambridge University Press, 1994.

Amphitheater, Panopticon and Vision Regimes

TUBA KANCI

Abstract: *Greek amphitheater and Bentham's panopticon are cultural works of different historical and social contexts. Amphitheater and panopticon belong to the ancient Greek city-state and 19th century modernity respectively. Their relationship with visibility is shaped within these contexts as well. In the 19th century, spaces of performance were replaced by spaces designed to limit and discipline. The comparison of these two architectural structures shows us the difference of modernity from the classical period. This article aims to look at amphitheater and panopticon's relationship with the cultural and political dimensions of vision regimes of the societies from which they originate and suggests that these two architectural forms can be used as metaphors that characterize those societies. In this sense, this article also looks at the relationship between different architectural forms and the dominant understanding of politics, freedom, control and discipline in the societies which these architectural forms represent.*

Keywords: *Ancient Greece, Modernity, Amphitheater, Panopticon.*

Çok Katlı Pazarlama Sistemi Üzerine Antalya İlinde Bir Uygulama

DAVUT KARAMAN*
davut.karaman@alanya.edu.tr
ORCID ID: 0000-0001-9097-3460

Öz: Çok katlı pazarlama sistemi gelişmiş ülkelerde yaygın olarak uygulanmaktadır. Türkiye’de ise öncül olarak 1990’lı yıllarda uygulanmaya başlamış ve hızlı bir gelişme göstererek günümüzde birçok yerli firma tarafından da uygulanan bir sistem haline gelmiştir. Çalışmanın amacı, çok katlı pazarlama sistemlerinin girişimcilerine sunduğu imkânları ve bunların girişimciler tarafından algılanma derecesini ortaya koymak olarak belirlenmiştir. Bunun yanı sıra, pazarlama ağının girişimcilerine sunduğu ortalama kazancı, istihdama etkisini, kariyer olanaklarını ve bireyleri çok katlı pazarlamaya yönlendiren sebeplerin tespiti çalışmanın alt amaçlarını oluşturmaktadır. Örneklem grubundan toplanan verilerle yapılan faktör analizi sonuçlarına göre katılımcıların verdikleri cevaplar Bireysellik ve Kişisel Katkı, Firma Katkısı, Firma Teşviki, Ürünler ve Sunulan İmkanlar ve Gelir olmak üzere beş boyut altında toplanmıştır. Geneli itibariyle bir ağ pazarlama sistemi olan One more istihdam ve ek gelir anlamında ekonomik faydalar sağlamaktadır. Sistemin sunduğu olanaklar, katılımcılar tarafından cezbedici bulunmaktadır.

Anahtar kelimeler: Pazarlama, Çok katlı pazarlama, Ağ pazarlama.

Giriş

Teknolojik gelişmeler, insan gereksinimlerinin çeşitlenerek artması, yoğun iş hayatı ve üretim yapan örgüt sayılarının çoğalmaya devam etmesi örgütlerin genel amaçlarından olan devamlılık ilkesinin uygulanmasını giderek zorlaştırmaktadır.¹ Küreselleşen dünyada hız kesmeden devam eden rekabet koşulları firmaları yeni arayışlara yöneltmektedir. Daha fazla nihai tüketiciye daha düşük maliyetle ve daha hızlı ulaşabilme düşüncesi rekabette ayakta kalabilmenin önemli unsurlarından biri haline gelmiştir. Bu nedenle çağın koşullarına göre firmalar nitelikli üretimin yanı sıra pazarlama faaliyetlerine de yadsınamaz derece de önem vermektedir. Her şeyin değiştiği dünyada yeni pazarlama sistemleri firmaları ayakta tutacak olan önemli

* Öğr. Gör. Dr., Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi, ALTSO MYO.

¹ Şemseddin Uluçam, “Çok Katlı Pazarlama Sistemlerinde Distribütörlerin Başarısı ve İş Tatmininde Etkin Olan Faktörlerin İncelenmesi Üzerine Bir Araştırma”, Yüksek Lisans Tezi, KTO Karatay Üniversitesi, 2015, s.1.

değişkenlerden biri haline gelmiştir.

Çok katlı pazarlamanın ilk olarak ortaya çıkış süreci 1934 yılında Dr. Carl Rehnborg'un 'California Vitamin Company' şirketini kurması ile başlamıştır. Daha sonra 1945 yılında şirketin adı 'Nutrilite Products' olarak değiştirilmiş ve çok katlı pazarlama sisteminin tüm özelliklerini kapsayan bir modele geçilmiştir. Bu değişim ile birlikte, sisteme dahil olan girişimciler, fiziksel olarak bir işyeri açmaya gereksinim duymadan kendi işini kurma ve faaliyette bulunma imkanına ulaşmışlardır. 1959 yılında ise Nutrilite şirketinden ayrılan Jay Van Andel ve Rich Devos tarafından yeni bir sistemle American Way (Amway) kurulmuştur. Bu sistemde ise şirketlerin üretim sonrasındaki nihai tüketiciye ulaşım maliyetlerinin yok denecek kadar az olması sistemin en büyük özelliğini oluşturmaktadır.²

Birçok avantajı bünyesinde barındıran çok katlı pazarlama sistemi ile günümüzde dünya genelinde milyonlarca insan faaliyet göstermektedir. Oldukça önemli bir seviyede iş hacmi oluşturan ve hemen hemen dünyanın her ülkesinde mevcut bir sektör haline gelen çok katlı pazarlama, doğrudan pazarlamanın en etkin yöntemlerinden biridir. Özellikle 1990'lı yıllardan sonra Türkiye'ye giriş yapan ve 2000'li yıllardan sonra da hızla gelişmeye başlayan bu pazarlama sistemi, ülkemizde de oldukça geniş bir uygulama alanına sahiptir. Nüfusun hızla artması, kentleşme, işsizlik vb. sosyal sorunların yaygınlaşması ile birlikte yarı zamanlı iş imkanı ve alternatif gelir kaynakları oluşturma düşüncesi çok katlı pazarlamanın ülkemizde hızla büyümesinde önemli bir etkidir.³

Çok katlı pazarlama sistemi Amway, Avon, Oriflame, Tupperware, LR Health & Beauty ve Herbalife gibi öncü firmalar ile hemen hemen tüm dünyaya yayılmıştır. Türkiye'de ise dünya genelindeki bu öncü firmaların yanı sıra Dore, Ersağ, Forivia, Piaff ve HuncaLife gibi firmalar bulunmaktadır.⁴ Son yıllarda ise bu yerli firmalara 'One More'da eklenmiştir. Özellikle sağlıkla ilgili alanda ön plana çıkan One More hızlı bir gelişim göstererek sektördeki yerini almıştır. Haziran 2014 yılında faaliyetlerine başlayan One More, gelirinin %86'sını girişimcilerine dağıtmaktadır.⁵

Bu çalışmanın amacı ise, son yıllarda piyasaya yerli bir firma olarak giren One More çok katlı pazarlama sisteminin girişimcilerine sunduğu imkânları ve bunların girişimciler tarafından algılanma derecesini ortaya koymak olarak belirlenmiştir. Bunun yanı sıra, pazarlama ağının girişimcilerine sunduğu ortalama kazancı, istihdama etkisini, kariyer olanaklarını ve bireyleri çok katlı pazarlamaya yönlendiren sebeplerin tespiti çalışmanın alt amaçlarını oluşturmaktadır.

2 Peter Clothier, *Multi Level Marketing, A Practical Guide to Successful Network Selling*, London: Kogon Page, 1997, s.27-28.

3 Pervin Işık, "Çok Katlı Pazarlama Sistemi ve Uygulamaları: Türkiye Avon Firması Örneği". Yüksek Lisans Tezi, Maltepe Üniversitesi, 2001.

4 İpek Avcıadağ, "Popüler Kültür Bağlamında Kozmetik Ürünleri Tüketimi ve Yeni Bir Satış Kanalı Olarak Ağ Pazarlama (Network Marketing) Sistemi", *Sosyoloji Dergisi*, 36(2017), s.164.

5 "Biz Kimiz?", One More, Erişim 19 Eylül, 2018, <https://www.onemoreinternational.com/about.php>

Çok Katlı Pazarlama

Şebeke yoluyla pazarlama⁶, ağ pazarlama ve network marketing gibi birçok farklı tanımlarla ifade edilen çok katlı pazarlama sistemi her geçen hızla yayılmaya devam etmektedir. Çok katlı pazarlama; firma ile nihai tüketici arasında köprü görevi gören⁷ ve “girişimci”, “bağımsız satış temsilcisi”, “bağımsız iş ortağı”, “distribütör”, “dağıtıcı” ve “networker” gibi farklı isimler verilen işgörenlerin faaliyette buldukları bir sistemdir. Bu sistem ise firmanın ürünlerini öncelikle kendilerinin kullanması, potansiyel tüketicilere tanıtım ve tavsiyede bulunmaları, sipariş almaları ve siparişleri doğrudan firmaya bildirerek ürünlerin sorunsuz bir şekilde tüketicilere ulaşmasını sağlamaları üzerine kurulmuştur.⁸ Bu çalışmada ise sistem için “çok katlı pazarlama” ve sistemdeki işgörenler için ise “girişimci” ifadeleri kullanılmaktadır.

Çok katlı pazarlama; ilgili firmalara bağlı olarak, çalışma koşullarını ve kazançlarını girişimcilerin belirlediği çalışma sisteminde ürünlerin tüketicilere ev, ofis gibi uygun olan yerlerde interaktif iletişim sağlanarak ve tanıtımı yapılarak doğrudan satılmasını ifade etmektedir.⁹ Özünde tavsiyede bulunma metodu olan çok katlı pazarlama sisteminde ürünleri kullanan girişimcilerin ürünle ilgili yaşadıkları tecrübelerini müşteri ve/veya girişimci adayları ile paylaşması durumunda hem firmalar açısından hem de girişimciler açısından önemli kazançlar sağlanmaktadır.¹⁰

Çok katlı pazarlama, firmaların müşteriye daha kolay ulaşmak ve ürün satışlarını daha fazla arttırmak için kullandıkları etkili bir dağıtım ve kazanç sistemidir. Bu sistemde girişimciler firmadan firmaya değişmekle birlikte firmaların ürünlerini pazarlayarak belirli bir komisyon karşılığı veya düşük bir bedelle ürün almakta olup, bu ürünleri de bedeli karşılığında diğer müşterilere satarak belli bir kazanç elde etme sistemidir.¹¹

Çok katlı pazarlama sisteminin kaynağı olarak doğrudan pazarlama, üretilen mal ve hizmetlerin ana üreticiden nihai tüketiciye, toptancı, ana bayii, perakendeci gibi araçlara ihtiyaç kalmaksızın ulaştırılmasından dolayı “doğrudan dağıtım” ve “doğrudan satış” gibi kavramlarla da ifade edilmektedir.¹² Doğrudan pazarlama; ürünlerin ve hizmetlerin hem satışında hem de dağıtımında uygulanan ve kendine has özellikleri olan bir pazarlama yöntemidir. Bu yöntem, doğrudan satın alma faaliyeti oluşturulması için reklam ve tanıtımın doğrudan nihai müşteriye ulaştırılmasını ifade etmektedir.¹³

Doğrudan satış, herhangi bir mal ya da hizmetin, tüketicilere birebir iletişimle, yüz

6 Pınar Hassülün ve Erol Damra, “Şebeke Yolu Pazarlamada Peter Clothier’in Başarı Prensipleri”. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10/3 (2017).

7 Işık, “Çok Katlı Pazarlama”, s.55.

8 Avcıadağ, “Popüler Kültür”, s.165.

9 Eric Berkowçtz vd., *Marketing*, The Mc Grow Hill, 2007, s.480.

10 Özlem Boğa ve Ahmet Başcı, “Ağızdan Ağıza Pazarlamanın Gösterişçi Tüketim Üzerine Etkisi”, *Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi*, 12/45 (2016), s.469.

11 Muhammet Akmeşe, “Network Marketing (Ağ Pazarlama) Sisteminde Kazanç Elde Edenlerin Vergilendirilmesi”, *Vergi Raporu Dergisi*, 2015, s.87.

12 Uluçam, “Çok Katlı Pazarlama”, s.4.

13 Yavuz Odabaşı, *Pazarlama İletişimi Yönetimi*, İstanbul: MediaCat Yayınları, 2014, s.304.

yüze ve genellikle sabit bir işyeri dışında olabilecek her yerde (ev, ofis vb.) bir girişimci tarafından anlatılarak ürünlerin tanıtıldığı, pazarlandığı bir satış yöntemidir. Çok katlı pazarlama sistemi ise doğrudan satışın geliştirilmiş yöntemlerinden biridir.¹⁴

Geleneksel pazarlamada ürün, toptancı ve perakendeciler aracılığıyla tüketiciye ulaştırılmaktadır.¹⁵ Çok katlı pazarlama sisteminde ise tüketici odaklı bir anlayışın hakim olması nedeniyle geleneksel pazarlama ve dağıtım yöntemleri çok fazla kullanılmamaktadır.¹⁶ Çünkü tüketici açısından ürünün hem kısa sürede hem de daha ekonomik olarak temin edilmesi, ayrıca tüketicinin ürünle ilgili yüz yüze detaylı bilgi alabilmesi de oldukça büyük önem taşımaktadır.

Toplumun hemen hemen her kesimindeki bireylere yönelik ilave bir kazanç kaynağı olarak görülen çok katlı pazarlama sisteminde genel olarak iki farklı kazanç türü vardır. İlk olarak girişimcilerin, bireysel olarak yaptıkları satışlardan elde edilen kazançtır. İkinci kazanç türü ise girişimcilerin, kendi referansları ile gruplarına katılan yeni üyelerin aracılığıyla yapılan satışlarından elde edilen kazançtır. Dolayısıyla çok katlı pazarlama, bireylere hem kendi bağımsız işini kurma hem de büyütme fırsatı sunan bir sistemdir.¹⁷ Bu kazanç türleri firmadan firmaya ve zaman içinde değişebilmektedir. Kazanç sistemlerinin özü ise hem firmanın hem de girişimcilerin daha fazla kazanç sağlamasına dayanmaktadır. Bununla birlikte çok katlı pazarlama sisteminde, satışın oldukça önemli olmasından dolayı girişimcilerin performanslarını etkileyen iş tatmin düzeylerinin iyi durumda olması, yeni müşterilere ve girişimcilere ulaşabilmek açısından büyük öneme sahiptir.¹⁸

Çok Katlı Pazarlamanın Özellikleri

21.yy'ın ticaret sistemi olarak görülen çok katlı pazarlama her geçen gün hızla büyümektedir. Kişinin tamamen kendi emeği ile doğru orantılı gelir sağlayan bu ticaret sistemi, tüm girişimcilerine eşit fırsat sunması, başlangıç için bilgi ve deneyim gerektirmemesi ve çalışma saatlerinin kişinin kendisi tarafından belirlenmesi gibi aşağıda daha detaylı olarak sunulan özelliklerinden dolayı birçok kişinin ilgisini çekmektedir. Çok katlı pazarlama sisteminin esası kişiye özgü değil, sisteme dayalı bir yöntemden oluşmaktadır.¹⁹ Bu kapsamda çok katlı pazarlamanın genel özellikleri ise aşağıdaki gibi ifade edilmektedir²⁰:

- Çok katlı pazarlamada firmalar ürünlerini serbest girişimciler aracılığıyla nihai tüketicilere ulaştırmaktadır. Geleneksel pazarlamada olduğu gibi birden fazla aracı bulunmamaktadır.

14 Işık, "Çok Katlı Pazarlama", s.53

15 Işık, "Çok Katlı Pazarlama", s.2.

16 Agcadağ, "Popüler Kültür", s.163.

17 Ali Çağlar Çakmak, *Doğrudan Satış ve Şebeke Yoluyla Pazarlama Sistemi*, İstanbul: Türkmen Kitapevi, 2011, s.31.

18 Emin Emirza vd., "Sosyal Medyanın Çok Katlı Pazarlamada Kullanımı ve İş Tatmini Üzerindeki Etkileri", *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 10/18 (2012), s.20.

19 Davut Karaman, "Küçülen Dünya, Büyüyen Pazarlama: Network Marketing", *Ekovitrin Dergisi*, 155 (2012), s.48.

20 Uluçam, "Çok Katlı Pazarlama", s.26-27.

- Çok katlı pazarlamada serbest girişimcilerin firmadaki durumuna göre değişen belirli oranlarda indirimle aldıkları ürünleri tamamen ya da kısmen sabit satış fiyatları ile satarak kazanç elde etmektedirler.
- Çok katlı pazarlamada serbest girişimciler, kendi ekiplerine yeni üyeler dahil etmesi durumunda yeni üyelerin de yapmış oldukları satıştan kazanç elde etmektedirler.
- Çok katlı pazarlama sistemine dahil olmanın genel olarak maliyeti oldukça düşüktür. Bununla birlikte fiziksel olarak bir işyeri açma, yüksek sermayeye ihtiyaç duyulmamasından dolayı da sistemdeki girişimcilerin başarısız olması durumunda yüksek kayıplar yaşanmamaktadır.
- Günlük hayattaki diğer işlerde gereksinim duyulan belirli kriterlere (referans, diploma, yaş, tecrübe vb.) çok katlı pazarlama sisteminde gereksinim duyulmamasından dolayı isteyen herkesin serbest girişimci olma imkanı bulunmaktadır.
- Çok katlı pazarlama sisteminde herkese eşit fırsatlar sunulmakla birlikte kazanç ya da kariyer sınırlamasının olmaması ise sistemdeki kişilerin motivasyonuna olumlu etki yapmaktadır.
- Çok katlı pazarlama sisteminde firmadan firmaya değişen özellikler olmakla birlikte genel olarak bir zorlama (işe devam, kota, bölge vb.) olmaması ise serbest girişimcilerin istedikleri zaman istedikleri yerde çalışabilmesini sağlamaktadır.
- Nihai tüketiciler çok katlı pazarlama sistemindeki firmalardan doğrudan ürün satın alamamaktadır. Bu nedenle nihai tüketicinin mutlaka bir serbest girişimci aracılığıyla ürün satın alma zorunluğu ise serbest girişimcinin kazancını ve/veya yeni üye sayısını daha kolay artırmasını sağlamaktadır.

Çok katlı pazarlama sisteminin özellikleri incelendiği zaman firmalar ile serbest girişimciler arasında “kazan-kazan” modeline uygun bir sistemin kurulduğu anlaşılmaktadır. Karşılıklı kazan kazan ilkesine göre 1 kişinin %100 performansı yerine 100 kişinin %1 performansı ile daha verimli ve kalıcı sonuca ulaşabilme mantığına²¹ göre işleyen çok katlı pazarlama sistemini uygulayan firmaların kısa sürede tüm dünyada yaygınlaştığı görülmektedir.

Esnek çalışma modeli olmasından dolayı sisteme katılım fazla olmaktadır. Ancak öz disiplin yeteneği düşük girişimcilerin başarısız olması ise yeni girişimciler için motivasyon düşürücü bir etkiye neden olmaktadır. Çünkü herhangi bir zorlamanın olmaması zamanla serbest girişimcilerin işine olan ilgisini azaltmaktadır. Ancak öz disiplinini iyi kontrol edebilen ve sistemli, planlı çalışan bireylerin ise kısa sürede hem ekonomik hem de kariyer açısından başarıya ulaşması ise yeni girişimciler için önemli bir motivasyon aracıdır.

21 Davut Karaman, “Network Marketing ve Liderin Önemi”, *Ekovitrin Dergisi*, 156 (2012).

İlgili Literatür

Çok katlı pazarlama girişimcileri, firmanın ürünlerini kullanan birer müşteri olmakla birlikte aynı zamanda da ürünlerin dağıtımını üstlenen birer dağıtıcı konumundadırlar.²² Çok katlı pazarlama sisteminde girişimcilerin ilgili ürünleri bizzat kullanmaları yeni müşterilerine karşı güvence ve işteki bireysel başarıları açısından oldukça önemlidir. Her ürün ile ilgili detaylı bilgilerin öğrenilmesi, potansiyel müşterilerin daha hızlı artmasına yardımcı olmaktadır. Çok katlı pazarlamada girişimcilerin başarılı olabilmeleri için aşağıdaki hususları uygulamaları tavsiye edilmektedir²³:

- Firma tarafından hazırlanmış olan ürünlerle ilgili her türlü kaynağının girişimciler tarafından incelenmesi ve detaylı bir şekilde öğrenilmesi,
- Girişimcilerin firmanın ürünlerini sürekli olarak kullanmaları ve bunu çevreye yansıtmaları,
- Herhangi bir durumda sağlıklı bir karşılaştırma yapabilmeleri için zaman zaman farklı firma ürünlerinin de denenmesi,

Çok katlı pazarlama sistemindeki girişimciler, aynı zamanda firmanın ürün müşterisi konumundadır. Ürün kullanımından dolayı girişimcilerin elde edeceği olumlu sonuçlar işin büyümesi ve girişimcinin başarısı için önemli derecede katkı sağlamaktadır. İlgili literatürde yapılan araştırma sonucuna göre girişimcilerin ürün kullanımı, işe olan bağlılıklarını pozitif yönde etkilemektedir. Başka bir çalışmada ise hem firmaların hem de girişimcilerin işini ve kapasitesini büyütmesi için ürün açısından tatmin olmuş kişilerin işe girmesinin daha kolay olduğu sonucuna ulaşılmıştır.²⁴

Ürün kullanımı ile ilgili yapılan başka bir çalışmada ise, Herbalife sisteminde çalışarak ürünlerini kullanan girişimciler sisteme ve ürünlere daha fazla güven duymaktadırlar. Bununla birlikte sistemden ayrılanların ise sistemi en çok eleştiren kişiler olduğu sonucuna ulaşılmıştır.²⁵ Dolayısıyla firmaların hem olumsuz eleştirileri azaltmak hem de sistemin sürekli büyümesini sağlamak amacıyla yeni girişimcilerin ürün kullanımı artırmak için gerekli uygulamaları faaliyete geçirmeleri gerekmektedir.

Başka bir araştırma sonucuna göre ise, çok katlı pazarlama sistemindeki alt girişimciler ile pazarda genişleme, reklam ve tanıtım kampanyalarına gereksinim duyulmaması, girişimcilerde özgüven oluşturma, piyasada güçlü, yakın ilişkiler kurma gibi olumlu sonuçların yaşandığı ortaya konulmuştur.²⁶ Belli dönemlerdeki istisnalar hariç olmak şartıyla çok katlı pazarlama firmalarının reklam vb. uygulamalarının olmadığı görülmektedir. Bu nedenle önemli bir tasarruf sağlayan firmalar, sahada

22 Berkowçtz vd., Marketing, s.480.

23 Işık, "Çok Katlı Pazarlama", s.72.

24 Uluçam, "Çok Katlı Pazarlama", s.98.

25 Necmettin Özerkmen ve Erdinç Tekbaş, "Çok Katmanlı Pazarlama Sisteminde Birincil Toplumsal İlişkilerin Ticarileşmesi ve Sonuçları: Herbalife Örneği", *Akademik Araştırmalar Dergisi*, 9/34 (2007).

26 Cristinel Constantin, "Multi-Level Marketing - A Tool of Relationship Marketing", *Bulletin of the Transilvania University of Braşov*, 2(51), 2009.

kendisini temsil eden, sürekli tanıtan girişimcilerine yüksek oranlarda kazanç fırsatı sunmaktadır.

Online sosyal ağların müşteri grubuna yapılan bir çalışmada; katılımcıların büyük bir çoğunluğuna göre, gelecekteki önemli pazarlama araçlarından birinin de online sosyal ağlar olacağıdır.²⁷ Günümüzde ise çok katlı pazarlama sistemlerindeki gelişmeler bu sonucu doğrular niteliktedir.

Gürağaç²⁸, tarafından yapılan çalışma sonucuna göre çok katlı pazarlama sistemindeki girişimcilerin işi benimseyerek yapmasında elde ettikleri gelirin önemli bir etkisi bulunmaktadır. Ayrıca Muncy²⁹, tarafından yapılan çalışmada ise çok katlı pazarlama sisteminin ciddi etik sorunları taşıdığı sonucuna ulaşılmıştır.

Literatürdeki araştırma sonuçları genel olarak ele alındığında ise çok katlı pazarlama sistemini kullanan firmalar tarafından; girişimcilerinin motivasyonlarını artıracak ve sürekli yüksek tutacak araçları (gelir, kariyer vb.) daha fazla geliştirmeleri, ürün kullanımının yaygınlaştırılması için gerekli çalışmaların yapılması ve en büyük eleştirilerden biri olan etik sorunlarını tamamen ortadan kaldıracak şekilde uygulamaların faaliyete geçirilmesi gerekmektedir.

Çalışmanın Amacı

Çok katlı pazarlama herhangi bir sermaye gerektirmeden bireylere serbest zaman dilimlerinde çalışma ve gelir imkânı sağlamaktadır. Özellikle bireylerin herhangi bir fiziki ortama ve bir iş sözleşmesine bağlı kalmadan tamamıyla “kendi işinin patronu olma” mantığıyla hareket edebilmesi, birçok kişinin bu sistemleri bir gelir kapısı olarak görmesini sağlamaktadır. Söz konusu bu özelliği itibariyle birçok kişi, çok katlı pazarlamayı ikinci bir iş fırsatı olarak görebilmekte ve rahatlıkla bu sistemlere yönelebilmektedir. Sistemlerin belirli bir kariyer noktasından sonra girişimciler şahsen çalışmalar bile, daha önce sisteme dâhil ettikleri bireylerin çalışmalarından kazanç elde etmeleri durumu olarak ifade edilen pasif kazanç elde etme imkânı sunması da, yine sabit gelir açısından birçok kişiyi bu sistemlere çekmektedir. Ekonomik sistemlerin en önemli problemlerinden birisi olan işsizlikte, yine bireylerin bu tür sistemlere sıcak bakmasının temel nedenleri arasında gösterilebilir.

Tüm bu bilgiler kapsamında çalışmanın amacı, çok katlı pazarlama sistemlerinin girişimcilerine sunduğu imkânları ve bunların girişimciler tarafından algılanma derecesini ortaya koymak olarak belirlenmiştir. Bunun yanı sıra, pazarlama ağının girişimcilerine sunduğu ortalama kazancı, istihdama etkisini, kariyer olanaklarını ve bireyleri çok katlı pazarlamaya yönlendiren sebeplerin tespiti çalışmanın alt amaçlarını oluşturmaktadır.

27 Gülçin Şahan, “Social Network Marketing: Social Networks’ Effects on Consumer Buying Behavior”, Yüksek Lisans Tezi, Bahçeşehir Üniversitesi, 2010.

28 Nihal Gürağaç, “Doğrudan Pazarlama Yönelimlerinden Çok Katlı Pazarlama”, Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi, 2006.

29 James Muncy, “Ethical Issues in Multilevel Marketing: Is It a Legitimate, Business or Just Another Pyramid Scheme?”, *Marketing Education Review*, 3(14), 2004.

Çalışmanın Metodolojisi

Bu çalışma 2014 yılında resmi olarak faaliyetlerine başlayan ve elde ettiği gelirinin %86'sını bayi ifade edilen girişimcilerine dağıtan One More International firmasının Antalya'da faaliyet gösteren girişimcileri üzerinde uygulanmıştır. Örneklemin seçiminde, araştırma konusuyla ilgili derinlemesine bilgi sahibi olan kişilere ulaşmak amaçlandığından ve evrenin belirli sayıda olmasından dolayı seçkisiz olmayan örnekleme yöntemlerinden amaçlı/kasti örnekleme tercih edilmiştir.³⁰ Bu kapsamda One More Antalya bölge yetkilisi ile yapılan görüşme neticesinde Antalya ve ilçelerinde faaliyet gösteren toplam girişimci sayısının 204 olduğu bilgisine ulaşılmıştır. Yetkili kişi aracılığıyla online ortamdaki anket formları girişimcilere ulaştırılmış olup, 186 girişimci (katılım oranı %91,17) ankete katılım göstermiştir. Çalışma kapsamında, Kara ve Çiçek³¹ tarafından çok katlı pazarlama üzerine oluşturulmuş olan anket formu online olarak girişimcilere ulaştırılmıştır. Böylece tüm girişimcilere ulaşım sağlanmıştır. Anket 5'li likert tipi sorulardan oluşmaktadır. Likert ifadelerinin dağılımı 1.Kesinlikle Katılmıyorum, 2.Katılmıyorum, 3.Kararsızım, 4.Katılıyorum, 5.Kesinlikle Katılıyorum şeklindedir.

Bulgular

Çalışma kapsamında katılımcıların karakteristik özelliklerini belirlemek amacıyla demografik sorularla frekans analizi yapılmıştır. Elde edilen sonuçlar Tablo 1'de verilmiştir. Buna göre katılımcıların %41,9'u erkek, %58,1'i kadındır. %75,3'ü evli olan katılımcıların, %68,3'ü çocuk sahibidir. %23,1'i 20-35 yaş aralığında olan katılımcıların, %43,5'i 36-45, %33,3'ü ise 46 yaş ve üzerindedir. Katılımcıların %15,6'sı ilköğretim seviyesinde, %30,6'sı lise, %15,6'sı önlisans ve %38,9'u lisans ve lisansüstü eğitim seviyesine sahiptir. Katılımcıların yarısından fazlası (%53,2) daha önce çok katlı pazarlama deneyimine sahip değil iken, %78'i sistemi tavsiye etmektedir. Katılımcıların %60,2'si haftalık 11 saat ve üzerinde bir zamanı bu iş için ayırmaktadır. Katılımcıların %38,7'si sistemden 749 TL ve altında bir aylık gelir elde ederken, %28,5'i 750-1999 TL arasında, %32,8'i ise 2000 TL ve üzerinde bir aylık gelire sahiptir.

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Profili

Cinsiyet	n	%	Medeni durum	N	%
Bay	78	41,9	Evli	140	75,3
Bayan	108	58,1	Bekâr	46	24,7
Daha Önce Network Tecrübeniz Var mıydı?	n	%	Sistemi Tavsiye Eder misiniz?	N	%
Evet	87	46,8	Evet	145	78
Hayır	99	53,2	Hayır	41	22
Çocuk Sayısı	n	%	Yaş	N	%

30 Büyükköztürk Şener vd., *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Pegem Akademi, 2012.

31 Mehmet Kara ve Behiye Çiçek, "Çok Katlı Pazarlama Sistemi ve Uygulaması: Yozgat İli Tupperware Firması Örneği", *The Journal of International Scientific Researches*, 1/1 (2016).

0	59	31,7	20-35	43	23,1
1	50	26,9	36-45	81	43,5
2	53	28,5	46 ve üzeri	62	33,3
3	24	12,9	Eğitim Durumu	n	%
One More'dan Aylık Ortalama Kazancınız Ne Kadar?	n	%	İlkokul	10	5,4
749 TL ve altında	72	38,7	Ortaokul	19	10,2
750-1999 TL	53	28,5	Lise	57	30,6
2000 TL ve üzeri	61	32,8	Önlisans	29	15,6
Haftalık İş İçin Ayırılan Ortalama Süre	N	%	Lisans	58	31,2
10 saat ve altı	74	39,8	Lisansüstü	13	7
11 saat ve üstü	112	60,2			

Katılımcıların One More girişimciliğini tercih etme sebepleri içerisinde (Bkz.Tablo 2) %57,5'lik oranla "ekip kurarak daha çok kazanç elde etme" birinci sırada yer almaktadır. İkinci sırada ise "satış yaparak para kazanma" motivasyonu (%12,9) bulunmaktadır. Üçüncü sırada %7'lik oranlarıyla "ürünleri indirimli alabilmek" ve "engelsiz yükselme olanağı" bulunmaktadır. Dördüncü sırada %4,8'lik oranla arkadaş ve yakın çevrelerin etkisi bulunurken, sosyal aktivite ve olanaklar %4,3'lük oranla son sırada yer almaktadır.

Tablo 2. One More Distribitörlüğünü Tercih Sebebiniz Nedir?

Sebepler	N	%
Ekip Kurarak Daha Çok Kazanç Elde Etme	107	57,5
Satış Yapararak Para Kazanma	24	12,9
Ürünleri İndirimli Alabilmek	13	7,0
Engelsiz Yükselme Olanağı	13	7,0
Arkadaş ve Yakın Çevrelerin Etkisi	9	4,8
Sosyal Aktivite ve Olanaklar	8	4,3

Araştırmaya katılan katılımcıların demografik özelliklerine ilişkin çapraz tablo sonuçları aşağıda sıralanmıştır.

108 bayan katılımcınının 82'si evli, 26'sı bekarıdır. Toplan 78 erkek katılımcınının ise 58'i evli, 20'si bekardır (Bkz. Tablo 3).

Tablo 3. Cinsiyet ve Medeni Duruma İlişkin Çapraz Tablo Sonuçları

Medeni Durum	Cinsiyet		Toplam
	Bay	Bayan	
Evli	58	82	140
Bekar	20	26	46
Toplam	78	108	186

Çocuğu olmadığını belirten 59 katılımcının 35'i One More için haftalık ortalama 11 saat ve üzerinde zaman ayırdığını belirtirken, 24'ü 100 saat ve altında bir zaman ayırmaktadır. 1 çocuğu olan 50 katılımcıdan 32'si, 2 çocuğu olan 53 katılımcıdan 30'u ve 3 ve üzerinde çocuğu olan 24 katılımcıdan 15'i One More için haftalık 11 saat ve üzerinde bir zaman ayırmaktadır. Toplamda ise 186 kişiden 112'si One More için haftalık 11 saat ve üzerinde zaman ayırabilmektedir. Bu durum, çocuk sayısının bu iş için ayrılan süreyi etkilemediği sonucunu ortaya koymaktadır ($x^2=0,659$; $p>0,05$) (Bkz. Tablo 4).

Tablo 4. Çocuk Sayısı ve Haftalık İşe Ayrılan Ortalama Zamana İlişkin Çapraz Tablo Sonuçları

Ortalama Zaman	Çocuk Sayısı				Toplam
	Yok	1	2	3 ve üzeri	
10 saat ve altında	24	18	23	9	74
11 saat ve üstünde	35	32	30	15	112
Toplam	59	50	53	24	186
x^2	0,659				
p	,883				

Tablo 5'te sisteme üye olan girişimcilerin haftalık işe ayırdıkları ortalama zaman ve elde ettikleri aylık gelire ilişkin ortalama dağılımları verilmiştir. Buna göre, One More için haftalık 100 saat altında zaman ayıran 74 kişiden 55'i 749 TL ve altında, 10 kişi 750 TL – 1999 TL aralığında ve 9 kişi 2000 TL ve üzerinde aylık gelir elde etmektedir. Bu iş için haftalık 11 saat ve üzerinde zaman harcayan 112 kişiden 17'si 749 TL ve altında, 43 kişi 750 TL - 1999 TL aralığında, 52 kişi ise 2000 TL ve üzerinde aylık gelir elde etmektedir. İşe ayrılan zaman ve elde edilen gelir ele alındığında ise fazla zaman ayıranların genel olarak daha yüksek gelir elde ettiği sonucu istatistiksel olarakta doğrulanmıştır ($x^2=65,901$; $p<0,05$).

Tablo 5. Haftalık İşe Ayrılan Ortalama Zaman ve Aylık Gelire İlişkin Çapraz Tablo Sonuçları

Ortalama Zaman	Aylık Gelir			Toplam
	749 tl ve Daha Az	750-1999 TL	2000 TL ve Üzeri	
10 saat ve altında	55	10	9	74
11 saat ve üstünde	17	43	52	112
Toplam	72	53	61	186
x^2	65,901			
p	0,000*			

Tablo 6'ya bakıldığında, katılımcılardan daha önce herhangi bir çok katlı pazarlama sisteminde çalışma deneyimine sahip olan 87 kişinin 66'sının haftalık 11 saat ve üzerinde bir zamanını bu işe ayırdığı görülmektedir. Herhangi birçok katlı pazarlama sisteminde deneyimi olmadığını belirten 99 katılımcının yarısından fazlası ise hafta-

lık 10 saat ve altında bir zamanını One More için ayırmaktadır. Elde edilen bu sonuç ise sistem ile ilgili tecrübeli kişilerin daha önce yaşadıkları başarı ya da başarısızlık sonucunda bu işe fazla zaman ayrılması gerektiği konusunda bilgili olduğunu göstermektedir ($\chi^2=16,705$; $p<0,05$).

Tablo 6. Deneyim ve İşe Ayrılan Haftalık Ortalama Zamana İlişkin Çapraz Tablo Sonuçları

Deneyim	İşe Ayrılan Haftalık Ortalama Zaman		Toplam
	10 Saat ve Altında	11 Saat ve Üstünde	
Var	21	66	87
Yok	53	46	99
Toplam	74	112	186
χ^2	16,705		
p	0,000*		

Tablo 7'ye bakıldığında daha önce çok katlı pazarlama deneyimine sahip olduğunu belirten 87 kişiden 23'ünün One More'dan aylık 749 TL ve altında, 28'inin 750 TL – 1999 TL aralığında, 36'sının ise 2000 TL ve üzerinde bir gelir elde ettiği görülmektedir. Tecrübesi olmadığını belirten 99 kişiden 49'u 749 TL ve altında, 25'i 750 TL – 1999 TL aralığında, kalan 25'i ise 2000 TL ve üzerinde bir aylık gelir elde etmektedir. Yapılan analiz sonucunda da görüldüğü üzere daha önce network deneyimine sahip olmayan kişilerin yarısına yakını düşük seviyede gelir elde ederken, deneyimli kişiler ise nispeten daha fazla gelir etmektedir ($\chi^2=10,813$; $p<0,05$).

Tablo 7. Deneyim ve Elde Edilen Aylık Gelire İlişkin Çapraz Tablo Sonuçları

Deneyim	Aylık Gelir			Toplam
	749 tl ve Daha Az	750-1999 TL	2000 TL ve Üzeri	
Var	23	28	36	87
Yok	49	25	25	99
Toplam	72	53	61	186
χ^2	10,813			
p	0,04*			

Katılımcıların aylık gelirlerine göre sistemi tavsiye etme durumuna ilişkin analiz sonuçları tablo 8'de sunulmuştur. Buna göre gelir durumu yüksek olan katılımcıların sistemi tavsiye etme oranı, gelir durumu düşük olanlara göre daha yüksektir ($\chi^2=9,616$; $p<0,05$).

Araştırma kapsamında katılımcılara yönetilen sorulara verilen cevapların güvenilirliği $\alpha=0,932$ 'dir. Cevaplara ilişkin ortalamalar Tablo 9'da sunulmuştur. Buna göre, katılımcılar, girişimciliğin kendilerine uygun bir iş olduğunu, bu işi kendi şahsi işleri gibi benimsediklerini, tüketici ilgisinin bu işe girmelerinde etkili olduğunu, ürünlerin pazarlamasının kolay olduğunu belirtmişlerdir. Çalışma saatlerine girişimcilerin

Tablo 8. Elde Edilen Aylık Gelir ve Sistemi Tavsiye Etme Durumuna İlişkin Çapraz Tablo Sonuçları

Sistemi Tavsiye Etme Durumu	Aylık Gelir						Toplam
	749 tl ve Daha Az		750-1999 TL		2000 TL ve Üzeri		
	n	%	n	%	n	%	
Tavsiye Ediyorum	48	66,7	43	81,13	54	88,52	145
Tavsiye Etmiyorum	24	33,7	10	18,87	7	11,48	41
Toplam	72	100	53	100	61	100	186
χ^2	9,616						
p	0,008						

kendilerinin karar vermesi, firma tarafından ödül programlarının uygulanması ve sağlanan promosyonlar, işte yükselme imkanlarının şeffaf ve adil olması, aylık satış kotalarının bulunmaması, hak edilen kazancın elde edildiği düşüncesi, şirket eğitimlerinin varlığı kariyer planlamasının distribütörlerin kendileri tarafından yapılmasına olanak sağlaması, az zaman harcayıp çok kazanma imkanı, başarıların takdir edilmesi hissi, sosyal aktivite ve olanakların varlığı, katılımcılar tarafından motivasyon ve iş bağlılığına olumlu etki yapan unsurlar olarak değerlendirilmiştir.

Firma politikaları doğrultusunda katılımcılar müşterilerine elden ve esnek alışveriş imkanı sunabilirken, ürünlerin iade edilebilme garantisi girişimcilerin işini kolaylaştırmaktadır. Firma içerisinde sorunları çözebilen bir kişiye her zaman ulaşabilme imkanı, bireysel satış yeteneklerini geliştirici etkide bulunması, distribütörlüğün makul seviyede gelir getirici bir iş olması katılımcılar tarafından olumlu karşılanan diğer unsulardır.

Tablo 9. Katılımcıların Sorulara Verdikleri Cevaplara İlişkin Ortalamalar

	Önermeler	Ort.
1	Distribütörlük tam bana uygun bir iş modelidir.	4,26
2	Distribütörlük ile kendime ait bir iş yaptığımı düşünüyorum.	4,44
3	Tüketicilerin One More ürünlerine olan ilgisi benim distribütör olmamda etkili olmuştur.	4,08
4	One More ürünlerini rahatlıkla pazarlayabilirim.	4,20
5	Ödül programları beni teşvik etmiştir.	4,18
6	Çalışma saatlerime kendim karar veriyor olabilmem işimi cazip kılmaktadır.	4,63
7	İşimde yükselme imkânımın şeffaf ve adilce olması işime bağlılığı arttırmaktadır.	4,54
8	Müşterilerime kişisel ilgi gösterebiliyor ve detaylı ürün bilgisi aktarabiliyorum.	4,41
9	Müşterilere elden ve esnek alışveriş imkânı sağlayabiliyorum.	4,27
10	Alt katman (çalışan) oluşturarak kazancımı devam ettirebiliyor olmam memnun edicidir.	4,28
11	Aylık satış kotalarının olmaması beni özgür kılmaktadır.	4,55

12	Şirket eğitimlerinin motivasyonu artırdığını düşünüyorum.	4,54
13	Eğitim programları distribütör edinme ve yeni organizasyonlar kurmada etkilidir.	4,53
14	Üst distribütörün yeterli bilgi birikimine sahip olduğunu düşünüyorum.	4,11
15	Firmanın promosyonları ve ödülleri başarıyı arttırmaktadır.	4,44
16	Firmanın tanıtıcı iletişim araçlarını yeterli buluyorum.	3,67
17	Hak ettiğim kazancı elde ettiğimi düşünüyorum.	4,17
18	Firmadaki başarılarımdan dolayı takdir edildiğimi düşünüyorum.	3,96
19	Firmaya ve işime yüksek bağlılık duyuyorum.	4,36
20	Firmada problemleri çözebilen birilerini her zaman bulabiliyorum.	4,37
21	Kariyerimi kendimin planladığımı hissedebiliyorum.	4,37
22	Distribütörlük iyi gelir getirmektedir.	4,33
23	Firmam, az zaman harcayıp çok kazanma imkânı sunmaktadır.	4,29
24	Satış yeteneklerimi sürekli geliştirdiğimi görüyorum.	4,28
25	Sosyal aktivite ve olanaklar beni motive etmektedir.	4,29
26	One More ürünlerinin iade edilme garantisi bizim (distribütörlerin) işini kolaylaştırmaktadır.	4,41
27	Ürünlerin kalitesi distribütör olarak önce beni etkilemektedir.	4,70

Araştırma kapsamında elde edilen veriler aracılığıyla açımlayıcı faktör analizi yapılmıştır. Analiz sonuçları Tablo 10'da verilmiştir. Analiz sırasında daha sağlıklı yapılar elde edebilmek amacıyla faktör yükü 0.50 ile sınırlandırılmıştır. Oluşacak faktörlerin isimlendirmelerinde kolaylık elde edebilmek amacıyla varimax döndürme yöntemine başvurulmuştur. Analiz sonucunda KMO değeri 0,907 olarak elde edilmiştir. Faktör yükü 0.50'nin altında kalan 3, 4, 5, 9 ve 21 numaralı önermelerin herhangi bir faktöre yüklenmediği görülmüştür. Özdeğeri 1'in üzerinde olan beş faktör yapısı elde edilmiştir (1.Faktör= 10,382; 2.Faktör=1,797; 3.Faktör=1,477; 4.Faktör= 1,167; 5.Faktör=1,109). Elde edilen faktörlerin toplam varyansı açıklama oranı %59'dur. Elde edilen faktörlerin isimlendirmeleri ve güvenilirlik kat sayıları şöyledir;

1.Faktör: Bireysellik ve Kişisel Katkı (BKAT); $\alpha=0,862$

2.Faktör: Firma Katkısı (FKAT); $\alpha=0,794$

3.Faktör: Firma Teşviki (FTEŞ); $\alpha=0,851$

4.Faktör: Ürünler ve Sunulan İmkânlar (ÜSİM); $\alpha=0,721$

5.Faktör: Gelir (GEL); $\alpha=0,790$

Tablo 10. Ölçeğe İlişkin Faktör Analizi Sonuçları

Faktörler		Faktör Yüğü
Faktör 1: Bireysellik ve Kişisel Katkı (BKAT) (A.O:4,03)		
2	Distribütörlük ile kendime ait bir iş yaptığımı düşünüyorum.	,780

1	Distribütörlük tam bana uygun bir iş modelidir.	,736
6	Çalışma saatlerime kendim karar veriyor olabilmem işimi cazip kılmaktadır.	,613
24	Satış yeteneklerimi sürekli geliştirdiğimi görüyorum.	,528
7	İşimde yükselme imkânının şeffaf ve adilce olması işime bağlılığı arttırmaktadır.	,517
8	Müşterilerime kişisel ilgi gösterebiliyor ve detaylı ürün bilgisi aktarabiliyorum.	,515
19	Firmaya ve işime yüksek bağlılık duyuyorum.	,513
Faktör 2: Firma Katkısı (FKAT) (4,06)		
18	Firmadaki başarılarımdan dolayı takdir edildiğimi düşünüyorum.	,717
20	Firmada problemleri çözebilen birilerini her zaman bulabiliyorum.	,659
17	Hak ettiğim kazancı elde ettiğimi düşünüyorum.	,649
16	Firmanın tanıtıcı iletişim araçlarını yeterli buluyorum.	,608
10	Alt katman (çalışan) oluşturarak kazancımı devam ettirebiliyor olmam memnun edicidir.	,571
14	Üst distribütörün yeterli bilgi birikimine sahip olduğunu düşünüyorum.	,532
Faktör 3: Firma Teşviki (FTES) (A.O:4,23)		
12	Şirket eğitimlerinin motivasyonu artırdığını düşünüyorum.	,769
13	Eğitim programları distribütör edinme ve yeni organizasyonlar kurmada etkilidir.	,714
25	Sosyal aktivite ve olanaklar beni motive etmektedir.	,699
15	Firmanın promosyonları ve ödülleri başarıyı arttırmaktadır.	,632
Faktör 4: Ürünler ve Sunulan İmkânlar (ÜSİM) (A.O:4,34)		
27	Ürünlerin kalitesi distribütör olarak önce beni etkilemektedir.	,681
26	One More ürünlerinin iade edilme garantisi bizim (distribütörlerin) işini kolaylaştırmaktadır.	,681
11	Aylık satış kotalarının olmaması beni özgür kılmaktadır.	,651
Faktör 5: Gelir (GEL) (A.O:4,03)		
23	Firmam, az zaman harcayıp çok kazanma imkânı sunmaktadır.	,735
22	Distribütörlük iyi gelir getirmektedir.	,571

Katılımcıların elde edilen faktör yapılarına verdikleri cevapların, demografik özelliklerine göre değişip değişmediğinin tespitinde farklılık testlerinden (t-testi ve ANOVA) yararlanılmıştır. Elde edilen anlamli sonuçlar aşağıda tablolar halinde sıralanmıştır.

Tablo 11'de katılımcıların sistemi tavsiye etme durumlarına göre t-testi sonuçlarına yer verilmiştir. Buna göre sistemi tavsiye eden kişilerin BAKT, FKAT, FTES, ÜSİM ve GEL'e yönelik tutumları, tavsiye etmeyenlere oranla daha yüksektir.

Tablo 11. Katılımcıların Sistemi Tavsiye Etme Tutumlarına Yönelik T-testi Sonuçları

Faktör	Tavsiye durumu	Ort.	p
BAKT	Evet	4,45	,012
	Hayır	3,62	

FKAT	Evet	4,12	,024
	Hayır	3,08	
FTEŞ	Evet	4,45	,037
	Hayır	4,01	
USIM	Evet	4,56	,032
	Hayır	4,12	
GEL	Evet	4,33	,047
	Hayır	3,74	

Haftalık çalışma süresi 11 saat üzerinde olan katılımcıların BAKT, FKAT, FTEŞ ve GEL'e yönelik tutumları ortalama süresi 10 saat ve altında olan katılımcılara oranla daha düşüktür (Bkz. Tablo 12).

Tablo 12. Katılımcıların Haftalık Çalışma Sürelerine Yönelik T-testi Sonuçları

Faktör	Tavsiye durumu	Ort.	p
BAKT	10 Saat ve Altında	4,28	,004
	11 Saat ve Üstünde	4,51	
FKAT	10 Saat ve Altında	3,93	,006
	11 Saat ve Üstünde	4,20	
FTEŞ	10 Saat ve Altında	4,31	,011
	11 Saat ve Üstünde	4,54	
GEL	10 Saat ve Altında	4,14	,006
	11 Saat ve Üstünde	4,42	

Yapılan varyans analizi sonucunda katılımcıların sistemden elde ettikleri aylık ortalama gelir düzeyi ile BAKT, FKAT, FTEŞ, ÜSİM ve GEL'e yönelik tutumları arasında anlamlı bir farklılığa rastlanmıştır (Bkz. Tablo 13). Gruplar içi farklılıkların tespiti için TUKEY testi uygulanmıştır. Böylece, aylık ortalama gelir düzeyi yükseldikçe, bireylerin BAKT, FKAT, FTEŞ, ÜSİM ve GEL'e ilişkin tutumlarının da daha olumlu bir düzeye ulaştığı tespit edilmiştir.

Tablo 13. Katılımcıların Sistemden Elde Ettikleri Aylık Ortalama Gelire Göre ANOVA Sonuçları

Faktör	Ortalama Gelir	Ort.	F	p
BAKT	749 TL ve altında	4,21	10,916	,000
	750-1999 TL	4,49		
	2000 TL ve üzeri	4,6		
FKAT	749 TL ve altında	3,90	5,672	,004
	750-1999 TL	4,22		
	2000 TL ve üzeri	4,21		

FTES	749 TL ve altında	4,30	3,781	,025
	750-1999 TL	4,53		
	2000 TL ve üzeri	4,56		
ÜSİM	749 TL ve altında	4,49	1,623	,020
	750-1999 TL	4,57		
	2000 TL ve üzeri	4,63		
GEL	749 TL ve altında	4,04	9,806	,000
	750-1999 TL	4,47		
	2000 TL ve üzeri	4,50		

Sonuç

Günümüzde iş hayatı kişisel yaşamın her alanını sarmış durumdadır. Bu durum, zaman kavramının bireyler nezdinde ayrı bir öneme sahip olmasına neden olmuştur. Bireyler zamanlarının büyük çoğunluğunu işlerinde geçirirken, geriye kalan süreyi sosyal yaşamlarına ayırmaya çalışmaktadır. Özellikle evli ve her iki ebeveyninde çalıştığı ailelerde sosyal hayata zaman ayırma, daha öncelikli bir konuma yükselmiştir. Bu noktada bireyler daha fazla zamana sahip olabilmek için başta teknoloji olmak üzere birçok argümandan yardım almaya çalışmaktadır.

Bu durumu fırsata çevirmeye çalışan firmalar, ürünlerini online olarak veya birebir pazarlama yoluyla müşterilerine ulaştırma yollarını değerlendirebilmektedir. Böylece, hem bireyler hem de firmalar fazla emek ve zaman harcamadan istediklerine ulaşabilmektedir.

Bu çalışma da bireysel pazarlama esasına dayalı olarak faaliyet gösteren çok katlı pazarlama sisteminde girişimci olan bireylerin sisteme bakış açıları ve sisteme giriş sebepleri araştırılmıştır. Çalışma sonucunda sisteme bayanların erkeklere oranla nispeten daha fazla ilgi duyduğu görülmüştür. Yine katılımcıların büyük çoğunluğu evlidir. Sisteme üye olan 108 bayanın yarısından fazlasının (82 kişi) evli olması, sistemin özellikle bayan istihdamına yaptığı katkıyı ortaya koymaktadır.

Çalışmada elde edilen bir diğer önemli bulgu çocuk sahibi olan ve olmayan katılımcıların, One More için ayırdıkları haftalık süre ile ilgilidir. Analizler sonucunda çocuğu olsun veya olmasın, katılımcıların büyük çoğunluğunun bu iş için haftalık 11 saat ve üzerinde zaman ayırdığını ortaya koymaktadır. Ayrıca, haftalık çalışma süresinin çocuk sayısından da bağımsız olduğu, yani çocuk sayısının bu süreyi etkilemediği görülmüştür. Sistemin sağladığı bu kolaylık, özellikle çocuklu bayanlar için önemli bir teşvik edici etken olarak değerlendirilebilir.

Yine One More için ayrılan haftalık süre ile elde edilen kazanç arasında da önemli bir ilişkinin varlığından söz etmek mümkündür. Bu iş için daha fazla zaman harcayan kişiler bunun karşılığını aylık kazanç olarak elde edebilmektedir. Bu sonuç ise, kişilerin harcadıkları emeğin bir karşılığı olduğunu bilmelerini sağlamaktadır. Katılımcıların “Hak ettiğim kazancı elde ettiğimi düşünüyorum (A.O.=4,17)” önermesine yüksek katılım göstermesi de bu durumu kanıtlar nitelikte bir bulgu olarak

değerlendirilmektedir.

Daha önce çok katlı pazarlama konusunda tecrübesi olan kişiler bu iş için haftalık daha fazla zamanlarını ayırmakta ve bunun karşılığı olarak deneyimsiz girişimcilere oranla daha fazla aylık kazanç elde etmektedir.

Katılımcılar çalışmada elde edilen tüm boyutlara karşı olumlu bir tutum içerisinde-dir. En fazla olumlu tutum içerisinde olduğu boyut ürünler ve sunulan imkanlardır. Firma tarafından sunulan ürünlerin kaliteli olması, ürünlerin iade edilme garanti-siyle satılması ve aylık satış kotalarının olmaması katılımcılar tarafından oldukça olumlu bir şekilde karşılanmaktadır.

Katılımcıların vermiş oldukları cevap ortalamalarına göre ikinci sırada firma teşviki bulunmaktadır. Şirketin serbest girişimcilerin motivasyonunu arttırmak amacıyla eğitimler düzenlemesi, şirketin sosyal aktiviteler düzenlemesi, şirket tarafından sağ-lanan promosyon ve ödüller katılımcıların motivasyonlarını ve başarılarını pozitif yönde etkilerken, firma teşviki boyutuna yönelik tutumlarının da olumlu yönde ol-masını sağlamaktadır.

Üçüncü sırada bulunan boyut firma katkısıdır. Serbest girişimci konumunda bu-lunan katılımcıların firmadaki başarısından dolayı takdir edildiklerini düşünmesi, yaşadıkları problemleri çözen birilerine ulaşmada sorun yaşamamaları, hak ettikleri kazancı elde ettiklerini düşünmeleri, firmanın tanıtıcı iletişim araçlarını yeterli gör-meleri, sürdürülebilir kazanç imkanı sunması ve üst distribütörlerin yeterli bilgi biriki-mine sahip olması, katılımcıların tutumlarına olumlu olarak yansımaktadır.

Gelir boyutu ile bireysellik ve kişisel katkı boyutları aynı ortalamaya sahiptir. Katı-lımcıların distribütörlük ile kendi işlerini yapıyormuş gibi düşünmesi, distribütörlü-ğü kendilerine uygun bir iş olarak tanımlamaları, çalışma saatlerini belirleyebilme özgürlüğüne sahip olmaları, satış yeteneklerini geliştirdiklerini düşünmeleri ve terfi imkanlarının şeffaf ve adilce olduğuna inanmaları bireysellik ve kişisel katkı boyutu-na olumlu yönde katkıda bulunmaktadır.

Firmanın az zaman harcayıp çok kazanma imkanı sunduğu ve distribütörlüğün iyi bir gelir getirdiği yönündeki düşünce gelir boyutuna olumlu yönde katkıda bulun-maktadır.

Ortalamalarına göre ilk üç sırada bulunan faktörün doğrudan firma tarafından sağ-lanan olanaklarla alakalı olması, sağlanan destek ve motivasyon unsurlarının serbest girişimci statüsündeki katılımcılara olumlu yönde yansıdığını göstermektedir.

Toplam katılımcıların yarısından fazlasının (%53,8) ön lisans üzerinde eğitim se-viyesine sahip olması araştırılması gereken bir konuyu teşkil etmektedir. Özellikle eğitim seviyesi yüksek olan bu kişileri sisteme çeken sebeplerin detaylı bir şekilde araştırılması, bu durumun mevcut çok katlı sistemlerinin çekiciliğinden mi kaynak-landığı, yoksa diğer sektörlerde istihdam ile ilgili yaşanan sorunlardan mı kaynak-landığı yeni yapılacak araştırmalarda ortaya koyulmalıdır.

Bu çalışma bir ağ pazarlama firması olan One More'da serbest girişimci olarak iş yapmakta olan bireyler üzerinde yürütülmüştür. Çalışma sonuçlarının genellenebilmesi için farklı örneklerde tekrarlanması gerekmektedir.

Araştırmada kullanılan ölçeğin geçerliliği ve güvenilirliği sağlanmış olsa da farklı örneklerden elde edilecek verilerin değişiklik gösterme olasılığı dikkate alınarak tekrar doğrulanması tavsiye edilmektedir.

Kaynakça

- Ağcadağ, İpek. "Popüler Kültür Bağlamında Kozmetik Ürünleri Tüketimi ve Yeni Bir Satış Kanalı Olarak Ağ Pazarlama (Network Marketing) Sistemi". *Sosyoloji Dergisi*, 36 (2017): 157-169.
- Akmeşe, Muhammet. "Network Marketing (Ağ Pazarlama) Sisteminden Kazanç Elde Edenlerin Vergilendirilmesi". *Vergi Raporu Dergisi*, (2015): 87-93.
- Berkowgitz, Eric, William Rudelius, Roger Kerin ve Steven Hartley. *Marketing*. The Mc Grow Hill, 2007.
- Boğa, Özlem ve Ahmet Başcı. "Ağızdan Ağıza Pazarlamanın Gösterişçi Tüketim Üzerine Etkisi". *Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi*. 12/45 (2016): 463-489.
- Büyüköztürk, Şener, Kılıç Çakmak, Ebru Akgün, Özcan Erkan, Şirin Karadeniz ve Funda Demirel. *Bilimsel Araştırma Yöntemler*. Ankara: Pegem Akademi, 2012.
- Clothier, Peter. *Multi Level Marketing, A Practical Guide to Successful Network Selling*. London: Kogon Page, 1997.
- Constantin, Cristinel. "Multi-Level Marketing - A Tool of Relationship Marketing". *Bulletin of the Transilvania University of Braşov*. 2/51 (2009): 31-36.
- Çakmak, Ali Çağlar. *Doğrudan Satış ve Şebeke Yoluyla Pazarlama Sistemi*. İstanbul: Türkmen Kitapevi, 1. Baskı, 2011.
- Emirza, Emin, Selma B. İştahlı ve Yusuf H. İştahlı. "Sosyal Medyanın Çok Katlı Pazarlamada Kullanımı ve İş Tatmini Üzerindeki Etkileri". *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*. 10/18 (2012): 20-32.
- Gürağaç, Nihal. "Doğrudan Pazarlama Yönelimlerinden Çok Katlı Pazarlama". Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi, 2006.
- Hassülün, Pınar ve Erol Damra. "Şebeke Yolu Pazarlamada Peter Clothier'in Başarı Prensipleri". *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10/3 (2017): 154-167.
- Işık, Pervin. "Çok Katlı Pazarlama Sistemi ve Uygulamaları: Türkiye Avon Firması Örneği". Yüksek Lisans Tezi, Maltepe Üniversitesi, 2001.
- Kara, Mehmet. Çiçek, Behiye. "Çok Katlı Pazarlama Sistemi ve Uygulaması: Yozgat İli Tupperware Firması Örneği". *The Journal of International Scientific Researches*, Vol. 1(1), 2016: 50-62.
- Karaman, Davut. "Network Marketing ve Liderin Önemi". *Ekovitrin Dergisi*. 156 (2012).
- Karaman, Davut. "Küçülen Dünya, Büyüyen Pazarlama: Network Marketing". *Ekovitrin Dergisi*, 155 (2012): 48-50.

- Muncy, James A. "Ethical Issues in Multilevel Marketing: Is It a Legitimate, Business or Just Another Pyramid Scheme?". *Marketing Education Review*, 3/14 (2004): 47-53.
- Odabaşı, Yavuz. *Pazarlama İletişimi Yönetimi*. İstanbul: MediaCat Yayınları, 13. Baskı, 2014.
- Özerkmen, Necmettin ve Erdiñ Tekbaş. "Çok Katmanlı Pazarlama Sisteminde Birincil Toplumsal İlişkilerin Ticarileşmesi ve Sonuçları: Herbalife Örneği". *Akademik Araştırmalar Dergisi*. 9/34 (2007): 94-112.
- Şahan, Gülçin. "Social Network Marketing: Social Networks' Effects on Consumer Buying Behavior". Yüksek Lisans Tezi, Bahçeşehir Üniversitesi, 2010.
- Uluçam, Şemseddin. "Çok Katlı Pazarlama Sistemlerinde Distribütörlerin Başarısı ve İş Tatmininde Etken Olan Faktörlerin İncelenmesi Üzerine Bir Araştırma". Yüksek Lisans Tezi, KTO Karatay Üniversitesi, 2015.
- İnternet Kaynakları*
- One More. "Biz Kimiz?" Erişim 19 Eylül, 2018. <https://www.onemoreinternational.com/about.php>.

An Application on Multi-Storey Marketing System in Antalya Province

DAVUT KARAMAN

Abstract: *The multi-level marketing system is widely applied in developed countries. In Turkey, it has started to be implemented as a pioneer in the 1990s and today has become a system that has been applied by many domestic companies have seen rapid growth. The aim of the study is to reveal the opportunities offered by the multilevel marketing systems to the entrepreneurs and the extent of their perception by the entrepreneurs. In addition, the sub-objectives of the study are the determination of the average earnings of the marketing network, the effect on employment, career opportunities and the reasons that lead individuals to multilevel marketing. For this purpose, the survey was applied to the entrepreneurs in the One More multi-level marketing system that entered the market as an indigenous company in recent years and the data obtained were analyzed.*

Keywords: *Marketing, Multilevel marketing, Network marketing.*

Kamusal Alanın Kavramsal Sınırları

MUSTAFA ALİ MİNARLI*
aliminarli@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-5821-1324

Öz: Bu çalışmanın amacı çağdaş sosyal teoride sıklıkla değinilen bir tema olan kamusal alanın kavramsal sınırlarını ortaya çıkarmaktır. Kamusal alanın fenomenolojik olarak ihtiva ettiği öğelerin ne olduğu, nasıl bir işlev sergilediği incelemenin temel sorunsalını teşkil etmektedir. Bu bağlamda, çalışmada öncelikle kamusal alana günümüz anlamını kazandıran teorik çabalara değinilmiştir. Hannah Arendt, Jürgen Habermas, Oskar Negt-Alexander Kluge, Richard Sennett ve Nancy Fraser'in kavramın politika teorisine dahil olmasında oynadıkları rol incelenmiştir. Takiben, kavramın günümüz ve önceki tarihler arasında ihtiva ettiği anlamda herhangi bir değişiklik olup olmadığı sorgulanmaya çalışılmıştır. Bu doğrultuda kavramın semantik kökleri ve işlevsel nitelikleri araştırılmıştır. Daha sonra, kamusal alanın özel alandan farkları incelenerek aleniyet ve çoğulluğun kavramsal olarak kurucu nitelikler sergilediği tespit edilmiştir. Çalışmada, son olarak, kamusal alanın politika ve demokrasiyle ilişkisine değinilmiştir. Böylelikle, kavramın fenomenolojik bütünlüğü açısından aleniyet ve çoğulluğun yanı sıra politik bir telosa da gereksinim duyduğu anlaşılmıştır.

Anahtar kelimeler: Kamusal alan, Demokrasi, Siyasallık.

Giriş

Yirminci yüzyılın son çeyreğinin sosyal teori açısından başlıca önemi kamusal alan mefhumunun literatürün anahtar kavramlarından biri haline gelmesidir. Özellikle, 80'li yılların sonu itibariyle Jürgen Habermas, Oskar Negt ve Alexander Kluge'nin eserlerinin İngilizce'ye çevrilmesiyle popülerleşen kavram politika teorisinin önemli bir inceleme sahası olmuştur. Kavram, dönemin konjonktürünün de etkisiyle Soğuk Savaş sonrası Batı toplumlarının sosyal ve politik anlamda karşılaştığı problemleri aşma yönünde önemli bir araç olarak görülmüştür. Bu bağlamda, sanayi sonrası toplumların bir yandan neo-liberal siyasalar nedeniyle reel anlamda fakirleşmesi, diğer yandan mevcut demokrasilerin yapısal sorunları dolayısıyla apolitik bir evrenin parçası haline gelmesinin neden olduğu meşruiyet krizine sosyal teorice verilmiş bir cevap olarak kabul edilmiştir. Farklı araştırma alanlarından pek çok düşünür kavramın çağdaş dünyanın reel sosyalizmin çöküşünün ardından tarihin sonu teziyle

* Arş. Gör. Dr., Marmara Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Gazetecilik Bölümü.

simgeselleştirilen beklentilerinin umulduğu gibi neticelenmemesiyle ortaya çıkan sosyo-politik krize kuvvetli bir cevap oluşturduğunu vurgulamıştır. Kamusal alanın yeniden keşfi olarak tanımlanabilecek bu eğilim kavramın bir yandan toplumsal ve politik potansiyeline dair incelemeleri arttırırken diğer yandan çağdaş dünyanın sorunlarını çözen sihirli bir değnek şeklinde bir anlamı içermesine de neden olmuştur. Başka bir anlatımla, ideolojik bir zırh kuşanmasını sağlamıştır. Dolayısıyla, pek çok felsefi soruşturma ve bilimsel araştırmanın siyaseten doğrucu (*politically correct*) bir ön kabulü olmuştur. Bu durum da kavram hakkındaki spekülative ve olgusal örüntülerin keşfini zorlaştırmıştır. Diğer bir ifadeyle, kavramın ideolojik bir çerpele çevrenmesi öze dair soruşturmaların derinleşmesini engellemiştir. Böylelikle, kavram, kavramsal sınırlarını niteleyen tarihsel referanslardan yoksun muğlak bir anlam evreninin parçası olmuştur. Bir bakıma, tıpkı demokrasi mefhumunda olduğu gibi hakkında bahsedildiğinde vurgulanan şeyin anlaşılacağı akışkan bir nitelik sergilemiştir.

Kamusal alanın postmodernleşmesi olarak ifade edilebilecek bu durum mefhumun hem kavramsal hem de teorik anlamda taşıyıcısı olduğu tarihselliğin yitimine işaret etmektedir. Zira mefhumun temsil ettiği olgusal sınırlarını oldukça genişletmekte, dolayısıyla bir anlam krizine yol açmaktadır. Bu bağlamda, kamusal alanın ne olup ne olmadığına dair sürekli bir soruşturma halinin kavramın hem kavramsal hem de teorik anlamda mevcudiyetini sürdürebilmesi açısından önem taşıdığı aşıkardır. Aksi halde, kavramın siyasal ve toplumsal olarak ifade ettiği anlamın içtimai biraradalığa yönelik olası katkıları ortadan kalkacak, dolayısıyla, kavram içi boş bir gösterene dönüşecektir.

Bu çalışmada, bahsi geçen krize karşı kamusal alanın kavramsal bir yeniden okuması amaçlanmaktadır. İnceleme nesnesinin fenomenolojik olarak ihtiva ettiği öğelerin ne olduğu sorusuna odaklanılmaktadır. Diğer bir deyişle, kamusal alanın kavramsal sınırları sorunsallaştırılmaktadır. Böylelikle, kavramı günümüzdeki biçimiyle konsolide eden fenomenolojik özelliklerin ortaya çıkarılması hedeflenmektedir. Bu bağlamda, öncelikle kamusal alana günümüz anlamını kazandıran kuramsal gelişmelere değinilmektedir. Yirminci yüzyılın ikinci yarısı itibariyle özellikle Kıta Avrupası'nda politika teorisindeki soruşturmaların kamusal alanı günümüz anlamıyla ortaya çıkardığı vurgulanmaktadır. Söz konusu minvalde, Hannah Arendt, Jürgen Habermas ve Oskar Negt-Alexander Kluge, Richard Sennett ve Nancy Fraser'in kavram hususundaki kurucu rolü açığa çıkarılmaya çabalanmaktadır. Çalışmada, takiben, kamusal alanın ihtiva ettiği anlamın tarihsel olarak herhangi bir değişiklik yaşayıp yaşamadığını sorgulamak amacıyla kavramın etimolojik/semantik kökleri ve işlevsel nitelikleri incelenmektedir. Böylelikle, kavramın hem süreklilik ve kopuşları hem de politika açısından teşkil ettiği yer görülmeye çalışılmaktadır. Son olarak, çalışmada kamusal alanın özel alandan farkları açıklanarak kavramın genel olarak politika özel olarak da demokrasiye içkin bir karakter taşıdığı vurgulanmaktadır.

Kuramsal Öncüler

Kamusal alanın kavramsal olarak ihtiva ettiği niteliklerin ifşasına sözcüğün dağar-

çığımıza bundan hemen hemen yarım asır önce birkaç düşünürün hatırlatmasıyla girdiğini belirterek başlamak önem taşımaktadır. Aksi halde, kavramın günümüzdeki anlamıyla kullanımının köksüzleşme riski ortaya çıkar. Nitekim pek çok araştırmanın kamusal alan mefhumunun tarihselliğine değinmesi sözcüğün ziyadesiyle etimolojik bağlantılarının gösterilmesinden ibarettir. Yani, Antik Yunan politik kültürüne standart bir ziyaretle sınırlıdır. Dolayısıyla, kavramın içerdiği anlamın kısıtlı bir zaman içindeki boyutlarıyla alakadardır. Bu vesileyle kamusal alanın bir kavram olarak ifade ettiği anlamda yaşanan değişimleri göz ardı eden günümüzdeki soruşturmaların pek çoğunun olgunun hakikatini eksik bir biçimde yansıttığını söylemek mümkündür. Halbuki kavrama atfedilen anlamın sürekliliğinde bazı dramatik kırılmalar yaşanmıştır. Zira daha önce görülmedik bir biçimde 20. yüzyılın ilk yarısında totaliter rejimlerin insan hayatının en mahrem yerlerine değin müte-caviz girişimlerinin olağanlaştığı bir dönem yaşanmıştır. Dolayısıyla, kamusal alana atfedilen anlam da antik anlayıştan farklılaşmıştır. Bir bakıma, işlevsel bir değişim olarak nitelendirilebilecek bu durum kamusal alan mefhumunun içerdiği anlamın edimselliğini etkin bir boyuttan edilgen bir boyuta çekmiştir. Antikitenin, politik katılımın ödev olduğu yurttaşlık anlayışına göre organize edilmiş pozitif kamusalılığı yerini yurttaşlarının öncelikle yaşam bütünlüğünü muhafaza etmeye odaklı negatif bir kamusalılık anlayışına bırakmıştır. Başka bir ifadeyle, politik öznenin hak ve ödevler çerçevesinde etkin olmasını mümkün kılan kamusalılık düşüncesinden politik öznenin mevcudiyetini korumaya çalışan edilgen kamusalılık düşüncesine geçilmiştir. Bu bağlamda, kamusal alan mefhumunu temel alan günümüz çalışmalarının esasında farklı bir tarihselliğin anlam verdiği kavramsal bir alanı vurguladığı ifade edilebilir. Söz konusu ardalanı kuramsallaştırmanın tarihini ise Hannah Arendt'in *Totalitarizmin Kaynakları* ve İnsanlık Durumu isimli eserlerine değin götürmek mümkün gözükmektedir. Her ne kadar söz konusu kavramın Aydınlanma Dönemi izdüşümlerini J. J. Rousseau¹'nin genel irade tartışması, 19. yüzyıldaki izdüşümlerini Alexis de Tocqueville²'nin demokrasi üzerine tartışması ve 20. yüzyılın başlarındaki izdüşümlerini ise Walter Lippman³'in kamuoyu tartışması ekseninde çıkarsamak olası görünse de, çağdaş anlamda kullanımının Arendt'e nispet edilmesi daha doğru olacaktır. Zira kamusal alanın koruyucu boyutunu vurgulayan ilk düşünürlerden biri kendisidir. Ayrıca yazar, Aristotelesçi politik geleneğin takipçisidir. Dolayısıyla, kavramın Antik anlamının da ziyadesiyle bilincindedir. Bu bağlamda, yazarın politika teorisiyle antik dönem ve modernite arasında bir nevi köprü oluşturduğunu ifade et-

1 Rousseau'nun genel irade kavramsallaştırmasının demokrasi mefhumuna eşitlik ve siyasal yargıların ifadesi anlamında radikal bir temel kazandırdığını ifade etmek mümkün gözükmektedir. Bu bağlamda, genel iradenin oluşumunda iradeyi oluşturan paydaşların tekbirinin bile yargısının kurucu bir role sahip olması yöneten ve yönetileni aynı kılan kamusal alanın etkin bir ifadesi oluşturur. Detaylı bilgi için bkz. J. J. Rousseau, *Toplum Sözleşmesi*, çev., Vedat Günyol, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2016.

2 Alexis de Tocqueville, Amerika'da Demokrasi isimli incelemesinde genel olarak siyaseti etkileyen bir kurum olarak kamuoyunun işlevi hakkındaki farkındalığı dikkat çekicidir. Bu bağlamda, Bihterin Dinçkol'un ifade ettiği üzere, yazar, kamuoyunu sosyal kontrol aracı olarak ele almış ve kamuoyunun çoğunluk oyu olarak ortaya çıkarak, güçlenmesinin doğurabileceği tehlikelere değinmiştir. Bkz. Bihterin Dinçkol, "Yönetilenlerin "Öz" Yönetimi – Kamuoyu", İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 5/10 (2006/2): 49-66, s.56.

Ayrıca bkz: Alexis de Tocqueville, *Amerika'da Demokrasi*, çev., Seçkin Sertdemir Özdemir, İstanbul: İletişim Yayınları, 2016.

3 Walter Lippmann, *The Phantom Public*, New Brunswick: Transaction Publishers, 1993.

mek mümkündür. Zira, antik dönemden bir kavramı modern literatüre dahil etmiştir. Çağdaş politika teorisinin karşılaştığı zorlukları antik dünyadan miras kalan kamusal alan vasıtasıyla çözmeye çalışmıştır. Lakin bu durum Arendt'in yaklaşımının antik anlayışın modern bir tekrarı olduğu anlamına da gelmemektedir. Daha açık bir ifadeyle, yazarın düşüncesindeki antik izdüşümlerin politik işlevi farklılık teşkil etmektedir. Zira Arendt'in düşüncesini biçimlendiren temel hissiyat ne Aristotelesçi erdem kaygısı ne de Epikürcü haz arayışıdır. Bundan ziyade, kitlesel yok oluşa karşı duyulan korkudur. Bu bağlamda yazarın kamusal alanın işlevine dair birincil vurgusu insan hayatının korunmasına yönelik gözükmektedir. Diğer bir ifadeyle, insan hayatının insanlık dışı müdahalelerden muhafaza edilmesine odaklıdır.⁴ Buna göre, yazarın kavram üzerine değişimi orijinal dilinde 1951 yılında basılan *The Origins of Totalitarianism*⁵ başlıklı eserine dek götürülebilir. Arendt, bu çalışmasında politik varoluşun insani yaşamla olan derin ilişkisini ortaya koymakta, özellikle Batı politik düşüncesinde yurttaşlığın bir anlamda insan olmakla eşdeğer olduğu şeklindeki antik anlayışın modern dönemde de devam ettiğini vurgulamaktadır. Kamusal bir kurum olan yurttaşlığın önemini gözler önüne sermektedir. Yurttaşlık bağını kaybeden bir kişinin bir anlamda insanlığını da kaybettiğini yeryüzünün farklı bölgelerindeki pek çok örnek üzerinden serimlemektedir.⁶ Bununla beraber, Arendt'in söz konusu vurgulara sahip eseri kamusal alanı doğrudan teorize etmek gibi bir amaç gütmektedir.

Söz konusu kavramı kuramlaştırmaya benzer bir girişim yazar tarafından orijinal dilinde *Human Condition*⁷ başlığıyla 1958 yılında yayımlanan Türkçe'ye ise 1994'te kazandırılan İnsanlık Durumu isimli eserde yapılır. Arendt, bu çalışmasında insan yaşamını *vita activa* ve *vita contemplativa* olmak üzere iki temel haslet üzerinden anlamaya çalışır. Emek, iş ve eylemi kapsayan bu tasnif kişinin hayatını idame ettirecek iktisadi faaliyetler ile bir anlamda ölümsüzlüğü yakalayacağı felsefi/politik faaliyetler arasına belirgin bir sınır çeker. Böylelikle, çağdaş dünyanın karşılaştığı pek çok kötülüğün kaynağı olan araçsal rasyonalitenin eylem ve tefekkürün doğasını bozması engellenir. Zira söz konusu bozulmanın neticesi kolektif yaşamın yok olmasıdır. Kolektif yaşamı, daha açık bir ifadeyle insani biraradalığı mümkün kılan unsur ise kamusal alandır. Çoğulluğu sağlayan bir unsur olarak kamusal alan anlamlılığın

4 Arendt'in teorik girişimine anlam veren telos hususunda Canovan'ın şu ifadeleri dikkat çekmektedir: İnsanlık durumunun çözümlemesinin merkezinde, bizi doğal süreçlerden korumak ve ölümlü hayatlarımız için istikrarlı bir ortam sağlamak amacıyla yeryüzünde inşa edilmiş, dayanıklı bir insan dünyasının medeni varoluşunun vazgeçilmez bir önemi vardır. Bkz: Margaret Canovan, "Önsöz", içinde Hannah Arendt, İnsanlık Durumu, çev., Bahadır Sina Şener, İstanbul: İletişim Yayınları, 4. bs., 2009, s.16.

5 Hannah Arendt, *The Origins of Totalitarianism*, New York: Houghton Mifflin Harcourt, 1973.

6 Arendt'in Totalitarizmin Kaynakları'nın ikinci cildi olan Emperyalizmde bahsi geçen yaklaşımını belirgin kılması açısından şu ifadeleri dikkat çekicidir: "Müşterek dünyanın dışında yaşamaya zorlanmış insanların varlığından doğan büyük tehlike, uygarlığın ortasında, doğanın onları verili hale, yalın farklılıklarına geri düşmüş olmalarıdır. Belli bir devletin yurttaşı olmanın getirdiği farklılıkların o muazzam eşitlenmesinden yoksundurlar ve insan eseri bir dünyada yer almalarına artık izin verilmediğinden, tıpkı hayvanların belli bir hayvan türünün üyesi olmaları gibi ancak insan ırkının üyesi olmaya başlarlar." Detaylı bilgi için bkz: Hannah Arendt, *Totalitarizmin Kaynakları/2 Emperyalizm*, çev., Bahadır Sina Şener, İletişim Yayınları: İstanbul, 1998, s.314.

7 Hannah Arendt, *The Human Condition*, Chicago: The University of Chicago Press, 2nd edit., 1998.

tecrübe edilmesine imkan verir.⁸ Dolayısıyla, hem tefekkürü hem de yaşamı ihtiva eder. Bu bağlamda, Arendt'in düşüncesinde kamusal alan insana yakışır ulvi faaliyetlerle "dünyevi ölümsüzlüğün"⁹ yakalanacağı ve yaşamın devamlılığını sağlayan bir tezahür sahası olarak nitelendirilebilir. Özü itibarıyla, totalitarizmin yıkıcı sonuçlarına karşı antik Yunan tecrübesinden damıtılan yurttaşlık düşüncesini ihtiva eder. Zira söz konusu yaklaşım siyasallık zırhıyla kuşatılmış yurttaşlardan müteşekkil bir yapıya göndermede bulunur. Dolayısıyla, yurttaşlığı bir tür olarak değil ama hak ve özgürlükler anlamında insan olmakla eşitleyen geleneksel Batı siyasal düşüncesini tekrarlar.

Arendt'in, antik kavramlar vasıtasıyla teorileştirdiği kamusal alan anlayışını ortaya koyan eserinden birkaç yıl sonra Jürgen Habermas'ın da aynı tema üzerine kaleme aldığı incelemesi yayınlanır. Orijinal dilinde *Strukturwandel der Öffentlichkeit: Untersuchungen zu einer Kategorie der bürgerlichen Gesellschaft* başlığıyla 1962 yılında yayınlanan eser ilerleyen yıllarda kamusal alan çalışmalarının başlıca referans kaynağı haline gelmiştir. Hatta ifade edilebilir ki günümüzde ilgili tema üzerine yazılan herhangi bir incelemenin esere değinmeme ihtimali oldukça düşüktür. Zira söz konusu eser kamusal alanı doğrudan araştırma nesnesi olarak teorileştiren ilk girişimdir. Başka bir ifadeyle, kamusal alan çalışmalarının kurucu metnidir. Öte yandan, belirtmek gerekir ki Habermas'ın kamusal alan sorunsallaştırması etki değerini yalnızca alanında bir ilk olmasından almaz. Aksi halde, söz konusu yaklaşımı içeren eser literatürde kronolojik bir yer işgalinden başka bir anlam taşımazdı. Diğer bir deyişle, yayınlanmasının üzerinden kısa bir süre geçtikten sonra unutulmuş incelemelemlerden farksız olurdu. Halbuki Habermas'ın Türkçeye 1997 yılında *Kamusal Alanın Yapısal Dönüşümü*¹⁰ başlığıyla çevrilen eserinin etki değeri yıllar geçtikçe artmıştır. Farklı coğrafyalardan pek çok araştırmacının ana teorik çerçevesi eser minvalinde oluşturulmuştur. Çalışma, bir bakıma, kamusal alana dair evrensel bir kategori haline gelmiştir. Bu meyanda, eserin etki gücünün aynı zamanda sahip olduğu yöntemden kaynaklandığını ifade etmek mümkündür. Metodolojik anlamda özgün bir yaklaşımın neticesi olduğu belirgindir. Eseri çağdaş sosyal teorinin ana kitaplarından birisi haline getiren bu husus ise incelemenin literatürde cari olan pek çok çalışma gibi yalnızca tek bir alana değil toplumsal yaşamı ilgilendiren pek çok alana hitap etmesinden kaynaklanmaktadır. Başka bir ifadeyle, çok katmanlı bir yapı muhafaza etmesinden gelmektedir. Zira inceleme mahremiyetten aileye, aleniyetten kitle iletişimine ve hukuktan politikaya değin pek çok temayı tarihsel bir perspektifle ele almaktadır. Dolayısıyla, sosyolojiden, iletişime ve hukuktan da politika bilimine kadar farklı disiplinlerin inceleme alanlarına belirli oranda temas etmektedir. Bununla beraber, Habermas söz konusu disiplinler çoğulluğunun araştırma nesnesinin bütünlüğü açısından problemlere neden olacağını ifade etmiştir. Bu yüzden, "kamusal alan kategorisinin geleneksel politika biliminin görüş açılarını belirleyen sahada araştırılması

8 Arendt, *İnsanlık Durumu*, s.31.

9 Arendt'in Antik Çağ ve sonrasında yaşamın anlaşılmasına yönelik değişen yargıları gösteren pasajları için bkz: Hannah Arendt, *İnsanlık Durumu*, s.444-460.

10 Jürgen Habermas, *Kamusal Alanın Yapısal Dönüşümü*, çev., Mithat Sancar ve Tanıl Bora, İstanbul: İletişim Yayınları, 8. bs., 2009.

gerektiğine” değinmiştir. Ayrıca, eserinin metodolojisinin hem sosyolojik hem de tarihsel bir yaklaşıma gerek duyduğunu da belirtmiştir.¹¹ Dolayısıyla, eser genel olarak, hem geleneksel anlamıyla politika bilimine hem de sosyolojiye dayanan tarihsel bir yaklaşımı içermiştir. Bu durum da kamusallığın ihtiva ettiği farklı boyutların ortaya çıkarılmasını mümkün kılmıştır.

Habermas’ın kamusal alan kavramsallaştırmasının merkezinde kendi ifadesiyle “burjuva kamusallığının ve onun sosyal devlet doğrultusundaki dönüşümünün liberal unsurlarını resmetmek”¹² bulunur. Yazar, bu doğrultuda, 18. yüzyılda Batı Avrupa metropollerindeki kamusal alan oluşumlarını inceler. Zira toplumsal bir kategori olarak gelişim aşamasındaki burjuvazinin politik gündemi demokratik bir potansiyel içermektedir. Bu bağlamda, yazar, gelişim aşamasında olduğundan mütehakkim bir pozisyona ulaşamamış burjuvazinin sergilediği toplumsal ve politik performansı idealize eder. Başka bir ifadeyle, bir aktör olma aşamasındaki burjuvazinin faaliyetlerinin toplumsal ve politik sonuçlarını olumsuzlar. Zira ancak bu dönemde yöneten-yönetilen ve yönetilen-yönetilen arasında belirgin bir iletişimi mümkün kılan kamusal alandan söz edilebilmektedir. Nitekim ne presin şahsında simgelenen temsili kamu ne de siyasal kamunun bir ön aşaması ya da özgün bir işlevi olarak nitelendirilebilecek edebi kamu mütekmil anlamıyla bir kamusal alan oluşturabilmiştir.¹³ Dolayısıyla, halkın karar alım süreçlerine dikkate değer bir etkisi de olmamıştır. Diğer bir deyişle, tecrübe edilen ön biçimlerinde kamusalılık, Habermasça idealize edilen anlamıyla demokratik bir içerik barındırmamıştır.

Habermasçı burjuva kamusallığının demokrasiyi mümkün kılan toplumsal koşulları konsolide etme yönündeki politik işlevi özü itibariyle korumacı bir güdü ekseninde biçimlenmiş gözükmektedir. Teleolojik olarak Arendt’in yönelimiyle benzerlik taşıyan bu yaklaşım son tahlilde bireyi ve kendini anlamlı kıldığı toplumu korumaya çalışmaktadır. Habermas’ın 1981 yılında yayınlanan İletişimsel Eylem Kuramı isimli eserinde olgunlaştırdığı bu düşünce yaşam dünyasını sistemin mütecaviz eğilimlerinden muhafaza etmeyi hedefler.¹⁴ Bu bağlamda, demokrasinin toplumsal önkoşullarından biri olarak kabul edilebilecek kamusal iletişim olanaklarını tahkim etmeye çalışır. Zira totaliter örneklerde en uç biçimi görüldüğü üzere sistemin bir icra aracı olarak devletin yaşam dünyasına yönelik saldırıları ancak korunaklı bir alanın tesisiyle durdurulabilir. Nitekim pek çok kitlesel yıkımın da gösterdiği gibi iletişimsel zeminin toplumsal biraradılığı pekiştirecek bir seviyeden uzak oluşu ya da yokluğu yaşam dünyasına yönelik müdahaleleri kolaylaştırmıştır. Bu vesileyle, Habermas yaşam dünyasını koruyacak bir yapı olarak iletişimsel rasyonaliteyi önerir. Hem politik karar alıma demokratik bir içerik sağlama hem de toplumsal biraradılığı pekiştirme amacıyla iletişimsel süreçleri belirli bir minvale dahil eden bir girişim olarak ifade

11 Habermas, *Kamusallığın Yapısal Dönüşümü*, s.9-10.

12 Habermas, *Kamusallığın Yapısal Dönüşümü*, s.11.

13 Habermas edebi kamunun siyasi kamuyla olan ilişkisini resmederken değindiği şu pasaj her iki alan arasındaki farkı anlamada yararlı olabilir: Kamu erkinin kamusallığının özel şahısların siyasal usavurum süreci içinde sonuçta bu erkten koparılmak üzere sorgulamaya başlamasından da önce, bu kamusallığın örtüsü altında, tamamen siyaset dışı bir görünümle bir başka kamusalılık oluşur; bu, siyasal işlev gören kamunun edebi nitelikli ön biçimidir. Bkz: Habermas, *Kamusallığın Yapısal Dönüşümü*, s.96.

14 Jürgen Habermas, *İletişimsel Eylem Kuramı*, çev., Mustafa Tüzel, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2001.

edilebilecek iletişimsel akılla yazar her yurttaşı politik bir aktör haline getirir. Böylelikle, bir yandan katılımcı bir demokratik ortamı tesis ederken diğer yandan kamusal alanın imkânını sürekli kılar. Dolayısıyla, kamusal alana yaşam dünyasına yönelik mütecaviz girişimlere set çekecek bir işlev yükler.

Arendt ve Habermas'ın kamusal alan mefhumunu modern literatüre dahil eden çalışmalarından sonra Oskar Negt - Alexander Kluge, Richard Sennett ve Nancy Fraser kavramın farklı boyutlarını gün yüzüne çıkaran incelemeler yapmıştır. İkinci kuşak kamusal alan teorisyenleri olarak ifade edilebilecek bu düşünürler kavramın seleflerinden değinilmeyen ya da değinilip de ayrıntılı bir şekilde üstünde durulmayan özelliklerini serimlemiştir. Böylelikle, kavramın bir yandan sosyoloji, politika, etik gibi farklı bilgi alanlarıyla rabitası belirginleşmiş diğer yandan açıklama kapasitesinin disiplinler olarak genişlemesi neticesinde teorik anlamda kalıcılığı pekişmiştir. Başka bir ifadeyle, kavram yalnızca belirli bir kaynağa dayanmaktan çıkmış, epistemik bir çoğulluğun parçası haline gelmiştir. Bir yönüyle yöneten-yönetilen ilişkisi bağlamında gözlemlenen meşruiyet problemlerine bir cevap olmanın ötesine geçerek toplumsal hayatı mümkün kılan farklı öğelerin düzenlenme çabalarına karşılık gelmiştir. Bir bakıma kavramın birinci kuşak teorisyenlerce ortaya konan interdisipliner karakteri daha da pekişmiştir. Buna göre, Negt ve Kluge İngilizce *Public Sphere and Experience Analysis of the Bourgeois and Proletarian Public Sphere*¹⁵ (*Kamusal Alan ve Tecrübe*) başlıklı eserlerinde kamusal alanın proleterya açısından anlamını analiz ederek tecrübe mefhumunun önemine değinmiş, Sennett *Kamusal İnsanın Çöküşü*¹⁶ isimli çalışmasında toplumsal biraradalığa katkıda bulunan bir yapı olarak nezaketin yitiminin kamusalığa etkilerini ortaya çıkarmıştır. Fraser ise, "Kamusal Alanı Yeniden Düşünmek: Gerçekte Varolan Demokrasinin Eleştirisine Bir Katkı"¹⁷ başlıklı incelemesinde Habermasçı burjuva kamusalılığı anlayışının günümüzün çoğulcu toplumsallıklarına hitap edip etmediğini sorunsallaştırarak söz konusu anlayışın bir anlamda güncellenmesi gerektiğini savunmuştur.

Semantik Kökler

Kamusal alana kavramsal olarak günümüz anlamını kazandıran teorik gelişmelere değindikten sonra mefhumun etimolojisinden bahsetmek önem taşımaktadır. Zira söz konusu sorgulama kavramın hem ihtiva ettiği anlamın kopuş ya da sürekliliğini görme açısından hem de farklı toplumların zihin dünyasında bulunup bulunmadığını, bulunuyorsa da nasıl bir işlev sergilediğini anlamak açısından hayati bir nitelik arz eder. Başka bir ifadeyle, fenomenolojisini ifşa etmeyi mümkün kılar. Bu bağlamda kavramın öncelikle Türkçe'de ifade ettiği anlamı açıklamaya çabalamak yararlı olabilir. Kamu kelimesi Türk Dil Kurumu Güncel Sözlüğü'ne göre "1. Halk hizmeti gören devlet organlarının tümü. 2. Bir ülkedeki halkın bütünü, halk, amme, 3. Hep,

15 Oskar Negt ve Alexander Kluge, *Public Sphere and Experience Analysis of the Bourgeois and Proletarian Public Sphere*, trans., Peter Labanyi, Jamie Owen Daniel ve Assenka Oksiloff, Minneapolis: University of Minnesota Press, 1993.

16 Richard Sennett, *Kamusal İnsanın Çöküşü*, çev., Serpil Durak ve Abdullah Yılmaz, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 3. bs., 2010.

17 Nancy Fraser, "Kamusal Alanı Yeniden Düşünmek: Gerçekte Varolan Demokrasinin Eleştirisine Bir Katkı", *Kamusal Alan*, ed. Meral Özbek, Hil Yayın, İstanbul, 3. bs., 2015, s.103-132.

bütün”¹⁸ anlamlarını taşımaktadır. Kelimenin Türkçe etimolojik kökeni ise “Eski Türkçe kamağ veya kamuğ sözcüğüne dayanmaktadır. Sözcük kam (toplamak biriktirmek) fiilinden türemiştir. Kelimenin kullanımı hususunda Orhun Yazıtları tarihsel bir referans oluşturmaktadır. Buna göre, söz konusu yazıtlarda (735) kelimenin “kamağı yétiyüz er bolmış [hepsi yediyüz er oldu]” şeklinde bir cümle içerisinde kullanımına rastlanılmaktadır. Ayrıca, Uygurca İyi ve Kötü Prens öyküsünde sözcüğün “ol beş yüz er kamuğun ötüntüler [o beşyüz kişi hep birlikte yalvardılar]” cümlesi içerisinde kullanımı mevcuttur.¹⁹ Sözcüğün Orta Asya ve Uzak Doğu coğrafyalarındaki ilk kullanımlarının dışında Orta Çağ’da Anadolu coğrafyasında da benzer anlamda kullanımına rastlanılmaktadır. Bahsi geçen bölgede, sözcük kök coğrafyasındaki gibi belirli bir bütünlük ve çokluğu ifade ediyor gözükmemektedir. Bu bağlamda, Orta Çağ’da Türkçe ifadenin saflık anlamında müstesna örneklerinden birini teşkil eden halk ozanı Yunus Emre’nin divanında sözcüğün şu cümleler içerisinde ifadesi dikkate değer bir örnek sunar:

Adımız miskindir bizim
Düşmanımız kindir bizim
Biz kimseye kin tutmayız
Kamu âlem birdir bize²⁰

Kamu kelimesinin kök coğrafyasının oldukça uzağında yüzyıllar sonra bile ifade bulması sözcüğün Türkçe içerisinde bir bakıma kuvvetli bir anlama sahip olduğunu da göstermektedir. Buna göre, göçebe bir toplumsal kültürün yüzyıllar içerisinde farklı medeniyet havzalarından dini ve kültürel olarak beslenmesinin başta dil olmak üzere içtimai anlam dağarcığında köklü değişikliklere yol açtığı aşikardır. Pek çok toplumun tarih içerisinde farklı kültürlerle etkileşim neticesinde mevcut kurumları kısmi ya da geniş çaplı dönüşümler yaşamıştır. Söz konusu durumu Türki kavimler ve Türk dili için de ifade etmek mümkündür. Zira Türklerin kök coğrafyası olan Orta Asya’dan Batı’ya doğru gerçekleşen göç sonucunda zamanla Türk ananesinde hem politik hem de toplumsal ve kültürel anlamda köklü değişiklikler meydana gelmiştir. Bu bağlamda, Türkçe içerisinde orijinal anlamını muhafaza ederek günümüze kadar ulaşmış kelimelerden biri olan kamu sözcüğünün anlamının ifade edilmesinde çoğullaşma olmuştur. Anlam, *amme* kelimesiyle de ifade edilmiştir. Etimoloji Türkçe Sözlüğe göre Arapça *mm* kökünden gelen *umüm* kelime “1. bütün olma, içirme, kapsama, 2. genellik, bütünlük, kamu, halk, herkes” anlamlarını taşımaktadır.²¹ Ayrıca, yine Etimoloji Türkçe Sözlüğe göre kelime kökü olan *umüm* tabirinin diğer bölge dilleriyle akrabalık taşımaktadır. Buna göre, sözcük, “*Aramice/Süryanice ammä* “klan, aşiret, boy” sözcüğü ile eş kökenlidir. Bu sözcük *İbranice am* “halk, kavim” sözcüğü ile eş kökenlidir. *İbranice sözcük Fenike dilinde aynı anlama gelen m* sözcüğü

18 “Kamu”, TDK Güncel Türkçe Sözlük, erişim 10 Ekim, 2017,

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&xarama=kelime&guid=TDK.GTS.5bbf5a39447480.44573764.

19 “Kamu”, Etimoloji Türkçe Sözlük, erişim 10 Ekim, 2017, <https://www.etimolojiturkce.com/kelime/kamu>.

20 “Biz Kimseye Kin Tutmayız”, Siir.gen.tr, erişim 10 Ekim, 2017, http://www.siir.gen.tr/siir/y/yunus_emre/biz_kimseye_kin_tutmayiz.htm.

21 “Amme”, Etimoloji Türkçe, erişim 15 Ekim, 2017, <https://www.etimolojiturkce.com/kelime/amme>.

ile eş kökenlidir.”²² Sözcük, TDK Güncel Türkçe Sözlüğe göre ise doğrudan kamu kelimesinin karşılığı olarak belirtilmiştir.²³

Kamu kelimesinin içerdiği politik anlamı da barındıran kullanımı ise etimolojik olarak Latince’ye dayanmaktadır. Publicus kelimesiyle ifade edilen kavram Ülker Yükselbaba’nın aktardığı üzere, “devlete ait, halka ait, umuma ait, genel, yaygın, kamu görevlisi...”²⁴ anlamlarını içermektedir. Eski Latince’de poplicus sözcüğünden türeyen kavramın diğer Batı dillerinde kullanımı ise 13. yüzyıla kadar geriye götürülebilmektedir. Online Etymologic Dictionary’ye göre kelimenin isim olarak (*publican*) eski Fransızca’da 1200’li yıllarda vergi toplayıcısı anlamında kullanımı söz konusudur. Geç 14. Yüzyıl itibariyle de “genel tartışmaya açık” manasını ifade etmiştir. Kelimenin İngilizce’de kullanımının ise erken dönem 15. yüzyılda kök dili olan Latince’deki aynı anlamı barındırdığı tespit edilmiştir. Öte yandan, bu anlam geç 15. yüzyılda belirli bir oranda değişiklik göstererek “halka ait, halkla alakadar” (*pertaining to the people*) manasından “halkla ilişkilere ait” daha açık bir ifadeyle “cemiyet içerisindeki her şeyin açıklığı, umumiyeti” (*open to all in the community*) manasına gelmiştir. Öte yandan, kelimenin sıfat olarak kullanımı da yine eski tarihlere değin götürülebilir. Buna göre, kamu hizmeti (*public service*) ve kamu okulu (*public school*) 1570’li yıllara, kamu çıkarı (*public interest*) ve kamu ruhu (*public spirited*) 1670’li yıllara, kamu fonu (*public funds*) 1713 ve son olarak kamu düşmanı kullanımları ise (*public enemy*) 1756 yılına değin uzanmaktadır.²⁵ Kavramın Almanca’daki karşılığı ise öffen ve lichkeit sözcüklerinden oluşan öffentlichkeit kelimesiyle ifade edilmektedir. Öffen sözcüğü Meral Özbek’in aktardığı üzere ortak, aleni, açık ve eleştirel olana açık anlamını taşımaktadır.²⁶ Lichkeit sözcüğü ise Langenscheidt Almanca – İngilizce sözlüğe göre seremoni, açılış seremonisi anlamını taşımaktadır. Yine aynı sözlüğün Almanca – Türkçe versiyonuna göre ise bu sözcüklerin birleşimi olan öffentlichkeit kelimesi ise kamuoyuna duyurmak, alenen, herkesin gözü önünde gibi anlamlara gelecek şekilde kullanılmaktadır.²⁷ Bu meyanda, kavramın ihtiva ettiği anlamın bahsi geçen diğer dillerdeki gibi umumiyet ve aleniyet mefhumlarıyla doğrudan ilişkili olduğu belirgindir. Dolayısıyla, diğer Batı dilleriyle paralellik taşımaktadır. Her ne kadar kavram hususunda Özbek Miriam Hansen’den mülhem Almanca’da bir anlam bolluğunun söz konusu olduğunu belirtse de temel olarak sözcüğün semantik açıdan aynı gerçekliğe vurgu yaptığı ifade edilebilir. Nitekim kavram 18. yüzyılda diğer Batı dillerinden türetilerek Almanca’ya kazandırılmıştır.²⁸ Dolayısıyla, belirgin bir tarihselliğin ihtiva ettiği anlamı işaretlemektedir. Bu bağlamda, kamu ve kamusal alan kavramlarının etimolojisi hususunda Yükselbaba’nın Habermas’ın yaklaşımını anlattığı şu pasaj dikkate değerdir. Zira kavramın hem Almanca’daki serüvenini ifade

22 “Umum”, Etimoloji Türkçe, erişim 15 Ekim, 2017, <https://www.etimolojiturkce.com/kelime/umum>.

23 “Umum”, TDK Türkçe Sözlük, erişim 15 Ekim, 2017,

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5bbf638e967796.65178646.
24 Ülker Yükselbaba, *Habermas ve Kamusal Alan: Burjuva Kamusal İlkesinden, İletişimsel Kamusalığa Geçiş*, İstanbul: XII Levha Yayınları, 2012, s.55.

25 “Public”, Online Etymology Dictionary, erişim 13 Ekim, 2017, <http://www.etymonline.com/word/public>.

26 Meral Özbek, “Çevirmen Notu”, *Kamusal Alan*, ed., Meral Özbek, İstanbul: Hil Yayın, 2004, s.141.

27 “öffentlichkeit”, Langenscheidt Sözlük, erişim, 5 Aralık, 2017, <https://tr.langenscheidt.com/almanca-turkce/oeffentlichkeit#sense-1.1.1>.

28 Yükselbaba, *Habermas ve Kamusal Alan*, s.84.

etmekte hem de vurguladığı anlamı/anlamları özetlemektedir.

Habermas, ‘kamu, kamusal alan’ kelimelerinin etimolojisinin toplumsal ve tarihsel bir tahlil için açıklayıcı olduğunu düşünmektedir. Almanca’daki ‘*öffentlichkeit*’ terimi, 18. yüzyılda *publicité* ve *publicity* ile benzerlik kurularak türetilmiştir; İngilizce’deki karşılığı olan ‘public sphere’i kapsar, fakat onu aşan bir anlama sahiptir. Mekansal bir kavramdır; “anlamların geliştirildiği, dağıtıldığı ve üzerinde tartışarak anlaşmaya varıldığı toplumsal alan ya da arenalara ve aynı zamanda bu süreç tarafından ve bu süreç içerisinde oluşturulan kolektif gövdeye ‘kamu’ya işaret eder. Ama “*öffentlichkeit*” aynı zamanda “tasavvur edilen bir muhteva ve kriter” içeriğini de sahiptir. Bu kriter Almanca’daki *köku* olan “*öffen*”den gelir; bu kelimenin anlamı ise açıklıktır.²⁹

Özetle, kamu/kamusal alan kavramının bahsi geçen dillerde ortaklaştırılabilir alanı vurguladığını ifade etmek mümkündür. Nitekim Klaus Eder’in de ifade ettiği üzere tarihsel olarak kavram İbrahimi dinlere mensup toplumlar içerisinde bir nüve olarak bulunmaktadır.³⁰ Ayrıca, söz konusu toplumların din dışı unsurlar dahilinde tecrübe ettiği tarihsellik de kavramsal geçişkenlikleri mümkün kılmıştır. Dolayısıyla, semantik olarak her ne kadar bazı farklılıklar söz konusu olsa da kavrama dair benzer bir ard alandan söz edilebilir. Bu meyanda, kavramın hem Orta Doğu ve Batı coğrafyası dışında da söz konu olup olmadığı hem de küresel anlamda genelleştirilip genelleştirilemeyeceğini görme hususunda Japonca’daki karşılığından bahsetmek yararlı olabilir. Zira bir ada ülkesi olması hasebiyle Japonya’nın sahip olduğu özgün tarihsellik mefhum hakkında cari olan sosyo-politik kabullerin sınırlarını ortaya çıkaracaktır. Buna göre, Tatsuro Hanada’nın ifade ettiği üzere, Japonca’da kamu/kamusal alana yakın bir anlama sahip kelime her ne kadar bazı kavramsal farklılıklar mevcut olsa da orta çağlarda kamu anlamını taşıyan *ku/kou* ve alan, dünya anlamını taşıyan *gai* kelimelerinin biraraya gelmesiyle oluşan *kugai* sözcüğüyle belirtilmiştir. Öte yandan, sözcüğü semantik olarak mümkün kılan mevcut siyasal yapılanmanın ya da başka bir ifadeyle otorite boşluğunun 17. Yüzyıl itibarıyla savaş lordlarının (*daimyou*) güç kazanması sonucu gerilemesi/küçülmesi nedeniyle kelimenin kullanımının toplumsal dağarcıktan uzaklaştığına şahit olunmuştur.³¹ Zira iktidar erkinin dışarısındaki bağımsız alanlar gerilemiştir. Kamu/kamusal alan kelimelerinin günümüz Japonca’sındaki karşılıkları ise Japonca-Türkçe sözlüğe göre, devlete ait, kamu anlamında (*kokuyuu*) ifadesiyle, açık, umumi, resmi, kamu anlamında ise (*ooyake*) ifadesiyle kullanılmaktadır.³²

İşlevsel Nitelikler

Kamu/kamusal alanın farklı dillerdeki karşılıkları ve etimolojik niteliklerinin serimlenmesinin ardından kavramın kavramsal olarak ihtiva ettiği özelliklerin anlaşılır kılınması önem taşımaktadır. Aksi halde, kavram farklı teorik yaklaşımların argüman

29 Yükselbaba *Habermas ve Kamusal Alan*, s.84.

30 Klaus Eder, “The Public Sphere”, *Theory, Culture & Society*, 23/ 2-3 (2006), s.609.

31 Tatsuro Hanada, “The Japanese ‘Public Sphere’: the Kugai”, *Theory, Culture & Society* 23/2–3 (2006), s.613.

32 “Kamu”, Japonca Türkçe Sözlük, erişim 8 Aralık, 2017,

<http://jptr.org/?key=kamu>.

çeşitliliğini içeren lakin fenomenolojik nitelikleri hususunda herhangi bir uzlaşmış anlamı barındırmayan bir yapı şeklinde algılanacaktır. Bu durumda günümüz anlamı ziyadesiyle 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren gerçekleştirilen teorik çabalardan kaynaklanan kavramın kavramsal gerçekliğinden iyice uzaklaşmasına neden olacaktır. Halbuki her ne kadar farklılıklar bulunsa da kamusal alan hakkında tıpkı etimolojik özelliklerinin ortaya çıkarılmasında görüldüğü gibi ortaklaştırılabilir bir ardalardan bahsetmek mümkündür. Başka bir ifadeyle, kavramın fenomenolojik bütünlüğünü muhafaza eden epistemik bir zemin bulunmaktadır. Dolayısıyla, kuramsal farklılıkların mevcudiyeti kamusal alanın kavramsal olarak bir zayıflık sergilediğine değil politik teoride geniş bir kapsama alanına sahip olduğuna işaret etmektedir. Nitekim Alexander Kluge'nin de ifade ettiği gibi "kamusal alan politikanın kabıdır".³³ Politikaya imkan veren bir toplumsallık halinin ifadesidir. Hem birey hem de bireyin içerisinde bulunduğu halk bazında politik faaliyetin mekanı olma özelliği sergilemektedir. Bu bağlamda, kavramın pek çok farklı bakış açısının ortaya çıkmasına yol açması doğaldır.

Söz konusu minvalde kamusal alan kavramı farklı biçimlerde ve farklı boyutları içerecek şekilde tanımlamak mümkündür. Buna göre, Ahmet Karadağ'ın Antonio L. Rappadan aktardığı üzere kamusal alan beş farklı boyutta tanımlanabilir:

Kamusal alan (1) insanların iletişiminin ve etkileşiminin fiziksel bir alanı, (2) insan eylemlerinin oluşturduğu fiziksel olmayan metaforik bir alan, (3) iki taraf arasındaki bilgi alış verişinin farklı biçimlerinin bulunduğu bir mekan, (4) ilişkilerin farklı eklenme biçimlerinin ve entelektüel veya entelektüel olmayan tartışmaların meydana geldiği bir alan, (5) devletlerin ve devlet dışı aktörlerin planlanmış veya planlanmamış politikalarının ortaya çıktığı bir alan olabilir.³⁴

Kamusal alan hakkındaki söz konusu tanımların, kavramın maddi ya da gayri maddi bir alana, enformasyon paylaşımına, kamusal iletişime ve siyasallığın geliştiği bir mekana göndermede bulunduğu hususunda ortaklaştığı ifade edilebilir. Kamusal alanın kurucu unsurları olarak nitelendirilebilecek bu vurgular kavramın temas ettiği toplumsal-politik temalara işaret etmekte, aynı zamanda sınırlarını da belirginleştirmektedir. Ne var ki, söz konusu tanımlamaların tematik bir bütünlük içerisinde kavranabilir olması mefhumun mütakamil bir tanımına ulaşıldığı anlamına gelmemektedir. Zira kavrama anlamını veren felsefi/politik ya da hukuki ilkelere değinmemektedir. Dolayısıyla, hem tarihsel süreklilik içerisinde hem de modern kuramsal çabalar neticesinde ortaya çıkan anlama mugayir bir durum söz konusu olmaktadır. Bu bağlamda, kamusal alanı toplumsal ve politik açıdan anlamlı bir yapı haline getiren ilkelerin temel olarak eşitlik ve özgürlükten müteşekkil olduğunu belirtmek gerekir. Ayrıca, kavramın fenomenolojik sınırlarını tayin eden süreklilik ve kopuşlar babında da ihtiva ettiği en istikrarlı öğelerin yine bu ilkelerce oluşturulduğunu ifade etmek önemlidir. Zira siyasal anlamda gelişkin bir nitelik teşkil ettiği zamandaki haliyle

33 Meral Özbek, "Giriş: Politik Kamusal Alan ve Kolektif Yaratıcılık", *Kamusal Alan*, s.181.

34 Ahmet Karadağ, "Kamusal Alan Modelleri: Çoğulcu Perspektiften Bir Değerlendirme", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 58-3 (2003), s.172.

antikiteden (*isonomia - isogoria*) modern çağa değin (*liberty - equality*) kamusal alan aynı ilkelerle mümkün olmuştur. Başka bir ifadeyle, kavramsal özünü bir bakıma ferde toplumsal deneyim sahasında şahsiyet kazandıran dolayısıyla insani bir hayat sürdürmesini sağlayan unsurlara borçludur. Lakin bu ilkeler de tıpkı kamusal alanın varoluş imkanını kendisi üzerinden gerçekleştirilmesi gibi kendi özgün varoluş imkanını da ancak kamusal alan üzerinden gerçekleştirebilmektedir. Dolayısıyla, varoluşları ilişkisel bir nitelik sergilemektedir. Nitekim Arendtçi kamusal alan tanımının gösterdiği gibi, “kamusal alan özgürlüğün kendini gösterebildiği yerdir.”³⁵ Bu bağlamda, kamusal alanın asli niteliği/işlevinin içerdiği diğer unsurlarla beraber politikaya dair olduğunu ifade etmek gerekmektedir. Dolayısıyla, onun politik olma vasfını pekiştiren diğer unsurlar bizzat kamusal alan vasfı taşımamaktadır. Yani, birbirini tanıyan ya da tanımayan insanların seyahat, eğlence, toplantı veya başka sebeplerle bir araya geldiği fiziki ya da fiziki olmayan her ortam kamusal alan değildir. Kamusal alan vasfı taşımaz. Zira politik bir içeriğe sahip değildir. Ayrıca, kamusal alanın yegane aktörünün de herhangi bir tüzel kişilik taşıyan organizasyonlar değil gerçek kişilerden müteşekkil yurttaşlar olduğunu da belirtmek önemlidir. Zira söz konusu ilkelerin asli muhatabı bu ilkeleri deneyimleme potansiyeli taşıyan yurttaşlardır. Dolayısıyla, politik bir içeriğe sahip her organizasyon da kamusal alan olma vasfı taşımaz. Yani, devlet ya da yargı erki her ne kadar kamuyu ilgilendiren kararlar alıp, uygulayan yapılar olsa da bir kamusal alan değildir. Bu bağlamda, Eric Dacheux’un kamusal alana dair teorik çabalarda bulunmuş düşünürlerden hareketle ulaştığı şu tanım anlamlıdır:

1. Politikanın meşrulaştırılma yeri. Yurttaşlar tartışabilmek, bir fikir sahibi olabilmek ve politik iktidarı uygulayacak olan kişileri seçmek için, politik enformasyona kamusal alan aracılığıyla erişir. Yine kamusal alan aracılığıyla kendilerini, sadece yasaya maruz kalan kişiler olarak değil, aynı zamanda bu yasanın yapımcıları olarak hissederler.
2. Politik cemaatin temeli. Kamusal alan, farklı etnik dinsel cemaatlere ait olan bireylerin ortak politik bir topluluk oluşturmak amacıyla kendi aralarında ilişki kurmalarına olanak sağlayan simgesel bir alandır.
3. Politikanın görünürlük kazandığı bir sahne. Kamusal alan, politik aktörlerin sahne aldıkları ve kamusal sorunların görünür ve algılanabilir hale geldiği yerdir.³⁶

Kamusal alanın fenomenolojik olarak kurucu unsurlarının betimlenmesinin yanında kavramın ne olmadığına değinmek de önem taşımaktadır. Zira böyle bir sorgulama kavramın kavramsal sınırlarının belirginleşmesini sağlayacaktır. Dolayısıyla, özgün bir siyasallık halinin ifadesi olduğunu ortaya çıkaracaktır.

Kamusal Alan - Özel Alan Ayrımı

35 Cemile Zehra Köroğlu ve Muhammet Ali Köroğlu, “Klasik Kamusal Alan Modelleri ve Türkiye’nin Kamusal Alan Tecrübesi Üzerine Genel Bir Değerlendirme”, *International Journal of Social Science*, 6/4 (2013), s.921.

36 Eric Dacheux, “Kamusal Alan: Demokrasinin Anahtar Bir Kavramı”, *Kamusal Alan*, der., Eric Dacheux, çev., Hüseyin Köse, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2012, s.21.

İşlemleri kamusal karakter barındıran tüzel kişiliklerin dahi bizatihi bir kamusal alan oluşturmadığı kavram hakkındaki yaklaşımların genellikle ortaklaştığı bir husustur. Nitekim özellikle Habermas ve Arendt'in yaklaşımlarının yazarların deneyimlediği tarihselliğin de etkisiyle anti-otoriter bir içerik barındırması kamusal alanın çağdaş anlamda kapsadığı sınırlara daraltıcı bir etkide bulunmuştur. Bu durum, devletin esasında kamusal alana karşılık geldiği yönündeki savları yanlışlayan bir karşı sav ekseninde cereyan etmiştir. Diğer bir deyişle, Arendt ve Habermas, kamusal alanın kavramsal sınırlarını hem incelemelerine konu olan dönem hem de araştırmalarının normatif karakteri itibarıyla devlet dışı bir alanda tayin etmişlerdir. Hatta kamusal alanı devlet ve Habermasçı terimlerle ifade edilecek olursa sistem gibi yaşam dünyasına müteceviz etkilerde bulunan yapılara karşı çıkacak bir yapı olarak kurgulamışlardır. Bir anlamda kamusal alanın sınırlarını sergilediği işlev doğrultusunda tayin etmişlerdir. Dolayısıyla, teorik anlamda kamusal alanın devletle ilgisi olmayan bir yapı olduğunu iddia etmişlerdir. Nitekim, bir tüzel kişilik olarak modern devletin sergilemiş olduğu edimselliğin kamusal alan oluşumuna çoğunlukla imkan vermemiş olması söz konusu teorik anlayışın spekülatif bir iddia olmanın ötesine geçirecek ihtiva ettiği olgusal gerçekliği tahkim etmiştir. Modern devlet içtimai hayatı barışçıl kılacak bir kamusal alanı ihtiva eden bir yapı olmaktan ziyade insanlığa büyük yıkımlar getirmiş olayların başlıca müsebbibi olmuştur. Kaldı ki, kavramın antik kökleri de yurttaşlığa içkin olmayan herhangi bir kurumsal gelişime imkan tanımamıştır. Söz konusu zamandaki anlamıyla politik bir yapı olarak devleti ifade eden kurumsal bütünlük kamusal alanı meydana getirmemiş aksine kamusal alan devleti ifade eden kurumsal bütünlüğü meydana getirmiştir. Başka bir ifadeyle, devlet yurttaşla içkin bir yapı olarak tecrübe edilmiştir. Politika yurttaşların fail olduğu bir düzlemde cereyan etmiş, yani yöneteni de yönetileni de doğrudan yurttaşların kendisi meydana getirmiştir. Bu bağlamda, kamusal alanın hem modern öncesi hem de modern anlamıyla devlet dışı bir yapıya tekabül ettiğini belirtmek mümkündür. Öte yandan, devletin kamusal alan olmadığı yönündeki bir yandan kuramsal diğer yandan olgusal olarak üzerinde mutabık olunmuş gerçeklik de kavramın sınırlarına dair kısıtlı bir bakış açısı içermektedir. Zira kamusal alanı yalnızca “devlet olmayan” bir yapı olarak tanımlamaktadır. Halbuki kavramın söz konusu antagonizmadan daha fazla ilişkili olduğu ya da olmadığı toplumsal müesseseler mevcuttur. Dolayısıyla, daha detaylı bir soruşturmayı gerektirmektedir.

Kamusal alanın belki de en göze çarpan karşıtlığını özel alan oluşturmaktadır. Nitekim hem etimolojik hem de içerdiği özgün tarihsellik anlamında kavramın fenomenolojik nitelikleri “özel olmayan” ekseninde biçimlenmiştir. Antikite Yunan'ından günümüze kavram özel olanın karşısında konumlanmıştır. Her ne kadar günümüzde bu ikilik arasındaki sınırlar özellikle gündelik yaşam anlamında gün geçtikçe muğlaklaşsa da epistemik bir örüntü olarak mevcudiyetini sürdürmektedir.³⁷ Ayrıca, belirli törensel, idari ya da politik pratikler bağlamında bahsi geçen sınırları hatırlatıcı semboller de göze çarpmaktadır. Bu meyanda, kamusal ve özel ayırımının aynı za-

37 Bu vesileyle özel kelimesinin sözlük anlamına değinmek önem taşımaktadır. TDK Büyük Türkçe Sözlüğe göre, kelime “1. Yalnız bir kişiye, bir şeye ait veya ilişkin olan, spesiyal 2. Benzerlerinden ayrılmasını sağlayan bir özelliği olan, spesiyal. 3. Bir kişiyi ilgilendiren, hususi, zati 4. Devlete değil, kişiye ait olan, hususi, resmi karşıtı.”

manda farklı toplumsallık biçimlerine de karşılık geldiğini ifade etmek mümkündür. Aksi halde, bir tarafta aleni, ortak ve herkesin erişimine açık, diğer tarafta ise, mahrem, sınırlı ve kapalı olmakla simgelenen hayata dair farklılıklar anlamını yitirdi. Bir bakıma görünür olanla görünmez olan arasındaki ontolojik ayrımın yitmesi gibi hayatın akışına ters bir durum ortaya çıkardı. Nitekim bahsi geçen ayrıma ilişkin olgusal gerçeklik bu farklılıkların izlerinin Antik Dünya öncesinde de mevcut olduğunu göstermektedir. Arkeolojik kayıtlar kamusal olanla özel olan arasında gözle görülmür farklılıkları yazılı olmayan topluluklar içerisinde bile tespit etmektedir. Ayrıca, bu ayrımın sadece Batılı toplumlara içkin olmadığı da tarihsel bir gerçekliktir. Yeryüzünün pek çok bölgesinde özellikle yerleşik topluluklarda söz konusu ayrımı mümkün kılan toplumsal görüngüler mevcut bulunmuştur.³⁸ Dolayısıyla, her ne kadar tam olarak günümüzdeki anlamında olmasa da özel ve kamusal arasındaki ayrımın farklı insan kültürlerinin ortak özelliği olduğu belirtilebilir.³⁹ Öte yandan, hem demokrasiye imkan veren bir politik bir varoluş biçimi teşkil etmesi hem de bu deneyimin çoğunlukla kayıt altına alınması nedeniyle kamusal ve özel alan arasındaki ayrımın izlerinin Antik Yunan dünyası içerisinde tespiti dikkate değer veriler sunmaktadır. Buna göre, politikaya dair özgün bir deneyim olarak Yunan polis’inde kamusal alan ve özel alan *koine* ve *oikos* sözcükleriyle ifade edilmiştir. Zafer Yılmaz’ın da aktardığı üzere “‘Koine’ özgür yurttaşların ortak kullandığı polis’in alanı olarak kabul edilip, kamusal alana karşılık gelirken, ‘oikos’ tek tek bireylere ait olduğu düşünülen, hane hayatını temsil etmekte ve özel alana karşılık gelmiştir.”⁴⁰ Kamusal alan özgürlük ve eşitliğin deneyimlendiği bir alan vasfını taşıırken, özel alan zorunluluk ve hiyerarşinin kendini gösterdiği bir yapı şeklinde teşekkül etmiştir.⁴¹ Bu bağlamda, Arendt’in

anlamlarını ifade etmektedir. Bkz:

“Özel”, TDK Büyük Türkçe Sözlük, erişim 21 Aralık, 2017,

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5a3bed4fd49364.52730221. Kelimenin Batı dillerindeki karşılığı ise köken olarak Latince “privatus” sözcüğünden gelmiş olup, Yükselbaba’nın aktardığı üzere “Privatim; kişisel, bireysel olarak, özel olarak; evde; privatus; resmi olmayan, kişi için özelliği olan, bireysel, kişisel, özel, hususi, mahrem” anlamlarını taşımıştır. Bkz: Yükselbaba, *Habermas ve Kamusal Alan*, s.57; Ayrıca, sözcüğün geç 14. Yüzyılda İngilizce’de birisine ait olan, paylaşılmayan, kamu olmayan anlamında kullanıldığı da görülmüştür. Bkz: “Private”, Dictionary.com, erişim 25 Aralık, 2017,

<http://www.dictionary.com/browse/private?s=t>:

Kelimenin Almanca’daki kullanımı hususunda ise Habermas 16. Yüzyılın ortalarını işaret etmekte ve sözcüğün “kamusal görevi olmayan” anlamını içerdiğini belirtmektedir. Bkz: Habermas, *Kamusal Alanın Yapısal Dönüşümü*, s.70-71.

38 Bu bağlamda, C. Northcote Parkinson’un Pencap ve İndus vadilerinde (M.Ö 500 - M.S 400) Antik Yunan Polislerinden önce demokratik cumhuriyetlerin kurulduğunu göstermesi hem politik anlamda toplumsal farklılaşma düzeyini göstermesi hem de bahsi geçen ayrımın yalnızca Batılı toplumlara içkin olmadığını ifade etmesi bakımından anlamlıdır. Detaylı bilgi için bkz: C. Northcote Parkinson, *Siyasal Düşüncenin Evrimi*, çev., Mehmet Harmanlı, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1976, s.155-156.

39 Bir bakıma kamusal ve özel olarak nitelendirilen ayrımı destekleyen görümlere içeren kültür formlarına tarih öncesi Anadolu’da rastlanmaktadır. Buna göre, söz konusu ayrımları mümkün kılacak toplumsal etkileşim düzeylerine sahip bir örnek olarak Neolitik Çağ’da Aşıklı Höyük ifade edilebilir. Bleda S. Düring’in gösterdiği üzere Aşıklı Höyük’te iki anıtsal kompleks bulunmuştur. Bu komplekslerin avlularında ise sayıca özel olamayacak kadar çok insanın biraraya gelmesiyle çeşitli toplantıların gerçekleştirildiği kuvvetle muhtemeldir. Detaylı bilgi için bkz: Bleda S. Düring, *Küçük Asya’nın Tarih Öncesi*, çev., Azer Keskin, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2016, s. 87-88.

40 Zafer Yılmaz, “Hannah Arendt’te Kamusal Alan-Özel Alan Ayrımı ve Modern Çağda Toplumsal Alan”, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2007, s.14.

41 Antik Yunan dünyasında kamusal ve özel alan arasındaki keskin ayrımın niteliklerini resmetmesi açısından Hannah Arendt’in İnsanlık Durumu isimli eseri dikkat çekmektedir. Detaylı bilgi için bkz: Arendt, İnsanlık

de gösterdiği üzere kamusal alanın insana yakışır faaliyetlerin gerçekleştirildiği bir ortam, özel alanın ise zorunlu yaşam gereksinimlerinin karşılandığı bir alan olduğu ifade edilebilir. Dolayısıyla, bir anlamda ilkinde erdemli bir hayat arayışının zarif örneklerini ikincisinde ise hayatta kalma dürtüsünün vahşete varan yansımalarını görmek mümkündür. Başka bir anlatımla, kamusal alan insanın toplumsal bir varlık olarak siyasal yaşamına işaret ederken özel alan insanın bir tür olarak biyolojik yaşamına göndermede bulunmaktadır. Aynı zamanda, Etienne Tassin'in de belirttiği gibi “*tüm yurttaşlarda (koinon) ortak olan şey ile sadece kişinin kendisine özgü olan şey arasındaki (idion) bir karşıtlığı ifade etmektedir.*”⁴² Dolayısıyla, bir anlamda çoğul olanla tekil olan arasındaki farkı da belirginleştirmektedir.

Batı politik düşüncesinin yansımalarına günümüzde değin rastlanan özgün bir boyutunu oluşturan bu yapı hem işlevsel hem de deneyimsel anlamda birbirinden kalın sınırlarla ayrılmış yaşam formlarına karşılık gelmektedir. Bununla beraber, bu ikiliği mümkün kılan düşünce biçimi her ne kadar yaşamı anlamlandırmaya yönelik hem bir sınıflama hem de logos – eros, efendi - köle, uygar – barbar gibi antagonizmalara yol açan ideolojik bir araç olarak işlev görse de kamusal ve özel alan arasındaki ayırım anlamında farklı bir boyuta evrilmiş gözükmektedir. Başka bir ifadeyle, farklı dönemlerde farklı görünüm ve işlevler sergilemiştir.

Orta Çağda Habermas'ın da tanımladığı şekilde monarkın şahsında simgelenen bir kamusal hali egemen olmuştur. Monark egemenliğin görünürlük kazanmış bir ifadesi olduğu için aynı zamanda kamusalın da temsilcisi olmuştur. Nitekim aleniyet ve umumiyet ve aynı zamanda mahremiyet sembolleri aynı zatta cisimleşmiştir. Dolayısıyla, özel ve kamusal arasındaki ayırım da bir anlamda muğlaklaşmıştır. Zira hem politik hem de toplumsal olarak ne kamusal alanı oluşturacak bir siyasallık hali ne de özel ve kamusal hayat arasındaki ayırımı pekiştirecek seviyede sembolik bir evren etkin olabilmıştır. Yükselbaba'nın da ifade ettiği gibi, “*Orta Çağda özel ve kamusal alanların varlığını görememekteyiz. Egemenliği simgeleyen semboller, aynı zamanda kamuyu simgelemektedir. Hükümdarın gücü ve ihtişamının bir göstere şeklinde sunumu kamusal bir mahiyet taşımaktadır.*”⁴³ Her ne kadar Orta Çağın tümü için ifade edilemese de bu durumun toplumsal bir kategori olarak burjuvazinin sosyo-politik anlamda güç kazanmasına değin devam ettiği belirtilebilir.

Modern çağda ise kamusal alan ve özel alan arasındaki ilişkinin deyim yerindeyse önceki çağlara nazaran çok daha hızlı ve köklü değişimler yaşadığını ifade etmek mümkündür. Aydınlanma düşüncesinden yönetim teorisine, üretim biçiminden sekülerleşmeye ve gündelik yaşam pratiklerinden aileye değin Batı merkezli kültürel değişim farklı coğrafyalardan pek çok toplumu derinden etkilemiştir. Geçmişin politik ve toplumsal kurumlarından imparatorluk, monarşi gibi bazıları gücünü kaybetmiş ya da ortadan kalkmış, din, aile gibi bazıları ise sergilediği işlevi değiştirmek zorunda kalmıştır. Marshall Berman'ın “Goethe'nin Faust karakteri üzerinden ya-

Durumu. s.65.

42 Etienne Tassin, “Ortak Alan mı Kamusal Alan mı? Topluluk ve Aleniyetin Karşıtlığı”, *Kamusal Alan*, der., Eric Dacheux, çev., Hüseyin Köse, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2012, s.83.

43 Yükselbaba, *Habermas ve Kamusal Alan*, s.63.

raticı – yıkıcılık, yıkıcı – yaratıcılık döngüsü olarak”⁴⁴, Max Horkheimer’in ise “rasyonelleştirilmiş bir akıldışılık”⁴⁵ olarak tanımladığı modern uygarlık koşulları bir anlamda antikiteden söz konusu döneme değin belirli bir durağanlık ya da başka bir ifadeyle istikrar teşkil eden toplumsal yapıyı yerinden oynatmıştır. Bu bağlamda, kamusal ve özel alana yüklenen anlam da dönüşüme uğramıştır. Her ne kadar Orta Çağ’da toplumsal anlamda temsillerine pek rastlanılmasa da antikite sonrası bir nevi yeniden doğuş yaşadığı ifade edilebilecek kamusal alan farklı temeller üzerinde inşa edilmiştir. Söz konusu dönemde kamusal alan Habermas ya da Sennett tarafından tarihselleştirildiği biçimiyle toplumsal ve sonrasında politik bir aktör olarak bujuvazinin tarih sahnesine kabaca ilk çıktığı zamanlardaki sergilediği edimselliğin bir mekanı olarak teşekkül etmiştir. Dolayısıyla, burjuvazinin kendi içinde taşıdığı çelişkileri barındırmıştır. Başka bir ifadeyle, nihayetinde araçsal bir rasyonalitenin “yaşam dünyasını” domine edeceği bir muhteva barındırmıştır. Bu durum da, neyin kamusal neyin özel olduğunun tespitini anlamsızlaştırmıştır. Zira kamusal ve özel arasındaki sınırlar burjuvazinin ortaya çıktığı dönemdeki sergilediği politik performansın toplumsal sonuçlarına mugayir bir şekilde ortadan kalkmıştır. Diğer bir ifadeyle, politika düşüncesinde antik bir referans olarak Batılı toplumsal muhayyilede yer etmiş kamusal ve özel olana dair sınırlar belirsizleşmiştir. Kamusal alanda en yetkin temsillerinin bulunması beklenen ahlak, saygı, nezaket, özel çıkarların yansıtılmaması gibi davranış kalıpları yerini bazıları ahlak dışı olarak nitelendirilebilecek nezaketsiz, nobran davranışlara bırakmıştır. Bir bakıma, hayatın idamesi düsturuyla tanımlanmış özel alana dair zorunluluk, hiyerarşi ve çatışma gibi görüngüler kamusal alanı işgal etmiştir. Kamusal alanın simgesel işgali olarak nitelendirilebilecek bu durum da özel olanın karşısında tanımlanan kamusal alanın anlamını yitirmesine neden olmuştur.

Özetle, kamusal ve özel alan arasındaki ayrım her iki kavramın kavramsal özelliklerini pekiştiren toplumsal ve politik faktörlere dayanmaktadır. Nitekim antik dönemden moderniteye değin söz konusu kavram çiftinin toplumsal görünümünün farklılıklar arz ettiği belirgindir. Öte yandan, dikkat çekici bir husus olarak bahsi geçen süre boyunca görünümünün değişkenliğine rağmen kavramların ifade ettiği anlam sabit kalmıştır. Yani, kamusal ve özel olanın neyi temsil edip etmediği üzerinde genişçe bir mutakabatın bulunduğu bir husus olmuştur. Lakin söz konusu uzlaşma tedrici bir şekilde ortadan kaybolmuş gözükmektedir. Kapitalist uygarlığın yükselişinde başat rol oynayan burjuvazinin içsel çelişkileri kamusal alana dair başlangıçtaki ayırt edici görünümü silmiştir. Kamusal alanın fenomenolojik olarak mümkün kılınan koşulların seyri farklı hayat alanlarının birbirine karışması nedeniyle bir krize girmiş gözükmektedir. Zira özel olan hayatın tümünü kapsamıştır. Özel olanı temsil eden değerler kamusal alana bir anlamda hayat veren içerik ortadan kalkmıştır. Özellikle, günümüzün “iletişimsel kapitalizm”⁴⁶ ya da “Google

44 Marshall Berman, *Katı Olan Herşey Buharlaşıyor*, çev., Ümit Altuğ ve Bülent Peker, İstanbul: İletişim Yayınları, 16. bs., 2013, s.101-106.

45 Max Horkheimer, *Akıl Tutulması*, çev., Orhan Koçak, İstanbul: Metis Yayınları, 8. bs., 2010, s.120-121.

46 Jodi Dean, “Why Net is not a Public Sphere”, *Constellations*, 10/1 (2003), s.98.

kapitalizmi”⁴⁷ olarak nitelendirilen teleteknolojik koşullarında kamusal ve özel arasındaki ayrımdan bahsedilmesi oldukça güçtür. Zira kamusal ya da özel olanın karşıtlığından öte Jean Baudrillard’ın da *Simülakrlar ve Simülasyon*⁴⁸ isimli eserinde ifade ettiği gibi neyin hakikat olup, neyin olmadığı belirsizleşmiştir. Dolayısıyla, sadece bahsi geçen kavramları değil, kavramlar dünyasının bütününe içeren bir kriz söz konusudur. Sibernetik temellere dayalı bir uygarlık arefesinde söz konusu kavram çiftinin kavramlar dünyasının muhtemel bir yenilenmesinde kendine yer bulması gerekliliği aşıkardır. Aksi halde, toplumsal biraradılığı pekiştiren bir unsur olarak kamusal alan ve demokrasi arasındaki bağlantı kopacak, böylelikle her iki kavram da içi boş bir gösterene dönüşecektir.

Kamusal Alanın Demokratik İçeriği

Kamusal alan kavramsal olarak yalnızca devlet ya da özel alanın karşısında konumlanan bir önerme özelliği taşımamaktadır. Fenomenolojik anlamını mümkün kılan karşıtlıkların ötesinde kavram olumsal manada ilişkisinin bulunduğu farklı savlardan da ayrılmaktadır. Daha açık bir anlatımla, sıklıkla vurgulandığı gibi kavram, “kamusal alan devlet ya da özel alan değildir” aksiyomuyla uyuşmaktadır. Lakin yalnızca negatif yargı içeren bir aksiyomdan da oluşmamaktadır. Zira aynı zamanda, “kamusal alan ortak alandır” ya da “kamusal alan insani bir ortamdır” biçimindeki pozitif yargıları da içermektedir. Başka bir ifadeyle, ne olmadığını ima eden aksiyomlar dışında ne olduğunu ifade eden aksiyomları da ihtiva etmektedir. Böylelikle, kavramsal mevcudiyetini pekiştirmektedir. Ne var ki kavram, bu aksiyomların taşıdığı anlamın tümüne tekabül etmemektedir. Yani, kavramsal olarak pozitif yargılar da içermektedir. Lakin yalnızca uyumlu olduğu pozitif yargılardan oluşmamaktadır. Bahsi geçen aksiyomlar kamusal alanın hakikatının sınırlı bir parçasını temsil eder. Zira ekonomik ilişkilerin gerçekleştirildiği pazar da mahremiyetin ve sevgi ilişkisinin gerçekleştiği bir mekan olarak hane/aile de hem ortak alan hem de bir ortam vasfı taşır. Ama bir kamusal alan oluşturmaz. Nitekim toplumsal yaşam doğası gereği geçişkenliklere sahiptir ve kamusal alan da bu ilişkiselliğin muhatabı olmaktan kurtulamaz. Öte yandan, bu durum kavramın müphemleştiği anlamına da gelmemektedir. Başka bir deyişle, kamusal alanın kavramsal çeperinin toplumsallığa ilişkin hareketliliğin muhatabı olması mefhumun bütünlüğüne zarar vermez. Bilakis, kavramın merkezine ya da tabiri caizse çekirdeğine etki etmediği müddetçe bu tarz bir ilişkisellik anlamların devinimini sağlar. Dolayısıyla, mefhumun kendini yeniden üretmesine katkıda bulunur. Bir bakıma kavramın güncelleşmesine de yol açarak kalıcılığını pekiştiren bu durum aynı zamanda kamusal alanın fenomenolojik anlamda özgünlüğünü ortaya koyan, değiştirilemez kurucu bir unsurun belirginleştiği bir ana göndermede bulunmaktadır. Başka bir ifadeyle, söz konusu kavramsal karşıtlık ve uyumsuzluğun arasında kamusal alanın mümkün kılan siyasallığın ortaya çıktığı anı vurgulamaktadır.

Kamusal alanın potansiyelini gerçekleştirdiği, fenomenolojik olarak kuvveden fi-

47 Christian Fuchs, “Google Capitalism”, *tripleC*, 10(1): 2012, s. 42-48.

48 Jean Baudrillard, *Simülakrlar ve Simülasyon*, çevr., Oğuz Adanır, Ankara: Doğu Batı Yayınları, 8. bs., 2014.

le dönüştüğü bu “an” ise bir beşiklik etme durumunu andırmaktadır. Kamusal alan yurttaşlara bir özne olarak erdemli bir hayat sürdürülebileceği fiziki ya da fizik dışı bir ortam sunmakta, böylelikle politikanın filizlenmesine olanak tanımaktadır. Zira politikanın özellikle antik Yunan kültürü başta olmak üzere farklı kültür ve dönemlerde ekseriyetle önemli bir uğraşı olarak kabul edilmesi yurttaşların kendini gerçekleştirme idealinde dikkate değer bir araç olma işlevi sergilemiştir. Erdemli hayatın politikayla gerçekleşebileceğine yönelik toplumsal kanaat aktif yurttaşlığı ve dolayısıyla kamusal alanı tahkim etmiştir. Bu bağlamda, politik faaliyet erdemli bir hayatın şubelerinden birini oluşturmuştur. Öte yandan, bahsi geçen anlayışa uygun yaşama şansı da oldukça sınırlı olmuştur. Tarihsel olarak, kamusal alanın politik bir aktör olma vasfı kazandığı anlar kısıtlı bir dönemi kapsamıştır. Zira hem kendi kendinin efendisi olarak yöneteni de yönetileni de yurttaşın kendisinin oluşturması hem de toplumsal varoluşun eşitlik, özgürlük ve iletişim ekseninde özgün bir biçime kavuşması anlamında vuku bulan politik kemalat Akdeniz çevresinde yaygın bir siyasal form olan şehir devletleri kültürünün sona ermesiyle tarihsel bir referansa dönüşmüştür. Hatta Andrew Heywood’un ifade ettiği üzere “*demokrasi geleneğinin kökleri antik Yunan’a kadar uzansa da demokrasi meselesi 19. yüzyıla kadar siyaset düşünürleri tarafından genişçe ele alınmamıştır.*”⁴⁹ Dolayısıyla, bir bakıma toplumsal varoluşa dair deneyimlenmiş antik bir formülasyon olarak kalmıştır.

Söz konusu formülasyon her ne kadar farklı temeller üzerine bina edilmiş olsa da 18. yüzyılda Batı dünyasının Londra, Paris ve Berlin gibi metropollerinde gerçekleşme olanağı bulmuştur. Sonra ki yüzyıllarda 1848 devrimi ya da 1871 Paris komününün belirli ölçüde temsil ettiği bir iki istisna haricinde etkisini kaybeden bu durum kamusal alanın politik potansiyelini yitirmesine karşılık gelmiştir.⁵⁰ Kamusal alanın politik potansiyelini yitirmesi toplumsal ve politik anlamda elde edilen kazanımların son bulmasıyla eş anlamlı olmuştur. Başka bir ifadeyle, toplumsal ve politik sonuçları itibariyle antikite örneğine benzer bir biçimde tecrübe edilen siyasallık halinin niteliği kamusal alanın güçlü olup olmamasına paralel bir seyir izlemiştir. Kamusal alanın güçlü olduğu örnekler politikanın farklı toplumsal sınıf/tabakalarda genelleşip, özgürlük ve eşitlik namına genel bir kazanım sağlanmasına yol açarken, kamusal alanın etkin olmadığı örnekler siyasal alanın bir kişi ya da belirli bir azınlığın tekelinde ziyadesiyle otoriter bir yapı olarak kalmasına neden olmuştur. Dolayısıyla, biri anayasal anlamda hak, özgürlük ve yükümlülüklerin garanti altına alınmadığı, yurttaşlığın gelişmediği ve bu bağlamda politikanın neşvünema edemediği bir durumu vurgularken diğeri kişi hak, özgürlük ve yükümlülüklerinin anayasal anlamda gelişme gösterdiği yurttaşlık haklarının görece iyi bir konumda olduğu başka bir ifadeyle vatandaşların politik olarak varlık gösterme olanağının bulunduğu bir duruma işaret etmiştir. Diğer bir deyişle, söz konusu durum hem toplumun sahip olduğu genel gelişkinlik düzeyi hem de yurttaşların yöneten-yönetilen ilişkisine katılabilmesine imkan veren bir durum olan demokrasinin varlığını ya da yokluğunu imlemiştir. Bu bağlamda, tarihsel olarak kamusal alanın gerçekleşme olanağı bulunduğu örneklerin toplumsal ve politik

49 Andrew Heywood, *Siyaset Teorisine Giriş*, haz., Bilge Özel, çev., Hızır Murat Köse, İstanbul: Küre Yayınları, 8. bs., 2017, s.273.

50 Hannah Arendt, *Devrim Üzerine*, çev., Onur Eylül Kara, İstanbul: İletişim Yayınları, 2012, s. 328-347.

olarak demokrasi yönünde kazanımlarla sonuçlanan bir duruma işaret ettiğini ifade etmek mümkün gözükmemektedir. Zira kavram teorik ilişkiselliğinin yanında pratik anlamda da demokrasinin kurucu unsuru olma yönünde bir işlev sergilemiştir. Dolayısıyla, bir bakıma demokrasinin özünü teşkil etmiştir. Jean Luc Nancy'in ifade ettiği gibi;

“Demokrasi betimlenebilir değildir. Dahası, o, özü itibarıyla, betimsel değildir. Belki de bu, sonunda, ona verilebilecek tek anlamdır: Demokrasi, ortak olana dair bir yazgının, bir hakikatin betimlenişinin üstlenilişini alaşağı eder. Ama ortak bir uzamın yapılandırılmasını (configurer) dayatır, öyle ki orada, sonsuzun alabileceği tüm biçimlerin, olumlamalarımızın figürlerinin ve arzularımızın beyanlarının mümkün tüm zenginliğinin yolu açılabilir.”⁵¹

Özetle, kamusal alan ve demokrasinin birbirlerine imkan veren yapılar olduğunu, ne kamusal alansız bir demokrasinin ne de demokrasiz bir kamusal alanın mümkün olabileceğini belirtmek önem taşımaktadır. Bu bağlamda, yurttaşların katılımını, gündem oluşturup, kararlar alabilmesini sağlayan bir yapı olarak kamusal alanı hesaba katmayan herhangi bir “demokrasi” anlayışının demokratik olmadığı, bir anlamda zahiri kurtarmaktan başka bir anlam ifade etmediği aşıkardır.

Sonuç

Kamusal alan politika ve iletişim çalışmaları başta olmak üzere çağdaş sosyal teorianın önemli bir temasını teşkil etmektedir. Özellikle günümüzün gelişkin teleteknolojik koşullarında internet ve sosyal medyanın kavramın tezahür etmesine elverişli bir ortam sunup sunmadığı tartışılmalı bir konu olmaktadır. Pek çok inceleme internet ve sosyal medyanın sağlamış olduğu erişim, etkileşim gibi olanakların diyalojik bir ortam tesis ettiği, bunun da kamusal alanı mümkün kıldığı biçimindeki anlatıyı sorgulamaktadır. Öte yandan, söz konusu anlatıyı hem olumlayan hem de olumsuzlayan soruşturmanın çoğu kamusal alanın ekseriyetle aleniyet, umuma açıklık gibi niteliklerinin kamusal alanın bizatihi kendisi olduğu şeklinde bir anlayışa dayanıyor gözükmemektedir. Başka bir ifadeyle, kamusal alanın fenomenolojik olarak ihtiva ettiği niteliklerin eksik bir kavrayışına dayanmaktadır. Nitekim kavram yalnızca iletişime dair öğelerden değil aynı zamanda erdem/ahlak, özgürlük, eşitlik siyasallık, çoğulluk, çoğulculuk, nezaket gibi öğelerden meydana gelmektedir. Halbuki, çalışma dahilinde de serimlendiği üzere kamusal alan anlamını ihtiva ettiği özelliklerin eksiksiz bir şekilde işler olmasında bulmaktadır. Ayrıca, bir telos dahilinde mümkün olmaktadır. Dolayısıyla, fenomenolojik niteliklerinin bir ya da birkaçının biraradılığı kamusal olarak ifade edilebilecek bir durumun ortaya çıkmasına yol açmamaktadır. Ne aleniyet, umuma açıklık, diyalog ve etkileşim, ne de özgürlük, eşitlik siyasallık, çoğulluk, çoğulculuk ve nezaket tekil ya da bütünsel olarak bir kamusal alan oluşturabilmektedir. Kamusal alan ancak söz konusu hususların yurttaş özneleştirilen, toplumsal biraradılığı da barışçıl kılan politik bir amaç dahilinde işler hale gelmesiyle mümkün olabilmektedir. Dolayısıyla, parça ve bütünü dengeli bir şekilde ihtiva eden bir kavramsal yapının belirgin politik hedeflerle etkileşimini öngörmektedir. Başka

51 Jean Luc Nancy, *Demokrasinin Hakikati*, çev., Murat Erşen, İstanbul: Monokl Yayınları, 2010, s.57.

bir ifadeyle, teleolojik olarak demokrasiye dayanan bir anlam rejimini gerektirmektedir. Nitekim, kamusal alanın literatüre dahil olmasını sağlayan teorik yaklaşımların neredeyse tümünün ortak vurgusu demokrasiyi bir yönetim teknolojisi olarak indirgenişinden uzaklaştırarak söz konusu anlam rejiminin tesis edilmesidir. Bu bağlamda, ifade etmek mümkündür ki kamusal alan demokrasiye kavramsal bütünlüğüne zarar veren araçsal bakış açılarından uzaklaşmasını sağlayabilecek anlamsal bir zemin sunmaktadır. Demokrasi ancak bu zemin üzerinden normatif niteliklerine uygun olarak gerçekleşme imkanı bulabilecek gözükmektedir. Bu imkan da mevcut toplumsal gerçekliğin içerisine düştüğü birey-toplum-doğa eksenindeki krizi aşma yönünde bir potansiyel taşımaktadır.

Kaynakça

- Arendt, Hannah. *Devrim Üzerine*. Çev., Onur Eylül Kara. İstanbul: İletişim Yayınları, 2012.
- Arendt, Hannah. *The Origins of Totalitarianism*. New York: Houghton Mifflin Harcourt, 1973.
- Arendt, Hannah. *The Human Condition*. Chicago: The University of Chicago Press, 2nd Edition, 1998.
- Arendt, Hannah. *Totalitarizmin Kaynakları/2 Emperyalizm*. Çev., Bahadır Sina Şener. İstanbul: İletişim Yayınları, 1998.
- Baudrillard, Jean. *Simülakrlar ve Simülasyon*. Çev., Oğuz Adanır. Ankara: Doğu Batı Yayınları, 8. bs., 2014.
- Berman, Marshall. *Katı Olan Herşey Buharlaşıyor*. Çev., Ümit Altuğ ve Bülent Peker. İstanbul: İletişim Yayınları, 16. bs., 2013.
- Canovan, Margaret. “Önsöz”, içinde Arendt, Hannah. İnsanlık Durumu. Çev., Bahadır Sina Şener. İstanbul: İletişim Yayınları, 4. bs., 2009.
- Dacheux, Eric. “Kamusal Alan: Demokrasinin Anahtar Bir Kavramı”. *Kamusal Alan*. Der., Eric Dacheux. Çev., Hüseyin Köse. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2012.
- Dean, Jodi. “Why Net is not a Public Sphere”. *Constellations*. 10/1 (2003): 95-112.
- Dictionary.com. “Private”. Erişim 25 Aralık, 2017. <http://www.dictionary.com/browse/private?s=t>.
- Dinçkol, Bihterin. “Yönetilenlerin “Öz” Yönetimi – Kamuoyu”. İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. 5/10 (2006/2): 49-66.
- Düring, Bleda S. *Küçük Asya'nın Tarih Öncesi*. Çev., Azer Keskin. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2016.
- Eder, Klaus. “The Public Sphere”. *Theory, Culture & Society*. 23/ 2-3 (2006): 607-611.
- Etimoloji Türkçe. “Amme”. Erişim 15 Ekim, 2017. <https://www.etimolojiturkce.com/kelime/amme>
- Etimoloji Türkçe. “Kamu”. Erişim 10 Ekim, 2017. <https://www.etimolojiturkce.com/kelime/kamu>.
- Etimoloji Türkçe. “Umum”. Erişim 15 Ekim, 2017. <https://www.etimolojiturkce.com/kelime/umum>.

- Fraser, Nancy. “Kamusal Alanı Yeniden Düşünmek: Gerçekte Varolan Demokrasinin Eleştirisine Bir Katkı”. *Kamusal Alan*. Ed., Meral Özbek. İstanbul: Hil Yayın, 3. bs., 2015, ss. 103-132.
- Fuchs, Christian. “Google Capitalism”. *TripleC*. 10/1 (2012): 42-48.
- Habermas, Jürgen. İletişimsel Eylem Kuramı. Çev., Mustafa Tüzel. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2001.
- Habermas, Jürgen. *Kamusal Alanın Yapısal Dönüşümü*. Çev., Mithat Sancar ve Tanıl Bora. İstanbul: İletişim Yayınları. 8. bs., 2009.
- Hanada, Tatsuro. “The Japanese ‘Public Sphere’: the Kugai”. *Theory, Culture & Society*. 23/2-3 (2006): 612-614.
- Heywood, Andrew. *Siyaset Teorisine Giriş*. Haz., Bilge Özel. Çev., Hızır Murat Köse. İstanbul: Küre Yayınları, 8. bs., 2017.
- Horkheimer, Max. *Akıl Tutulması*. Çev., Orhan Koçak. İstanbul: Metis Yayınları, 8. bs., 2010.
- Japonca Türkçe Sözlük. “Kamu”. Erişim, 8 Aralık, 2017. <http://jptr.org/?key=kamu>.
- Karadağ, Ahmet. “Kamusal Alan Modelleri: Çoğulcu Perspektiften Bir Değerlendirme”. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*. 58-3 (2003): 171-195.
- Koroğlu, Cemile Zehra ve Muhammet Ali Koroğlu. “Klasik Kamusal Alan Modelleri ve Türkiye’nin Kamusal Alan Tecrübesi Üzerine Genel Bir Değerlendirme”. *International Journal of Social Science*. 6/4 (2013): 913-936.
- Langenscheidt Sözlük, “Öffentlichkeit”. Erişim: 5 Aralık 2017. <https://tr.langenscheidt.com/almanca-turkce/oeffentlichkeit#sense-1.1.1>.
- Lippmann, Walter. *The Phantom Public*. New Brunswick: Transaction Publishers, 1993.
- Nancy, Jean Luc. *Demokrasinin Hakikati*. Çev., Murat Erşen. İstanbul: Monokl Yayınları, 2010.
- Negt, Oskar ve Alexander Kluge. *Public Sphere and Experience Analysis of the Bourgeois and Proletarian Public Sphere*. Trans. Peter Labanyi, Jamie Owen Daniel and Assenka Oksiloff. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1993.
- Online Etymology Dictionary. “Public”. Erişim, 13 Ekim, 2017. <http://www.etymonline.com/word/public>.
- Özbek, Meral. «Giriş: Politik Kamusal Alan ve Kolektif Yaratıcılık”. *Kamusal Alan*. Ed., Meral Özbek. İstanbul: Hil Yayın, 2004, ss. 181-231.
- Parkinson, C. Northcote. *Siyasal Düşüncenin Evrimi*. Çev., Mehmet Harmancı. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1976.
- Rousseau, J. J. *Toplum Sözleşmesi*. Çev., Vedat Günyol. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2016.
- Sennett, Richard. *Kamusal İnsanın Çöküşü*. Çev., Serpil Durak ve Abdullah Yılmaz. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 3. bs., 2010.
- Siir.gen.tr. “Biz Kimseye Kin Tutmayız”. Erişim 10 Ekim, 2017. http://www.siir.gen.tr/siir/y/yunus_emre/biz_kimseye_kin_tutmayiz.htm

- Tassin, Etienne. “Ortak Alan mı Kamusal Alan mı? Topluluk ve Aleniyetin Karşıtlığı”. *Kamusal Alan*. Der., Eric Dacheux. Çev., Hüseyin Köse. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2012..
- TDK Büyük Türkçe Sözlük. “Kamu”. Erişim 10 Ekim, 2017. http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5bbf5a39447480.44573764.
- TDK Büyük Türkçe Sözlük. “Umum”. Erişim 15 Ekim, 2017. http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5bbf638e967796.65178646.
- TDK Büyük Türkçe Sözlük. “Özel”. Erişim 21 Aralık, 2017. http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5a3bed4fd49364.52730221.
- Tocqueville, Alexis de. *Amerika’da Demokrasi*. Çev. Seçkin Sertdemir Özdemir. İstanbul: İletişim Yayınları, 2016.
- Yılmaz, Zafer. “Hannah Arendt’te Kamusal Alan – Özel Alan Ayrımı ve Modern Çağda Toplumsal Alan”. Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2007.
- Yükselbaba, Ülker. *Habermas ve Kamusal Alan: Burjuva Kamusalılık İlkesinden, İletişimsel Kamusalılığa Geçiş*. İstanbul: XII Levha Yayınları, 2012.

Conceptual Limits of Public Sphere

MUSTAFA ALİ MİNARLI

Abstract: *The aim of this study is to outline the conceptual limits of public sphere that are commonly mentioned theme on social theory. What the public sphere comprise in phenomenologically, what type of functions it displays creates the main problematics of the enquiry. In this regard, this study first and foremost mentions on the works that gained the todays theoretic meanings of public sphere. Hannah Arendt, Jürgen Habermas, Oskar Negt-Alexander Kluge, Richard Sennett and Nancy Fraser's role in including this concept into political theory. Following, it has been questioned if the meaning of this concept in todays and previous history ever had any changes or not. In this direction the semantic roots and uses has been researched. Afterwards, the difference between public space and private space researched for publicity and pluralism established the founding qualities of the concept. In this work, at last, the relations between political space with politics and democracy was touched upon. This way, it is understood that this concept needs democracy as well as publicity and pluralism for phenomenological integrity.*

Keywords: *Public sphere, Democracy, Politics.*

Geleneksel Mimariye Öykünme Bağlamında Günümüz Safranbolu Sivil Mimarisi

BÜLENT ORAL
bulentoral7@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-1247-4679

Öz: Bu çalışmada Safranbolu geleneksel mimari üslubunun günümüzde inşa edilmiş yapılara etkisini örnek yapılar eşliğinde ortaya koymak amaçlanmıştır. Böylece konu edilen çalışma bağlamında günümüz sanat yaklaşımlarını etkileyen unsurlar, bu unsurları ortaya çıkaran etkenler ile tüm bunların modern sanata etkisi açıklanmıştır. Kentte geleneksel dokuya öykünme özellikle Eski Çarşı, Kıranköy ve Bağlarbaşı Mahallesi'ne yakın ya da o bölgeye hâkim noktalarda yer alan mahallelerde yoğunlaşmış olup bu yöndeki eğilimin artarak devam ettiği görülmektedir. Tarihi Safranbolu kentinin ülkemiz sınırları içinde UNESCO tarafından Dünya Kültür Mirası olarak kabul edilen tek kentsel sit alanı olması Safranbolu'nun modern yapı uygulamalarında geleneksel yapıya öykünme ya da onu temsil edebilecek uygulamalar ile modern ve geleneksel mimari arasında uyum yakalama çabalarını görünür kılmıştır. Özellikle 2000 yılı ve sonrasında yeni inşa edilen siteler ve konaklama tesislerindeki geleneksel dokuya öykünme çabaları, modern dönemde inşa edilmiş binalarda geleneksel öğelerin mimariye seçmeci anlayışta taşındığı yapı tiplerini ortaya çıkarmıştır.

Anahtar kelimeler: Safranbolu, Mimari, Modern, Geleneksel, Sivil.

Giriş

Sanat tarihinde geçmişe öykünme çabası dönemin sosyal ve siyasal gelişmeleri ile paralellik gösteren sanat anlayışlarından kaynaklanmıştır. Örneğin Batı Sanatı Neoklasik Dönemi'nde Antik Çağ ve Rönesans'a çizgisel üslup ve anlayışla bağlı yapıtlar ortaya konulmuştur. Türk Sanatı'nda da geçmişe öykünme ile geçmişe ait özgün çizgisel unsurları yeni dönemin yapıtlarında uygulama örnekleriyle karşılaşmaktayız. Örneğin I. ve II. Ulusal Mimarlık Dönemleri'nde geçmiş dönemin sanatsal yaklaşımlarını yeniden uygulama çabaları görülür. I. ve II. Ulusal Mimari Dönemleri'nde ortaya çıkan yapılarda Selçuklu ve Osmanlı Dönemi mimari ve süsleme detayları seçmeci anlayışta yapının iç ve dış mimarisine taşınmıştır. Safranbolu'da inşa edi-

* Dr. Öğr. Üyesi, Karabük Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü.

len farklı türdeki yapıların bir kısmında geleneksel Safranbolu mimarisine öykünme gözlemlenmektedir ancak burada ortaya çıkan durum Neoklasik Dönem ile I. ve II. Ulusal Mimarlık Dönemleri'nde ortaya çıkan gelişmelerle yer yer paralellik gösterse de yapıların birçoğunda geleneksel mimariye öykünmenin başkaca nedenlere dayandığı da görülmektedir.

18. yüzyıldan itibaren arkeoloji ve sanat tarihi alanlarının gelişmesi ile birlikte eski uygarlıklara ait kalıntıların birer kültür varlığı olarak tespit edilmesi ve korunması öncelenmiş, böylece tarihi kentlerin yer yer korunması sağlanmıştır. 20. yüzyıldan itibaren Avrupada kültür varlıklarına gösterilen önem giderek artmış, ülkemizde de buna paralel olarak hem kamusal alanda hem de sivil alanda önemli çalışmalar yapılmıştır. Böylece çeşitli bölgelerdeki kültür varlıklarının ortaya çıkarılması, restore edilmesi ve muhafaza edilmesi hususundaki hassasiyet giderek artmıştır.

Aktüre ve Şenyapılı, koruma kararlarının ilk kez alındığı yıllarda yayınladıkları "Safranbolu'da Mekânsal Yapının Gösterdiği Nitelikler" başlıklı makalelerinde Safranbolu Eski Çarşı (Çukur) ve Bağlar mahallelerinde yaşayan insanların tarihi dokunun korunması hususundaki görüşleri hakkında şunu söylemektedirler.

Doğal ve tarihi yerleri koruma bilincinin, çoğunlukla bu bilinci geliştireceğini umduğumuz yoksul yerel topluluk açısından "lüks" olarak değerlendirildiği veya temel sorun olan "geçim" uğruna kolaylıkla vazgeçilebilir görüldüğü izlenir. Bu nitelikteki toplumlarda koruma sorunlarının gelirleri geçim düzeyinin çok üstünde olan gruplarca ortaya atılmasının tesadüf olmadığı, arkasında kent soylu romantizmi ya da spekülasyon umutları yattığı bugün öne sürülen bir görüştür. Safranbolu'da böyle bir bilincin doğmamış olması olağandır; bunun oluşması gerçekte çok farklı şartları gerektirirdi.¹

Aktüre ve Şenyapılı'nın bahsettiği, özellikle 1995 yılında Safranbolu'nun Uluslararası düzeyde koruma altına alınmasının ortaya çıkardığı sonuçlar 2000'li yıllarda karşılık bulmuştur.

Safranbolu imar planının günümüze değin belirli aralıklarla yeniden çizildiği görülmektedir.

Safranbolu'nun ilk imar planı 1936 yılında tasarlanmıştır. Bu erken tarihli imar planında günümüzde Emek Mahallesi olarak bilinen yer büyüme alanı olarak belirlenmiştir. Burada çeşitli tipolojilerde işçi konutları inşa edilmiştir. Yanı başındaki Karabük'te kurulacak olan Demir-Çelik Fabrikası'nın yeni konut ihtiyacı doğurabileceği ihtimali ile tarihi merkezler çevresindeki boş alanlar imara açılmıştır. 1936 tarihli imar planının ardından 1968 yılında yapılan bir yarışma ile önerilen imar planında tarihi dokunun korunması gerektiği vurgusu olumlu bir hava yaratmıştır.²

1 Sevgi Aktüre, Tansı Şenyapılı, Safranbolu'da Mekânsal Yapının Gösterdiği Nitelikler, O.D.T.Ü. Mimarlık Fakültesi Dergisi, 2/I (1976), s.92.

2 Rûveyda Yetiş, Yüksel Turcan ve Ahmet Emre Dinçer, Safranbolu Kent Formunun Tarihsel Serüveni ve Morfolojik İncelemesi, "DeğişKent" Değişen Kent, Mekân ve Biçim Türkiye Kentsel Morfoloji Araştırma Ağı II. Kentsel Morfoloji Sempozyumu, İstanbul: 2018, s.495-505.

Özellikle 1994 yılında Safranbolu'nun UNESCO Dünya Kültür Mirası Listesi'ne dahil edilmesi, kent için yeni bir süreç doğurmuştur. Bu karar sonucu Osmanlı Devleti döneminde yerleşim merkezi olan ve günümüzde Eski Çarşı olarak adlandırılan tarihi Safranbolu şehri koruma kapsamına alınmıştır. Kamu kurumlarının bu karar öncesinde başlattıkları tarihi kent dokusu özelliği gösteren yapıların tespiti, yerleşim alanlarının koruma altına alınması ve sit alanı ilan edilmesi yönündeki çalışmalar UNESCO'nun aldığı kararı kolaylaştırmıştır. UNESCO'nun aldığı karar kente yerli ve yabancı turistlerin ilgisini artırmış, ortaya çıkan ekonomik getiri ile restorasyon, konservasyon veya konsolidasyon, renovasyon ve rekonstrüksiyon çalışmaları artmış böylece kent özgün mimari dokusunu büyük oranda koruyabilmiştir. Bu gelişmeler hem sit alanı içinde hem de yeni kent dokusunun geliştiği bölgelerde inşa edilen yapıların bir kısmını mimari açıdan da etkilemiştir.

Koruma kararları öncesi ve koruma kararlarının uygulandığı ilk örneklerle dönük eleştiriler içeren yayınlar da yapılmıştır. Hacısalihoğlu UNESCO'nun tarihi Safranbolu kenti ile ilgili aldığı kararın hemen ertesinde yayınlanan "Geleneksel Türk Şehri: Safranbolu" başlıklı makalesinde tarihi yerleşim yeri olan Eski Çarşı'nın fonksiyonel çeşitliliğini kaybettiğini, eski canlılığını sürdürmemesi buna karşın koruma kararlarına bağlı olarak şehre yeni, uygulanabilir, realist bir fonksiyonlaşma kazandırılmamasının bir sonucu olarak yeni gelişen yerleşim alanlarıyla olan sosyal, kültürel ve iktisadi farklılığın giderek bir problem haline dönüştüğünü belirtir³. Tarihi kent ile ilgili alınan kararların henüz ortaya çıkmaya başladığı bu dönem kentin tarihi kimliğini günümüze taşıyacak gelişmelerin habercisi olmuştur.

Safranbolu'da Osmanlı kent dokusuna sahip Eski Çarşı (Çukur) olarak adlandırılan bölge önemli bir yerleşim yeri olma vasfını günümüzde de sürdürmektedir. Eski Çarşı'ya ek olarak Kıranköy, Bağlarbaşı (Ötebağlar-Bağlar), Aşağıtokatlı gibi bölgelerde de tarihi kent dokusuna sahip yerleşim yerleri vardır. Bu mahalleler arasında kalan bölgeler 20. yüzyıl boyunca çeşitli dönemlerde hızlanan yapılaşmaya bağlı olarak genişleyerek yeni bir şehir dokusu ortaya çıkarmıştır.

Bu mimari yapılar çoğunlukla modern mimari malzemelerle inşa edilen ve belirli bir mimari döneme atıf içermeyen işlevsel yapılardır. Nartkaya ve Tektaş'ın "Erken Cumhuriyet Dönemi Safranbolu Konut Yapılarında Kimlik Arayışı" başlıklı bildiri metninde Safranbolu'nun Erken Cumhuriyet Dönemi'nde yapılan bazı yapılarının belirli sanatsal üsluba dayanan modern mimarlık anlayışı ile inşa edilmiş olabileceği belirtilmiştir⁴. Ancak bildiri metninde, verilen örneklerin sayıca az olması ayrıca metne konu edilen yapıların plan ve cephe özelliklerinin belirli bir mimari üsluba bağlı kalma amacıyla gerçekleştirildiğini gösteren çizgi ve üsluba yeterli oranda sahip olmadığı da görülmektedir. Erken Cumhuriyet Dönemi'nde ortaya çıkan yeni kent dokusu çoğunlukla betonarme tek ya da çok katlı binalar şeklinde oluşturul-

3 İlhan Yaşar Hacısalihoğlu, Geleneksel Türk Şehri: Safranbolu, Safranbolu: *Türk Coğrafya Dergisi*, XXX (1995), s.433.

4 Esra Nartkaya, Elif Tektaş, Erken Cumhuriyet Dönemi Safranbolu Konut Yapılarında Kimlik Arayışı, *Dicle Üniversitesi I. Uluslararası Mimarlık Sempozyumu (Dicle University I. International Architecture Symposium)*, 2018.

muştur. Bununla birlikte kentin UNESCO Dünya Kültür Mirası Listesi'ne dahil edilmesinden sonra inşa edilen yapılarda geleneksel mimariye öykünme yoğunlaşmıştır.

Şekil 1. 2010 yılı Koruma Amaçlı İlave + Revizyon Uygulama İmar Planı İmar Planı⁵

Bu çalışmada Safranbolu geleneksel mimari üslubunun günümüzde inşa edilmiş yapılara etkisini örnek yapılar eşliğinde ortaya koymak amaçlanmıştır. Böylece günümüz sanat yaklaşımlarını etkileyen unsurlar, bu unsurları ortaya çıkaran etkenler ile tüm bunların modern sanata etkisi açıklanmıştır.

Safranbolu'da özellikle 20. yüzyılın son çeyreğinden itibaren nicel olarak daha görünür olan, tarihi kent dokusunun mimari üslup ve karakterine sahip modern yapılar dikkat çekmektedir. Geleneksel mimari özellikleri taşıyan modern yapılar turistlere

5 Anonim, (Abad Proje Proje Yapı Turizm Sağlık Enerji San. ve Tic. A.Ş.) Safranbolu (Karabük) (Korumanın Başkenti) Koruma Amaçlı Revizyon + İlave Nazım ve Uygulama İmar Planı Araştırma Raporu'nun revize edilerek birleştirilmiş kent imar planı 2010. Revize eden ve aktaran: Rüyeyda Yetiş, Yüksel Turcan ve Ahmet Emre Dinçer, Safranbolu Kent Formunun Tarihsel Serüveni ve Morfolojik İncelemesi, "DeğişKent" Değişen Kent, Mekan ve Biçim Türkiye Kentsel Morfoloji Araştırma Ağı II. Kentsel Morfoloji Sempozyumu, İstanbul: 2018, s.512.

hitap eden çeşitli ticari nitelikli binalarda yoğunlaşmaktadır. Geleneksel Safranbolu mimarisinden etkilenen modern sivil mimari yapıları; konutlar, kamu binaları ile özerk-yarı özerk kuruluşlara ait yapılar, ticari yapılar ve meydanlardaki peyzaj düzenlemeleri şeklinde sınıflandırmak mümkündür.

Safranbolu'nun Kısa Tarihçesi

Paleolitik Çağ'dan itibaren çeşitli medeniyetlere barınak olan Safranbolu, su kaynaklarına ve verimli arazilere sahip bir vadinin yamacına kurulmuştur. Günümüzde de önemli bir yerleşim yeri olan şehir; Hititlerden Roma'ya, Bizans'tan Osmanlı'ya değin birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Safranbolu hakkındaki bilinen ilk yazılı kaynaklar Roma İmparatorluk Dönemi'ne aittir.

Konu hakkında batılı kaynakların farklı görüşleri sürdüğü belirtilmekle beraber⁶ Bizans döneminde Dadybra olarak adlandırıldığı anlaşılmaktadır⁷. Bölge, 1100 yılında Danişmentogulları'nın eline geçerek ilk kez Türk kültürü ile tanışmıştır. Safranbolu 13. yüzyılda Çobanoğulları'nın, 14. yüzyılda ise Candaroğulları'nın hâkimiyeti altına girmiştir⁸. 1392 yılında Osmanlı Devleti'nin Candaroğulları ile yaptıkları savaş sonucunda bölge Osmanlı Devleti'ne geçmiştir⁹. Kentin Osmanlı kültürü ile yoğrulması sürecinde adı Zalifre olmuştur. Sonra sırasıyla Borlu, Taraklıborlu, 18. yüzyılda Zağfiran-ı Bolu, 19. yüzyılda Zağfiranbolu, Cumhuriyet döneminde ise Safranbolu olarak adlandırılmıştır. Kent, 1927 yılında Zonguldak iline, 1955 yılında ise Karabük iline bağlı ilçe statüsüne alınmıştır.¹⁰ Şehir Merkezi (Eski Çarşı), Akçasu ve Gümüş derelerinin birleştiği üçgen içindedir.¹¹

Kent ilk kez Kültür ve Turizm Bakanlığı Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu'nun 8 Ekim 1976 yılında aldığı karar ile koruma altına alınmıştır¹². 2 Mayıs 1985 tarihinde Bağlar ve Çarşı bölgelerinde yer alan kentsel sit alanı ve doğal sit sınırlarındaki 810 sivil mimari yapı ile 165 anıt eser Taşınmaz Kültür Varlıkları Yüksek Kurulu tarafından tescil edilmiştir.¹³ Kentin Koruma amaçlı imar planı da 1991 yılında kabul edilmiş ve nihayetinde kent 1994 yılında UNESCO tarafından Dünya Kültür Mirası Listesi'ne alınmıştır.¹⁴

6 Erdoğan Merçil, *Selçuklular Devrinde Karadeniz ve Safranbolu*, (I. Ulusal Tarih İçinde Safranbolu Sempozyumu 4-6 Mayıs 1999), Karabük: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2003, s.2.

7 Ahmet Gökoğlu, *Paphlagonia-Paflagonia, Kastamonu, Sinop, Çankırı, Safranbolu, Bartın, Bolu, Gerede, Mudurnu, İskilip, Bafra, Alaçam ve Civarı Gayrimenkul Eski Eserleri ve Arkeolojisi*. Kastamonu: Doğrusöz Matbaası, I, 1952, s.33.

8 *Arşiv Belgelerinde Karabük*, haz., Recep Karacakaya, İsmail Yücedağ, Nazım Yılmaz, İstanbul: Safranbolu Belediyesi Kültür Yayınları, 2013, s.18,19.

9 *Safranbolu Şer'iyye Sicili, 2116 Numaralı Defter*, haz., Recep Karacakaya, İsmail Yücedağ, Nazım Yılmaz, İstanbul: Safranbolu Belediyesi Kültür Yayınları 2013, s.30.

10 *Türkiye'nin Dünya Miras Alanları, Koruma ve Yönetimde Güncel Durum*, UNESCO Türkiye Milli Komisyonu Somut Kültürel Miras İhtisas Komitesi, haz., Ayşe Bayvas, Ankara: UNESCO, 2009, s. 222.

11 Reha Günay, *Türk Ev Gelenegi ve Safranbolu Evleri*, İstanbul: YEM, 1998, s.113.

12 Nigan Bayazıt, *Safranbolu Geleneksel Konutları ve Toplumsal Değişme*, İstanbul: Safranbolu Belediyesi Safranbolu Araştırmalar Merkezi Kültür Yayını, 2014, s.15.

13 Türkiye'nin Dünya Miras Alanları, UNESCO, s.230.

14 Türkiye'nin Dünya Miras Alanları, UNESCO, s.230.

Tarihi Safranbolu Evlerinin Genel Özellikleri

Anadolu'nun batısından Balkanlar'a kadar yayılan bir alanda takip edebildiğimiz ev biçimi Safranbolu'da da görülür.¹⁵

Safranbolu, Kastamonu, Sinop ve Amasya'daki evler Kuzey Anadolu evleri olarak gruplandırılmıştır. Kuzey Anadolu evleri ormanlık ve nispeten bol yağışlı bir bölgenin ürünüdür. Ev planları geç bir devre kadar (18. yüzyıl) açık sofalarını korumuştur. Daha sonraki gelişimi ise iç ve orta sofa yönünde şekillenmiştir.¹⁶ Evlerin ana taşıyıcı sistemi taş üzerine ahşap çatki arası çoğunlukla kerpiç, seyrek olarak da küçük taşlarla doldurulmuştur.¹⁷ Evlerin duvarlarında ahşap malzemenin kullanıldığı dört farklı sistem bulunur. Bunlar; kerpiç, ahşap, taş ve taş-kerpiç dolma duvarlardır.¹⁸ Evlerin zemin katları taştandır ve topografyaya uyarak üst katlara temel oluşturur. Üst katlar ahşap çatkılıdır. Var ise orta kat alçak tavanlı ve az sayıda pencereye yer verilmiştir. Üst katta ise çok sayıda pencereye yer verilmiş ve çıkmalarla hareketlendirilmiştir.¹⁹

Tarihi Safranbolu kentinde 2000'e yakın geleneksel ev ve konak bulunmaktadır.²⁰ Kitabesi günümüze ulaşan 67 Safranbolu evi arasında en erken yapı 1786 yılına, en geç inşa edilen yapı ise 1929 yılına aittir.²¹ Bağlarbaşı Mahallesi'nde az sayıda dış sofalı planın uygulandığı görülmekte²² yaygın olarak iç ve orta sofalı plan tipleri göze çarpmaktadır. Evler genellikle zemin üzerine 2 katlıdır. Sofanın konumlandırıldığı yer ve biçimi sofayı çevreleyen oda ve birimlerin konumunu etkilemiştir. Odaların boyutları kullanılma amacına bağlı olarak değişiklik göstermektedir.

Safranbolu evlerini konumlandırıldığı yerin sokak boyunca uzanan beden duvarları ve bahçe duvarları sınırlamıştır. Evler taş temel üzerine penceresiz olarak inşa edilmiştir.²³ Üst kat odaların tavan yükseltisi orta kata nazaran daha yüksek,²⁴ orta kat yükseklikleri üst kata nazaran dar ve pencereleri de daha küçük tutulmuştur.²⁵ Oda, evde yaşamın sürdürüldüğü en önemli birimdir. Odayı sırasıyla mutfak, sofa, hayat ve avlu takip eder. Her bir oda işlevsel niteliklere sahiptir ve üstlendiği işleve göre

15 Günay, *Türk Ev Geleneği*, s.114; Sedat Hakkı Eldem, *Türk Evi*, Ankara: Türkiye Anıt ve Çevre, Turizm Değerlerini Koruma Vakfı, 1984, s.28.

16 Eldem, *Türk Evi*, s.58.

17 Aysun Özköse, "Safranbolu'da Yorgun Ahşap Yapı Kültürü", *Ahşap Kültürü Anadolu'nun Ahşap Evleri*, haz., Aysun Özköse, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001, s.43.

18 Şeref Kara, Burhanettin Uysal ve M. Reşat Sümerkan, "Tarihi Safranbolu Evlerinin İskelet Yapısı", *Ahşap Kültürü Anadolu'nun Ahşap Evleri*, haz., Aysun Özköse, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001, s.60; Selvinaz Gülçin Bozkurt, 19. yy'da Osmanlı Konut Mimarisinde İç Mekan Kurgusunun Safranbolu Evleri Örneğinde İrdelenmesi, *Journal of the Faculty of Forestry, Istanbul University*, 62/II (2013), s.37-70.

19 Eldem, *Türk Evi*, s.58; Günay, *Türk Ev Geleneği*, s.136.

20 *Safranbolu'da Kültür ve Medeniyet İzleri Araştırması*, haz., Hür Mahmut Yücer, Proje Yöneticisi, Sami Şener, Safranbolu: Safranbolu Belediyesi Kültür Yayınları, 2014, s.39.

21 Recep Karacakaya, İsmail Yücedağ, ve Bülent Nuri Kılavuz, *Safranbolu Kitabeleri*, İstanbul: Safranbolu Belediyesi Kültür Yayınları, 2013, s.313.

22 Günay, *Türk Ev Geleneği*, s.59-62.

23 Günay, *Türk Ev Geleneği*, s.136.

24 Günay, *Türk Ev Geleneği*, 1998, s.136; Nurhan Koçan, *Safranbolu'da Zaman ve Mekân*, İstanbul: Safranbolu Belediyesi Kültür Yayınları, 2012, s.180.

25 Reha Günay, *Geleneksel Safranbolu Evleri ve Oluşumu*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1981, s.62.

adlandırılmıştır.²⁶ Örneğin; Baş oda, evin en büyük ve süslemesi yoğun odası olması nedeniyle bu adı almıştır. Diğer bir adı da selamlık olan baş oda, evin erkek misafirleri için ayrılmış olan bölümüdür. Bu oda kolay ulaşılabilme için merdiven boşluğunun olduğu duvara göre konumlandırılmıştır.²⁷ Safranbolu evlerinde sıra odalara pek rastlanmaz. Daha çok köşe odalara rastlanır ve merkezi plan tipi hâkimdir. Safranbolu evleri çevredeki plan tipolojisiyle uyum içindedir.²⁸

Duvarların dışı kimi evlerde sıvanmış kimi evlerde ise sıvasız bırakılmıştır. Evlerin çıkmaları ahşap eli böğründeler ve payandalarla desteklenmiştir.

Safranbolu konaklarının iç mekânında sedir, eyvan, seki, dolap, gusülhane, oymalar ve sergenler; evlerin genel özellikleri ve cephelerinde ise, pencereler, kara kapaklar, ev çeşmeleri, kazan ocakları, kapılar, kilitler, sofalar, eyvanlar, oda girişleri, ocaklar ve dolaplar geleneksel yapı unsurlarıdır.²⁹

Eski Çarşı (Şehir) Türk dokusunun yoğun olduğu, batıdaki yüksek düzlük ise Rum azınlığın yoğunlukta yaşadığı (Kıranköy) yerleşim yeridir. Rum evlerinde taş malzeme Türk evlerine nazaran daha yoğun kullanılmış ve bunun sonucunda da taş oymacılığı Rum evlerinde daha fazla uygulanmıştır.³⁰

Geleneksel Mimariye Öykünülerek Yaptırılan Konutlar

Ailelerin gündelik yaşamlarını sürdürdüğü geleneksel etkide yaptırılan konut tipleri üç alt başlıkta incelenmiştir. Bunlar; Çok Katlı Siteler, Villa Tipi Siteler ve Bağımsız Konak, Apartman ile Villalardır.

Geleneksel Etkide Yaptırılan Çok Katlı Siteler

Modernleşme sürecinin insan yaşamında yarattığı değişimin mimarideki önemli göstergelerinden biri çok katlı betonarme yapılarıdır. Zamanla bunlar, site sakinlerinin oturduğu etrafı güvenlik amacıyla çevrelenmiş çok katlı binalar, plazalar, alışveriş merkezleri, havuz, spor alanları, oyun parkları, otoparklar, okul ve dini yapılardan oluşan çeşitli kültürel ve özel alanlara da sahip fonksiyonel yapılara dönüşmüştür. Bu yerleşim şekli belirli bir ekonomik güce sahip insanların güvenlik kaygılarıyla sıklıkla tercih ettiği bir yaşam alanı sunmaktadır. Safranbolu sitelerindeki yaşam, ilçe statüsündeki herhangi bir kentin demografisi ve yaşam anlayışı ile paralellik gösterir.

Turistik açıdan önemli gelir kaynağı olan tarihi Safranbolu, ulusal ve uluslararası düzeyde kentin tanınır olmasını da sağlamıştır. Bu durumun yansıması olarak mimari proje yapan bazı şirketler, modern çok katlı bina inşalarında geleneksel Safranbolu mimarisine atıfta bulunmayı bir pazarlama yöntemine dönüştürmüş böylece alıcılara hitap etmeyi amaçlamışlardır. Safranbolu'daki modern siteler kentin fiziki

26 Reha Günay, *Safranbolu Houses*, İstanbul: YEM, 2005, s.94.

27 Günay, Safranbolu, s.49.

28 Nigan Bayazıt, "Safranbolu Evlerinin Plan Tipolojisi ve Kullanıcı İhtiyaçları Hiyerarşisi", *Tasarım-Kuram*, XIV (2014), s.4.

29 Nigan Bayazıt, *Safranbolu Geleneksel Konutları ve Toplumsal Değişme*, İstanbul: Belediyesi Safranbolu Araştırmalar Merkezi, Kültür Yayını, 2014, s.14.

30 Günay, Türk Ev Geleneği, s.114

ve coğrafi koşullarına uygun şekilde konumlandırılmışlardır. Bu siteler içerisinde nicel olarak az olsa da geleneksel Safranbolu konut mimarisinin yansımaları görülmektedir. Geleneksel mimari özelliklerden esinlenen çok katlı binalardan oluşmuş dikkat çeken dört site şunlardır; Barış Mahallesi'ndeki Göztepe Sitesi (1999-2005), Şehir Kent Sitesi (2005) ve Ermersa Sitesi (2006) ile Cemalcaymaz Mahallesi'ndeki Çimkent Sitesi (2002-2004).

Göztepe Sitesi, aynı plan ve cephe özelliklerine sahip dört katlı inşa edilmiş toplam sekiz bloktan oluşmaktadır. Yapılar beton, demir ve ahşap malzemeler kullanılarak çağımızın mimari gelişmelerine uygun inşa edilmiştir. Blokların tamamı dört katlı inşa edilmiş olup, her katta iki daire vardır. Göztepe Sitesi'nde geleneksel Safranbolu mimari özellikleri, blokların cephelerinde belirgin bir şekilde görülmektedir. Sekiz basamaklı merdivenlerle ulaşılan yapıların ön cephelerindeki merdiven boşluğu üç cepheli çıkma şeklinde tasarlanmıştır. Çıkma, geleneksel Safranbolu evlerinde cephenin zemin katından dışa doğru uzanan ve genellikle 3 cepheli cumbaya atıf içermektedir. Katlar boyunca yükselen üç cepheli ve her cephesinde birer pencereye yer verilen çıkma, üstte antik üçgen çatı alınlığı ile geleneksel dokuya uygun bir şekilde tamamlanmıştır. Blokların diğer cephelerinde de geleneksel Safranbolu konutlarında gördüğümüz oda çıkmalarına öykünme söz konusudur. Sitedeki blokların arka cephelerinde ise kapalı balkon düzenlemesi, çıkma odalar görünümündedir. Yan cephelerine bakan odalarda ise çıkma oda özelliği tam olarak görülür. Odalar binanın beden duvarlarından üç cepheli, her cephesinde pencereye yer verilerek dışa taşkın bir şekilde planlanmış ve böylece geleneksel görünüm blokların tüm cephelerinde vurgulanmıştır. Göztepe Sitesi'nin blok cephelerindeki diğer bir geleneksel öykünme ise pencere düzenlemelerinde görülmektedir. Yan yana ikişerli sıralanan dikdörtgen pencereler geleneksel Safranbolu evlerinin en dikkat çekici özelliklerindedir. Pencereler ayrıca geleneksel dokuya uygun olarak ahşap söveli, dekoratif kemer görünümlü ve korkulukludur.

Fotoğraf 1. Göztepe Sitesi Genel Görünüş (kişisel arşiv)

Blokların iç tasarımında geleneksel dokuya bağlılık dış cephelere nazaran yok denecek kadar azdır. Proje, kentin dokusunu dış cephede olabildiğince yansıtabilmek ve böylece geçmiş ile günümüz arasında bir ilişki kurabilmeyi amaçlamış olsa da iç mekân düzenlemesinde kentin geleneksel özelliklerinin yapıya yansıtılması kaygısı duyulmamıştır. Konutlarda iç mekân düzenlemesinin geleneksel dokuya uyarlanma-

sı hem ekonomik olarak oldukça maliyetlidir hem de geleneksel evlerin iç mekân düzenlemelerinde kullanılan dolap nişi, gusülhane gibi bazı bölümler günümüzdeki yaşam alanı ihtiyaçlarından ayrılmaktadır. Bunun yanı sıra zamanla kimi daire sahiplerinin tadilat ve onarım amacıyla bazı bölümlerde yaptıkları yeniliklerde de geleneksel mimariye öykünme arzusunda olunmadığı görülmektedir. Hatta sitedeki bazı katların dış cephesinde tadilat sonucu ortaya çıkan beton çerçeve içindeki mermer söveli pencereler geleneksel dokuya bağlılıktan uzaklaştığını dahi göstermektedir.

Fotoğraf 2. Göztepe Siteleri Cephe Detayı (kişisel arşiv)

Geleneksel dokunun yansımalarına sahip diğer bir yaşam alanı ise Barış Mahallesi'ndeki Ermersa Sitesi (2006) ve yakınındaki Şehir Kent Sitesi (2005)'dir. Bunlardan Ermersa Sitesi 2006 yılında tamamlanmıştır.

Fotoğraf 3. Ermersa Sitesi Genel Görünüş (kişisel arşiv)

Mimari plan ve uygulama bakımından birbirini tekrar eden 6 bloktan oluşan Ermersa Sitesi; oyun parkı, otopark ve peyzaj düzenlemesine sahiptir. Bloklar, bodrum üzerine dört katlıdır. Zemin kattan sonraki üç kat hem köşelerden hem de yanlardan dışa taşkın görünümüleriyle geleneksel Safranbolu evlerinin çıkma oda düzenlemesindeki cephe etkisini yansıtmaktadır. Çıkma biçiminde düzenlenen odalar üstte üçgen alınlıkla tamamlanmıştır. Ermersa bloklarındaki pencere düzenlemesi, çıkmalar ile çatı dikkat çekici geleneksel özellikler göstermektedir. Katları ve daireleri sınırlayan ahşap şeritler ile yan yana sıralanan ikili ve üçlü ahşap pencereler geleneksel vurguyu artırmış olsa da iç mekân düzenlemesinde geleneksel mimariye öykünülmemiştir.

Ermersa Sitesi'yle komşu olan Şehir Kent Sitesi de Ermersa Sitesi'nde görülen geleneksel dokunun cephelerde uygulama planlamasına oldukça benzerdir. İki site arasındaki en belirgin fark cephelerinde tercih edilen renk dokusudur.

Fotoğraf 4. Ermersa Sitesi Detay (kişisel arşiv)

Ermersa Sitesi'nde tercih edilen renk, geleneksel Safranbolu evlerinin sıvasız olan birçoğundaki ahşap ve kerpiç dokunun oluşturduğu renk ilişkisi ile daha uyumludur. Şehir Kent Sitesi ise sıvalı ve boyalı geleneksel Safranbolu evlerinin dokusuna uyarlanmıştır.

Fotoğraf 5. Şehir Kent Sitesi Genel Görünüş (kişisel arşiv)

Geleneksel mimariye öykünme içeren bir diğer site de Çimkent (2002-2004) bloklarıdır. Dört bloktan oluşan site modern malzemedan yapılmıştır ve cephelerinde geleneksel mimariye güçlü bir öykünme içermektedir.

Ana yapı malzemesi beton, demir ve brikettir. Çatı konstrüksiyonu dışındaki ahşap malzeme ise özellikle cephelerde geleneksel öykünmeye atıfta bulunmak için dekoratif amaçla kullanılmıştır. Bloklardan biri tek daire üzerine diğer üç tanesi ise çift daire üzerine dört kat şeklinde inşa edilmiştir. Yapının giriş cephesi geleneksel Safranbolu evlerinin ön cephesindeki zeminden yükseltelen çıkmaya (cumba) öykünme içerir. Ön cephedeki bu vurgu blokların tüm cephelerinde devam etmektedir. Blokların temeli, geleneksel Safranbolu evlerinin temeline atıfta bulunacak şekilde moloz taş görünümündedir. İç mekânda ise geleneksel mimariye öykünme görülmez.

Fotoğraf 6. Çimkent Sitesi Genel Görünüş (kişisel arşiv)

Geleneksel Etkide Yaptırılan Villa Tipi Siteler

Safranbolu'da çok katlı yapılar dışında villa tarzında siteler de inşa edilmiştir. Bu siteler genellikle iki dairenin birleştirilmesiyle oluşturulmuş tripleks yapılarıdır.

Villa tipi siteler, ekonomik koşulları iyi olan ailelere ferah bir iç mekân ve çevrenin yanı sıra güvenli bir yerleşim yeri oluşturmak için dizayn edilmişlerdir. Site biçiminde inşa edilen villa tipi yerleşim yerlerine Babasultan Mahallesi'ndeki Akçasu Konakları (2013-2014) ile Bağlarbaşı Mahallesi Aslanlar Mevkii'ndeki Şirintepe Villaları (1993-1996) örneklerdir.

Akçasu Konakları dikdörtgen bir alana karşılıklı konumlandırılmış 10 bloktan oluşur. Her blok birbirine bitişik iki villadan oluşmaktadır. Böylece toplamda 20 ailenin barındığı bu site, modern mekân düzenlemesine sahip geleneksel mimariden öykünmüş bir yerleşim yeridir.

Fotoğraf 7. Akçasu Konakları Genel Görünüş (kişisel arşiv)

Akçasu Konakları (2013-2014) beton, demir ve briket gibi günümüz yapı malzemelerinin yanı sıra ahşap ve çatı kiremitleri gibi geleneksel yapı malzemelerinin birlikte kullanıldığı bir sitedir. Bu sitede ahşap malzeme ve çatı kiremitleri geleneksel mimariye öykünme amacının birer parçası olarak karşımıza çıkmaktadır. Giriş sundurmaları, çıkma oda şeklinde düzenlenen ahşap malzeme ile kaplanmış ön ve yan cepheler, yan yana sıralanan dikdörtgen pencereler ve antik üçgen alınlıklı çatılar

geleneksel Safranbolu konaklarına öykünme içeren öğelerdir. Modern balkon düzenlemelerindeki ahşap malzeme kullanımı ve pencere düzenlemesi geleneksel ile modern çizgileri bir araya getirme çabasının örnekleridir.

Fotoğraf 8. Akçasu Konakları Detay (kişisel arşiv)

Akçasu Konakları'nın iç mekânında geleneksel dokuya öykünme yoktur.

Geleneksel Safranbolu evlerine öykünen bir diğer site ise inşaat mühendisi Hasan Erol tarafından yapılan Şirintepe Villaları'dır (1993-1996). Şirintepe Villaları, dairesel bir planlama içinde yan yana sıralanmıştır. Çift villadan oluşan bloklar toplamda 7 adettir. Bunun yanı sıra sitede kazan dairesi, toplantı odası ve görevli dairesini içeren ek bir villa da bulunmaktadır.

Fotoğraf 9. Şirintepe Villaları Detay (kişisel arşiv)

Şirintepe Villaları modern mimari teknik ve günümüz malzemeleri ile inşa edilmiştir. Taş temel üzerine inşa edilen tripleks villalar hem cephe ve çatı düzenlemesi ile hem de dış cephede kullanılan malzeme ve uygulanan yöntemlerle geleneksel mimari anlayışa öykünme çabasıdadır. Cephe düzenlemelerinde geleneksel dokuya öykünmenin en görünür olduğu unsurlar çıkma ve pencerelerdir. Ahşap kanatlı (kara kapak), ikili ve üçlü pencere düzenlemeleri, yapıların cephelerindeki geleneksel mimarinin etkisini belirgin şekilde gözler önüne serer. Bunun dışında yan cephelere bakan odaların çıkmaları ve geniş saçaklar geleneksel Safranbolu mimarisinin etkisini güçlendirir.

Fotoğraf 10. Şirintepe Villaları Detay (kişisel arşiv)

Şirintepe Villaları'nın dış mimarisinde geleneksel vurguyu belirgin kılmak için yapılan pencerelerdeki malzeme ve çizgisel uygulamalar geleneksel etkiyi iç mekânda da sürdürür. Bu düzenlemelerin sürdürdüğü etki dışında iç mekânda geleneksel Safranbolu evlerine öykünme yoktur.

Geleneksel Etkide Yaptırılan Bağımsız Konak, Apartman ve Villalar

Safranbolu'da bağımsız konak ya da villa şeklinde inşa edilmiş yapılardan Derya Sarıaltın Coşkun Konağı (2010), Zekine Ali Çıkrıkçıoğlu Villası (2008-2010) ile Ermersa Konak (2006) adlı apartman bu başlık altında incelenmiştir. Bunlardan Derya Sarıaltın Coşkun Konağı (2010) ile Zekine Ali Çıkrıkçıoğlu Villası (2008-2010) sit alanında olup, Ermersa Konak (2006) adlı apartman ise sit alanı dışında ancak etki-leşim alanındadır.

Sit alanı içinde yer alan Derya Sarıaltın Coşkun Konağı'na 2010 yılında Ankara Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nun onayı ile yapı kullanma izni verilmiştir.

Konak, genel özellikleri itibariyle geleneksel Safranbolu evlerine güçlü bir öykünme içerir. Zemin üzerine 2 katlı inşa edilen konağın özellikle dış cephe uygulamaları geleneksel mimari karakteri güçlü bir şekilde yansıtır. Üç köşeli cumba ile çıkma oda düzenlemeleri, yan yana sıralanan ikili ve üçlü ahşap çerçeve dekoruna sahip çift kanatlı ahşap kapaklı (kara kapak) pencereler, yapının katlarını belirleyen ahşap

Fotoğraf 11. Derya Sarıaltın Coşkun Konağı (kişisel arşiv)

şeritler ve geniş saçaklar ile kiremit çatı örtüsü geleneksel mimari karakteri bir bütün olarak yansıtır. Yapının geleneksel Safranbolu evlerinden ayrıışan yönü beton, demir ve briket gibi günümüz yapı malzemeleri kullanılarak modern teknikle inşa edilmiş olmasıdır. Konağın hem cephelerinde hem de iç mekânında geleneksel mimariye bağlı kalma çabalarının bir sonucu olarak ahşap malzemeye geniş yer verilmiştir.

Yapının cephesindeki cumba, ana caddeye dönük olması yönüyle de geleneksel özellikler gösterir. Balkonlardaki ahşap korkuluklar ile cepheyi yatay ve dikey çevreleyen ahşap şeritler mimari açıdan geleneksel dokuya bağlı kalma zorunluluğunu modern yorum içinde eriterek geleneksel dokuyu her cephede göz önüne serer.

Fotoğraf 12. Derya Sarialtın Coşkun Konağı (kişisel arşiv)

İç mekânda da geleneksel unsurların mimaride uygulandığını görmekteyiz. Bu uygulamalar özellikle ahşap tavan örtüsünde görünür olmuştur. Zemin döşemesinde uygulanan parkeye de ahşap görünüm verilerek geleneksel etkiyi koruma amacı güdülmüştür. Salondaki şömine, modern ve geleneksel unsurları bir araya getiren bir yorumla ele alınmıştır. Dış cephede geleneğe bağlı kalmada önemli bir işlev gören pencere düzenlemeleri iç mekânda da geleneksel etkiyi sürdürmektedir. Ancak yapının açık mutfak-salon uygulaması modern bir tasarım ve düzenleme içindedir.

Fotoğraf 13. Derya Sarialtın Coşkun Konağı İç Mekân Detayı (kişisel arşiv)

Konağın ikinci katı sofa biçiminde düzenlenmiş olup kattaki eyvan, ana yola bakan cepheden dışa taşan çıkma şeklindedir. Çıkma üç cephelidir ve geleneksel mimariye uygun olarak her cephesinde pencere açıklıklarına yer verilmiştir. İç dekorda duvar-

lar boyunca uzanan seki biçiminde düzenlenen sedirler ve geleneksel örtüler ile artırılan etki, geleneksel Safranbolu evlerinin iç mekân düzenlemesinin etkisini özellikle ikinci kata güçlü bir şekilde taşımaktadır.

Fotoğraf 14. Derya Sarialtın Coşkun Konağı İç Mekân Detayı (kişisel arşiv)

Sit alanına inşa edilmiş Z. A. Çıkrıkçıoğlu Villası da geleneksel dokuya uygun bir şekilde tasarlanmış olup, günümüz mimari yapı malzemeleri ve teknikleri uygulanarak inşa edilmiştir.

Fotoğraf 15. Z. A. Çıkrıkçıoğlu Villası (kişisel arşiv)

Yapının tüm cephelerinde geleneksel dokuya atıf söz konusudur. Çıkma odalar, çıkmaların her cephesinde yer alan pencereler, iki sıra dikdörtgen pencere düzenlemeleri, yapının kat ve cephe sınırlarını belirleyen ahşap şeritler, geniş saçaklı ve kiremitli çatı örtüsü villanın geleneksel konaklara öykünülerek gerçekleştirilmiş öğeleridir. Böylece yapının dış cephesindeki mimari uygulamalar yapıya geleneksel bir görünüm kazandırmıştır.

Fotoğraf 16. Z. A. Çıkrıkçıoğlu Villası (kişisel arşiv)

Z. A. Çıkrıkçıoğlu Villası'nda pencerelerin konum ve biçimsel özelliklerinin iç mekânda yarattığı etki ile hol tavanlarında kullanılan ahşap malzeme haricinde geleneksel Safranbolu evlerinin iç mekânına öykünme görülmez.

Sit alanı dışında olmakla birlikte etkileşim bölgesinde yer alan geleneksel dokudan öykünmüş bir diğer yapı da Ermersa Konak (2006) adlı apartmandır. Bu yapının cephesi bir bütün olarak geleneksel Safranbolu kent dokusuna uygun mimari anlayışta inşa edilmiştir. Yapı, zemin üzerine üç katlıdır. Katlar zeminden dışa taşkın çıkma formunda ve geleneksel mimariye öykünülen eli böğründelerle desteklenmiştir.

Fotoğraf 17. Ermersa Konak Apartmanı (kişisel arşiv)

Yapının üçgen çatı alınlıkları, çıkma odaları, ikili ve üçlü dikdörtgen ahşap çerçeveli pencereleri, katları yatay ve dikey yönde sınırlayan ahşap şeritleri geleneksel Safranbolu evlerine öykünme içermektedir. Ancak yapının iç mekânında geleneksel Safranbolu evlerine öykünme yoktur.

Kamu Kurumları ile Yarı Özerk ve Özerk Kurumlar Tarafından Geleneksel Etkide Yaptırılan Yapılar

Safranbolu'da birkaç farklı nedene bağlı olarak geleneksel mimari unsurlara sahip kamu niteliğindeki yapılar inşa edilmiştir. Bu makalede bütünüyle kamu niteliğinde

olmasada özerk ya da yarı özerk nitelikteki kurumlar tarafından yaptırılan yapılar da kamu niteliğindeki yapılar başlığı altında toplanmıştır. Geleneksel Safranbolu evlerine öykünülerek yapılan ve bu çalışma kapsamında incelenen kamu binaları; Adalet Sarayı, Sunal Tülbentçi Öğretmenevi ve Akşam Sanat Okulu ile Postane binasıdır. Yarı özerk ve özerk kurumlar tarafından inşa edilen yapılar; Safranbolu Fethi Toker Güzel Sanatlar ve Tasarım Fakültesi, Safranbolu Otogarı, Türkiye Emekliler Derneği Safranbolu Şube Başkanlığı, Belediye Kültür ve Turizm Danışma Merkezi (Beyaz Masa), Perşembe Pazarı (Köylü Pazarı), Minibüs Durakları ve Özel Konak Kız Yurdu'dur.

Kamu Kurumları Tarafından Geleneksel Etkide Yaptırılan Yapılar

Kamu yapıları kimi zaman dönemin sosyal ve siyasal gelişmelerinin politik yansımalarını ortaya koyan bir yaklaşımın ürünü olabilmektedir. 25 Haziran 1992 tarihinde çıkarılan 204/8 sayılı KHK ile yeni inşa edilecek Adalet Sarayları'nın çağın gelişmelerine, yargının saygınlık ve ciddiyetine uygun; kaliteli, iyi işleyen ve geleceğe dönük olarak planlanan modern ve geleneksel Türk Mimarisi'ne uygun bir şekilde yapıldığı ve yapılmaya devam edileceği belirtilmektedir³¹. Benzer şekilde günümüz siyasi erkinin birçok kentte yöresel üslubun yanı sıra Selçuklu ve Osmanlı mimari estetiğini öne çıkaracak yapılara öncelik verileceğini ifade eden 2018 tarihli Cumhurbaşkanlığı Seçimleri ve Genel Seçimler Seçim Beyannamesi de buna örnektir³². Bu durum tüm siyasal dönemler için geçerlidir. Bu bağlamda işlev açısından Adalet Sarayları'nın kentlerinin en önemli kamu kurumlarından biri olarak öne çıkması, siyasal düşünce biçimine uygun olduğu düşünülen mimari anlayışların bu yapılara yansıtılması sonucunu doğurmuştur. Özellikle Safranbolu Adalet Sarayı da geleneksel mimari yansımaların oldukça güçlü bir şekilde gözlemlenebildiği bir yapıdır. Yapı, Selçuklu ve Osmanlı Dönemi mimari karakterini yansıtan özelliklerini yöresel tarihi kent dokusu ile buluşturmuştur. Adalet Sarayı'nın pencere düzenlemeleri ile çatı uygulaması bölgeye özgü bir üsluba sahiptir. Yapının diğer mimari özelliklerinde Selçuklu ve Osmanlı mimarisine seçmeci anlayışta bağlı kalma çabaları görülmektedir. Bu durum I. Ulusal Mimarlık Dönemi'nin anlayışını anımsatmaktadır. Ancak bu kez seçmeci anlayış, mimari yapının cephelerine daha yoğun bir şekilde uygulanmıştır.

Milli Eğitim Bakanlığı'nca inşa edilen Sunal Tülbentçi Öğretmenevi ve Akşam Sanat Okulu binasında ise Safranbolu'daki diğer kamu yapılarına kıyasla geleneksel mimariye öykünme oldukça zayıftır. Yapının ön ve yan cephelerindeki çıkıntılar, pencere düzeni ve çatı malzemeleri dışında geleneksel mimariden etkilenme

31 "Yöresel Mimarisinin Adalet Saraylarındaki İzleri", haz., Gökçe Aras, erişim 12 Ocak, 2019, <http://v3.arkitera.com/h13461-yoresel-mimarinin-adalet-saraylarindaki-izleri.html>Arkitekt.

32 Cumhurbaşkanlığı Seçimleri ve Genel Seçimler Seçim Beyannamesi, Ankara: Ak Parti Genel Merkezi, erişim 10 Ocak, 2018, s.270. http://image.yenisafak.com/resim/Beyanname23May%C4%B1s18_icSayfalar.pdf.

Fotoğraf 18. Adalet Sarayı (kişisel arşiv)

yoktur. Mimar, ön ve yan cephelerde uyguladığı çıkmalarda yalnızca çıkmanın ön cephesini sade ve geniş pencere açıklığına yer vererek değerlendirmiştir. Bu durum yapıda geleneksel mimariye bağlı kalma isteğinin daha aydınlık bir ortam oluşturma beklentilerinin gerisinde kaldığını ortaya koymaktadır. İç mekânda ise geleneksel dokuya öykünme yoktur.

Fotoğraf 19. Sunal Tülbentçi Öğretmenevi ve Akşam Sanat Okulu (kişisel arşiv)

Postane binası da Sunal Tülbentçi Öğretmenevi'ne benzer şekilde geleneksel Safranbolu evlerine sınırlı öykünme içeren bir yapı olarak karşımıza çıkmaktadır. Postanenin lojman olarak planlanan üst katlarındaki çıkma oda tasarımı ve pencere düzenlemeleri geleneksel mimarinin özellikleri baz alınarak yorumlanmıştır ancak, pencere düzenlemelerinin geleneksel dokuya öykünme çabası, salonun yeterince ışık almasına engel olmuştur. Bu sorun pencere düzenlemesi yapılırken yapının kapsadığı alan ile pencere ölçüleri arasındaki oranın yeterince dikkate alınmadığını gösterir. Böylece geleneksel dokuya atıf yapma kaygısı günümüzün gereksinimleriyle örtüşmeyecek sonuçlar doğurmuş ve mimari bir sorunsala neden olmuştur.

Yapının iç mekânında ise pencere düzenlemelerinin dıştan içe yansıtılmasıyla oluşturulan etki dışında geleneksel dokuya ait herhangi bir mimari yorum yoktur.

Fotoğraf 20. Postane Binası (kişisel arşiv)

Yarı Özerk ve Özerk Kurumlar Tarafından Geleneksel Etkide Yaptırılan Yapılar

Ülkemizde yarı özerk ve özerk nitelikteki kurumlardan başlıcaları üniversiteler, belediyeler, vakıflar ve dernekler gibi kuruluşlardır. Bu kurum ve kuruluşlar merkezi otoriteye bağlı olsalar da bazı hususlarda yarı özerk ve/veya özerk niteliğe sahiptirler. Bu nitelik kurumlara özellikle mimari yapıların inşasında bağımsız hareket etme olanağı sağlamıştır.

Karabük Üniversitesi Safranbolu yerleşkesindeki mimari tasarımını Aysun Özköse'nin³³ yaptığı Fethi Toker Güzel Sanatlar ve Tasarım Fakültesi, geleneksel Safranbolu evlerine öykünme içeren diğer bir yapıdır. Yapıda geleneksel mimariye öykünülerek, zemin kat üzerine yükselen bölümler çıkma oda şeklinde tasarlanmıştır. Bunun yanı sıra çıkmaları destekleyen modern payandalar ahşap görünümlü olup geleneksel ahşap konsollara atıf içermektedir. Yapının çatı konstrüksiyonu, geniş saçakları ve iç mekânındaki bazı -geleneksel büyük çaplı konaklardaki havuzlara öykünülen- havuz görünümlü bölümler geleneksel dokuya atıf içerir. Bunun dışında iç mekâna yansıyan geleneksel etki yoktur.

Fotoğraf 21. Fethi Toker Güzel Sanatlar ve Tasarım Fakültesi (kişisel arşiv)

³³ Aysun Özköse, Fethi Toker Güzel Sanatlar ve Tasarım Fakültesi'nin inşa sürecinde, planlamaları dışında bazı beklenden fazla etkenlerle karşılaşıldığını bundan dolayı bazı uygulamalarda ilk planlamanın dışına çıktığını belirtmektedir.

Safranbolu Belediyesi'nin özellikle tarihi kentin UNESCO Dünya Kültür Mirası Listesi'ne alınmasından sonra inşa ettirdiği bazı yapılarda kentin tarihsel dokusuna öykünmeyi öncelendiği görülür. Bu türden yapılardan biri Safranbolu Otogar'dır.

Fotoğraf 22. Safranbolu Otogar (kişisel arşiv)

Safranbolu Otogarı geleneksel mimari unsurlara sahip bir yapı izlenimi verse de yapının genel özelliklerine bakıldığında geleneksel etki oldukça zayıftır. Dikdörtgen planlı yapının köşe düzenlemeleri, geniş saçakları, ahşap şerit ve çatı örtüsü hem yapının en çarpıcı mimari unsurlarıdır hem de geleneksel özelliklerin nispeten mimari yapıda temsil edildiği bölümleridir. Bu bölümlerin yapının köşelerinde cepheden vurgulanmış olması, geleneksel dokunun göze daha fazla çarpmasına neden olmuştur. Özelde bakıldığında geleneksel unsurlara öykünme var olsa da geleneksel etki güçlü bir şekilde yapıya taşınamamıştır.

Belediyeye ait olan yapılardan bir diğeri de Türkiye Emekliler (İşçi) Derneği Safranbolu Şubesi'ne (2001) tahsis edilen ve Mimar Selahattin Karakök ile Mühendis Burhan Yılmaz tarafından inşa edilen yapıdır. Bina, modern yapı malzemelerinin geleneksel Safranbolu evlerine öykünülerek kullanıldığı bir yapıdır. Yapı, su deposu üzerine konumlandırılmış ve arazinin coğrafi yapısı da gözetilerek zemin üzerine iki katlı olarak inşa edilmiştir. Geleneksel Safranbolu evlerinin tamamında görülebilen ikili ve üçlü ahşap çerçeveli pencere düzenlemesi, ahşap şeritler, geniş saçaklar, çıkma oda ve destek unsurlarıyla bu yapı, geleneksel Safranbolu evinin adeta bir kopyasıdır.

Fotoğraf 23. Türkiye Emekliler (İşçi) Derneği Safranbolu Şubesi (kişisel arşiv)

Derneğin iç mekânında da geleneksel mimariye öykünme vardır. Tavan ve yer döşemelerinde ahşap malzeme yerine modern konutlarda sıklıkla karşılaştığımız düzenlemeler görülse de odaların duvarları boyunca pencere hizasına kadar yükselen sedirler iç mekândaki geleneksel dokuya öykünmeye belirgin örneklerdir.

Fotoğraf 24. Türkiye Emekliler (İşçi) Derneği Safranbolu Şubesi İç Mekân Detayı (kişisel arşiv)

Belediye tarafından yaptırılan diğer bir yapı ise ‘Beyaz Masa’ olarak da adlandırılan Turizm Danışma Merkezi’dir. Yapı, Turizm Danışma Bürosu olmasından ötürü şehrin meydanına geleneksel Safranbolu evlerinin küçük bir modeli şeklinde inşa edilmiştir.

Fotoğraf 25. Turizm Danışma Merkezi (Beyaz Masa) (kişisel arşiv)

Belediyenin yaptırdığı diğer bir yapı da Perşembe Pazarı’na kurulan Köylü Pazarı adlı bölümdür. Kendi ürettikleri mahsulü satmaları için Perşembe Pazarı’nda köylülere tahsis edilmiş olan bölüm, Safranbolu geleneksel dokusuna öykünme içeren kapalı pazar yeri şeklindedir. Yapıdaki çatı örtüsü ile yoğun kullanılan ahşap doku geleneksel özelliktedir.

Fotoğraf 26. Perşembe Pazarı Köylü Pazarı Detayı (kişisel arşiv)

Köylü Pazarı'nın yanı sıra belediyenin özellikle ana arterlerde ve sit alanlarındaki yollarda sıkça yer verdiği geleneksel dokuya sahip duraklarda da Safranbolu geleneksel dokusuna öykünme vardır. Duraklar, Safranbolu evlerinin minyatür bir kesiti şeklinde tasarlanarak geleneksel dokuya atıf içerir.

Fotoğraf 27. Minibüs Durağı (kişisel arşiv)

Babasultan Mahallesi'ndeki Özel Konak Kız Yurdu Milli Eğitim Bakanlığı tarafından izin verilen özel bir vakfın işletmekte olduğu bir kurumdur. Özel yurt, mimar İsmail Akbulut tarafından 2007-2010 yılları arasında yapılmıştır.

Fotoğraf 28. Özel Konak Kız Yurdu (kişisel arşiv)

Yapı, sit alanı içinde değildir. Ancak tarihi Safranbolu şehrine (Eski Çarşı) hâkim bir noktada olduğundan çevresel etkileşim alanında yer almaktadır. Yurdun planlama ve uygulama aşamalarında mimari açıdan geleneksel Safranbolu dokusuna bağlı kalma çabaları görülmektedir. Yapı, modern mimari malzemelerle inşa edilmiştir. Beton, demir ve briket yapının temel inşa malzemeleridir. Bunlar dışında en fazla kullanılan malzeme ise ahşaptır. Ahşap özellikle yapının iç ve dış mimarisinde yoğun bir şekilde kullanılmıştır. Bu malzemenin tercih edilmesinin nedeni geleneksel dokuya bağlı kalma çabasıdır. Dış cephe planlamasında ikili ve üçlü dikdörtgen ahşap pencereler, cumba ve çıkma odalar, eli böğründeler, geniş saçaklar ile çatı konstrüksiyonunda geleneksel dokuya oldukça güçlü bir öykünme söz konusudur. Yapının iç mekânında da geleneksel dokuya bağlı kalma çabaları görülmektedir. Ahşap doğrama merdivenler, oda ve birimlerin tavan köşelerini çevreleyen ahşap şeritler buna örneklerdir. Bunların yanı sıra zemin döşemede ahşap görünümlü laminant uygulaması ile bazı birimlerdeki tavan göbekleri geleneksel dokuya öykünme içerir.

Geleneksel Etkide Yaptırılan Ticari Yapılar

Safranbolu İpek Yolu üzerine kurulmuş ve tarih boyunca oldukça önemli bir yerleşim yeri olmuştur. Kentin ana geçim kaynağını tarım ve hayvancılık oluşturmuş olsa da ticaret yolları üzerinde kurulu olması Osmanlı'dan günümüze değin kentin yaşam koşullarını olumlu yönde etkilemiştir. Bu durum Cumhuriyet'in ilanından sonra da devam etmiştir. Günümüzde doğal güzelliklerinin yanı sıra kentin koruma altına alınmasının ortaya çıkardığı olumlu sonuç, yerli ve yabancı turistlerin kente olan ilgisini artırmıştır. Buna bağlı olarak kentin ekonomisinde çeşitlilik ve canlanma söz konusu olmuştur. Kentin önemli gelir kaynağına dönüşen turizm, barınma koşullarının iyileştirilmesi ve çeşitlendirilmesi ihtiyacını doğmuştur. Bu ihtiyaç Karabük Üniversitesi'nin kurulması ile birlikte daha da artmıştır. 2000'li yılların başından itibaren özellikle iç turizmde kentin popüler bir yere sahip olmasıyla birlikte konaklama ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla hotel ve konaklar başta olmak üzere ticari yapılar nicelik olarak artmış ve nitelik bakımından gelişmiştir. Hotel ve konaklama dışında, yeme-içme mekânları ile dükkanlarda da nicelik olarak artış olmuştur. Geleneksel Safranbolu evlerinden öykünülerek inşa edilen ticari amaçlı yapılara Çeşmeli Konak, Bağlar Saray Hotel (2004-2007), Çelik Palas (1935), Hilton Garden Inn (2014-2016) ve Zalifre Otel (1998-2002) örneklerdir.

Turistlerin konaklamaları amacıyla inşa edilmiş yapılarda bazı etkenlere bağlı olarak geleneksel dokunun mimari karakterinin uygulandığı görülmektedir. Ancak bu durum yapıların ticari beklentileri ve yapıldıkları yere göre değişiklik göstermektedir. Kentte, iç ve dış turizme dönük konaklama ihtiyacını karşılamak amacıyla yapılan hotel ve konaklar sayısal olarak oldukça fazladır. Bunlardan bazıları Osmanlı Devleti döneminde insanların gündelik yaşamlarını sürdürdükleri barınma amacıyla yapılmış evler iken, bölgenin turizmde önem kazanmasından sonra turistlerin konaklaması amacıyla ticari barınma mekânlarına dönüştürülmüşlerdir. Bunlara Asmazlar Konağı ve Hacımemişler Konağı örneklerdir. Bu iki yapı günümüzde sadece turistik amaçla işletilmektedir. Sadece günümüzde turistik amaçla işletilmektedirler. Bunların dışında sit alanı olarak belirlenen bölgeye geleneksel dokuya bağlı kalınma şar-

tıyla sonradan inşa edilen konaklar ile sit alanları dışında olmalarına rağmen geleneksel dokuya öykünmüş olan konaklar da vardır. Sit alanına sonradan yapılan konaklardan biri Hıdırlık Yokuşu üzerinde yer alan Çeşmeli Konak'tır. Konağın inşa edildiği yer Eski Çarşı olarak adlandırılan Osmanlı Devleti dönemi yerleşim yeridir.

Fotoğraf 29. Hıdırlık Yokuşundaki Çeşmeli Konak (kişisel arşiv)

Konağın kentsel koruma altındaki alana yapılmış olması çeşitli tartışmalara sebep olmuştur. Konak, cephe özellikleri bakımından geleneksel dokuya öykünülerek gerçekleştirilmiştir. Buna karşın konağın iç mekânındaki yüzeysel ve tutarsız uygulamalar geleneksel Safranbolu konaklarının mimari iç mekân düzenlemeleri ile çelişmektedir. Hıdırlık Yokuşu'nda yer alan Çeşmeli Konak, Eski Çarşı olarak isimlendirilen kentsel sit alanında olduğundan dolayı geleneksel mimari dokuya dış ve iç mekân düzenlemelerinde oldukça bağlı olması beklenen bir yapı olarak inşa edilmeliydi. Ancak dış cephede önemli oranda geleneksel dokuya öykünme görülse de konak bir bütün olarak kentsel sit alanına inşa edilmiş bir yapı uygunluğunda değildir.

Sit alanı içinde olmamakla beraber geleneksel mimari anlayışa bağlı kalınarak inşa edilen konaklardan biri de mimar Hadi Emiroğlu tarafından 2004-2007 yılları arasında inşa edilen Bağlar Saray Otel'dir.

Fotoğraf 30. Beyaz Saray Otel (kişisel arşiv)

Otel, geleneksel Safranbolu evlerine bağlı kalınarak inşa edilmiştir. Zemin üzerine 3 katlı inşa edilen yapıya bir süre sonra yine geleneksel mimari unsurlara bağlı kalınarak bir bina daha eklenmiştir. Yapıdaki ikili ve üçlü pencere düzenlemeleri, çıkmalar,

üçgen çatı alınlığı, katlar ile birimleri yatay ve dikey yönde belirleyen ahşap şeritler geleneksel mimari öğelere öykünme içerir.

Fotoğraf 31. Beyaz Saray Otel (kişisel arşiv)

Otelin iç mekânında geleneksel mimariye bütünüyle bağlı kalmanın ekonomik külfetinden kaçınılarak bazı odalarda geleneksel dokuya öykünme daha güçlü bazı oda ve birimlerde ise zayıf tutulmuş olsa da çoğunlukla geleneksel dokunun modern yaşam koşullarına uyarlandığı görülmektedir.

Fotoğraf 32. Beyaz Saray Otel İç Mekân Detayı (kişisel arşiv)

Fotoğraf 33. Beyaz Saray Otel İç Mekân Detayı (kişisel arşiv)

Safranbolu evlerine öykünülerek yapılan diğer bir hotel de Çelik Palas'tır. 3 Nisan

1937 yılında Karabük merkezinde yapımına başlanan Demir Çelik Fabrikası'nı³⁴ inşa etmek amacıyla Avrupa'dan ülkemize getirilen mühendislerin barınması amacıyla 1935 yılında Safranbolu'da inşa edilmiştir. Bu bakımdan Safranbolu'nun uluslararası kimliğini yansıtan ilk konaklama mekânı Çelik Palas'tır. Günümüzde hotel olarak kullanılan yapı, 1970'li yıllarda Safranbolu Hükümet Konağı'nın yanması sonucunda hükümet binası olarak da hizmet vermiştir. 1979-80 yılları arasında da siyasal karışıklarda iç mekân tahrip olmuş ve yeniden ele alınmıştır. 1999 yılında son haline kavuşmuştur. Yapı, Avrupalı mühendislerin konaklama ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla devlet tarafından yaptırıldığı için özenle ele alınmıştır. Yapının dış ve iç mekânındaki mimari karakter, tamamıyla geleneksel Safranbolu evlerine uygundur.

Fotoğraf 34. Çelik Palas Hotel (kişisel arşiv)

Yapının tavan ve yer döşemeleri ile merdivenlerinde nitelikli ahşap kullanılmıştır.

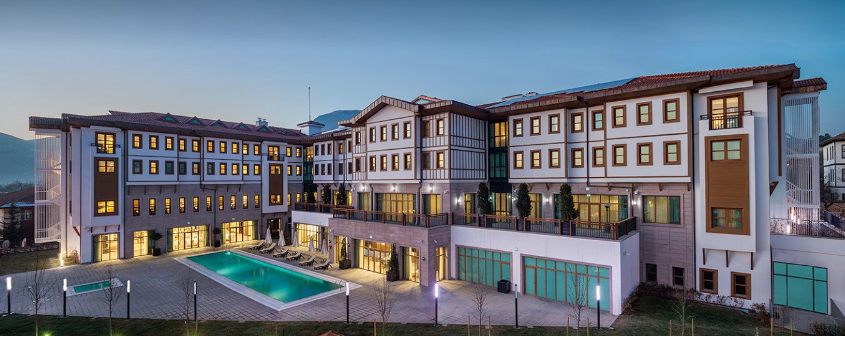
Fotoğraf 35. Çelik Palas Hotel İç Mekân Detayı (kişisel arşiv)

34 Nazım Yılmaz, "Arşiv Belgeleri Işığında Karabük Şehri ve Karabük Demir Çelik Fabrikası Tarihi Süreci", Kuruluşundan Bugüne Karabük ve Demir Çelik Sempozyumu, 2-3 Nisan 2010, Ankara, 2010, s.1-16.

Fotoğraf 36. Çelik Palas Hotel İç Mekân Detayı (kişisel arşiv)

Sit alanında inşa edilen bir diğer dikkat çekici yapı ise mimar Çetin Artalya tarafından 2014-2016 yılları arasında yapılan Hilton Garden Inn'dir. Hilton'un sit alanında inşa edilmesi yapının cephesinde geleneksel Safranbolu dokusuna bağlı kalmayı zorunlu kılmıştır. Bunun sonucunda pencere düzenlemeleri, çıkmalar, katlar arasındaki ahşap şeritler ile çatı düzenlemesi geleneksel dokuya atıf içerir. Ancak yapının iç mekânında geleneksel dokuya herhangi bir öykünme yoktur.

Fotoğraf 37. Hilton Garden Inn³⁵

Çelik Palas'a yakın bir noktada yer alan ancak sit alanında olmayan Zalifre Oteli ise iç mekânında geleneksel dokuya yer verilmemiş olsa da dış cephede özellikle pencere düzenlemeleri, çıkmalar, katlar arasındaki ahşap şeritler, çatı düzenlemeleri ve renk dokusu ile geleneksel Safranbolu evlerine oldukça güçlü öykünme barındırır.

³⁵ Fotoğraf Hilton Garden Inn'in izniyle kullanılmıştır.

Fotoğraf 38. Zalifre Otel (kişisel arşiv)

Meydan ve Peyzaj Düzenlemelerinde Yaptırılan Geleneksel Etkideki Dekoratif Ögeler

Kentlerin tarihi kimliklerinin korunması için çoğunlukla şehrin çeşitli yerlerinde kenti temsil edecek anıtlar yapıldığı görülmektedir. Bu anıtlar ülkenin önemli şahsiyetlerini, önemli olaylarını, kentin coğrafi ve ekonomik özellikleri ile tarihi kimliğini yansıtan öğelere sahip olabilmektedir.

Tarihi Safranbolu kentinin yeni yerleşim yerlerinde belediye tarafından gerçekleştirilen bazı peyzaj düzenlemeleri kapsamında refüj ve meydanlara yapılan dekoratif nitelikteki simgelerde geleneksel mimariye atıflar söz konusudur.

Safranbolu ile Emek Mahallesi yol ayrımındaki kavşağın refüj düzenlemesine dekoratif amaçla yerleştirilen geleneksel Safranbolu evinin minyatür modeli buna örnektir.

Fotoğraf 39. Minyatür Ev Modeli (kişisel arşiv)

Geleneksel Safranbolu dokusuna atıf içeren diğer bir işlevsel yapı da kent dokusunun meydan alanını oluşturan refüjlerinden birine yerleştirilen kuş evidir. Kuş evi, yüksekçe madeni bir direk üzerine konumlandırılmış ve geleneksel Safranbolu evinin bir modelidir.

Fotoğraf 40. Kuş Evi (kişisel arşiv)

Yine Safranbolu Otogarı önünde inşa edilen yaya üst geçidindeki asansör kulelerinin üst bölümü, Safranbolu'nun 1794-1797 tarihli saat kulesine atfen geleneksel anlayışta dekoratiftir.

Fotoğraf 41. Yaya Üst Geçidi Asansör Dekorü (kişisel arşiv)

Belediyenin izniyle hem dekoratif hem de işlevsel olarak inşa edilen Meydan Çeşmesi (2014) de Osmanlı Dönemi Meydan Çeşmeleri'ne öykünme içerir. Çeşme, ayrıca yöresel mimari öğeleri de barındırır.

Fotoğraf 42. Meydan Çeşmesi (kişisel arşiv)

Bu meydan çeşmesi dört cephesinde de geleneksel Osmanlı çeşme form ve biçimine sahiptir ancak çatı konstrüksiyonu geleneksel Safranbolu evlerinin çatı özelliklerini barındırır. Bu şekliyle ulusal bir mimari yapı olan meydan çeşmesi yöresel mimari karakterle bütünleştirilmiştir.

Sonuç

Konumu, iklim koşulları ve coğrafi yapısıyla ülkemiz; tarih boyunca önemli bir yerleşim yeri olmuş ve bunun sonucunda kültürel açıdan oldukça zengin bir yapı ortaya çıkmıştır. Safranbolu da konumu itibarıyla bu ilgiden payını alan ve günümüzde de bunu devam ettiren bir yerleşim yeridir.

1994 yılında UNESCO'nun aldığı kararla Dünya Kültür Mirası Listesi'ne giren Safranbolu, uluslararası düzeyde bir turizm şehrine dönüşmüştür. Bunun etkisiyle kentte yeni inşa edilen birçok yapıda geleneksel mimari dokuya bağlılık öne çıkmıştır. 2000'li yıllardan sonra bu durum daha da görünür olmuştur. Yeni inşa edilen siteler ve konaklama tesislerindeki geleneksel dokuya öykünme çabaları, modern dönemde inşa edilmiş seçmeci anlayıştaki geleneksel öğelerin mimariye taşındığı yapı tiplerini ortaya çıkarmıştır. Bu yapıların gerçekleştirilme amacı ile geleneksel dokuya bağlı kalma arasında önemli ilişkiler söz konusudur. Örneğin özellikle ticari amaçla inşa edilen yapılarda hem turistler için otantik bir ortam oluşturma hem de gündelik ihtiyaçlara cevap verme amacıyla dış mimaride geleneksel öğelere öykünülmüş ancak iç mekânda ekonomik maliyetten dolayı bundan imtina edilmiştir.

Bağımsız tek bir ailenin kaldığı konaklar, site olarak inşa ettirilen yapılardan daha fazla geleneksel dokuya öykünme içerir. Bu evlerde ev sahibinin hassasiyeti ve geleceğe bağlı kalma arzusu yapının özellikle iç mekânındaki geleneksel dokunun devam edip etmemesine doğrudan etki etmiştir. Hem yapının sit alanı içinde olması hem de ev sahiplerinin geleneksel dokuya bağlı kalma amacı gütmesi sonucu bazı yapıların cephesinde ve iç mekânında geleneksel dokunun etkisi oldukça yüksektir. Bunun yanı sıra cephede geleneksel dokuya bağlı kalınmakla birlikte iç mekânlarda geleneksel dokuya bağlılık hususunda istekli olunmadığını gösteren örnekler de mevcuttur. Özellikle de sit alanı içinde geçmiş tarihlerde gerçekleştirilen hem özel teşebbüslere ait yapılarda hem de kamu yapılarında geleneksel dokuya bağlı kalma çabasının göstermelik bir uygulamanın ötesine geçmediği görülmektedir. Ticari amaçla tarihi doku içinde inşasına izin verilen bazı konaklarda tarihi dokuyu koruma kaygısının göz ardı edilmesi sonucu geleneksel dokuya bağlı uygulamaların oldukça yüzeysel kalabildiği görülmektedir. Bu duruma müsaade edilmesinin kısa vadede olumsuz etkilerinden ziyade uzun vadede ortaya çıkaracağı sorunlar daha fazla irdelenmelidir. Çünkü geleneksel doku, ticari çıkarlar gözetilerek göz ardı edildiğinde ilerleyen yıllarda geleneksel dokunun mimari özelliklerinin bu yeni yapılarda aynen sürdürüldüğü yanılgısı oluşabilecektir.

Benzer sorunları kamu yapılarında da görmek mümkündür. Özellikle 1990'lı yıllardan önce sit alanı içine inşa edilen kamu niteliğindeki kurumlarda (okul, idari binalar) geleneksel dokuya öykünme neredeyse hiç umursanmamıştır. Buna, günümüzde

Kalealtı İlkokul ve Ortaokulu olarak hizmet veren bina dramatik bir örnektir. Okul, sit alanı ilan edilen bölgede yer almasından ötürü yalnızca cepheleri göstermelik bir mimari uygulamanın ötesine geçemeyen geleneksel mimariye öykünmeler içerir.

Fotoğraf 43. Kalealtı İlkokul ve Ortaokulu (kişisel arşiv)

2000’li yıllardan sonra ilk kez inşa edilecek yapılarda geleneksel Safranbolu dokusuna bağlı kalma duyarlılığı artmış olsa da ekonomik, siyasi vb. çıkarlar gözetilerek göstermelik uygulamaların yapılması ihtimali halen devam etmektedir. Toplumda kültürel varlıkları koruma ve bunu geleceğe taşıma hususundaki duyarlılığı kişisel çıkarlardan daha üstün tutacak nitelikteki nesiller yetiştirilmesi için eğitimde tarihi ve kültürel mirasın korunması hususundaki hassasiyetin öne çıkarılması zorunluluktur.

Safranbolu’da özellikle kentsel sit alanı olarak belirlenen Eski Çarşı ve Kıranköy tarihi şehir dokusu barındırdığından dolayı, bu bölgelerde ilk kez yapılan ya da yenilenen evlerin cephe ve iç mekanlarında geleneksel dokuya olduğu gibi bağlı kalınması daha uygundur. Kentsel sit alanı olarak belirlenen bölge dışındaki sit alanlarında modern yapı tasarımlarının geleneksel dokuya öykünülerek yorumlanması mümkündür. Ancak, kentin sit alanı olarak kabul edilmeyen yeni yerleşim bölgelerinde geleneksel mimariyi olduğu gibi kopya etmek sürdürülebilirlik açısından mimari bir zorunluluk olmamalıdır. Böylece günümüzdeki yaşam koşulları ve mimari arasındaki ilişki ile kentin tarihsel dokusuna öykünülmüş uyumlu bir birlikteliğin sağlanması mimarlık tarihi açısından tutarlı bir süreç yaşanmasının da önünü açacaktır.

Safranbolu’nun ülkemiz sınırları içinde Dünya Kültür Mirası olarak kabul edilen tek kentsel sit alanı olması, Safranbolu’nun modern yapı uygulamalarında geleneksel yapıya öykünme ya da onu temsil edebilecek uygulamalar ile modern ve geleneksel mimari arasında uyum yakalama çabalarını görünür kılmıştır. Ülkemizde tarihi kent dokusunun korunduğu yerleşim yeri yalnızca Safranbolu değildir. Dünya Kültür Mirası Listesi’ne dahil edilmemiş olsalar da kent ölçeğinde Safranbolu’ya benzer başka yerleşim yerleri mevcuttur. Bu özellikteki yerleşim yerleri çoğunlukla geleneksel etkide yapılmış tekil örnek yapılar içerse de bazılarında kentsel düzeyde koruma alanlarının oluşturulduğu bölgeler mevcuttur. Bartın Amasra, Amasya, Bursa, İstanbul, Mardin, Ankara Beypazarı, Kastamonu, Kars, Erzurum, Ayvalık, Havran, Harran, Van, Alaçatı, Fethiye ve daha pek çok yerleşim yeri bunlar arasında sayılabilir.

Kentlerin tarihi kimliği ve mimari dokusunun son yarım yüzyılda peyder pey artan ilgiden ötürü koruma altına alınması ihtiyacı kültür turizmi açısından önem kazan-

mıştır. Tarihi ve kültürel dokusu öne çıkan bu kentlerde çeşitli ihtiyaçlara binaen inşa edilecek yapılarda geleneksel dokunun göz ardı edilmemesi, günümüz mimari anlayışına uyarlanarak sürdürülmesi önemlidir. Safranbolu'nun kent ölçeğinde koruma altına alınması ve tarihi dokusunu koruyarak yeni kent dokusu ile gelişim açısından uyum göstermesi Safranbolu'yu diğer kentlerden ayırt eden en önemli unsurdur. Örneğin kent ölçeğinde tarihi bakımından Safranbolu'ya benzerlik gösteren Mardin'de geleneksel mimari karakterin yeni kent dokusuna, Mardin Artuklu Üniversitesi Rektörlük Binası gibi tekil örnek oluşturabilecek yapılar dışında taşınmadığı görülmektedir. Benzer şekilde Kars ve Erzurum kentlerindeki tarihi yapılar son yıllarda koruma altına alınmış olmasına karşın, bu kentlerde yeni inşa edilen yapılarda tarihi şehir dokusuna bağlı kalma hususunda Safranbolu'ya nazaran oldukça geride kalmıştır. Ankara ve Kastamonu kentlerinin bazı bölgelerinde ise Safranbolu gibi geleneksel mimari ile modern mimarinin bir arada kullanıldığı yapılar ve sokak dokuları görülmektedir. Bunların yanı sıra günümüzde Karabük, Safranbolu ilçesi ile neredeyse tamamen birleşmiş³⁶ olmasına rağmen İl Emniyet Müdürlüğü ve Milli Eğitim Müdürlüğü binalarının cepheleri dışında geleneksel tarihi Safranbolu evlerine öykünme görülmez. Modern Safranbolu'yu diğer tarihi benzer dokulara sahip -Kastamonu, Amasya dışında- yerleşim yerlerinden ayıran temel unsur geleneksel etkinin birkaç yapıyla sınırlı kalmayarak modern sokak dokusunu oluşturacak düzeyde ortaya çıkmasıdır.

Tarihi kimliğinin Safranbolu kentine sağladığı ekonomik ve sosyal imkânlar kenti, ülkemizin en gözde ilçeleri arasına sokmuştur. Kentin turizm potansiyeli ile birlikte ticari açıdan gelişmesi ve toplumsal dokunun çeşitlenmesiyle ortaya çıkan olumlu durum kentteki insanların bu duruma uygun davranışlar geliştirmesi sonucunu doğurmuştur. Böylece tarihi dokuya verilen önem toplum nezdinde giderek artmıştır.

Safranbolu'da geleneksel mimariye öykünülerek yapılan konutların tüm konutlar içindeki payı 2000'li yıllardan sonraki gelişmelere rağmen nicel olarak oldukça azdır. Kentte geleneksel dokuya öykünme özellikle Eski Çarşı, Kıranköy, Bağlarbaşı Mahallesi ve Aşağıtokatlı Mahallesi'ne yakın ya da o bölgelerle etkileşimli noktalarda yer alan mahallelerde yoğunlaşmıştır. Kentin tarihi dokusuna hâkim ya da yakın noktalarındaki yerleşim yerlerinde geleneksel dokuya öykünmenin diğer bölgelere nazaran belirgin bir şekilde yoğunlaştığı, bu yöndeki eğilimin de artarak devam ettiği görülmektedir.

Kaynakça

Anonim. (Abad Proje Proje Yapı Turizm Sağlık Enerji San. ve Tic. A.Ş.) Safranbolu (Karabük) (Korumanın Başkenti) Koruma Amaçlı Revizyon + İlave Nazım ve Uygulama İmar Planı Araştırma Raporu. 2010.

36 İller Bankası planlama sürecini 1968 yılında "Karabük- Safranbolu Analitik Etütler ve Teklif Projeler" başlığı altında yayımlanan kitaptan aktaran; Suat Çabuk, Kemal Demir ve Ercan Gökyer, Cumhuriyet'in Yeni Kenti Karabük'ün 1937 - 1988 Dönemi Mekânsal Gelişimi ve Şehir Planları, *Karabük Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, II (2016), s.31,32.

- Aktüre, Sevgi, Şenyapılı, Tansı. Safranbolu'da Mekânsal Yapının Gösterdiği Nitelikler. *O.D.T.Ü. Mimarlık Fakültesi Dergisi*. 2/I (1976): 61-96.
- Arşiv Belgelerinde Karabük*. Haz., Recep Karacakaya, İsmail Yücedağ ve Nazım Yılmaz. İstanbul: Safranbolu Belediyesi Kültür Yayınları, 2013.
- Bayazıt, Nigan. Safranbolu Evlerinin Plan Tipolojisi ve Kullanıcı İhtiyaçları Hiyerarşisi. *Tasarım-Kuram*, 17 (2014): 1-15.
- Bayazıt, Nigan. *Safranbolu Geleneksel Konutları ve Toplumsal Değişme*. İstanbul: Safranbolu Belediyesi Safranbolu Araştırmalar Merkezi Kültür Yayını, 2014.
- Bozkurt, Gülçin Selvinaz. 19. yy'da Osmanlı Konut Mimarisinde İç Mekan Kurgusunun Safranbolu Evleri Örneğinde İrdelenmesi. *Journal of the Faculty of Forestry, Istanbul University*. 62/II (2013): 37-70.
- Cumhurbaşkanlığı Seçimleri ve Genel Seçimler Seçim Beyannamesi*. Haz., Ak Parti Genel Merkezi, Ankara, 2018. Erişim 10 Ocak, 2019.
- http://image.yenisafak.com/resim/Beyanname23May%C4%B1s18_icSayfalar.pdf
- Çabuk, Suat, Demir, Kemal ve Gökyer, Ercan. Cumhuriyet'in Yeni Kenti Karabük'ün 1937 – 1988 Dönemi Mekânsal Gelişimi ve Şehir Planları. *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. II (2016): 20-39.
- Eldem, Hakkı Sedat. *Türk Evi*. Ankara: Türkiye Anıt ve Çevre, Turizm Değerlerini Koruma Vakfı, 1984.
- Gezer, Hale. Geleneksel Safranbolu Evlerinin Sürdürülebilirlik Açısından Değerlendirilmesi. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi*. XXIII (2013): 13-31.
- Gökoğlu, Ahmet. *Paphlagonia-Paphlagonia, Kastamonu, Sinop, Çankırı, Safranbolu, Bartın, Bolu, Gerede, Mudurnu, İskilip, Bafra, Alaçam ve Civarı Gayrimenkul Eski Eserleri ve Arkeolojisi*. Kastamonu: Doğrusöz Matbaası, I, 1952.
- Günay, Reha. *Geleneksel Safranbolu Evleri ve Oluşumu*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1981.
- Günay, Reha. *Safranbolu Houses*. İstanbul: Yapı Yayın, 2005.
- Günay, Reha. *Türk Ev Geleneği ve Safranbolu Evleri*. İstanbul: YEM, 1998.
- Hacısalihioğlu, Yaşar İlhan. Geleneksel Türk Şehri: Safranbolu. *Türk Coğrafya Dergisi*. XXX (1995): 409-434.
- Kara, Şeref, Uysal, Burhanettin ve Sümerkan, Reşat M. "Tarihi Safranbolu Evlerinin İskelet Yapısı". Haz. Özköse, Aysun. *Anadolu'nun Ahşap Evleri*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001.
- Karacakaya, Recep, Yücedağ, İsmail ve Kılavuz, Nuri Bülent. *Safranbolu Kitabeleri*. İstanbul: Safranbolu Belediyesi Kültür Yayınları, 2013.

- Koçan, Nurhan. *Safranbolu'da Zaman ve Mekân*. İstanbul: Safranbolu Belediyesi Kültür Yayınları, 2012.
- Merçil, Erdoğan. Selçuklular Devrinde Karadeniz ve Safranbolu. *I. Ulusal Tarih İçinde Safranbolu Sempozyumu 4-6 Mayıs 1999*, Karabük: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2003, s.1-6.
- Nartkaya, Esra, Tektaş, Elif. Erken Cumhuriyet Dönemi Safranbolu Konut Yapılarında Kimlik Arayışı. Dicle Üniversitesi I. Uluslararası Mimarlık Sempozyumu (Dicle University I. International Architecture Symposium), Diyarbakır: 2018.
- Nigan, Bayazıt. Safranbolu Evlerinin Plan Tipolojisi ve Kullanıcı İhtiyaçları Hiyerarşisi. *Tasarım-Kuram*, 14 (2014): 1-15.
- Nigan, Bayazıt. *Safranbolu Geleneksel Konutları ve Toplumsal Değişme*. İstanbul: Safranbolu Belediyesi Safranbolu Araştırmalar Merkezi Kültür Yayını, 2014.
- Özköse, Aysun. "Safranbolu'da Yorgun Ahşap Yapı Kültürü". Haz. Özköse, Aysun. *Anadolu'nun Ahşap Evleri*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001.
- Safranbolu'da Kültür ve Medeniyet İzleri Araştırması*. Haz., Hür Mahmut Yücer. Proje Yönet., Sami Şener. Karabük: Safranbolu Belediyesi Kültür Yayınları, 2014.
- Safranbolu Şer'iyye Sicili, 2116 Numaralı Defter*. Haz., Recep Karacakaya, İsmail Yücedağ ve Nazım Yılmaz. İstanbul: Safranbolu Belediyesi Kültür Yayınları, 2013.
- Türkiye'nin Dünya Miras Alanları, Koruma ve Yönetimde Güncel Durum*. UNESCO Türkiye Milli Komisyonu Somut Kültürel Miras İhtisas Komitesi, Haz., Ayşe Bayvas. Ankara: UNESCO, 2009.
- Yetiş, Rüveyda, Turcan, Yüksel ve Dinçer, Emre Ahmet. Safranbolu Kent Formunun Tarihsel Serüveni ve Morfolojik İncelemesi. "DeğişKent" Değişen Kent, Mekân ve Biçim Türkiye Kentsel Morfoloji Araştırma Ağı II. Kentsel Morfoloji Sempozyumu. İstanbul: 2018, s. 495-515.
- Yılmaz, Nazım. 'Arşiv Belgeleri Işığında Karabük Şehri ve Karabük Demir Çelik Fabrikası Tarihi Süreci'. Kuruluşundan Bugüne Karabük ve Demir Çelik Sempozyumu. 2-3 Nisan 2010, Ankara: TBMM Basım Evi, 2010, s. 1-16.
- Yöresel Mimarisinin Adalet Saraylarındaki İzleri*. haz., Gökçe Aras, Erişim 12 Ocak, 2019. <http://v3.arkitera.com/h13461-yoresel-mimarinin-adalet-saraylarindaki-izleri.html>Arkitekt.

Today's Safranbolu Civil Architecture in Respect to Imitation of Traditional Architecture

BÜLENT ORAL

Abstract: *In this study, effect of traditional Safranbolu architecture's style on new constructions built in modern period via example structures are aimed to be presented. Thus, the aspects affect today's art understanding, factors reveal these aspects and effect of all these to modern art will be understandable. Especially after 2000, efforts of imitation to traditional patterns in newly constructed sites and resorts created new structural types of architecture and eclectic conceptions. Adheison to tradition in structures are dense on the front but it was not reflected indoors to this extend. Imitation to traditional structure in city is dense in Eski Çarşı, Kıranköy and Bağlarbaşı districts and abouts and the tendency to this matter seems to increase. Historical Safranbolu city is the only urban protected area accepted as World Cultural Heritage by the UNESCO within the borders of our country. This situation made visible the orientation efforts between modern and traditional architecture.*

Keywords: *Safranbolu, Architecture, Modern, Traditional, Civil.*

Gramsci'nin Hegemonya Kuramı Bağlamında Nükleer Karşıtı Hareketin Milliyet Gazetesindeki Temsiliyeti (11 Ocak 1999-25 Temmuz 2000)

MEHMET ÖZÇAĞLAYAN
mehmet.ozcaglayan@marmara.edu.tr
ORCID ID: 0000-0001-6459-8054

FİLİZ YAVUZ ÇAKICI
filizyuz@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-5837-242X

Öz: Nükleer enerji hükümetler üstü bir konu; bir devlet politikasıdır. Dolayısıyla siyasi görüşleri farklı olsa da 1970'lerden itibaren hükümetler eliyle nükleer enerjiye geçiş sürecinde ısrar edilmiştir. Öte yandan nükleer enerji, başta yöre insanı olmak üzere tüm halkın yaşamını etkileyecek nitelikte bir konudur. Bu yüzden sürecin başarıya ulaşması, halkın, Türkiye'nin nükleer enerjiye geçişine rıza göstermesine bağlıdır. Medya ise halkın rızasını sağlamak için egemen söylemi yeniden ve yeniden üreterek yayan bir kurum olarak karşımıza çıkmaktadır. Kavramsal temelini Gramsci'nin hegemonya kuramının oluşturduğu bu makalede, Teun van Dijk'in Eleştirel Söylem Analizi disiplininin yararlanılarak, Bülent Ecevit'in başbakanlık koltuğuna oturduğu 11 Ocak 1999 ile Akkuyu nükleer santral ihalesini iptal ederek nükleer enerji konusunu rafa kaldırdığı 25 Temmuz 2000 tarihleri arasında, nükleer karşıtı hareketin Milliyet gazetesindeki temsiliyetine odaklanılmış ve bu süreçte, Milliyet gazetesinin nükleer enerjiyle ilgili egemen söylemi üretip üretmediği ve topluma karşı sorumluluğunu ne kadar ve nasıl yerine getirdiği değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Hegemonya, Eleştirel söylem analizi, Nükleer enerji, Nükleer karşıtı hareket, Milliyet Gazetesi..

Giriş

Nükleer enerji, sanıldığı kadar aksine sadece enerji politikalarını ilgilendiren teknolojik bir konu değil; tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de siyasi bir tercihtir.¹ Üstelik çalışmanın odaklandığı dönemin başbakanı Bülent Ecevit'in nükleer enerji için sarf ettiği "Bu hükümetin sorunu değil devletin sorunudur."² ifadelerinden, 1970'lerden bu yana kurulan hemen her hükümetin nükleer enerji için çabalamasından yola çıkarak bu tercihin sadece hükümetlere ait olmadığını, aslen devlete ait olduğunu söy-

* Doç. Dr., Marmara Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Gazetecilik Bölümü.

** Dr.

1 Tolga Yarman, *Geçmişte ve Bugün Nükleer Enerji Tartışması*, İstanbul: Okan Üniversitesi Yayınları, 2010, s.59.

2 Önder Yılmaz, "Nükleer santrale 'evet'", *Milliyet Gazetesi*, 3 Aralık 1999, s.11.

lemek mümkündür.

Ekonomik istikrarsızlık ile anılan³ dahası ekonomik ve politik olarak kayıp 10 yıl olarak değerlendirilen⁴ 1990'larda da devletin bu siyasi tercihi doğrultusunda Meclis'teki partilerin neredeyse sırayla yer aldığı kısa süreli koalisyon hükümetleri eliyle yürütülen nükleer çalışmalar hız kazanmış, bu da nükleer karşıtı seslerin yükselmesini beraberinde getirmiştir. Meslek odaları, sendikalar, Meclis dışındaki çeşitli sosyalist partiler ve çevre örgütleri de muhalefet unsurları olarak nükleer karşıtlığı üzerinden bir araya gelmiştir.

Bu 10 yıllık süreç içinde özellikle 1999-2000 yılları dikkat çekicidir: Sosyal demokrasiden yana olan Demokratik Sol Parti'nin (DSP) 11 Ocak 1999'da tek başına iktidara gelmesiyle DSP genel başkanı Bülent Ecevit başbakanlık koltuğuna oturmuş ve 28 Mayıs 1999'da DSP'nin merkez sağda yer alan Anavatan Partisi (ANAP) ve Türk milliyetçisi Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) ile kurduğu koalisyon hükümeti kapsamında görevine devam etmiştir. Başbakan Ecevit nükleer enerji konusunda zaman zaman çekincelerini ve kararsızlığını ifade etmiş ancak bu, -koalisyon ortaklarının da payıyla- onun döneminde ülkedeki nükleer çalışmaların hız kazanmasını engellemiştir.

Bu noktada devlet açısından önemli olan, Ecevit'in nükleer enerjiye karşı çekinceli tutumunu halka mümkün olduğunca az yansıtarak gidermeye çalışmak ve 26 Nisan 1986 yılında meydana gelen Çernobil nükleer kazasının Türkiye'ye etkilerini hala hafızasında taze bir şekilde tutan halkın, yaşamının her alanını etkileyecek nükleer enerjiye geçiş çalışmalarına dair rızasını almaktır. Bunun için en önemli araçların başında medya gelmektedir.

Van Dijk, kamusal iletişimde hayati rol oynayan gazete metinlerinin, televizyon haberlerine göre daha çok akılda kaldığını üstelik, bunların basılı metinler arasında en etkilileri olmasa da en yaygını olduğunu belirtmektedir.⁵ Bu yüzden çalışma alanı olarak bir gazete; dönemin önemli yazılı basın organlarından biri olan Milliyet gazetesi seçilmiştir. Ancak çalışmanın Milliyet gazetesine odaklanmasının asıl nedeni, her ne kadar çekincelerini dile getirmiş olsa da bir süre sonra nükleer enerjiye geçiş için ikna olduğunu açıklayan başbakan Bülent Ecevit'in, 25 Temmuz'da sürpriz bir biçimde Akkuyu nükleer santralının ihalesini iptal etmesi ve nükleer enerji konusunu rafa kaldırması üzerine gazetenin yayımladığı bir haberdir. "İptale Milliyet katkısı" başlıklı bu haberin spotunda şöyle denilmektedir: "Nükleer santralin iptaline giden sürece Milliyet damgasını vurdu. Gerek manşetleri, gerekse köşe yazarlarıyla nükleer tehlikeye dikkat çekmek için toplumu uyarma görevini yerini getirdi."

3 Erinç Yeldan, "Türkiye Ekonomisi: Krizin Yapısal Dayanakları", *Birikim Dergisi*, 144 (2001), s.8.

4 Cenk Sıdar, "Türkiye 90'lara dönmüyor: Bu zihniyetin bizi taşıdığı yer çok daha karanlık!", 3 Ağustos 2005, erişim, 8 Ağustos, 2018, <http://www.diken.com.tr/turkiye-90lara-donmuyor-bu-zihniyetin-bizi-tasidigi-yer-cok-daha-karanlik/>.

5 T.A. van Dijk, "Söylemin yapıları ve iktidarın yapıları", *Medya, İktidar, İdeoloji*, çev., Mehmet Küçük, Ankara: Bilim ve Sanat, 2005, s. 349.

İptale Milliyet katkısı

Nükleer santralin iptaline giden sürece Milliyet damgasını vurdu. Gerek manşetleri, gerekse köşe yazarlarıyla nükleer tehlikeye dikkat çekerek toplumu uyarma görevini yerine getirdi

ANKARA Milliyet

Başbakan Kararını iptal kararı verdi. Akkuyu Nükleer Santral ihalesinin her aşamasında Milliyet'in yayınları kamuoyuna aydınlatıldı.

Milliyet, Akkuyu'ya giderek santralin kurulması halinde bundan en çok etkilenecek olan vatandaşlarla görüşerek tepkilerini günlerce yansıttı.

Yazardan muhabirine kadar

Milliyet bayyuzarından, muhabirine kadar her kademe Akkuyu Nükleer Santral'ın Türkiye'ye "getireceklerini ve güçleneceklerini" köymükardından aldığı bilgilerle analiz etti. Hükümet içinde yaşanan "nükleer tartışmalar" da kamuoyuna detaylı olarak Milliyet aracılığıyla duyuruldu. Milliyet, ihaleleri iptal edilebileceğini de ilk duruşan gazete oldu. Milliyet iki gün önce, Fikret Bila'nın manşet haberinde Başbakan Ecevit'in ihaleleri iptal edileceğini duyurdu. Son olarak dün bayyuzarımız Güneri Çiçekçi, "Nükleer enerjinin tek çare olmadığını, alternatif enerji kaynaklarını deneme sakarak, çok daha ucuz enerji kazınını çeereceğini" yazdı.

Tamer peşini bırakmadı

Yazarımız Meral Tamer ak şıklediği konuyu köşesine şık başkılarla yansıttı: "Nükleer mantıklıdır", "Enflasyon mu, nükleer mi?", "Nükleer: İptal etmek itibarımız arbir", "Nükleer ihale zor şıkilene", "Dünya nükleerden kaçıyor", "Nükleer iptal yolunda."

Şekil 1. 26 Temmuz 2000, sayfa 4.

Kendini yakın hissettiği farklı siyasetçileri ya da partileri dönemsel olarak desteklemekten kaçınmasa da, Milliyet gazetesinin genel yayın politikasında sosyal demokrat bir çizgi izlediği söylenebilir.⁶ Bu anlamda sosyal demokrat bir başbakan eliyle sürdürülen nükleer enerjiye geçiş sürecine, bu süreç devam ederken sosyal demokrat Milliyet gazetesi tarafından karşı çıkıldığı ve gazetenin nükleer ihalenin iptaline katkısının olduğu iddiası dikkate değerdir. Aslında Başbakan Ecevit'in nükleer enerji konusunda çekinceli olduğu düşünüldüğünde sosyal demokrat bir gazetenin de nükleer enerjiye karşı olması ve yayınlarıyla nükleer enerjiye dair toplumu uyardığı iddiası akla yatkındır. Peki, bu iddia doğru mudur? Milliyet gazetesi gerçekten de haberlerinde ve köşe yazılarında halkın rızasını sağlamak için egemen söylemi yeniden üretmemiş midir? Ya da yayınlarıyla nükleer enerji konusundaki devlet politikasına karşı mı çıkmıştır? Gerçekten de nükleer karşıtı seslere yer vererek toplumu uyarmış mıdır? Çalışma, bu süreçteki nükleer karşıtı seslerin ana akımda yer alan sosyal demokrat bir gazetede yansımalarına odaklanacak ve gazetenin iddiasını van Dijk'in Eleştirel Söylem Analizi disiplini çerçevesinden sorgulayacaktır.

Birinci nükleer santralini Akkuyu'ya kurmak için Rusya ile, ikinci nükleer santralini Sinop'a kurmak için ise Japonya ile hükümetler arası anlaşmalara imza atmış olan Türkiye'nin bulunduğu nükleer eşikte, Milliyet gazetesi üzerinden nükleer enerji konusunda ana akımda yer alan yazılı basın gerçekten toplum yararına mı çalıştığı, yoksa egemen düşüncüyü yeniden üretmek halka yayma görevini mi üstlendiğini anlamak açısından oldukça önem verilen bu çalışmanın, daha geniş kapsamda üretilen bir doktora tezinde ele aldığı konu ve bağlam itibarıyla gazetecilik alanında bir ilk olduğunu belirtmek de yararlı olacaktır.

6 Aslı Çakır, Pınar Gürleyen ve Faik Uyanık. "Milliyet Gazetesi", *Haber Analizi ve Arşiv incelemeleriyle Türkiye'de Dokuz Gazete*, haz., Şengül Özerkan, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2009, s.109.

Kavramsal Çerçeve

Gramsci'nin hegemonya kuramı ve kuramın medyaya uyarlanmış halinin belirlediği çalışmanın kavramsal çerçevesini, A. Teun van Dijk'in sosyobilışsel eleştirel söylem analizi yöntemi oluşturacaktır.

“Bir toplumsal grubun baskınlığı, ‘egemenlik’ olarak ve ‘entelektüel moral yönetimi’ olarak kendini iki biçimde gösterir. Bir toplumsal grup, ‘temizleme’ ya da boyun eğdirme amacını güttüğü hasım gruplar üzerinde, gereğinde silah gücüyle de olsa, egemenliğini uygular ve kendine yakın ya da bağlaşıklık olan grupları yönetir. Bir toplumsal grup, hükümet erkliğini fethetmeden önce de yönetici olabilir ve hatta olmalıdır da (ve erkliğin kendisinin fethi için başlıca koşullarından biri de işte budur.) Sonra erkliği kullandığı zaman ve onun elinde sıkı sıkıya da tutuyorsa, egemen grup durumuna gelir, ama yönetici grup olmayı da sürdürmelidir.”⁷

Yukarıda alıntılanıldığı üzere Gramsci, toplumun büyük kesiminin elit bir azınlık tarafından nasıl yönetildiğiyle ilgilenir ve sorunun yanıtını hegemonya kavramı ile açıklar. Hegemonya, aslında V. I. Lenin tarafından yönetici sınıf olarak proletarya üzerine geliştirilen teze ve yönetim pratiğine karşılık düşer ve proletaryanın egemen olduğunda karşıt gruplar üzerinde kaçınılmaz olarak uygulayacağı zorlamadan söz eder. Oysa Gramsci, zorlamanın yanı sıra bu kavrama ‘rıza’yı da dahil ederek Lenin’in tezini geliştirmiş, hegemonyanın anlamını liberal ve faşist devletleri de içine alacak şekilde genişletmiştir.⁸

Gramsci devleti, gücü temsilen politik toplumun ve rızayı temsilen sivil toplumun birlikteliği ile tanımlar.⁹ Başka bir deyişle egemen ya da hegemonya sahibi olmak için ekonomik ve politik güç yeterli değildir, bağımlı grupların rızasına da ihtiyaç vardır.¹⁰ Hall, hegemonyanın güç ve rızanın birleşimine dayandığını söyler, ancak ekler: “Liberal-kapitalist devlette ‘zorunlu kuşandığı zırh’ın berisinde işleyen rıza normal olarak başı çeker”.¹¹ Dolayısıyla hegemonya sadece güç ya da zor kullanarak elde edilmez, hegemonya kurmak için rızaya da ihtiyaç vardır ki; rıza, hegemonyanın kuruluşunun temel göstergelerindedir.

“Gramsci, iki yüz yılı aşan yayılma ve sağlama sürecinde kapitalizmin liderliğini okullar ve üniversiteler, kiliseler, edebiyat, felsefe, medya ve şirket ideolojileri gibi enformasyon birimleri aracılığıyla sürdürdüğünü ve örgütlediğini ileri sürmüştür.”¹²

7 Antonio Gramsci, *Hapishane Defterleri: Tarih, Politika, Felsefe ve Kültür Sorunları üzerine Seçmeler*, çev., Kenan Somer, İstanbul: Onur Yayınları, 1986, s.14.

8 Gilbert Moget, “Hegemonya”, *Hapishane Defterleri: Tarih, Politika, Felsefe ve Kültür Sorunları üzerine Seçmeler*, çev., Kenan Somer, İstanbul: Onur Yayınları, 1986, s.73, 74.

9 Gramsci, *Hapishane Defterleri*, s.186.

10 Karacasulu, Nilüfer. “Hegemonik Düzen Tartışmaları ve Eleştirel Görüşler”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11/4 (2009), s.60.

11 Stuart Hall, “Kültür, Medya ve ‘İdeolojik Etki’”, *Medya, İktidar, İdeoloji*, çev., Mehmet Küçük, Ankara: Bilim ve Sanat, 2005, s.214.

12 John D.H. Downing, *Radikal Medya: İsyancıların İletişimi ve Toplumsal Hareketler*, haz., Ülkü Doğanay, Ankara: İmge, 2017, s.44, 45.

Başka bir deyişle Gramsci'nin hegemonya kuramına göre elit azınlık devlete, onun organlarına ve kitle iletişim araçlarına sahiptir ve bu araçlar sayesinde çoğunluk üzerinde kontrolünü sağlamaktadır. Hegemonya topluma yön veren sınıfın dünya görüşüdür. Başka bir deyişle, toplumu yöneten elit azınlığın toplumun diğer kesimleri üzerindeki ideolojik ve kültürel kontrolüdür. Bu ideolojik ve kültürel hakimiyet inançları, ahlak kurallarını ve egemen sınıfın topluma egemen olmasını istediği tüm değerler sistemini aile, okul, kilise gibi tüm toplumsal kuruluşlar ve bu kuruluşlar üzerinden hayatın her alanına yayarak kurulmaktadır.¹³

Öyleyse seçkin azınlığın çıkarlarını koruyacak şekilde onun dünya görüşünü, felsefesini, kültürel ve ahlaki değerlerini bağlı bulunan grupların rızasına dayalı olarak kimler yaymaktadır? Gramsci bu işlevi yerine getiren din görevlileri, öğretmenler ve gazeteciler gibi önemli unsurlardan söz etmekte ve onları organik aydın olarak tanımlamaktadır.¹⁴ Organik aydınlar, işçi sınıfında sınıf bilincinin gelişmesini önlemek için tüccar, sanayici ve küçük burjuva sınıflarının ifadesi olan milliyetçi sağ görüşlerin sağduyu ve his haline getirilmesini sağlayarak bunları, toplumun değer yargısı haline getirir; bu değer yargılarına alternatif olabilecek düşünceleri ise bazen görmezden gelerek, bazen açıkça onlara karşı savaş açarak, bazen de bu düşünceyi savunanları itibarsızlaştırarak yok etmeye çalışırlar.¹⁵ Bunu sistematik olarak yaparlar zira egemen sınıfın iktidarının sürdürülmesi için hegemonyanın devam etmesi ve yeniden ve yeniden üretilmesi gerekmektedir.

Hegemonyanın sistematik olarak yeniden ve yeniden üretildiği kurumlar arasında medya da bulunmaktadır. Hatta medya, kapitalist toplumlarda çoğunluğun rızasını sağlamaya yardımcı olan kurumlarının başında gelmektedir.¹⁶

“Gramsci'nin hegemonya kavramı (ve kuramı) medyaya uygulandığında görülür ki medya, okuyuculara egemen sınıfın değerlerini aktaran bir araçtır. Medya genel olarak egemen yapıya ve egemen değerlere karşı olan ve bunların içerisinde tehlikeye atan her türlü olaya karşıdır. Bunlar içerisinde işçi sınıfına ve onun ideolojisine yakın olma ihtimali bulunan sendikalar ve bunların egemen düzen için bir tehdit oluşturan eylemlerine (yani grevler), toplumsal düzeni tehdit eden protestoculara ve gösteri yürüyüşü yapanlara, Marksizm'e, solculara, çevrecilere ve farklı cinsel kimliklere karşıdır. Bunun yanında, kapitalist üretim ilişkileri doğal düzen kabul edilir. Kapitalist girişim, kar ve yöneticilerin her türlü girişimi ve uygulamaları sağduyu ve toplumun çıkarı olarak sunulur. Medyada haber değeri olacak olay ve olgular hep egemen sınıfın bakış açısıyla sunulur. (...) Kitle İletişim Araçları egemen temel değerleri kabul eder ve sağduyuya uygun olarak yani herkesin bildiği bir dünya tasarımı sunar. Sonuç olarak medya egemen değerleri aktararak hegemonyayı yeniden üretir.”¹⁷

Van Dijk medyanın toplumsal iktidar yapılarının üretiminde ve yeniden üretiminde

13 Levent Yaylagül, *Kitle İletişim Kuramları; Egemen ve Eleştirel Yaklaşımlar*, Ankara: Dipnot Yayınları, 2006, s.97.

14 Gramsci, *Hapishane Defterleri*, s.315.

15 Yaylagül, *Kitle İletişim*, s.109-113.

16 Banu Dağtaş, “İngiliz Kültürel Çalışmalarında İdeoloji”, *Kurgu Dergisi*, 16 (1999): 335-357. s.343.

17 Yaylagül, *Kitle İletişim Kuramları*, s.101.

kendine ait özerk rolünün altını çizmektedir. “Van Dijk’ın da belirttiği gibi ideolojiler büyük oranda söylem yoluyla edinilir ve söylemi dolaşıma sokan temel kurum kitle iletişim araçlarıdır.”¹⁸ Ona göre medya, seçkinlerin sözcüsü değil, simgesel boyutunu yönettiği toplumsal iktidar yapısının kalıtsal bir parçasıdır.¹⁹ Ve gerçeği yansıtmakta ve aslında gizli ya da açıktan, egemen söylemi tekrar ve tekrar üretmektedir.²⁰

Bu noktada bir parantez açmakta fayda vardır. Zira, Milliyet gazetesinin ilgili haberi geçen “toplumu uyarma görevi” teorik olarak toplumsal sorumluluk kuramına referans vermektedir. Medyanın oynaması gereken rolleri ve işlevlerini vurgulayan normatif medya kuramları arasındaki toplumsal sorumluluk kuramı halen gazetecilik mesleğinin kuralları ile etik kodlarını belirlemektedir.

ABD’de ortaya çıkan sosyal sorumluluk kuramı, Hutchins Komisyonu adıyla anılan Basın Özgürlüğü Komisyonu’nun 1947 tarihli raporuna dayanmaktadır. Bu rapor, medyanın kendisine yönelik kapsamlı ve nitel bir eleştiri girişimidir ve kapsamlı ilkelere ve genel doğrulara dayanarak basına ‘sorumlu bir özgürlük’ çağrısında bulunmaktadır.²¹ Raporla birlikte basın konusundaki vurgu, raporun basını kamu yararına hizmet eden bir kurum olarak tanımlamasıyla özgürlükten sorumluluğa doğru kaymakta; alınması istenen sorumlulukların arasında günün olaylarını ve bu olayların anlamlarını doğru ve kapsayıcı bir biçimde sunma öne çıkmaktadır.²² Rapor, enformasyonun özgür akışına ve düşüncelerin çeşitliğine olan inancı yeniden onaylamakta ve basına sahip olanların ve basını ekonomik ya da siyasal araçlar yoluyla denetleyenlerin düşüncelerinin hakimiyetine giren medyanın tehlikelerine dikkat çekmektedir.²³

Ancak rapor medyayı sorumluluk almaya ikna edememiş ve bir grup düşünürün zarif bir çağrısı olarak kalmıştır.²⁴ Ta ki 1956 yılına kadar. 1956’da Fred S. Siebert, Theodore Peterson ve Wilbur Schramm tarafından yazılan “Basının Dört Kuramı” adlı kitap, raporun tespit ve önerilerini “sosyal sorumluluk teorisi” adıyla ortaya koymuştur.²⁵

Medya sermayesinin birkaç kişinin elinde toplanması ve medya sahiplerinin de bu gücü kendi ekonomik ve siyasal çıkarları için kullanmaya başlaması, liberal kuramın pratikte ortaya çıkan eksiklikleri olarak addedilmektedir. Bu eksiklikleri gidermek üzere kurgulanan toplumsal sorumluluk kuramı ise liberal kurama pek çok açıdan benzerlik göstermekle birlikte basının, topluma karşı sorumlu olduğu savıyla liberal

18 Hediye Esra Arcan, İnsan Hakları ve Medya: ABD Elit Medyasında Türkiye’ye İlişkin İnsan Hakları Haberlerinde Söylem İnşası; *The New York Times Gazetesi Örneği*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi SBE, 2010, s. 81.

19 van Dijk, “Söylemin yapıları ve İktidarın Yapıları”, s. 249, 250.

20 Ayşe İnal, *Haberî Okumak*, İstanbul: Timuçin Yayınları, 1996, s.70, 97.

21 Hanno Hardt, “‘Eleştirelin’ Geri Dönüşü ve Radikal Muhalefetin Meydan Okuyuşu: Eleştirel Teori, Kültürel Çalışmalar ve Amerikan Kitle İletişim Araştırmaları”, *Medya İktidar İdeoloji*, çev., Mehmet Küçük, Ankara: Bilim ve Sanat, 2005, s.25-26.

22 Ruhdan Uzun, *İletişim Etiği; Sorunlar ve Sorumluluklar*, Ankara: Dipnot Yayınları, 2011, s.40.

23 Hardt, “‘Eleştirelin’ Geri Dönüşü ve Radikal Muhalefetin Meydan Okuyuşu”, s.25.

24 Hardt, “‘Eleştirelin’ Geri Dönüşü ve Radikal Muhalefetin Meydan Okuyuşu”, s.26.

25 Murat Özgen, *Gazetecinin Etik Kimliği*, İstanbul: Set-Systems, 2006, s.134.

kuramdan ayrılmaktadır. Toplumsal sorumluluk kuramının en önemli yanı da işte budur. Medya, bu sorumluluğu yerine getirmeli, toplum da medyadan kaliteli bir hizmet beklemelidir. Bu da ancak “nesnellik”, “tarafsız olma” gibi mesleki standartların gerçekleşmesiyle mümkündür. Aksi halde gazetecilik mesleğinin başka çıkarlarının mücadele alanı haline gelir ki; buna izin verilmemelidir.²⁶

“Toplumsal sorumluluk kuramına göre medyanın amacı, toplumu olup bitenlerden haberdar etmenin, eğlendirmenin ve kar etmenin yanı sıra, temelde, tartışma gündemi için tartışılacak konular bulup çıkarmaktır. Basın, yalnızca yayımcıların uygun gördüğü görüşleri değil, bütün önemli görüşleri aksettirmelidir; böyle yaparken de bütün önemli haber kaynaklarını belirtmelidir. Söyleyecek bir şeyi bulunan herkes, kitle iletişim araçlarından faydalanma hakkına sahip olmalıdır.”²⁷

Temelinin liberal kuramınkiyle aynı olması nedeniyle gazeteciliğin demokrasiyle ilişkisini sorunsal olmaktan kurtarmasa da toplumsal sorumluluk kuramı, tüm sınırlılıklarına karşın, gazeteciliğin meşruiyet temelini oluşturmasında hala önemini korumaktadır.²⁸

Dolayısıyla 1999-2000 yılları arasında nükleer enerji konusundaki egemen söylemin Milliyet gazetesinde nasıl kurulduğuna ve bu üretim sürecinde nükleer karşıtı hareketin temsiliyetine odaklanan çalışma, gazetenin “toplumsal sorumluluğunu yerine getirme” iddiasından ötürü toplumsal sorumluluk kuramını da dikkate alacak, ancak medyayı halkın rızasını sağlamak için egemen değerleri halka aktaran bir araç olarak gören ve eleştirel kuramların dayanaklarından biri olan Hegemonya Kuramına yaslanacaktır.

Yöntem

Çalışmada, “sosyal ve politik bir tutum” olması nedeniyle bir disiplin olarak tanımlanan eleştirel söylem çözümlemesi²⁹ kapsamında, Teun A. van Dijk’in, Mascovicci’nin sosyal temsil kuramından hareketle geliştirdiği sosyobilişsel **yöntemi** referans alınmıştır.

van Dijk’a göre karar verme süreçlerini etkileyen kişiler tarafından ve egemen ideoloji doğrultusunda biçimlendirilen söylem, insanların algılarını yöneterek; hem rıza üretimi sağlamak hem de onların gelecekteki davranışlarını belirlemekte oldukça etkilidir. van Dijk, söylemin insan davranışları üzerinde bu hakimiyetini nasıl kurabildiğiyle ilgilenmekte, söylem üzerinden insanların maruz kaldığı manipülasyona dikkat çekmekte ve bunu toplumsal yapıya göre yorumlamaktadır.³⁰

Bu doğrultuda van Dijk, disiplin, güç, hâkimiyet, hegemonya, sınıf farkı, cinsiyet, ırk, ideoloji, ayrımcılık, çıkar, dönüştürme, gelenek, sosyal yapı ya da sosyal düzen

26 Vedat Demir, *Medya Etiği*, İstanbul: Beta Yayınları, 2006, s.33, 37.

27 Vedat Demir, *Türkiye’de Medya Siyaset İlişkisi*, İstanbul: Beta Yayınları, 2007, s.54.

28 Uzun, *İletişim Etiği*, s.40.

29 Yasemin İnceoğlu ve Nebahat Çomak, *Metin Çözümlemeleri*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2009, s.30.

30 T.A. van Dijk, “Discourse and manipulation”, *Discourse & Society*, 17/3 (2006), s.375, 378.

gibi konular üzerine çalışmaktadır. Bu konular üzerinden güç ilişkileri, değerler, ideolojiler, kimlik tanımlamaları gibi çeşitli toplumsal olguların, söylem yoluyla bireylere ve toplumsal düzene yansımalarıyla ilgilenmektedir.³¹

van Dijk'in sosyobilişsel yönteminde, "biliş" kavramı büyük önem taşımaktadır. van Dijk, bilişi "düşünce, algı ve yeniden sunum gibi zihinsel işlevler dizisi" olarak tanımlamakta; söylem ve toplum arasındaki ilişkilerin bilişsel ögeler üzerinden gerçekleştiğini söylemektedir.³²

Toplumsal olarak paylaşılan bilgi, inanç-kanaat, tutum ve ideolojiler olarak sıralanabilecek olan sosyal temsiller, bireysel mikro düzey ve toplumsal makro yapılar arasındaki etkileşim ile iletişimin ve toplum ile söylemin ara yüzeyi olan sosyobiliş oluşturur.³³

Sosyobiliş ise, toplumsal temsiller aracılığıyla oluşturulan ve grup üyeleri tarafından paylaşılan zihinsel stratejiler ve yapılar üzerinden yükselir. Söylem ve toplum üzerindeki bağlar sosyal biliş dolayımıdır. Bu dolayımı sağlayan araçlar ise zihinsel modellerdir.³⁴

"Model" olarak adlandırılan bilginin hafızadaki temsili, metni anlamaya yarayan bir zihinsel yapılandırmadır ve metne ilişkin ayrıntıları da kapsar.³⁵ van Dijk'a göre zihinsel modeller, toplumsal olarak paylaşılan bilginin ve muhtemel grup ideolojilerinin iddialarını destekleyen örnekler sağlarlar ve nihai olarak kişisel görüş ve tutumlarımızın biçimlenmesinde rol oynarlar.³⁶

Van Dijk, iletişimin bağlamını temsil eden spesifik bir zihni modelinden de söz eder; bağlam modeli, söylemin amaçları ve iletişimsel eylemleri hakkında okuyucunun enformasyonunu belirler.³⁷ van Dijk'a göre bağlam modelleri metni, bağlam dolayısıyla toplumla ilişkilendiren temel zihinsel araçlardan biri iken olay modelleri ise söylemi anlamak için gerekli zihinsel işlemin yapılmasını sağlayan çerçeveleri oluşturan temel zihinsel araçtır.³⁸

Van Dijk'a göre sosyal biliş dolayımı ortak bilgi ve inanç-kanaatlerin temel kaynağı medyadır.³⁹ van Dijk, haber metinlerini ideolojik birer metin olarak, haberi ise bir

31 T.A. van Dijk, "Handbook of Discourse Analysis", *Critical Discourse Analysis*, haz., D. Schiffrin, D. Tannen, E.H. Hamilton, Oxford: Blackwell Publishing, 2003, s. 372.

32 T.A. van Dijk, "A Sociocognitive Approach", *Methods of Critical Discourse Studies*, haz., Ruth Wodak ve Michael Meyer, Londra: Sage, 2015, s.63, 64.

33 T.A. van Dijk, "Social Cognition and Discourse", *Handbook of Language and Social Psychology*, haz., H. Giles ve W.P. Robinson, New York: Wiley, 1990, s.107.

34 Arcan, *İnsan Hakları ve Medya: ABD Elit Medyasında Türkiye'ye İlişkin İnsan Hakları Haberlerinde Söylem İnşası*, s.130.

35 Edibe Sözen, *Söylem: Belirsizlik, Mücadele, Bilgi/Güç ve Refleksivite*, İstanbul: Birleşik Yayınları, 2014, s.123.

36, *İnsan Hakları ve Medya: ABD Elit Medyasında Türkiye'ye İlişkin İnsan Hakları Haberlerinde Söylem İnşası*, s. 130.

37 T. A. van Dijk, "The Interdisciplinary Study of News As Discourse", *Handbook of Qualitative Methods in Mass Communication Research*, haz., K. Bruhn-Jensen ve N. Jankowksi, Londra: Routledge, 1991, s.118.

38 Arcan, *İnsan Hakları ve Medya: ABD Elit Medyasında Türkiye'ye İlişkin İnsan Hakları Haberlerinde Söylem İnşası*, s. 130.

39 van Dijk, "Social Cognition", s.113.

tür değil bir söylem olarak görmekte; haber söyleminin toplumda var olan egemen söylemlerin bir ürünü olduğuna, haberlerin gerçeği yansıtmadığını ve gizli ya da açıktan, egemen söylemi tekrar ve tekrar ürettiğini vurgulamaktadır.⁴⁰ Zira söylem yoluyla toplumsal denetim uygulanmasının önemli koşullarından biri de, söylemin denetimi ve bizzat söylemin üretilmesidir: Haber medyasında bilginin bu stratejik denetimi kısıtlı başlık seçimi ve daha genel olarak toplumsal ve siyasal gerçekliklerin özgül yeniden inşaları yoluyla uygulanır.⁴¹

Bu nedenle de van Dijk, medyanın nasıl kullanıldığını, toplumdaki etkilerini ve medya kullanıcılarının toplumsal pratikleriyle fikir, tutum veya egemen ideolojilerin nasıl ilişkilendiğini anlamak için bilişsel süreçleri ve ona dahil olan temsiliyetleri detaylı olarak incelemeyi önermektedir.⁴² Ancak bu şekilde açık dilsel yapılardan örtük yapılara ulaşılabilmektedir.⁴³

Zira van Dijk'in çözümlemesi, cümlelerin yapay sınırlarını reddeder;⁴⁴ bağlam üzerinden anlamlar, fikirler ve ideolojilerin peşine düşer. Başka bir anlatımla haberler metin yapılarıyla sınırlı değildir ve bu yapılar çeşitli alt metinleri, görüşleri ve ideolojileri işaret etmektedir. İşte bu alt metnin, eldeki metinle bağlantısını göstermek için bilişsel, sosyal, politik ve kültürel bağlam analizine ihtiyaç vardır. Bu yöntem, metinde bulunmayanların dil kullanıcıları tarafından anlamlandırıldığı ya da dil kullanıcılarının zihinsel süreçleri tarafından kesin olarak ifade edildiği gerçeğine dayanır. van Dijk buna "söylenmeyen analizi" demektedir.⁴⁵

Sosyobilişsel yöntemle göre eleştirel söylem çözümlemesi yapmanın tek bir yolu yoktur. Ancak çözümlemede mutlaka yapılması gerekenler şöyle sıralanabilir: Söylemin bağlamını incelemek; Hangi grupların, iktidar ilişkilerinin ve ihtilafların bulunduğunu çözümlemek; "Biz" ve "onlar" hakkındaki olumlu olumsuz görüşleri ortaya çıkarmak; varsayılanları ve ima edilenleri ortaya çıkarmak; kutuplaştırılmış grup kanaatlerini vurgulayan tüm biçimsel yapıyı incelemek.⁴⁶

van Dijk'in eleştirel söylem çözümlemesi makro ve mikro yapı olmak üzere iki ayak üzerinde yükselir. Makroda yapı gazete, kurum, devlet ve toplumsal ilişkilere odaklanılırken; mikro yapıda toplumsallık içinde gazeteci ve haber aktörlerinin ilişkilenebilecek biçimlerine odaklanılır ve zira söylem makro ideolojilerin yansıması olarak mikro düzeyde üretilmektedir. Makro ayak da kendi içinde "tematik" ve "şematik" olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Makro yapı, metnin en önemli bilgisini; özünü anlamsal olarak tanımlamaktadır. Dolayısıyla bu yapının çözümlemesinin tematik kısmında üst başlık, başlık, alt başlık, spot, flaş ve haber metni, fotoğraf ve bunların birbirle-

40 İnal, *Haber Okumak*, s.70, 97.

41 van Dijk, "Söylemin yapıları ve iktidarın yapıları", s.319, 326.

42 T. A. van Dijk, "The Mass Media Today: Discourse of Domination or Diversity?" *Javnost-The Public; Journal of the European Institute for Communication and Culture*, 2 (1995), s.42.

43 İnceoğlu ve Çomak, *Metin Çözümlemeleri*, s.12.

44 Özlem Güllüoğlu, "Söylen(mey)enin Analizi: Bellona Markasına Yönelik Tüketici Algısı Üzerine Bir Söylem Çözümlemesi", *Yazılı Metin Çözümleme*, haz., Özlem Güllüoğlu, Ankara: Ütopya Yayınevi, 2012, s. 272.

45 van Dijk, "The Interdisciplinary Study of News As Discourse", s.114, 117.

46 van Dijk, "Opinions and Ideologies in the Press", *Approaches to Media Discourse*, haz., Allan Bell ve Peter Garrett, Oxford: Blackwell, 1998, s.61.

riyle olan bağlantıları hiyerarşik olarak irdelenmektedir. Şematik çözümlemede ise olayın örgüsü, yapı, haberin işleniş biçimi, artalan bilgisi üzerinden yorum yapılır. Mikro yapı çözümlemesi, metni mikro boyutta ele alarak cümleler üzerinde durmaktadır: Cümlelerin basit ya da karmaşık oluşu, etken ya da edilgen oluşu, haberin zamanı, sözcüklerin seçimi, stratejik noktalama işaretlerinin kullanımı, metinde sıfatlar ve alıntılar bu başlık altında incelenmektedir.⁴⁷

Torfing'e göre van Dijk'ın haber metinlerine odaklanan çözümlemesinde esas vurgu şematik yapı ile bunların tematik yapıları nasıl örgütlediği üzerinedir. Zira yazara göre tematik yapı, haber söyleminde metinsel birimlerin hiyerarşik örgütlenmesini ve olası düzenlemelerini belirleyen normlar, kurallar ve kategorilerin bütünü olarak tanımlanan şematik yapı tarafından yapılandırılır. Haber şeması, muhabirlerin ve haber editörlerinin toplumsal ve profesyonel rutinleri tarafından şekillenmekle birlikte, aynı zamanda hem haber üreticilerinin, hem de tüketicilerinin haber söylemini işleme sürecinde onlara bilişsel bir harita sağlamaktadır.⁴⁸

Biliş kavramı üzerinden toplumsallığı ve bağlamı odak noktasına alarak iktidar kavramını denetim aracı olarak gören sosyobilişsel yöntem, nükleer karşıtı hareketin yazılı basının haberlerindeki temsiliyetine odaklanan bu çalışma için eleştirel söylem çözümlemesi disiplinindeki en uygun yöntem olarak değerlendirilmiştir.

Örneklem

Çalışma, Bülent Ecevit'in başbakanlık koltuğuna oturduğu 11 Ocak 1999 ile Akkuyu nükleer santral ihalesini iptal ederek nükleer enerji konusunu rafa kaldırdığı 25 Temmuz 2000 tarihleri arasında, kendini "Atatürkçü-laik" olarak tanımlayan ve o dönemde Aydın Doğan'a ait olan Milliyet gazetesi üzerinden odaklanacaktır. İhale iptalinin ardından 26 Temmuz 2000 tarihli gazetenin 4. sayfasındaki "İptale Milliyet katkısı" başlıklı haberde, gazetenin toplumu uyarma görevinin gerek manşetler, gerekse köşe yazarları üzerinden yerine getirildiği iddiasından dolayı, çalışmaya konuyla ilgili haberlerin yanı sıra, köşe yazılarının ilgili yazıları da dahil edilmiştir.

Dönemin Önemli Nükleer Gelişmeleri

Çalışmanın odaklandığı 1999-2000 dönemini daha iyi anlamak için, öncelikle 1990'dan itibaren ülkede yaşanan nükleer gelişmeleri değerlendirmek gereklidir. Bu gereklilik, v'nin eleştirel söylem çözümlemesine göre, değerlendirmeye alınan haberlerin artalan incelemesinin yapılması prensibinden de kaynaklanmaktadır. Burada, habere konu olan olayların toplumsal ve siyasi bağlamı yanında, haberin geçtiği zaman ve tarihsel süreçle birlikte değerlendirilmesi de önem kazanmaktadır.

Dönemin başında, 1991'de Arjantin'le nükleer ortaklık için yürütülen görüşmeler, ortak tasarıma Türkiye Elektrik Kurumu ve Türkiye Atom Enerjisi Kurumu ile ilgili yasalarının izin vermemesi yanında, tasarım ve teknoloji üretimi öncesi eğitim

47 T. A. van Dijk, *News As Discourse*, New Jersey: Lawrance Erlbaum Associates, 1988, s. 30-45.

48 Tezcan Durna ve Çağla Kubilay, "Söylem Kuramları ve Eleştirel Söylem Çözümlemeleri", *Medyadan Söylemler*, haz., Tezcan Durna, İstanbul: Libra Kitap, 2010, s.68-69.

masraflarının çok yüksek çıkması gibi nedenlerle yarım kalmıştır.⁴⁹ Ancak bu sürecin sonu anlamına da gelmemektedir; zira, 1993 başında merkez sağda yer alan Doğruyol Partisi'nin (DYP) genel başkanı ve DYP ve Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP) koalisyonunun başbakanı Süleyman Demirel'in başkanlığında toplanan Bilim ve Teknoloji Yüksek Kurulu, nükleer enerjiye geçmeyi Türkiye'nin öncelikli 4 meselesinden biri olarak kayda geçirmiş ve 1994 bütçe görüşmelerinde Türkiye'nin nükleer enerjiye geçişi konusunda bütün partiler anlaşmaya vararak, Türkiye Elektrik Kurumu'na Akkuyu Nükleer Santrali'nin ihalesi için izin verilmiştir.⁵⁰

Ocak 1994'te, Türkiye'ye önerilerde bulunacak, teknik şartnameleri hazırlayacak ve teklifleri değerlendirecek bir danışman firma arayışıyla ihale açılmış ve 1995'te de, danışman olarak Güney Kore'nin KAERI firması ile anlaşılmıştır. Firma, Türkiye'ye yetkili kurumlarla birlikte çalışmış, Ekim 1997'de ihale için teklifler alınmıştır. 1998'de tekliflerin değerlendirilmesi görüşmelerin yapılması ve müşavirlik hizmetleri için bir danışmanlık şirketi ile anlaşma imzalanmıştır⁵¹. Ancak ihale kararının açıklanması çeşitli sebeplerle defalarca kez ertelenecektir.

Öte yandan meslek odaları, sendikalar, siyasi partiler ve çevre örgütleri de birbiri ardına yaşanan bu nükleer gelişmeler üzerine bir araya gelmiştir. Bu bir araya gelişte, 26 Nisan 1986'da SSCB'deki Çernobil Nükleer Santrali'nde yaşanan nükleer kazanın (Türkiye'de o dönemdeki iktidarın ve ilgili bürokratların şeffaf olmayan tutumları, kazanın ardından Çernobil'den gelen radyasyonlu bulutların yol açtığı krizi yönetememeleri nedeniyle) Türkiye'deki olumsuz yansımalarının payının olduğu mutlaka belirtilmelidir. Bununla birlikte, nükleer karşıtı hareketin sesinin yükselmesinde, 1989'da başlayan "Bahar Eylemleri" ve onun tetiklemesiyle 12 Eylül 1980 darbesinin ezdiği toplumsal muhalefetin yükselmesinin de payı vardır.

1980 darbesinin ardından ilk nükleer karşıtı eylem ise, 16 Aralık 1990'da Silifke'de yapılmıştır. 1992 yılında, nükleer karşıtlarının sesi niteliğindeki "Ağaçkakan" dergisi yayın hayatına başlamış ve nükleer karşıtı hareketin teorik altyapısını oluşturan, onu besleyen ve şekillendiren bir misyon üstlenmiştir. Ekim 1995'te ise Uluslararası 1. Nükleer Teknoloji Kongresi'ne alternatif olarak, Nükleer Karşıtı Platformun da kurulması anlamına gelen ilk nükleer karşıtı kongre yapılmış ve bu kapsamda toplanan 17 bin imza, dönemin Meclis başkanı Hüsamettin Cindoruk'a teslim edilmiştir.⁵²

İlki 1994'te düzenlenen Akkuyu Nükleer Karşıtı kampı, 2001'e kadar her yıl düzenlenmiştir. Bu döneme nükleer enerjinin ülkeyi geri götüreceği mesajını vermek üzere Mersin'den Akkuyu'ya 170 km'yi geri geri yürümek, bisikletle İzmir'den Akkuyu'ya gitmek gibi bireysel eylemlerin yanı sıra, toplu eylemler de oldukça ses getirmiştir.

Bülent Ecevit'in başbakanlık koltuğuna oturmasının ardından da bu eylemler devam etmiştir. Dönemin Greenpeace Nükleer Enerji Kampanyası Sorumlusu Melda

49 Arif Künar, "Nükleerli Tarihimiz", *Don Kışotlar Akkuyu'ya Karşı; Anti-nükleer hikayeler*, haz., Arif Künar, Ankara: EMO Yayınları, 2002, s.23.

50 Ahmed Yüksel Özemre, *Ah, Şu Atomdan Neler Çektim!*, İstanbul: Pınar Yayınları, 2001, s.186.

51 Arif Künar, "Nükleerli Tarihimiz", s.24.

52 Arif Künar, "Nükleerli Tarihimiz", s.41.

Keskin'in öncülüğünde, Akkuyu Koyu'nun içinde olduğu Büyükeceli Beldesi'nde bir nükleer halkoylaması düzenlenmiş ve halkın yüzde 84'ü Akkuyu'ya nükleer santral kurulmasına "hayır" demiştir.⁵³ Sonuçları bir mektupla birlikte Meclis'e gönderilen bu halk oylaması, Türkiye'nin nükleer karşıtı tarihinde önemli eylemlerden biridir.

Bülent Ecevit, nükleer enerji konusunda zaman zaman çekincelerini ifade etmiş; Nükleer gelişmelere paralel olarak nükleer karşıtı seslerin giderek yükselmesi üzerine "Her iki düşünceyi de dinleyeceğim. Koalisyon ortakları olarak buna göre karar vereceğiz. Şu anda bir görüşüm yok. Ama içgüdüsel olarak endişe duyuyorum"⁵⁴ ifadelerini kullanmıştır. Gerçekten de Başbakan Ecevit, Greenpeace Nükleer Enerji Kampanyası sorumlusu Melda Keskin ve yenilenebilir enerji üzerine çalışan ve nükleer karşıtı görüşleriyle bilinen Doç. Dr. Tanay Sıdkı Uyar'la görüşmüş, Uyar'ı kendisine anlattıklarını açıklaması için Aralık 1999'daki Bakanlar Kuruluna davet etmiştir.⁵⁵ Komisyon Liderleri Zirvesi'ne de Akkuyu'da nükleer santral kurmaya karşı çıkan Nükleer Mühendis Prof. Dr. Tolga Yarman da soruları yanıtlamak üzere çağrılmıştır, ancak bu zirvede nükleere "evet" kararı çıkmıştır. Ecevit'in daha sonra nükleer enerjiye karşı çıkan Turizm Bakanı Erkan Mumcu ve Çevre Bakanı Fevzi Aytakin'i ikna etmek için söylediği "Ben de bazı tereddütler taşıyordum ancak yaptığım görüşmelerden sonra tereddüdüm kalmadı"⁵⁶ sözleri basına yansımıştır. Burada hemen belirtmek gerekmektedir ki, nükleer enerji için ısrar edenlerin başında dönemin Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel⁵⁷ ve Ecevit'in koalisyon ortaklarından olan ANAP'lı Enerji Bakanı Cumhur Ersümer⁵⁸ gelmektedir ki bunu Ecevit'in üzerinde kurulmuş bir siyasi baskı olarak da okumak mümkündür. Zira Ecevit, tereddüdünün kalmadığı yolundaki açıklamasından 4 ay sonra, koalisyon ortaklarının itirazlarına rağmen sürpriz bir şekilde 25 Temmuz 2000'de nükleer enerjinin pahalı olduğu gerekçesiyle Akkuyu Nükleer Santrali için açılmış ve yedi kez iptal edilmiş olan ihaleyi son kez iptal etmiş ve nükleer enerji konusunu rafa kaldırmıştır.

Bülent Ecevit'in başbakanlığı 18 Kasım 2002'de sona ermiş ve 2006'da Adalet ve Kalkınma Partisi hükümeti tarafından nükleer enerji konusu raftan indirilerek çalışmalar yeniden başlatılmıştır.

Haberlerin Analizi

Milliyet gazetesinde bir buçuk yıllık bu dönemde, Akkuyu Nükleer Santral Projesi ile ilgili 50 haber yayımlanmıştır. Çalışmanın bu bölümünde, Milliyet gazetesindeki ilgili haberlerin eleştirel söylem analizi, van Dijk'ın yöntemiyle yapılacaktır. (İncelemeye alınan haberler ve köşe yazılarıyla ilgili ayrıntılı tablolara, buradaki akışı bölmemesi için çalışmanın kaynakça bölümünden sonra ekler bölümünde yer verilmiştir).

53 Melda Keskin, "Akkuyu halk oylaması...", *Don Kişotlar Akkuyu'ya Karşı; Anti-nükleer hikayeler*, haz., Arif Künar, Ankara: EMO Yayınları, 2002, s.240.

54 Yılmaz, Önder ve Hakan Şanlıtürk, "Nükleer Santrale 'Evet'", *Milliyet Gazetesi*, 3 Aralık 1999, s.11.

55 Tanay Sıdkı Uyar, "Enerji Sektöründeki karar vericilerle iletişim ve etkileşimler...", *Don Kişotlar Akkuyu'ya Karşı; Anti-nükleer hikayeler*, haz., Arif Künar, Ankara: EMO Yayınları, 2002, s. 151.

56 Serpil Çevikcan, Önder Yılmaz, "Turizm ve Çevre Bakanı'nı Ecevit ikna etti", *Milliyet Gazetesi*, 2 Mart 2000, s.16

57 Önder Yılmaz ve Hakan Şentürk, "Nükleer santrale 'evet'", *Milliyet Gazetesi*, 3 Aralık 1999, s.11.

58 "Hükümette nükleer sorun", *Milliyet Gazetesi*, 23 Kasım 1999, s.11.

Makro Yapı

Çalışmanın odaklandığı temayla ilgili haberlerin makro yapıları gazete, hükümet(i temsilen Bülent Ecevit) ve devlet olarak karşımıza çıkmaktadır. Toplumsal boyuta odaklanan makro yapı çözümlemesi tematik ve şematik analiz olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır.

Tematik Analiz

Bu bölümde üst başlık, alt başlık, spot/haber girişleri, haber hiyerarşisi ve fotoğraflar incelenecektir.

Başlık: Öncelikle şunu belirtmekte fayda vardır ki; başlıklar kavramsal olarak metni özetler ve metindeki en önemli bilgiyi gösterirler.⁵⁹ Dolayısıyla başlığın kurgulanışı, metnin taşıdığı anlama, metnin hangi gözle yazıldığına ve metnin yönüne dair önemli ipuçları barındırır.

Bu dönemde Milliyet gazetesinde ilk etapta “Hükümette nükleer sorun”, “Akkuyu’da karar yok”, “Nükleerde fay endişesi”, “165 metrede eylem” gibi düz ve haber veren başlıklar dikkat çekmektedir. Zira, gazetenin nükleer karşıtı başlık atmamak için düz başlık kullandığı, böylelikle asıl haberi gizlediği örnekler de mevcuttur. Örneğin, Akkuyu’nun bulunduğu Büyükeceli beldesinde Greenpeace tarafından düzenlenen ve halkın yüzde 84’ünün nükleer santrale hayır dediği halk oylaması haberinin başlığı, “Nükleer referandum” olarak atılmıştır. Oysa burada haber “nükleer referandum”un yapılmış olması değil yöre insanının yüzde 84’ünün santrale karşı çıkmış olmasıdır. Bu haberde, “Nükleer santrale ‘Hayır’” şeklinde bir başlık atılmazken, başka bir örnekte Meclis’ten çıkan nükleer enerjiye evet kararı için “Meclis’te nükleer oylama” şeklinde bir başlık değil; “Nükleer santrale “EVET” başlığı tercih edilmiştir. Üstelik “EVET” büyük harflerle ve daha iri puntolarla yazılarak okurun dikkatini çekme amacı güdülmüştür.

Gazetede “Nükleer enerji gerekli” ve “Türkiye nükleerde gecikti” şeklinde haber kaynağının sözünü, olduğu gibi başlığa çıkararak ve sözün kime ait olduğuna başlıkta yer vermeyen, üstelik ifadenin başkasına ait olduğunu göstermek amacıyla ifadeyi tırnak içine almayarak bu görüşe katıldığını da açıktan belirtmiş olan haber örneklerine rastlanmaktadır. Bu tip örneklerde amaç okuru yönlendirmektir. Üst başlıkta sözün sahibinin kim olduğu açıklanmış örnekler de vardır: “MHP Kayseri Milletvekili Gül’den bilim adamlarına: Erken öten horozun kafası kesilir”. Milletvekili Gül, bilim insanlarını basın aracılığıyla alenen tehdit etmektedir ve gazetenin bu sözleri yorum-suz bir biçimde; bunun bir tehdit olduğunu ifade etmeden başlığa çıkarması hem bu tehdidi normalize ederek meşrulaştırmak, hem de yeniden üretmek ve yaygınlaştırmak anlamına gelmektedir.

Gazete bu dönemde nükleer karşıtı üç eyleme yer vermiştir. Üzerinde “Stop Akkuyu” yazılı balonu içindeki iki eylemciyle birlikte uçurarak nükleer enerjiyi protesto eden Greenpeace’in bu eylemi, gazeteye “Baloncu kaçtı kurtuldu eylemciler yakalan-

59 van Dijk, “The Interdisciplinary Study of News As Discourse”, s.113.

di” başlığıyla yansımıştır. Başlık “kaçmak”, “kurtulmak”, “yakalanmak” kelimeleriyle eylemciler hakkında olumsuz imaj üretmekte, hatta “suçlu” algısı yaratmaktadır.

Gazete, fikri takip olarak adlandırılabilir şekilde, eylemden sonraki süreci de “Uçanla kaçana ceza yok!” şeklinde haberleştirmiştir. Başlıktan haberin ne olduğu açık değildir; anlaşıldığı kadarıyla balonla havalanan eylemciler hakkında ceza istenmemiş ya da bu eylemcilere ceza verilmemiş, ancak haber metninde balonun havalanmasına yardım eden diğer aktivistler hakkında ceza istenmiş ya da bu aktivistlere ceza verildiği bilgisi vardır. Başlık, hem çevrecileri argo bir ifade ile tanımlayarak itibarsızlaştırırken hem de anayasanın koruma altına aldığı protesto hakkını kullandıkları için diğer aktivistler hakkında neden ceza istendiği ya da bunların neden ceza aldıklarını sorgulamak yerine balondaki aktivistlere neden ceza istenmediğini ya da bunların neden ceza almadıklarını sorgulamaktadır. Üstelik bu bütün aktivistlerin ceza alması gerektiği şeklindeki önyargılı ve yönlendirici alt metin, stratejik noktalama işareti olarak değerlendirilebilecek ünlem işareti ile pekiştirilmektedir.

Gazetede başlıktan manipülasyon yapılan haber örneklerine de rastlanmaktadır. “Nükleer enerjide 2005 beklenmeli” başlıklı haber buna örnek olarak verilebilir. Öncelikle, başlıktaki ifade, kaynak kişi olan Doç. Dr. Baki Akkuş’a ait değildir. Akkuş haberde, “Bize eski teknolojiyi satmak istiyorlar. 2005 yılında çok daha güvenli ve avantajlı santraller piyasaya sunulacak” demiştir. Ancak asıl haber bu değildir. Asıl haber, Akkuş’a atıfla metinde yer alan “Türkiye’nin kesinlikle nükleer enerji santrallerine ihtiyacı olmadığını, kullanılabilir su kaynaklarının yüzde 30’unu daha devreye sokarak bu sorunun aşılabileceğini belirtti” ifadeleridir ki; bu durumda haberin başlığı da Akkuş’a atıfla, “Türkiye’nin nükleer enerjiye ihtiyacı yok” olmalıdır. Bu noktada mutlaka söylenmelidir ki; başlık üzerinden yapılan yönlendirme önemlidir, zira okur gazetede bütün haberleri okumasa bile ilgisini çeken haberi bulabilmek için başlıkları okumaktadır. Okurun ilgisini çekmese bile o konuyla ilgili okuduğu başlık artık okurun zihninde yer edecektir.

Gazetede “Halka ‘rağmen’ teknoloji?”, “Atina: Akkuyu santralına karşı” ve “En pahalı enerji” gibi nükleer karşıtı bir gözle yazılmış haberlerin bazılarının başlıklarında ise “nükleer” sözcüğü kullanılmaktan kaçınılmaktadır, böylelikle haberin neyle ilgili olduğunu okur haberi okumadan anlayamamaktadır. Ancak “Doktorlar nükleer enerjiye karşı” ve “Nükleer zararını bilmiyorum” gibi haber örnekleri de mevcuttur.

Nükleer karşıtı bakış açısıyla verilmiş birkaç haber başlığı da bulunmaktadır. Bunlar arasında “Nükleere karşı tam 80 bin imza” başlığı ilgi çekicidir. Burada nükleer karşıtı bakış açısını veren sadece “tam” kelimesidir ki; okura 80 bin imzanın çok olduğunu ve pek çok insanın nükleer santral istemediğini ima etmektedir. Kültür sanat sayfasında yer alan “Nükleere hayır şenliği” başlığında ise stratejik noktalama işareti sayılabilecek şekilde “hayır” kelimesi koyu renkle yazılarak ve zemini kırmızı ile boyanarak okurun dikkatini “hayır”a çekmek amaçlanmıştır. Düz başlıklı gibi görünse de “nükleer” ve “korku” kelimelerinin yan yana kullanılmasıyla birlikte nükleer karşıtı bakış açısının daha belirgin olduğu “Akkuyada nükleer korku” başlık da buna örnektir.

Çok fazla kullanılmasa da başlık “165 metrede eylem”, alt başlık “Greenpeace grubu nükleer protesto için Boğaziçi’nin çelik kulelerine tırmandı” örneğinde olduğu gibi üst ve alt başlıklar açıklayıcı, ara başlıklar ise haberin hangi gözle yazıldığına bağlı olarak yönlendiricidir. Üst başlık-başlık ya da başlık-alt başlık uyumundan söz etmek mümkündür ki; bu da başlıklar üzerinden okurun zihninde canlanacak bir anlam birliği demektir.

Bu dönemde atılmış başlıklar arasında en dikkat çekici olanlarından biri de Başbakan Ecevit’in, Akkuyu nükleer ihalesinin karar gününden hemen önce gazetenin Ankara temsilcisi ve köşe yazarı Fikret Bila’ya verdiği tüm bu sürecin sonu anlamına gelen demeç üzerine kurulmuş manşettir. “Nükleer enerji içime sinmedi” şeklindeki manşetin tırnak işareti olmadan atılması dikkat çekmekte, gazetenin de bu fikre katıldığı izlenimi yaratmaktadır. Oysa ki bu, bu süreçte gazetenin başlıklar üzerindeki genel eğiliminin tersi bir durumdur. Manşette her ne kadar “özel haber” logosu varsa da manşete çıkarılan aslında Fikret Bila’nın, Ecevit’in demecini içeren köşe yazısıdır.

Milliyet gazetesinde bu dönemde başlıklarda düz başlık ve egemen söylemi üreten yönlendirici başlık olmak üzere iki belirgin eğilimden söz etmek mümkündür.

Bu dönemde özellikle alt başlıklar dikkat çekicidir. Üst başlıklar açıklayıcı iken başlık düz bir dille yazılmış olsa da alt başlıklar yönlendiricidir. Örneğin “Nükleer anlaşmazlık” başlıklı manşet haberin alt başlığı şöyledir: “Enerji Bakanı, ‘Türkiye’nin mutlaka bir nükleer santrale ihtiyacı var. Koalisyonda mutabakat arıyoruz’ dedi” Burada bakanın, nükleer enerjinin bir gereklilik olduğu yoksa Türkiye’nin karanlıkta kalacağı şeklindeki 1970’lerden itibaren kullanılan klasik argümana referansla kullandığı ifadeler alt başlığa çıkmıştır. Başlıkta anlaşmazlığın diğer tarafından söz edilmekte ve okur yönlendirilmektedir.

Gazetede, alt metin itibarıyla nükleer taraftarı gözle alt başlık yazma eğiliminin yüksek olduğu, düz bir başlığa sahip haberlerin alt başlıklarının dahi, nükleer karşıtı söylemi görmezden gelerek nükleer taraftarı söylemi yeniden üretecek şekilde atıldığı söylenmelidir. Bu anlamda çalışmanın ilgilendiği dönem ve gazete üzerinden egemen söylemin alt başlıkta yeniden üretildiği sonucunu çıkarmak mümkündür.

Spot/Haber girişi: Spot ya da haber girişi haberin özetidir ve hem haberin ne olduğunu anlatması hem de haberin sunduğu bakış açısını yansıtmaya bakımından önem taşımaktadır.

Düz ve haber veren başlıklı haberlerin spotları da genellikle düz ve haber veren spot şeklindedir.

Ancak düz ve haber veren başlıklı haberlerin spotlarının nükleer taraftarı bir gözle, egemen görüşü yansıtmaya şekilde yazıldığı örnekler de mevcuttur. Örneğin “Nükleer anlaşmazlık” başlıklı manşet haberin spotu şöyledir: *Akkuyu Santralı projesinde sorun yaşadıklarını belirten Cumhurbaşkanı, “Nükleer santralin ben çok sağlıklı ve çevre dostu bir enerji kaynağı olduğunu düşünüyorum. Ülkemizin çevresi bunlarla dolu. 10 şiddetinde depreme dayanıklı yapıyorlar” diye konuştu. Hükümet ortaklarıyla*

yılın sonuna kadar bu konuda kesin bir karar verilmesi gerektiğini de vurgulayan Bakan ekliyor: ‘Aksi takdirde uluslararası alanda inandırıcılığımızı yitireceğiz. Bundan sonra kimse Türkiye’ye santral teklifi vermez.’” Burada bakanın herhangi bir bilimsel veriye dayanmadan sadece kendi düşünceleri üzerinden nükleer santrallerin sağlıklı ve çevre dostu bir enerji kaynağı olduğu yolundaki ifadeleri ve santrallerin dayanıklılığına dair sözleri doğrudan spota çıkarılmış, karşı taraftan söz edilmeyerek okur yönlendirilmiştir. Ayrıca bakanın bir an önce karar verilmesi aksi halde Türkiye’ye kimsenin teklif vermeyeceği yolundaki sözleri ise hükümet üzerinde baskı kurma amaçlıdır.

Hem başlığın hem spotun yönlendirici olduğu örnekler de vardır. “Nükleer santrale ‘EVET’” başlıklı haberin spotu şöyledir: “Nükleer santral projesi için liderler zirvesinden olumlu karar çıktı. Demirel ‘Bu iş olmazsa, çağın gerisinde kalırız’ dedi” Gazete, çıkan kararı “olumlu” olarak değerlendirmekte ve dönemin Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel’in sözlerini spota taşımakta, “gereklilik” argümanına atıfta bulunularak okura, zihnindeki “geri kalmış ülke modelleri” işaret edilmektedir.

Hem başlığın hem spotun nükleer taraftarı, ancak haber metninin nükleer karşıtı bir gözle yazıldığı örnekler de mevcuttur. Bu örnekler, gazete yönetimi ile muhabirin zihinsel modellerinin zıtlığını göstermektedir. Başlığı “Baloncu kaçtı kurtuldu, eylemciler yakalandı” şeklindeki haberin spotu şöyledir: “Akkuyu’yu protesto için balon uçuruldu. Uçuş kurtulan iki çevreci balonu söndürüp evlerine döndü. Gözaltına alınan 9 kişi ise akşam saatlerinde serbest bırakıldı.” Spot ve haber başlığındaki cümleler birbiriyle uyumsuzdur ve metinde boşluklar vardır. Üstelik haber metninde aktivistlerin evlerine döndüğü gibi bir bilgiye rastlanmazken bu bilgi, sadece balondakilerin ayrıcalıklı olduğu, o yüzden gözaltına alınmadıkları imasında bulunmak için spota yerleştirilmiştir. (Bu haber örneği, Mikro Yapı başlığı altında ayrıca değerlendirilecektir.)

Hem başlığı hem de spotu nükleer karşıtı bir gözle yazılmış örnekler de rastlanmaktadır: “Akkuyu’da yapılması düşünülen nükleer santralin riskli fay hatlarının çok yakınında bulunması yüzünden olası bir depremde tüm Akdeniz havzasının bundan etkileneceği, sakat bırakacak hatta öldürecek radyasyon bulutlarının çevreye yayılacağı belirtildi.”

Bu noktada belirtmek gerekmektedir ki; gazetede başlık, alt başlık ve spotun, haber metni ile uyumlu olmadığı örnekler, gazetede yazı işleri gibi düşünmeyen muhabirlerin bulunduğu anlamına gelmektedir. Ancak gazete bu uyumu yakalamak için uğraşmak ve haber metninin de kendi istediği gibi kurgulanmasını sağlamak yerine yönlendirmeyi başlık ve spot üzerinden yapmaktadır.

Gazetede, alt metin itibarıyla nükleer taraftarı gözle spot/haber girişi yazma eğiliminin yüksek olduğu, düz bir başlığa sahip haberlerin spotlarının dahi, nükleer karşıtı söylemi görmezden gelerek nükleer taraftarı söylemi yeniden üretecek şekilde atıldığı söylenmelidir. Bu anlamda çalışmanın ilgilendiği dönem ve gazete üzerinden egemen söylemin (alt başlık ve) spotta yeniden üretildiği sonucunu çıkarmak mümkündür.

Fotoğraflar: Fotoğraflar genellikle haberi kanıtlamaya yöneliktir. Nükleer karşıtı eylem fotoğraflarında nükleer karşıtı dövizler ve pankartlardaki yazıların okunabilir olmasına dikkat edildiği görülmektedir. Ancak eyleme polis müdahalesi olmuşsa mutlaka müdahale ya da gözaltı sırasında çekilmiş fotoğraflar da kullanılmaktadır. Bu fotoğraflar bir yandan “gözaltına alındılar” bilgisi kanıtlanırken öte yandan da çevreciler hakkında olumsuz imaj üretmekte ve suçlu algısı yaratmaktadır.

Ekonomi ve politika sayfalarındaki nükleer haberlerin fotoğrafları ise, genellikle haberi tamamlamaya yönelmiştir; zaman zaman temsili bir nükleer santral fotoğrafı ya da nükleerle ilgili demeç veren siyasetçinin portresi kullanılmıştır.

Haber hiyerarşisi: Bu dönemde Akkuyu Nükleer Santrali öznelinde Akkuyu nükleer santrali ile ilgili gazetede çıkan 50 haberin üçü gazeteye manşet olmuştur. Bunların yanı sıra Fikret Bila'nın Bülent Ecevit ile görüşmesini aktardığı bir köşe yazısı da gazetede manşetten görülmüştür. Dört haber ikinci manşet ve bir haber de sürmanşet olarak birinci sayfadan okurlara duyurulmuş, üç haber de birinci sayfada kısa olarak yer almıştır. İçeride ise ilgili haberlere genellikle güncel, ekonomi, politika, çevre ve dış haberler sayfalarında yer verilmiştir. İç sayfalarda bu haberlerin 16'sı sayfa manşeti, 13 ü ise ikinci manşet olarak değerlendirilmiştir.

Dikkat çekmektedir ki; konuyla ilgili haber paketlerinin içinde yer alan haberlerin hiyerarşisinin kurgulanışı da ideolojiktir. Örneğin gazetenin birinci sayfadan “Ankara: Enerji açığı var, santral şart... İstanbul: Yalan” üst başlığı ve “Nükleer çatışma çıktı” başlığıyla sürmanşet olarak gördüğü haber paketinde, Türkiye Atom Enerjisi Kurumu'nun (TAEK) başbakan Bülent Ecevit'e sunduğu ve Türkiye'nin enerji açığının ancak nükleer santrallerle kapatılabileceği yolundaki raporun haberi soldan sağa okuma sırasına göre önce verilmiştir. Elektrik Mühendisleri Odası'nın (EMO) bu raporu yalanladığı haber ise sağda bulunmaktadır. İç sayfada ise TAEK haberi sayfa manşeti, EMO'nun açıklamaları ikinci manşettir. Gazetede okurun aklında asıl kalması istenen haber önce sunulmaktadır. Bu haber örneğinde, okura önce açıklamayı daha sonra bu açıklamaya yapılan itirazı sunmanın mantık dahilinde olduğu, dolayısıyla bunu ideolojik kurguyla açıklamanın abartılı olacağı iddia edilebilir. Ancak bu iddiayı şu örnek çürütmektedir:

Milliyet muhabiri Nazım Alpman'ın Akkuyu halkıyla konuşarak hazırladığı “*Köylü Ankara'ya 'Ayaklanacağız, haberiniz olsun' mesajı yolluyor*” üst başlıklı “*Akkuyu Karakuyu belli olacak!*” başlıklı geniş haberi iç sayfa manşetidir. Konuyla ilgili olduğu için bu sayfada “*Toprağa bakmak lazım*” başlığıyla verilen Kaliforniya Teknik Üniversitesi öğretim üyesi Prof. Dr. Jean-Pierre Bardet'in deprem saikiyle Akkuyu'da nükleer santral yapılmaması gerektiği şeklindeki ifadelerini içeren haber ve yukarıda da anıldığı üzere deprem saikiyle Akkuyu'ya karşı çıkan bilim insanlarına *MHP Kayseri Milletvekili Gül'ün “Erken öten horozun kafası kesilir”* şeklindeki tehdidini içeren diğer bir haber de yer almaktadır. Bir önceki örnekte olduğu üzere, önce bilim insanlarının açıklamasını ve sonra bu açıklamaya gösterilen tepkiyi vermek akla yatkınken, Milliyet gazetesi üst tarafta vekilin tepkisini içeren haberi bunun altında ise bilim insanlarının açıklamalarını içeren haberi okurlarına sunmuştur ki, buradan da hi-

yerarşik kurgunun ideolojik saiklerle yapıldığı anlaşılmaktadır. Vekilin tehdit içeren açıklamalarını okuduktan sonra okur, gözünde “itibarsızlaşan” bilim insanlarının açıklamalarını okusa bile, bu açıklamaları güvenilir bulacak ve önemsemeyecektir.

Meclisteki toplantıların haberlerinde nükleere karşı çıkanların da nükleer enerjiyi savunanların da ifadeleri yer almaktadır. Ancak nükleer enerjiyi savunan siyasetçilerin verdiği demeçler karşıt görüşe ihtiyaç duyulmaksızın haberleştirilirken, nükleer enerjiye karşı tereddütlerle yaklaşan bir siyasetçinin demeci, nükleer taraftarı başka bir görüş daha alınarak haberleştirilmektedir.

Belirtmek gerekmektedir ki, kaynağı nükleer karşıtı hareket olan haberler, diğerlerine göre haber hiyerarşisinde daha alt sıralarda yer almaktadır.

Şematik Analiz

Bu başlık altında nükleer ile ilgili haberler “durum” ve “yorum” üzerinden incelenecektir. Durum kısmında olayların ele alınış ve işleniş biçimine, bağlam ve artalan bilgisi üzerinden olayların toplumsal ve politik yönlerine, olaylar hakkındaki bilgilerin tam olup olmadığına; hangi bilginin maskelendiğine ve hangi bilgiye haberde yer verilmediğine odaklanılacaktır. Yorum kısmında ise haber kaynakları ve tarafların olaya bakış açısı ortaya konacaktır.

Durum: Milliyet gazetesinin bu dönemde okurlarına Akkuyu ile ilgili haberleri; nükleer ihalede yaşanan gelişmeler, hükümetin bu konudaki açıklamaları, diğer devletlerin tutumu, nükleer karşıtlarının eylemleri ve açıklamaları ve yöre insanının bu konudaki düşüncelerinden oluşmaktadır.

Gazete nükleer enerji konusuna hem ekonomik hem de politik bir konu olarak yaklaşmaktadır. Ekonomi sayfalarındaki ilgili haberler genellikle ihalenin teknik detaylarına odaklanırken politika sayfalarındaki haberler sistematik olarak “ihtiyaç/gerekliklik” bağlamında kurgulanmakta ve Türkiye’de hükümetlerin 1970’lerin başındaki petrol krizinin ardından nükleer enerjiye yönelen dünyaya yetişme çabasının da bir ifadesi olan, “Enerji açığımız var, nükleer enerjiye geçmezsek karanlıkta kalırız”, “Nükleer enerjiye geçmezsek çağ dışı kalırız” ve “Güçlü bir ülke olmak için nükleer enerji gerekli” şeklindeki argümanları yeniden üretmektedir. Bu noktada hemen belirtmekte fayda vardır ki; gazetede hükümet başkanı Bülent Ecevit’in gölgelendiği örneklerin sayısı da az değildir. Gazete, Ecevit’in çekinceli sözlerinin üzerine kurulu haberlerde dahi, nükleer enerjiyi savunan başka siyasetçilerin ifadelerini başlığa ve spota çıkararak Ecevit’i gölgelemiş ve okuru yönlendirmiştir.

Özellikle bu sayfalardaki haberlerde gazete aktarıcı konumdaymış gibi görünse de haberler yönlendiricidir. Hükümet mensuplarının ya da siyasetçilerin yukarıda örneklenen ifadelerin bulunduğu -nükleer enerji taraftarı- demeçleri gazete tarafından aktarılmakta ve ancak bu görüşe karşı çıkan, örneğin meslek odaları temsilcilerine ya da nükleer karşıtı harekete yer verilmemektedir. Üstelik yöre insanı başta olmak üzere, ülkede nükleer santrale karşı çıkan bir kesimin olduğu bilgisi yer almadığından haberde kayıp halkalar oluşmaktadır ki, bu da ideolojik bir seçim olarak dikkat

çekmektedir. Bu noktada okurun rızasının sağlanması için ekonomi ve politika sayfalarının en uygun zeminler olduğu belirtilmelidir.

Gazetenin nükleer karşıtlarına yaklaşımını da mesafelidir. Gazetenin bu dönemde hayli aktif olan Nükleer Karşıtı Platformu, onun açıklamalarını ve eylemlerini sistematik olarak görmezden gelmektedir. Ancak gazete, Nükleer Karşıtı Platformun üyesi olan Greenpeace'in eylemlerine ve açıklamalarına yer vermektedir. Zira Greenpeace, dünya çapında popüler bir çevre örgütüdür ve haber değeri yüksek eylemler ve açıklamalar yapmaktadır. Ancak Greenpeace'in yabancı kökenli bir çevre örgütü olması, yabancı aktivistlerin gelerek Türkiye'de eylem yapması ve hatta adının İngilizce olması, "yabancılar" adı altında üretilen "belirsiz düşmanın" Türkiye'nin kalkınmasını istemediği yolundaki argümanının bu şekilde "modellendirilmesi" okurun zihin dünyasında, Greenpeace'in söylemlerinin tam tersi bir etki yaratmaktadır.

Gazetede bu dönemde muhabirin bölgeye giderek yöre halkının görüşlerini aktardığı iki haber mevcuttur. Ancak bu haberlerde yöre halkına dair "isyancı" imajı üretilmekte ve nükleer enerjiye karşı çıkan bu insanların yanı sıra nükleer enerjiyi savunan köylülerin olduğu da vurgulanmaktadır.

1986 Çernobil nükleer kazasının etkileri halen akıllardayken bu dönemde Milliyet gazetesinde Akkuyu nükleer santrali ile ilgili haberlerde, kaynak olarak çevrecilerin bir kaç açıklamasını konu alanlar hariç, Çernobil'den söz edilmemiş, nükleer kaza olasılığına değinilmemiş, bu konu görmezden gelmiştir.

Yorum: Bu dönemde Akkuyu Nükleer Santrali özneline nükleer enerji ile ilgili gazetede çıkan 50 haberin sadece 11 tanesinde haber kaynağı nükleer karşıtı harekettir. Bunlardan ikisi yazılı basın açıklaması, ikisi eylem ve ikisi de bu eylem sonucunda açılan davalar ve aktivistlerin sınır dışı edilmesinin haberi olmak üzere 6'sı Greenpeace ile ilgilidir. Biri İstanbul Tabip Odasının nükleer karşıtı açıklamasıdır. 2 haber Akkuyu köylülerinin görüşlerini aktarmaktadır ki bunun için gazetenin yöreye muhabir gönderdiğini not etmek gerekmektedir. 2 haberde kaynak kişi bilim insanlarıdır. Bunun dışındaki haberlerin kaynakları siyasetçiler ve bürokratlardır. Dolayısıyla, gazetenin seçmeci ve tek düze kaynak anlayışıyla egemen söylemi yeniden ürettiği söylenebilir.

Türkiye'de 1970'lerin başında nükleer enerjiye karar verildiğinden itibaren bir devlet politikası olarak bütün hükümetler nükleer enerjiyi savunmuştur. Buna, o dönemde Demokratik Sol Parti'nin koalisyon ortakları Anavatan Partisi ve Milliyetçi Hareket Partisi de dahildir. Başbakanlık koltuğunda oturan Bülent Ecevit ve partisi Demokratik Sol Parti ise bu konuda çekincelidir. Bilim insanlarının bir kısmı nükleer enerjiyi savunurken bir kısmı da karşı çıkmaktadır. Akkuyu Nükleer Santrali'ne karşı çıkanlar arasında, Avrupa Birliği ile nükleer karşıtı hareketin içindeki meslek odaları ve çevre örgütleri de bulunmaktadır.

Gazetede nükleer taraftarı argümanlar görünür durumdadır ve bunlardan en sık tekrarlananı "Nükleer enerjiye ihtiyacımız var" şeklindedir. Bu argüman, zaman za-

man “yoksa karanlıkta kalırız”, zaman zaman da “yoksa güçlü bir ülke olamayız” ifadesi ile tamamlanmaktadır.

Gazetede nükleer karşıtı argümanların, nükleer taraftarı argümanlara kıyasla çok daha az görünür olduğu söylenmelidir. Nükleer karşıtı argümanlar arasında gazetede kendine en çok yer bulan argüman ise “Akkuyu’da Ecemiş fay hattının geçtiği ve olası bir depremde nükleer santralin güvenliğinin söz konusu olamayacağı” şeklindedir. Bu argümanın bu dönemde öne çıkmasının nedeni, 1998 yılında Adana’da 1999’da ise Marmara Bölgesi’nde ve Düzcü’de çok şiddetli depremlerin yaşanmış olmasıdır. Bunun haricinde “Nükleer enerji pahalıdır. Onun yerine yenilenebilir enerji kaynaklarına geçilmelidir” argümanı ve nükleer atık sorununun çözümsüzlüğü ve nükleer enerjinin halk sağlığını tehdit ettiği konusu gazetede rastlanan nükleer karşıtı argümanlardandır.

Mikro Yapı

Çalışmanın odaklandığı dönemde, ilgili haberlerdeki mikro yapılar nükleer karşıtları ve gazetecilerdir. Bu başlık altında gazetecilerin olayın aktörleriyle kurduğu ilişkilere odaklanılacaktır. Bu başlık altında birbirini takip eden cümle ve cümleciklerin birbirleriyle uyumuna dikkat edilerek sentaktik çözümleme yapılacak, sözcük seçimi ve stratejik noktalama işaretlerinin kullanımı da dahil olmak üzere haberin biçimi ve retorikliği incelenecektir.

Sentaktik çözümleme: Cümleler genellikle uzun ve birbirleriyle uyumludur. Ancak cümleler arasındaki uyumun kaybolduğu örnekler de mevcuttur. Aradaki uyumun kaybolması devreye okurun zihinsel modelinin girmesi anlamına gelmektedir. Hangi gözle yazıldığından bağımsız olarak genellikle pasif yapının kullanımı dikkat çekmektedir. Örneğin aktivistlerin polis tarafından gözaltına alındığı, ya da açıklamanın bilim insanları tarafından yapıldığı yazılmamaktadır. Böylece pasif yapı “kim” sorusunun yanıtını yok ederek haberin anlamıyla oynamakta, vurguyu kaydırarak okurun dikkati başka noktalara çekmektedir.

Sözcük seçimleri ve noktalama işaretleri: Mikro düzeyde üretilen söylemler arasındaki farkı görmek için Milliyet gazetesinde aynı konuda yazan iki farklı muhabirin haberlerine bakmak yerinde olacaktır. Başlıklar ve spotlar makro yapılara işaret ettiğinden burada sadece haber metinlerine yer verilecektir:

Tarih: 11 Nisan 1999

Muhabir: Aslı Ökten

“Greenpeace çevre örgütü üyeleri, Akkuyu’da kurulması planlanan nükleer santrali protesto için dün bir balon uçurma eylemi gerçekleştirdi.

Eylemden önce, Greenpeace Akdeniz Ofisi Enerji kampanyası Sorumlusu Melda Keskin bir açıklama yaptı. Nükleer enerjinin ekolojik olarak sürdürülemez ve pahalı olduğu konusunda hükümeti uyardıklarını söyleyen Keskin, “Aktif faylı bir bölgede kurulması düşünülen Akkuyu Nükleer Santrali, Türk cumhuriyet-

lerinden Ortadoğu'ya kadar radyoaktif felakete neden olabilir” dedi. Daha sonra, “Stop Akkuyu (Akkuyu’yu durdurun)” yazılı balonu uçurup nükleer ölümü temsilen yere yatan Keskin ve 8 Greenpeace üyesi göz altına alındı. İki üyeye uçurulan Greenpeace balonu ise, daha sonra İstanbul Ticaret Odası yanındaki alana indi. Göz altındaki çevreciler, öğleden sonra serbest bırakıldı.”

Tarih: 16 Nisan 1999

Muhabir: Nezh Gürol

“Akkuyu’ya kurulması planlanan nükleer santrali protesto etmek için Sultanahmet Meydanı’nda eylem yapan Greenpeace üyelerinden göz altına alınan 9 Türk hakkında “izinsiz gösteri” yaptıkları gerekçesiyle üç yıla kadar hapis cezası istemiyle dava açıldı. Eylem sırasında “Stop Akkuyu” yazılı balonda gökyüzüne havalanan Fransız ve Avusturyalı iki uyanık eylemci ise yargılanmaktan kurtuldu.”

İlk haberde Greenpeace “çevre örgütü”, Greenpeace üyeleri ise “çevreci” olarak tanımlanmıştır. Buradan haberi yazan muhabir Aslı Öktem’in Greenpeace’i bir terör örgütü ya da ajanlık yapmak amacı güden bir yapı; Greenpeace üyelerini ise terörist ya da ajan olarak görmediği sonucuna varılabilir. Muhabir haberde aktivistlerin görüşlerine gerek dolaylı, gerekse doğrudan alıntılarla yer verilmiştir. Dolaylı alıntılarda “iddia etti”, “öne sürdü” gibi stratejik eylemler yerine “söyledi”, “dedi” gibi daha düz eylemleri tercih etmesi en azından açıklamanın savunduğu fikre karşı çıkmadığını göstermektedir. Eylemcilerin protesto amacıyla yere yatmasını, “nükleer ölümü temsilen” şeklinde değerlendiren muhabir, nükleer enerji ile ölüm arasında ilişki kurmaktadır. Bu haber metninde çevreciler kriminalize edilmemiş, gözaltına alınan çevrecilerin daha sonra serbest bırakıldığı bilgisi de haberin sonuna eklenmiştir.

Bu haberin devamı niteliğindeki, başka bir muhabir; Nezh Gürol tarafından yazılan haberin bakış açısı ise tamamen tezattır. Öncelikle Greenpeace’in haberde tanımlanmamış olması, muhabirin Greenpeace’e karşı mesafesinin ve ideolojik tutumunun bir göstergesidir. Öte yandan Greenpeace’in tanımlanmamasıyla okura bırakılan bu ve bunun gibi boşluklar, haberde geçen “gözaltı”, “dava” ve “izinsiz gösteri” kavramları hakkındaki sosyal ve ortak bilgi aracılığıyla okurun zihnindeki model ile tamamlamakta ve okurun zihninde suçlu algısı yaratılmaktadır. Haberdeki ayrımcılık da dikkatlerden kaçmamaktadır. Haber “9 Türk” hakkında dava açıldığından ve fakat balonla havalanan yabancılara dava açılmadığından söz etmektedir. Oysa hakkında dava açılan aktivistlerin Türk oluşunun belirtilmesi bağlantısızlığa bir örnektir ve sanki Türk oldukları için dava açılmış gibi ideolojik bir ima içermekte ve okurun zihnindeki milliyetçi duygulara hitap etmektedir. Hakkında dava açılmayan iki yabancı uyruklu eylemci ise, haberde “uyanık” olarak tanımlanmış ve eylemcilerin balonla, polisten kaçmak için havalandıkları ima edilmiştir. Haberde haklarında dava açılan Greenpeace üyelerine mikrofon uzatılmamış, haber okura tek taraflı olarak aktarılmıştır.

Nükleer karşıtı hareketi kaynak olarak alan bazı haberlerde genellikle stratejik ey-

lemlerin kullanıldığına rastlanmaktadır ki bu, haberin karşıt bir gözle yazıldığı anlamına gelmektedir. Zira stratejik eylem kullanımı, dil açısından belirleyici unsurlardan biridir.

Gazetede dil kullanımı açısından diğer bir belirleyici unsur olan ünlem işareti, tırnak işareti ve metnin önemli kısımlarını daha kalın karakterle ya da koyu yazmak, büyük harf ya da farklı renk kullanmak gibi stratejik noktalama işaretlerine de sıklıkla başvurulmaktadır. Stratejik noktalama işaretleri zaman zaman okurun dikkatini çekmek için zaman zaman da yazılana ters bir anlam katmak, bu anlamı ima etmek için kullanılmaktadır.

Biçem ve retorik

“Biçem, farklı kelimeler ya da söz dizimsel yapılar kullanılarak, aynı şeyin az ya da çok korunduğu çeşitli alternatif yollar arasında yapılan seçimin metinsel bir sonucudur. Bu tür biçemsel seçimlerin aynı zamanda açık olarak sosyal ve ideolojik imaları vardır, çünkü bunlar çoğunlukla muhabirin, haberin aktörleri ve habere konu olan olay hakkındaki düşüncelerine, sosyal ve iletişimsel durumun özelliklerine ve söz konusu muhabirin beyaz, erkek ve orta sınıftan olması gibi muhabirin grup aidiyetine işaret ederler.”⁶⁰

Sözcük seçimi, stratejik eylem ve noktalama işareti kullanımında da anlaşılabilirliği üzere Milliyet gazetesinde bu dönemde hem nükleer karşıtı hem de nükleer taraftarı dile rastlanmaktadır. Haberlerin çoğunda dil, yönlendirici bir biçimde kullanılmaktadır.

Nükleer karşıtı hareketi kaynak olarak alan haberlerin bir kısmı nükleer karşıtı bir dille yazılmıştır. Nükleer taraftarı bir dille yazılmış olanları ise bunu genellikle stratejik eylemlerle sağlamışlardır ki, stratejik eylem kullanımı, dil açısından belirleyici unsurlardan biridir.

Politika sayfalarından siyasetçileri kaynak alan haberlerde ise –başlık ve spottan bağımsız olarak- dengeli bir dil göze çarpmaktadır. Ancak bu haberler genellikle siyasetçilerin görüşlerini ve kullandıkları argümanları doğrudan alıntı ile aktarmakta ve “Enerji açığımız var, nükleer enerjiye geçmezsek karanlıkta kalırız”, “Nükleer enerjiye geçmezsek çağ dışı kalırız” ve “Güçlü bir ülke olmak için nükleer enerji gerekli” şeklindeki argümanları yeniden üretmektedir. Bu argümanlardaki karanlık, güçsüzlük, çağdışılık okurun zihinsel modellerinde gaz lambası, karneyle ekmek almak, savaş gibi zor zamanların temsiline denk düşmekte ve böylelikle okura, o zor günlere dönmemenin koşulunun nükleer enerji olduğu ima edilmektedir.

Özellikle başlık, spot ya da haber girişlerinde “bilim adamları karşı çıkıyor”, “çevreciler kızgın” gibi genellemelere rastlanmaktadır ki bunlar okuru, haberin özünden ve öznesinden uzaklaştırmaktadır.

60 van Dijk, “The Interdisciplinary Study of News As Discourse”, s. 115, 116.

Haberlerde inandırıcılığı arttırmak için görgü tanıklarının ifadelerine, bilim insanlarının değerlendirmelerine ve rakamlara yer verilmekte, ancak bunlar haberin bakış açısına ya da diline göre yönlendirmeli olarak okura sunulmaktadır.

Köşe Yazılarının Analizi

Öncelikle mutlaka belirtmek gerekmektedir ki Türkiye’de köşe yazıları, gazetenin yayın çizgisini doğrudan yansıtmak durumunda olmayıp yazarın görüşlerini açıkça yazabildiği mecralardır. Dolayısıyla haberlerde rastlanan örtük anlamlara köşe yazılarında rastlanmaması şaşırtıcı olmayacaktır.

Gazetede bu dönemde Akkuyu nükleer santrali ile ilgili 33 köşe yazısı yayımlanmıştır. Gazetenin Ankara temsilcisi Fikret Bila konuyla ilgili sık sık yazan isimlerdendir. Bila’nın yazılarının başlıkları genellikle “*Büyük Pazarlık*” ve “*Nükleerde ABD Atağı*”, “*Nükleere Fren*” örneklerinden de görüldüğü üzere düz, haber veren başlıklardır. Bila, bulunduğu konum itibarıyla da dönemin başbakanı Bülent Ecevit’e yakın isimlerden biridir, dolayısıyla kendi görüşlerinden çok Ecevit’in değerlendirmelerini ve görüşlerini okura aktarmaktadır. Ecevit’in nükleer enerji konusunda kararlı olduğu zamanlarda yazıları nükleer yanlısı bir söylem, şüphe duyduğu zamanlarda ise nükleer karşıtı bir söylem içermektedir. Bu anlamda Bila’nın yazılarında Ecevit’in nükleer enerji ile ilgili fikirlerindeki değişim de izlenebilmektedir. Örneğin, Fikret Bila 14 Ekim 1999’da “Nükleer enerji konusunda tereddüdünüz var mı?” sorusuna, Ecevit’in “*Benimki nükleer enerjiye karşı çıkmaktan çok ‘acaba füzyon teknolojisini bekleyemez miyiz’ düşüncesi*” şeklinde yanıt verdiğini aktarırken, 24 Temmuz 2000’de gazetenin manşete taşıdığı yazısında, Ecevit’in endişeli olduğunu ve nükleer enerjiye geçiş kararını içine sindiremediğini yazmıştır. Bila yazılarında, nükleer karşıtı hareketten söz etmemiş, nükleer karşıtlarına referans vermemiştir, ancak Ecevit’in nükleer karşıtlarıyla da görüşüğünü aktarmıştır. Stratejik noktalama işareti olarak yazılarında sık sık kendince önemli kısımları koyu renkte yazmış olan Bila, anlaşılabilir bir dil kullanmıştır.

Konuyla ilgilenen ekonomi yazarı Meral Tamer ise genellikle “*Nükleersiz Bayramlar*”, “*Dünya Nükleerden Dört Nala Kaçıyor*” ve “*Nükleer: İptal Etmek İtibarımızı Arttırır*” örneklerinde olduğu gibi, nükleer karşıtı bakış açısını yansıtacak şekilde başlıklar tercih etmiştir. Tamer, nükleer enerjiye ve Akkuyu nükleer santralinin kurulmasına açıktan karşı çıkmıştır ve nükleer enerjiden vaz geçilmesi için hükümete çağrı yapmıştır. Bunun için zaman zaman uzun yazılar yazmaktan ve değerlendirmeler yapmaktan da, teker teker nükleer taraftarı argümanlara yanıt vermekten de çekinmemiştir. Yazılarında, ekonomik ve istatistiksel veriler kullanarak nükleer enerjinin pahalı olduğunu ve dünyada terk edilmekte olan bir enerji çeşidi olduğunun üzerinde durmuştur. Tamer’in yazılarında nükleer karşıtı hareket olmasa bile, nükleer karşıtı argümanlar son derece açıktır; hatta, Tamer’in nükleer karşıtları için yeni argüman sağladığı da söylenebilir. Tamer, ihalenin defalarca kez ertelenmesinin olumlu olarak karşılamış, bu konuda hükümeti kutlamaktan geri durmamış ve hükümete ihaleyi ertelemek yerine tümünden iptal etmeyi de tavsiye etmiştir. Tamer, 22 Temmuz 2000 tarihli “*Nükleer: İptal etmek itibarımızı arttırır*” başlıklı yazısında,

dönemin Enerji Bakanı ANAP'lı Cumhur Ersümer tarafından kendisine 5 milyar liralık tazminat davası açıldığını yazmıştır. Tamer de, Bila gibi stratejik noktalama işareti olarak sık sık yazılarının kendince önemli kısımlarını koyu renkte yazmaktadır.

Konuyla zaman zaman ilgilenen diğer isim olarak Melih Aşık dikkat çekmektedir ki; Aşık da “Nükleer Tezgah...”, “Malum Ucuz Hikaye” gibi yorumlu başlıkları tercih etmiş ve nükleerin bir aldatmacadan ibaret olduğunu ima etmiştir. Meral Tamer'in aksine Aşık, yazılarında nükleer karşıtlarına argüman üretmemiş, ancak nükleer karşıtı harekete ve onun argümanlarına yer vermiş, bu argümanların yeniden üretilmesini ve yaygınlaşmasını sağlamıştır. Aşık, Akkuyu Nükleer Enerji Santrali'ne gerek olmadığını, bunun yerine yenilenebilir enerjinin yeterli olacağını, bu alandaki etkin isimlere dayanarak savunmuştur. Aşık da stratejik noktalama işareti olarak sık sık yazılarının kendince önemli kısımlarını koyu renkte yazmıştır.

Üç hafta birbiri ardına bu konuyu yazan, fakat daha sonra gazeteyle yollarını ayıran Fikri Sağlar ise, “Akıllı Olmak!”, “Dost Uyarıyor” ve “İhale ve İhanet!” başlıklarını tercih etmiş; nükleer ihaleyi vatana ihanetle eş tutmuştur. Kendisi de Mersin'li olan Sağlar, iki yazısında Yunanistan tarafından hazırlanan bir fay hattı raporundan söz etmiş ve raporda gösterilen Akkuyu yakınlarındaki fay hattı nedeniyle Akkuyu Nükleer Santrali'nin riskli olduğu yolundaki tespitlerini aktarmıştır. Sağlar, açıktan rapordaki uyarıyı tekrarlamış ve ‘Akkuyu nükleer santralini yapmayın’ demiştir. Özellikle deprem riskini öne çıkarsa da Sağlar, yenilenebilir enerji kaynakları ve nükleer atıkların doğadan yok edilememesinin üzerinde de durmuştur.

Gazetede, açıktan nükleer enerjiyi savunan bir köşe yazısı yayımlanmıştır ki, bu da konuyla ilgili zaten sadece bir yazı kaleme alan Doğan Heper'in “Elektrik kesintisi ayıbı...” başlıklı yazısıdır. Heper yazısında, “Nükleer santraller olmazsa çağın gerisinde kalırız” diyen dönemin Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'e referans vermekte, görüşlerine bu konuda Türkiye Atom Enerjisi Kurumu Başkanı Prof. Dr. Cengiz Yalçın'ın “Türkiye'nin nükleer enerjiye ihtiyacı var” minvalindeki sözlerine ve 16 ülkenin nükleer enerji tüketimini arttırdığını söyleyen BP-Amoco'nun 1999 Dünya Enerji Raporuna dayandırmaktadır. Heper'in yazısında nükleer enerjiye karşı çıkanların varlığından da söz edilmiştir.

Hasan Cemal, “Kafam karışık, nükleer enerji konusunda...” başlıklı yazısında, iki tarafın argümanlarını sıralayıp her iki tarafın da kendisini ikna etmediğini söyleyerek, köşesinde reklamcı ve yayıncı Nazar Büyüm'ün “Nükleer enerjiye sorgusuz sualsiz karşı çıkmak elbette akıl işi değil. Halkını tartışıp ikna etmeden bütün ülkeyi nükleer santrale mahkûm etmek akıl işi mi?” diye soran mektubuna yer vermiştir. Mektupta, öz itibarıyla bu konunun neden tartışılmadığını sorgulamakta ve bir anlamda yurttaşların katılım hakkına ve kamu için tartışma platformu yaratılmasına vurgu yapmaktadır. Bu yönüyle önemli bir mektup ve önemli bir yazıdır.

Gazetede bu dönemde yayımlanan köşe yazılarının dışında, biri Akkuyu Nükleer Santrali'ni savunan, üçü ise karşı çıkan 4 bilim insanına da makale yazdırılmıştır.

Yaklaşık bir buçuk yıllık bir zaman dilimi içinde farklı zamanlarda konuyla ilgili

yayınlanan köşe yazılarının sadece iki tanesinde egemen söylem üretilmiş, onun dışındakilerin büyük çoğunluğu nükleer enerjiye, ekonomik nedenleri, Çernobil kazasını ve nükleer güvenlik konusunu gerekçe göstererek karşı çıkmıştır. Bu köşe yazılarında nükleer karşıtlarının varlığından söz edilmekte, az da olsa Greenpeace ve onun gibi nükleer karşıtı hareketin unsurlarının temsiliyetine rastlanmaktadır ve yazılarda nükleer karşıtlarına dair olumsuz bir imaj üretilmemekte; aksine itibarları arttırılmaktadır.

Dolayısıyla söylenebilir ki; gazetenin iddia ettiği gibi nükleer ihalenin iptaline giden yolda haberlerin olmasa da köşe yazılarının, hatta sadece bir köşe yazısının bile iptale katkısı olmuş olabilir.

Sonuç

Toplumun büyük kesiminin elit bir azınlık tarafından nasıl yönetildiğiyle ilgilenen Gramsci'nin hegemonya kuramına göre devlet, "zor" ve "rıza" kavramlarının birlikteliğinden oluşur ve hatta devlet zorun ardından halkın rızasını alabildiği ölçüde başarılı olur; halkın üzerindeki hegemonyasını yani ideolojik ve kültürel kontrolünü kurar. O halde elit azınlığın hegemonyasının kurulması için halkın rızasını sağlayacak araçlara ihtiyaç vardır ki; bunlar aile, okul, kilise ve medya gibi vs. gibi kurumlar olarak sıralanır. Bu kurumlar üzerinden "organik aydınlar" olarak tanımlanan din görevlileri, öğretmenler, gazeteciler vs. eliyle (liberal kapitalist devletlerde milliyetçi sağ) ideoloji, kültür, ahlak kuralları gibi topluma egemen olması istenen bütün değerler sistemi yayılır. Alternatif değerler sistemi ise görmezden gelmek, bu düşünceyi savunanları itibarsızlaştırmak ya da bu düşünceye karşı açıktan savaş açmak gibi yöntemlerle yok edilmeye çalışılır.

Egemen sınıfın iktidarının sürdürülmesi için hegemonyanın yeniden ve yeniden üretilmesi gerekmektedir ve bu noktada medya, "en mahir" kurum olarak ortaya çıkmaktadır. Egemen ideolojiye, yapıya ve değerlere karşı olan her türlü ideolojiye, yapıya ve değerlere karşı olan medya, haber üretimini egemen sınıfın bakış açısıyla yapar.

Medyanın toplumsal iktidar yapılarını üretmekteki rolü konusunda Teun Adrian van Dijk da Gramsci ile benzer düşünmektedir. van Dijk'a göre medya, seçkinlerin sözcüsü değil, simgesel boyutunu yönettiği toplumsal iktidar yapısının kalıtsal bir parçasıdır ve bu haliyle gizli ya da açıktan, egemen söylemi tekrar ve tekrar üretir.

Bu teorik çerçeveden hareketle çalışma, aslen bir devlet politikası olan nükleer enerjiye geçişin, bu konuda zaman zaman çekincelerini ifade eden dönemin başbakanı ve Demokratik Sol Parti lideri Bülent Ecevit'in eliyle yürütüldüğü 1999-2000 yıllarına, Milliyet gazetesi üzerinden odaklanmıştır.

Teun van Dijk'in eleştirel söylem analizi disiplininin yararlanan çalışma değerlendirildiğinde, Milliyet gazetesinin, ihalenin iptali sürecine damgasını vurduğu ve nükleer tehlikeye dikkat çekmek için haberleriyle (toplumsal sorumluluk kuramına ait bir kavram olan) toplumu uyarma görevini yerini getirdiği yolundaki iddiasının,

sadece (yine toplumsal sorumluluk kuramına ait) tarafsızlık; tüm taraflara haberde eşit mesafede durarak eşit yer verme ilkesi açısından değerlendirildiğinde bile fazlasıyla iddialı olduğu söylenebilir.

Kaldı ki van Dijk'in sunduğu çerçeve ve hegemonya teorisi açısından rahatlıkla belirtilebilir ki; (o dönemin) sosyal demokrat Milliyet gazetesi, (nükleer enerji konusunda çekinceli olduğunu zaman zaman ifade eden sosyal demokrat Başbakan Bülent Ecevit'in nükleer enerjiye dair bu çekincelerini ve nükleer karşıtlarının sesini de açık ve yönlendirme yapmadan okura aktarmak yerine) özellikle başlık ve spotlar üzerinden sadece nükleer enerjiye geçiş doğrultusundaki egemen görüşü görünür kılmak ve böylelikle bu görüşü yeniden üretmek eğilimdedir. Başka bir deyişle, Milliyet gazetesi bu dönemde kendini nükleer enerji konusunda devletin yanında konumlandırmış; destek verse de bu konuda egemen görüşü tam olarak kabul etmeyen hükümetin görüşlerine dair değil, devletin görüşlerine dair halkın rızasını sağlamak amacıyla genellikle manipülasyon ve gölgeleme yollarına başvurarak haber üretiminde bulunmuştur.

Bu üretim sürecinde, özellikle ekonomi ve politika sayfalarındaki haberlerde, dolayısıyla okurun zihninde, nükleer enerji "gerekli" olarak kodlanmıştır. Okurun zihnindeki "nükleer kaza" imajı doğrudan 1986 Çernobil kazası ile bağlantılı olduğundan, bu haberlerde Çernobil'den söz edilmemekte, hatta bu bağ unutturulmaya çalışılmaktadır. Diğer bir deyişle, gazetede nükleer enerji, Çernobil'den ve nükleer kaza olasılığından hiç bahsetmeden, sadece siyasetçilerin nükleer güvenlik konusunda verdikleri sözleri ve "Nükleere geçmezsek karanlıkta kalırız" şeklindeki halkı tedirgin etmeye ve hatta korkutmaya yönelik tehditkâr argümanları aktararak "gereklilik" üzerinden okurun rızasına sunulmaktadır.

Bu sunumda, Türkiye'deki tüm nükleer karşıtı sesleri bir araya toplayan ve o dönemde oldukça güçlü olan Nükleer Karşıtı Platformun kendisi, eylemleri ve açıklamaları gazete tarafından sistematik olarak görmezden gelinmektedir. Milliyet, nükleer karşıtı ses olarak sadece Greenpeace'i dikkate almıştır, ancak gazetenin Greenpeace'e yaklaşımı da önyargılıdır. Gazete, Greenpeace hakkında "güvenilmez", "kamu düzenini bozan" ve hatta "suçlu" imajı üretmekte ve örgütün Türkiye'de eylem yapan bazı aktivistlerinin yabancı olduğu vurgulanarak okurun zihnindeki "düşman Batı" modelinin haberi anlamlandırmada devreye girmesi sağlanmaktadır. Gazetenin Akkuyu köylüleri hakkında ürettiği imaj ise bazı köylüler "isyankar" olsa bile, "bazı köylüler nükleer enerjiyi istiyor" imajıdır.

Mikro yapı analizinin ortaya koyduğu bir sonuç da gazetede nükleer karşıtı olmayan muhabirlerin mevcudiyetidir. Ancak gazete, bu tip haberlerin sadece başlık ve spotlarına müdahale ederek okuru yönlendirmektedir. Başlık, alt başlık, spot ve haber metni arasında okurun zihnindeki modeller açısından anlam bütünlüğünün önemli olmasına rağmen başlık, alt başlık ve spottan yapılan yönlendirme üzerinden de haber metninin taraflı bir göz ile okunması sağlanabilmektedir. Gazetede az da olsa nükleer karşıtı gözle yazılmış haberlere, çıkarılmış spotlara ve atılmış başlıklara da rastlamak mümkündür. Zira, gazeteciler kendilerine yarattıkları hareket alanında

zaman zaman bu tip haberleri de yayımlayabilmektedir. Fakat egemen görüş gazetesinde o kadar çok yer kaplamakta ve haber hiyerarşisinde o kadar **üst sıralarda** kendine yer bulmaktadır ki; küçük bir iki nükleer karşıtı haber, genel toplam içinde pek bir şey ifade etmemekte, okurun zihin dünyasında hiç bir şey değiştirememektedir. Bunun yanı sıra gazete yönetiminin, tıpkı ihalenin iptalinin ardından yaptığı gibi yeri geldiğinde “biz her iki görüşe de yer verdik, topluma karşı sorumluluğumuzu yerine getirdik” diyebilmek için karşıt birkaç habere göz yummuş olması da olasıdır.

Köşe yazılarındaki genel eğilimin ise yazı işlerinin eğiliminden farklı olduğu vurgulanmalıdır. Gazetede bir buçuk yıllık bu zaman dilimi içinde Türkiye'nin nükleer enerjiye geçişi ile ilgili en çok yazıyı sekizer yazıyla gazetenin Ankara Temsilcisi Fikret Bila ve Meral Tamer yazmıştır. Bila **köşesinde** kendi düşüncelerinden çok Başbakan Ecevit'in görüşlerini aktarmıştır ki; bu anlamda gazetede Ecevit'in söylemini üreten tek kişidir. Meral Tamer ise yazılarında nükleer taraftarı argümanları verilerle çürütmüş, nükleer karşıtı argümanları yine verilerle savunmuş ve hükümete ihalenin iptali ve nükleer enerjiden vazgeçilmesi için açık çağrı yapmıştır. Bu köşe yazılarında nükleer karşıtı hareket hakkında olumlu imaj üretilmiştir.

Dolayısıyla gazetenin iddia ettiği gibi nükleer ihalenin iptaline giden yolda haberlerin olmasa bile köşe yazılarının, hatta sadece bir köşe yazısının bile iptale katkısı olasıdır. Ancak eğer nükleer enerjinin iptaline bir köşe yazısının dahi katkısı olmuşsa, o puan gazeteden önce köşe yazarının hanesine yazılmalıdır. Ne var ki bu da ölçülebilir bir durum değildir.

Kaynakça

- Arcan, Hediye Esra. İnsan Hakları ve Medya: ABD Elit Medyasında Türkiye'ye İlişkin İnsan Hakları Haberlerinde Söylem İnşası; *The New York Times Gazetesi Örneği*. Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2010.
- Çakır, Aslı, Pınar Gürleyen ve Faik Uyanık. “Milliyet Gazetesi”. *Haber Analizi ve Arşiv incelemeleriyle Türkiye'de Dokuz Gazete*. Haz., Şengül Özerkan. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2009.
- Sidar, Cenk. “Türkiye 90'lara Dönüyor: Bu Zihniyetin Bizi Taşdığı Yer Çok Daha Karanlık!”, Diken, 3 Ağustos 2005, Erişim, 8 Ağustos, 2018. <http://www.diken.com.tr/turkiye-90lara-donmuyor-bu-zihniyetin-bizi-tasidigi-yer-cok-daha-karanlik/>.
- Çevikcan. Serpil, Önder Yılmaz. “Turizm ve Çevre Bakanı'nı Ecevit ikna etti”. *Milliyet Gazetesi*. 2 Mart 2000.
- Dağtaş, Banu. “İngiliz Kültürel Çalışmalarında İdeoloji”. *Kurgu Dergisi*. 16 (1999): 335-357.
- Demir, Vedat. *Medya Etiği*. İstanbul: Beta Yayınları, 2006.
- Demir, Vedat. *Türkiye'de Medya Siyaset İlişkisi*. İstanbul: Beta Yayınları, 2007.
- van Dijk, Teun Adrianus. *News As Discourse*. New Jersey: Lawrance Erlbaum Associates, 1988.

- van Dijk, Teun Adrianus. "Social Cognition and Discourse". *Handbook of Language and Social Psychology*. Haz., H. Giles ve W.P. Robinson. New York: John Wiley & Sons, 1990.
- van Dijk, Teun Adrianus. "The Interdisciplinary Study of News As Discourse". *Handbook of Qualitative Methods in Mass Communication Research*. Haz., K. Bruhn-Jensen ve N. Jankowksi. Londra: Routledge, 1991.
- van Dijk, Teun Adrianus. "The Mass Media Today: Discourse of Domination or Diversity?". *Javnost-The Public; Journal of the European Institute for Communication and Culture*. 2 (1995): 27-45.
- van Dijk, Teun Adrianus. "Opinions and Ideologies in The Press". *Approaches to Media Discourse*. Haz., Allan Bell ve Peter Garrett. Oxford: Blackwell, 1998.
- van Dijk, Teun Adrianus. "Handbook of Discourse Analysis". *Critical Discourse Analysis*. Haz., D. Schiffrin, D. Tannen, E.H. Hamilton. Oxford: Blakwell Publishing, 2003.
- van Dijk, Teun Adrianus. "Söylemin Yapıları ve İktidarın Yapıları". *Medya, İktidar, İdeoloji*. Çev., Mehmet Küçük. Ankara: Bilim ve Sanat, 2005.
- van Dijk, Teun Adrianus. "Discourse and Manipulation". *Discourse & Society*. 17(3): (2006): 359-383.
- van Dijk, Teun Adrianus. "A Sociocognitive Approach". *Methods for Critical Discourse Studies*. Haz., Ruth Wodak ve Michael Meyer. Londra: Sage, 2015.
- Downing, John D.H.. *Radikal Medya: İsyancıların İletişimi ve Toplumsal Hareketler*. Haz., Ülkü Doğanay. Ankara: İMGE, 2017.
- Durna, Tezcan ve Çağla Kubilay. "Söylem Kuramları ve Eleştirel Söylem Çözümlemeleri". *Medyadan Söylemler*. Haz., Tezcan Durna. İstanbul: Libra Kitap, 2010.
- Gramsci, Antonio. *Hapishane Defterleri: Tarih, Politika, Felsefe ve Kültür Sorunları üzerine Seçmeler*. Çev., Kenan Somer. İstanbul: Onur Yayınları, 1986.
- Güllüoğlu, Özlem. "Söylen(mey)enin Analizi: Bellona Markasına Yönelik Tüketici Algısı Üzerine Bir Söylem Çözümlemesi". *Yazılı Metin Çözümleme*. Haz., Özlem Güllüoğlu. Ankara: Ütopya Yayınevi, 2012.
- Hall, Stuart. "Kültür, Medya ve 'İdeolojik Etki'". *Medya, İktidar, İdeoloji*. Çev., Mehmet Küçük. Ankara: Bilim ve Sanat, 2005.
- Hardt, Hanno. "Eleştirelin' Geri Dönüşü ve Radikal Muhalefetin Meydan Okuyuşu: Eleştirel Teori, Kültürel Çalışmalar ve Amerikan Kitle İletişim Araştırmaları". *Medya İktidar İdeoloji*. Çev., Mehmet Küçük. Ankara, Bilim ve Sanat, 2005.
- "Hükümette nükleer sorun". *Milliyet Gazetesi*, 23 Kasım 1999.
- İnal, Ayşe. *Haberi Okumak*. İstanbul: Timuçin Yayınları, 1996.
- İnceoğlu, Yasemin. Nebahat Çomak. *Metin Çözümlemeleri*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2009.
- Karacasulu, Nilüfer. "Hegemonik Düzen Tartışmaları ve Eleştirel Görüşler". *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 11/4 (2009): 53-71.

- Künar, Arif. “Nükleerli Tarihimiz”. *Don Kişotlar Akkuyu’ya Karşı; Anti-nükleer hikayeler*. Haz., Arif Künar. Ankara: EMO Yayınları, 2002.
- Keskin, Melda. “Akkuyu halk oylaması...”. *Don Kişotlar Akkuyu’ya Karşı; Anti-nükleer hikayeler*. Haz., Arif Künar. Ankara: EMO Yayınları, 2002.
- Moget, G. “Hegemonya”. *Hapishane Defterleri: Tarih, Politika, Felsefe ve Kültür Sorunları üzerine Seçmeler*. Çev., Kenan Somer. İstanbul: Onur Yayınları, 1986, 73-76.
- Özemre, Ahmed Yüksel. *Ah, Şu Atomdan Neler Çektim!*. İstanbul: Pınar Yayınları, 2001.
- Özgen, Murat. *Gazetecinin Etik Kimliği*. İstanbul: Set-Systems, 2006.
- Sözen, Edibe. *Söylem: Belirsizlik, Mubadele, Bilgi/Güç ve Refleksivite*. İstanbul: Birleşik Yayınları, 2014.
- Uyar, Tanay Sıdkı. “Enerji Sektöründeki karar vericilerle iletişim ve etkileşimler...”. *Don Kişotlar Akkuyu’ya Karşı; Anti-nükleer hikayeler*. Haz., Arif Künar. Ankara: EMO Yayınları, 2002, 153-155.
- Uzun, Ruhdan. *İletişim Etiği; Sorunlar ve Sorumluluklar*. Ankara: Dipnot Yayınları, 2011.
- Yarman, Tolga. *Geçmişte ve Bugün Nükleer Enerji Tartışması*. İstanbul: Okan Üniversitesi Yayınları, 2010.
- Yaylagül, Levent. *Kitle İletişim Kuramları; Egemen ve Eleştirel Yaklaşımlar*. Ankara: Dipnot Yayınları, 2006.
- Yeldan, Erinç. “Türkiye Ekonomisi: Krizin Yapısal Dayanakları”. *Birikim Dergisi*. 144 (2001):8-13.
- Yılmaz, Önder ve Hakan Şanlıtürk. “Nükleer santrale ‘evet’”. *Milliyet Gazetesi*. 3 Aralık 1999.

Ekler:*Tablo 1. Milliyet'te 11 Ocak 1999-26 Temmuz 2000 arasında yayımlanan haberler*

Tarih	Başlıklar	Spot / Haber girişi	Sayfa
14 Ocak 1999	Üst Başlık: Prof. Vural Altın radyasyon kazasının nükleer enerjiye etkisini değerlendiriyor Başlık: Devlet ilgisiz, halk bilgisiz		20
14 Nisan 1999	Başlık: Akkuyu'da nükleer korku	Akkuyu'da yapılması düşünülen nükleer santralin riskli fay hatlarının çok yakınında bulunması yüzünden olası bir depremde tüm Akdeniz havzasının bundan etkileyeceği, sakat bırakacak hatta öldürecek radyasyon bulutlarının çevreye yayılacağı belirtildi.	5
13 Temmuz 1999	Başlık: Nükleer referandum	Türkiye'nin ilk atom santralini kurulacağı İçel'in Gülnar ilçesinde Greenpeace tarafından yapılan referandumda halkın yüzde 84'ü Akkuyu'ya nükleer santral için karşıt oy kullandı.	3
1 Ağustos 1999	Başlık: Halka "rağmen" teknoloji? Alt Başlık: Teknoloji, halkın talepleri ve çevre koruma üçgeni Türkiye gündemine oturuyor	Teknolojik gelişme ve ilerleme, çevreye ve halka "rağmen" olabilir mi? Bu sorunun en yalın haliyle hayır. Ama dünyada "teknolojinin çevreyi mahvetmesine rağmen, hem de halka rağmen ama "halk için" dayatıldığına o kadar çok örnek var ki.	21
20 Ekim 1999	Başlık: 165 metrede eylem Alt Başlık: Greenpeace grubu nükleer protesto için Boğaziçi'nin çelik kulelerine tırmandı.	Greenpeace çevre örgütü üyeleri, Boğaziçi Köprüsü'nün denizden 165 metre yükseklikteki çelik kulesine astıkları pankartla, Enerji Bakanı Cumhur Ersümer ve Akkuyu nükleer santralini protesto etti.	3
21 Ekim 1999	Başlık: Greenpeace'e sınırdışı	Akkuyu Termik Santral'i'nin yapımını protesto etmek amacıyla Boğaziçi Köprüsü'nde eylem yapan uluslararası çevre örgütü Greenpeace'in yabancı uyruklu yedi üyesi dün sınırdışı edildi.	13
9 Kasım 1999	Başlık: Nükleer santralde 2005'i beklemeli	Türkiye, nükleer enerji santrallerini tartışırken bilimadamları, kamuoyunun bir çok noktada yanıltıldığını iddia etti.	7
23 Kasım 1999	Başlık: Nükleer anlaşmazlık Alt Başlık: Enerji Bakanı "Türkiye'nin mutlaka bir nükleer santrale ihtiyacı var. Koalisyonunda mutabakat arıyoruz" dedi	Akkuyu Santral projesinde sorun yaşadıklarını belirten Cumhur Ersümer, "Nükleer santralin ben çok sağlıklı ve çevre dostu bir enerji kaynağı olduğunu düşünüyorum. Ülkemizin çevresi bunlarla dolu. 10 şiddetinde depreme dayanıklı yapıyorlar" diye konuştu. Hükümet ortaklarıyla yılın sonuna kadar bu konuda kesin bir karar verilmesi gerektiğini de vurgulayan Bakan ekliyor: "Aksi takdirde uluslararası alanda inandırıcılığımızı yitireceğiz. Bundan sonra kimse Türkiye'ye santral teklifi vermez."	1

23 Kasım 1999	Başlık: Hükümette nükleer sorun	Akkuyu Nükleer Santralı projesi konusunda hükümette sorun yaşandığını ifade eden Başbakan Yardımcısı Cumhuriyetçi, «Eğer Türkiye bu nükleer santralın yapımına bugün de karar vermezse Enerji Bakanı olarak bunu 'biz nükleer santral yapmak istemiyoruz' olarak algılarım» dedi.	11
1 Aralık 1999	Başlık: Liderler enerji zirvesinde	Başbakan Bülent Ecevit, Başbakan Yardımcısı Devlet Bahçeli ve ANAP lideri Mesut Yılmaz yarın bir araya gelerek Türkiye'nin enerji politikasını görüşecek.	15
3 Aralık 1999	Başlık: Nükleer kararı Alt Başlık:	Enerji sorununun tartışıldığı koalisyon liderleri zirvesinde, Türkiye'de nükleer santral yapılması kabul edildi. Başbakan Bülent Ecevit, Akkuyu Nükleer santralıyla ilgili olarak, "Bu ay içinde bir sonuca varılacak" dedi. Cumhurbaşkanı Demirel de santralın zorunlu olduğunu dile getirdi: "Nükleer teknoloji olmazsa çağdışı kalırız."	1
3 Aralık 1999	Başlık: Nükleer santrala "evet" Alt Başlık:	Nükleer santral projesi için liderler zirvesinden olumlu karar çıktı. Demirel "Bu iş olmazsa çağın gerisinde kalırız" dedi.	11
4 Aralık 1999	Üst Başlık: Milliyet-İTÜ işbirliği; 60 bilim adamının gündemi Türkiye Başlık: Nükleer deprem Alt Başlık: İstanbul'da Akkuyu Santralı tartışılırken, Avrupa'dan uyarı geldi	Deprem uzmanları nükleer santral konusunda görüş ayrılığına düştü. Prof. Dr. Jean Bardet (California Üniversitesi): Fay hattında yapılacak böyle bir tesis çok riskli. Fayın aktivitesinin ölçülmesi gerekir. Ben şiddetle karşıyım. Tayfun Amur (Uluslararası Dünya Danışmanları): Türkiye'de nükleer problem çözecek endüstri yok. Nükleer santralda soğutma da önemli. Güney'in suyu sıcak. Prof. Dr. Mehmet Çelebi (ABD Yer Bilimleri): Akkuyu fay hattında değil. İyi mühendislik görmüş yerler dayanıklı oluyor. Endişem yok.	1
4 Aralık 1999	Başlık: Nükleerde fay endişesi	Türkiye'nin nükleer santral için start vermesi tartışma yarattı. İTÜ-Milliyet işbirliğiyle düzenlenen konferansa katılan deprem uzmanları Akkuyu için kaygılı.	17
6 Aralık 1999	Üst Başlık: Prof. Jean-Pierre Bardet Başlık: Toprağa bakmak lazım Alt Başlık:	Kaliforniya Teknik Üniversitesi öğretim üyesi Prof. Dr. Jean-Pierre Bardet, Akkuyu'ya nükleer santral yapımına karşı çıkarak "Deprem sırasında yer hareketleri konusunda bilinmeyen çok şey var. Faya yakın olmak büyük risk taşıyor. Akkuyu'da yed hareketlerini değerlendirmeye ihtiyaç var" dedi.	17

6 Aralık 1999	Üst Başlık: Köylü Ankara'ya "Ayaklanacağız, haberiniz olsun" mesajı yolluyor Başlık: Akkuyu karakuyu belli olacak! Alt Başlık:	Geçtiğimiz haftaki elektrik kesintilerinin ardından hükümet ortakları "radyasyonlu müjde"yi verdiler: Akkuyu Nükleer Santrali'nin ihalesi bu ay sonuna kadar açılacak! Yaklaşık 25 yıldır süren yılan hikayesinin "mutsuz son"u hakkında yörede yaşayanların ne düşündüğünü öğrenmek için Mersin Büyükeceli beldesine uzandık.	17
6 Aralık 1999	Üst Başlık: MHP Kayseri Milletvekili Gül'den bilim adamlarına: Başlık: Erken öten horozun kafası kesilir Alt Başlık:	MHP Kayseri milletvekili Mustafa Gül, "Akkuyu fay hattında" diyen bilim adamlarına yanıt verirken "Erken öten horozun kafası kesilir" dedi.	17
17 Aralık 1999	Başlık: Türk'ün radyasyonla imtihanı	Geçen hafta İstanbul'da bir hurdalıkta yaşanan nükleer kaza radyasyon karşısında ikinci sınavı vermemize yol açtı. Ancak tıpkı Çernobil vakasında olduğu gibi yine sınıfta kaldık!	5
19 Aralık 1999	Üst Başlık: Yeşil Barış'ın en aktif üyesi Melda Keskin Başlık: İki eli suçluların yakasında Alt Başlık:	Melda Keskin, Greenpeace Akdeniz ofisi-Türkiye bölümünde enerji kampanyası sorumlusu olarak çalışıyor. Keskin, çevreyi kirletenlerin "çevreci kesilmesinden" yakınırken herkesi tepki vermeye çağırıyor.	4 Pazar eki
19 Aralık 1999	Başlık: Çevreci Al Gore nükleer santral için lobide Alt Başlık: Akkuyu Nükleer Santrali ihalesinin ABD'nin içinde bulunduğu konsorsiyuma verilmesi konusunda ABD Başkan Yardımcısı Al Gore Türk Hükümeti'ne mektup yazdı.	Türkiye'nin 30 yıldır tartıştığı nükleer enerji konusunda dev adım için geri sayım başladı. İhaleye giren ve teklifi kabul edilen ABD-Japonya, Fransa-Almanya ile Kanada firmalarından hangisinin Akkuyu Nükleer Santrali'ni yapacağı önümüzdeki günlerde belli olacak.	
20 Aralık 1999	Başlık: Doktorlar nükleer santrale karşı	İstanbul Tabip Odası, Akkuyu'da yapılmak istenen nükleer santrale karşı olduğunu açıkladı.	14
29 Aralık 1999	Başlık: Akkuyu'da karar yok	Koalisyonu oluşturan üç parti liderinin dün akşam Meclis'te yaptığı toplantıda dört konu görüşüldü. Liderler nükleer santral konusunun yanı sıra türban, asgari ücret ve tahkimi ele aldı.	19
30 Aralık 1999	Başlık: MGK'dan nükleere vize Alt Başlık:	Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel başkanlığında dün Çankaya Köşkü'nde yüzyılın son toplantısını yapan Milli Güvenlik Kurulu (MGK), Akkuyu'ya nükleer santral yapılmasına vize verdi.	19
22 Ocak 2000	Başlık: ABD nükleer santral için bastırıyor	Katrilyonluk Akkuyu Nükleer Santrali için dördüncü kez geri sayım başlarken Ankarada olağanüstü bir "lobi" faaliyeti yürütüldüğü ortaya çıktı.	7

15 Şubat 2000	Başlık: Akkuyu'da katrilyonluk rakamlar savaşıyor...	Akkuyu Nükleer Santralının yapımına talip üç konsorsiyum arasında yapılacak seçim için son 15 güne girildi. Son olarak Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, "Hangi teknoloji olacağına karar verilecek" derken ihalede ABD, Avrupa ve Kanada konsorsiyumlarının verdikleri katrilyonluk rakamlar savaşıyor.	9
18 Şubat 2000	Başlık: Nükleer santral "su koyverdi" Alt Başlık: Nükleer santral su koyverdi «Çok güvenli» iddiasıyla Türkiye'de de yapımı düşünülen ABD'deki nükleer santrallardan biri, buhar jeneratöründe radyoaktif sızıntı şüphesiyle kapatıldı .	ABD'nin New York kenti, önceki gün korkunç bir panikle uyandı. 15 milyonu bulan nüfusuyla dünyanın ve ABD'nin en büyük metropollerinden olan kentte yaşayanlar, sadece 55 kilometre uzaklıktaki bir nükleer santralin kapatıldığı haberiyle neye uğradıklarını şaşırды.	3
1 Mart 2000	Başlık: 6.5 katrilyonluk pazarlık Alt Başlık: Türkiye bugün açıklanması beklenen nükleer santral ihalesiyle birlikte, 11 milyar dolarlık pazarlığa oturmaya hazırlanıyor.	Başbakan Bülent Ecevit başkanlığındaki hükümet, yaklaşık 11 milyar dolarlık uluslararası ihalelerle ilgili karar vermeye hazırlanıyor. Milletvekilleri ve stratejistler ihaleler karşılığında "ödün" koparılabilceği uyarısında bulundu.	10
2 Mart 2000	Başlık: İki nükleer karar Alt Başlık: 1-Santral Akkuyu'ya kurulacak. 2-İhaleyi siyaset değil, teknik kazanacak.	İhalede yetki TEAŞ'ta: Bakanlar Kurulu, dört kez ertelenen Akkuyu Nükleer Santrali'na son onayı verdi. Yetki veren TEAŞ, 10 gün içinde ihaleye giden firmalarla masaya oturacak. Santral yapımına talep üç konsorsiyum şöyle: Westinghouse-Mitsubishi (ABD-Japonya), A-ECL (Kanada), NPI (Alman-Fransız) Ecevit: Uzmanlar seçecek: Toplantıda ihaleyi alan firmanın tamamen teknik ölçülerle seçilmesi kararlaştırıldı. Başbakan Ecevit "Teklif veren ülkelerle ilişkilerimiz çok iyi. Bu nedenle siyasi ölçü kullanmamız yanlış olur. Seçimi ilgili kurumların uzmanları yapacak" dedi.	1
2 Mart 2000	Başlık: Nükleere yeşil ışık Alt Başlık: Bakanlar Kurulu, üç saatlik toplantının ardından Akkuyu Nükleer Santralının ihalesi için TEAŞ'a yetki verdi.	Bakanlar Kurulu, dört kez ertelenen Akkuyu Nükleer Santrali ihalesinin tamamlanması için TEAŞ'a yetki verdi. TEAŞ'ın 10 gün içinde ihaleye giren firmalarla teklifleri doğrultusunda masaya oturacağı bildirildi.	16
2 Mart 2000	Başlık: Turizm ve Çevre Bakan'ını Ecevit ikna etti	Bakanlar Kurulunda santrale itiraz eden Turizm ve Çevre bakanlarını Başbakan Ecevit "Ben de bazı tereddütler taşıyordum ancak yaptığım görüşmelerden sonra tereddütüm kalmadı" sözleriyle ikna etti.	

3 Mart 2000	Başlık: Köyde atom savaşı Alt Başlık: Mersin Akkuyu'da baba-oğul arasına nükleer santral girdi...	Hükümetin nükleer kararı, Silifke Büyükelci'ye bomba gibi düştü. Akkuyu'daki 5 bin nüfuslu beldenin çoğu sakini, santrale karşı. Cephenin önderi muhtar Kemal Budak. Ortak görüşleri: "Hava, su, toprak, kirlenecek, tek geçim kaynağımız çiftçilik ölecek. Tarla ve seralarımız zehir dolacak." Narenciye ve seracılıkla geçinen köylüleri , nükleer atıklar ve turizmin geleceği de düşündürüyor. İşsizlere göre ise, santral "ekmek kapısı " olacak. Gençler "İnşaat 6.5 yıl sürecekmiş. İşsizlik kalmayacak" diyor.	1
3 Mart 2000	Başlık: TEAŞ on gün içinde seçimini açıklayacak	Başbakan Ecevit'in "siyasi karar değil teknik karar verilecek" diyerek son noktayı koyduğu santrale ilişkin olan 1997 yılından bu yana çalışan TEAŞ , 10 içinde son kararı verecek.	10
3 Mart 2000	Başlık: Lobiler çarpışıyor	Akkuyu Nükleer Santrali için teklif veren üç konsorsiyumun projeleri ve lobi faaliyetleri şöyle:	10
3 Mart 2000	Başlık: Köylüler bölündü	Bakanlar Kurulu'nun önceki gün yaptığı üç saatlik toplantının ardından 24 yıldan beri rafta bekleyen Akkuyu'da yapılacak nükleer santral ile ilgili karar verildi. TEAŞ 10 gün sonra ihaleye en uygun teklifi veren üç şirketle masaya oturacak ve nükleer santralin yapımı için düğmeye basılacak.	10
9 Mart 2000	Başlık: Atina, Akkuyu santralına karşı	Yunanistan Dışişleri Bakanı Yorgo Papandreu'nun Dışişleri Bakanı İsmail Cem'i telefonla arayarak, Akkuyu nükleer santralını konu alan endişesini de dile getirdiği bildirildi.	15
10 Mart 2000	Başlık: Nükleerde firmalar kapıştı	Nükleer santral ihalesine katılan üç grup arasındaki çekişmeler nedeniyle ihalenin aksayabileceği bildirildi. 4 milyar dolar değerindeki ihaleye katılan ABD ve Kanadalı firmalar, üçüncü rakipleri Alman-Fransız ortaklığı NPI'nın teklifinde bazı "arızalar" bulunduğunu öne sürerek, "NPI kazanırsa yasal yollara başvururuz" uyarısı yaptı.	9
5 Nisan 2000	Başlık: Nükleere hazine freni Alt Başlık: Hazinesinin enflasyonu düşürme programına aykırı olduğu için garanti vermediği nükleer santral ihalesinin ertelenmesi gündemde.	Hazine Müsteşarlığı yaklaşık 4 milyar dolarlık Akkuyu Nükleer Santralı Projesine karşı çıktı. Bunun üzerine sonucu 7 Nisan'da açıklanması gereken aç konsorsiyumun yarıştığı ihalenin bir yıl daha ertelenmesi ihtimali doğdu.	7
8 Nisan 2000	Başlık: Nükleerde 5. erteleme Alt Başlık: Hazinesinin enflasyon programına uymadığı gerekçesiyle garanti vermediği nükleer santral ihalesi 21 Nisan'a ertelendi.	Sonucu dün açıklanması gereken, üç konsorsiyumun yarıştığı Akkuyu Nükleer Santralı ihalesi ertelendi. Kesin kararın 21 Nisan'da açıklanması bekleniyor.	15
8 Nisan 2000	Başlık: 40 çevreci göz altında	İçel'in Gülnar ilçesi Akkuyu mevkiinde yapılması planlanan nükleer santrali protesto için bildiri dağıtmak isteyen 500 çevreciye polis müdahale etti, 40 çevreci göz altına alındı.	15

8 Nisan 2000	Başlık: Türkiye nükleerde gecikti	Mersin Akkuyu'ya yapılması planlanan nükleer santrale yönelik tartışma ve tepkiler sürerken feshedilen SHP'nin onursal genel başkanı Erdal İnönü, Türkiye'nin nükleer santraller konusunda geç kaldığını söyledi.	15
9 Nisan 2000	Üst Başlık: Nükleer fiyaskonun perde arkası Başlık: Skandal ihale Alt Başlık: Bakanlar Kurulu'ndan 'nihai karar' yetkisi alan TEAŞ, teklifi şartnameye uymayan Alman-Fransız ortaklığını seçince işler karıştı...	Teminat mektubu yok: Akkuyu Nükleer Santrali için hazırlanan ihale şartnamesi projenin finansmanını tümüyle üretici firmaya yüklüyor. Ayrıca bir Türk bankasından da teminat mektubu alması gerekiyor. TEAŞ'ın "en ucuz teklif" diye kabul ettiği konsorsiyum ise böyle bir teminat mektubu sunmadı. "Referansı da yok": İhaleye katılan ABD-Japonya konsorsiyumu ile Kanada şirketi, Alman-Fransız ortaklığının bugüne dek TEAŞ'ın istediği çapta bir santral yaptığına dair referansını olmadığını bildirdi. Ve ihalenin sonucu beşinci kez ertelendi.	1
9 Nisan 2000	Başlık: Nükleeri karıştıran mektup Alt Başlık: Hazinenin enflasyon düşürme programına aykırı olduğu için garanti vermediği nükleer santral ihalesinin ertelenmesi gündemde.	Türkiye Elektrik Üretim ve İletim AŞ'nin (TEAŞ) Akkuyu Nükleer Santrali ihalesinde seçimini Alman-Fransız konsorsiyumundan yana yaptığı ancak bu konsorsiyumun teklifinin şartnameye uymadığı iddia edildi.	7
11 Nisan 2000	Başlık: Baloncu kaçtı kurtuldu eylemciler yakalandı	Akkuyu'yu protesto için balon uçuruldu. Uçup kurtulan iki çevreci balonu söndürüp evlerine döndü. Gözaltına alınan 9 kişi ise akşam saatlerinde serbest bırakıldı.	3
12 Nisan 2000	Başlık: Konsorsiyumlar tahkime hazırlanıyor Alt Başlık: Siemens, Yılmaz'ı devreye sokmaya çalışırken DSP sıkıntılı	Akkuyu nükleer ihalesine katılan konsorsiyumların, 21 Nisan'da ertelenmesi veya iptal kararı verilmesi durumunda "tahkim" başvurusu hazırlığı içinde olduğu, Fransız-Alman grubu NPI'nın ise ANAP lideri Mesut Yılmaz'ı devreye sokmaya çalıştığı öne sürüldü.	12
16 Nisan 2000	Başlık: Uçanla kaçana ceza yok!	Akkuyu'da kurulması planlanan nükleer santralı protesto etmek için Sultanahmet Meydanı'nda eylem yapan Greenpeace üyelerinden göz altına alınan dokuz Türk hakkında "izinsiz gösteri" yaptıkları gerekçesiyle üç yıla kadar hapis cezası istemiyle dava açıldı. Eylem sırasında "Stop Akkuyu" yazılı balonla gökyüzüne havalanan Fransız v Avusturyalı iki uyanık eylemci ise yargılanmaktan kurtuldu.	3
22 Nisan 2000	Başlık: Nükleer üç ay erteleme Alt Başlık:	Üç konsorsiyumun yarıştığı Akkuyu Nükleer Santra İhalesi altıncı kez uzatıldı. İhaleye katılan konsorsiyumlardan 24 Temmuz 2000 tarihine kadar opsiyonlarını uzatmaları istendi.	7

9 Temmuz 2000	Başlık: Orası Almanya burası Türkiye Alt Başlık: Almanya'nın ülkedeki nükleer santralleri kapatma kararı, bir Alman firması olan Siemens'in Türkiye'deki santral ihalesine girmesini engellemedi.	Alman hükümetinin, ülkedeki nükleer santrallerin tümünü kapatma kararına rağmen Alman orijinli Siemens, hazinenin kredi güvencesi vermemesi nedeniyle ertelenen, 24 Temmuz'da yinelenen Akkuyu Nükleer Santral ihalesine katılacak.	9
12 Temmuz 2000	Üst Başlık: Ankara: Enerji açığı var, santral şart... İstanbul: Yalan Başlık: Nükleer çatışma çıktı Alt Başlık:	Başbakan'a TAEK raporu: Devlet Bakanı Gaydalı'nın Başbakan'a ve kabine üyelerine sunulmak üzere TAEK'e hazırladığı raporda, toplumun yanlış yönlendirildiği, enerji açığının ancak nükleer santraller ile kapatılabileceği vurgulandı. "Almanya'nın kapatma kararı aldatmacadır" denildi. Almanya'da lösemi arttı: "Enerji açığı var" iddiasına "Bu bir yalan" diye yanıt veren EMO İstanbul şube başkanı İpek, "Termik, hidrolik, rüzgar, güneş gibi kaynaklar doğru projelendirilirse orta vadede sorun olmaz" dedi. Dr. Sıtkı Uyar Almanya'da lösemi vakalarında artış gözlendiğini söyledi.	1
12 Temmuz 2000	Başlık: TAEK: Nükleer gerekli Alt Başlık: Başbakan Ecevit'e sunulmak üzere hazırlanan raporda, toplumun nükleer enerji konusunda yanlış yönlendirildiği öne sürüldü.	Türkiye Atom Enerjisi Kurumu'nun Başbakan Bülent Ecevit'e ve kabine üyelerine sunulmak üzere hazırladığı raporda, toplumun nükleer enerji konusunda yanlış yönlendirildiği vurgulanarak, "şu anda ülkemizde sahnelenen senaryo budur" denildi.	8
12 Temmuz 2000	Başlık: İpek: Bu bir yalan Alt Başlık: TAEK'in raporunu eleştiren Elektrik Mühendisleri Odası'na göre, enerji sorununun başka çözümleri de var.	Nükleer ihalesinin yaklaştığı şu günlerde, TAEK'in Başbakan Bülent Ecevit'e sunulmak üzere hazırlanan rapor çevreci bilim adamlarının tepkisine neden oldu. Bilim adamları nükleer santrallerin enerji açığının tek çözümü gibi gösterilmesini eleştirdi.	8
16 Temmuz 2000	Başlık: Nükleere hayır şenliği Alt Başlık:	Mühendis ve mimar odaları, meslek birlikleri, sendikalar, çevreci örgütler, siyasi partiler ve demokratik kitle örgütlerinden oluşan Nükleer Santrale Karşı Güç Birliği yarın 19.00'da Açık Hava Tiyatrosu'nda şenlik düzenliyor.	3
22 Temmuz 2000	Üst Başlık: ABD'li konsorsiyumdan nükleer tehdit Başlık: "Bir daha uzarsa çekiliriz" Alt Başlık:	Yılan hikayesine dönem Akkuyu Nükleer Santral ihalesinde son döneme girildi. ABD konsorsiyumu, karar tarihi olan 24 Temmuz'da da "uzatmaya" gidilmemesi halinde ihaleden çekileceklerini açıkladı.	18
22 Temmuz 2000	Başlık: Nükleere karşı tam 80 bin imza Alt Başlık:	İzmir'de 51 sivil toplum örgütünün katılımıyla oluşturulan "Nükleer Santrallara Karşı İzmir Güç Birliği Platformu" dün bir basın açıklaması yaptı.	18
24 Temmuz 2000	Başlık: Nükleer içime sinmedi Alt Başlık: Ecevit: Santral ihalesinin iptal edebiliriz	Başbakan karar günü öncesi Milliyet'e konuştu: Endişeliyiz. Dünya bu teknolojiyi artık terk ediyor.	1
25 Temmuz 2000	Başlık: Nükleer karar günü Alt Başlık: Nükleer karar günü	Başbakan Bülent Ecevit, uzatma süresi dün akşam dolan Akkuyu'ya yapılması düşünülen nükleer santral ihalesinin bugün görüşüleceği belirtildi.	6

26 Temmuz 2000	Başlık: Akkuyu kurtuldu Alt Başlık: Hükümet nükleer santral ihalesini dondurdu	Milliyet'e "Nükleer santral içime sindiremiyorum» diyen Ecevit'e Bakanlar Kurulu da katıldı. İşte karar: «Nükleer enerjiye yönelmemiz gereksiz. Ekonomik açıdan da sakıncalı.»	1
26 Temmuz 2000	Başlık: Hükümet de sindiremedi Alt Başlık: Nükleer santral içime sindiremiyorum diyen Başbakan Ecevit'i Bakanlar kurulu da destek verdi ve nükleer santral ihalesi ertelendi.	Nükleer santral ihalesinin bir süre ertelendiğini açıklayan Başbakan Bülent Ecevit, "Doğalgaz ve hidrolik santral yapımını kararlaştıran bir ülke olarak diğer OECD ülkeleri gibi nükleer enerjiye yönelmemiz şimdilik gereksiz. Ekonomik açıdan da sakıncalı. Bu yüzden ekonomik istikrar programımız ciddi olarak aksayabilir" dedi.	4
26 Temmuz 2000	Başlık: İptale Milliyet katkısı	"Nükleer santralın iptaline giden sürece Milliyet damgasını vurdu. Gerek manşetleri, gerekse köşe yazarlarıyla nükleer tehlikeye dikkat çekmek için toplumu uyarma görevini yerini getirdi."	4

Tablo 2. Milliyet'te 11 Ocak 1999-26 Temmuz 2000 arasında yayımlanan köşe yazıları

Tarih	Yazar adı	Yazının başlığı	Sayfa
14 Eylül 1999	Fikri Sağlar	Akıllı olmak!	16
17 Eylül 1999	Fikri Sağlar	Dost uyarıyor	16
21 Eylül 1999	Fikri Sağlar	İhale ve ihanet!	14
26 Eylül 1999	Fikret Bila	ABD gezisinde enerji dosyası	16
28 Eylül 1999	Fikret Bila	Ecevitler'le uçakta sohbet	14
1 Ekim 1999	Fikret Bila	Büyük pazarlık	16
14 Ekim 1999	Fikret Bila	Ecevit'le sohbet	14
16 Ekim 1999	Tunca Bengin	Ediz Hun uyarıyor	23
30 Ekim 1999	Şahin Alpay	Greenpeace'in uyarısı	22
4 Aralık 1999	Derya Sazak	Nükleer riski	18
8 Aralık 1999	Melih Aşık	Nükleer tezgâh...	15
25 Aralık 1999	Melih Aşık	Danimarka örneği	17
26 Aralık 1999	Meral Tamer	Nükleer ihale zor açıklanır	6
8 Ocak 2000	Meral Tamer	Nükleersiz bayramlar	6
21 Ocak 2000	Melih Aşık	Malum ucuz hikaye	17
29 Ocak 2000	Doğan Heper	Elektrik kesintisi ayıbı...	14
2 Ocak 2000	Meral Tamer	Nükleer Mantıksızlık	8
4 Şubat 2000	Melih Aşık	Elektrik kaçacağı	8
5 Şubat 2000	Tunca Bengin	Nükleer komedi!...	23
10 Şubat 2000	Meral Tamer	Nükleerde top Ecevit'te	8
3 Mart 2000	Yalçın Doğan	Hesapta "nükleer güç" var...	19
5 Mart 2000	Hasın Cemal	Kafam karışık, nükleer enerji konusunda...	21
9 Nisan 2000	Fikret Bila	Nükleer ihale	18
9 Nisan 2000	Meral Tamer	Enflasyon mu, nükleer mi?	7
20 Nisan 2000	Meral Tamer	Nükleer macera iptal yolunda	7
23 Nisan 2000	Derya Sazak	Tatlı bela	20

25 Mayıs 2000	Fikret Bila	Nükleerde ABD atağı	20
17 Haziran 2000	Meral Tamer	Dünya nükleerden dört nala kaçıyor	7
11 Temmuz 2000	Güneri Cıvaoglu	Karanlığın mesajı	23
22 Temmuz 2000	Meral Tamer	“Nükleer: İptal etmek itibarımızı artırır”	7
24 Temmuz 2000	Fikret Bila	Nükleere fren	20
25 Temmuz 2000	Güneri Cıvaoglu	Kalplerin sesi	23
25 Temmuz 2000	Fikret Bila	Nükleer enerji	20

In the context of Gramsci's Theory of Hegemony the Representation of Anti Nuclear Movement in Milliyet Daily (January 11, 1999-July 25, 2000)

MEHMET ÖZÇAĞLAYAN / FİLİZ YAVUZ ÇAKICI

Abstract: *The Nuclear energy is a supra-governmental issue and a state policy. Therefore, although their political views were different, transitioning to nuclear energy by governments since the 1970s has been insisted. Contrarily, nuclear energy affects all people's lives. Hence, the success of Turkey's nuclear phase-in depends on the general public's consent. To provide it, the media emerges as an institution reproducing the dominant discourse. The article, having a conceptual base from Gramsci's theory of hegemony and using the discipline of Teun van Dijk's Critical Discourse Analysis, focuses on the representation of the anti-nuclear movement in the Milliyet Daily between January 11, 1999, when Bülent Ecevit became the Prime Minister, and July 25, 2000, when the Akkuyu Nuclear Power Plant bid was cancelled; and in this process, it was evaluated whether the Milliyet Daily produced the dominant discourse on nuclear energy and how and how much it fulfilled its responsibility towards society.*

Keywords: *Hegemony, Critical discourse analysis, Nuclear energy, Anti-nuclear movement, Milliyet Daily.*

1742-1754 Yıllarında Vergi Tahsilatındaki Usulsüzlüklere Dair Bazı Tespit, Teşhis ve Tahliller: Diyarbakır Vilayeti Örneği

İBRAHİM ÖZGÜL*

ibrahimozgul61@mynet.com

ORCID ID: 0000-0002-5325-8326

Öz: Bu çalışmada Diyarbakır vilayetinde 1742-1754 yılları arasında vergi tahsilatı sırasında vuku bulan usulsüzlüklerin tespit edilerek ortaya konulması amaçlanmıştır. Araştırmada Diyarbakır Ahkâm defterleri ile bu konudaki diğer kaynaklardan istifade edilerek durum tespiti yapılmıştır. Çalışmadan elde edilen bulgulara göre Osmanlı Devlet anlayışında kanun riayeti, kanunların uygulanışı, halkın karşılaştığı haksızlıkları üst mercilere ve idareye karşı dava açma hakkı olan reayanın rahatlıkla şikâyetlerde bulunabildiği görülmüştür. Ayrıca yetkililerin ise şikâyetleri kanun, adalet ve ahlak prensipleri bağlamında icra etme zorunda oldukları ve bu konularda sık sık adaletnameler ve fermanlar yayımlandığı tespit edilmiştir. Vergi sistemini ayrıntılı bir şekilde kayıt altına alarak bu doğrultuda iş ve işlemler sağlıklı bir şekilde yürütülmeye çalışılmıştır. Vergi tahsilatı sırasında görevlilerin fazla vergi alma yoluna gitmeleri gibi uygulamalara da rastlanıldığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar kelimeler: Diyarbakır, Ahkâm defterleri, Vergi, XVIII. yüzyıl.

Giriş

Diyarbakır, Irak ve İran'ı Akdeniz ve Karadeniz'e bağlayan yolların kavşağında kurulmuştur. M.Ö 2300'den beri yerleşim merkezi olan bu şehir, devamlı olarak cazibe merkezi olduğunda birçok devlet arasında el değiştirmiştir. 23 Ağustos 1514 tarihinde Çaldıran Savaşında Safevilerin yenilmesi, Tarihçi İdris-i Bitlisi'nin bölgedeki girişimleri sonucu Sünni beylik ve aşiretlerin Osmanlı Devleti'nin idaresini kabul etmeleriyle Diyarbakır halkı Safevi idaresine karşı ayaklanarak Safevi yönetimine son verip Osmanlı Sultanı Yavuz Sultan Selim'e biatini bildirerek Osmanlı idaresine katıldı. Osmanlı idaresine girdikten sonra Amid merkez olmak üzere Diyarbakır Beylerbeyliği kuruldu. Osmanlı yönetimi sırasında bu Beylerbeyliğinin sınırları, bağlı sancak, kaza, köy ve mezra sayılarında meydana gelen gelişmelere bağlı olarak

* Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilgiler Eğitimi Anabilim Dalı.

değişim geçirmiştir.¹

Diyarbakır Osmanlı hâkimiyetine girdikten sonra 1518 yılında yapılan tahrir göre Diyarbakır Beylerbeyliğine bağlı on iki sancak vardı. Bunlar: Amid, Mardin, Sincar, Berriyecik, Ruha, Siverek, Çermik, Ergani, Harput, Arapkir, Kiğı, ve Çemişkezek'ten oluşuyordu. Kısa bir süre sonra Amid ve Mardin birleştirilmiş Berriyecik bir kaza olarak Mardin sancağına bağlanmış, Musul Deyrarahbe, Anê, ve Hit sancakları da bağlanarak sayı on dörde çıkmıştı. Yurtluk ve ocaklık sistemiyle idare edilen Atak, Palu, Çapakçur, Sasun, tercil, Kulp, Bitlis, Cizre, Genç, Cüngüş, Hısnıkeyfâ gibi birimlerde Beylerbeyliğe bağlıydı. Bağdat'ın fethinden sonra Âne, Hit ve Musul Sancakları Bağdat Beylerbeyliğine bağlanırken, Bitlis XVI. yy'ın sonunda Van Beylerbeyliğine bağlanmıştır. Urfa ise bazen Rakka Beylerbeyliğine bazen de Diyarbakır Beylerbeyliğine bağlanmıştır.²

Tanzimat döneminde yapılan düzenlemeler sonucu çıkarılan 7 Kasım 1864 vilayet nizamnamesi ve buna bağlı idari alanda yapılan değişiklikler gereğince eyalet sisteminden vilayet, kaza, nahiye, köy düzeyinde yapılandırılan idari sisteme geçilmiştir. Bu sisteme geçmekle bazı birimlerin diğer vilayetlere bağlandığı gibi doğu ve güneydoğu Anadolu bölgesindeki Kürt beylerine ayrılan has, zeamet ve tımar halka dağıtılarak liva sancak beyleri maaşa bağlandı. Böylece yurtluk ve ocaklık sisteminde mutasarrıf olan beyler yerinde kalarak ve merkezden bir atama yapılmayarak maaşa bağlanmış oldu.³

Bu çalışmamızın amacı, belirtilen tarih aralığında Diyarbakır Beylerbeyliği sınırları içinde yer alan birimlerde vergi tahsilatında ortaya çıkan usulsüzlükler ve bu konuda yapılan şikâyetlerin sonuçlarıyla birlikte ortaya koymaktır. Bu konuda Diyarbakır Ahkâm defterleri ve diğer kaynaklardan istifade edilerek vergi alanında yapılan usulsüzlüklerle ilgili olarak Osmanlı Devlet anlayışının kanun riayeti, kanunların uygulanışı, halkın karşılaştığı haksızlıkları üst mercilere ve idareye karşı dava hakkı olan reayanın rahatlıkla şikâyetlerde bulunduğu belirtilmeye çalışılmıştır.

Osmanlı Devleti'nin vergi gelirlerini teşkil eden esas unsur tarımdan elde edilen vergilerdir. Devletin tarımdan aldığı vergiler, devlet gelirlerinin önemli bir kısmını oluşturmaktaydı. Bunun yanında ticaret ve zanaat faaliyetlerinden elde edilen gelir ikinci sırada kalmaktaydı. Bu nedenle Osmanlı Devleti, ayrıntılı ve hayli gelişmiş bir zirai hukuka sahipti. Diğer taraftan bu vergilerin tayin ve tespiti yine gelişmiş ve karmaşık mali usullerin varlığını gerekli kılıyordu. Osmanlı maliyesindeki karışık ve yüzlerce vergi ismi gösteren yüzlerce cetvelin sağlam kaidelere dayandırılması suretiyle karmaşıklık giderilmiştir. Osmanlı vergi alma usulleri dört başlık altında toplanmaktadır. Birincisi şer'î vergiler (İslami vergi esaslarına göre alınan vergiler), ikincisi örfî vergiler, üçüncüsü harp giderlerini karşılamak üzere Avarız-ı Divaniye yahut Tekâlif-i Divaniye vergileri, dördüncüsü her türlü kanun ve nizam dışı olmakla

1 Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Nejat Göyünç, İstanbul, 1994, "Diyarbakır" maddesi.

2 Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, "Diyarbakır" maddesi.

3Abdullah Demir, "XVIII-XIX. Yüzyıllarda Çapakçur Sancağı ve İdari Yapısı", *Arşiv Vesikalarına Göre Bingöl Kolokyumu*, Ankara: Bingöl Belediyesi Yayınları, 2011.

birlikte yöneticilere verilen hediyelerdir.⁴

Bu geleneksel tarımın ve verginin baş aktörü kuşkusuz evlenmiş çoluk çocuk sahibi olmuş erkek köylünün simgelediği köylü aile yapısıdır. Devlet vergi mükellefi olarak onu tanır. Bunun sonucu olarak da mirî toprak rejimi, devlete bütün köylü sınıfını ve tarım ekonomisini kontrol ve düzenleme yetkisi veriyordu. (Her şeyden evvel toprağın sahibi baştaki sultanın şahsiyetinde temsil ettiği devletti ve köylüler sadece toprağın kullanım hakkına yani rakabesine sahipti). Çünkü büyük kitlelerin geçimi, ekonominin temeli, ordunun ve şehirlerin işesi, mirî arazide üzerinde yapılan tarıma dayanıyordu. Köylü tarımsal faaliyetini ifa ederken bir taraftan devletin belirlediği vergileri veriyor, diğer taraftan da devlete ve sipahiye kanunların emrettiği bedeni hizmetleri sunuyordu. Ancak devletin belirlediği bu hizmetler dışında karşılıksız hiçbir bedeni hizmet yapmağa mecbur değildi.

Bu süreçlerde devlet görevlileri ile reaya arasında ortaya çıkan ihtilafları gidermek ve bir nevi denge unsuru olarak görev yapmak ise yine devlet tarafından atanan kadı-lara düşüyordu. Her kazada kadının hükmü altında 40-50, bazen de 300 kadar köyü toplamaktadır. Bu köylerde ortaya çıkan hukuki sorunlar, o şehir veya kasaba kadısının mahkemesine gelir. Köy davaları için çoğu zaman nâib atadığı da oluyordu.⁵

Osmanlı Devleti, dayandığı adalet kavramından dolayı halkın şikâyetlerini doğrudan doğruya hükümdara sunabilmesi imkânı verildiğinden Divan-ı Hümayuna yapılan başvurular Padişaha yapılmış kabul ediliyordu. Padişah'ta direk halktan şikâyet aldığı da oluyordu. Bu nedenle yapılan şikâyetler dikkatli bir şekilde değerlendirilirdi. Şikâyetler, mutlaka bir zararını veya uğradığı bir haksızlığı gidermek için zarar gören taraf, bir şahıs, bir grup veya bir kurum da olabilir. Çalışmamızın konusunu teşkil eden halkın, kanuna aykırı alınan vergilerden şikâyetleri içermektedir. Reayadan kişilerle resmi görevliler arasındaki sorunlar padişaha "arz-ı hal" göndererek hükümler istenmekteydi. Padişah, merkezde verilecek hükümler yanlısı olabilir endişesiyle konun mahallinde ve mahiyetine göre Kadı'ya veya "örfi" idare adamına hitap eder. Konu her ikisini de ilgilendiriyorsa ikisine de gönderilirdi.⁶

Halka ağır gelen angaryalar, halka salınan olağan üstü nakdi ve aynı vergiler, idarecilerin kendi adlarına zorla para ve mal toplamaları ile ehl-i örf adı verilen beylerbeyleri, sancakbeyleri, tımarlı sipahiler, şehir ve kasabalarda yerleşmiş kapıkulu mensuplarının zor kullanarak halka yaptıkları zulümleri önlemek ve cezalandırmak için de adaletnameler gönderilmiştir. Kanunların usulsüz uygulanışını önlemek için çıkarılmış genel fermanlar olarak Osmanlı hukuk anlayışını uygulaması bakımından önemli fonksiyonları olmuştur.⁷

Osmanlıda hükümler bizzat padişah tarafından verilmez, Padişah'ın yetki verdiği makam veya bu makama bağlı daireler onun adına hüküm verebilirlerdi. Bu bakım-

4 Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimaî Tarihi-I*, Ankara: Barış Kitap Basım Yayın Dağıtım, 1999, Ankara, s.405-407.

5 Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, İstanbul: Eren Yayınları, 1996, s.4-9.

6 Halil İnalçık, *Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet*, İstanbul: Eren Yayıncılık, 2005, s.49-55.

7 Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Halil İnalçık, İstanbul, 1988, "Adaletnâme" maddesi.

dan hükümler sadaret makamından veya defterdarlıktan çıkardı. Sadaret makamından çıkan hükümler ferman adını alarak suretleri mühimmelerde toplanırdı. Defterdarlıktan çıkan ahkâmın toplandığı defterlere ise ahkâm-ı maliye denirdi.⁸

Osmanlı Devletinde askeri sınıf, saray halkı, seyfiye (ehl-i seyf, ehl-i örf de denilen askeri hizmetleri yerine getiren ulufe ve tımar alan bütün hizmet sahipleri), kalemiye (kamu hizmetini gören bürokrasi) ve ilmiye (ehli şerde denilen ulema, kadı müderris, imam, müezzın, camii görevlileri ve Peygamber efendimizin soyundan gelen Seyyid ve Şerifler, şeyhler, yargı, ilim ve din görevlileri) vergi muafiyetinden yararlanıyorlardı. Bu grupların eşleri, çocukları, köle ve cariyeleri ile emekli olanları da askeri sınıftan sayılıyorlardı.⁹

Vergiden Muaf Bir Zümre Olarak Seyyidler

Hız Muhammed'in ailesi, yakın akrabası ve soyundan gelenler, Müslümanların nazarında müstesna bir mevkie sahip olmuş, bunları sevip saymak dini bir vecibe olarak kabul edilmiştir. Onlarla ilgili bazı hizmetleri görmek üzere görevliler tayin edilmiştir. Böylece zamanla nikabet müessesesi ortaya çıkmıştır. Bu müessesse Osmanlı Devleti'nde Yıldırım Bayezid döneminde Seyyid ve Şeriflerle ilgilenmek üzere ihdas edildiği ve bu makama da Seyyid Muhammed Nattâ Hüseyin getirilmiştir. Bu kurumun kurumsallaşması II. Bayezid döneminde daha da oturarak Seyyid ve şeriflerin şeceresini kaydederek Seyyid olmayanların Seyyidlere sağlanan imkân ve imtiyazlardan yararlanması engellenmekteydi.¹⁰

Selçuklularda görülen Seyyidlere sağlanan vergi muafiyetleri, Osmanlı Devleti'nin kuruluşunun ilk yıllarında uygulanarak ülkeye şeyhler, âlimler ve Seyyidlerin gelmesini sağlıyordu. Bu konuyla ilgili olarak I. Murad döneminde bir şikâyet üzerine H.787/ M.1385 tarihinde Seyyidler için verdiği vergi muafiyeti beratı verilmiştir. Bu beratla göre Seyyidlerden öşür alınmadığı gibi, Koyun hakkından (Resm-i Ağnam) muaf olduklarını gösterir. Beratin sonunda, bu hükmü değiştirenlere ins ve cin lanet etsin bedduası bu uygulamanın devamını da sağlamıştır.¹¹

Seyyidler'in hüccetlerinde rüsum-i örfiye, devletin tebaasından, şer'î hükümler dışında örften aldığı vergilerin tamamına verilen isimdir. Tekâlif-i örfiye ve Avarız-ı Divaniye-ı divaniyye denilen vergi çeşitlerini de içine alır. Tekâlif-i örfiye vergileri: bu ad altında toplanan vergilerin miktarı, eyaletlere göre değişirdi. Her eyaletin Tapu Tahrir Defterlerinin başında yer alırdı. Bu vergilerin başlıca çeşitleri şunlardı: Müccerret, Bennak, İspence, Arûsiye, Cürüm ve Cinayet, İhtisap, çift bozan tapu, kovan, ağıl, yaylak ve kışlak, Yaya ve Kaçkun, Gümrük. vb. vergileri içermektedir. Avarız-ı Divaniye-ı Divaniye vergisi, olağan üstü hallerde riayette yüklenen mali, ayni ve bedeni vergilerdir. XVI. yüzyıldan itibaren adı geçen vergiler belli miktar para vermeğe

8 Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Halil Sahillioğlu, İstanbul, 1988, "Ahkâm Defteri" maddesi.

9 Sadık Müfit Bilge, "XV-XVIII Yüzyıllarda Osmanlı Devletinde Vergi Muafiyeti" (Osmanlı Coğrafyası Kültürel Arşiv Mirasının Yönetimi ve Tapu Arşivlerinin Rolü Uluslararası Kongresinde Sunulan Bildiri, İstanbul, 2012.)

10 Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Şit Tufan Buzpınar, İstanbul, 2006, "Nakibüleşraf" maddesi.

11 Murat Sarıcık, *Osmanlı İmparatorluğunda Nakibü'l-Eşrâflık* Müessesesi, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2003, s.86-87.

dönüşmüş ve buna avarız akçesi denilmeğe başlanmıştır. Seyyidlere sağlanan muafiyetlerin yanı sıra maaş da bağlandığı olmuştur. Bunun sebebi ise Hz. Muhammed'in zekât almamasından kaynaklanmaktadır. Zekât almayan bu şahıslara ayetler mucibince ganimet ve feyden beşte birin beşte biri ayrılıyordu.¹²

Osmanlı Devleti'nin her tarafına dağılan ve her kademede bulunan Seyyidlerin hepsinin şecere veya silsilename adını verdikleri bir nesep imtiyaz belgesine sahip oldukları gibi Seyyidlerin vergiden muafiyetleri ilgili vergi kanunlarında da belirtilir.¹³ Muaf oldukları vergilerden vergi ödemeleri hususunda zorlanan Seyyidlerle ilgili Evail-i Recep 1155/ 2-11 Eylül 1742 tarihli kayıta, ilgililere gönderilen emirde Mardin'in Şeyzoli köyünden ikamet eden Seyyid Ali ve diğer bazı Seyyidlere, zorbalığı huy edinmiş bazı kişilerin bunlara ödemede yükümlü olmadıkları vergileri tahsil etmeleri hususunda baskı yaptıkları tespit edilmiştir. Sâdât-ı kiramdan olan Seyyidlere musallat olan bu zorbarların kanun üzere işlem yapılarak defedilmeleri için emri şerif yazılması asayiş boyutu olduğu kadar Seyyidlere gösterilen ihtimam ve itibar açısından da önemlidir.¹⁴

Zamanla Osmanlı hiyerarşisinde önemli bir yer edinen Nakibüleşraflık müessesesi, genellikle sâdat ve ilmiye mensuplarından seçilerek oluşuyordu. XVII yüzyılın ortalarına kadar ömür boyu görevde kalmışlar, daha sonra ise çeşitli sebeplerden ötürü görevden ayrılmış ve alınmışlardır. Daha önceleri kadı, kazasker veya şeyhülislam iki görevi birden de yürütenler vardı. Nakibüleşraflar görevlerini genellikle ikametgâhlarında yerine getirirlerdi. II. Abdülhamid döneminde Yıldız Sarayı semtinde ayrı bir mekân tahsis edilmişti. Hükümetle yapacağı yazışmaları direk sadrazamla yapardı. Nakibüleşraftan sonra en yetkili kişi alemdar, diğer mensuplarına çavuş denirdi. Bu makamın en görevlerinden biri de Seyyid ve Şeriflerin şeceresini kaydederek, sızmaları önlemek ve başkalarının bu imkânlardan faydalanmasını engellemektir.¹⁵

Evlad-ı Seyyid olanlardan kanun dışı vergi talebinde bulunan görevliler hakkındaki iddialar üzerine yetkililere Evaili Şaban 1155/ 2-11 Ekim 1742 tarihinde gönderilen bir emirde: Diyarbakır'ın İbn Müderris Mahallesi'nde ikamet eden Seyyid Hacı Hüseyin, Seyyid Ramazan, Seyyid İsa, Seyyid Ali, Seyyid Mehmed ve Seyyid Hüseyin'in Mardine bağlı Deyr köyünde ikamet eden Şeyh Zoli Seyyid Musa'nın evladından olduklarına dair ellerinde hüccetleri¹⁶ bulunmaktadır. Bunlar kanunen yükümlü oldukları vergilerini ilgili memurlara ödemişlerdir. Kanuna mugayir *tekâlifî örfiye* vergisinin talep edildiği ve bunların Seyyid olduklarına itibar etmeyip rencide ettikleri, tespit edilmiştir. Bundan böyle bu tür durumlara meydan verilmemesi ve kanun üzere muamele edilmesi emredildi. Bu durumda kayıtların muntazam tutulduğunu

12 Sarıcık, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Nakibü'l-Eşraflık Müessesesi*, s. 89-111.

13 Sarıcık, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Nakibü'l-Eşraflık Müessesesi*, s. 89-91.

14 *Divan-ı Hümayun sicilleri Diyarbakır Ahkâm Defterleri -1- numaralı defter: (H. 1155-1167 / M. 1742-1754)*, 006-4, ed. Ahmet Zeki İzgöer, Diyarbakır: Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2016, s. 16.

15 Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, "Nakibüleşraf" maddesi.

16 Nikabet Teşkilatının görevlerinden biri, Seyyidliği sabit olanlara hüccet vermek, böylece Seyyid olanla olmayanı ayırmak ve Seyyidlerin başta Tekâlif-i divaniye ve Avarızdan muafiyetlerini sağlayıp, nesebi sabit olmayanlarla ayırmaktır (Sarıcık, 2003: 137).

ve Sâdâd-ı Kirâma büyük önem verdikleri açıkça görülmektedir.¹⁷

Sâdâd-ı Kiramdan olan ve ehli örf tarafından kanun dışı vergi talebinde bulunulan görevlilerle ilgili olarak Evahiri Şaban 1155/ 2-11 Ekim 1742 tarihinde emir gönderilmiştir. Bu emirde Diyarbakır'ın Mevlana kazasına bağlı Sad kasabasından Seyyidlerden Nakibüleşraf Kaymakamı Seyyid Ali b. Seyyid Abdullah, Kardeşi Seyyid Yahya, Seyyid Abdullah b. Yahya, Amcazade Seyyid Sadeddin ve Seyyid Yusuf'un ödemekle yükümlü oldukları vergilerini eksiksiz ve zamanın da ödedikleri tespit edilmiştir. Bunlardan emri şerife mugayir vergi talep edilerek rencide edilmemeleri ve kanun doğrultusunda amel edilmesi kesin bir dille belirtilmesi, devlet görevlilerinde haksız kazanç elde edilmelerinin önüne geçilmiştir.¹⁸

Ergani'nin Salih köyü halkının Seyyidlerinde kendileriyle birlikte vergi vermelerinin talep edilmesi üzerine Evasıtı Safer 1156 / 6-15 Nisan 1742 tarihinde gönderilen emirde, anılan köyde ikamet eden Seyyid Mehmed'in sâdâd-ı kiramdan olduğu ve Nakibü'l eşraftan Seyyid olduğuna dair hücceti olduğu, vermekle yükümlü olmadığı vergilerden köylülerin baskısıyla sende bizimle birlikte ver denilerek rencide edilmiştir. Bu konuda Şeyhülislam tarafından verilen fetvaya göre hareket edilmesi ve bir daha bu konuda rahatsız edilmemesi hususunda idarecilerin uyarılması devletin Seyyidlere verdiği değeri de göstermektedir.¹⁹

Seyyidlerin maişetlerine konu olan gelirlerinin vergiden muaf olmaları için yapılan başvurularda isteklerinin kabul edildiğine dair Evasıtı Safer 1156/ 6-15 Nisan tarihinde gönderilen emirde, Seyyid Ali ve Seyyid Ramazan'ının Mardin kazasına bağlı Serekeci aşiretinden ata babadan Sâdâd-ı kiramdan olup, ellerinde İstanbul Nakibü'l eşraftan belgeleri olduğundan, geçimleri için besledikleri yüz ellişer adet koyundan vergi alınmaması için talep edilen emri şerif ve kanun üzere işlem yapılması buyruldu.²⁰

Seyyidlerin muaf olduğu vergilerden ve kanunnamelerde geçen vergilerin başında olan Rüsüm-i Şeriye muafiyetlerinden biride Âdeti Ağnam veya Resmi Ağnamdır. Kendi maişetleri için yüz elli baş koyuna kadar vergi alınmaması fermanla buyrulmuştu.²¹ Seyyidlerin bu konuda bireysel başvuruları da dikkate alınarak bu konuda Evasıt-ı Safer 1156 / 6-15 Nisan tarihinde gönderilen emirde, Mardin kazasının Seyyidlerinden olan Seyyid Ebubekir ile Seyyid Süleyman'ın besledikleri yüz altı koyun için vergi alınmamasını talep etmişlerdir. Bunların sâdâd-ı kiramdan oldukları, Nakibü'l eşraftan hüccetlerinin olduğundan geçimleri için besledikleri bu koyunlardan vergi alınmaması bildirilmiştir.²²

17 *Divan-ı Hümayun sicilleri Diyarbakir Ahkâm Defterleri -1- numaralı defter: (H. 1155-1167 / M. 1742-1754), 009-2, ed. Ahmet Zeki İzgöer, Diyarbakır: Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2016, s. 23.*

18 *Divan-ı Hümayun sicilleri Diyarbakir Ahkâm Defterleri -1- numaralı defter: (H. 1155-1167 / M. 1742-1754), 011-4, ed. Ahmet Zeki İzgöer, Diyarbakır: Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2016, s. 29.*

19 *Divan-ı Hümayun sicilleri Diyarbakir Ahkâm Defterleri -1- numaralı defter: (H. 1155-1167 / M. 1742-1754), 025-1, ed. Ahmet Zeki İzgöer, Diyarbakır: Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2016, s. 64.*

20 *Divan-ı Hümayun sicilleri Diyarbakir Ahkâm Defterleri -1- numaralı defter: (H. 1155-1167 / M. 1742-1754), 025-2, ed. Ahmet Zeki İzgöer, Diyarbakır: Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2016, s. 65.*

21 Sarıcık, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Nakibü'l-Eşraflık Müessesesi*, s. 96-97.

22 *Divan-ı Hümayun sicilleri Diyarbakir Ahkâm Defterleri -1- numaralı defter: (H. 1155-1167 / M. 1742-1754),*

Seyyidlerin geçimlerini sağladıkları hayvanların vergiden muaf edilmeleri için buldukları talepleri de yerine getiriliyordu. Bu konuda Evasıt-ı Muharrem 1160 / 23 Ocak-1 Şubat 1747 tarihinde Diyarbakır valisine ve mollasına gönderilen bir emirde, şehrinizde ikamet eden Şeyh Ahmed-i Kasrı evlatlarından Seyyid İsmail ve Seyyid Mehmed'in sâdâd-ı kiramdan olduklarına dair ellerinde hüccet-i şeriyeleri mevcut olduğundan geçimleri için besledikleri yüz ellişer koyundan vergi alınmaması ve bu konuda rahatsız edilmemeleri hususunda yetkililere emir gönderildi.²³

Yine Seyyidlerin geçimlerini sağlamak için besledikleri koyunlardan vergi alınmaması hususunda Evasıtı Şaban 1160 / 18-27 Ağustos 1747 tarihinde gönderilen emirde, Seyyid İbrahim ve Seyyid Osman'ın sâdâd-ı kiramdan oldukları ve hücceti şerife sahip olduklarından maişetleri için besledikleri yüz altmışar vergi alınmaması hususunda voyvodaya talimat verilmesi için emir gönderildi.²⁴

Sipahilerden bazılarının da Seyyidlerin tasarruf ettikleri yerlerden fazladan vergi talep etmeleri de olmuştur. Bu hususta gönderilen Evaili Muharrem 1161/ 3-12 Ocak 1748 tarihinde gönderilen emirde, Harput'un tımar köylerinden Zaluni köyünün mutasarrıfı olan Seyyid Mustafa'nın tahıl ve pamukta ödemesi gereken vergiyi ödediği halde, sipahilerin "dört kileden bir şahne olur mu?" diyerek fazla vergi talebinde bulunmuşlardır. Kayıt ve kanun dışı davranışları aşikâr olan bu şahısların kanun üzere hareket etmelerinin bildirilmesi, görevlerinin de zaman zaman gelir karşılığı vergi rayicini beğenmeyip kafalarına göre artırdıkları da olmuştur.²⁵

İmam ve hatiplerin vergiden muaf olduklarına dair Evahir-i Recep 1162/ 6-15 Temmuz 1749 tarihinde gönderilen emirde, Mardin kazasının Kara Dere köyü camisinde imam-hatip olan Halil Halife görevin ifa etmekte kusuru olmadığı ve vergiden muaf olduğu halde köy zabiti tarafından rüsum-ı ra'yyet talebinde bulunulduğu beyan etmiştir. İmamlar hutbe ve namazda kendilerine uyulan insanlar olduğundan rüsum-ı ra'yyet ve tüm vergilerden muaf oldukları önemle vurgulanarak buyruldu.²⁶

Seyyidlerin geçimleri için besledikleri koyunlardan vergi alınmaması hususuyla ilgili olarak Evahiri Ramazan 1162/ 3-12 Eylül 1749 tarihinde gönderilen emirde, Mardin kazası halkından olan Seyyid Mehmed, Seyyid Ali ve diğer üç Seyyid'den maişetleri için besledikleri yüz ellişer koyundan tahsildarların kanuna mugayir vergi talep ettikleri bildirilmiştir. Vergiden muaf oldukları halde tahsildarların tamamından vergi almaya kalkmaları kanuna uygun olmadığı ve kanun üzere hareket edilmesi için emri şerif gönderildi.²⁷

025-3, ed. Ahmet Zeki İzgöer, Diyarbakır: Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2016, s. 65.

23 *Divan-ı Hümayun sicilleri Diyarbakır Ahkâm Defterleri -1- numaralı defter: (H. 1155-1167 / M. 1742-1754)*, 104-2, ed. Ahmet Zeki İzgöer, Diyarbakır: Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2016, s. 269.

24 *Divan-ı Hümayun sicilleri Diyarbakır Ahkâm Defterleri -1- numaralı defter: (H. 1155-1167 / M. 1742-1754)*, 122-4, ed. Ahmet Zeki İzgöer, Diyarbakır: Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2016, s.314.

25 *Divan-ı Hümayun sicilleri Diyarbakır Ahkâm Defterleri -1- numaralı defter: (H. 1155-1167 / M. 1742-1754)*, 129-3, ed. Ahmet Zeki İzgöer, Diyarbakır: Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2016, s. 332.

26 *Divan-ı Hümayun sicilleri Diyarbakır Ahkâm Defterleri -1- numaralı defter: (H. 1155-1167 / M. 1742-1754)*, 162-4, ed. Ahmet Zeki İzgöer, Diyarbakır: Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2016, s.421.

27 *Divan-ı Hümayun sicilleri Diyarbakır Ahkâm Defterleri -1- numaralı defter: (H. 1155-1167 / M. 1742-1754)*, 166-1, ed. Ahmet Zeki İzgöer, Diyarbakır: Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2016, s.427.

Musul kazasında Naim aşiretinden Seyyid Gaybi, Seyyid Abdullah ve diğer seyyidlerin vergi vermemeleri hususunda ilgililere gönderilen Evahiri Muharrem 1163/ 30 Aralık 1749-8 Ocak 1750 tarihinde hüküm gönderilmiştir. Bunların sâdâd-ı kiramdan oldukları ve hücceti şerhiyelerinin bulunduğu, Musul kazasında tasarruf ettikleri her hangi emlak ve mallarının olmadığı halde oranın halkı ve ehli örf tarafından vergi vermeye zorlandıkları belirtilerek kanuna mugayir olarak rencide edilmemeleleri ve emri şerif doğrultusunda hareket edilmesi buyruldu.²⁸

Vergilerini Ödedikleri Halde Fazla Vergi Tahsilinde Bulunulan Yerleşim Birimleri

Osmanlı devleti, her türlü feodal bağılıkları kaldırarak yerel askeri idari otoritelerin faaliyetlerini ve reayadan alacakları şeyleri kanun ve nizama bağlıyor, durumu yapılan tahrir ve kayıtlara sıkı sıkıya bağımlı kalarak yürütüyordu. Bunun sonucu olarak Padişah'ın icra yetkisini taşıyan baştan beylerbeyi, sancak beyleri, diğer taraftan kanun ve nizamların kontrol görevi verilen kadılar, birbirlerini karşılıklı denetler ve bunun için merkezle doğrudan doğruya yazışma halinde bulunurlardı. Devletin en önemli görevi, reayayı yerel otorite sahiplerinin yolsuzluklarından korumaktı. Bu kadar sıkı tedbirlere rağmen her dönemde, otorite sahiplerinin yolsuzluklarından bahsedilmiştir.²⁹

Osmanlı devleti reaya kanunnamesinin ilk üç faslı, ceza maddelerini ihtiva eder. Ceza kanunları Hıristiyan-Müslüman tebaa için ortaktır. Fasıllar birincisi Müslüman reayaya, ikincisi yürüklere, üçüncüsü Hıristiyan reayaya olmak üzere üç kısımdan oluşur. Müslüman ve Hıristiyan reayaya ait kısımlar, reaya ile tımarlı sipahi arasındaki vergi ilişkilerini düzenleyen kuralları kapsar. Bunun sonucu olarak Osmanlı riyyet-rüsümünün sadece bir vergi sisteminden ibaret olmadığı, aynı zamanda devlet içinde sınıfların statüsünü tespit eden bir sistem de olduğu görülmektedir.³⁰

XVIII. yüzyılda merkezi otoritenin zayıflanması sonucu, yerel güçlere vergi ve güvenlik işlerinde yetkiler tanınmıştır. Anadolu'da Celallilere karşı valilerin ve diğer görevlilerin ücretli sekban askeri besleme zorunluluğu dolayısıyla reayadan aidat toplamaları, yani tekâlif-i Şâkka yeni dönemde yaygınlaşan bir yöntemdi. Bu duruma özellikle her birime toptan belirlenen Avarız-ı Divaniye vergisinin halk arasında herkesin durumuna göre dağıtma ve toplama görevi, yerel kadı başkanlığında o kazanın ayan ve eşrafına verilmesi düzenleyici rol oynayan kadıların nüfuz ve yetkileri gittikçe yerel ayanın elinde toplanmaya başladı. Bu durum haksız vergilerin talep edilmesine ve köylünün durumuna bakılmaksızın vergiye ortak kılınmaya çalışılarak birçok huzursuzlukların çıkmasına neden olmuştur.³¹

Köylü ve sipahi ilişkilerine baktığımızda, sipahinin başlıca sorumluluğu çift-hane

28 *Divan-ı Hümayun sicilleri Diyarbakir Ahkâm Defterleri -1- numaralı defter: (H. 1155-1167 / M. 1742-1754), 173-1, ed. Ahmet Zeki İzgöer, Diyarbakır: Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2016, s.444.*

29 Halil İnalçık, *Devleti Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011, s.320.

30 İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, s.31-32.

31 İnalçık, *Devleti Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I*, s.333-337.

sistemini korumaya yönelik kanunları uygulamak ve devamlı kontrolünü sağlamaktır. Toprakların bölüşülmesine asla izin verilmez. Toprak olarak varisler arasında paylaşılan, yalnız bağ ve bahçelerdir. Köylü ile sipahiler arasında çatışma konusu olan angaryaların dışında sipahinin, reayayı kanunda belirlenen miktar dışında para ve fazla vergi almaya çalışmasıydı.³²

Kulp kazasının Boşat nahiyesine bağlı Malos ve Boşat köyleri halkı kendilerine ait imdad-ı hazeriye ve seferiye vergisini ödediklerinden Mefarikin kazası halkının kendi vergilerini kanun dışı baskı ve zor kullanarak bu köylerin üzerine yükledikleri bildirilmişti. Evahiri Cemaziyülahır 1155/ 4-13 Ağustos 1742 tarihinde Diyarbakır Valisi ve ilgili kadılara gönderilen hükümde; Mefarikin kazası halkının zor ve baskı sonucu kendi vergilerini de bu köylere ödedikleri, duruma el konularak Divanı Hümayunda bulunan defterlere göre işlem yapılması emredilmişti. Bu defterlere göre Diyarbakır eyaletine bağlı kazalarda, sefersiz senelerde hazeriye, saferlerin olduğu senelerde ise kırk dört bin kuruş seferiye vergisi konulmuştu. Sefersiz senelerinde imdad-ı hazeriyelerini ödedikten sonra halktan fazladan vergi alınmaması ve rençide edilmemelerine azami dikkat gösterilmesinin buyrulması yapılan iş ve işlemlerin belirlenmiş esas ve usullere göre yapıldığını, hiçbir zümrenin bir diğer zümreye yükünün yüklenmesine fırsat verilmemiştir.³³

Bazı devlet görevlilerinin kanun dışı Çüngüş kazası köylülerinden vergi talep etmeleri üzerine yapılan şikâyet sonucu, Evahiri Cemaziyülahır 1155/ 4-13 Ağustos 1742 tarihinde Diyarbakır Valisine ve Çüngüş kadısına gönderilen emirde; adı geçen kaza halkının vergilerini zamanında ödedikleri halde Ergani maden eminin halktan bedava bal, üzüm, soğan, koyun, keçi vs. aldığı iddiaları üzerine yapılan araştırma sonucu vergi dışındaki kanuna mugayir bu tür angaryalar çok sert bir dille ortadan kaldırılmıştı. Devlet görevlilerin yetkilerini aşmamaları hususunda ciddi bir takibe tabi tutulduklarını göstermesi bakımında önemlidir.³⁴

Devlet rüşvet suiistimalleri önlemek için çıkartılan kısıtlayıcı yönetmelikler, ya bu tür kişisel ödemeler için bir tarife saptırıyor, ya da bunları kamu gelirine dönüştürüp her türlü kişisel ücreti yasaklıyordu.³⁵ Devlet görevlilerinden Subaşı Mustafa Ağa'nın vergi dışında haksız kazanç elde etmek amacıyla şantaj sonucu halktan menfaat temin ettiklerine dair gönderilen emir gönderilmiştir. Emirde adı geçen subaşının Çüngüş kazasının Hindibaba köyünden Mehmet oğlu Mustafa'yı ilgisi olmadığı bir öldürülme olayı ile suçlayarak dört yüz kuruş rüşvet aldığı iddiasının araştırılarak kanun üzere işlem yapılmasını, haksız yere alınan paranın kişiye iade edilmesinin bildirilmesi bu konuda devletin hassasiyetini göstermektedir.³⁶

32 İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, s.13-14.

33 *Divan-ı Hümayun sicilleri Diyarbekir Ahkâm Defterleri -1- numaralı defter: (H. 1155-1167 / M. 1742-1754)*, 006-1, ed. Ahmet Zeki İzgöer, Diyarbakır: Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2016, s.14.

34 *Divan-ı Hümayun sicilleri Diyarbekir Ahkâm Defterleri -1- numaralı defter: (H. 1155-1167 / M. 1742-1754)*, 006-2, ed. Ahmet Zeki İzgöer, Diyarbakır: Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2016, s.15.

35 Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, 1. cilt, İstanbul: Eren Yayınları, 2004, s. 114.

36 *Divan-ı Hümayun sicilleri Diyarbekir Ahkâm Defterleri -1- numaralı defter: (H. 1155-1167 / M. 1742-1754)*, 006-3, ed. Ahmet Zeki İzgöer Diyarbakır: Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2016, s. 15.

Ödemeleri gereken vergilerini ödemiş olmalarına rağmen zaman zaman başkalarının ödemesi gereken vergilerin kendilerinden talep edilmesi üzerine şikâyetlerde bulunulmuştur. Bunun üzerine Evasıt-ı Recep 1155 / 11-20 Eylül 1742 tarihinde ilgililere gönderilen hükümde, Mardin kazasının Yılcık nahiyesine bağlı ve Padişah'ın Halil'i ve diğer bazı köylerdeki Yarenli ve Şarkıyan cemaatleri halkından bazıları ödemeleri gereken öşürlerini ve rüsum-i raiyyetlerini defterdeki kayıtlardaki miktara göre zabıtlere ödemişlerdir. Ancak yetkililerin bu köylerden başka yerlere göç edenlerin vergilerini de bu köylerin sakinlerinden haksız olarak talep etmeleri üzerine gönderilen emirde kanun ve defterdeki kayıtların dışında vergi tahsilinde bulunulmaması hususunun bildirilmesi verginin şahsi özelliğine riayet edildiğini göstermesi açısından önemli olmuştur.³⁷

Ehli örf tarafından mükerrer şekilde vergi tahsilatının yapılmağa çalışıldığı zamanlarda olmuştur. Bununla ilgili olarak Evahir-i Recep 1155/ 20-29 Eylül tarihinde ilgililere gönderilen emirde, Ergani kazasına bağlı Babacık ve diğer bazı köylerdeki halkın kanun ve defter kayıtlarına ödenmesi gereken vergilerini ödedikleri halde mükerrer ve haksız bir şekilde tekrar istenmiştir. Bu tahsilatta bulunan Ergani maden emini ve diğer ehli örf mensuplarına kanun ve kayıtların dışına çıkılmaması emir edilmiştir.³⁸

Bazı şahısların devlet görevlileri adına da vergi tahsil yoluna gittiklerine dair gönderilen Evail-i Zilkade 1155/ 29 Aralık 1742-8 Ocak 1743 tarihli hükümde; Siverek kazasına bağlı Oşun, Millili Sarayı nahiyelerine köylerin vergilerini eksiksiz ve zamanında ödedikleri halde Siverek kazasında bazı kötü niyetli şahısların Kaza Voyvodasının da adını kullanarak vergi toplamaya çalışmaları üzerine durumun ortadan kaldırılması için yetkililer uyarılarak gerekli tedbirlerin alınması bildirilmişti. Devamlı suiistimal edilmeğe müsait olan vergi hususundaki tatbik ve takibine azami dikkat edildiği görülmektedir.³⁹

Yine bu şahıslar bu kez farklı bir metotla Voyvoda'nın adını kullanarak kanunsuz bir şekilde vergi talebinde bulunmaları üzerine Evail Z. 1155/ / 29 Aralık 1742-8 Ocak 1743 tarihinde hüküm gönderilmiştir. Bu hükümde, bu şahısların tekrar Mehmet Ağa'nın adını kullanarak ve aslı astarı olmayan bir iddia ile üst makamlara yüklü miktarda hediyeler verildiğini ve bunun karşılığı olan akçenin salma yoluyla halktan toplanmasının emredildiğini söyleyip halkın ödedikleri verginin iki-üç katını da bu yolla halktan topladıkları tespit edilmiştir. Bunlardan vergileri dışında alınan miktarın kendilerine iadesi ve sorumluları hakkında kanun üzere acilen işlem yapılması hususunda emir verilerek bu tür olayların bir daha cereyan edilmemesi için önlem alınmaya çalışılmıştır.⁴⁰

37 *Divan-ı Hümayun sicilleri Diyarbakır Ahkâm Defterleri -1- numaralı defter: (H. 1155-1167 / M. 1742-1754), 007-5, ed. Ahmet Zeki İzgöer Diyarbakır: Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2016, s. 18.*

38 *Divan-ı Hümayun sicilleri Diyarbakır Ahkâm Defterleri -1- numaralı defter: (H. 1155-1167 / M. 1742-1754), 008-2, ed. Ahmet Zeki İzgöer Diyarbakır: Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2016, s. 20.*

39 *Divan-ı Hümayun sicilleri Diyarbakır Ahkâm Defterleri -1- numaralı defter: (H. 1155-1167 / M. 1742-1754), 015-2, ed. Ahmet Zeki İzgöer, Diyarbakır: Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2016, s.38.*

40 *Divan-ı Hümayun sicilleri Diyarbakır Ahkâm Defterleri -1- numaralı defter: (H. 1155-1167 / M. 1742-1754), 017-1, ed. Ahmet Zeki İzgöer, Diyarbakır: Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2016, s.43.*

Bu kez Voyvoda'nın vekili Molla Ömer hakkında gönderilen aynı tarihli başka bir hükümde de, tahsilat esnasında asıl deftere göre değil de kendisinin 1142 yılından beri hazırlayıp ve uyguladığı mükerrer deftere göre halktan fazladan para tahsil edildiği tespit edilmiştir. Bu paranın hak sahiplerine acilen iade edilmesi ve adı geçen kişi hakkında da gerekli işlemin yapılmasını bildirildi. Halk ile yöneticiler arasındaki iletişim kanallarının işleme sonucunu gecikse de bu tür usulsüzlüklerin ortaya çıkmasında etkili oluyordu.⁴¹

Yerel ayana yükselme fırsatı veren mültezimlik, köylüleri ve zanaatkârları genellikle büyük zarara uğrattıyordu.⁴² Mültezimlerin köylülerden vergileri dışında para istemelerinin önlenmesi hususunda Evasıtı Rebiyülevvel 1156/ 5-14 Mayıs 1743 tarihinde gönderilen emirde, Harput'un Uluabad nahiyesine bağlı Vartetil köyü halkının ödemeleri gereken vergilerinin tamamını mültezimlerine ödedikleri halde, başka adlar altında ve defterlerde yazılı olmayan tarlarda dökülen başakları bin bir zahmetle toplayan köylülerden bunlar için de otuzar kırkar akçe talep etmiştir. Yapılan araştırma sonucu Defterhane-i Amire de bulunan deftere göre köyde bulunan yüz yirmi dört neferin yazılı olduğu ve ödemekle yükümlü oldukları toplam verginin ise yüz yirmi dokuz bin yüz atmış akçe olduğu yazılıdır. Kanun ve defter kayıtlarına göre işlem yapılması emir edildi.⁴³

Zabitlerin de sürekli olarak halktan fazladan aldığı olmuştur. Bu hususta yapılan şikâyetler sonucu gönderilen Evasıtı Muharrem 1161/ 12-21 Ocak 1748 tarihinde gönderilen emirde, Palu zabitlerinin halktan 1150 senesinden beri kanuna muga-yir olarak defterde yazılı olan vergiden fazla vergi aldıklarından başka her birinden yirmişer akçada zorla tahsil ettikleri bildirilmiştir. Konunun mübaşir marifetiyle araştırılması, fazladan alınan verginin hak sahiplerine iade edilmesi ve zabitler hakkında da kanun üzere işlem yapılmasının emredilmesi, devletin bu konudaki hassasiyetini ortaya koymaktadır.⁴⁴

Ayanlık iddiasında bulunan kimselerinin de vergi konusunda halkı rahatsız ettikleri de oluyordu. Bu konuda yapılan şikâyetler sonucu Evahir Zilkade. 1161/ 11-20 Kasım 1748 tarihinde gönderilen bir emirde, Hale kasabasında emlak ve arazileri olmayan kişilerden hane-i Avarız-ı Divaniye vergisini ödemeleri konusunda bazı ayanlar tarafından baskı yapıp rencide etmektedirler. Bunların böyle bir hakları olmadığını kanun üzere işlem yapılması önemle belirtildi.⁴⁵

Defterlerde ve kayıtlarda yazılı olmayan kalemlerden de halktan vergi tahsil etme yoluna giden sipahiler oluyordu. Bu tür şikâyetler üzerine Evalidi Recep 1164/27 Ma-

41 *Divan-ı Hümayun sicilleri Diyarbakır Ahkâm Defterleri -1- numaralı defter: (H. 1155-1167 / M. 1742-1754), 017-2, ed. Ahmet Zeki İzgöer, Diyarbakır: Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2016, s.2.*

42 Suraiya Faroqhi, "Siyaset ve Ekonomi Arasındaki Yönetici Seçkinler", Haz. Halil İnalçık ve Donalt Quarteat, *Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, 2. cilt, İstanbul: Eren Yayınları, 2006, s.641.

43 *Divan-ı Hümayun sicilleri Diyarbakır Ahkâm Defterleri -1- numaralı defter: (H. 1155-1167 / M. 1742-1754), 028-2, ed. Ahmet Zeki İzgöer, Diyarbakır: Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2016, s. 73.*

44 *Divan-ı Hümayun sicilleri Diyarbakır Ahkâm Defterleri -1- numaralı defter: (H. 1155-1167 / M. 1742-1754), 130-1, ed. Ahmet Zeki İzgöer, Diyarbakır: Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2016, s.333.*

45 *Divan-ı Hümayun sicilleri Diyarbakır Ahkâm Defterleri -1- numaralı defter: (H. 1155-1167 / M. 1742-1754), 151-1, ed. Ahmet Zeki İzgöer, Diyarbakır: Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2016, s.390.*

yıs-5 Haziran 1751 tarihinde ilgililere gönderilen emirde, Diyarbakırın Şark-ı Amid nahiyesine bağlı Sinanlı mezrası halkının vermekle yükümlü oldukları aşarı şer'iyle ve defterlerde yazılı tüm vergilerini ödedikleri halde ödemekle yükümlü olmadıkları ağnam vergisinin tahsiline çalışılarak rencide edildiklerini bildirmeleridir. Sipahinin bu konuda kanuna göre davranıp halkı ağnam vergisi konusunda rencide etmemesi buyruldu.⁴⁶

Kadılar kendilerinin sorumluluklarının altında olan köyler de naiplerin vasıtasıyla da vergileri toplamağa çalışmışlardır. Bu görevi ifa etmek için kalabalık gruplarla köylere çıkmaları halkı rahatsız ettiği gibi, askeri zaferler sırasında yol güzergâhında bulunan yerleşim birimlerinde ki halkın rahatsızlığına sebep oluyorlardı.⁴⁷ Yolların kenarında veya geçiş noktalarında bulunan köylerin ücretsiz ve zorla yiyeceklerine el konularak vergi alınmaya çalışıldığı da oluyordu. Bu konuda ilgililer evaili Şaban 1166/ 4-13 Haziran 1753 tarihinde sert bir dille uyarılarak emri şerif gönderilmiştir. Bu emirde, Ergani Madeni'nin Uslu mezrası halkı yol üzerinde olduklarından gelen geçenlerin zorla yiyeceklerini aldıkları, her hangi bir ücret ödemedikleri, bazı görevlilerinde bunu vergi olarak tahsil etmeğe çalıştığı ve halkın zor durumda olduğu bildirilmiştir. Bundan böyle bu ücret mukabili dışında yiyecek alınmaması ve halkın rahatsız edilmemesi için daha önceden gönderilen emri şerif doğrultusunda hareket edilmesi buyrularak herkesin bu konuda dikkat ve ihtimam göstermesi emir edildi.⁴⁸

Devlet orduların ikmalî sırasında disiplin sorunlarını ve halkın şikâyetlerini asgari duruma indirgemek için orduların kentlere girmesine nadiren izin verilirdi. Orduya birçok zanaatkâr eşlik eder ve konakladığı sırada bunlarda atölyelerini kurar ve işlerini yaparlardı⁴⁹. Buna rağmen şikâyetler tamamen önlenememiştir. Yol kenarında bulunan ve askerlerin geçiş noktasında olan köylerin ödedikleri vergilerin çokluktan dolayı yapılan şikâyetler üzerine Evaili Şaban 1166/ 4-13 Haziran 1753 emir gönderildi. Diyarbakır'ın Çüngüş kazasının Ebutahir nahiyesinin Uslu köyünün seferlere gidip gelen askerlerin geçiş güzergâhında olması ve ödenen vergilerin çokluktan dolayı köyün boşaldığı ve köyde kalan dört buçuk avarız hanesine tekabül eden kırk altı kuruş on beş akçe vergisinin af edilmesi, her hane için senede kırkar kuruş salyanelerinden dört buçuk haneye isabet eden yüz seksen kuruşun bir defa Çüngüş mahkemesinin huzurunda teslim edildikten sonra vilayet harcı, salyane ve vergi talep edilmemesi ve bunun kayıtlara geçirilmesi emir edilmesi devletin her yeri yaşanır halde tutmasına verdiği önem açısından da önemlidir.⁵⁰

Vergilerini Ödedikleri Halde Fazla Vergi Talebinde Bulunulan Şahıslar

Osmanlı Devletinde ferman- kanunlar, çoğu kez bir gruba ya da bir göreve ait emir-

46 *Divan-ı Hümayun sicilleri Diyarbakır Ahkâm Defterleri -1- numaralı defter: (H. 1155-1167 / M. 1742-1754), 210-2, ed. Ahmet Zeki İzgöer, Diyarbakır: Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2016, s.545.*

47 İnalçık, *Devleti Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I*, s.327-328..

48 *Divan-ı Hümayun sicilleri Diyarbakır Ahkâm Defterleri -1- numaralı defter: (H. 1155-1167 / M. 1742-1754), 253-1, ed. Ahmet Zeki İzgöer, Diyarbakır: Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2016, s. 647.*

49 İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, s.597

50 *Divan-ı Hümayun sicilleri Diyarbakır Ahkâm Defterleri -1- numaralı defter: (H. 1155-1167 / M. 1742-1754), ed. Ahmet Zeki İzgöer Diyarbakır: Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2016, 253-2 s. 648.*

lerden oluşur. Buda hukukun şahsiliği prensibi, vergi kanunlarının bölge veya gruba özel niteliği söz konusudur. Bu hükümler belirtilen şahısları ilgilendirdiği gibi, bir görevliye uygulanacak hususları da bildirerek üçüncü şahısları da bağlayan hükümler içerebilir. Burada ki esas amaç genellikle eskiden beri yerleşmiş olan örf ve adetlerin onaylanmasını yahut onların başka bir bölgeye uygulanmasını emreder.⁵¹

Bu gruplardan yürüklerin göçer olmaları nedeniyle olumsuz etmenlere açık olduklarından yerleşik nüfusa göre daha kolay etkilenmeleri söz konusu olduğundan ekonomik yönden olumsuz etkileniyordular. Bu şartlarda ya eşkiyalıyor ya da küçük ücret karşılığında imparatorluk ordusuna paralı asker yazılıyorlardı. Otlakçılık ekonomisinin hâkim olduğu Doğu Anadolu'da göstermelik vergiler kendi beyleri tarafından toplanıp devlete teslim ediliyordu. Böylece irsi reislerinin emri altında askeri hizmet vermeleri sağlanıyordu.⁵²

Mardin kasabasındaki mahallelerde ikamet eden yedi Yahudi marangoz, emlak ve yerleri olmadığından, avarız ve benzeri vergileri verecek gelirleri de bulunmadığı için Avarız-1 Divaniye vb. vergilerden muaf bulunmaları hususunda müracaatta bulunmuşlardı. Yapılan araştırmalar sonucunda, emlak vb. tasarruf etmedikleri ve bunlara musallat olan bezzaz taifesindeki bazı kişilerin de kendileriyle aynı vergiyi vermeleri hususunda kanuna muğayir baskı yapıldığı tespit edilmişti. Evaili Recep 1155 / 2-11 Eylül 1742 tarihinde gönderilen emirde ilgili defterlerin tetkikinde bu şahısların bu vergilerden muaf oldukları belirtilmiştir. Bunlara ilgili taifenin haksız olarak kendileriyle aynı vergilere ortak kılındıkları nedeniyle bu durumun önlenmesini ve adı geçen marangozların rencide edilmemeleri, kanun üzere hareket edilmesi kesin bir dille bildirilmesi Osmanlı Devleti'nin inanç ve ırk ayırımı yapmadan hukukun üstünlüğü ilkesini uygulamasında taviz vermediğini ortaya koymuştur.⁵³

Osmanlı Devletinde belirli görevleri yerine getiren görevliler, bazı vergilerden muaf tutulmuşlardır. Muaf olan bazı görevlilerden vergi alınması üzerine yapılan şikâyetlerle ilgili kadiya Evaili Recep 1155 /2-11 Eylül 1742 tarihinde emir gönderilmiştir. Bu emirde, Amid mahallesi sakinlerinden zimmi Esmah İsa Nasriye Camisinin Seray darı (yemek ve sofraya işlerine bakan görevli) olduğundan dolayı Avarız-1 Divaniye ve seferiye vergilerinden muaf olduğu belirtilmiştir. Buna rağmen ehli örf tarafından vergi ödenmesi talep edilmesinin kanuna muğayir olduğundan bu kişinin rencide edilmemesi ve kanuna göre hareket edilmesinin bildirilmesi kişi hak ve sorumluluklarına gösterilen hassasiyet açısından önemlidir.⁵⁴

Köylerde bilfiil tarımla uğraşan yeniçerilerin olduğu 1549 tarihli fermanan anlaşıl-maktadır. Askeriler için vergilendirmede özel bir muamele söz konusu olmamakla birlikte kanunlar, sultanın kapıkulları için bazı kişisel muafiyetler öngörüyordu. Mesela köylülerin ödedikleri boyunduruk resminden muaf oldukları gibi, sipahilerin

51 İnalçık, *Devleti Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I*, s.238.

52 İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, 1. cilt, s.79-80.

53 *Divan-ı Hümayun sicilleri Diyarbakır Ahkâm Defterleri -1- numaralı defter: (H. 1155-1167 / M. 1742-1754)*, 005-6, ed. Ahmet Zeki İzgöer, Diyarbakır: Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2016, s.14.

54 *Divan-ı Hümayun sicilleri Diyarbakır Ahkâm Defterleri -1- numaralı defter: (H. 1155-1167 / M. 1742-1754)*, 006-5, ed. Ahmet Zeki İzgöer, Diyarbakır: Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2016, s.16.

ürünlerini ambarlarına taşımaktan da yükümlü tutulmamışlardı.⁵⁵ Bu şahıslardan da fazladan vergi talep edilmesi sonucu yapılan başvuruların aynı titizlikle takip edildiğine dair Evahiri Şaban 1155/ 20-29 Ekim 1742 tarihindeki hükümde: Sad kasabası sakinlerinden yeniçeri Hacı Recep Beşe b. Mahmut'un ödemekle yükümlü olduğu vergileri eksiksiz ve zamanında ödenmesine rağmen kendisinden kanuna mugayir vergi talep edilmiştir. Bu durumda kişinin rencide edilmeyerek kanun üzere hareket edilmesinin hatırlatılması da gösteriyor ki sadece vatandaştan tek değil belirli görevleri ifa eden devlet görevlilerinden de fazla vergi aldıkları görülmüştür.⁵⁶

Toptan satılmak üzere kent pazarına getirilen mallardan, bac denilen çarşı-Pazar resimleri alınırdu. Pazar baçlarının oranı düşük tutulurdu. Kırkta bir oranında alınan İslam mal varlığı vergisi zekât) temelinde takdir ediliyordu.⁵⁷ Tüccarlardan da defterlerde yazılı kayıtların dışında fazla vergi talep edildiği de olmuştur. Bu konuda Evahiri Rebiyülevvel 1156/ 14-23 Mayıs 1743 tarihinde gönderilen emirde, Diyarbakır'da ikamet eden ve ticaretle uğraşan Molla Bekir ve iki arkadaşı taşradan Diyarbakır'a mal getirmektedirler. Bunlar kanun ve defter kayıtlarına göre ödemeleri gereken on altı bin üç yüz altmışaltı akçe bac vergilerinin tamamını eksiksiz ödedikleri halde zabıt defter ve kayıtlara itibar etmeyerek fazladan vergi talep ederek rencide edilmeleri üzerine acilen kayıtlara göre hareket edilmesi emir edildi.⁵⁸

Belli başlı görevleri ifa eden görevlilerden bazı vergilerin alınmaması da defter kayıtlarında yer almıştır. Bu konuda da gönderilen Evaili Muharrem 1157 / 16-25 Şubat 1744 tarihli emirde, Çemişgezek'in Sisne nahiyesine bağlı Sudak köyünde vefat eden Abdülgani Mehmed'in evladı Hasan yol üzerinde gelip gidenlere hizmet ettiğinden baş vergisi ve Avarız-1 Divaniyeden muaf olduğu halde kendisinden bu vergilerin tahsili istenmiştir. Talebi üzerine yapılan kayıtların tetkikinde "baş akçesi ile Avarız-1 Divaniye-1 divaniyeden emin ola" şeklindeki kayıtla ilgilinin bu vergilerden muaf olduğu sonucuna varılmıştır. Bu kayda göre işlem yapılması bildirildi.⁵⁹

Vilayette mehter takımında görevli olanlarında vergi muafiyetlerine sahip oldukları bu kayıta anlaşılmaktadır. Bu konuda yapılan başvuruda vergilerini eksiz ödedikleri halde buna itibar etmeyip fazladan ödeme yapmağa zorlanan şahıslarla ilgili olarak Evasıtı Cemaziyülahır 1157/ 22 Temmuz-1 Ağustos 1744 tarihinde Diyarbakır kadısına gönderilen emirde, Ekrâd taifesinden Şehriban Saliha hatun kendisinin ihtiyar olduğunu, oğlununda Vali'nin Mehter hanlığında görev ifa etmektedir. Kendisinin ödemesi gereken vergileri kusursuz ödediği halde fazladan vergi talep edilmiştir. Yapılan araştırmada ehli örf tarafından fazladan vergi tahsil yoluna gidilerek rencide edildiği, kayıtlar uyulmadığı tespit edildiğinden kanun üzere hareket edilmesi emir

55 İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, 1. cilt, s. 221.

56 *Divan-ı Hümayun sicilleri Diyarbakır Ahkâm Defterleri -1- numaralı defter: (H. 1155-1167 / M. 1742-1754)*, 011-5 ed. Ahmet Zeki İzgöer, Diyarbakır: Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2016, s.30.

57 İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, 1. cilt, s.254-255.

58 *Divan-ı Hümayun sicilleri Diyarbakır Ahkâm Defterleri -1- numaralı defter: (H. 1155-1167 / M. 1742-1754)*, 028-3, ed. Ahmet Zeki İzgöer, Diyarbakır: Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2016, s.74.

59 *Divan-ı Hümayun sicilleri Diyarbakır Ahkâm Defterleri -1- numaralı defter: (H. 1155-1167 / M. 1742-1754)*, 046-2, ed. Ahmet Zeki İzgöer, Diyarbakır: Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2016, s.119.

edildi.⁶⁰

Metruk yerleri ekip biçerek tarıma elverişli hale getiren reayadan kanun dışı vergi talebinden bulan an ehli örf taifesi de olmuştur. Bu konuda yapılan şikâyetler sonucu Evasıtı Rebiyülahır 1158 / 13-22 Mayıs 1745 tarihinde Musul kadısına gönderilen emirde, Musul dışında harabe olan araziye işleyerek verimli hale getiren Mehmed b. Yahyâdan üzerine düşen vergilerini eksiksiz ödediği halde ehli örf taifesinin kanun ve kayıt dışı fazladan vergi talep ettiği tespit edilmiştir. Bu konuda kayıtlara uyulması buyrulurak çalışkan insanların korunmasına çalışıldığı açıkça da görülmektedir.⁶¹

Devlet sosyal barışın sağlanması ve yerleşik hayatın teşvik edilmesi yönünden konargöçer, sağlık durumları elverişli olmayan hasta veya sakat olanlar ile çalışmaya elverişli olmayanları da bazı vergilerden muaf tutuyordu. Bu tarz şikâyetler sonucu Evahiri Safer 1159 /14-23 Mart 1746 tarihinde yapılan başvuru sonucu gönderilen emirde, Diyarbakır eyaletinde Abbas b. İbrahim'in Araban taifesinden konargöçerdi. Bunun ihtiyar ve iki elinin de yaralı olması nedeniyle çalışmadığından defterden yazılı olandan fazla vergi talep edilerek rencide edilmemesi önemle vurgulanarak kişinin korunmasına gösterilen ihtimamı göstermektedir.⁶²

Devlet, kişilerin mağdur edilerek işlerini terk etmemeleri ve her yerin yaşanır halde tutulması konusunda da hassas davranmıştır. Ödenmesi gereken vergiler dışında voyvodalar tarafından yükümlü olmadıkları vergileri de talep edilmesi sonucu yapılan şikâyetlerle ilgili olarak Evahiri Muharrem 1156 / 16-25 1743 tarihinde gönderilen emirde, Diyarbakır'da küçük silah imalathanesini mukataa statüsünde işleten Abdullah ve Halil'in işletme ile alakalı yükümlü oldukları vergileri ödediklerini bildirmişlerdir. Ancak Voyvoda'nın ek vergiler talep etmesi sonucu işlerini terk edip ayrılmışlardır. Bu durum kişilerin mağduriyetleriyle birlikte devleti de zarara uğratmaktadır. Baş defterdarlığın kararları doğrultusunda hareket edilerek kişilerin mağduriyetlerinin giderilmesi emredilmiştir.⁶³

Osmanlılar kendi idareleri altına giren gayrimüslimlerden, Müslümanlardan farklı olarak Cizye vergisini alırlardı. Bu vergiyi ödeyenlerin inançlarını yaşamalarına, kendi dini liderlerini seçmelerine müsaade edilirdi.⁶⁴ Gayri Müslimlerden fazladan cizye vergisini tahsil etmeye çalışan cizye voyvodalarıyla ilgili Evaili Şevval 1162/ 15-24 Eylül 1749 tarihinde Diyarbakır kadısına gönderilen emirde, Diyarbakır'ın iki mahallesinde ikamet eden on iki gayrimüslim vergilerini ve cizyelerini eksiksiz ödedikleri halde cizye voyvodası ve ehli örf taifesi tarafından fazla vergi alındığı şikâyet edilmiştir. Bu hususta Divanı Hümayun kaleminde bulunan ilgili defterin kenarına şerh edilen emri şerif doğrultusunda hareket edilmesi ve bu taifenin rahatsız husu-

60 *Divan-ı Hümayun sicilleri Diyarbakır Ahkâm Defterleri -1- numaralı defter: (H. 1155-1167 / M. 1742-1754), 054-1, ed. Ahmet Zeki İzgöer, Diyarbakır: Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2016, s. 141.*

61 *Divan-ı Hümayun sicilleri Diyarbakır Ahkâm Defterleri -1- numaralı defter: (H. 1155-1167 / M. 1742-1754), 068-1, ed. Ahmet Zeki İzgöer, Diyarbakır: Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2016, s. 175.*

62 *Divan-ı Hümayun sicilleri Diyarbakır Ahkâm Defterleri -1- numaralı defter: (H. 1155-1167 / M. 1742-1754), 080-4, ed. Ahmet Zeki İzgöer, Diyarbakır: Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2016, s. 210.*

63 *Divan-ı Hümayun sicilleri Diyarbakır Ahkâm Defterleri -1- numaralı defter: (H. 1155-1167 / M. 1742-1754), 022-1, ed. Ahmet Zeki İzgöer, Diyarbakır: Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2016, s.56 .*

64 Erhan Afyoncu, *Sorularla Osmanlı İmparatorluğu-V*, İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2007, s. 156.

sunda azami dikkat ve ihtimam gösterilmesi ise insanın inanç, ırk, bakımında bir ayırımı tabi tutulmadığı ve her konuda olduğu gibi kanun ve nizama göre hareket edildiği görülmektedir.⁶⁵

Sonuç

Askeri ve reaya sınıf arasında ki ilişkilerin çok sağlam temellere oturtulduğu ayrıca vuku bulan şikâyetlerin titizlikle incelenerek sonuçlandığı görülmüştür. Şikâyetlerin konularına göre tasnif edilerek ilgili birimlere bildirildiği ve her konun ilgili defter kayıtlarının esas alınarak sonuçlandırılmaya çalışıldığı görülmüştür. Vergi muafiyetine sahip zümre ve şahıslar ile görevlilerin muafiyet beratlarının kendilerine verildiği gibi ilgili defter ve dairelerinde de kaydedilmiştir. Seyyidlere Peygamber Efendimizin soyundan olmaları nedeniyle vergi muafiyetleri getirildiği, hürmet gösterildiği ve bunların İstanbul'da Nakibüleşraf dairesinde kayıtlarının tutularak Seyyid olamayanların sızmalarını önlenmiştir.

Bu şikâyetlerde görülen dava konularının daha çok sipahi ve köylü arasında geçen anlaşmazlıklara çözüm getirilerek halkın zarar görmesini engellediği gibi yerleşim birimlerindeki üretimin devam ederek sosyal-ekonomik dengenin korunması devamlı gözetilmiştir. Bütün sınıf ve zümrelere kanun ve kayıtlar doğrultusunda adalet üzere hareket edilerek reayanın mağduriyetleri giderilmeye çalışılmıştır. Bazı durumlarda vergi muafiyeti getirilen reaya, yerel beylerinin yönetiminde askerlik hizmetine alınarak asayişin ve huzurun teminine de katkı sunmuştur.

Kaynakça

- Afyoncu, Erhan. *Sorularla Osmanlı İmparatorluğu-V*. İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2007.
- Akdağ, Mustafa. *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi-I*. Ankara: Barış Kitap Basım Yayın Dağıtım, 1999.
- Bilge, Sadık Müfit. "XV-XVIII Yüzyıllarda Osmanlı Devletinde Vergi Muafiyeti". Osmanlı Coğrafyası Kültürel Arşiv Mirasının Yönetimi ve Tapu Arşivlerinin Rolü Uluslararası Kongresinde Sunulan Bildiri. İstanbul: 2012.
- Divan-ı Hümayun sicilleri Diyarbakir Ahkâm Defterleri -1- numaralı defter: (H. 1155-1167 / M. 1742-1754)*. Ed. Ahmet Zeki İzgöer. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2016.
- Faroqhi, Suraiya. "Siyaset ve Ekonomi Arasındaki Yönetici Seçkinler". Haz. Halil İnalçık ve Donalt Quarteat. *Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*. 2 cilt. İstanbul: Eren Yayınları, 2006.
- İnalçık, Halil. *Devleti Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011.
- İnalçık, Halil. *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*. İstanbul: Eren Yayınları, 1996.

⁶⁵ *Divan-ı Hümayun sicilleri Diyarbakir Ahkâm Defterleri -1- numaralı defter: (H. 1155-1167 / M. 1742-1754)*, 166-3, ed. Ahmet Zeki İzgöer, Diyarbakır: Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2016, s.171.

İnalcık, Halil. *Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*. 2 cilt. Eren Yayınları, İstanbul: 2004.

İnalcık, Halil. *Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet*. İstanbul: Eren Yayıncılık, 2005.

Sarıcık, Murat. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Nakibü'l-Eşrâflık Müessesesi*. İstanbul: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2003.

Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. İstanbul, 1994.

Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. İstanbul, 2006.

Tax Irregularities in Diyarbakir Province (1742-1752): Some New Findings and Analysis Between 1742 and 1752 Diyarbakır Province Case

İBRAHİM ÖZGÜL

Abstract: *This study aims to determine and reveal the irregularities occurring during the tax collection in Diyarbakir province between 1742-1754. In the study, data was obtained by examining Financial (Ahkam) Books on Diyarbakır province. Other sources regarding this subject were used as well. According to the study findings; conveying a lawsuit file for beneficiaries (public) to top authorities and administration against law enforcement, implication of the laws and faced injustices was easily possible. Furthermore, it was found that the authorities had to execute the complaints under the principles of law, justice and morality. There were regular publications and edicts including encouragements and warnings on justice issue. By registering the tax system in detail; the process and transactions were carried out in a healthy manner in this direction. It was concluded that some tax collection implications like high tax demand by officials during the tax collection were also observed.*

Keywords: *Diyarbakir, Ahkâm registers, Taxation, Eighteenth century.*

Müzik ve Siyaset: Duygu ve Düşüncenin Etkileşimsel İşbirliği

İRFAN PAÇACI*

irfanpacaci@hotmail.com

ORCID-ID: 0000-0002-7142-6709

Öz: İnsanlığın ortak kültür mirasını oluşturan duygu ve düşüncenin “paylaşımçı ve etkileşimsel işbirliği”nin ortaya çıktığı alanlardan biri olarak müzik; barış ve özgürlüğün birleştiği bir faaliyet alanıdır. Ancak müzik bu işlevin de ötesine geçen işlevlere sahiptir. Uyum, işbirliği, ahenk, uzlaş, aklın ve duygunun işbirliği, ortak değerleri yaşatmanın, madde ve mananın birlikte üretim yaptığı, söz ve ezgi olarak somutlaştığı bir faaliyet alanıdır. Bu özellikleri taşıyan diğer bir toplumsal faaliyet olan siyaset ile ortak özelliklere sahiptir. Siyaset hem birlikteliği hem de farklı olmayı ortaya koymanın mekanizmalarını ve değerlerini temsil etmektedir. Çağdaş devletlerde demokratik toplumun gerekleri arasında yer alan müzik ve siyaset kültürel bir gösterge oluşturmanın ötesinde toplumun gelişiminde iki önemli katalizör olma potansiyeline sahiptir. Her ikisi de işbirliği ve uyumun işlevsel ve kültürel malzemelerinin üretildiği ve toplumsal hayata kazandırıldığı alanlardır. Bu çalışmanın temel hipotezini; müzik ve siyasetin toplumu özgürlük ile besledikleri oranda demokrasinin yaşamasına ve gelişmesine pozitif katkı sağlayacakları yaklaşımı oluşturmaktadır.

Anahtar kelimeler: Müzik, Siyaset, Demokrasi, Etkileşimsel işbirliği.

Giriş

Yaratılanlar içinde duygu ve düşüncenin “aklın” yönetiminde koordineli olarak işbirliği yaptığı tek yaratık insandır. İnsanın bu özelliğinin tipik olarak ortaya çıktığı alanlardan biri müzik diğer de siyasettir. Tarihten günümüze insan yaşamının değişiminde etkin bir rol oynayan müziğin modern toplum yaşamında sosyo-politik etkileşimin kurulmasındaki rolü ve bunu nasıl gerçekleştirdiği siyasal kurumların oynadığı işlev-rol kadar önemlidir.

Çağdaş katılımcı ve müzakereci demokrasilerde siyaset kadar müziğin de toplumdaki siyasal değerlerin dağılım ve mobilizasyonun da taşıdığı değer en az görünen parametreler kadar önemlidir.

* Doç. Dr. Marmara Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Gazetecilik Bölümü.

Kültür değerlerinin politik organizasyonuna ilişkin olarak belirleyici kodları açık bir biçimde görünmeyen bu dinamiğin ölçülmesinde ve bir toplumun sosyo-kültürel yapısını yansıtmadaki etkinliğinin sağladığı katma değer payı önemli bir göstergesi sayılmalıdır.

Özgürlük ile kültür-sanat ve müzik arasında kurulan parametrik ilişki küresel kapitalist düzenin kendini yeniden düzenlediği üretim-tüketim ve bölüşüm sistemi ile popüler kültür retoriğinin yansıması olarak her şeyden önce görsel ve işitsel özelliktedir. Dolayısıyla küresel düzeyde iletişim sistemi ve medya düzeni bu yapının stratejik organizasyonunu sağlayan yapı olup, ulusal ve yerel ölçekteki düzenler bu majör sistematığın içinde yer almaktadırlar.

Demokratik toplumlarda politika kurumunun siyasal kültürün gelişimine sağladığı ölçümlenebilir katkının yanında başkaca önemli destek araçları ve alanlarının da olduğu benimsenerek, işlevsel hale getirilmelidir.

Sanat ve özellikle müzik, toplumun üyesi olan bireyin toplumsal kurumlar içinde kendini özgür biçimde anlatabildiği, toplumun gelecekle arasında köprü kurduğu değişime ve dönüşüme olanak sağlayan “özgürleşme” ve “kendini ifade etme” yöntemidir. Bu yöntemin toplumsal etkileşimi sağlayacak şekilde uygulanabilmesi, “müzikte işbirliğini” zorunlu kılmaktadır.

Çağdaş katılımcı demokrasilerde politika ve müzik, toplumun gelişiminde işbirliği ve uyumun işlevsel ve kültürel malzemelerinin üretildiği ve toplumsal hayata kazandırıldığı alanlardır. Birinin yokluğu diğerinin eksikliği olup eksik olan yapılar hiçbir zaman tam ve mükemmel sistemlerin sonuçlarına ulaşamazlar.

İnsanlığın kültür üretim alanı olan müzik duygu ve düşüncenin “paylaşımçı ve etkileşimsel işbirliği”nin ortaya çıktığı alanlardan biri olarak dikkat çekmektedir. Barış ve özgürlük işbirliğinin, uyum ortak hedeflerin, adil paylaşım uzlaşısı ve ahengin, aklın ve duygunun işbirliği ortak mantık kurmanın yolu olarak; müzik ve siyaseti adeta bu değer ve normları kurmanın ikiz alanı olarak kodlamaktadır. Kısaca müzikte ve siyasette ortaya çıkan bu özellikler bu iki alanı bir araya getiren uzlaşma bileşkesine dönüştüren özelliklere sahiptir. Bu durum bir hipoteze çevrilerek müzikte ve siyasette; duygu ve düşüncenin “paylaşımçı ve etkileşimsel işbirliği”nin ikiz alan teorisi kurmamıza olanak sağlamıştır.

İnsanlığın Kültür Üretim Alanı: Müzik

Toplumsal hayatın başlamasıyla birlikte iletişim insan ilişkilerinin kurumsal biçime dönüşmesinin, dilin birçok alanda anahtar bir kurgusal matematiğinin oluşturulmasına yol açtığı görülmektedir. Alfabe, haberleşmede, müzikte, fizik bilimler ve elektronikte birer devre ve taşıyıcı, iletici görevi görmüştür. Nitekim, “Dilin ve müziğin sesleri, aynı kaynaktan çıkmış, zaman içinde farklı yönlere doğru evrilmiş ve birbirinin yerini dolduramayacak iki ayrı sistem oluşturmuştur.”¹

1 Özey Önal, “Ses, Dil ve Müzik”, *Dil Dergisi*, 155 (2012), s.21.

Abraham Maslow'un *İhtiyaç Hiyerarşisi Teorisi*, insanların neden farklı zamanlarda farklı gereksinimlerini ön plana çıkardıklarını araştırmış ve bir ihtiyaç hiyerarşisi teorisi geliştirmiştir. Bu teoriye göre, insanın gereksinimleri 1'den 5'e doğru önem sırasıyla belirtilmiştir. İlk sırada fiziksel gereksinimler (yiyecek, su, barınma gibi) yer alırken son sırada ise kişisel ilgileri/fikirleri/idealleri ortaya koyma gereksinimi (kendini geliştirme, kişisel yaşamı zenginleştirme, kişisel hedefleri gerçekleştirme gibi) bulunmaktadır.

21. yüzyılda ortaya çıkan değişim paradigması otantik ve küresel dinamiklerinin yeniden biçimlendirmekte müzik olgusu da bu gelişmelerden etkilenmektedir.

Müzik tarihinde müzik çeşitlerinin kültürel farklılıkların zenginliğini yansıtmaya yanında insanlığın ortak kültür birikimini temsil etmesine yönelik ortak düşüncenin somutlaştığı bir dönem yaşanmaktadır. Dolayısıyla hem birey hem de toplum açısından "müzik" gerçekliği günümüz dünyasında sosyal yaşamın sağlıklı ve doğal akışı için önem taşımakta, bu durum müzik sosyologları ve müzik psikologları tarafından da vurgulanmaktadır.

Kitle iletişiminde meydana gelen hızlı değişim ile birlikte radyo, televizyon, plak ve film endüstrisinin kazandırdığı ivmeyle müzik ürünleri dünyanın her tarafına hızla yayılmaktadır. Küreselleşme ve ticarileşme ile "Müziğin mal olması ve pazar yapısının gelişmesiyle birlikte müzik yazar, müziği söyleyen ve müziği dinleyen arasındaki ilişkilerde değişmiştir. Müzik serbest pazarda önemli bir konumda oturmaktadır."²

Müzikologlar yaklaşık beş bin yıllık geçmişe sahip bulunan Türk müzik kültürünün küreselleşme politikaları ekseninde yeniden yapılandırılarak Batı kültür ve değerlerini taşımaya odaklanan "popüler müziğin" etkileşiminde tüketim toplumu üretmeyi öngören bir seyir göstermektedir.

Temelleri sağlam atılmış bir toplumda müzik; yaşam kalitesini de olabildiğince yükseltecek toplumsal yaşam kalitesine pozitif katkı sağlayacak bir etkidir.

Frankfurt Okulu'nun öncülerinden olan Theodor Adorno; 1941'de yayımlanan "On Popular Music" adlı önemli makalesinde³ popüler müzik ile ilgili olarak pop müzik standartlaştırıldığını ve resmi müzik kültürü, müzikal dilin tüm tonik ilişkilerini üstyapıda taşıyarak temsil eder. Müziğin; popüler ya da başka türler aracılığıyla, bireyden yola çıkarak toplumsal yaşamı etkileyecek yönde kullanımına dair örnekler de mevcuttur.⁴ Örneğin Barok müziği, istikrar, düzen, tahmin edilebilirlik, emniyet hisleri yaratır. Çalışma için de zihinsel açıdan uyarıcı bir ortam yaratır. Haydn ve Mozart'ı dinlemek; konsantrasyon, hafıza ve üç boyutlu algıyı geliştirebilir.⁵

2 Ersan Çiftçi, "Popular Culture, Populer Music and Music Education", *Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12/2 (2010), s.159.

3 Theodor W. Adorno, "On Popular Music", *Studies in Philosophy and Social Science*, New York: Institute of Social Research, 9 (1941), s.17-48.

4 Don Campbell, *Mozart Etkisi*, çev. Feryal Çubukçu, İstanbul: Kuraldışı Yayıncılık, 2002, s.101-103.

5 Bkz. Cemal Yurga, *20. Yüzyılda Türkiye'de Popüler Müzikler*, Ankara: Pegem Yayınları, 2002.

Müzikte ve Siyasette İşbirliğinin Yükselttiği İki Değer: Barış ve Özgürlük

Genel bir tanımlama ile müzik, sesin biçim ve anlamlı titreşimler kazanmış hâli ya da sesin ve sessizliğin belirli bir zaman aralığında ifade edildiği sanatsal bir formdur. Müzik, kelimelerle anlatılamayan duygu ve düşüncelerin seslerle anlatılması sanatıdır. Bu anlamıyla, biçim ve titreşim içeren bir ses oluşumunun müzik olarak kabul görmesi için dinleyenlerde duygulara yönelik etkileşim yapması da beklenmektedir.⁶ Bu etkinin güçlü biçimde oluşturulabilmesi müziğin uygulamasında kullanılan araç ve öğelerin işbirliği ve uyumu ile ilgili bir durumdur.

Müzik, insan ya da çalgı seslerinin, belli bir biçimsel güzellik ya da duygusal mimari yaratacak biçimde düzenlenerek bir araya getirilmesini içeren sanat dalıdır. Bu düzenleme kültürüne göre belirlenmiş ayrı melodi ve ritim (Batı müziğinde armoni) standartlarına uygun olarak ifade deseni ve ritim düzeni kurarak gerçekleştirilmektedir. Bağımsız ve özgür her toplumsal kültür ayrı bir müzik coğrafyası ve sistemi oluşturmaktadır. Uygarlığın bir alt bölümünü oluşturan dil, kültür, inanç, değerler sistemi ve sanat ürünleri yanında müzik ayrı ve özel bir alt sistematik meydana getirmektedir.

Bir faaliyetin amacına ulaşabilmesi için; maddi ve manevi bütün faktörlerin planlama ve organizasyon süreci içinde yer alması ve koordineli olarak yönetilmesi gerekmektedir. Hedeflenen amaçların etkili ve verimli bir şekilde gerçekleştirilmesi ise onları oluşturan varlıklara değer kazandırılması ile ilgili işlemlerinin gerçekleştirildiği süreçleri içermektedir. Yönetim süreci olarak tanımlanan bu aşamalarda planlama, örgütlenme, yöneltme, koordinasyon ve kontrol işlevlerine de olanak sağlayacak eylemin ortaya konulması gerekir ki, bu da ancak “işbirliği” ile somutluk kazanmaktadır.

Nitelikli ve kaliteli insan ve onun çevresini oluşturan, iş süreçleri ve onları kapsayacak kurumlar, ancak “işbirliği” ile eğitilip, üretilip yönetildikleri ölçüde geleceği aydınlatabilirler. İşbirliği, aynı zamanda dayanışma ve paylaşma gibi insandaki yüksek karaktere dayalı olarak somutlaşan “erdeme” işaret eden değerleri temsil etmektedir. Müzik; ruh ve duygunun en üst seviyede buluşmasını ve akıl ile “işbirliğini” sağlayacak olan doğal ve insani iklimi oluşturmaktadır.

Siyaset, tarihsel süreçlere bağlı olarak toplumsal yaşamın özünde yer alan ve evrimsel dönüşümlerle değişerek yenilenen maddi ve manevi değerlerin “paylaşım ve bölüşümü” ile ilgili faaliyetlerin bütünüdür.

Günümüzde “siyaset” kavramı üzerinde çok değişik tanımlamalar yapılmıştır. Bu tanımlardan birine göre siyaset, “toplumda farklı istek ve çıkarılara sahip kişiler arasında meydana gelen bir çatışma ve bölüşüm mücadelesidir”. Mücadele sebebi ise kıt kaynakların bölüşümü ve kullanımında etkin olmaktır. Çatışmanın hedefi iktidara sahip olmaktır.⁷

Siyaseti bir hizmet aracı olarak gören diğer bir tanıma göre siyaset, kişisel çıkarlar

6 Müzik, Erişim 27 Ocak, 2018, <http://tr.wikipedia.org/wiki/M%C3%BCzik>.

7 Münci Kapani, *Politika Bilimine Giriş*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 2008, s.17.

yerine toplumun genel çıkarlarını gözetmek ve paylaşımından tüm toplum bireylerini eşit oranda faydalandırmak amacıyla hareket eden, toplumun çıkarlarının ön planda olduğu ve korunduğu bir yapıdır.⁸

Diğer yandan siyasetin, hem bir çatışma hem de uzlaşma olduğu öne sürülmektedir. Çatışmanın ve uzlaşmanın motoru durumunda olan siyasetin nasıl yapıldığı ve yönetildiği hukuk-siyaset ekseninde yürürlükte ki “hukuk” ile de doğrudan ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Bu değerlendirme siyasal hukuk olarak ifade edilen “anayasa” ve anayasada kurulan sistemin çözümlenmesini gerekli kılmaktadır.

Siyasetin denge üzerine kurularak işleyen bir mekanizma olduğu ve tarafların uyumu ile istikrarın düzenin koşulu olduğu savı demokratik rejimlerin çatışmayı değil uzlaşmayı öngördüğü tezi üzerine kurulmaktadır.

İnsan içinde yer aldığı çevreden hem etkilenir hem de etkiler, toplumsal hayatın üretim biçimine, teknolojiye ve bilimsel araştırmalara bağlı gelişimi insanın düşünsel ve algısal kapasitesinin ve yeteneğini de gelişmesine olanak sağlayarak, düşünce ve inançta olduğu gibi zevkler, tercihler ve beklentilerin değişerek çeşitlenmesi ile müzikteki algılarda da farklılaşmıştır. Toplumsal düzen ve kültür içinde gelişen “Müziksel algılama süreci; beyne gelen anlamlı frekansların, daha önceden öğrenilmiş anlamlı kalıplar içinde aranıp, süzgeçten geçirilip anlamlandırılması yani bir müziğe dönüşmesi ile ilgilidir.”⁹

Bir toplumdaki algılama kapasitesi ve yeteneği diğer bir çok faktör yanında, kültür altyapısı içinde müzik aracılığı ile dil, kültür, ses, iletişim yeteneği gibi bileşenlerin işlenip yorumlanması sonucunda düşünsel ve duygusal bakımdan anlamlı hale gelmekte ve zenginleşmektedir. Böylece “Müziğin bireyler üzerinde öznel estetik değerler oluşturmasının yanı sıra, sosyal hayatın şekillendirilmesi, ülkelerin kültürel değerlerinin benimsenmesi, tanınması ve yayılması konusunda da büyük bir öneme sahip olduğu bilinmektedir. Müzik beğenisi bireyin yaşadığı toplum içerisinde var olan sosyal etki ve kültürel süreçler içerisinde şekillenir. Dolayısıyla insanların müzik beğenileri gibi çalgı beğenilerini de oluşturan zeminde toplum ve kültürün etkisi mutlaklıdır. Kültür insan yapısıdır ve insanın yaptığı her şey kültürün bir parçasıdır. İnsan üreticidir, yaratıcıdır ve tüm sosyo-kültürel sistem insanın ürünüdür.”¹⁰

Toplumsal etkileri yanında müziğin birey açısından gerek sosyo-kültürel gerekse de gelişimi açısından olumlu katkıları bulunmaktadır. Özellikle “Müziğin kişisel işlevleri; müziğin, kişi üzerindeki işgörülerini kapsamaktadır. Bu işgörüler, bireyin sağlıklı ve dengeli, kendine özgü bir kimlik ve kişilik geliştirebilmesinde önemli rol oynar.”¹¹

Tarihsel süreç içinde müzik, her dönem de siyaset, ekonomi ve din kadar toplumla ve

8 Abdullah Özkan, *Siyasal İletişim*, İstanbul: Nesil Yayınları, 2004, s.25.

9 Nilgün Sazak, “Müziksel Algılamanın Temel Boyutları”, *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 5/1 (2008), s.6.

10 Tekin Doğan ve Barış Erdal, “Senin Favori Çalgın Hangisi? Çalgı Tercihini Etkileyen Demografik ve Sosyo-Kültürel Faktörler Üzerine Bir Araştırma”, *Journal of Human Sciences*, 13/ 3 (2016), s.6053.

11 Tuba Kılıç, “Müziğin Kişisel, Toplumsal, Ulusal ve Uluslararası İşlevlerinin Müzik Eğitime Etkileri”, 38. ICANAS (International Congress of Asian and North African Studies - Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi, Ankara, Eylül 10-15, 2007), Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları: 9, I. Cilt, 2009, s.468.

toplumsal yaşamın istikrarı ve kalitesi ile ilgili bir unsur olagelmıştır.

Müziğin kitleler üzerindeki etkisi her dönem de iktidar yapılarının dikkatini çekmiş ve yönetme erkini yerine getirirken bu özelliklerinden dolayı müzikten bir kontrol aracı olarak barışta olduğu kadar savaşta da yararlanılmıştır. Eski dönemlerden itibaren müzik ile özellikle ilahî dinler arasındaki ilişki, toplumsal düzenin bir parçası olmuş, “Dinî öğeler içeren müzik türlerinden belki de en popüler olanı Blues olmuştur.”¹² İslami anlayış içinde ilahiler, mehter marşları, semai, deyiş, ağıt ve mersiyeler ile müzik ile ritüeller, dua, zikir ve ibadet şekillerinin kurulduğu görülmektedir. Müzik ile inanç boyutunda ilginin, tasavvuf ehli tarafından bir usule dönüştürülmüş, sufilik ve tarikatlar ile Bektaşî tekkelerinin temel karakteristiği hâline gelmiştir.¹³

Müzikte ve Siyasette Küreselleşmenin Etkisi: Kültürel Bozulmanın Formülü

Kamusal ya da özel yaşam alanlarında çeşitli biçimlerde ve kurallar kümesi içinde farklı fikirler, çıkarlar, beklentiler birbirlerine üstünlük sağlamak için çatışırken, siyasetin aslında toplumsal düzenin kurulup işletilmesi ve sürdürülmesinde toplumsal huzur ve barışın sağlanması için bir araç olduğu gözlemlenmektedir. Birbirinden siyasal kültür ve ekonomik gelişmişlik kriterleri bakımından farklı olan her toplumsal düzende insanlar ortak kurallara bağlı olarak, barış ve huzur içinde yaşamak için çaba sarf ederler. Bu insani güdü siyaseti harekete geçiren temel motivasyon olup, potansiyel olarak her tür toplumda mevcuttur. Kısaca siyaset toplumsal uzlaşma aracı olarak tanımlanabilir.

Anayasa ve siyaset bilimi uzmanı Maurice Duverger’in anlatımı ile iktidar olgusu; “emir verme”, “yönetme”, “insanların davranışlarını kontrol etme” hattı üzerinde olurken demokratik zihniyetin geliştiği fikir ortamında “yönetilenlerin” rolü, iktidar karşısında aldıkları tavırlar ve iktidarı etkileme ve hatta bazen zorlama yeteneği, siyasal iktidar tanımının alanına aslı bir öğeyi de dahil etmeye başlamıştır. Bu, iktidar ilişkisinin¹⁴ tek taraflı değil, karşılıklı etkileşime dayalı olduğu gerçeğidir. Dolayısıyla politikanın amacı toplumdaki değerlerin dağıtımını olup, toplumda iktidar mücadelesi “dengeyi” oluşturmak üzere işletildiği sürece demokratik mekanizmaların gücü ve etkisi giderek artacaktır.

Siyasetin kuruluş, işleyiş ve yönetimi “denge” esaslı olduğu sürece ve ya ölçüde politik faaliyetler ve siyasal kurumlar demokrasiyi güçlendirecektir.

Denge odaklı ve demokratik bir siyasal sistemin mimarisi ancak asgari bir anlaşma ve barış ortamı içinde ve politik kurum ve aktörlerin faaliyetlerini serbestçe yürütebildiği koşullarda gerçekleştirilebilir.

Hukuk yönetimin bir aracı olma yanında politiğin hukukleştirilmesi ile ilgili bir

12 Feyzan M. Göher, “Müziğin Toplumsal İşlevi Müzik, Siyaset, Din ve Ekonomi”, 38. ICANAS (International Congress of Asian and North African Studies - Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi’nde Sunulan Bildiri, Ankara, Eylül 10-15, 2007), Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları: 9, I. Cilt, 2009, s.311

13Göher, “Müziğin Toplumsal İşlevi Müzik, Siyaset, Din ve Ekonomi”, s.311.

14 Bkz. Kapani, *Politika Bilimine Giriş*, s.19-22.

sürecin de somut çıktısıdır. Siyasal iktidar elde edildikten sonra iktidarın üstün gücü sayesinde kural ve yöntemler oluşturularak iktidar, üretilen hukuk aracılığı ile yönetilenler nezdinde meşru bir yapıya kavuşmaktadır. Böylece iktidar ilişkilerini de kapsayan ve geniş bir alanda gerçekleşen politika (yapma) süreci esasında “kanunun yazılış biçiminden, imkan verilen eylem ve işlemlerin niteliğine kadar her şey politiktir.”¹⁵ yargısını oluşturmaktadır. Güç kullanma tekeline sahip olan devletin hukuk yaratma sürecinde de politik sürecin işlediği bir işlevi (“dengeyi” kurma) yerine getirmekte olduğu görülmektedir.

Devlet olgusu aslında siyasal iktidar ile gerçeklik kazanarak somut hale gelmektedir. Hukuk aracılığı ile devletin kurumsal kimliğini kazanması, iktidarın da bu çerçevede “hukukun üstünlüğü” ilkesine uygun olarak, meşruiyet sağlamanın zeminini oluşturmaktadır. Esasen, “devlet iktidarın içindedir. Çünkü iktidar olmadan, otoritenin kurulması ve devam ettirilmesi mümkün değildir”¹⁶. Otoritenin kurulması ve işletilmesinde meşruiyet unsuru kilit rol oynamaktadır.

Otoritenin meşruiyeti ise toplumsal kabul ve bu kabulün hukukileştirilmesine bağlı olup, devletin tekelinde bulunan “kuvvet uygulama” üstünlüğü ancak bu şekilde siyasal iktidar bakımından uygulanabilir nitelik kazanabilmektedir.

Kapitalist düzenin üretim yapısı ve siyasal rejimleri üzerinde sağladığı değişim, kültür ve sanatta da gerçekleşmiştir. Özgürlük ile müzik arasında kurulan ilişki kapitalist sistemim üzerine inşa edildiği popüler kültür söyleminin yansımasıdır. Müzik alanında bu etki; “...bireylere gerçek yaşamda bulamadıkları doyumları sağlarken, bu gereksinimlerinin toplumun var olan koşullarından ya da kısaca efendi-köle, ege-men-bağımlı ilişkisinden kaynaklandığını söylemez; tam tersine, bu ilişkiyi olduğu gibi benimsetmeye çalışır. Ama müzik, bu işlevini herkesin anlayacağı bir tarzda yerine getirmekten çok, var olan toplumsal yapıda temel olan yabancılaşmayı, bu yabancılaşma içinde bulunan insanın algılayamayacağı bir düzeyde benimsetir. Nitekim popüler müzik, sıradan ve tek örnekleştirici etkisiyle, etkin ve kalıcı bir dinleme gerektiren nitelikli müziğe göre yapay bir eğlendiricilik sergiler; sanat alanında metalaşmayı olumlayan, hatta bunu davet eden bir müzik türü olarak değişimi yaratacak sınıfın henüz ortaya çıkmadığı bir dönemdir.”¹⁷ Böylece, küreselleşme süreci ile birlikte kültür gibi müzik de tüketime dayalı kitle kültürüne evrilerek yeni bir biçim kazanarak, endüstriye dönüşmüştür. Bu değişimi hızlandıran ve yapılaştıran etki ise medya tarafından üretmektedir.

Küresel tekelleşme ve onun lokomotifini olan çok uluslu şirketlerin sektörel düzenlemeler ile müzik ekonomisini de yeniden yapılandırmakta olduğu görülmektedir. Bu kapsamda olmak üzere; “Ticaret dünyasında, insanlar müzik endüstrisi kelimelerini kayıt endüstrisi olarak anmaya başlamış, 2000’li yıllarla birlikte dünya müzik pazarı üç büyük şirket ve marka tarafından kontrol altına alınmıştır. Bunlar; Fransız kuru-

15 Dilan Mızrak ve Özgür Temiz, “Hukuk ve Politika Türkiye’de Yaşanan Olağanüstü Dönemlerin Edebiyat Eserleri Işığında İncelenmesi”, *Ankara Barosu Dergisi*, 67/2 (2009), s.81.

16 David Daiches Raphael, *Problems of Political Philosophy*, London: Macmillan Education Ltd., 1990, s.15.

17 Filiz Aydoğan, “Popüler Kültür ve Popüler Müzik”, *Istanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 20 (2004), s.211-212.

luşu olan Universal Music Group, Japon kuruluşu Sony Music Entertainment ve A. B.D. kuruluşu Warner Music Group'tur. Diğer kuruluşlar ve markalar ise genellikle bu kuruluşlara bağımlı çalışmışlardır.”¹⁸

Günümüzde dijital platformlarda gerçekleşmekte olan müzik üretiminin değişim trendinde “...1880’lerin sonunda ticari olarak yayımlanan müzikal performansların fonograf kayıtları, 1920’lerde yayın hayatına başlayan ve oldukça geniş kitlelere ulaşabilen radyo yayınları ile müziğin işitilmesini kökten değiştirmiştir.”¹⁹

Ekonomi politikası yöneten ve teknolojiyi üreten siyasal güçler, popüler kültür ve küreselleşme projeleri ile yeni dünya düzeninin tüketim toplumunu inşa etmek üzere; tek tip kültür kalıpları ve anlayışını oluşturmak için giyim kuşam, yeme içme ve sosyal hayat tarzında “Batı-Hristiyan değer ve kültür formlarını” özellikle medya, müzik ve sanat araçları aracılığı ile toplumların günlük yaşamının bir parçası haline getirmektedir.

Bir toplumda siyaset, din ve ekonomi üçlüsünün toplumu düzenlemek üzere koordineli olan işbirliğinin, siyasi kurumlar ve o toplumu oluşturan tüm kültürel değişkenler tarafından diğer unsurlara ek olarak düşünülmektedir.

Siyasal sistemlerin yönetim modelinin işleyiş simülasyonu çerçevesinde, hangi tip sanatın üretileceği, sanatın rolü ve pozisyonu, müziğin hangi işlevlerinden yararlanılacağı toplumun müziği nasıl etkilediği ve müzikten nasıl etkilendiği bağlamında planlanıp değerlendirilmektedir. Nitekim, “Müzik, her ne şekilde adlandırılırsa adlandırılınsın tarihler, değerler, uzlaşımlar, kurumlar ve onları bağrına basan teknolojilerle anlam kazanır.”²⁰

Müzikte ve Siyasette Ortak Hedefleri Sağlayan Araçlar: İşbirliği ve Uyum

Ekonomi de temel varsayım olarak öne sürülen; “ihtiyaçlar sonsuz olurken kaynakların sınırlı olması”²¹ (kıt kaynaklar) kuramı karşısında, talebin rasyonel biçimde karşılanması gerekmektedir. Bu durum da ise üretim faktörlerinin sağlanması ve bunların doğru biçimde yönetilmesini gerektirmektedir. Toplumsal bir varlık olan insanın ihtiyaç duyduğu gereksinimlerden biri de müziktir. Müzik kendine özgü dili, yapısı ve anlatım öğeleriyle insanın duygu ve düşüncelerine seslenerek²² toplumsal kimlik tanımını oluşturan kültürel bir değere dönüşmektedir. Böylece, müzik; dinlemek, dinlenmek ve toplumsal hayat ile ilgili faaliyetleri gerçekleştirmek açısından gerekli

18 Hasan Arapgirlioğlu, “Dünyada ve Türkiye’de Müzik Endüstrisinin Dünü, Bugünü ve Yarını”, içinde *Yaratıcı Endüstriler Uluslararası Tasarım Sempozyumu (01-02 Haziran 2016) Bildiriler Kitabı*, ed. Mehmet Emin Kahraman, İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Basım-Yayın Merkezi, 2016, s.3.

19 Arapgirlioğlu, “Dünyada ve Türkiye’de Müzik Endüstrisinin Dünü, Bugünü ve Yarını”, s.4.

20 Ali Haydar Timisi, “Müzik Nedir”, Erişim 17Ağustos, 2018, <http://www.timisi.com/blog/2017/10/30/muzik-nedir/>

21 Bkz. Adam Smith’in 1776 yılında yazdığı “Ulusların Zenginliği” isimli çalışması ile oluşturduğu kuramlar Kapitalist sistemin özünü oluşturan klasik iktisadın temelini kurmuştur. Smith bu kitabında, dünyada serbest ticaretin gerek ülkelerin ve gerekse dünya refahının artması bakımından çok daha yararlı olacağını savunmuştur. Adam Smith, *Millîlerin Zenginliği*, çev. Haldun Derin, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2016.

22 Neslihan Karamızrak, “Ses ve Müziğin Organları İyileştirici Etkisi”, *Koşuyolu Heart Journal*, 2014, 17(1), s.54.

olduğu üzere²³ sağlıklı ve dengeli bir yaşamın sürdürülmesinde, insani yaşam kalitesinin unsurları arasında değerlendirilebilir.²⁴ Müzik, eski zamanlardan beri insanlar üzerinde önemli bir yer işgal etmiştir. İnsanlar üzüntülerini, sevinçlerini, kahramanlıklarını, heyecanlarını, sevgilerini vb. çoğunlukla müzik sanatını kullanarak ifade etmeye çalışmışlardır.²⁵

Not edelim gözlemlenen o dur ki, psikoterapi alanında Türk müziği gittikçe önem kazanmaktadır. Çeşitli araştırmalar ve uluslararası bilimsel toplantılarda dile getirilen görüş ve sunulan bildiriler bu düşünceyi ortaya konulmaktadır. Nitekim 1993 yılında İstanbul'da düzenlenmiş olan "II. Uluslararası Müzikoterapi ve Etnomüzikoloji" sempozyumunda bu yönde bildiriler sunulmuştur.

Orta Asya Türk Kültüründe daha sonra da 9.yy'da Türk-İslam Dünyasındaki hastalara yönelik olarak müzikoterapi faaliyetlerinin uygulandığı tespit edilmiştir. Özellikle Selçuklu ve Osmanlı hekimlerinin değişik makam ve enstrümanlardan yararlanarak müzik terapisi ile hastalara fayda sağladığı anlaşılmaktadır. Günümüzde ise müzik sağlık açısından tedavi edici etkisi yanında stresle mücadelede, hayvan ve bitkilerin terapisine kadar çeşitli alanlarda verimi ve üretimi arttırmak üzere de uygulanabilmektedir.²⁶

İnsanın duygu, düşünce ve ruhsal doyumuna yönelik olarak gerçekleştirilen bir faaliyet olarak müzik, üretim ve bu üretime katılan faktörlerin belirlenen amaçlara ulaşmak için; planlama, organizasyon, yöneltme koordinasyon ve kontrolü gerektiren yönetsel bir sürecin²⁷ izlenmesini gerektirmektedir.

Sağlıklı, mutlu ve refaha erişen toplum, maddi değerler yanında istikrarın sürdürülebilmesi için, destekleyici, geliştirici ve koruyucu faktörlere de sahip donanımlı organizasyonlardır. Bu tür organizasyonlarda sağlam ve dengeli bir gelişim sağlanmasının koşullarından biri de tedavi edici mekanizmaların sistemde yer almasıdır. "Müzik terapi, bireylerin fiziksel, psikolojik, sosyal ve zihinsel ihtiyaçlarını karşıla-

23 Müzik, günümüze kadar çeşitli nedenlerden dolayı şifa sağlama bakımından sağlık ile ilgili ortamlarında kullanılmış. ses terapisinin birçok hastalığın tedavisinde etkili olduğu saptanmıştır. Bkz. Karamızrak, "Ses ve Müziğin Organları İyileştirici Etkisi", s.55.

24 Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (United Nations Development Programme-UNDP) İnsani Kalkınma Endeksini (Human Development Index-HDI) geliştirerek, yıllık İnsani Kalkınma Raporlarında (Human Development Report-HDR) her yıl yayınlamaya başlamıştır. "İnsani gelişme çok boyutlu bir kavramdır. Birleşmiş Milletler'in İnsani Gelişme Endeksinde kullandığı üç değişken, temel unsurları oluşturmaktadır. Bu üç temel unsur; uzun, sağlıklı ve yaratıcı bir hayat yaşamak; bilgi ve eğitim alabilme imkanına sahip olmak ve insana yaraşır bir hayat için gerekli kaynaklara ulaşabilmektir. İnsani gelişme için öncelikle bu temel unsurlar sağlandığında, hayatın diğer alanlarında ilerleme ve gelişme fırsatları da artacaktır.", "İnsani Gelişme Nedir?", ingev (İnsani Gelişme Vakfı), Erişim 12 Nisan, 2018, <http://ingev.org/hakkimizda/insani-gelisme-nedir/> "İnsani gelişme için evrensel anlaşma ve insani itibak yardımı gibi insani gelişme raporları içinde yayılmış hoş ve güzel sloganlar dikkatleri iyi bir sonuca çekebilir. Nihayetinde insani gelişmenin sebeplerini artıran politik önerilerin gerçekliği ve analizinin gücü ve sesliliğidir." T. N. Srinivasan, "İnsani Gelişme Yeni Bir Paradigma mı, Yoksa Tekerleğin Yeniden İcadı mı?", çev. Şenay Sezgin Nartgün, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 1/32 (2007) , s.315. Karamızrak, "Ses ve Müziğin Organları İyileştirici Etkisi", s.54.

25 Şahin Ak, *Avrupa ve Türk İslam Medeniyetinde Müzikle Tedavi Tarihi Gelişim ve Uygulamaları*, Konya: Öz Eğitim Yayınevi, 1997, s.5.

26 Pınar Somakçı, "Türklerde Müzikle Tedavi", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15 (2003), s.139.

27 Yönetim fonksiyonları ile ilgili olarak bkz. Ahmet Hamdi Aydın, *Yönetim Bilimi Fonksiyonlar, Teoriler, Yaklaşımlar*, Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2013.

mada müziği ve müzik aktivitelerini kullanan uzmanlık dalıdır. Nitekim bu sistemlerin yapısında müzik bütün unsur ve araçları ile toplumun hizmetine sunulmak üzere yer almaktadır. Zira müzik kadim toplumların kullandığı tedavi yöntemlerinden biri olarak bilinmektedir. Farklı kültürlerin hastaları tedavi etmek amacıyla başvurduğu en eski toplumsal şifa kültürü usullerindedir.²⁸

Toplum tedavisinde doğal yöntemlerin yüzyıllardır uygulandığı bilinmekle birlikte “Müzik, Batı dünyasında ancak 20. yüzyılın ilk yarısında hastane ortamında kullanılmaya başlanmıştır.”²⁹ Türklerde çok daha önceki dönemlerde, şaman müzisyenlerin³⁰ çeşitli hastalıkların tedavisinde müziği kullanmışlardır. Müziğin en bariz iyileştirici kullanımını stresi azaltmaya ve gevşemeye yöneliktir.

Tedavi edici etkisi ile “Yapılan çalışmalarda müzik terapinin aynı zamanda terapist ile hastanın sözel iletişime geçmesine olanak sağlayan bir tedavi yöntemi olmasının hastanın psikolojik semptomlarına büyük ölçüde etki ettiği vurgulanmıştır.”³¹ Müzik iyileşme sürecinde güçlü bir hızlandırıcı görevi görebilir.

“The Economist Intelligence Unit” tarafından hazırlanan ve 2013 yılını kapsayan yaşam kalitesi endeksinde³² ülkelerdeki bireylerin yaşamlarını etkileyebilecek çeşitli faktörler arasında “kişisel psikolojik mutluluk” unsuru da yer almıştır.

Psikolojik/emosyonel durumun kapsadığı; yaşamdan doyum bulma, yararlılık, beden imajı, anksiyete, otonomi, dinlenme ve meşguliyet ile ilgili durumlar, bir iş tamamlama, yaşamın anlamı, yaşamın normallığı ve mutluluk gibi duygulardır. Bu sakinlik, zindelik ve sağlıklı halin gerçekleşmesine etki eden unsurlardan biri de yaşam kalitesi (quality of life), kişinin içinde yaşadığı sosyokültürel ortamda kendi sağlığını öznel olarak algılayışını tanımlamaktadır.³³

Böylece bir müzikal uygulamanın elemanları arasında (söz, nota, enstrümanlar, icracılar, dinleyiciler, mekan ve akustik yer almakta) işbirliği ve koordinasyonu kurarak, “beğeni” ve “kalite” sağlayacak biçimde ve stratejik plan kapsamında bütün bileşen-

28 Orta Asya döneminde Türklerin şaman uygulamalarında görülen müzik aletlerinden kopuz veya saz tedavi edici, iyi ruhları çağırın, kötü ruhları kovan önemli bir çalgı olarak kullanılmıştır. Şamanlar tarafından Altaylar ve kuzey bölgelerinde hasta tedavisinde ve dini törenlerde davulların da kullanıldığı kullanılmıştır. Bkz. Somakçı, “Türklerde Müzikle Tedavi”, s.133. Karamızrak, “Ses ve Müziğin Organları İyileştirici Etkisi”, s.55. Jonathan Goldman, *Seslerin Gizli Gücü*, İstanbul: Sınır Ötesi Yayınları, 2010, s.18, 20, 36-9,161-180. Campell, *Mozart Etkisi*, s.156-7,160-2, 272-343.

29 Karamızrak, “Ses ve Müziğin Organları İyileştirici Etkisi”, s.55.

30 Orta Asya’da bu müzisyenlere “Baksı” (görücü, gören, bakan) ya da bahşi verilmekteydi. Kam, şifacı veya tedaviyi diyebileceğimiz kişiler müzik ve dansı, toplum içindeki dengeleri sağlamak, ihtiyaçlara cevap vermek, hastalara şifa vermek ve diğer rolleri ile sosyo-kültürel ve spiritüel bir fenomendir. Türk kültürü ve günlük yaşayışında çok eski zamanlardan beri yer almakta olan Baksı veya Kam adı verilen tedaviler, icra ettiği müzik, ritim ve danslarla bir sanatçı gibi görünmekle birlikte kopuz, topşuur, komuz ve kıyak gibi müzik aletleri ve çeşitli ritim sazlarıyla trans haline geçip o trans içinde sezgi bilgisinden bahsettiği için aynı zamanda bir medyumdur. Bkz. Abdülkadir İnan, *Tarihî ve Bugün Şamanizm*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1986, s.31.

31 Bensus Kitirci, “Palyatif Bakım Ünitelerinde Uygulanan Müzik Terapi Çalışmaları Üzerine Bir Araştırma”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Akademik Müzik Araştırmaları Dergisi (AMADER)*, 4/8 (2018), s.82.

32 “Where The Living is Easier -Daily Chart- The Economist”, Mar 12th 2012 by The Economist online, Erişim 2 Mart, 2018, <http://www.economist.com/blogs/graphicdetail/2012/03/daily-chart-8?zid=292&ah=165a5788fdb0726c01b1374d8e1ea285>.

33 Ayrıntılı bilgi için bkz. Faruk Sapancalı, *Toplumsal Açından Yaşam Kalitesi*, İzmir: Altın Nokta Yayınları, 2010.

lerin bir araya getirilmesi gerekmektedir. Bu makro planın stratejik değerlerinden biri “işbirliğini” örgütleyebilme yeteneğidir. Nitekim bu işbirliğinin olumlu sonuçlar üretebilmesi için teknik olanaklar, mekan koşulları ve sosyo-kültürel doku ile uyum gibi koşullar³⁴ da dikkate alınmalıdır.

Sanayileşmenin yarattığı etkinin bilişim toplumuna açılımı ile “Ticaret dünyasında, insanlar müzik endüstrisi kelimeselerini kayıt endüstrisi olarak anmaya başlamış, 2000’li yıllarla birlikte dünya müzik pazarı üç büyük şirket ve marka tarafından kontrol altına alınmıştır. Bunlar; Fransız kuruluşu olan Universal Music Group, Japon kuruluşu Sony Music Entertainment, A.B.D. kuruluşu Warner Music Group’tur. Diğer kuruluşlar ve markalar ise genellikle bu kuruluşlara bağımlı çalışmışlardır.”³⁵

20. yüzyıl başlarında müziğin tanımlayıcı özelliğinin titreşimlerdeki düzenlilik olduğu genel kabul gören bir görüştü. Teknolojik ilerleme sonucunda elektronik aygıtlar vasıtasıyla besteci ve yorumcunun geleneksel rolünü ortadan kaldırarak eserin dijital ortamda üretilerek kaydedilmesine olanaklar sağlamıştır.

Toplumda sanatın değişik dalları birbiri ile uyumlu biçimde kültürel yaşamın oluşumuna ve sürdürülmesine katkı sağlamaktadırlar. Bu çerçevede müziğin tarihi serüveninde müziğin üretiminden tüketimine kadar gerçekleşen süreç toplumsal yapının içeriği ile senkronik (eşzamanlı) bir özellik gösterir. Her müzik eseri, tarihin koridorlarından bizlere felsefi temelleri olan, estetik yargılar ve içinde şekillendiği toplumsal kültür kimliği ile seslenir.

Günümüzde dijital platformlarda gerçekleşmekte olan müzik üretiminin değişim trendinde “...1880’lerin sonunda ticari olarak yayımlanan müzikal performansların fonograf kayıtları, 1920’lerde yayın hayatına başlayan ve oldukça geniş kitlelere ulaşabilen radyo yayınları ile müziğin işitilmesini kökten değiştirmiştir.”³⁶

Müzikte ve Siyasette Uzlaşma ve Ahengin Tarihsel Kodu: Adil Paylaşım

Söz, ritm ve ezginin iletilmesi önemli bir işlev olması yanında iletinin (söz ve ezginin) dinleyicide “anlamlandırılması” olgusu bugün özellikle “barış” ve “kardeşliğin” bütün toplumların ortak özlemi haline geldiği bir dünyada müzik ve müzik üreticileri ile yaratıcı müzik atölye uygulamalarının anlam ve işlevini ön plana çıkarmıştır. Bu kapsamda olmak üzere müzik olgusunu eser, ürün anlamında ifade eden “söz ve melodiler” ve bunları oluşturan bileşenlerin uyum ve organizasyonu, müziği oluşturan bütün maddi ve anlamsal değerlerin işbirliği kritik bir öneme sahiptir.

Bilgi toplumunda ilerlemenin temel koşulu, yaratıcı ve yenilikçi (inovatif) düşünme ve değişim mühendisliği (reengineering) uygulamalarına açık ulusal entelektüel sermayenin özelliği, yeni ürünlerin ve yeni düşüncelerin oluşması, bireylerin yaratıcı güçlerini ortaya çıkarmaları ile doğru orantılıdır. Bireylerin yaratıcılık potansiyellerini ortaya çıkarıp, geliştirmelerinde uygun bir öğretim ortamı oluşturmak ve uy-

34 Müziğin sosyoloji ve kültür ile ilişkisi konusunda bkz. Bkz. İlhan Tekeli, *Gündelik Yaşam, Yaşam Kalitesi ve Yerellik Yazıları*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2010.

35 Arapgırlıoğlu, “Dünyada ve Türkiye’de Müzik Endüstrisinin Dünü, Bugünü ve Yarını”, s.3.

36 Arapgırlıoğlu, “Dünyada ve Türkiye’de Müzik Endüstrisinin Dünü, Bugünü ve Yarını”, s.4.

gun öğretim yöntemlerini etkin bir şekilde kullanmak esastır. Bu sürecin farklılaşma paradigması, matematik, dil, estetik, müzik ve siyaset eksenlerini toplumsal ölçekte anlamlandırarak birbirleri ile ilişkilendirebilmesidir. Kesin olan her şeyin bir sonraki kesinliğe kadar olan doğruluğu müzik ve estetik de sonsuza erişebilmektedir. İnsanın duygu ve düşüncelerine mantık ve matematiksel doğruların ötesinde ulaşarak yaşayan bir arşiv oluşturan ortak dil, duygu, estetik ve değerler arşividir.

Kültür evreninde bütün farklılıkların etno-folklorik özellikleri ile doğasında taşıdığı “güzele dair zenginlikleri” ile büyüleyici etkiler üretmektedir. Müzik aynı zamanda anlamın ve duygunun iletilme işlevi ile “Müzik melodisi, sözcüklerin anlaşılmasında taşıyıcı bir araç olarak görev yapar. Duygu, yaşamımızın merkezindedir ve iletişim, isimlerin ve sözcüklerin çok ötesinde hislerimize, davranışlarımıza ve kişilere anlam katar.”³⁷ Diğer canlılardan farklı olarak “İnsan algısı, özleri insan sesi olan konuşma ezgisi ile müzikal ezgi arasında ayırım yapmakta ve bunları ayrı ayrı işlemlemektedir. Şüphesiz, konuşucu için dilin en temel niteliği anlam taşıması ve bu sayede iletişimi gerçekleştirebilmesidir.”³⁸

Tarihsel olarak insan-doğa ilişkilerinin toplumsal değişimlere zemin hazırladığı müzik alanındaki gelişmenin de doğadan sesleri taklit ederek öykünerek öğrendiği ve insanların her dönemde müzik ve doğa ile iç içe olduğu anlaşılmıştır.

Bu konuya ilişkin olarak örneğin; “Picasso’nun Müzisyenler’inde, Ortaçağ İtalyan Tiyatrosu Commedia dell’ Arte”³⁹ nin, sahnede hep yer alan üç baş kişisi gösterilir: Elinde çalınacak notayı tutarak Devlet’i temsil eden Papaz ile Halk’ı temsil etmek üzere elinde kavalıyla duran çobanın arasında, gitarını çalmakta olan “sanatçı” oturur.”⁴⁰ Bu tablo bir uyumu ve işbirliğini gösteren bir yapı ortaya koymaktadır.

Yaklaşık 2500 yıl önce Platon’un ortaya koyduğu müziğin Antik Yunan’da toplumsal bir etkinlik olduğuna dair anlayışı⁴¹ günümüzde de geçerliliğini korumaktadır. Bu gün olduğu gibi o dönemde dahi kutlamaların müzik ve şiir ile birlikte gerçekleştirildiği, toplum içerisindeki rolü ortaya konulmaktadır.

Platon’a göre, taşıdığı etik değer sayesinde müzik insan ve toplumun eğitimindeki faydasına dikkat çekmiştir. Ona göre armoni (harmonia) yani uyum, aynı zamanda insan ruhu ve evrenin uyumunu kapsar.

Platon’un müziğin insan karakterini biçimlendirebilme gücü taşıdığı kanısına karşın

37 C. Hakan Çuhadar, “Müziksel Zeka”, (Ulusal Müzik Eğitimi Sempozyumu’nda Sunulan Bildiri, Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Denizli, 26-28 Nisan 2006), s.494. Ayrıca bkz. Howard Gardner, *Zihin Çerçevesi, Çoklu Zeka Kuramı*, çev. Ebru Kılıç 3.Baskı, İstanbul: Alfa Yayınları, 2017. Isabelle Peretz and Robert J. Zatorre, “Brain Organization for Music Processing”, *Annual Review of Psychology*, 56/1 (2005).

38 Özyay Önal, “Ses, Dil ve Müzik”, s.10.

39 Commedia dell’ Arte (-), “Tiyatro Dünyası”, Erişim 27 Nisan, 2018, <http://www.tiyatrodunyasi.com/2007/04/commedia-dell-arte-56283>.

Ebru Balamir, “Commedia Dell’arte, Tiplemeler ve Carlo Goldoni ile İtalya’da Tiyatro Reformu”, *Rumeli de Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 2017.

40 “Çoksesli Müzik ve Topluma Etkileri”, Erişim 27 Nisan, 2018, <http://www.sanatteorisi.com/sanatteorisi.asp?sayfa=Makaleler&icerik=Goster&id=2719>.

41 Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Nesrin Akan, *Platon’da Müzik*, İstanbul: Bağlam Yayıncılık, İkinci Basım 2017.

Aristoteles, mutluluk ve hazzı hem bireyin, hem de devletin değerleri olarak kabul etmişti. Yalnızca müzik konusunda kuramsal bilgi sahibi olanlar ile müziği üretenler arasında ayırım yapıyor, müzik yapmayan insanların başkalarının yaptığı müziği yarılamayacaklarını savunuyordu.⁴² Söz ile “hem Sokrates hem Platon için söz, müziğin mutlak bileşenidir. Onlara göre müzik sözsüz olamaz ve olmamalıdır.”⁴³

Günümüzde özellikle çoksesli müzik yaklaşımı ile orkestra olgusu ve yönetimi bu işbirliği ve koordinasyon zorunluluğunun bir göstergesidir. Müzikte işbirliği, üretimin niteliği ve kalitesi ile ilgili olurken, koordinasyonu da niceliğinin ortaya çıkardığı bir gereksinim olmaktadır.

Müzikte toplumu etkileyen ve toplumdan etkilenen gelişmelerin ve çoksesliliğin ortaya çıkması Avrupa da ki Rönesans ve Aydınlanma hareketlerinin sonucu olmuştur. Bilindiği üzere “Aydınlanma Çağı, batı uygarlığının yeni insan ve toplum inşa etme projesinin düşünsel ve felsefi temellerinin oluştuğu çağdır.”⁴⁴ Teknolojik ilerlemenin müzik alanında uygulanması ile hem enstrümanların kullanılması olanaklarını arttırmış hem de yeni gelişmelere ve işbirliği yöntemlerinin ortaya çıkmasına pozitif katkı sağlamıştır. Yeni yorum biçimleri, beste tarzlarında ilerlemeler ve nota okuma-yazma teknikleri ile iletişim araçlarında sağlanan hızlı gelişmelerle birlikte kültürlerarası iletişim ve etkileşim artarak küresel ölçekte yoğunluk kazanmıştır.

Müzik eserinin, yaratıcısının kimliğini ortaya koymasında temel öge esere kazandırdığı özgünlüktür. Johann Sebastian Bach (1685-1750), Ludvigvan Beethoven (1770-1827), Wolfgang Amedeus Mozart (1756-1791), Franz Schubert (1797-1828), Johannes Brahms (1833-1897), Richard Wagner (1813-1883) gibi ünlü müzik bestecileri dünyanın her coğrafyasında farklı toplumların müzik kültürü içinde yer alarak, müzik endüstrisinin de önemli değerleri arasında varlıklarını sürdürmektedirler.

Örneğin, Johann Sebastian Bach’ın ses aralıklarını eşitleyerek dengelemesi (tampere gam), bugünkü piyano ile birlikte, ezgiye, değişik seslerle, uyumlu bir biçimde eşlik etme olanağını yarattığı gibi, iki ezginin üst üste bindirilmesinden elde edilen uyum (armoni) üzerinde araştırmalara da olanak sağlamıştır.⁴⁵ Bütün bu gelişmenin dinamisinde özgün olma kaygısı ile duygu ve düşüncenin sihirli işbirliği yer almaktadır.

İnsan ve toplum kalitesi rasyonel ve adil bir yönetimin gerçekleştirilebilmesinin koşullarından biridir. Ancak olmaz ise olmazı değildir. Çünkü “adalet” hukuk devletinin, “adil” olmak da ahlaklı yöneticilerin göstergeleridir.

Müzikte ve Siyasette Ortak Mantık Kurmanın Yolu: Aklın ve Duygunun İşbirliği

Toplumdaki siyasal otorite ile ilgili kurumların ve bu kurumların oluşmasında ve

42 Bu konuda detaylı bilgi için bkz. “Müzik”, Erişim 27 Nisan, 2018, <https://www.turkcebilgi.com/m%C3%BCzik>.

43 Ayna İsababayeva Apaydın ve Fazlı Arslan, “Antik Yunan Felsefesinde Ahlakî Eğitim Aracı Olarak “Müzik”, *Değerler Eğitimi Dergisi*, 29-Ek-Özel /13 (2015), s.326.

44 A. Kadir Çüçen, “Batı Aydınlanmasının Düşünsel Kökenleri ve Eleştirisi”, *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İLKE)* Atatürk’ün Doğumunun 125. Yılı ve Cumhuriyetimizin 83. Yılı Özel Sayısı, 2006, s.26.

45Geniş bilgi için bkz. Deniz Kaya, Johann Sebastian Bach’ın “Füg Formları”nın ve “Füg Sanatı” Adlı Eserinin Barok Dönem Müzik Anlayışına Göre İncelenmesi, Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi, 2009.

işlemede rol oynayan etkenler ve bu yapının derinleşen sebep-sonuç ve aralarında ilişkilerin incelenmesi siyasal bilimcinin başlıca işlevidir.

Siyaset bilimi araştırmacısı, bugün olması gerekenle uğraşmayı bırakıp, “gerçekte olanı” kendine konu almış ve teknik analiz yapmanın uğraşı içine girmiş olmalıdır. Toplumda gözlediği gerçekleri toplar, sınıflandırır ve bir analize sokar. Siyasal kültürün bir parçası olan değer yargılarını bir olguymuş gibi inceler fakat değerlendirmesine girmez çünkü normatif yorumların yerini pozitif araçlar ve somut bulgu ve verilere dayalı değerlendirmeler almıştır. Bu süreçte saha çalışmaları gözlem yöntemini kütüphane çalışmaları ve istatistik verilerin incelenmesi siyasal bilim araştırmacısının vazgeçilmez yöntem ve araçlarıdır.

21. yüzyılda yaşam anlayışında değişmelerle farklı coğrafyalarda yaşayan toplumların sanat ürünleri birbirinden farklı özellikler taşımakta olduğu görülmektedir. Bununla birlikte müzik akımlarında var olan toplumsal ve kültürel etkileşim ve müzik anlayışları üzerinden kurulan “ortak akıl” insani ve kültürel değerlerin bütün toplumların/insanlığın ‘ortak kültür değerleri’ olarak kabul edilmesinde **önemli** rol oynamıştır ve oynamaktadır. Bu farklı dinamiklerden biri olan müzik aracılığıyla hem toplumların sosyo-kültürel yapısını hem de diğer toplumlarla olan etkileşimleri kavranabilir. Not edelim ki “yeni küreselleşme dalgası, bir taraftan siyasal yapılar üzerinden ulusal düzeyde idari, toplumsal ve kültürel her türlü sınırlamaları ve geleneksel yönetim yaklaşımlarını geçersiz kılarken, diğer yandan kitle iletişim yapılarını dönüştürerek ‘siyasal ileti’ formunu yeniden biçimlendirmekte ve toplumları kültürel dönüştürmeye olanak sağlayacak aracı yapıları oluşturmaktadır.”⁴⁶

Müzik anlayışları ve müzik ürünlerinin, temsil ettiği kültür değerleri sanatın yaşama kattığı değerlerle toplumların gelişmişliklerini ve değişimlerini belirleyici bir işlev kazanmıştır.

Bu etkileşimleri kimi zaman kullanılan melodik yapıdan, ses aralıklarından, çalgılardan, kimi zaman da melodi-söz uyumu ve söz içeriklerinden anlaşılabilir. Bu yolla toplumun aile yapısı, eğitim anlayışı, siyasi görüşleri, teknoloji kullanımı, ekonomik durumları, psikolojileri, dini inanışları, üretim ve tüketim yaygınlığı, gelenekleri ve toplumun değer yapılarına ilişkin bilimsel verileri elde edilebilmektedir.

Bireylerin yetişme sürecinde müziğin ve müzik eğitiminin rolü önemli olup müzikle ilgili davranışlar geliştirmek ve kazandırmak ancak planlanmış ve programlanmış bir eğitim süreci ile mümkün olacaktır. Tarihsel olarak sonra ki dönemlere de ışık tutacak şekilde bu hususa Platon⁴⁷, Aristoteles ve Pythagors gibi filozofların dikkat

46 İrfan Paçacı, *Küreselleşme Sürecinde Yönetim ve Medyanın Dönüşümü*, İstanbul: Akademi Titiz Yayınları, 2013, s.120.

47 Örneğin Platon “gençler bir sağlık ülkesinde yaşıyormuş gibi her şeyden yarar görsünler, güzel yapıtlardan gözlerine veya kulaklarına değen her şey, dünyanın en güzel ülkesinden sağlık getiren bir rüzgar gibi, onları diriltsin, ta çocukluktan güzeli sevmeye, güzele benzemeye, güzelle uyum içinde yaşamaya doğru onları usulca götürsün. Bu nedenlerden dolayı müzikle eğitim en üstün eğitimidir, çünkü ritm ve uyum, ruhun ta içine girer ve onu uyumlu kılar” diyerek eğitimin müziğe dayanmasını savunur. Aristoteles ve Pythagors ise, müziğin insan ruhunun eğitiminde ve temizlenmesinde önemli bir araç olduğunu vurgulamışlardır. Bkz. Platon, *Devlet*, çev.

çekmiş oldukları görülmektedir.

Müziksel davranış kazandırmada eğitimin kuramsal, ses ve çalgı ile ilgili olmak üzere üç temel boyutuna ilişkin olarak; gerekli olan yeterliklerin kazandırılmasında materyallerin hazırlanarak sürece aktarılması ile ilgili konuda; planlama, yöntem, strateji, iletişim ve değerlendirme aşamalarının güçlü bir “işbirliği” gerektirdiği açıktır.

Müzik aracılığıyla sosyal etkileşimin yaratıldığı alanlar ve bunun uzantısı olan kültür ve kültürlerarası etkileşime müziğin katkısı çağdaş toplumların başlıca göstergeleri arasında yer almaktadır.

Müzik toplumsal yaşamı sosyal moraliteyi düzenleyerek sağlıklı kılan bir işlevi yanında müzik eğitimi ile de katkı sağlamaktadır. Nitekim “Müziği bütüncül bir yaklaşımla, temel sosyal kurumlardan sanat içinde ele alıp incelemek onun toplumsal yönüne dikkat çekmektir. Müzik çoğu kez bir manevi kültür unsuru olarak görülmekle beraber kültürün maddî yönüyle ve sosyal yapıyla da ilişkisi vardır. Müzik üretiminde fikrî, sosyal ve teknolojik unsurlar bir arada bulunurlar.”⁴⁸ Günümüzde yaygın ve geniş bir etki sahasına sahip olan popüler kültür ve onun bir aracı olarak popüler müziklerin çekici cazibesine karşı etkili çözüm yollarından biri, o şarkı sözlerinin, görsel tasarım ve motiflerin olumsuz etkilerini azaltabilecek şekilde milli ve, çocukların gelişim özelliklerine uygun nitelikte müzik yapıtları üretmek olacaktır.⁴⁹

Bu konuda büyük düşünür Aristoteles’in dile getirmiş olduğu düşünce müziğin toplum bakımından çok yönlü işlev ve faydalarına işaret etmektedir.

“Müziğin ahlâk dengesi ve onun bir eğitim aracı olarak kullanılması gereği her çağda kabul edilmiştir. Bundan ötürü müziğin ahlâk gücünü inkâr etmek elde değildir. Ve madem ki bu güç onda vardır; çocukların eğitiminde de müzikten yararlanmak gereklidir.”⁵⁰

Müzik insanın sosyal hayatın birçok alanında farklı işlevleri ile iletişim aracı özelliği olan ve özünde sosyal bir olgudur. Müzik milli kimliğin oluşturulmasında yer alan bir kimlik göstergesi olup; toplumsal kimlik bilincinin belirlenmesinde ve fertlerin ortak estetik, kültürel ve moral değerler etrafında birleştirilerek toplumla bütünleşmelerinin sağlanmasında rol oynar.

Toplumda müzik kültürünü etkileyen sosyo-ekonomik, kültürel ve çevresel faktörlerin belirlenmesi amacıyla yapılan çeşitli araştırmalarda ortaya konulmuş ayrıca: “Müziğin insanları siyasal açıdan biçimlendirmede çok önemli bir etkiye sahip olduğu çeşitli tarihsel olaylarda görülmüştür.”⁵¹

Cem Taşkıran, Ankara: Pan Kitapevi Yayınları, 2005, s.117.

48 Fatma Odabaşı, “Dil-Kültür Bağlamında Müzik Dili ve Bunun Sosyal Bütünleşmedeki Yeri”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14 (2006), s.248.

49 Alp Özeren, “Çocuklar İçin Yaratılan Müzik Yapıtlarının Toplumsal Müzik Bilinci ve Dil Gelişimi Açısından Rolü ve Önemi”, (II. Ulusal Çocuk ve Gençlik Edebiyatı Sempozyumunda Sunulan Bildiri, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi, Ekim 04-06, 2006.)

50 Erdem Gedikli, *Müzik Eğitimi*, Bursa: Ezgi Kitabevi, 2003, s.131.

51 Fahri Kılıç, “Çok Sesli Batı Müziğinin Türk Modernleşmesindeki Önemi”, 38. ICANAS (*International Congress*

Toplumsal yaşamda sanatın ve müzik eğitiminin önemli bir yeri ve değeri bulunmaktadır. Özünde toplumsal nitelikte farklı işlevlere taşıyan müzik, sosyal hayatın bir çok alanında insanın iyi bir iletişim aracı olarak yer almaktadır.⁵² Hayata renk, değer ve anlam katan müzik esasında bir çok yönden sosyal yapı ve toplumsal yaşam ile ilgilidir. Nitekim, “Müziği bütüncül bir yaklaşımla, temel sosyal kurumlardan sanat içinde ele alıp incelemek onun toplumsal yönüne dikkat çekmektir. Müzik çoğu kez bir manevi kültür unsuru olarak görülmeyle beraber kültürün maddî yönüyle ve sosyal yapıyla da ilişkisi vardır. Müzik üretiminde fikrî, sosyal ve teknolojik unsurlar bir arada bulunurlar.”⁵³

Teknolojide baş döndürücü ilerleme ve kitle iletişim araçlarındaki gelişme müzik alanında da büyük atılımlara yol açmıştır. Özellikle yeni kitle iletişim (radyo, televizyon gibi) araçlarının geliştirilmesi müziğin yaygınlaşması, müzik alanına elektroniğin girmesi ile değişik ses ve uygulamalara olanak sağlamış ayrıca farklı toplumların müzik türlerinin de dolaşımının ve tanıtımının sağlanması ile müziğin evrenselleşmesi gerçekleşebilmiştir.

Bütün bu gelişmeler neticesinde müzik:

“Temel fonksiyonu toplumun kültürünü oluşturmak, iletişimi sağlamak ve kültürel mirasın aktarıcılığını yapmak, toplumun kimliğini belirlemek olan dil, aynı görevi yapan ve toplumun inanç sistemini oluşturan din gibi müzik de bu fonksiyonları ifa etmektedir. Müzik de, diğer ikisi gibi toplumun kimliğini belirlemek, bu kimliğin bilincine varılarak fertlerin toplumla bütünleşmelerini sağ lamada önemli rol oynar. Duygusal iletişim özelliği yanında, toplum üyelerini benzeri estetik değerler etrafında birleştirerek kültürel ve sosyal bütünleşmede önemi haizdir. Müzik de dil ve din gibi kimlik göstergesidir.”⁵⁴

Sonuç

“Doğu” ile “Batı” toplumları arasındaki temel farklılıklardan biri de “siyaset” ve özellikle “siyasal iktidar” anlayışı üzerine olup bu farklı yaklaşım kendini açık biçimde de “siyasal iktidar ilişkileri” bağlamında sergilemektedir. Batı toplum düzeyinde siyasal iktidar ilişkileri monarkın mutlak tekelinin dağıtılması ile parçalı ve dağıtılmış bir iktidar sistemini esas alan “kuvvetler ayrımı”; doğu toplum yapısının şekillendirdiği siyaset biçiminde ise siyasal iktidar parçalı değil “toplayıcı” ve rekabete açık sosyal güçler dengesine dayalı değil devlet iktidarını güçlendiren ve düzeni her vasıtayla güçlendiren bir yaklaşım içinde “hak ve özgürlükleri”, “sivil toplum ve sosyal güçleri” tanımlayan bir merkezîyetçi bir yapının toplayıcı kodu olagelmıştır.

Sözü edilen yapı Türk sisteminde 150 yılı aşkın bir süreç içinde gelişerek kendi modelini; “demokrasi” fanus da “toplum” da vesayet altında bir “iktidar” kurumsallaş-

of Asian and North African Studies - Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi, , Ankara, Eylül 10-15, 2007), Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları: 9, I. Cilt, 2009, s.456.

52 Bkz. Odabaşı, “Dil-Kültür Bağlamında Müzik Dili ve Bunun Sosyal Bütünleşmedeki Yeri”, s.249, 250.

53 Odabaşı, “Dil-Kültür Bağlamında Müzik Dili ve Bunun Sosyal Bütünleşmedeki Yeri”, s.248.

54 Odabaşı, “Dil-Kültür Bağlamında Müzik Dili ve Bunun Sosyal Bütünleşmedeki Yeri”, s.254, 255.

masının unsurları olarak anayasal siyasal hukuk düzeninin alt sistemleri olarak yer almak üzere oluşturmuştur.

“Doğu” ile “Batı” toplumsal-siyasal düzenleri arasında ki “demokrasi” farklılaşması “ve “siyaset” anlayışlarındaki farklı okumaların özünde “doku uyuşmazlığı” bulunmaktadır. Batı toplumlarının siyasal gelişmesinin ürünü olarak ortaya çıkan (Batı) demokrasi(si) orada yaşam biçimi haline gelirken doğu toplumlarında ise ayrışmanın, ötekileştirmenin ve çatışmanın adeta “aracı” olmaktadır. O sebeple mutlak iktidar, çoğunlukçu yönetim, iktidarın temerküzü, kanuni yönetim “denetim dışı rutin alanlar/işlemler”, “anayasal denetim”, “yargı denetimi” gibi yapılardan uzaklaşarak kanun devletine dönüşerek hukuk devleti kodu “polis devleti” görüntüsü altında ikiz yapılı devlet sistemi ve rejim biçimi ortaya koyarak “demokrasi” de dayanağı olan “anayasa” da giderek “millileşme” etkisinden kurtulamamakta dolayısıyla “evrenselleşme” bağlarını oluşturamamaktadır.

“Muhalefet” bu yapı da meşru görülememekte, haklar ve özgürlükler kurumsallaşamamakta, “sivil toplum” mekanizmaları siyasetin araçları arasında yerini alamamakta, akademi görmemezlikten gelinmekte ve evrensel hukuk olgusu ile bu “yapı-işle-yiş” karşı karşıya geldiğinde “yok” sayılmaktadır.

Çağdaş toplumlarda müziğin değer ve anlamı, özgürlüğün, demokrasinin, barışın, sevginin ve yaşamın çoksesliliğinin evrensel anlatımı olarak anlaşılmaktadır. Bir bütünün parçaları arasında bulunan uygunluk ve ahenk, üretilen eser ile oluşan “değerin” nihai aşamadaki katkısının olumlu veya olumsuz olarak nitelendirilmesinde de belirleyici bir işleve sahiptir.

Müzik, insanoğlunun, doğadan esinlenerek, düşüncelerini özgürce dile getirip ürettiği ve kültürlerarası etkileşim ve iletişimin sağladığı olanaklarla toplumsal hayatın bütün boyutlarında etkili sonuçlar üreten bir güce ulaşmıştır.

Böylece müziğin toplumları etkileme gücü ile bir “barış ve kardeşlik köprüsü” olma misyonu elde ettiği görülmektedir. Müzik bu katkısı yanında, çağdaş toplum olmanın ölçütlerinden ve bilimsel gelişme ve kalkınmanın araçlarından biri olma gibi özellikler kazanmıştır.

İş bölümü, grup halinde yapılacak işlerin grup üyesi bireyler tarafından paylaşılmasıdır. Diğer toplumsal etkinlikler gibi müzik ile gerçekleştirilen uygulamalar da bireysel olmaktan çok topluluklara yönelik kitlesel bir işlev olarak icra edilmektedir.

Müzik kuram ve uygulamalarının gelişiminde; beğeni ve sürdürülebilir farklılıklar, özgünlük arayışları ve etkileşim, vizyon kazandırıcı başlıca özelliklerdir.

Müzik anlayışlarını yeniden biçimlendiren bu nitelikler, aynı zamanda yeni yetenek ve yaklaşımların değişik ölçekte ve sayıda kişi tarafından icra edilmesine olanak vermektedir. Nitekim bu ekseninde ortaya çıkan yeni yaklaşım biçimlerinden biri olarak; orkestra ile çalışan bir müzik tarzı/modeli, müzikte kurumsallaşmanın bir yansıması olurken aynı zamanda çok sesliliğin de giderek yerleşik hale geldiği görülmektedir.

İletişim alanında yaşanan hızlı gelişmeler ile kitle iletişim araçlarındaki baş dönürücü değişim; müzik alanında da küresel ölçekte hızlı bir atılımın gerçekleşmesine olanak sağlamıştır. Yeni iletişim araçları ve teknolojileri ile müziğin olağanüstü ölçüde yaygınlaştığı ayrıca belli başlı müzik türlerinin de evrenselleştiği görülmektedir. Elektroniğin müzik alanına uygulanması ile müziğin dinleme, üretme ve yorumlama boyutlarında yeni değişimlerin ortaya çıkmasına yol açmıştır.

Müzik gibi toplumsal hayatın ve faaliyetlerin merkezinde gerçekleşen siyaset de çoğulcu, çok sesli ve farklılıkların oluşturduğu bir ortamda şekillenmektedir.

Siyaset, insan hayatındaki maddi ve manevi değerler ekseninde ki bütün ürünlerinin paylaşımına yönelik süreçleri kapsayan anlamı ve işlevi ancak yönetilenler için “adil”, “özgür” ve “erdemli” bir “yönetim” modeli üretebildiği ölçüde değer kazanacaktır.

Bütün bu gelişmeler, toplumla ilgili diğer faaliyetlerde olduğu gibi müzik ve siyasetin de bir “işbirliği” ve “işbölümünün” koordineli, uyumlu bir bütünü birleştirilmiş parçalarının toplamı olduğu ve ancak bu bileşenler etrafında insanı mutlu edebilecek sonuçlar üretebildiği gerçeğini ortaya koymaktadır.

Not edelim ki, insanlık ortak kültür mozağının “paylaşımçı ve etkileşimsel işbirliği”-ni temsil eden alanlardan biri olan müzik, siyaset ile; barış ve özgürlük ortak hedeflerin, işbirliğinin, uyum ve uzlaşının, ahengin ve adil paylaşımın esas olduğu aklın ve duygunun işbirliği ile bir “ikiz alan” oluşturmaktadır. Bu değer ve normları kurmanın yolu olarak müzik ve siyaset, taşıdıkları özellikler ile adeta bir “ikiz alan hipotezi” kurulmasına esin kaynağı olmuştur.

21. yüzyılın ilk çeyreği içinde yeniden kurulmakta olan küresel yönetim ve onun stratejik “yeni dünya düzeni” mühendisliği ile yeniden yapılandırılmakta olan gelişme yolundaki toplumlar ve onların siyasal-yönetsel düzenleri ile ilgili süreç kültür, sanat ve müzik alanlarını da kuşatarak biçimlendirmektedir.

Küreselleşme politikaları ile ekonomik düzenler ve siyasal rejimler üzerinde kapitalizmin revizyonu ile ilgili değişim kültür ve sanat alanında yeniden inşa çalışmaları; duygu, düşünce ve anlamın yeniden üretim ve yorumu olarak ortaya çıkmaktadır.

Bu değiş(tir)menin dinamiğinde; üretim yapısı ile refah ve paylaşımın dengesini, siyasal iletişim düzeni ile kamuoyu algısını, popüler kültür ürünleri ile de yeni kuşakları egemenliği altına alarak “yeni bir küresel toplum” inşa hedefi yer almaktadır.

Küresel kapitalin bu yapısal tasarımın pratikte gerçekleşmesiyle birlikte; özgürlük, toplum ve kültür arasındaki bağ kesilerek, özgün ve milli kültür akımının işleyişi değiştirilmekte ve böylece “halk”, “aynılaştırıp, tüketim odaklılığa” doğru yönlendirilerek yönetilmektedir.

Ekonomik krizin nedenlerini, siyasal planda ürettiği “gerçek” (!) ile suni biçimde kurguladığı alternatifsizleştirme söylemi ekseninde toplayarak, oluşturduğu toplumsal yapıda, temel olan yabancılaşmayı ve bu yabancılaşma içinde “iki eksenli - biz ve onlar” olarak ürettiği siyasetin tek tipleştirici etkisiyle, ortalama insanın kolayca al-

gılayamayacağı bir düzeyde bu yapay gerçekliği ve ona bağlı siyasallaşma içeriklerini benimseterek kendi eskinin reddiyesi üzerine “yeni” kurar.

21. yüzyılın sentetik ve dijital kültür sanayicileri; sinemada, televizyonda ve sosyal medyanın değişik mecralarında üretip yayına koydukları ürünler ile yapay bir eğlendiricilik sergileyerek, cezbedici ve büyüleyici kılarak yerel ve milli köklerinden kopararak, metalaşmasını doğallaştırdıkları materyalist bir kültür-sanat ve müzik düzeni kurmaktadır.

Böylece, küreselleşme süreci ile birlikte kültür gibi müzik de tüketime dayalı kitle kültürü dolayısıyla bir endüstriye dönüşmüştür. Medya bu değişimi hızlandıran ve yapısallaştıran bir etki üretmektedir.

Kaynakça

- Adorno, W. Theodor. “On Popular Music”. *Studies in Philosophy and Social Science*. New York: Institute of Social Research, 9 (1941).
- Ak, Şahin. *Avrupa ve Türk İslam Medeniyetinde Müzikle Tedavi Tarihi Gelişim ve Uygulamaları*. Konya: Öz Eğitim Yayınevi, 1997.
- Akan, Nesrin. *Platon’da Müzik*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık, İkinci Basım, 2017.
- Apaydın, Ayna İsababayeva ve Fazlı Arslan. “Antik Yunan Felsefesinde Ahlaki Eğitim Aracı Olarak Müzik”. *Değerler Eğitimi Dergisi*. 29-Ek-Özel/13 (2015): 323-342.
- Arapgirlioğlu, Hasan. “Dünyada ve Türkiye’de Müzik Endüstrisinin Dünü, Bugünü ve Yarını”. içinde *Yaratıcı Endüstriler Uluslararası Tasarım Sempozyumu (01-02 Haziran 2016) Bildiriler Kitabı*. Ed. Mehmet Emin Kahraman. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Basım-Yayın Merkezi, 2016.
- Aydoğan, Filiz. “Popüler Kültür ve Popüler Müzik”. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*. 20 (2004): 207-213.
- Balamir, Ebru. “Commedia Dell’arte, Tipler ve Carlo Goldoni ile İtalya’da Tiyatro Reformu”. *Rumeli de Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*. 9 (2017): 81-88.
- Campell, Don. *Mozart Etkisi*. Çev. Feryal Çubukçu. İstanbul: Kuraldışı Yayıncılık, 2002.
- Çiftçi, Ersan. “Popular Culture, Populer Music and Music Education”. *Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi*. 12/2 (2010): 149-161.
- Çuhadar, C. Hakan. “Müziksel Zeka” Ulusal Müzik Eğitimi Sempozyumunda Sunulan Bildiri, Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Denizli, Nisan 26-28, 2006.
- Çüçen, A. Kadir. “Batı Aydınlanmasının Düşünsel Kökenleri ve Eleştirisi”, *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İLKE)*. Atatürk’ün Doğumunun 125. Yılı ve Cumhuriyetimizin 83. Yılı Özel Sayısı, 2006.
- Doğan, Tekin ve Barış Erdal. “Senin Favori Çalgın Hangisi? Çalgı Tercihini Etkileyen Demografik ve Sosyo-Kültürel Faktörler Üzerine Bir Araştırma”. *Journal of Human Sciences*. 13/3 (2016).
- Gardner, Howard. *Zihin Çerçevesi, Çoklu Zeka Kuramı*. Çev. Ebru Kılıç. İstanbul: Alfa Yayınları, 3. Baskı, 2017.

- Gedikli, Erdem. *Müzik Eğitimi*. Bursa: Ezgi Kitabevi, 2003.
- Goldman, Jonathan. *Seslerin Gizli Gücü*. İstanbul: Sınır Ötesi Yayınları, 2010.
- Göher, M. Feyzan. “Müziğin Toplumsal İşlevi Müzik, Siyaset, Din ve Ekonomi”. 38. ICANAS (*International Congress of Asian and North African Studies - Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi, Ankara, Eylül 10-15, 2007*) Ankara: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları 9, I. Cilt, 2009.
- İnan, Abdülkadir. *Tarihte ve Bugün Şamanizm*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1986.
- İngev (İnsani Gelişme Vakfı). “İnsani Gelişme Nedir?”. İngev (İnsani Gelişme Vakfı). Erişim 12 Nisan, 2018. <http://ingev.org/hakkimizda/insani-gelisme-nedir/>
- Kapani, Münci. *Politika Bilimine Giriş*. Ankara: Bilgi Yayınevi, 2008.
- Karamızrak, Neslihan. “Ses ve Müziğin Organları İyileştirici Etkisi”. *Koşuyolu Heart Journal*. 17(1), 2014.
- Kaya, Deniz. “Johann Sebastian Bach’ın “Füg Formları”nın ve “Füg Sanatı” Adlı Eserinin Barok Dönem Müzik Anlayışına Göre İncelenmesi”. Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi, 2009.
- Kılıç, Fahri. “Çok Sesli Batı Müziğinin Türk Modernleşmesindeki Önemi”. 38. ICANAS (*International Congress of Asian and North African Studies - Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi, Ankara, Eylül 10-15, 2007*). Ankara: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları 9, I. Cilt, 2009.
- Kılıç, Tuba. “Müziğin Kişisel, Toplumsal, Ulusal Ve Uluslararası İşlevlerinin Müzik Eğitimine Etkileri”. 38. ICANAS (*International Congress of Asian and North African Studies - Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi, Ankara, Eylül 10-15, 2007*) Ankara: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları. 9, I. Cilt, 2009.
- Kitirci, Bensu. “Palyatif Bakım Ünitelerinde Uygulanan Müzik Terapi Çalışmaları Üzerine Bir Araştırma”. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Akademik Müzik Araştırmaları Dergisi (AMADER)*. IV / 8 (2018).
- Mızrak, Dilan ve Özgür Temiz. “Hukuk ve Politika Türkiye’de Yaşanan Olağanüstü Dönemlerin Edebiyat Eserleri Işığında İncelenmesi”. *Ankara Barosu Dergisi*. 67/2 (2009): 77-97.
- Odabaşı, Fatma. “Dil-Kültür Bağlamında Müzik Dili Ve Bunun Sosyal Bütünleşmedeki Yeri”. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 14 (2006): 237-258.
- Önal, Özyay. “Ses, Dil ve Müzik”. *Dil Dergisi*. 155 (2012): 7-23.
- Özeren, Alp. “Çocuklar İçin Yaratılan Müzik Yapıtlarının Toplumsal Müzik Bilinci ve Dil Gelişimi Açısından Rolü ve Önemi”, II. Ulusal Çocuk ve Gençlik Edebiyatı Sempozyumunda Sunulan Bildiri, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi, Ekim 04-06, 2006.
- Özkan, Abdullah. *Siyasal İletişim*. İstanbul: Nesil Yayınları, 2004.
- Paçacı, İrfan. *Küreselleşme Sürecinde Yönetim ve Medyanın Dönüşümü*. İstanbul: Akademi Titiz Yayınları, 2013.
- Peretz, Isabelle ve Robert J. Zatorre, “Brain Organization for Music Processing”.

- Annual Review of Psychology*. 56/1 (2005).
- Platon. *Devlet*. Çev. Cem Taşkiran. Ankara: Pan Kitapevi Yayınları, 2005.
- Raphael, David Daiches. *Problems of Political Philosophy*, London: Macmillan Education Ltd., Second Edition, 1990.
- Sanatteorisi.com. “Çoksesli Müzik ve Topluma Etkileri”. Erişim 27 Nisan, 2018. <http://www.sanatteorisi.com/sanatteorisi.asp?sayfa=Makaleler&icerik=Goster&id=2719>
- Sapançalı, Faruk. *Toplumsal Açından Yaşam Kalitesi*. İzmir: Altın Nokta Yayınları, 2010.
- Sazak, Nilgün. “Müziksel Algılamının Temel Boyutları”. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*. 5/1 (2008): 1-11.
- Smith, Adam. *Milletlerin Zenginliği*. Çev. Haldun Derin. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2016.
- Somakçı, Pınar. “Türklerde Müzikle Tedavi”. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 15 (2003): 131-140.
- Srinivasan, T. N. “İnsani Gelişme Yeni Bir Paradigma mı, Yoksa Tekerleğin Yeniden İcadı mı”. Çev. Şenay Sezgin Nartgün. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi, Dergisi*. Sayı: 1, Cilt: 32 (2007): 238-243.
- Tekeli, İlhan. *Gündelik Yaşam, Yaşam Kalitesi ve Yerellik Yazıları*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2010.
- The Economist. “Where The Living is Easier”. Erişim 2 Mart, 2018. <http://www.economist.com/blogs/graphicdetail/2012/03/daily-chart-8?zid=292&ah=165a5788fdb0726c01b1374d8e1ea285>
- Timisi, Ali Haydar. “Müzik Nedir”. Erişim 17 Ağustos, 2018. <http://www.timisi.com/blog/2017/10/30/muzik-nedir/>
- Tiyatro Dünyası. “Commedia Dell Arte”. 22 Nisan 2007. Erişim 27 Nisan, 2018. <http://www.tiyatrodunyasi.com/2007/04/commedia-dell-arte-56283>
- Turkcebilgi.com. “Müzik”. Erişim 27 Nisan, 2018. <https://www.turkcebilgi.com/m%C3%BCzik>
- Wikipedia. “Müzik”. Erişim 27 Ocak, 2018. <http://tr.wikipedia.org/wiki/M%C3%BCzik>
- Yurga, Cemal. *20. Yüzyılda Türkiye’de Popüler Müzikler*. Ankara: Pegema Yayıncılık, 2002.

Music and Politics: Interactional Cooperation of Emotion and Thought

İRİFAN PAÇACI

Abstract: *Music is one of the areas in which the emotion and thought which have constituted the common cultural heritage of humanity that led to the development of “communion and interactive cooperation” and it is also a field of act uniting peace and freedom. However, music has functions that go beyond this function. Compliance, cooperation, harmony, reconciliation, cooperation of mind and emotion is a field of activity for keeping the common values, whereby material and meaning are produced together, and embodied as words and melodies. It has common features with politics, which is another social activity with these characteristics. Music and politics, which are among the requirements of the democratic society in contemporary states, have the potential to be two important catalysts in the development of society beyond forming a cultural indicator. Both are the areas in which the functional and cultural materials of cooperation and harmony are produced and brought into social life. The basic hypothesis of this study is that music and politics contribute positively to the survival and development of democracy.*

Keywords: *Music, Politics, Democracy, Interactional cooperation.*

Hukuk Felsefesine Neden İhtiyacımız Var?

MURAT SATICI*

murat.satici@cbu.edu.tr

ORCID ID: 0000-0001-8469-3163

Öz: Hukuka dair algı, ilk ve sorgulanmamış bir bakışla, sırasıyla anayasa-yasalar-mahkeme-suç-ceza gibi somut hukuksal metin, uygulama ve kavramlarla sınırlıdır. Bu durum, sadece hukukun kurumsal, normatif ve adli yanını öne çıkartır ve hukukla ilgili soruları ve hukuk felsefesine neden ihtiyaç duyulduğunu açığa çıkaran felsefi kadim soruları sormayı zorlaştırır: Hukukun ve içerdiği adalet, hak, özgürlük kavramlarının kaynağı nedir? İkinci olarak da hukukun meşruiyetinin kaynağı veya dayanağı nedir? Bu kadim iki sorunun hem sorulması hem de yanıtlanması, hukuk felsefesine düşer. Bu çalışmada hukukun algılanışında hakim olan yasalci paradigmanın yol açtığı sorunların çözümünde hukuk felsefesinin önemi vurgulanacaktır. İlk olarak doğal hukuk geleneğinde hukukun ahlak ile olan kesişimine değineceğiz. Daha sonra hukuksal pozitivizmin açmazlarını vurgulayacağız. Son olarak hukuk biliminin yanında bir hukuk felsefesine neden ihtiyacımız olduğu sorusuna yanıt arayacağız.

Anahtar kelimeler: Hukuk, Yasallık, Adalet, Hukuk felsefesi, Toplum felsefesi.

Giriş

Hukuk felsefesine duyulan ihtiyacı anlamlandırmak veya gözler önüne sermek için, hukukun alışlagelmiş kurumsal-normatif yapısı veya görünümü, yani hukuk bilimi ve pratiği ile içerdiği ilke, kavram ve değerler üzerine refleksiyonları kapsayan hukuk felsefesi arasında daha sonra birleştirmek üzere ayırım yapmak gerek. Hukuka dair algı, ilk ve sorgulanmamış bir bakışla, sırasıyla anayasa-yasalar-mahkeme-suç-ceza gibi somut hukuksal metin, uygulama ve kavramlarla sınırlıdır. Bu sıralamada anayasa ve yasalar devletleri oluşturan toplum sözleşmelerini, bireysel-kolektif hak ve özgürlüklerin tanımlarını, mahkeme, suç ve ceza kavramları ise hak ve özgürlüklerin çatışmasından veya ihlalinden doğan durumları ve yaptırımları işaret ederler. Bu durum, sadece hukukun kurumsal, normatif ve adli yanını öne çıkartır ve hukukla ilgili sorunların analizini ve hukuk felsefesine duyulan ihtiyacı açığa çıkaran felsefi kadim soruları sormayı zorlaştırır. Bu sorular şöyle sıralanabilir: Hukukun ve onun içerdiği adalet, hak, özgürlük ve yasa kavramlarının kaynakları nelerdir? İkinci olarak da hukukun meşruiyetinin kaynakları veya dayanakları nelerdir? Bu kadim iki sorunun

* Dr. Öğr. Üyesi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü.

hem sorulması hem de yanıtlanması hukuk felsefesine düşer.

Güncel pek çok tartışma bizi hukukun tanımı, neliği, özellikleri ve adalet ile ilişkisini düşünmeye iter. Nitekim bu tartışmalar, yasaya sorgusuz itaat etmeden önce, yasanın temel hak ve özgürlüklere göre konumunu belirlemeyi içerir. Kadın cinayetlerinde verilen hükümlerin kamu vicdanı nezdinde tartışılıyor olmasından, hayvanlara yönelik şiddet eylemlerinin hukuksal anlamda suç kategorisine dahil edilip edilmeyeceğine ve nefret söylemi ve nefret suçlarının hukuksal bağlamda ele alınış biçimindeki sorunlara kadar pek çok mesele, yasal düzenlemeler yapılıyor olsa dahi, hala üzerine tartışmanın devam ettiği ve edeceği meselelerdir. Aslında yasal düzenlemelerle giderilmeye çalışılsa bile bu sorunlara dair tartışmayı devam ettiren unsur, adaletin yasalarda ne kadar içerildiği ve mahkeme kararlarında ne derecede somutlaştığıdır. Dolayısıyla yasalara ve mahkeme kararlarına dair akıl yürütmelerimiz ve tartışmalarımız, onların meşruiyetlerinin dayanağı olarak adaleti ne kadar içerdikleri veya somutlaştırdıklarıyla ilgilidir. Bu yüzden, hukuka ilişkin tartışmalar, sadece yasalarla ve adli kurumların işleyişiyle sınırlı değildir, aynı zamanda adalet ve hak gibi ilkelerin söz konusu hukuk sistemlerinde ne kadar içerildiğiyle ilgilidir.

İşte hukuk felsefesine duyulan ihtiyaç tam da burada açığa çıkar. Hukuku sadece normlar, hukuksal olgular ve metinler bütünü olarak görmek, hukukun içerdiği hak-adalet-özgürlük ilkeleri ve değerleri üzerine yapılacak tartışmaları engeller. Böylece hukuk, salt bir normlar sistemi olarak, konusu yasalardan ibaret kılınmış ve meşruiyetini de bu yasallıkta bulan bir edime indirgenir. Bu indirgeme, değer kategorisinde tanımlanan ve etik ile hukuk arasındaki ilişkiyi oluşturan, bu yönüyle de felsefi olan pek çok ilkenin dışarıda bırakıldığı bir hukuk teorisini ve pratiğini karşımıza çıkartır. Bunun pek çok zararından biri, öncelikle hukukun kaynaklarına ilişkin sorgulamaların engellenmesidir. Çünkü belirli bir toplumda ve belirli bir zaman diliminde geçerli olan hukuk sistemlerinin kaynakları ve meşruiyet dayanakları sistem tarafından üretilmiş yasaların mutlaklığında görülürse, o sistemlerin demokratik mi totaliter mi olduğuna dair tartışma yapma imkanı ortadan kalkar. Aynı bir çalışmayı hak eden bu probleme kısaca değinirsek, bu tartışmayı yapmanın politik açıdan önemi şuradadır: Tikel bir hukuk sisteminin ürettiği normların dayandıkları değerlerin (hak, özgürlük, adalet) tanımlanma şekilleri ve yöntemleri, o sistemin niteliğini belirlediği kadar meşruiyetinin de kaynağını belirler. Hukuku sadece yasalar çerçevesinde ele almak, her biri hukuk sistemlerine ve yasalara sahip olan demokratik ya da totaliter sistemlerin aynı karakterde görülmesi riskini doğurur, böylece demokrasi ve totalitarizm veya despotluk arasındaki ayrım silikleşir.

Hukuk ilkelerinin kaynaklarına ve meşruiyet dayanaklarına ilişkin felsefi bir tartışmaya girişmek, çalışmamızın odağını oluşturan diğer bir meseleyi açığa çıkarır. Sorun, yukarıda değindiğimiz kadarıyla sadece hukuksal sistemlerin demokratik veya totaliter olmalarının ayırımına dair politik bir tartışmayı içermez. Hukuk felsefesi, hukukun sadece bir arada yaşamı düzenleyen zorlayıcı bir kurallar sistemi olarak betimlenmesinin ötesinde, onun herkesi bağlayıcı, yani evrensel olmasının dayanağını da sorunsallaştırır. Zira her hukuk sistemi, sadece her yurttaş için eşit derecede zorlayıcı ve cezalandırıcı olmasından dolayı değil, aynı zamanda içerdiği hak, özgürlük

ve adalet ilkelerinin herkes tarafından kabul edilebilir olmasından dolayı evrensellik iddiasına sahiptir. Bu açıdan bakıldığında, modern hukuk paradigmasının “hukukun üstünlüğü” ilkesinin meşruiyeti, öncelikle herkesin hukuk önünde eşitliğine dayanır. Dolayısıyla hukukun üstünlüğü, tam da evrensel bir ilke olarak eşitliği tesis etmesinden doğar. O halde hukuk, sadece yasaların kendilerine bağlanmış bir evrensellik iddiasına dayanmaz. Hukuka evrenselliğini veren, eşitlik, hak, özgürlük ve adalet ilkelerinin yasalarda cisimleşmesidir. Bu ilkeler, yasaların dayandıkları ve yasalarda cisimleşen ilkeler ve değerlerdir. Bu haliyle Antik Yunan'dan on dokuzuncu yüzyıla kadar olan süreçte karşımıza çıkan doğal hukuk geleneği, yasalar ve onların dayanakları olan evrensel ilkeler arasındaki ilişkiyi merkeze alan bir hukuk felsefesi geleneğini oluşturmuştur. Aslında tam anlamıyla yasaların içerecekleri ilkelerin, yani hak, özgürlük ve adaletin nasıl tanımlanacağı tartışmasını yaptığı oranda, doğal hukuk geleneğini ahlakın da içerildiği felsefi bir edim olarak karşılamak mümkündür. Zira “doğal hukuk, hukuk ile ahlak arasındaki kesişim noktasına isim verir. Basitleştirebilirsek, ana iddiası şudur: Doğal olan ne ise o, olması gerekendir”¹

Ahlak ve Hukuk: Doğal Hukuk ve Hukuk Felsefesi

Doğal hukuk kavramsallaştırması, hukukun evrenselliğini ve tikel yasaların meşruiyetini sağlayacak olan ilkelerin yüksek konumunu işaret eder. Bu konum, felsefe tarihi içerisinde çıkarılır. Nitekim Antik Yunan'da doğanın bir düzenlilik modeli olduğu felsefi paradigmada, site, yani kent devleti, insanın insanlaşabileceği bir doğayı, makrokozmosun yanında bir mikrokozmosu işaret eder. Bu nedenle site ve birey arasında kurulan varoluşsal ilişki yasayı ve doğayı birbirlerine eklemiştir. Yasa bu anlamda insansal doğayı işaret ettiği gibi, yasayı düşünmek hem siteyi hem ahlakı hem de politikayı birlikte düşündürür. Bu nedenle Sokrates'in idam cezası ile karşı karşıyayken siteden sürgün edilmeyi veya kaçmayı kabul etmemesi anlamlıdır. Sokrates için siteden uzaklaşmak yasadan, yurttaş olmaktan, dahası insan olmaktan uzaklaşmak demektir. Bu nedenle Antik Yunan'da hukuk, insan yaşamını, siteyi ve hem insanlar hem de site için iyi yaşamı, iyinin ölçütünü ve adaleti sorgulamaktır. Platon, kendileri de yasalara uymak zorunda olan ve onların hizmetçileri olan yöneticilerin bilgelikleri aracılığıyla tesis edilen politik düzenin ahlaksal bakımdan iyi ve adil olacağını belirtir.² Bu, hukuku sorgulamanın, hem ahlaksal hem hukuksal hem de politik felsefi bir sorgulamayı içerdiği anlamına gelmekteydi. Elbette ki ahlak ve politika kesişimindeki hukuk düşüncesinde içerilen yüksek değerlerin bilgisinin somut, tikel durumlara uygulanabilmesi de gereklidir. Platon, filozofun ahlaksal normlara dair bilgeliğini, onun yönetici olarak adil bir toplum yaratma iradesiyle birleştirerek, hukuk felsefesinin, evrensel ilkelerin bilgisine sahip olan akıl ve yasa yapma iradesi arasındaki ilişki sorunsalını politik bağlamda çözmeye yönelir. Daha sonra Aristoteles, yasa koyucuların, bilgisine sahip oldukları ezeli ebedi ilkeleri tikel durumlara uygulamaları gerektiğini, yani evrensel ilkelerin tikel yasalarda cisimleşmesi gerektiğini vurgular. Aristoteles, yasa koymayı, neyin adil ya da adil olmadığına dair pratik bir yargı edimi olarak tanımlar. İnsanın *zoon politikon* olarak

1 Raymond Wacks, *Hukuk Felsefesine Kısa Bir Giriş*, çev., Engin Arıkan, İstanbul: Tekin Yayınevi, 2014, s.2.

2 Platon, *Yasalar*, çev., Candan Şentuna ve Saffet Babür, İstanbul: Kabalıcı Yay., 1998, IV,715 c-d.

tanımından hareketle Aristoteles, yasa koymayı her yurttaşa ortaklaşa bulunan bir özellik biçiminde tanımlar. Böylece yasa yapma, ortak iyiyi bulma ve ona katılma olarak ahlaksal iynin hukukla ilişkisini yeniden sağlayacak biçimde tanımlanmıştır. Böylece Aristoteles'te "erdem emreden, erdemsizliği yasaklayan bir şey"³ olarak yasa, doğru, iyi ve adil olanla aynı anlama gelir. Bu sorgulamanın dilsel bir edim gerektirdiği kaçınılmaz olarak söylenmelidir. Aslında Aristoteles'te akıl ve dil, yasa da birleşir ve cisimleşir. Bu da Antik Yunan Felsefesi'nde yasanın, hukuksal olduğu kadar uzlaşım, politik ve felsefi olan karakterini açığa çıkarmıştır.

Stoacılarla birlikte ise *Evrensel Akıl*'a uygun olmayan yasaların geçersiz olacağı anlayışı ekseninde bir evrensellik modeli ortaya çıkar. Stoacılık, insanın biyolojik varoluşunu yine insan türünün toplumsal varlığı ile tanımlayarak *antropos*'u, tüm insanlık varoluşu içeren evrensel bir kavrama dönüştürmüştür. Dolayısıyla evrensel aklın yasası, onunla eşit biçimde ontolojik olarak bağlı olan tüm insanlar için evrenseldir. Cicero'ya göre, "pek çok yasa içsel olan, adil olanı ve doğruyu seçme duygusu ve düşüncesidir. Böylece, bir toplulukta herhangi bir türden bir yasa, insanlar kabul etmiş olsalar bile, doğru aklın ebedi adaletine uymadıkça bir yasa olmayacaktır"⁴. Daha sonraları Stoacı ortak akla sahip insanlık idesi, artık geniş ve kozmopolit bir imparatorluk hukuku çerçevesinde ihtiyaç duyulan yurttaşlık bağını tesis etmekte temel teşkil etmiştir. Roma, imparatorluğun organik olarak birbirine bağlanmış eşit haklara sahip yurttaşlar topluluğu olarak tanınmasında, hukuku bu birliğin ifadesi olan akılsallık olarak benimsemiştir.

Ortaçağ'da ise yasalara ilişkin evrensellik ölçütü Augustinus ile birlikte kaynağını Tanrı'da bulmuştur. Adalet olmadan devletlerin büyümüş haydut çetelerinden başka bir şey olmadığını söylerken Augustinus, adaletin kaynağını Tanrı Devleti'nde, yani yeryüzündeki devletlerin ve hukuk normlarının üzerindeki aşkın bir dayanakta aramıştır.⁵ Yine Thomas Aquinas'ın Ebedi hukuk (Tanrıya özgü), Doğal hukuk (akıl tarafından keşfedilebilen), İlahi hukuk (kutsal metinlerde açığa çıkan) ve İnsan hukuku (akıl desteklediği ve genel iyiye yönelik) ayrımı, Ortaçağ'ın hukuk anlayışının temel karakterini yansıtır. Thomas'a göre, doğal veya ilahi olmayan hukuka uygun olmayan bir hukuk, hukuk değildir. "Başka bir deyişle, adil olmayan (akılcı olmayan veya genel iyiye karşı olan) kanunlar düzenleyerek otoritesini kötüye kullanan bir yönetim, itaat edilme hakkını yitirir çünkü ahlaki otoriteden yoksundur. Böyle bir kanuna Aquinas 'hukukun yozlaşması' der."⁶

Rönesans'ın evreni açıklama modelinde Kopernik ve Galileo tarafından gerçekleştirilen devrimin Machiavelli ile birlikte politik alanda, politikanın ve sivil toplumun otonomisi lehine gerçekleşmesi, modern hukukun evrensellik ilkesi açısından başvuru temelini değiştirmiştir. Genel olarak rönesansta "her şeyden önce yukarıdan gelen ışık, Rönesans resminde yerini bu dünyadan, konuya yatay olarak gelen ışığa bırak-

3 Aristoteles, *Nikhomakhos'a Etik*, çev., Saffet Babür, Ankara: Kebikeç Yay., 2005, 1130 b 25.

4 Akt., David Ingram, *Law*, London: Continuum International Publishing Group, 2006, s.16.

5 Mehmet Ali Ağaoğulları ve Levent Köker, *İmparatorluktan Tanrı Devlete*, Ankara: İmge, 2004, s.154.

6 Wacks, *Hukuk Felsefesine Kısa Bir Giriş*, s.4.

mıştır”⁷. Nitekim Machiavelli tarafından, egemenliğin, iktidarın kaynağını Tanrı’da temellendirme zorunluluğu olmadığından sonra, Hobbes ve Locke ile başlayan sözleşmecilik hukuk teorilerinin evrensellik ve meşruiyet dayanağını doğal özgürlüğün düzenlenmesini düzen ve güvenliğimizde gören modern hukukun çehresi değişmiştir. Hobbes, doğal durumdaki ‘herkesin herkesle savaşı’ndan⁸ çıkmasını sağlayan sözleşmeyle sadece düzeni ve güvenliği değil, akılsal her insanın kendi varlığını korumaktan başka ölçüt kabul etmediği durumu, ahlaksal iyi-kötü ve politik hak ve adaletin akılsal olarak temellendirildiği bir politika ve hukuk kavramsallaştırmasını kurmuştur. Locke’a göre ise yaşam, özgürlük ve mülkiyet doğal haklar olarak tanımlanmıştır⁹ ve toplum sözleşmesi genel iyiyi sivil toplumda cisimleştirmiştir. Yani Locke, doğal haklarımızı doğa yasalarıyla sınırlandırmıştır ve yaşam, özgürlük ve mülkiyete doğal durumda zarar vermememiz gereklidir. Fakat radikal durumlarda ortaya çıkan hak çatışmalarını önleyecek olan yasama gücü ve yönetim kuvvetleri tarafından uygulanacak denge ve kontrol mekanizmaları özgürlüğü artıracak, devleti ise küçültecektir. O halde Locke için doğa yasası, ebedi ve ezeli bir yasa olarak hem insanların yaşam, özgürlük ve mülkiyetlerini korumakta onları sınırlandıracak, hem de yasa koyucuları bağlayıcı bir niteliğe sahip olacaktır. Böylece hak, özgürlük ve adaletin tesisi ve güvenliği için gerekli yasalar, meşruiyetlerini insanları ve yasa koyucuları bağlayacak bir doğa yasasından türetecektir.

Rousseau’nun temel itirazını oluşturan, mülkiyetin doğal hak ve doğa yasası olarak tanımlanması ve onu insanlar arasındaki eşitsizliğin kaynağı olarak görmesidir. Doğal ve politik eşitsizlik ayrımında Rousseau’ya göre politik eşitsizlik, “kimilerinin başkaları zararına yararlandığı, örneğin onlardan daha zengin, daha itibarlı olmak ya da onlara boyun eğdirmiş olmak gibi ayrıcalıklardan ibarettir”¹⁰. Rousseau mülkiyeti bir uygarlık ilkesi olarak değil, insanların kendilerine ve birbirlerine yabancılaşma yaratan bir ilke olarak görmüştür. Buradan hareketle toplum sözleşmesi bu insanlık durumunun yarattığı en büyük eksikliği, yani eşitsizliği giderebilmek için genel iradenin tesisini hak ve adalet anlayışının merkezine koymaktadır. Toplum sözleşmesi bu yanıyla birey ve toplum arasında bir sözleşmeyi işaret ederken birey bu yolla genel iradenin parçası haline gelir. Dolayısıyla hak, bir yurttaşlık bağından hareketle inşa edilir ve her türlü eşitsizliği dışarıda bırakan bir hukuk, her yurttaşın genel iradeye katılımını sağladığı oranda birliği tesis edebilir. “Her birimiz bütün varlığımızı ve bütün gücümüzü bir arada genel istemin buyruğuna verir ve her üyeyi bütünü bölünmez bir parçası kabul ederiz”¹¹.

On yedinci yüzyıla gelindiğinde modern ve aydınlanmacı akıl kavrayışıyla evrensellik iddiası seküler biçimde insansal doğanın bir arada yaşama önündeki doğal engellerine karşı evrenselleştirici unsur olarak hak ve adaleti rasyonel bir yöntemle

7 Tülin Bumin, *Tartışılan Modernlik: Descartes ve Spinoza*, İstanbul: YKY, 1996, s.10.

8 Thomas Hobbes, *Leviathan*, London: The Green Dragon, 1651, XIV.

9 John Locke, *Two Treatises of Government*, ed. Peter Laslett, Cambridge: Cambridge University Press, 1988, s.269.

10 Jean-Jacques Rousseau, *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynakları*, çev., Rasih Nuri İleri, İstanbul: Say Yay., 1998, s.87.

11 Jean-Jacques Rousseau, *Toplum Sözleşmesi*, çev., Vedat Günyol, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2006, s.15.

aramıştır. Kant'ın söylemiyle hak tanımı, aynı zamanda köklerini rasyonel ahlakta bulan bir arada yaşamı işaret etmekteydi:

Herhangi bir eylem, evrensel bir yasaya uygun olarak herkesin özgürlüğüyle bir arada varolabiliyorsa ve bu eylemin maksiminde herkesin seçme özgürlüğü evrensel bir yasaya uygun olarak herkesin özgürlüğüyle bir arada var olabiliyorsa haklıdır.¹²

Hukuk felsefesi tartışmalarında diğer filozoflar (Hobbes, Locke, Rousseau) kadar adı geçmese de Kant'ın bilim ve ahlakta veya teorik ve pratik alanda evrensel bilgi ve evrensel ahlak ilkeleri tesis etme çabasında ortaya çıkan evrenselleşebilirlik vurgusunun hukuk felsefesine katkısı önemlidir. Kant, tüm sistemiyle uyumlu biçimde, teorik ve pratik alanda özneler arası bir denetlemeyi bilimsel bilgi ve ahlaksal iynin merkezine evrensellik ilkesi olarak koymuştu. Evrensel hak tanımında ise Kant, eleştirel sistemiyle tutarlı biçimde, kişinin seçtiği eylemin haklılığının koşulunu, eylem maksiminin diğer kişilerin seçme özgürlükleriyle bir arada varolma zorunluluğunda görmüştü. Bu zorunluluğun denetimi için Kant'ın başvurduğu yöntem ise kişilerin hem kendi hem de başkalarının eylem maksimlerini eleştirmesidir. Onun felsefesinin eleştirel felsefe olarak anılmasının nedeni, kendinden önceki düşüncelere eleştiri getirmesinin yanında teorik ve pratik problemlerde, hukuk ve politika da dahil olmak üzere, özneler arası bir dolayımın ve eleştirinin imkanını merkeze almasıdır. Bu yanı sıra Kant'ın evrensellik ölçütü, ahlaksal eylemlerde buyruk olarak tesis ettiği “insanlığı araç olarak değil amaç olarak görme” ve “herkes için geçerli olma”¹³ yasalarıyla açığa çıkar ve bunlar, daha sonra Evrensel İnsan Hakları düşüncesinin ahlaksal ve felsefi temelini oluştururlar. Dolayısıyla Kant'ın felsefesinde içerilen evrensellik ilkesi ve insanlık idesi, genel ve tikel tüm çağdaş hukuk metinlerinin dayandığı Evrensel İnsan Hakları kavramsallaştırmasının ve bundan türeyen tüm bağlayıcı formel metin, anlaşma ve sözleşmelerin felsefi kaynağıdır.

Hukuk Bilimi Varken Neden Hukuk Felsefesi?

Kant'ın felsefesindeki evrensel ahlak ve hukuk kavramsallaştırmasının ondan sonraki ele alınışı modern hukukun çehresini belirlemiştir. Kant'ın formel bir evrensellik ilkesine yaptığı vurgu daha sonra özellikle hukuka üstünlük niteliğini atfetmemize neden olan prosedürel yapısının da temellerini oluşturur. Hans Kelsen, Jeremy Bentham, John Austin ve H.L.A. Hart gibi hukuk teorisyenleri, hukukun prosedürel karakterini öne çıkararak pozitivistimin doğa bilimlerindeki egemenliğini pratik alanlara uygulama çabasının da ürünü olan bir hukuk bilimi tanımına ulaşırlar. Bu çaba, hukukun saf, içeriksiz ve otonom bir bilim olarak tanımlama amacına hizmet eden hukuksal pozitivism aracılığıyla doğal hukukun felsefi akıl yürütme biçimini terk ederek bir bilim olarak hukuku tanımlamayı getirdi. Hans Kelsen, *Saf Hukuk Teorisi* adlı eserinde, teorisini, “sadece yasayı tanımladığı ve kesin biçimde yasa olmayan her şeyi bu tanımlamanın nesnesi olmaktan çıkarmaya çalıştığı için yasaya ilişkin saf bir

12 Immanuel Kant, *The Metaphysics of Morals*, trans., Mary Gregor, New York: Cambridge University Press, s.230.

13 Immanuel Kant, *Groundwork of the Metaphysics of Morals*, trans., Mary Gregor, New York: Cambridge University Press, 1997, 4:429.

teori olarak adlandırdığını ve teorisinin amacının, hukuk bilimini yabancı öğelerden özgür kılmak olduğunu¹⁴ belirtir. H.L.A. Hart ise, ahlaki biçimde adaletsiz olarak düşünülse dahi usulüne uygun çıkarılmış olan ve anlaşılır olmasının yanında belirli bir düzenin kabul edilmiş geçerlilik ölçütlerine uygun olan yasaları değerlendirmeyi esas almış ve bu yasaların hukuksal veya geçerli olup olmadıklarıyla ilgilenmeyi tercih etmiştir. Hart, herhangi bir yasanın ahlaki anlamda kabul edilemez olmasının o yasanın hukuk niteliğini kazanmasına engel teşkil etmeyeceğine ulaşır.¹⁵ Bu, hukuku ahlaksal, felsefi temellerinden ayıracak ve böylece bilimin olduğu gibi hukuk da kendi konuları üzerinde genel geçer normlara ulaşabilecekti. Hukuksal pozitivizm ile birlikte, hukukun olgularının sadece yasalar olduğunun kabulü ve yasalar dışında başka hiçbir şeyin hukukun ilgi alanına girmediği anlayışı hukuk teorisi ve pratiğinin merkezine yerleşti. Bunun sonunda hukuk, teorik zeminde hem bir bilim olarak otonom bir evrensellik ölçütü kazanacaktı, hem de bu ölçüte uygun, yani ahlaksal, sosyal içeriklerden bağımsız prosedürel yasalara dayanarak uygulanan hukuk pratiği hukukun bağımsızlığını ve üstünlüğünü tesis edecekti. Hukukun üstünlüğü sorunsalının çözümü, adeta ahlaksal, sosyal ve felsefi her türlü sorgulamanın hukukun dışına atılmasıyla mümkün görüldü. Bu yolla hukukun otonomisi, hukuku yasalara indirgeyerek, hukukun çağımızdaki formel ve prosedürel yöntemle uygulanmasının önünü açan bir biçimde tanımlanmış oldu.

Bu durum, yazımızın başında işaret ettiğimiz iki soruya yine de cevaplar verir, fakat bazı problemleri de içerisinde barındırır. Hatırlayacak olursak sorularımız aşağıdaki gibidir: Hukukun ve içerdiği adalet, hak, özgürlük kavramlarının kaynağı nedir? İkinci olarak da hukukun meşruiyetinin kaynağı veya dayanağı nedir? Hukukun yasalar ve prosedürlere indirgenmesi, adalet, hak ve özgürlük kavramlarının kaynağını belirli bir zaman, koşul ve kişiler tarafından yapılan anayasalara ve yasalara bağlar. Bu andan itibaren yukarıdaki ilke ve kavramların kaynağı, yasaları yapanların iradeleridir veya emirler manzumesidir artık. “Kurucu anayasanın belirlenimine bağlı yasal düzendeki öznelerle kalan tek eylem, onaylanan ilk yapıyı koyan bir birey veya bireyler gibi davranma zorunluluğudur”.¹⁶ Burada hukuk felsefesi açısından sorun, hukukun kaynağının ve meşruiyetinin dayanağının artık yasaya uygunlukta bulunmasıdır. Yasaya uygunluk, burada hukukun meşruiyetinin kaynağı olmakla beraber, yasaların geçerliliği ise kural koyucunun iradesinde bulunur. Dolayısıyla haksız veya adaletsiz olana dair karar verici ölçüt yasanın kendisidir. Fakat hukuk, yasanın haksızlığını veya adaletsizliğini denetleyebilecek tartışmalara, yasa hukukun yegane ögesi kılındığı için, girmez. Çünkü hukuksal alan etik sorunlardan bağımsız bir karaktere sahip olarak tanımlanmıştır.

Oysa hukuk, haklar ve adalet üzerine düşünülmeden tanımlanamaz. Hak ve adalet düşüncesi hukuk sistemlerine nüfus etmiştir ve hukuk felsefesi bu nedenle hukuk sistemleri için merkezi bir önem taşır. Zira adaletin tecellisi, hukuk sistemlerinin merkezi amacıdır ve adalet bu yüzden ister pozitivist ister normatif olsun hukuk sis-

14 Hans Kelsen, *Pure Theory of Law*, trans., Max Knight, California: University of California Press, 1967, s.1.

15 Herbert Lionel Adolphus Hart, *Hukuk, Özgürlük ve Ahlak*, çev., Erol Öz, Ankara: Dost Kitabevi, 2000, s.79.

16 Hans Kelsen, *General Theory of Law and State*, trans., Andres Wedberg, New York: Russel and Russel, 1973, s.115 ve Kelsen, *Pure Theory of Law*, s.199-200.

temlerinin dayandığı ve bu sistemler aracılığıyla gerçekleşebilecek bir erdem olarak hukukun varlığının koşuludur. Fakat bir yandan da adalet, tam da hukuk sistemlerinin evrenselliğinin koşuludur. Çünkü adaletin kendisi, hukukun pozitif yorumunu aşan ve hukukun evrensellik talebini karşılayan yegane ilkedir. Nitekim her ne kadar adalete ilişkin etik ve felsefi tartışmalardan soyutlanmaya çalışılsa veya pek çok ülkede farklılıklar gösterse de hukukun ve hukuksal uygulamaların hem dayanacağı ilke hem de karşılayacağı eksiklik ve ihtiyaç adalettir.

Benzer durum hak ilkesi için de geçerlidir. Zira hukukun sadece prosedürlere indirgenmiş karakteri, haklar konusundaki tartışma alanını daraltıcı bir niteliğe sahiptir. Temel bireysel ve kolektif hakların anayasa ve yasalarca tanımlandığı aşıkardır. Fakat yasaların haklar ile ilişkilerini değerlendirirken statik bir yoruma bağlı kalmanın getirdiği sorunlar da bir o kadar önemlidir. Yasalarca tanımlanan hakların zaman içerisinde bireysel ve kolektif yeni hak taleplerini veya mevcut kapsamlarının genişletilmesi taleplerini karşılaması da gereklidir. Belirlenmiş normların içerdiği hak ve özgürlük taleplerinin zamanla yeni tanım ve talepleri karşılayacak biçimde dinamik bir yapıya sahip olmaları gerekir. Belirli bir zamanda hakları tanımlayan yasaların artık bu tanımları aşan yeni hak tanımlarını içerecek biçimde değiştiği ve dönüştüğü siyasi tarihin köklü dönüşüm ve devrimlerinde görülmüştür. Zamanla ortaya çıkacak yeni hak ve özgürlük taleplerinin ortaya çıkması kaçınılmazdır. Hukuk sistemlerinin demokratik olup olmadıklarının ölçütü de zaten yeni talepleri mevcut yasalarca içerilen hak tanımlarına uydurmak, uymayanları dışarıda bırakmak değil, bu talepleri karşılayabilecek dinamiğe sahip olmasıdır. Zira yasalar, geçmiş hukuksal eylemlerce görünür olan hakların cisimleşmesi olmalarına rağmen, yasaların meşruiyet ölçütü olarak adalet, insanların özgür, politik, bireysel veya kolektif deneyim, eğilim, ilgi ve taleplerine bağlıdır. Bu yüzden bu taleplerin ortaya çıkabilmesi, yorumlanması, değerlendirilmesi ve hukuk sistemlerince kabul edilmesi yeni hak ve özgürlük taleplerini içerecek yasaların yapılması her şeyden önce eleştirel, moral, politik niteliğe sahip bir demokratik düşünümü gerektirmektedir. Bu edim beraberinde hak-adalet-özgürlük-eşitlik kavramlarının moral, politik ve hukuksal açıdan yeni yorumlarının, tanımlarının yapılmalarını, yani aslında hukuk üzerine çağdaş bir felsefi düşünümü gerektirmektedir.

Yurttaşların, hukuksal kurumların ve organların yasalara dair demokratik konumları, aslında onların içerdikleri hak, özgürlük, adalet gibi ilkelerin yeni koşullarda yeniden ele alınması ihtiyacını karşılayan bir akıl yürütmede ortaya çıkar, onlara sorgusuz itaatte değil. Zira modern demokratik toplumlarda hukukun üstünlüğüne bağlılık, hukukun yurttaşları eşitler olarak gören karakterinde tek tek her bir yurttaşı politik bir birliğin üyeleri olarak betimlemesinden kaynaklanır. Bu, hukukun ve hukuk üzerine düşünüm olarak hukuk felsefesinin, artık daha önce bahsettiğimiz doğal hukuk öğretilerinde içerildiği biçimiyle haklara, adalete ve özgürlüklere ilişkin felsefi düşünümün temelini ve meşruiyet sorunsalının çözümüne aşkın ilkeleri veya pozitivist görüşte olduğu gibi salt prosedürel bir indirgemeyi koyamayacağı anlamına gelir. Bu, hem hukukun hem de yasaların meşruiyetinin dayanağı sorununun çözümüne, hukuk felsefesi aracılığıyla, artık toplumun kendi eliyle yarattığı kurumların

işleyişine dair eleştiriye, yorumlamayı, moral ve politik bir yargılama yetisini koymak demektir. Aslında bu, “kanunun muhalif süreçlerle ve vatandaşlarca deneyimlenerek geliştirilmesi ve test edilmesi”¹⁷ anlamında hukuksal ve politik eylemlerin dönüştürücü etkisini işaret eder. Doğal hukuk geleneğinde hakim olan hukukun meşruiyeti sorunsalına cevaben içerilen evrensel ve zaman üstü hukuk kavramının yerini çağdaş hak ve hukuk felsefesinde hukuksal sistemlerin yanlış yönlerine yönelen, aşkın ilkeleri veya değerleri değil, sisteme içkin değerleri ele alan çağdaş felsefi bir sorgulamanın alması gereklidir.

Böylesi bir çağdaş hukuk felsefesinin genel hatlarıyla hem doğal hukuk geleneğini hem de pozitivist bakış açısını aştığını söyleyebiliriz. Bu yanıyla sorun artık hukukun meşruiyeti ve hak, özgürlük ve adalet ilkelerine ilişkin zamanüstü tanımlama çabasını aşar. Nitekim özellikle bizi, yasanın ve yargı kararlarının haklı veya adil olup olmadığını sorgulamaya yönelerek hukuk biliminin ve hukuka dair yaygın görüşün sınırlarını aşmaya zorlayan şey, çağımızın insansal sorunlarının bizi yönelttiği pratik felsefenin sorunlarıdır. Çünkü çağımız konjoktürünün de etkisiyle biliyoruz ki artık “hukuk ne Tanrı tarafından bildirilmiştir ne de bilim tarafından keşfedilmiştir; onun taşıdığı değerleri dikkate almaksızın yorumlayarak incelemeyi meslek haline getirenlerin de katılımıyla oluşan tamamen insan yapımı bir eserdir”¹⁸. Hukukun insan yapımı olması vurgusundaki hayati nokta, hukukun ve yasaların yapımında ve yapılış yönteminde içerilen katılım ve çoğulculuk tartışmalarıdır. Bu yanıyla hukuk, hukuk felsefesinin yardımıyla, bireysel ve kolektif haklar, politik katılım ve anayasa yapım süreçlerinde kamusalılığı ve katılımı kısıtlayıcı her türlü otoriter iktidar pratiklerini sorunsallaştırmadan düşünülemez. Özellikle kamusalılık ve kamusal alan kavramları, Habermas’ın vurguladığı biçimiyle hukuk teorisinin içerisinde değerlendirilebilir ve katılımcıların bakış açıları, politik yasa yapıcı yöneticileri veya özel yasal kişi ve yurttaşların rollerini kapsamalıdır. Zira Habermas’a göre, yasaların meşruiyeti sorunları gibi hukuksal sorunlar, ahlaksal ve politik sorunlardır ve müzakereci bir demokrasi ve kamusalılık kavramları temelinde politik felsefe içerisinde ele alınmalıdır. Ona göre hukukun etkin biçimde işleyen bir kamusal alan içerisinde kurumsallaşabilir olduğu durumda bireysel yargılamanın pratik, hukuksal ve politik bir yargılama meselesi olarak görülmesi mümkün olur. Genel bir tanımlamayla Kamusalılık,

adaletle ilişkin normatif meseleler ile iyi yaşama ilişkin değer meseleleri arasındaki ayırımıdır (...) Bu ayırım, ne temel doğal bir hakka dayanır ne de öncelikli iyilerin teminat altına alınmasına referansla gerçekleşir. Bundan ziyade, ihtiyaçlara ilişkin iletişimsel yorum ve söylemsel tartışma süreci içerisinde tüm ilgili olanlarca geçerliliği tanınan o ilgi ve ihtiyaçların tatmini, iyi yaşama ilişkin tikel kavrayışların peşinden koşmanın üzerindedir. Aynı zamanda pratik söylemde etkili bir katılım için gerekli olan genel toplumsal koşullar, tüm bireylerin sahip oldukları meşruiyet iddiasına ilişkin adalet ve hak meselesi olarak görülür.¹⁹

17 Ronald Dworkin, *Hakları Ciddiye Almak*, çev., Ahmet Ulvi Türkbağ, Ankara: Dost Kitabevi, 2007, s.258-259.

18 Alain Spuiot, *Homo Juridicus*, çev., Bilge Açımız Ünal, Ankara: Dost Kitabevi, 2005, s.21.

19 Kenneth Baynes, *The Normative Grounds of Social Criticism*, New York: State University of New York, 1992, s.7.

Hukuksal ve yasal meşruiyetin kaynağı tam da bu kamusal tanımının içerdiği müzakere ve onun sonucunda cisimleşir. Nitekim Habermas, normatif bir demokrasi teorisini, yani müzakereci demokrasiyi tam da yurttaşların oluşturduğu ve müzakereye dayalı kanaat ve iradeyi tesis edecek olan iletişim koşullarının cisimleşmesi olarak görür. Dolayısıyla onun için demokratik bir haklar ve hukuk sisteminin meşruiyetinin kaynağı da bu müzakereci demokrasi modelidir. Zira “meşruluğun kaynağı, bireylerin önceden belirlenmiş iradesi değildir, (...) bizzat müzakere edilme sürecidir”²⁰

Sonuç

Kuşkusuz Habermas'ın görüşlerinde açığa çıktığı şekliyle, fakat radikal demokrasi, Feminist hukuk kuramları, insan hakları tartışmaları, lokal ve global ölçekte yaşanan hak ihlalleri ve savaşların gözler önüne serdiği biçimde, hukuk üzerine düşünüm, hak, adalet, yasa gibi ilkelerin içerildiği fakat hukukun sınırlarını aşan biçimde politik alanı da işgal eden çağımız sorunlarını kapsamaktadır. Nitekim, çağdaş hukuk kuramlarının ortaklaştığı nokta, artık hukuku yasalara indirgemeyi aşan biçimde, çok kültürlü, çoğulcu, çok kimlikli bir dünyada dile getirilen özgürlük, eşitlik ve adalet ihtiyaçlarına nasıl cevap verilebileceğidir. Hukukun veya yasanın meşruiyetine ilişkin kadim soru, herhangi bir hegemonik grubun altında baskılanmadan ve yok olmadan birbirinden farklı tikellikler ve grupların haklarını tanıyacak politik ve hukuksal birarada yaşam normlarını nasıl tesis edeceğimiz sorusuna evrilmiştir. Bu soru, politik olarak da, çoğulculuğun nasıl maksimize edilebileceği ve lokal ve global ölçeklerde yurttaşlar olarak farklılıklarımızı ve onlardan doğan adalet ve hak taleplerimizi nasıl tanımlayabileceğimiz ve yaşayabileceğimiz sorusuna genişlemiştir.

Çağdaş hayati sorunların bizleri getirdiği noktada hukuka ilişkin tartışmalar elbette salt yasallık indirgemeciliğinde hukuka yaklaşmamızı engeller. Zira insan hakları, hayvan hakları, ekoloji ve doğa problemleri, dijital ve siber teknolojiler aracılığıyla genişleyen hak ve özgürlük problemleri, nefret suçları vb. sayılamayacak pek çok yaşamsal sorunun karşımıza çıkardığı yeni hak, adalet, özgürlük ve suç tanımları bizi hukuk teorisini ve pratiğini yeniden düşünmeye yöneltir. Tam da bu nokta, başta sorduğumuz, yani hukuk felsefesine neden ihtiyacımız olduğu sorusu üzerine düşünmenin bir başlangıç noktası olacağını göstermekte. Zira tüm çağdaş meselelerin açtığı tartışma alanları ve doğurduğu yeni sorular, insansal alanın kendisi üzerine düşünmeyi gerektirmesi açısından her alandaki felsefi sorgulamaları gerekli kılmakta. Hukuk felsefesine neden ihtiyacımız olduğuna dair sorumuz, tüm yaşamsal alanlardaki problemlerin tanımını, eleştirisini ve yeni yönelimlerini belirlemeyi mümkün kılacak bir sorgulamanın kendisine duyduğumuz ihtiyaçtan bağımsız değildir.

20 Jürgen Habermas, *Kamusalın Yapısal Dönüşümü*, çev., Tanıl Bora ve Mithat Sancar, İstanbul: İletişim Yay., 1997, s.43.

Kaynakça

- Ağaoğulları, Mehmet Ali ve Levent Köker. İmparatorluktan Tanrı Devlete. Ankara: İmge Yayınevi, 2004.
- Aristoteles. *Nikhomakhos'a Etik*. Çev., Saffet Babür. Ankara: Kebikeç Yay., 2005.
- Baynes, Kenneth. *The Normative Grounds of Social Criticism*. New York: State University of New York, 1992.
- Bumin, Tülin. *Tartışılan Modernlik: Descartes ve Spinoza*. İstanbul: YKY., 1996.
- Dworkin, Ronald. *Hakları Ciddiye Almak*. Çev., Ahmet Ulvi Türkbağ. Ankara: Dost Kitabevi, 2007.
- Habermas, Jürgen. *Kamusal Yaşamın Yapısal Dönüşümü*. Çev., Tanıl Bora ve Mithat Sancar. İstanbul: İletişim Yay., 1997.
- Hart, H.L.A. *Hukuk, Özgürlük ve Ahlak*. Çev., Erol Öz. Ankara: Dost Kitabevi, 2000.
- Hobbes, Thomas. *Leviathan*. London: Green Dragon, 1651.
- Ingram, David. *Law*. London: Continuum International Publishing Group, 2006.
- Kant, Immanuel. *Groundwork of the Metaphysics of Morals*. Trans., Mary Gregor. New York: Cambridge University Press, 1997.
- Kant, Immanuel. *The Metaphysics of Morals*. Trans., Mary Gregor. New York: Cambridge University Press, 1991.
- Kelsen, Hans. *General Theory of Law and State*. Trans., Andres Wedberg. New York: Russel and Russel, 1973.
- Kelsen, Hans. *Pure Theory of Law*. Trans., Max Knight. California: University of California Press, 1967.
- Locke, John. *Two Treatises of Government*. Ed. Peter Laslett. Cambridge: Cambridge University Press, 1988.
- Platon. *Yasalar*. Çev., Candan Şentuna-Saffet Babür. İstanbul: Kabalcı Yay., 1998.
- Rousseau, Jean-Jacques. *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynakları*. Çev. Rasih Nuri İleri. İstanbul: Say Yay., 1998.
- Rousseau, Jean-Jacques. *Toplum Sözleşmesi*. Çev. Vedat Günyol. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2006.
- Spuiot, Alain. *Homo Juridicus*. Çev., Bilge Açımız Ünal. Ankara: Dost Kitabevi, 2005.
- Wacks, Raymond. *Hukuk Felsefesine Kısa Bir Giriş*. Çev., Engin Arıkan. İstanbul: Tekin Yayınevi, 2014.

Why We Need the Philosophy Of Law?

MURAT SATICI

Abstract: *With an unquestioned look the perception of the law is limited to the legal and legal concepts, practices and concepts such as constitution-law-court-crime-punishment. This situation only raises the institutional, normative and judicial side of law and makes it difficult to ask the philosophical ancient questions that reveal the question of law and the need for the philosophy of law: What is the source of the law and the concepts of justice, right, and freedom? Secondly, what is the source or basis of the legitimacy of the law? Both the question and answer to these two ancient questions are up to the philosophy of law. In this study, the importance of the philosophy of law will be emphasized in the solution of the problems caused by the legalist paradigm which is dominant in the perception of the law. First, we will touch upon the intersection of law with the morality in the natural law tradition. Then, we will emphasize the dilemmas of legal positivism. Finally, we will seek the answer to the question of why we need a philosophy of law besides the science of law.*

Keywords: *Law, Legality, Justice, Philosophy of law, Philosophy of society.*

Yayın Koşulları / Publication Rules

1. İnsan ve İnsan Bilim Kültür Sanat ve Düşünce Dergisi üç ayda bir elektronik olarak yayımlanan, erişime açık hakemli bir dergidir. Bahar, Yaz, Güz ve Kış sayıları Nisan, Temmuz, Ekim ve Ocak aylarında yayımlanır.
2. İnsan ve İnsan Bilim Kültür Sanat ve Düşünce Dergisi çok alanlı bir dergidir. Çevre, edebiyat, eğitim, etik, felsefe, hukuk, iktisat, iletişim, işletme, sanat, siyaset, şehir, tarih, toplum, uluslararası ilişkiler, yönetim ve yöntembilim alanlarında insana dair, özgün bakış açısına sahip akademik araştırma, inceleme ve çalışmalara yer verir.
3. Dergiye gönderilecek yazılar özgün olmalıdır, daha önce başka bir yerde yayımlanmış veya yayımlanmak üzere gönderilmiş olmamalıdır.
4. Dergiye gönderilen makalelerin yazım bakımından son denetimleri yapılmış; yayımlanmaya hazır olarak gönderilmiş olmalıdır. Bu kapsamda, yazım yanlışları bulunan veya yazım koşullarını sağlamayan makaleler değerlendirilmeye alınmaz.
5. Editörler tarafından ön/biçimsel incelemesi yapılan eserler, değerlendirilmek üzere Yayın Kurulu'na sunulur. Yayın Kurulunca incelenen eserler, anonim en az iki hakeme gönderilir; hakemlerin raporları doğrultusunda, makalenin yayımlanmasına; hakemden gelen rapor çerçevesinde düzeltme istenmesine ya da yayımlanmamasına karar verilir. Yazar, verilen karardan, en kısa zamanda ve e-posta yolu ile haberdar edilir. Tamamlanmış veya düzeltilmiş yazı, Yayın Kurulu'nca tekrar hakeme gönderilebilir.
6. Yazılar Microsoft Word (Microsoft Office 98 ve üzeri sürümler) formatında olmalıdır. Yazı içinde resim, grafik, şekil veya tablolar kullanılmışsa, bu öğeler orijinal resim veya excel dosya olarak ayrı ayrı gönderilmelidir.
7. Dergiye gönderilecek yazılar Türkçe veya İngilizce olabilir.
8. Başlık yazısının altında yazar veya yazarların adları sıralı olarak yazılmalıdır. Yazar ad/adları yazılırken herhangi bir akademik unvan belirtilmez. Yazar veya yazarların unvanı ilk sayfanın altında (*) işareti ile gösterilir. Unvandan sonra, yazarın görev yaptığı kurum (Üniversite, fakülte, bölüm veya diğer) adı belirtilir. Akademik unvan dışında başka unvan kullanılmaz.
9. Makalelerde, 120-150 kelime arası Türkçe ve İngilizce öz / abstract, 3 ile 5 arası anahtar kelime yer almalıdır. Türkçe makalelerde, Türkçe öz ilk sayfada; İngilizce abstract ise başlığı ile birlikte yazının sonunda yer alır. İngilizce makalelerde ise İngilizce abstract ilk sayfada, Türkçe öz başlığı ile birlikte yazının sonunda yer alır.
10. Dergiye gönderilen yazılarda Chicago dipnot-kaynakça sistemi kullanılmalıdır. (bkz. Atıf ve kaynakça yazım kılavuzu ve son sayısında çıkan makale örnekleri).

11. Yazıyla birlikte yazarın (veya yazarların) iletişim bilgileri (adı, unvanı, çalıştığı kurum, açık adresi, kolay ulaşım sağlanabilecek telefon numaraları, elektronik posta adresleri, ORCID ID vb.) editörlere ulaştırılmalıdır.

12. Yayına kabul edilen yazıların yazar(lar)ı tarafından “Etik Sorumluluk Beyanı Formu” doldurularak editörlere iletilmelidir.

Ayrıntılı bilgi için bkz., <http://insanveinsan.org/yayin-kosullari>

For “Publication Rules” in English, see, <http://insanveinsan.org/en/yayin-kosullari>

Yazım Kuralları

A4 Kağıt düzeni

Kenar boşlukları: Sol: 3,5 cm Sağ: 3,5 cm Üst: 2,5 cm Alt: 2,5 cm

Metin içi

Yazı tipi: Times New Roman

Punto büyüklüğü: 12 pt

Hizalama: İki yana yaslı

Paragraflarda girinti boşluğu: Sol: 0 pt Sağ: 0 pt Özel: Yok

Paragraf aralığı: Önce: 8 pt Sonra: 0 pt Satır aralığı: Tek

Alıntı paragraflarda girinti boşluğu: Sol: 30 pt Sağ: 0 pt Özel: Yok

Başlıklar

Yazı tipi biçimi: Koyu

Başlıklarda Yalnızca İlk Harfler Büyük olmalı (“ve”, “veya”, “ile” gibi bağlaçlar küçük harfle yazılmalıdır).

Yazı tipi: Times New Roman

Punto büyüklüğü: 12 pt

Paragraf girinti boşluğu: Sol: 0 pt Sağ: 0 pt Özel: Yok

Paragraf aralığı: Önce: 10 pt Sonra: 0 pt Satır aralığı: Tek

Başlık numaralandırma

Çalışmalar Öz, Giriş, Sonuç, Kaynakça dışında uygun sayıda (en az iki) alt başlık içermelidir. Öz, Abstract, Giriş, Başlık ve Alt Başlıklar, Sonuç ve Kaynakça için hiçbir numaralandırma kullanılmamalıdır. Başlık ve alt başlıklarda kelimelerin ilk harfleri büyük, bağlaçlar küçük olmalıdır ve tümü koyu olmalıdır.

Dipnotlar

Yazı tipi: Times New Roman

Punto büyüklüğü: 9 pt

Hizalama: İki yana yaslı

Paragraf girinti boşluğu: Sol: 0 pt Sağ: 0 pt Özel: Yok

Paragraf aralığı: Önce: 0 pt; Sonra: 0 pt; Satır aralığı: Tek

Kaynakça

Yazı tipi: Times New Roman

Punto büyüklüğü: 12 pt

Hizalama: İki yana yaslı

Paragraf girinti boşluğu: Sol: 0 pt Sağ: 0 pt Özel: Asılı (Değer: 0,7 cm)

Paragraf aralığı: Önce: 2 pt Sonra: 0 pt Satır aralığı: Tek

Tablo, Şekil, Grafik, Resim, Fotoğraf başlıkları

Yazı tipi biçimi: İtalik

Başlıklarda Yalnızca İlk Harfler Büyük olmalı (“ve”, “veya”, “ile” gibi bağlaçlar küçük harfle yazılmalıdır).

Yazı tipi: Times New Roman

Punto büyüklüğü: 12 pt

Paragraf girinti boşluğu: Sol: 0 pt Sağ: 0 pt Özel: Yok

Paragraf aralığı: Önce: 10 pt Sonra: 0 pt Satır aralığı: Tek

Tablo başlıkları tablonun üzerinde, Şekil, Grafik, Resim başlıkları ise şekil veya grafiklerin altında verilmelidir.

Tablo veya Grafikler aşağıdaki gibi numaralandırılmalıdır.

Tablo 1. Tablo Başlığı

Grafik 2. Grafik Başlığı

Tablo içerikleri

Tablolar (satır, sütun ve hücreler) düzenleme sırasında karışıklığa ve veri kaybına yol açmayacak şekilde hazırlanmış olmalıdır. Bu çerçevede, makalelerde kullanılan tablolar, Word belgenin dışında, ayrıca Excel dosya içinde gönderilmelidir.

Şekil veya grafikler

Şekil veya grafikler Word dosya dışında, ayrıca Excel dosya olarak gönderilmelidir.

Resimler

Resim formatında olan öğelerin çözünürlüğü yüksek olmalı; resim öğeleri Word dosyanın haricinde, ayrıca yüksek çözünürlüklü resim dosyası olarak gönderilmelidir (Çözünürlük en az 300 DPI olmalıdır).

Yazıma ve atıflara dair diğer hususlar

Kitap, Dergi, Ansiklopedi vb. eserlerin yazımında bu tür eserler tırnak içine alınmalı veya koyu yazılmamalıdır. Kitap gibi eserler genel yazım kurallarına göre italik yazılmalıdır.

Dipnot ve kaynakça için Chicago dipnot ve kaynakça sistemi kullanılmalıdır.

Atıf ve kaynakça yazım kılavuzu için bkz.

<http://insanveinsan.org/form/Dipnot-kaynakca-yontemi.pdf>

Ayrıca, atıf ve kaynakça örneği için son sayının makalelerini inceleyiniz.

